ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 21 (1966)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1968

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 21 (1966)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1968

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ 2.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Α. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (1. Μουσεῖον Βόλου, 2. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Φαρσάλων, 3. Μουσεῖον Λαρίσης) ..... Σελ. 247
Β. Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι (1. Ἀνασκαφαὶ ἐν Τρίκκῃ, 2. Ἀνασκαφαὶ ἐν Σέσκλῳ, 3. Ἀνασκαφαὶ ἐν Προέρνῃ, 4. Μαγούλα Τσαπόχα (Καρδίτσα), 5. Ἅγιος Ἀντώνιος Φαρσάλων) (Πίν. 241 - 245· Σχέδ. 1) ..... » 247–254
Γ. Τυχαῖα εὑρήματα — Περισυλλογαὶ — Παραδόσεις ἀρχαίων (1. Φάρσαλος, 2. Λάρισα, 3. Βρυότοπος Λαρίσης (Τσαϊρλί), 4. Πρῖνος Τρικάλων, 5. Πλατανίδια Μαγνησίας, 6. Λιμναῖον (Στρογγυλοβούνι - Κουρτίκι), 7. Σπήλαια Πηλίου, 8. Παραδοθέντα ἀρχαῖα) — (1. Νέα Ἀγχίαλος, 2. Κραννών, 3. Ἅτραξ, 4. Δημητριὰς) (Πίν. 246 - 249) ..... » 254–257

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΟΡΑΔΩΝ ΝΗΣΩΝ

Α. Νομὸς Λαρίσης (1. Μονὴ Ὀλυμπιωτίσσης Ἐλασσόνος, 2. Ναὸς Δολίχης, 3. Χωρίον Δομένικον) (Πίν. 250) ..... » 258–259
Β. Σποράδες Νῆσοι (1. Ἁλόννησος, 2. Σκόπελος) (Πίν. 250 - 255· Σχέδ. 1 - 5) .... » 259–264
Γ. Νέα Ἀγχίαλος ..... » 264

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ ..... » 265

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ - ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Αἰτωλοακαρνανία (1. Ναύπακτος, 2. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Βομβοκοῦς, 3. Χρύσοβον, ναὸς Σωτῆρος, 4. Μεσολόγγιον, 5. Αἰτωλικόν, 6. Μώκιστα - Ἁγία Σοφία) (Πίν. 256 - 270· Σχέδ. 1 - 5) ..... » 265–274
Εὐρυτανία (1. Ἐπισκοπή, 2. Κλαυσεῖον, 3. Γέφυραι Ἀχελῴου) (Πίν. 271 - 272) ..... » 274–275
Τὸ σκευοφυλάκιον τῆς Μονῆς Προυσοῦ (Α. Ζωγραφική, Β. Μεταλλοτεχνία καὶ ξυλοτεχνία, Γ. Ἱερὰ ἄμφια) (Πίν. 273 - 288) ..... » 275–283

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

I. Εἰσαγωγὴ ..... » 284
II. Μουσειακαὶ ἐργασίαι ..... » 284
III. Ἀνασκαφαὶ καὶ τυχαῖα εὑρήματα. Νομὸς Ἄρτης (Κομπότι, Διχομοίρι, Ἀνασκαφὴ πλατείας «Κιλκὶς» Ἄρτης). Νομὸς Ἰωαννίνων (Νεοχωρόπουλον - Μονὴ Δουρούτης, Ἰωάννινα, Φρούριον Ἰωαννίνων, Καστρίτσα, Βίτσα Ζαγορίου). Νομὸς Πρεβέζης (Νικόπολις) (Πίν. 289 - 292) ..... » 284–291
IV. Ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως (1. Ἀρχαῖον θέατρον Δωδώνης, 2. Ἀρχοντικὰ Τσεπελόβου Ζαγορίου, 3. Περιφράξεις) (Πίν. 293 - 294) ..... » 291
Excavations at the rock shelter of Asprochalico (Πίν. 295· Σχέδ. 1 - 2) ..... » 292–294

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Εἰσαγωγὴ — Διερεύνησις μνημείων τῆς περιφερείας (Πίν. 296 - 300) ..... » 295–298

'Εργασίαι στερεώσεως μνημείων 'Ηπείρου (1. Κάστρον 'Ιωαννίνων, 2. Τουρκικὸς λουτρών, 3. Νῆσος 'Ιωαννίνων, 4. Κορύτιανη Κατσανοχωρίων, 5. Καλέντζι Κατσανοχωρίων, 6. Ραβένια Δωδώνης, 7. Μονὴ Παλιουρῆς, 8. Βροσίνα, 9. Πετροβίτσα Θεσπρωτίας, 10. Νεοχωράκι "Αρτης) (Πίν. 301 - 302) ..... Σελ. 298–299
Δυτικὸν Ζαγόρι (Βίτσα (1. Κοίμησις, 2. Οἰκία Βασδέκη, 3. "Αγιος Νικόλαος, 4. "Αγιοι Πάντες, 5. Ταξιάρχαι, 6. Μονὴ Προφ. 'Ηλιοῦ). Μονοδένδρι (1. "Αγιος Μηνᾶς, 2. "Αγιος 'Αθανάσιος, 3. "Αγιος Γεώργιος, 4. Μονὴ 'Αγίας Παρασκευῆς). "Ανω Πεδινὰ (1. Μονὴ Εὐαγγελιστρίας, 2. "Αγιος Δημήτριος, 3. Μονὴ 'Αγίας Παρασκευῆς, 4. "Αγιος Γεώργιος, 5. Παναγία, 6. Σωτήρα). Κάτω Πεδινὰ (1. "Αγιος 'Αθανάσιος, 2. Ταξιάρχαι, 3. "Αγιος Νικόλαος). 'Ελαφότοπος (1. Παναγία (Κοίμησις), 2. "Αγιος Γεώργιος, 3. "Αγιος Νικόλαος). Καλύβια 'Ελαφοτόπου ("Αγιος Νικόλαος). 'Αρίστη (1. Κοίμησις, 2. "Αγιος 'Αθανάσιος, 3. Ταξιάρχης, 4. Μονὴ Σπηλαιωτίσσης). "Αγιος Μηνᾶς. Βίτσικο (1. "Αγιος Τρύφων, 2. Κοίμησις, 3. "Αγιος 'Ιωάννης ὁ Πρόδρομος). Πάπιγκον (1. "Αγιος Βλάσιος, 2. "Αγιος Γεώργιος, 3. Παναγία, 4. Γενέθλιον Θεοτόκου (Παλιουρή). Μικρὸν Πάπιγκον (Ταξιάρχαι). Κλειδωνιὰ ("Αγιοι 'Ανάργυροι) (Πίν. 303 - 329) ..... » 299–315

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Μουσεῖον Κερκύρας, Μουσεῖον 'Αργοστολίου, Μουσεῖον Βαθέος 'Ιθάκης) (Πίν. 330) ..... » 316–317
'Ανασκαφικαὶ ἐργασίαι (Mon Repos, ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Εὐελπίδη, ναὸς 'Αρτέμιδος, Κηπουριά, 'Εργασίαι ἐπὶ ἀρχαίων τῆς πόλεως Κερκύρας καὶ τῆς ὑπαίθρου) (Πίν. 330 - 335· Σχέδ. 1 - 2) ..... » 317–326
Προϊστορικὴ Κέρκυρα (Σχέδ. 3)..... » 326–328
'Εργασίαι ἐπὶ τῶν νεωτέρων μνημείων τῆς Κερκύρας (Πίν. 336) ..... » 328–329
Καθαρισμοὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων (Πίν. 337) ..... » 329–330
"Αλλα προσκτήματα τοῦ Μουσείου Κερκύρας — 'Αρχαῖα κατεχόμενα ὑπὸ ἰδιωτῶν (Πίν. 338) ..... » 330

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Θεσσαλονίκη. Μουσειακαὶ ἐργασίαι ..... » 331
'Ανασκαφαὶ (Α. 'Ανακτορικὸν σύμπλεγμα Γαλερίου, Β. 'Ανασκαφὴ Πανεπιστημιουπόλεως Θεσσαλονίκης, 'Ανασκαφαὶ οἰκοπέδων) (Πίν. 339 - 359, 362· Σχέδ. 1 - 7) .. » 331–340
Τυχαῖα εὑρήματα — Παραδόσεις ἀρχαίων (Πίν. 360 - 361· Σχέδ. 8) ..... » 340–342
Ποτείδαια. Λόγγος 'Εδέσσης. Παλατιανὸν Κιλκὶς (Πίν. 361 - 366· Σχέδ. 9 - 12).... » 342–345
'Ανασκαφὴ Δίου (Α. Νότιος περίβολος τῆς πόλεως, Β. Ρωμαϊκὸν 'Ωδεῖον, Γ. 'Επιτύμβιος «τράπεζα») (Πίν. 367 - 369· Σχέδ. 1 - 2) ..... » 346–349

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Μουσεῖον Βεροίας (Πίν. 370) ..... » 350
'Ανασκαφαὶ ἐν Βεροίᾳ. α) Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Καραντουμάνη, β) Οἰκόπεδον Γρηγ. Κούτερη, γ) Οἰκόπεδον Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου, δ) Βορεία νεκρόπολις Βεροίας, ε) Δυτικὴ νεκρόπολις Βεροίας, ς΄) 'Αποκάλυψις ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐν τῇ ὁδῷ 'Ιπποκράτους (Πίν. 371 - 373· Σχέδ. 1) ..... » 350–352
Βεργίνα. Λευκόπετρα 'Ημαθίας ('Ανασκαφὴ ἱεροῦ Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος). Νάουσα. Συκιά. Κοζάνη ('Ανασκαφή, Μουσεῖον Κοζάνης). Αἰανή. Νησὶ 'Αλεξανδρείας. Βέροια (Πίν. 374 - 380· Σχέδ. 2 - 3, 1) ..... » 352–357
'Ανασκαφὴ εἰς ἀνάκτορον Βεργίνης (Πίν. 381) ..... » 357–358

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εἰσαγωγικὰ..... » 359
1. 'Ανασκαφικαὶ ἔρευναι (Α΄ "Αβδηρα (Ι. Θέατρον, ΙΙ. Δοκιμαστικαὶ τάφροι). Β΄ Μα-

κεδονικὸς τάφος Τερπνῆς Νιγρίτης) (Πίν. 382 - 385· Σχέδ. 1 - 3) ..... Σελ. 359–365
2. Τυχαῖα εὑρήματα (Ἀμφίπολις, Νέος Σκοπὸς Σερρῶν) (Πίν. 386) ..... » 365
3. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (1. Καβάλα, 2. Φίλιπποι) (Πίν. 386) ..... » 365–366
4. Ἀναστηλώσεις - Συντηρήσεις (1. Καβάλα, 2. Φίλιπποι, 3. Θάσος) (Πίν. 386) .. » 366
Thasos (I. Region au Sud - Ouest de l'Agora. II. Sondages entrepris à la demande du Service des Antiquités. Champ Dimitriadis et Porte de Zeus. Champ Valma) (Πίν. 387 - 390) ..... » 366–368

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εἰσαγωγικὰ ..... » 369
Θεσσαλονίκη (1. Οἰκόπεδον οἰκοδομῆς Βακούρα, 2. Τείχη). Βέροια (α. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, β. Ἅγιος Γεώργιος, γ. Ἅγιος Βλάσιος). Καστοριὰ (α. Ἅγιος Νικόλαος Κασνίτζη, β. Συγκέντρωσις καὶ καταγραφὴ φορητῶν εἰκόνων). Γαλατίστα. Ἅγιον Ὄρος (Ναὸς Πρωτάτου ἐν Καρυαῖς) (Πίν. 391 - 394) ..... » 369–371
Ἀνασκαφὴ Βασιλικῆς Δίου (Πίν. 395 - 397· Σχέδ. 1 - 4) ..... » 371–376

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

Τυχαῖα εὑρήματα — Περισυλλογὴ ἀρχαίων (Χωρίον Σύμβολα. Διδυμότειχον - Πλωτινούπολις. Διδυμότειχον. Ἀρδάνιον Ἔβρου. Σουφλί. Κομοτηνή) (Πίν. 398) ..... » 377–378
Σαμοθράκη (Βορεία Νεκρόπολις) ..... » 378
Στερέωσις — συντήρησις μνημείων ..... » 378
Samothrace (Stoa. Ruinenviereck area. Propylon of Ptolemy II. Eastern hill) (Πίν. 399 - 404) ..... » 378–382

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Α΄. Λέσβος (1. Στοὰ βορείου λιμένος Μυτιλήνης, 2. Κάστρον Μυτιλήνης, 3. Παπιανά, ναὸς Σωτῆρος, 4. Μόλυβος, 5. Μέσα) (Σχέδ. 1) ..... » 383–384
Β΄. Χίος. 1. Στερέωσις μνημείων (Παναγιὰ ἡ Σικελιά, Κάστρον Χίου) (Πίν. 405) .... » 384–385
2. Τυχαῖα εὑρήματα (Πίν. 406) ..... » 385

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Μουσεῖα ..... » 386
Θήρα ..... » 386
Νάξος ..... » 386
Μῆλος (Ζεφυρία, Χάλακας (1. Ἁγία Ἑλένη, 2. Ἀκρωτήριον Σαμάρι, Ἀγκάθια - Βουρλίδια) Κατσοῦλι. Κάπαρη) (Πίν. 407 - 408· Σχέδ. 1) ..... » 386–387
Κίμωλος (Ἑλληνικὰ) (Πίν. 409 - 410· Σχέδ. 2) ..... » 387–391
Νάξος (Τσικαλαριὸ) (Πίν. 411 - 414· Σχέδ. 3 - 8) ..... » 391–396
Délos. Fouille de Skardhana (1. Achevement de la fouille de l'habitation I, 2. L'escalier au Nord de l'habitation II, 3. L'habitation III, 4. La mosaïque de l'habitation IV). Agora des Déliens (1. Place « tetragone », 2. Rues à l'Est et au Sud de la place) (Πίν. 415 - 418) ..... » 397–398
Excavations at Saliagos (Πίν. 419 - 420) ..... » 399–400

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Νάξος (α. Παναγία Ἀργιᾶς, β. Ναὸς Δροσιανῆς, γ. Παναγία Καλορείτσα). Σέριφος (Παναγιὰ) (Πίν. 421 - 431) ..... » 401–404

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛ. ΚΡΗΤΗΣ

Μουσεῖον Ἡρακλείου. Λοιπὰ Μουσεῖα καὶ Συλλογαί. Φυλάκεια (Στρωματογραφικὸν Μουσεῖον Κνωσοῦ, Στρωματογραφικὸν Μουσεῖον Μαλίων, Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου, Μουσεῖον Ρεθύμνης, φυλάκεια Γόρτυνος, Μαλίων, Ἁγίας Τριάδος, Γουρνιῶν).

Συλλογὴ Μεταξᾶ (Π ί ν. 432 - 435) ..... Σελ. 405–406
Ἀνασκαφαὶ καὶ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων (Γόρτυς, Τοπαλτί, Βίγλα, Ἅγιος Γεώργιος Σητείας, Ἀμμουδόπλακα, Σῖσες Μυλοποτάμου, Ἡράκλειον, Τσούτσουρο (Π ί ν. 436 - 437) ..... » 406–409
Τυχαῖα εὑρήματα παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν ..... » 409–411
Ἀναστηλώσεις Μνημείων ..... » 411
Μεσαιωνικὰ Μνημεῖα ..... » 411
Προσωπικὸν τῆς Περιφερείας ..... » 411
Ἀρχάναι (Φουρνί, Τροῦλλος, Ἀκρόπολη) (Π ί ν. 438 - 447) ..... » 411–414
Ἡράκλειον (Κατασχέσεις). Ἅγιος Γεώργιος (Τουρτοῦλοι). Βόλακας. Ἀμμουδόπλακα. Ἐπάνω Ζάκρος. Μαρωνιά. Ν. Πραισὸς (Βαβέλοι). Σκλάβοι (Π ί ν. 448 - 449) . » 414–419
Mallia (Π ί ν. 450 - 451) ..... » 420
La campagna di scavi del 1965 a Festòs (Π ί ν. 452 - 459) ..... » 421–424

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Α΄. Νομὸς Χανίων
1. Μουσεῖον Χανίων ..... » 425
2. Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι (α. Ἀνασκαφὴ Καστελλίου Χανίων, β. Ἀνασκαφὴ Σαμωνᾶ) (Π ί ν. 460 - 464· Σ χ έ δ. 1 - 2) ..... » 425–428
3. Περισυλλογὴ Ἀρχαιοτήτων (α. Τάφος Νοσοκομείου Χανίων, β. Ρωμαϊκὸν ψηφιδωτὸν Ἀγορᾶς Χανίων, γ. Σπήλαιον Πλατυβόλας, δ. Σπήλαιον Λερὰ Ἀκρωτηρίου, ε. Σπήλαια Κόκκινου Χωρίου, ς΄. Τάφος Σκάφης Σελίνου) (Π ί ν. 465 - 466) ..... » 428–429
Β΄. Νομὸς Ρεθύμνης
1. Μουσεῖον Ρεθύμνου ..... » 429
2. Περισυλλογὴ Ἀρχαιοτήτων ..... » 429

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

Συντήρησις τοιχογραφιῶν ..... » 430
Στερέωσις μνημείων (Π ί ν. 467) ..... » 430
Ἡράκλειον (Ἔρευνα εἰς τὰ τείχη τοῦ Χάνδακος) (Π ί ν. 467) ..... » 430
Ἐπισκέψεις μνημείων (1. Ἅγιοι Θεόδωροι Σελίνου. Ναὸς Ἁγίου Φωτίου. 2. Ἅγιοι Θεόδωροι. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου εἰς θέσιν Κορακόριζα. 3. Κεφάλι Κισάμου. Ναὸς τοῦ Σωτῆρος. 4. Κεφάλι Κισάμου. Ἅγιος Ἀθανάσιος, 5. Χρωμοναστήρι Ρεθύμνου. Παναγία ἡ Κερά. 6. Καλοχωραφίτης Πυργιωτίσσης. Ἅγιος Γεώργιος. 7. Βόροι Πυργιωτίσσης. Ἅγιος Ἰωάννης. 8. Βόροι (Περίχωρα). Παναγία ἡ Καρδιώτισσα. 9. Καλύβια. Παναγία ἡ Καλυβιανή. 10. Κασάνοι. Ἀφέντης Χριστός. 11. Ζαρὸς Καινουρίου. Ἅγιος Νικόλαος. 12. Ἅγιος Θωμᾶς Μονοφατσίου. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. 13. Ἐπισκοπὴ Πεδιάδος. Ἅγιος Ἀθανάσιος. 14. Ἔμπαρος. Ἅγιος Γεώργιος) (Π ί ν. 467 - 478) ..... » 430–435

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Α΄. Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Ρόδος. 1. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον, 2. Κοσμητικὴ Συλλογὴ) (Π ί ν. 479) ..... » 436–438
Β΄. Διαμορφώσεις χώρων (Π ί ν. 480) ..... » 438
Γ΄. Συντήρησις μνημείων Δωδεκανήσου (Π ί ν. 480) ..... » 438
Δ΄. Συντήρησις τοιχογραφιῶν ..... » 438
Ε.΄ Ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Ρόδου. Βόρειον τμῆμα τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως (Ἀρχαία ὁδὸς P1γ (Οἰκόπεδον Βασιλάκη), Ὁδὸς P28 (Οἰκόπεδον Σταματᾶ), Οἰκόπεδον Αὐγουστάκη, Οἰκόπεδον Διακοσάββα, Οἰκόπεδον Σαλαχούρη, Οἰκόπεδον Κυπριώτη, Οἰκόπεδον Κάζου, Οἰκόπεδον Παπαδοπούλου). Ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως (Οἰκόπεδον Κομπιανοῦ, Ἀρχαία ὁδὸς P22α. Οἰκόπεδον Παπαδοπούλου, Οἰκόπεδον Νεοφύτου, Οἰκόπεδον Οἰκονομίδη). Νότιον τμῆμα τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως (Οἰκόπεδον Κα-

τσικάκη, Οἰκόπεδον Μ. Φιλίππου, Οἰκόπεδον Τσαγγαράκη, Ἀρχαία ὁδὸς Ρ23α. Οἰκόπεδον Κουτράκη Δημ., Οἰκόπεδον Κρητικοῦ). Δυτικὸν μέρος τῆς ἐκτὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν πόλεως (Οἰκόπεδον Βαρδάκη. Ἀρχαία ὁδὸς Ρ27β, Οἰκόπεδον Παπασταμάτη, Οἰκόπεδα Σωτηράκη καὶ Γανωτάκη, Οἰκόπεδον Πουλάκη, Οἰκόπεδον Ἀλοΐζου, Οἰκόπεδον Ἀντώνωφ). Λαϊκὰ Ἁγίου Ἰωάννου (Κεντρικὸς τομεύς, Βόρειος τομεύς, Δυτικὸς τομεὺς (ἀρχαία ὁδὸς Ρ26). Εὑρετήριον ἀρχαίων ὁδῶν (Πίν. 481-490· Σχέδ. 1-8) ..... Σελ. 438–455

ΣΤ΄. Ἐμπλουτισμὸς τοῦ Μουσείου Ρόδου (Πίν. 489) ..... » 456

Εὕρημα ροδιακῶν ἀργυρῶν νομισμάτων (Πίν. 490) ..... » 456

ΕΦΟΡΕΙΑ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ (Πίν. 491-494) ..... » 457–459

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΜΕΡΟΣ Β'

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Α. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

1. Μουσεῖον Βόλου. Κατὰ τὸ πρῶτον ἑξάμηνον καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους συνετηρήθησαν ἰδίᾳ τὰ πολλὰ χαλκᾶ καὶ ἄλλα μετάλλινα ἀντικείμενα. Κατ' ἐξοχὴν μᾶς ἀπησχόλησεν ἡ συντήρησις καὶ κατάταξις τῶν ἀφθόνων εὑρημάτων ἐκ τῶν ἐν Φίλιᾳ (ἱερὸν Ἀθηνᾶς Ἰτωνίας) ἀνασκαφῶν τῆς Ὑπηρεσίας, αἵτινες διεκόπησαν ἐφέτος.

2. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Φαρσάλων. Κατεβλήθη προσπάθεια στεγάσεως τῆς μικρᾶς συλλογῆς λιθίνων ἀρχαίων, ἅτινα ἀπόκεινται εἰς ἀποθήκην τοῦ Δήμου Φαρσάλων, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸ προαύλιον τοῦ Γυμνασίου.

3. Μουσεῖον Λαρίσης. Περιωρισμέναι ἐργασίαι μεταφορᾶς καὶ ταξινομήσεως λιθίνων ἀρχαίων, ἅτινα ἐτοποθετήθησαν εἰς νέον ὑπόστεγον, κατασκευασθὲν κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς τοῦ Μουσείου. Ἐπὶ πλέον ἐταξινομήθησαν παλαιὰ εὑρήματα τῶν γερμανικῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀνασκαφῶν, ἅτινα κατελάμβανον μέχρι τοῦδε μέγα μέρος τοῦ χώρου τοῦ γραφείου τοῦ Μουσείου.

Β. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Τακτικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐγένοντο κυρίως ἐν Τρικάλοις, δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας, καὶ ἐν Σέσκλῳ, ὅπου συνεχίζονται αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (βλ. Τὸ Ἔργον 1965, σ. 12 κ.ἑ.). Δύο ἀξιόλογοι ἰδιωτικαὶ ἀνασκαφαί, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἡμῶν, ἐνηργήθησαν ἐν Προέρνῃ ἀφ' ἑνὸς (Νέον Μοναστήριον Δομοκοῦ) καὶ ἐν θέσει «Μαγούλα Τσαπόχα», παρὰ τὴν Καρδίτσαν.

Ἐντελῶς περιωρισμέναι ἀνασκαφαὶ πρὸς διάσωσιν ἀρχαίων, τυχαίως ἀποκαλυφθέντων, ἐγένοντο ἐπίσης ὑφ' ἡμῶν παρὰ τὸ χωρίον Ἅγιος Ἀντώνιος Φαρσάλων καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Φαρσάλων.

1. Ἀνασκαφαὶ ἐν Τρίκκῃ

Αἱ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1964 ἀρξάμεναι συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Τρικάλων (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 311 κ.ἑ.), πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς ἀρχαίας Τρίκκης, συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος[1], εἰς τὸν αὐτὸν περίπου χῶρον. Κατὰ τὰς περυσινὰς ἐργασίας εἶχεν ἀποκαλυφθῆ σημαντικὸν μέρος δρομικοῦ κτηρίου ἑλληνιστικῶν χρόνων, περισωθέντος ὅμως εἰς μετασκευὴν τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήσαμεν στοὰν ἢ παραπλήσιον δημόσιον οἰκοδόμημα τῆς ἀρχαίας Τρίκκης. Τὸ ἀποκαλυφθὲν μῆκος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ κτηρίου ὑπερέβαινε τὰ 34 μ., τὸ δὲ πλάτος εἶναι ἐξωτερικῶς 12.50 μ., ἐνῷ αἱ λοιπαὶ διαστάσεις καὶ ἡ ὅλη διάταξις παραμένουν ἄγνωστοι.

Αἱ ἐφετειναὶ ἐργασίαι ἐλλείψει χώρου πρὸς σκαφὴν (διότι ὁ ἐξ ἀπαλλοτριώσεως διαθέσιμος εἶχεν ἐξαντληθῆ πέρυσιν) περιωρίσθησαν κατ' ἀνάγκην ἐντὸς ὁδῶν, πλατειῶν καὶ ἐνίοτε καὶ ἰδιωτικῶν οἰκοπέδων (τῇ συμπαραστάσει τοῦ Δημάρχου Τρικκαίων κ. Ἰω. Μάτη καὶ ἐνίοτε μὲ τὴν ἀνοχὴν τῶν ἰδιοκτητῶν).

Κύριος σκοπός μας ἦτο ἡ ἐξακρίβωσις τῆς πρὸς Δ., δηλαδὴ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης καὶ τὴν Ἀκρόπολιν, συνεχείας τοῦ κτηρίου καὶ ἔπειτα ὁ ἔλεγχος τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, ὃν περιέβαλλον αἱ εἰκαζόμεναι «στοαὶ» καὶ ἡ ἀναζήτησις ἐπιγραφικῶν ἢ ἄλλων τεκμηρίων περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ κτίσματος.

Ὁ κύριος τομεὺς τῶν ἀνασκαφῶν, κατὰ τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ 25ης Μαρτίου (ἥτις ἀπεκλείσθη), ἦτο τάφρος μήκους 13 καὶ πλάτους μέχρι 11 μ. Παρὰ τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας ἀντεμετωπίσαμεν ἐκ τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀγωγῶν τοῦ κεντρικοῦ δικτύου ὑδρεύσεως, καλωδίων καὶ βόθρων, τὰ πορίσματα ὑπῆρξαν ἐνθαρρυντικὰ καὶ ἡ σκαφὴ ἔφθασε μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, ἤτοι εἰς βάθος 5 μ. περίπου. Τὸ κατώτατον στρῶμα, πάχους 0,20 - 0,54 μ., περιεῖχε λείψανα τῆς πρωΐμου Χαλκοκρατίας καὶ τῆς μέσης (μονόχρωμος κεραμεική, μᾶλλον χονδροειδὴς — ἐλάχιστα ἐντόπια «Μινύεια»). Τὸ ἑπόμενον στρῶμα, πάχους μόλις 0,16 - 0,33 μ., ἀνήγετο εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν Περίοδον (ΥΕ ΙΙΙ), ὡς ἐδείκνυον χαρακτηριστικὰ γραπτὰ ὄστρακα (εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ στρώματος καὶ τινα Πρωτογεωμετρικά). Ὑπεράνω τοῦ στρώματος αὐτοῦ εὑρέθη στρῶσις ποταμίων χαλίκων καὶ χονδρῆς ἄμμου (πάχους 0,15 - 0,24), τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν προελθοῦσαν ἐκ πλημμύρας τοῦ Ληθαίου ἢ ἐπεκτάσεως τῆς κοίτης μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ.

1. Κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, πλὴν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Α. Λιάγκουρα, ἐβοήθησαν ἡ ἀρχαιολόγος δ. Τ. Παπαζαφείρη, ὁ ἐνθουσιώδης πτυχιοῦχος τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Γεώργιος Ζιάκας, ὁ τεχνίτης κ. Μ. Νικολαράκης καὶ ὁ συγκολλητὴς κ. Γ. Μαρίνης. Θερμὴ ὑπῆρξε καὶ ἐφέτος ἡ συμπαράστασις καὶ βοήθεια τῆς «Φιλαρχαίου Ἑταιρείας Τρίκκης», καθὼς καὶ τοῦ Δημάρχου Τρικκαίων.

Τὸ τέταρτον στρῶμα περιεῖχε κεραμεικὰ λείψανα κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, σχετικῶς ἀραιά, εἶχε δὲ πάχος 0,25 - 0,40 μ. Τὸ πέμπτον ἀπετελεῖτο ἐκ κιτρινωπῆς μάργης, πιθανῶς ἰλύος τοῦ ποταμοῦ, ἦτο δὲ πολιτιστικῶς νεκρόν, οὐδὲν περιέχον. Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον ἦτο τὸ ἑπόμενον στρῶμα, τὸ ἕκτον κατὰ σειράν, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος ἐποίκιλλε πολὺ (0,10 ἕως 0,78 μ.): ἀπετελεῖτο κυρίως ἐκ γῆς τεφρᾶς καὶ ἀνθράκων καὶ ἡρμηνεύθη ὡς στρῶμα καταστροφῆς. Ἐλάχιστα ἔσχατα ἑλληνιστικὰ ὄστρακα ἀγγείων εὑρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ, τὸ κυριώτερον ὅμως εὕρημα ἦσαν περὶ τὰ δεκαπέντα τεμάχια ἐπιγραφῶν, πιθανῶς ἀνήκοντα εἰς ψηφίσματα τῆς πόλεως. Τὰ τεμάχια εἶναι δυστυχῶς πολὺ μικρά, ὡς ἂν προήρχοντο ἐκ βιαίου κατατεμαχισμοῦ, εὑρέθησαν δὲ εἰς βάθος κατὰ μέσον ὅρον 3.50 μ.

Τὸ ἑπόμενον ἕβδομον στρῶμα εἶχε μέγα πάχος (μέχρι 1.87 μ.) καὶ καλύπτει τὴν περίοδον τῶν ρωμαϊκῶν καὶ ἴσως καὶ τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

Τὰ ἑπόμενα στρώματα ἀνάγονται εἰς τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ τὴν Τουρκοκρατίαν.

Ἐνδιαφέροντα λείψανα ἀπεκαλύφθησαν εἰς ἄλλην τάφρον, πρὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης, συγκεκριμένως δὲ ὁ δυτικώτερος ἐξωτερικὸς τοῖχος τῆς «στοᾶς» τοῦ μεγάλου δημοσίου κτηρίου, εἰς ἀπόστασιν 65.50 μ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς. Ὥστε ἐβεβαιώθη, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ ὅλου κτηρίου ἦτο 53 μ., τὸ δὲ ἐξωτερικὸν 78 μ. (ἐὰν ἡ στοὰ καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἔχῃ τὸ αὐτὸ πλάτος, ἤτοι 12.50 μ.). Ἐντὸς τῆς τάφρου εὑρέθη καὶ ἐγκάρσιον χώρισμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς «στοᾶς» καὶ δάπεδον ἐκ κορασανίου. Οἱ τοῖχοι εἶναι καὶ ἐδῶ ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων κυβολίθων πώρου ἐντοπίου, ἀπὸ ἑνὸς δὲ σημείου δι' ὀρθοστατῶν, φερόντων ἀναθύρωσιν (Πίν. 241 α). Ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ προέρχεται τμῆμα ἐπιγραφῆς, ἀνηκούσης πιθανῶς εἰς βάθρον τιμητικοῦ ἀνδριάντος ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 241 β).

Ἄλλη τάφρος, εἰς τὴν αὐτὴν περίπου θέσιν, ἐπέτρεψε νὰ ἴδωμεν τὴν συνέχειαν τοῦ κτηρίου πρὸς ΒΔ., δὲν προσέθεσεν ὅμως νέα στοιχεῖα, ἐπειδὴ τὰ ὅριά της ἦσαν περιωρισμένα. Δοκιμαὶ τέλος εἰς παρακείμενα σημεῖα, ὅπου ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ ἐξακριβωθοῦν ἄλλα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα τοῦ κτηρίου, δὲν ἔφθασαν εἰς βάθος, ἐπειδὴ ὑπῆρχε φόβος νὰ ἐπέλθουν ζημίαι εἰς πλησίον οἰκοδομάς. Γενικώτερον, τὰ ὅρια τῶν ἀνασκαφῶν περιωρίσθησαν πολὺ καὶ εἶναι πλέον προβληματικὴ ἡ συνέχισίς των εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, ἂν δὲν προηγηθοῦν ἀπαλλοτριώσεις.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων, σημαντικώτερα εἶναι τὰ μικρὰ τεμάχια ἐπιγραφῶν (18), ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα προέρχονται ἐκ τοῦ κυρίου τομέως, κατὰ τὸ πέρας τῆς ὁδοῦ 25ης Μαρτίου. Ἀνάγονται εἰς τοὺς ὀψίμους ἑλληνιστικοὺς καὶ πρωΐμους ρωμαϊκοὺς χρόνους (2ος αἰ. π.Χ. - 1ος αἰ. μ.Χ.) καὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον θραύσματα ψηφισμάτων ἢ ἴσως ἄλλων, ἀναθηματικοῦ χαρακτῆρος, ἐπιγραφῶν.

Ἐπὶ ἑνὸς τεμαχίου (ὕψ. 0,142 καὶ μήκ. 0,204 μ.) διεσώθη μικρὸν μέρος τῶν τριῶν τελευταίων στίχων μεγαλυτέρας ἐπιγραφῆς, ἔχον ὡς ἑξῆς:

.....ἔδω]κεν τῶ̣[ι .....
.....]ερειμακα[.....
.....]μεν ἐν τεις κα[...

Ὕψος γραμμάτων 0,013 - 0,015 μ. (Πίν. 241 β, Α).

Ἄλλο ἀξιόλογον τεμάχιον ἀνήκει εἰς βάθρον, πανταχόθεν, πλὴν τῆς ἄνω πλευρᾶς, ἐλλιπές. Ὕψος τῆς προεχούσης ἐπιφανείας τῆς ἐπιγραφῆς 0,087, συνολικὸν ὕψος 0,107, πλάτος 0,145 μ.

.....α]σαν.[.....
.....τι]ς ποτ'.[...
.....].ἀρεται[.....
.....]ος δυπ[.....

Ὕψ. γραμμ. 0,013 - 0,015 μ., πιθανῶς 1ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 241 β, Β).

Ἐπὶ τρίτου τεμαχίου διεσώθησαν γράμματα ἀνήκοντα εἰς τρεῖς στίχους καὶ ἐπὶ ἄλλων ἴχνη δύο ἢ καὶ ἑνὸς μόνον στίχου.

Ἡ ἐνεπίγραφος αὕτη λατύπη δὲν ἔχει βεβαίως ἄλλην σημασίαν, μαρτυρεῖ ὅμως ὅτι βιαίως κατεστράφησαν ἐπιγραφαὶ ἀποκείμεναι πρότερον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ μεγάλου δημοσίου κτηρίου, τοῦ ὁποίου τμήματα μόνον ἔχουν ἀποκαλύψει αἱ ἀνασκαφαί. Ἡ καταστροφή, τῆς ὁποίας ἀγνοοῦμεν τὴν φύσιν καὶ τὸ αἴτιον πρὸς τὸ παρόν, προηγήθη φυσικὰ τῆς ριζικῆς ἀνακατασκευῆς τοῦ κτηρίου κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.

Ἡ προϊστορικὴ κεραμεικὴ περιλαμβάνει ὄστρακα ἀγγείων, κατὰ τὸ πλεῖστον χονδροειδῶν, ἀνηκόντων δὲ εἰς τὴν πρώϊμον καὶ μέσην Χαλκοκρατίαν, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη. Μερικὰ ἐντόπια μινύεια εἶναι ἐνδιαφέροντα, ὡς καί τινα ἐπίσης ἐντόπια μυκηναϊκὰ (ΥΕ ΙΙΙ) καὶ πρωτογεωμετρικά. Τὰ κλασσικὰ (5ου καὶ 4ου αἰ.) καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα ἦσαν ὀλιγάριθμα.

Τὸν κύριον ὄγκον τῆς κεραμεικῆς καταλαμβάνει καὶ πάλιν ἡ ὑστεροβυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ κεραμεική, ὡς καὶ πέρυσιν. Περὶ τὰ τεσσαρά-

κοντα πέντε ἀγγεῖα συνεπληρώθησαν καὶ πλῆθος ὀστράκων ἀπετέθησαν εἰς τὴν τοπικὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογήν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ἐκ τῶν πλουσιωτέρων εἰς ἀγγεῖα τῶν χρόνων αὐτῶν. Πλὴν ὀλίγων σχετικῶς μονοχρώμων ἢ χονδροειδῶν σκευῶν, τὰ πλεῖστα φέρουν ἐφυάλωσιν ἢ καὶ ἐγχάρακτον κόσμησιν (sgraffito), ἀνήκουν δὲ εἰς διαφόρους τύπους, κυρίως φιάλας, πινάκια κ.λ.π.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα μικρὰ εὑρήματα ἀναφέρομεν τμῆμα μικροῦ χρυσοῦ ἐλάσματος, πήλινον εἰδώλιον Ἀθηνᾶς Παρθένου (μᾶλλον κακότεχνον), τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων καὶ ποδὸς πλαγγόνος, τμῆμα πηλίνου πίνακος μὲ παράστασιν ἱππέως, τέχνης πολὺ καλῆς κλασσικῶν χρόνων, σφραγίσματα καὶ ἀγνῦθας.

Νομίσματα εὑρέθησαν καὶ ἐφέτος πεντήκοντα τέσσαρα, ἐξ ὧν πλεῖστα βυζαντινὰ (Ἰουστινιανοῦ Α΄, Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτου, Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ, Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ κ.λ.π.), ὀλιγώτερα δὲ ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων (Μ. Ἀλεξάνδρου, Ἀντιγόνου Γοναταῖ, Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν κ.ἄ.). Ὀλίγα εἶναι ἐπίσης τὰ φραγκικὰ καὶ τουρκικά.

Τὰ νομίσματα ταῦτα θὰ δημοσιεύσῃ προσεχῶς ἡ κ. Μάντω Καραμεσίνη - Οἰκονομίδου, ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὴν μελέτην αὐτῶν καὶ ἄλλων νομισμάτων, προερχομένων ἐκ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ προσφάτων ἀνασκαφῶν.

2. Ἀνασκαφαὶ ἐν Σέσκλῳ

Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐδημοσιεύθη ἤδη σχετικὴ ἔκθεσις εἰς Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας 1965, σ. 5 κ.ἑ.)

3. Ἀνασκαφαὶ ἐν Προέρνῃ

Ὀλίγαι εἶναι αἱ ἀρχαῖαι μαρτυρίαι περὶ τῆς θεσσαλικῆς πόλεως Προέρνης[2], κειμένης εἰς τὸ ΒΔ. ἄκρον τῆς Ἀχαΐας Φθιώτιδος καὶ εἰς τὸ σημεῖον, καθ' ὃ αὕτη συνάπτεται πρὸς τὴν Φθιώτιδα (δηλ. τὴν Φαρσαλίαν) καὶ τὴν Θεσσαλιώτιδα· Τὰ ἐπιβλητικὰ λείψανα τοῦ τείχους αὐτῆς ὑψοῦνται παρὰ τὸ χωρίον Νέον Μοναστήριον τοῦ Δομοκοῦ, τὸ ὁποῖον μόλις κατὰ τὸ 1956 μετετοπίσθη εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, ἀμέσως μετὰ τοὺς καταστρεπτικοὺς σεισμοὺς τοῦ ἔτους 1955.

Ἰδιωτικαὶ ἀνασκαφαί, ἐνεργηθεῖσαι ἀδείᾳ τῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τὸ 1965 ἐν τῇ θέσει ταύτῃ, ἔδωσαν τὴν εὐκαιρίαν λεπτομερειακῆς σπουδῆς τῶν προβλημάτων τῆς τοπογραφίας τῆς πόλεως καὶ προπάντων ἐπέτρεψαν νὰ ἐπισημάνωμεν τὸ ἐν Προέρνῃ Ἱερὸν τῆς Δήμητρος — τὸ πρῶτον ἀνασκαφικῶς βεβαιούμενον ἱερὸν τῆς θεᾶς ἐν Θεσσαλίᾳ. Ἐπιφυλασσόμενοι νὰ δημοσιεύσωμεν ἐν καιρῷ ἐκτενῶς τὰ τῶν ἀνασκαφῶν, περιοριζόμεθα ἐνταῦθα εἰς περιληπτικὴν ἔκθεσιν τῶν πορισμάτων καὶ στοιχειώδη περιγραφὴν τῶν κυριωτέρων εὑρημάτων.

Αἱ ἀνασκαφαὶ περιωρίσθησαν εἰς τρία σημεῖα: α) Εἰς τὴν δυτικὴν καὶ νότιον κλιτὺν τοῦ γηλόφου «Ταψί», προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ ὑψηλοῦ τύπου, ταυτιζομένου δὲ πρὸς τὴν ἀκρόπολιν τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, β) ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου κορυφῆς τοῦ ὑψώματος «Ταψὶ» καὶ γ) κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὺν λοφίσκου ἐντὸς τοῦ χωρίου καὶ εἰς χῶρον ἰδιοκτησίας Χρ. Καλτσουνᾶ, ὅπου ἐπεσημάνθη τὸ Ἱερὸν τῆς Δήμητρος. Περιωρισμέναι δοκιμαὶ ἐγένοντο καὶ ἐντὸς δύο οἰκοπέδων τοῦ συγχρόνου συνοικισμοῦ (οἰκόπεδα Γκεντσίδη καὶ Βουλτσίδη).

1. *Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα.* Οἰκήματα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὴν δυτικὴν κλιτὺν καὶ τὸν ἐπίπεδον χῶρον κάτωθι τοῦ γηλόφου «Ταψί», κειμένου κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ συγχρόνου συνοικισμοῦ, ἀμέσως πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Δομοκοῦ - Φαρσάλων. Τὰ θεμέλια καὶ ἡ κρηπὶς τῶν οἰκημάτων αὐτῶν εἶναι λιθόκτιστα καὶ διατηροῦνται εἰς ἱκανὸν ὕψος. Ἐν τῶν δωματίων εἶχεν ἐσωτερικὸν πλάτος 4.60 μ., ἄλλων δὲ διεγράφησαν ἁπλῶς οἱ τοῖχοι, ἔχοντες συνήθως πάχος 0,50 μ. Ἄφθονοι κέραμοι εὑρέθησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν δωματίων, αἱ συνθῆκαι ὅμως, ὑπὸ τὰς ὁποίας κατεστράφησαν τὰ οἰκήματα, δὲν ἐξηκριβώθησαν.

Μεμονωμένοι τοῖχοι οἰκημάτων κλασσικῶν χρόνων ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐντὸς δοκιμαστικῶν τάφρων ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας τοῦ γηλόφου. Εἰς ἄλλο σημεῖον, κατὰ τὴν ὀφρὺν τοῦ ὑψώματος, ἀνεσκάφη τμῆμα τοῦ περιβάλλοντος τὸν γήλοφον τείχους, ὅπερ, ὡς ἔδειξεν ἡ σκαφὴ καὶ τὰ γενόμενα εὑρήματα, δὲν εἶναι πολυγωνικὸν ἢ ἀρχαϊκόν, ὡς ἄλλοτε εἰκάζετο, ἀλλ' ἐπίσης κλασσικῶν χρόνων.

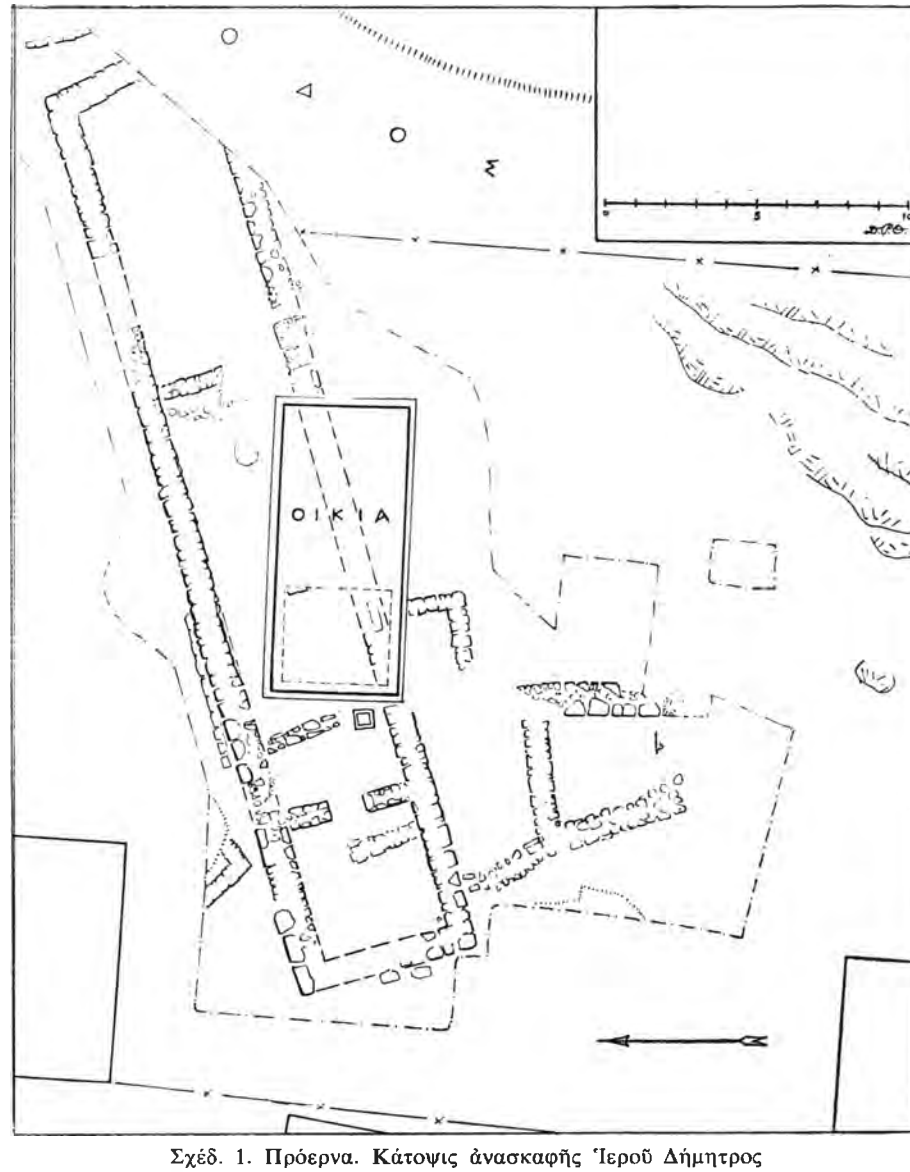
Νοτιώτερον τοῦ γηλόφου καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Εὐστρ. Γκεντσίδη ἠρευνήθη προχείρως κτίσμα κυκλικὸν ἢ ἀψιδωτόν, τῶν αὐτῶν ὡς ἀνω-

2. Περὶ τῆς Προέρνης πρβλ. κυρίως F. Stählin, Hellenische Thessalien, 1924, σ. 157 κ.ἑ. καὶ G. Daux — P. de la Coste - Messelière, ἐν BCH 48 (1924) σ. 343 κ. ἑ., ὅπου καὶ ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία. Πρβλ. ἐπίσης RE Suppl. VI A σ. 106 καὶ Philippson (— Kirsten), Griech. Landsch. I, 1 σ. 269.

Τὰ δημοσιευμένα τοπογραφικὰ σχέδια τοῦ Stählin (ἔ.ἀ. σ. 158) καὶ τῶν Daux — Coste - Messelière (ἔ. ἀ. σ. 356) δὲν εἶναι, φυσικά, ἀκριβῆ.

τέρω χρόνων, μὲ τοῖχον τοῦ θεμελίου πάχους 0,50 μ. Ἡ δοκιμὴ ἐγένετο κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ ἰδιοκτήτου, ὅστις σκάπτων ἐκεῖ εἶχεν ἀνεύρει τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων κλασσικῶν χρόνων (5ου

ροὺς πήλινα εἰδώλια καὶ ἐπιγραφαί, ἐπὶ πλέον δὲ κεφαλὴ κόρης, περιελθοῦσα εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου ἐκ παραδόσεως ἰδιώτου, ἐκ τοῦ λόγου τούτου δὲ ὁ χῶρος ἐπετηρεῖτο ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας καὶ

Σχέδ. 1. Πρόερνα. Κάτοψις ἀνασκαφῆς Ἱεροῦ Δήμητρος

καὶ 4ου αἰ.), μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἓν γενειοφόρου θεοῦ (;).

Ἱ ε ρ ὸ ν Δ ή μ η τ ρ ο ς. Τὰ σπουδαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἀπεκαλύφθησαν ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος οἰκοπέδου Χρ. Καλτσουνᾶ, προθύμως παρασχόντος τὴν ἄδειαν πρὸς σκαφήν. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην εἶχον ἀναφανῆ κατὰ καιεἶχεν ἐπίσης ἀπαγορευθῆ οἱαδήποτε σκαφὴ ἢ ἀνέγερσις κτίσματος. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν τελικῶς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καλτσουνᾶ (καὶ ἐν μικρῷ μέρει εἰς τὸ παρακείμενον οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἀρβανίτη) δρομικὸν κτήριον ἐν εἴδει στοᾶς, μήκους 30 (ἤτοι «ἑκατόμπεδον») καὶ πλάτους 6 μ., λιθόκτιστον κατὰ τὸ θεμέλιον

καὶ τὴν κρηπῖδα, τὸ ὁποῖον ἀνάγεται εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Παλαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα εὑρέθησαν βαθύτερον εἰς δύο σημεῖα, ἡ ἀκριβὴς ἡλικία των ὅμως δὲν ἐξηκριβώθη. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνάγονται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἢ τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. Ἡ «στοὰ» ἦτο ἀρχικῶς διῃρημένη ἐσωτερικῶς εἰς δωμάτια τετράγωνα περίπου (4.35 x 4.20 μ. ἐσωτερικῶς), τὰ διαχωρίσματα ὅμως καὶ ἐν μέρει καὶ τμῆμα τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων κατεστράφησαν, ὅταν τὸ 1956 ἀνηγέρθη ἡ ἀντισεισμικὴ οἰκία τοῦ ἰδιοκτήτου (πρβλ. Σχέδ. 1). Λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ἔχουν σημαντικὸν πάχος καὶ οἱ λίθοι, ἰδίως τῆς βορείας πλευρᾶς, εἶναι συχνὰ ὀγκώδεις. Ἄφθονα πήλινα, ἰδίως εἰδώλια κ. ἄ. ἀναθήματα εὑρέθησαν ἐκτὸς τῆς «στοᾶς», προπάντων εἰς τὸ νότιον μέρος, ἐξ αὐτῶν δὲ καὶ ἔκ τινων ἐπιγραφῶν διεπιστώθη, ὅτι τὸ κτίσμα ἀνῆκεν εἰς τὸ ἐν Προέρνῃ Ἱερὸν τῆς Δήμητρος.

Ποία ἡ διάταξις τῶν κτισμάτων τοῦ ἱεροῦ καὶ τίνα θέσιν κατεῖχε μεταξὺ αὐτῶν τὸ ἀποκαλυφθὲν («μέγαρον»;), δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ, πρῶτον ἐπειδὴ ὁ χαρακτὴρ τῶν ἀνασκαφῶν ἦτο περιωρισμένος καὶ ἰδιόμορφος, ἔπειτα δὲ διότι ἐπιχώσεις πρὸς τὰ ὑψηλότερα δὲν ὑπῆρχον, λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, χαμηλότερον δὲ ὁ χῶρος καταλαμβάνεται ὑπὸ οἰκημάτων. Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ Ὑπηρεσία θὰ ἀναλάβῃ τὴν συνέχισιν καὶ ὁλοκλήρωσιν τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν.

Ἐπὶ τοῦ ὕπερθεν τοῦ Νέου Μοναστηρίου ὑψηλοῦ λόφου, ἐφ' οὗ τὰ ἐπιβλητικὰ λείψανα τοῦ ἑλληνιστικοῦ τειχισμοῦ τῆς Προέρνης, τὸ «Γυναικόκαστρο», δὲν ἐνηργήθησαν ἀνασκαφαί. Τῇ βοηθείᾳ ὅμως τοῦ ἐν Νέῳ Μοναστηρίῳ ἑδρεύοντος Τοπογραφικοῦ Συνεργείου τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας ἐπεχειρήθη ἀκριβὴς σχεδίασις τῆς διαδρομῆς τοῦ τείχους καὶ διόρθωσις σφαλμάτων τῶν προχείρων τοπογραφικῶν σχεδίων τῆς Προέρνης, ἅτινα ἔχουν ἀπὸ μακροῦ δημοσιευθῇ.

II. *Κινητὰ εὑρήματα.* Ἐν συνόλῳ, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸ Ἱερὸν τῆς Δήμητρος καὶ τὰς ἄλλας ἐν Προέρνῃ δοκιμάς, εὑρέθησαν: Ἐπιγραφαὶ τέσσαρες, πήλινα ἀγγεῖα (τὰ πλεῖστα μονόχρωμα) περὶ τὰ ἑκατόν, πήλινα εἰδώλια περὶ τὰ διακόσια πεντήκοντα, μετάλλινα πεντήκοντα, νομίσματα ἐννέα καὶ γλυπτῶν ἑπτὰ τεμάχια. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ πλουσίας συλλογῆς, τῆς ὁποίας ἡ λεπτομερειακὴ σπουδὴ καὶ μελέτη δὲν ἔχει εἰσέτι περατωθῇ. Προτιθέμενοι, ὡς εἴπομεν, νὰ δημοσιεύσωμεν ἐκτενῶς τὰ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τοῦ ἱεροῦ εἰς ἰδιαίτερον μελέτημα, περιοριζόμεθα ἐνταῦθα εἰς περιληπτικὴν μνείαν τῶν κυριωτέρων ἢ μᾶλλον χαρακτηριστικῶν εὑρημάτων.

Ἐπιγραφαί: Ἡ σπουδαιοτέρα εἶχεν εὑρεθῇ πρό τινων ἐτῶν κατὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ πρὸ τῆς οἰκίας Καλτσουνᾶ, δηλ. ἀκριβῶς εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ, ἀπέκειτο δὲ εἰς οἰκίαν ἐν Ν. Μοναστηρίῳ. Τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλομεν εἰς τὸν ἐκ τῶν ἀνασκαπτόντων ἰδιωτῶν κ. Β. Ζαμπόγαν. Πρόκειται περὶ μεγάλης ναϊσκομόρφου ἀετωματικῆς στήλης ἐξ ἐντοπίου μαρμάρου, ἐλλιποῦς δεξιά, ὕψους ὁλικοῦ 1.04, πλάτους σῳζομένου 0,74 μ. Ἡ ὑπάρχουσα ἀρχικῶς γραπτὴ παράστασις ἔχει ὁλοσχερῶς ἐξαλειφθῇ, ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου δὲ σῴζεται ἡ ἐπιγραφή:

ΕΛΕΦΑΝΤΑ ΑΝΔΡΑΓΑΘΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙ ΙΕΡΗΤΕΥΟΥΣΑ

Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς στήλης διὰ μικροτέρων γραμμάτων διεσῴθη μέρος τῆς κυρίας ἐπιγραφῆς ἐξ ἑπτὰ στίχων. Ἐξ αὐτῆς μανθάνομεν ὅτι πρόκειται περὶ ἀναθέσεως τῆς ἱερείας τῆς Δήμητρος Ἐλεφάντας *τῇ Δήμητρι τῇ ἐν Προέρνῃ*. Περαιτέρω διδασκόμεθα περὶ *ἱεροῦ* τῆς θεᾶς καὶ *συνόδου, γινομένης ὑπὸ τῆς ἱερείας καὶ τῶν ἄλλων γυναικῶν*, ἐξ ὧν κάπως διαφωτίζεται καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος, παραπλήσιος προφανῶς πρὸς τὰ κοινὰ Θεσμοφόρια. Ἡ ἐπιγραφή, ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐσωτερικῶν στοιχείων, χρονολογεῖται εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος. Ἄλλαι δύο ἀναθηματικαὶ ἐπίσης ἐπιγραφαὶ (ἡ μία λίαν ἐλλιπὴς) εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ.

Πήλινα ἀγγεῖα: Τὰ ἐν τῷ ἱερῷ εὑρεθέντα εἶναι κατὰ μέγα μέρος μονόχρωμα, ἤτοι μικραὶ ὑδρίσκαι ἀναθηματικαί, ἀμφορίσκοι κλπ., πολὺ σπανίως δὲ ληκύθια ἢ σκύφοι, ἐνίοτε γραπτά. Σπουδαῖον μεταξὺ αὐτῶν εἶναι τμῆμα κέρνου (Πίν. 242 γ), ὅπερ συνεπληρώθη ἀσφαλῶς, ὕψους 0,07 μ.

Ἐξ ἄλλων θέσεων (εἰς μίαν περίπτωσιν καὶ ἐκ τάφου) προέρχονται ἄλλα ἀξιόλογα ἀγγεῖα, ἤτοι μέγας ταφικὸς κρατὴρ μελαμβαφής, ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὕψ. σῳζ. 0,52 μ., μικρὸς κρατὴρ κωδωνόσχημος, ἐλλιπὴς τὴν βάσιν, ὕψ. σῳζ. 0,13 μ., λήκυθος μελανόμορφος (φυτικὸν κόσμημα), ἀγγείδια μελαμβαφῆ καὶ λύχνοι, πινάκιον κ.ἄ. Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον εἶναι τέλος πλαστικὸν ἀγγεῖον, ὕψους 0,17 μ., προερχόμενον ἐκ τοῦ ἱεροῦ καὶ πιθανῶς αὐτὴν τὴν Κόρην εἰκονίζον (Πίν. 242 α).

Τὰ πήλινα εἰδώλια εὑρέθησαν ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ καὶ φαίνονται ὅλα παλαιότερα τῆς τελικῆς ἀρχιτεκτονικῆς φάσεως, ἀφοῦ

τινὰ ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν εἶναι τὰ ἀποδίδοντα μορφὰς ἀνθρωπίνας, ἤτοι κατ' ἐξοχὴν γυναικείας (μόνον κατὰ σπανίαν ἐξαίρεσιν ὑπάρχουν ἀνδρικά), πολλῶν καὶ ποικίλων τύπων· συνηθέστερος εἶναι ὁ τῆς καθημένης ἐπὶ θρόνου θεᾶς (Πίν. 242 β) ἢ ἁπλῶς καθημένης, ὁ τύπος τῆς καθημένης βρεφοκρατούσης (κουροτρόφου) (Πίν. 242 δ), τῆς ὀρθίας στεφανηφόρου ἢ ὑδριαφόρου κλπ. Παραλλήλως ὑπάρχουν προτομαὶ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, εἰς μικρὸν ὅμως ποσοστόν, ἀφθονώτεραι δὲ κεφαλαὶ ἢ προτομαὶ συμπαγεῖς, μικρῶν διαστάσεων καὶ ἐπίπεδοι ὄπισθεν, ὡσεὶ προωρίζοντο δι' ἔνθεσιν ἢ συγκόλλησιν ἐπὶ ὁριζοντίου ἐπιφανείας. Μοναδικὸν εἶναι ἀγαλμάτιον νέου θεοῦ (κοῦρος), ἀποδίδον τύπον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., ὕψους δὲ 0,18 μ. Σπανιώτατα εἶναι τὰ ἀγαλμάτια ἀνακεκλιμένων μορφῶν.

Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφέρωμεν πήλινα ὁμοιώματα θρόνων (Πίν. 242 β) καὶ ἐλάχιστα παραδείγματα μικρῶν πηλίνων πινάκων μὲ πλαστικὰς παραστάσεις.

Ἐξαιρετικῶς ἄφθονα εἶναι ἐξ ἄλλου τὰ εἰδώλια ζώων, ὅσα ἀνετίθεντο εἰς τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς: πολυπληθῆ εἶναι κυρίως τὰ χοιρίδια (σπανίως κάπροι) καὶ οἱ ἵπποι, ἔπειτα δὲ πτηνὰ καὶ ἄλλα ζῶα. Παραλλήλως εὑρέθησαν καὶ λίαν μικροῦ μεγέθους πίνακες ἢ πινακίδια μὲ ἐντύπως παριστανόμενα ζῶα, κατ' ἐξοχὴν πάλιν χοίρους. Τὰ εἴδη καὶ οἱ τύποι τῶν εἰδωλίων δὲν διαφέρουν οὐσιωδῶς ἀπὸ ὅμοια εὑρήματα εἰς Θεσμοφόρια ἢ παρόμοια ἱερὰ τῆς Δήμητρος (πρβλ. Ἀ. Λιάγκουρα, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 143, Πίν. 174).

Τέλος, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν πήλινον πίνακα μὲ παράστασιν ἱππέως πετασοφόρου, προερχόμενον ἐκ δοκιμῆς πρὸ τοῦ οἰκοπέδου Βουλτσίδη, ἐν Ν. Μοναστηρίῳ (Πίν. 243 α).

Ἀπὸ τὰ *μετάλλινα*, σπουδαιότερα εἶναι τὰ χαλκᾶ, ἐξ αὐτῶν δὲ τὰ τοῦ Πίν. 243 β προέρχονται ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Τὸ πρῶτον εἶναι ὀρειχάλκινον ἀγγείδιον, ὕψ. 0,055 μ., τὸ δὲ δεύτερον πρώϊμον ἀρχαϊκὸν εἰδώλιον ἐλάφου (;), ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον. Τὰ ἄλλα χαλκᾶ ἐκ τοῦ ἱεροῦ εἶναι συνήθη ἀφιερώματα, κυρίως δακτύλιοι καὶ κρίκοι, περόνη καὶ λαβίς, δύο ἀνθεμωτὰ ἐξαρτήματα, τμῆμα δίσκου, τόξα πορπῶν κλπ.

Τὰ *γλυπτὰ* εἶναι κατ' οὐσίαν ἀποθραύσματα μαρμαρίνου ἀνδριάντος φυσικοῦ μεγέθους (τεμάχιον χειρός, δάκτυλοι κλπ.), προέρχονται δὲ ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον ἄλλωστε εὑρέθη καὶ μαρμαρίνη βάσις ἢ βάθρον.

Προσθέτομεν ἐπίσης, ὅτι κατὰ τὰς ἐπὶ τοῦ γηλόφου «Ταψὶ» δοκιμάς, ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα ἀγγείων τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΙ Β περιόδου, ἐξ ὧν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἰκασθῇ καὶ μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς τῆς θέσεως.

Ὡς ἐδείχθη ἤδη ἐκ τῆς περιληπτικῆς ἐκθέσεως, τὸ σπουδαιότερον πόρισμα τῶν ἐν Προέρνῃ ἀνασκαφῶν ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις μέρους τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος Προερνίας, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἱδρυθῇ ἐπὶ τῆς κλιτύος χαμηλοῦ ἐξάρματος, ἐκτὸς τῆς πόλεως (κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὅμως πλησίον πηγῆς) ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Τὰ σῳθέντα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, καθ' ἑαυτὰ πενιχρά, εἶναι ὅμως ἐνδιαφέροντα, ἐπειδὴ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ ἱερὸν εἶχε διαμορφωθῇ κτηριακῶς κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους (πιθανῶς 5ον - 4ον αἰ. π.Χ.). Ποῖος ὁ προορισμὸς τοῦ ἀποκαλυφθέντος δρομικοῦ κτηρίου (στοὰ ἢ «μέγαρον Δήμητρος»;) δὲν εἶναι βέβαιον, οὔτε πρὸς τὸ παρὸν γνωρίζομεν τὴν ἔκτασιν τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὰ κάτω, δηλ. πρὸς τὸ πεδινὸν τμῆμα τοῦ χώρου. Πρόκειται πάντως περὶ τοῦ πρώτου ἀνασκαφικῶς βεβαιουμένου ἱεροῦ τῆς θεᾶς εἰς τὴν Θεσσαλίαν — χώραν θεωρουμένην ὑπό τινων ὡς κοιτίδα τῆς λατρείας της!

Τὰ πορίσματά μας ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἐπ' εὐκαιρίᾳ γενομένων ἐρευνῶν περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Προέρνης, δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς:

α) Ὁ τειχισμὸς τῆς Προέρνης («Γυναικόκαστρο») δύναται ἴσως νὰ ἀναχθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ καὶ παλαιότερος. Ὁπωσδήποτε καὶ κατὰ τὸν 4ον αἰ. καὶ παλαιότερον ὁ ὑψηλὸς αὐτὸς λόφος δὲν ἦτο ἔρημος, ὡς τοὐλάχιστον ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν ἐνδείξεων. Ἂν προϋπῆρξε παλαιότερος τειχισμός, εἶναι ἄγνωστον.

β) Ἡ πόλις τῶν κλασσικῶν ἢ ἀρχαϊκῶν χρόνων εἶχεν ὡς ἀκρόπολιν ἢ κύριον ἀμυντικὸν ἔρεισμα τὸν γήλοφον «Ταψί», ὅστις εἶναι προϊστορικὸς συνοικισμὸς τῆς Χαλκοκρατίας, τοῦ ὑψηλοῦ τραπεζοειδοῦς ἢ κολουροκωνικοῦ τύπου. Τὰ οἰκήματα ἐξετείνοντο εἰς τὰ πέριξ τοῦ γηλόφου, κυρίως κατὰ τὰ νότια κράσπεδα αὐτοῦ, ὅπου σήμερον ὁ συνοικισμὸς τοῦ Νέου Μοναστηρίου.

γ) Ἐπὶ χαμηλοῦ ἐξάρματος, κειμένου πρὸς τὰ ΝΑ., εἶχε πρωϊμως ἱδρυθῇ, πλησίον τῆς μοναδικῆς ἴσως πηγῆς, τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, παρὰ τὴν σπουδαιοτάτην ὁδόν, ἥτις συνέδεεν ἀνέκαθεν τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ μὲ τὴν πεδιάδα τῆς Φθίας.

4. Μαγούλα Τσαπόχα (Καρδίτσα)

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς γηλόφου, γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μαγούλα», καὶ κατὰ τὴν θέσιν Τσαπό-

χα, 2 χλμ. Ν. τῆς Καρδίτσης, παρὰ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμήν, ἐνηργήθη περιωρισμένη ἰδιωτικὴ ἀνασκαφὴ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἡμῶν.

Ὁ γήλοφος ὑπῆρξε τὸ κέντρον προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ ἱδρυθέντος ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς Μέσης Νεολιθικῆς (ἄλλοτε λεγομένης «Περιόδου Α»). Αἱ ἐπιχώσεις μέχρι τοῦ στερεοῦ εἶχον πάχος 5.20 μ., ἐξ αὐτῶν δὲ τὸ κατώτερον τμῆμα, πάχους 1.80 μ., ἀντιπροσωπεύει τὴν Μέσην Νεολιθικήν, ἐνῷ τὸ ἀνώτερον, πάχους 2.25 μ. περίπου, τὸ πρώϊμον τμῆμα τῆς Νεωτέρας (πρὸ τῆς λεγομένης Περιόδου τοῦ Διμηνίου). Τέλος, τὸ ἀνώτατον στρῶμα, πάχους ἑνὸς καὶ πλέον μέτρου, περιεῖχεν ἀνάμικτα λείψανα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ἀρχομένης ἴσως Χαλκοκρατίας.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν διεκρίθησαν δεκαεννέα ἐπάλληλα στρώματα, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς στρωματογραφίας κατετάχθη τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον κατὰ μέγιστον μέρος, ὡς εἰκός, ἀπαρτίζεται ἐξ ὀστράκων ἀγγείων. Λιθόκτιστα οἰκήματα δὲν διεπιστώθησαν, ἀντιθέτως δὲ στρῶμα ὁλόκληρον ἐκ τεμαχίων πηλοῦ ἐπαλείψεως στεγῶν εὑρέθη εἰς δύο διαφορετικὰ βάθη, καθὼς καὶ ἐνδεικτικὰ λείψανα διαλελυμένων ὠμῶν πλίνθων.

Ἡ κεραμεικὴ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου ἀποτελεῖται κυρίως ἐξ ἀγγείων μονοχρώμων, ἐρυθρῶν κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ συχνὰ κοσμουμένων κατὰ τὴν λεγομένην ξεστὴν τεχνικήν (scraped ware), ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τὸν συνοικισμὸν τοῦ Λιανοκλαδίου, ὅπου ἀπεχωρίσθη ὡς ἰδία κατηγορία (Α 3 δ), ἀλλὰ περαιτέρω καὶ εἰς ἐλαφρῶς παρηλλαγμένην μορφὴν ἐκ πολλῶν συνοικισμῶν τῆς Θεσσαλίας (κατηγορία Α 3 ε). Ὡς ἔδειξαν παλαιότεραι ἀνασκαφαὶ εἰς Μαγουλίτσαν, παρὰ τὸ χωρίον Ἀρτεσιανὸν Καρδίτσης[3], ἡ κατηγορία Α 3 ε χαρακτηρίζει τοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς καὶ διήκει πιθανῶς δι' ὅλης τῆς Μέσης Νεολιθικῆς. Εἰς τὴν Μαγούλαν τῆς Καρδίτσης ὅμως παρετηρήθη, ὅτι ἡ τεχνικὴ αὕτη συνεχίζεται καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Μέσης Νεολιθικῆς, δηλ. εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Νεωτέρας καὶ τότε ἐμφανίζεται ὡς μικτὴ κατηγορία, εἰς τὴν ὁποίαν παρὰ τὰ ξεστὰ ἐρυθρὰ κοσμήματα παρουσιάζεται τὸ πρῶτον καὶ γραφὴ διὰ μελανοῦ χρώματος. Τὰ κοσμήματα εἶναι πάντοτε αὐστηρὰ καὶ γραμμικά, τίποτε οὐσιαστικῶς δὲν ἔχει ἀλλάξει, καὶ ὁ μόνος νεωτερισμὸς εἶναι ἡ προσθήκη τοῦ μελανοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον βαθμηδὸν θὰ ἐπικρατήσῃ πλήρως. Τότε ἀναφαίνονται κυρίως ἀγγεῖα κοσμούμενα διὰ μελανοῦ ἀμαυροῦ χρώματος, παρόμοια πρὸς τὰ τῆς κατηγορίας Β 3 ε ἢ τῶν κατηγοριῶν Β 3 δ καὶ Β 3 ζ (Πίν. 244 α).

3. Πρβλ. Θεσσαλικὰ 1 (1958), σ. 39 κ.ἑ.

Διαπιστοῦται δηλαδὴ πλήρης καὶ ὁμαλὴ ἡ μετάβασις ἐκ τῆς Μέσης εἰς τὴν Νεωτέραν Νεολιθικήν, χωρὶς καμμίαν πολιτιστικὴν μεταβολὴν ἢ ἀλλαγήν.

Τὸ φαινόμενον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, τὸ πρῶτον διαπιστοῦται μὲ τόσην ἐνάργειαν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ αὐτῆς ἡ μικρὰ ἀνασκαφὴ τῆς Μαγούλας ἀποκτᾷ ἰδιαιτέραν σημασίαν. Πλὴν τῆς κεραμεικῆς λίαν ἐνδιαφέροντα ὑπῆρξαν καὶ ἄλλα εὑρήματα, περὶ ὧν λίαν περιληπτικῶς θὰ ὁμιλήσωμεν. Τὸ κυριώτερον εἶναι κρανίον ἀνθρώπου εὑρεθὲν ὁμοῦ μετὰ τεμαχίων ἄλλου κρανίου εἰς βάθος 2.20 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, δηλ. εἰς στρῶμα ἀναγόμενον εἰς τὴν Νεωτέραν Νεολιθικὴν (τὴν «προ-Διμηνιακὴν» φάσιν). Παρὰ τὰς προσπαθείας μας, δὲν ἀνευρέθησαν ἄλλα μέλη τοῦ σκελετοῦ ἐντὸς τοῦ σκάμματος, ὁπωσδήποτε ὅμως διὰ τὴν περίοδον αὐτήν, τῆς ὁποίας ἀγνοοῦμεν ὅλως τοὺς ἀνθρωπολογικοὺς τύπους (τοὐλάχιστον ἐν Θεσσαλίᾳ), τὰ λείψανα αὐτὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν πολύτιμα.

Ἐκ τῶν ἄλλων εὑρημάτων ἀναφέρομεν λίαν ἐνδιαφέροντα εἰδώλια (Πίν. 244 β) λίθινα ἐργαλεῖα ἰδιόρρυθμα (Πίν. 244 γ), μίαν θαυμασίαν μάχαιραν ἐκ πυριτολίθου καί τινας λεπίδας.

5. Ἅγιος Ἀντώνιος Φαρσάλων

Παρὰ τὴν αὐτὴν θέσιν «Χολέβα Τρύπα», πρὸ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ὅπου τὸ 1963 ἀρχαιοκάπηλοι εἶχον συλήσει μικρὸν θολωτὸν τάφον (πρβλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 261), ἐγένετο κατ' Ὀκτώβριον 1965 ἀπόπειρα συλήσεως καὶ δευτέρου, κειμένου 50 μ. ἀνατολικώτερον. Ὁ δεύτερος αὐτὸς τάφος εἶναι κτιστὸς θαλαμοειδὴς καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τετραπλεύρου στενομήκους θαλάμου, μήκους 2.80 μ., πλάτους 1.30 ἕως 0,90 καὶ ὕψους 1.20 μ., ὑποτυπώδους εἰσόδου, τοποθετημένης οὐχὶ κατὰ τὸν ἄξονα, ἀλλὰ πλαγίως, μήκους 0,65, πλάτους 0,50 - 0,60 καὶ ὕψους μόλις 0,55 μ., καὶ δρόμου, μήκους 1.10 καὶ πλάτους 0,85 μ. περίπου. Ὁ τάφος εἶναι ἐκτισμένος διὰ πλακαρῶν λίθων καὶ ἡ στέγασις ἐπιτυγχάνεται δι' ἐλαφρᾶς πρὸς τὰ ἄνω ἐκφορᾶς τῶν δόμων καὶ διὰ πλακῶν τελικῶς (Πίν. 245 α). Ὅμοιοι κτιστοὶ θαλαμοειδεῖς ἢ ψευδοθολωτοὶ μυκηναϊκοὶ τάφοι εἶναι γνωστοὶ ἐκ Φαρσάλου (πρβλ. Βερδελῆν, ΠΑΕ 1952, 185 κ.ἑ., 1953, 127 κ.ἑ.).

Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν εἰς μεγάλην ἀταξίαν ὀστᾶ, προερχόμενα ἐξ ἑπτὰ τοὐλάχιστον νεκρῶν, ὑπ' αὐτὰ δὲ καὶ 15 ψηφῖδες περιδεραίου ἢ διαδήματος ἐξ ὑαλομάζης, μὲ τυπικὴν κόσμησιν φύλλου κισσοῦ, εἰς σφραγιδόλιθος ἐκ στεατίτου,

μὲ σχηματικὴν παράστασιν ζώου καί τινα λίθινα κομβία.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἔκειντο ὀστᾶ ἀνήκοντα εἰς τρεῖς νεκρούς, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ δύο πήλινα ἀλάβαστρα (Πίν. 245 β), ἀναγόμενα εἰς τὴν ΥΕ III Β. Τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ λοιπὰ εὑρήματα κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

Γ. ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΑΙ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

1. Φάρσαλος

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν χάνδακος διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀγωγοῦ ὑδρεύσεως τῆς πόλεως εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῶν Φαρσάλων καὶ εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ δημοτικοῦ ἄλσους τῶν ὑπωρειῶν τῆς Ἀκροπόλεως, εὑρέθησαν ἄφθονα τεμάχια πηλίνων προτομῶν γυναικῶν, τὰ ὁποῖα περισυνέλεξεν ὁ φιλάρχαιος ἐπιστάτης τοῦ Δήμου κ. Χαρίλαος Πετρίδης, τηλεγραφικῶς εἰδοποιήσας ἡμᾶς.

Προχείρως ἐρευνήσαντες τὴν θέσιν, διεπιστώσαμεν ὅτι πρόκειται περὶ σπουδαίου Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης. Τοῦτο δὲ συνάγομεν ὄχι μόνον ἐκ τοῦ ὅτι τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν προτομῶν ἀνάγεται εἰς δύο τύπους, ἐξ ὧν ὁ εἷς προφανῶς παριστάνει αὐστηροτέραν τὴν Δήμητρα καὶ ὁ ἕτερος τὴν Κόρην, ἀλλὰ καὶ ἐκ μικρᾶς πηλίνης πινακίδος, μιμουμένης πρόσοψιν ναοῦ ἐν παραστάσι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἵστανται αἱ δύο θεαί. Ἐκ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων, πλὴν τῶν προτομῶν, ἀναφέρομεν εἰδώλιον θεᾶς καθημένης (Δήμητρος), ἄλλα μικρότερα, συνήθων τύπων, πήλινον ὁμοίωμα κλίνης καὶ τινα εἰδώλια πτηνῶν, ὡς καὶ ἓν ἀγγεῖον μελαμβαφές.

Αἱ προτομαί, ἰδίως τῆς Κόρης (Πίν. 246), εἶναι ἔξοχα δείγματα τῆς τεχνικῆς αὐτῆς, τῆς περιόδου τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ.

Τὸ τυχαίως ἐπισημανθὲν αὐτὸ ἱερὸν τῆς Φαρσάλου ἐλπίζεται, ὅτι θὰ ἀποτελέσῃ προσεχῶς τὸ ἀντικείμενον ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης.

2. Λάρισα

α. *Ρωμαϊκὸν ψηφιδωτόν.* Ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Νικηταρᾶ καὶ Ἁγ. Μαρίνης, ἐντὸς μικρᾶς πλατείας, ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν χάνδακος ψηφιδωτὸν δάπεδον, μεγάλου κτηρίου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, πολύχρωμον (θέματα διακοσμητικά). Τὸ κτήριον κατηυθύνετο λοξῶς ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ.

β. *Μυκηναϊκὸς συνοικισμός.* Ὑποδείξει τοῦ φιλαρχαίου ἐκ Λαρίσης σπουδαστοῦ Σπυρ. Μαγαλιοῦ, ἐξητάσαμεν τυχαῖον σκάμμα, ὄπισθεν τοῦ Νοσοκομείου Λαρίσης, κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Πηνειοῦ, εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ γηλόφου τῆς Ἀκροπόλεως (Φρούριον) καὶ ΒΑ. αὐτῆς. Ἡ ἐξέτασις ἔδειξεν ὅτι ὑπάρχει ἐνταῦθα ἀδιατάρακτος ἐπίχωσις τῆς Ὑστεροελλαδικῆς περιόδου, πάχους τοὐλάχιστον 0,50 μ. Ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅπως εἶναι λογικόν, ὅτι τὸ κέντρον τοῦ μυκηναϊκοῦ αὐτοῦ συνοικισμοῦ ἔκειτο ἐπὶ τοῦ γηλόφου τῆς ἀκροπόλεως, ἡ ἔκτασίς του φαίνεται μεγάλη. Ὅπως εἶναι γνωστόν, μυκηναϊκὸς συνοικισμὸς δὲν εἶχε διαπιστωθῆ μέχρι τοῦδε ἐν Λαρίσῃ, ἐνῷ εἰς τὴν περίμετρον τῆς πόλεως εἶχον κατὰ καιροὺς ἀναφανῆ εὑρήματα τῶν χρόνων αὐτῶν (πρβλ. Θεσσαλικὰ 3 (1960), 47 κ.ἑ.), ἐξ αὐτῆς τῆς Λαρίσης δὲ (ἀεροδρόμιον) μόνον ταφικὰ λείψανα ἦσαν γνωστά.

3. Βρυότοπος Λαρίσης (Τσαϊρλί)

Περίπου 2 χλμ. ΒΑ. τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἀρχαιοκάπηλοι ἀνέσκαψαν λαθραίως τάφον ἐπὶ χαμηλοῦ ἐξάρματος (Μαγούλα). Ὁ συληθεὶς τάφος ἐσχηματίζετο διὰ πλακῶν καὶ εἶχε διαστάσεις 1.50 x 2 μ. περίπου. Τὸ ὕψωμα τῆς Μαγούλας εἶναι προϊστορικὸς συνοικισμός. Ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν ὀστράκων πλὴν τῶν νεολιθικῶν σημειοῦμεν καί τινα μυκηναϊκά, ἐξ ὧν ἓν ἀνήκει εἰς κύλικα τοῦ λεγομένου «τύπου τῶν Ζυγουριῶν».

4. Πρῖνος Τρικάλων

Εἰς θέσιν «Καραγιάννη» τοῦ χωρίου Πρῖνος (Τόσκεσι) καὶ ἐκ τάφου προφανῶς, προέρχονται ἐνδιαφέροντα ἀντικείμενα, παραδοθέντα εἰς τὴν Συλλογὴν Τρικάλων: Ὀκτώσχημος ὀρειχαλκίνη πόρπη, μήκ. 0,113, περόνη, μήκ. 0,135 μ. καὶ ἓξ χαλκοῖ δακτύλιοι.

Τόσον πρώϊμα (ὄψιμα πρωτογεωμετρικὰ) ἀντικείμενα ἱστορικῶν χρόνων, τὸ πρῶτον ἐμφανίζονται εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς ἀρχαίας Πιαλείας.

Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς, συγκεκριμένως δὲ ἐκ τοῦ ὑψώματος «Σκοῦμπος» (ἐπὶ τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλις Φαλώρεια), προέρχεται ἐπίσης ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου ναϊσκοσχήμου στήλης, ἀναγλύφου, τοῦ τέλους τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Μετεφέρθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Τρικάλων.

5. Πλατανίδια Μαγνησίας

Κατόπιν ὑποδείξεως ἱερέως τῶν Ἄνω Λεχωνίων Μαγνησίας, μετέβημεν εἰς τὸν παραλιακὸν οἰκισμὸν Πλατανίδια (ἐπίνειον τῶν Ἄνω Λεχωνίων), ὅπου ἐν μέρει ἐντὸς τῆς θαλάσσης καὶ κατὰ τὸ Β. ἄκρον τοῦ οἰκισμοῦ διατηροῦνται λείψανα μεγάλου ναοῦ χριστιανικῶν χρόνων. Δια-

κρίνονται σαφῶς δύο ἀρχιτεκτονικαὶ φάσεις, εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἀνάγεται εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους. Θαυμάσια ψηφιδωτὰ δάπεδα, λείψανα ὀρθομαρμαρώσεως, κίονες κ.ἄ. ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, βρέχονται ἤδη ὑπὸ τῶν κυμάτων. Εἰς τὰ πέριξ διαφαίνεται ἡ ὕπαρξις προσκτισμάτων ἢ καὶ ἄλλων κτηρίων, ὥστε πιθανῶς ὑπῆρξεν ἐνταῦθα ἀκμαῖον παλαιοχριστιανικὸν κέντρον, ὡς τὸ τῆς Νέας Ἀγχιάλου.

Ὁ οἰκισμὸς αὐτός, κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν, εἶναι ἡ παλαιοχριστιανικὴ Μεθώνη, περὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἦτο γνωστόν. Ἡ ἀρχαία Μεθώνη τοποθετεῖται ἐπὶ τοῦ ὑψώματος «Νεβεστίκι» τῶν Ἄνω Λεχωνίων[4], ὅπου λείψανα προϊστορικά, ἀρχαϊκὰ ἢ κλασσικὰ ἔχουν ἀπὸ μακροῦ ἐπισημανθῆ. Ὑψηλότερον, ἐπὶ τοῦ ἀποτόμου «Παλιοκάστρου», κεῖται τὸ βυζαντινὸν καὶ μεσαιωνικὸν ὀχυρὸν Liconia (= Λεχώνια - Μεθώνη) καὶ σήμερον ὁ διάχυτος οἰκισμὸς Ἄνω Λεχωνίων - Πλατανιδίων. Ἡ κάθοδος, τρόπον τινά, τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Μεθώνης πρὸς τὴν θάλασσαν (πρβλ. ἀνάλογον φαινόμενον εἰς Φθιώτιδας Θήβας - Ν. Ἀγχίαλον), εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ πρέπει ἴσως νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐμπνεύσει ἡ «ρωμαϊκὴ εἰρήνη».

Ἡ περαιτέρω μελέτη τῶν λειψάνων ἀνετέθη εἰς τὴν Ἐπιμελήτριαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Εὐτυχίαν Κουρκουτίδου.

6. Λιμναῖον («Στρογγυλοβούνι» - Κουρτίκι)

Διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως κατεστράφη εἰς τοὺς νοτίους πρόποδας τοῦ ὄρους Στρογγυλοβούνι ναός, βυζαντινῶν πιθανῶς χρόνων. Αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν, ὡς συνήθως, ὅταν ἡ καταστροφὴ εἶχε συντελεσθῆ. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας διακρίνονται χαρακτηριστικὰ λείψανα τοῦ κτίσματος, ἤτοι τεμάχια κιόνων, ἐπιστύλια (ἐπὶ δύο καὶ ἐπιγραφαὶ βυζαντινῶν χρόνων), κιονόκρανα, βάσεις κλπ.

7. Σπήλαια Πηλίου

α. Ἐκ μικροῦ σπηλαίου παρὰ τὸ χωρίον Ἅγιος Βλάσιος Μαγνησίας (Καραμπάσι) προέρχεται λίθινον ἀντικείμενον, παραδοθὲν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου, φέρον δὲ ἐγχάρακτον παράστασιν ἵππου. Τεχνοτροπικῶς ἡ ἐγχάραξις εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὴν Νεωτέραν Παλαιολιθικήν, ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἀναχθῆ εἰς παλαιολιθικὴν παράδοσιν.

4. Περὶ τῆς ἀρχαίας Μεθώνης πρβλ. Stählin, ἔ. ἀ. σ. 53. Περὶ τοῦ βυζαντινοῦ ὀχυροῦ βλ. N. Bees, ἐν Byzant. - Neugr. Jahrb. 4 (1923) σ. 382.

β. Ἐκ σπηλαίου ἐπίσης, κατὰ τὴν θέσιν Σαρακηνός, παρὰ τὴν Μακρινίτσαν Βόλου, παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου πλὰξ ἐκ σχιστολίθου μὲ ἐγχάρακτον παράστασιν δύο μορφῶν καὶ ἀκιδωτοῦ κάμακος, παλαιολιθικοῦ τύπου. Λαθραία σκαφὴ γενομένη ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἐξητάσθη παρ' ἡμῶν, προτοῦ ἡ εἴσοδος ἀποφραχθῆ· κατὰ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἀνευρέθησαν καὶ ἄλλα πλακίδια μὲ ἐγχαράκτους παραστάσεις, ἐξόχως ἐνδιαφέροντα. Ἐζητήθη ἡ ἔγκρισις καὶ ἡ χορήγησις πιστώσεως διὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ σπηλαίου, τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν κατεπείγουσαν.

8. Παραδοθέντα ἀρχαῖα

Εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου περιῆλθον ἐκ παραδόσεως ἰδιωτῶν ἐνδιαφέροντα ἀρχαῖα, μεταξὺ δ' αὐτῶν ὁλόκληρος συλλογὴ κυκλαδικῶν μαρμαρίνων ἀγγείων, ἅτινα φέρονται ὡς εὑρεθέντα ἐν Θεσσαλίᾳ.

Ἐν Καρδίτσῃ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Θ. Ἀποστολοπούλου ἀκέφαλον μαρμάρινον γυναικεῖον ἄγαλμα, ἐλλιπὲς κάτω καὶ τὰς χεῖρας, ὕψ. 0,50 μ., προερχόμενον, κατὰ τὸν παραδόντα, ἐκ τοῦ ἀρχαίου Κιερίου. Μετεφέρθη καὶ φυλάσσεται προσωρινῶς εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Τρικάλων.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. Νέα Ἀγχίαλος

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1965 κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν πρὸς ἐπέκτασιν τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ οἰνοποιείου τῆς Ν. Ἀγχιάλου, εὑρέθη τυχαίως εἰς τὰς νοτίας ὑπωρείας τοῦ λόφου τῆς ἀρχαίας Πυράσου (Πίν. 247 α, τὸ διὰ τοῦ σταυροῦ δηλούμενον σημεῖον) ἀριστερὰ χεὶρ χαλκοῦ ἀγάλματος, μεγέθους ὀλίγον μεγαλυτέρου τοῦ φυσικοῦ.

Εἶναι τεθραυσμένη εἰς δύο μέρη (Πίν. 247 β) καὶ διατηρεῖται σχετικῶς καλῶς, παρὰ τὴν φθοράν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ἐκ τῆς προσκρούσεως τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως ἐπ' αὐτῆς. Πρόχειρος ἔρευνα, γενομένη εἰς τὸν χῶρον καὶ τὰ πέριξ, οὐδὲν ἕτερον ἀπεκάλυψε.

Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τμήματος ἀγάλματος, μεγέθους ὀλίγον μεγαλυτέρου τοῦ φυσικοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ παρίστα γυναικείαν μορφὴν καθημένην. Περὶ τοῦ φύλου τῆς παριστωμένης μορφῆς μαρτυρεῖ ἄλλωστε καὶ ἡ ὅλη κομψὴ διάρθρωσις τοῦ εὑρήματος, ἰδιαιτέρως δὲ ἡ «ὑγρὰ» πλαστικότης τοῦ βραχίονος καὶ τῶν δακτύλων.

Ὁμιλοῦντες ὅμως περὶ τοῦ εὑρήματος τῆς Ν. Ἀγχιάλου δὲν ἀναφερόμεθα εἰς χαλκοῦν ἁπλῶς ὑπόλειμμα. Ἡ τυχαίως εὑρεθεῖσα χεὶρ ἔχει ἰδίαν

ἐκφραστικὴν αὐτοτέλειαν, προκαλεῖ δὲ τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς πλήρους χειρονομίας. Ἀπομακρυνομένη ἐλαφρῶς ἀπὸ τοῦ σώματος, θὰ εἰσήρχετο εἰς τὸν χῶρον, κρατοῦσα διὰ τῶν δακτύλων ἀντικείμενον (καρπόν), συμβολίζον τὴν ἰδιότητα τῆς γυναικός, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο θεὰ ἢ ἀριστοκράτις. Τὸ ἄγαλμα ἐστόλιζε ναὸν ἢ ἔπαυλιν. Δεχόμεθα τὴν πρώτην ἄποψιν, ὅτι δηλαδὴ ἡ χεὶρ ἀνήκει εἰς «ἄγαλμα περικαλλὲς» σημαντικῆς θεότητος τῆς περιοχῆς, τῆς ὁποίας τὸ ἱερὸν θὰ ἀπετέλει τὸ κέντρον τῆς τοπικῆς λατρείας. Καὶ ἡ σπουδαιοτέρα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Πυράσῳ τοπικὴ λατρεία ἦτο τῆς Δήμητρος. Περὶ αὐτῆς τῆς λατρείας ὁμιλεῖ ἤδη ὁ Ὅμηρος (Β 695), ὡς καὶ ὁ Στράβων (ΙΧ 435), βάσει δὲ τῶν λεγομένων τοῦ τελευταίου τὸ ἱερὸν τοποθετεῖται εἰς τὸν χῶρον, ὅπου ἀπεκαλύφθησαν οἰκοδομήματα, κοσμικὰ καὶ λατρευτικά, σπουδαιοτάτου παλαιοχριστιανικοῦ κέντρου[1]. Γνωρίζομεν τὴν θεότητα, ἔχομεν καὶ τὸ ἱερόν, δυνάμεθα δὲ νῦν νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ λατρευτικοῦ ἀκόμη ἀγάλματος τῆς θεᾶς. Τοῦτο θὰ πρέπει νὰ κατεσκευάσθη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., ὁπότε καὶ ἡ ἀκμὴ τοῦ ἱεροῦ ἦτο μεγάλη, δηλ. πρὶν ἢ καταστραφῇ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Ε΄[2].

2. Κραννὼν

Ὀλίγον βορειότερον τῆς Κραννῶνος, εἰς θέσιν «Κάστρο», ἀνευρέθη ὑπὸ χωρικοῦ, κατοίκου Κραννῶνος, κατασχεθὲν εἰς χεῖρας του κατὰ τὴν ἀπόπειραν πωλήσεως εἰς κοσμηματοπώλην τῆς Λαρίσης, τὸ προχείρως ἐδῶ δημοσιευόμενον χαλκοῦν εἰδώλιον (Πίν. 248 α - β).

Τὸ εἰδώλιον εἶναι ἀρίστης διατηρήσεως, ἡ δὲ ἐλαφρῶς πρασίνη «πάτινα» προσδίδει εἰς τὸ ἔργον τὴν χάριν, ἡ ὁποία κατ' ἐξοχὴν χαρακτηρίζει τὰ χαλκᾶ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαιότητος. Ἔχει μῆκος 0,10 καὶ μέγιστον ὕψος 0,055 μ. Ἀνήκει εἰς τὸν γνωστὸν τύπον τῶν ἀγαλματίων, τὰ ὁποῖα ἀναπαριστοῦν ἄνδρα ἀνακεκλιμένον, κρατοῦντα κέρας ἢ φιάλην πρὸς δήλωσιν συμποσίου. Συμποσιαστὴς λοιπὸν εἶναι καὶ ὁ γενειοφόρος ἀνὴρ τῆς Κραννῶνος, ἀπετέλει δὲ (πιθανὸν μεθ' ἑτέρων) τὴν πλαστικὴν διακόσμησιν μεγάλου χαλκίνου ἀγγείου, προσηλωμένος ἐπ' αὐτοῦ, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὰς ἑκατέρωθεν τῆς μορφῆς ὀπάς. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς ἀνατεθῇ εἰς ἱερόν, καὶ μάλιστα ἐπιφανές, τῆς Κραννῶνος.

Ὁ συμποσιαστὴς εἶναι ἀνὴρ γενειοφόρος, ἀνακεκλιμένος ἐπὶ πλακὸς καὶ οὐχὶ ἐπὶ περιτέχνου στρωμνῆς, ὅπως εἰς ἄλλα παρόμοια[3], στηρίζεται δὲ ἐπὶ προσκεφαλαίου, διὰ τοῦ ἀριστεροῦ ἀγκῶνος, ἔχων τοὺς πόδας ἐκτεταμένους πρὸς τὰ ἀριστερά, ἐλαφρῶς δὲ κεκαμμένα τὰ γόνατα. Ἡ δεξιὰ χεὶρ καμπτομένη κατὰ τὸν ἀγκῶνα, κρατεῖ κέρας, τὸ ὁποῖον, διὰ τοῦ σχεδὸν καθέτου πρὸς τὸ ὁριζόντιον τμῆμα τοῦ σώματος ἄξονός του, διαιρεῖ ὀπτικῶς τὴν ὅλην μορφὴν εἰς δύο ἡμίση. Ἡ ἄκρα ἀριστερὰ χείρ, διὰ τῶν ἐκτεταμένων δακτύλων, παράλληλος πρὸς τὸ ἐπίπεδον τοῦ στήθους, ἐνισχύει ἀφ' ἑνὸς ὡς ἁπλῆ ἐπιφάνεια τὴν σχηματικότητα τοῦ καλλιτεχνήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποδίδει χειρονομίαν ἐκφράζουσαν τὸ νόημα τῆς προσφορᾶς. Τὸ στῆθος ἀκολουθεῖ τὸν νόμον τῆς μετωπικότητος, δεικνύει δὲ πρόθεσιν πλαστικότητος, ἰδίᾳ εἰς τὰ περὶ τοὺς μαστοὺς καὶ κατὰ τὰς κλεῖδας, ὅπου εἶναι σαφὴς ἡ ἀνατομικὴ ἀντίληψις τοῦ τεχνίτου. Εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ σημεῖα τὸ κατολισθῆσαν εἰς τὴν ὀσφὺν ἔνδυμα ἀποκαλύπτει τὰς μοναδικὰς μυϊκὰς ἐνδείξεις τῆς ὅλης μορφῆς. Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ εἰδωλίου ἀποκαλύπτει πληρέστερον τὴν δυναμικὴν γεωμετρικότητα τοῦ ὅλου, καθ' ὅσον οἱ ἄκροι πόδες, τοποθετημένοι ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου καὶ καθέτως πρὸς τὴν φέρουσαν τὴν μορφὴν ἐπίπεδον πλάκα, τὰ ἐλαφρῶς κοιλούμενα, εἰς τὸ σημεῖον τῶν γονάτων, νῶτα, καὶ τέλος ἡ κόμη συνιστοῦν τρία ἐπίπεδα, τὰ ὁποῖα διακόπτονται ἀντιστοίχως μόνον διὰ τῆς γραμμῆς ἑνώσεως τῶν ποδῶν, τῆς σχηματικῶς ἀποδιδομένης πτυχολογίας καὶ τῆς ὁμοίως κατειργασμένης κομμώσεως.

Ἐν τέλει θὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὸ πρόσωπον, ὅπου ὁλοκληροῦται ἡ ἔκφρασις τῆς ἐποχῆς τοῦ ἔργου. Διὰ τὸ πρόσωπον τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅ,τι ἀκριβῶς καὶ διὰ τὰς μορφὰς τῶν ἀττικῶν κυλίκων τοῦ «ζωγράφου τῶν κωμαστῶν». Οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι ἰσχυρῶς περιγεγραμμένοι. Ἡ ρὶς ἀποτελεῖ τὴν ἀπόληξιν, ἡ ὁποία ἀπομακρύνει ἐκ τοῦ ἐπιπέδου τῶν ὀφθαλμῶν τὰς γραμμὰς τῶν ὀφρύων. Τὸ στόμα ἀποτελεῖ τὴν πραγμάτωσιν πληρεστέρας ἐκφράσεως, τὸ δὲ γένειον εἶναι, ὡς ἁπλῆ αἰχμή, προέκτασις τοῦ πώγωνος.

Βάσει τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν καὶ συγκρίνοντες τὸ εἰδώλιον τῆς Κραννῶνος μὲ τὰ παρόμοια, τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, πειθόμεθα περὶ τῆς ἀποδόσεώς του εἰς ἐντόπιον ἐργαστήριον τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.

3. Ἄτραξ

Ἐκ τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου Ἄτραγος («Κάστρο - Ἀλήφακα») φέρεται προερχόμενον, προ-

1. «Θεσσαλικὰ» Β΄, 29 - 31.

2. «Θεσσαλικὰ» Β΄, 32, σημ. 2.

3. Πρβλ. ὁμοια Βρεταννικοῦ Μουσείου, Ἐθνικοῦ Μουσείου, Φίλιας (Θεσσαλίας).

φανῶς ἐκ τάφου, τὸ ὡραῖον χαλκοῦν ἀγγεῖον τοῦ Π ί ν. 249 α. Διατηρεῖται καλῶς, πλὴν κατεστραμμένου τμήματος τῆς κοιλίας. Ὕψος ἀγγείου 0,15, ὕψος μετὰ τῆς λαβῆς 0,21, διάμ. χειλέων 0,11, διάμ. βάσ. 0,08 μ.

Παρεδόθη ὑπὸ ἰδιώτου εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου συνδυάζει καὶ χάριν καὶ αὐστηρότητα γραμμῆς, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ αὐτῆς ἀποτελεῖ σπουδαιότατον ἀπόκτημα τοῦ Μουσείου, συγχρόνως δὲ ἀπόδειξιν τῆς πρωΐμου ἀκμῆς τῆς πόλεως, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται. Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειώσωμεν, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἄτραγος ἀνεσκάφησαν λαθραίως πλεῖστοι ἀρχαῖοι τάφοι, κυρίως διὰ τῆς μεθόδου τῆς βαθείας μηχανικῆς ἀρόσεως. Ἡ θέσις τοῦ νεκροταφείου αὐτοῦ εἶναι παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Πηνειοῦ καὶ εἰς τὴν κτηματικὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Πηνειάς (Ζάρκο Μαρί).

4. Δημητριὰς

Ἡ βωμοειδὴς ἐνεπίγραφος στήλη τοῦ Π ί ν. 249 β περισυνελέγη τὴν 20/10/65 ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Δημητριάδος, συγκεκριμένως δὲ ἐκ τῆς θέσεως «Βοϊδολίβαδο» (ὅρια ἀγρῶν Λαγοῦ καὶ Κουκουβίνου) καὶ εἰς ἀπόστασιν 75 μ. περίπου ἀνατολικῶς τῆς παλαιοχριστιανικῆς Βασιλικῆς Α΄ τῆς Δημητριάδος.

Εἶναι ἄριστα διατηρημένη καὶ ἔχει ὕψος μετὰ τῆς βάσεως καὶ τῆς ἀετωματικῆς στέψεως 0,75, πλάτος βάσεως 0,42 καὶ στέψεως 0,35 μ. Τὸ μέγιστον πάχος της εἶναι 0,23 καὶ τῆς κυρίας στήλης 0,20 μ. Μάρμαρον ἐντόπιον.

Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, κυρίως δὲ ἐκ τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Λ. Σεπτιμίου Σεβήρου (193 - 211), χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ΄ μ.Χ. αἰ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

1. Ἀγαθῇ τύχῃ
Θεοῖς Ὀλυμπίοις
καὶ τῷ μεγίστῳ
σωτῆρι αὐτοκρά
5. τορι Λουκίῳ Σε
πτιμίῳ Σεουήρῳ
Περτίνακι εὐσε
βεῖ εὐτυχεῖ, Σε
κοῦνδος Μενάν-
10. δρου ὁ Πανέλλην,
θύσας καὶ καλλιε-
ρήσας ὑπὲρ τῆς
σωτηρίας αὐτοῦ
καὶ νείκης

[Στ. 5 - 7: Εἰς τὸν *Σεπτ. Σεβῆρον* ἀναφέρεται ἀναθηματικὴ βάσις τῶν Μαγνήτων (Μ. Βόλου) IG IX² 1137.

στ. 11 - 12: *καλλιερήσας*: πρβλ. *καλλιερήσωσιν* ἐν IG IX² 1109 (ἐκ Κορόπης)]. Τὸ ὄνομα τοῦ θύτου καὶ ἀναθέτου τῆς στήλης δὲν εἶναι γνωστὸν ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς. Ὅπως δὲν εἶναι γνωστὸς καὶ ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Πανέλλην θυσιάζει πρὸς τιμὴν τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, εἰς ἐποχὴν μάλιστα κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀνάκτορον τῆς Δημητριάδος, κείμενον ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ τόπου εὑρέσεως τῆς στήλης, εἶχε καταστῆ κέντρον τῆς λατρείας τοῦ Σαράπιδος[4]. Ποῦ λοιπὸν εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ στήλη τοῦ Πανέλληνος: Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Δημητριάδος ἀποκλείεται, διότι τὸ ἱερατεῖον τοῦ Σαράπιδος δὲν θὰ ἐπέτρεπε τοιαύτην θυσίαν καὶ ἀνάθεσιν. Ἴσως ὑπῆρχε παρὰ τὴν θέσιν ταύτην μικρός τις ναὸς τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, ὅπου ἀνετίθεντο αἱ ἐνεπίγραφοι στῆλαι τῶν θυτῶν. Κάποιος βωμός, ἴσως, τοῦ ὁποίου τὰ μέλη ἐσκορπίσθησαν, χρησιμοποιηθέντα ὡς ὑλικὸν εἰς τὰς παρακειμένας οἰκίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν πιστῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

4. Πρβλ. Ν. Δ. Παπαχατζῆν, «Θεσσαλικὰ» Α΄ (1958), 16 κ.ἑ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΟΡΑΔΩΝ ΝΗΣΩΝ

Περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1965 ἐτοποθετήθη ὡς Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλίας μὲ ἕδραν τὸν Βόλον ἡ δ. Εὐτυχία Κουρκουτίδου. Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Α. ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

1. Μονὴ Ὀλυμπιωτίσσης Ἐλασσόνος

Αἱ θαυμάσιαι τοιχογραφίαι τοῦ Καθολικοῦ τῆς βυζαντινῆς Μονῆς Ὀλυμπιωτίσσης εἰς Ἐλασσόνα, αἱ ὁποῖαι μόλις ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐστερεώθησαν ὑπὸ τοῦ συνεργείου τοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου (ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 325 κ.ἑ.), ἐκινδύνευον νὰ καταστραφοῦν ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἡ ὁποία εἰσέδυεν εἰς τὸν ναόν, κυρίως ἀπὸ τοῦ βορείου τοίχου καὶ τοῦ ἡμίσεος ἀνατολικοῦ (πρβλ. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, Πίν. 391 β). Ἤδη, παρετηρήθησαν κηλῖδες ἐπὶ τῶν ἐπιφανειῶν, ἀπολεπίσεις καὶ διογκώσεις. Ὅθεν, ἐλήφθησαν κατεπειγόντως μέτρα διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τοῦ κτηρίου, ἀλλά, κυρίως, τῶν σπουδαιοτάτων τοιχογραφιῶν.

Συμφώνως πρὸς μελέτην καταρτισθεῖσαν ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καὶ ἐγκριθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου (ἔ.ἀ. σ. 325) ἐξετελέσθησαν τὰ ἑξῆς :

α) Κατεσκευάσθη ἀποστραγγιστικὴ αὐλαξ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου καὶ τὸ βόρειον ἥμισυ τοῦ ἀνατολικοῦ, ἤτοι τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν Πρόθεσιν. Ἡ αὐλαξ ἔχει πλάτος 0,60 καὶ τοιχώματα 0,20 μ. ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος. Ὁ πυθμήν της εὑρίσκεται κατὰ 0,50 μ. χαμηλότερον τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ. Αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπιφάνειαι αὐτῆς ἐπεχρίσθησαν δι' ἀνθυγροῦ μείγματος, τὸ δὲ ἄνοιγμά της ἐκαλύφθη διὰ πλακὸς ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος (0,15 μ.), ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπεστρώθη λιθόστρωτον, « κολυμβητὸν » εἰς σκυρόδεμα, μὲ ἰσχυρὰν κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω. Εἰς τὴν αὔλακα ἐδόθη διπλῆ κλίσις πρὸς Δ. καὶ Α.

Κατὰ τὰς ἐργασίας αὐτὰς διεπιστώθη, ὅτι ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ναοῦ εἶχεν ἐλαχίστην θεμελίωσιν, μόλις 0,30 μ., ἐπὶ σκληροτάτου, ὅμως, κροκαλοπαγοῦς πετρώματος. Οὕτω, διὰ τῆς κατασκευῆς τῆς ἀποστραγγιστικῆς αὔλακος οὐδεὶς κίνδυνος ἐδημιουργήθη διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ βορείου τοίχου. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἔξοδος τῆς αὔλακος κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἔγινεν ἀποχωμάτωσις, ὕψους 0,80 μ., ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ μέσου τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ. Διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀφῃρέθη μέρος τῆς λιθίνης κλίμακος, μήκους 1 μ., ἡ ὁποία ἐφήπτετο τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ καὶ εὐθυγραμμίσθη ἡ κλῖμαξ αὕτη μὲ ἑτέραν, ὁδηγοῦσαν εἰς τὸ οἰκοτροφεῖον.

β) Ἀφῃρέθησαν μπάζα καὶ ἐρείπια κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ καὶ κατεσκευάσθη, πρὸς συγκράτησιν τούτων, νέος ἀναλημματικὸς τοῖχος εἰς ἀπόστασιν 2 μ. περίπου ἀπὸ τούτου.

γ) Ἔγινεν ἁρμολόγησις, σποραδικῶς, τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν, διὰ νὰ ἐξουδετερωθῇ ὁ κίνδυνος τῆς ὑγρασίας.

δ) Ἐπεσκευάσθη ἡ κεράμωσις τοῦ ναοῦ κατὰ τὸ « κολυμβητὸν » σύστημα.

ε) Μερικὴ ἀποκατάστασις καὶ ἁρμολόγησις τοῦ παλαιοῦ πυλῶνος τῆς Μονῆς (Πίν. 250 α), δυτικῶς τοῦ ναοῦ.

ς') Διαμόρφωσις τοῦ νέου πυλῶνος τῆς Μονῆς, εὑρισκομένου εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ περιβόλου, δι' ἐπεκτάσεως τοῦ πρὸ τῆς θύρας λιθοκτίστου ἐπιπέδου καὶ τῆς κατασκευῆς δύο κλιμάκων.

2. Ναὸς Δολίχης

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ χωρίου Δολίχη (Πίν. 250 β), παρὰ τοὺς δυτικοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου, δύνανται νὰ καθορισθοῦν τέσσαρα οἰκοδομικὰ στάδια :

α) Ὁ μονόκλιτος κυρίως ναός, μήκους 7.80 μ. (πλάτους ἐσωτερικοῦ 2.27 μ.), καλύπτεται διὰ ξυλίνης στέγης. Ἔχει ἡμιεξάγωνον κόγχην Ἱεροῦ μετὰ διλόβου παραθύρου, περιβαλλομένου ὑπὸ ὀδοντωτῆς ταινίας (Πίν. 250 γ), β. Ὁ ἐσωνάρθηξ, σταυρικοῦ σχήματος ἐσωτερικῶς, καλύπτεται, τῇ βοηθείᾳ σφαιρικῶν τριγώνων, ὑπὸ χαμηλοῦ τρούλλου, εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ὁποίου ἀνοίγονται τέσσαρα στενὰ παράθυρα, γ. Ἕτερος νάρθηξ καλυπτόμενος ἐσωτερικῶς διὰ καμάρας καὶ ἐξωτερικῶς διὰ δικλινοῦς κεραμωτῆς στέγης. Τὸ συνολικὸν μῆκος καὶ τῶν τριῶν τούτων μερῶν εἶναι 14.70 μ., δ. Πρόσθετος χῶρος, ὡς ἐξωνάρθηξ, ἐξέχων κατὰ 4.80 μ. τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ (Πίν. 250 β).

Εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ πρώτου ἐσωνάρθηκος ὑπάρχουν ἐντειχισμένα πινάκια, μετὰ πρασίνης ἁλοιφῆς καὶ ἐγχαράκτου διακόσμου. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος εἶναι κατάγραφον, εἰς δύο στρώματα. Τὸ δεύτερον τῶν στρωμάτων τούτων, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν ὑπὲρ τὴν θύραν τοῦ δευτέρου νάρθηκος, χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1512. Ζωγραφικὸς διάκοσμος σῴζεται ἐπίσης ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ δευτέρου ἐσωνάρθηκος, ὁ ὁποῖος ἐκάλυψε τὰ προϋπάρχοντα ἐκεῖ κεραμοπλαστικὰ στοιχεῖα.

Εἰς τὸν περιγραφέντα ναὸν ἔγιναν τὰ ἑξῆς:

Ἀνακεράμωσις ὅλων τῶν στεγῶν καὶ τοῦ τρούλλου διὰ παλαιῶν κεράμων, ἀφαίρεσις τοῦ ἀκαλαισθήτου καὶ προσφάτως κατασκευασθέντος ἐξωνάρθηκος, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀποθήκη, ἁρμολόγησις τῶν τοίχων, διάνοιξις ἀποστραγγιστικῆς αὔλακος κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου καὶ λῆψις μέτρων προστασίας τῶν τοιχογραφιῶν.

3. Χωρίον Δομένικον

Κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἐφόρου, ὁ Ἐπιμελητὴς Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἠλίας Κόλλιας ἐπεσκέφθη τὴν Μονὴν Ὀλυμπιωτίσσης καὶ τὸ χωρίον Δομένικον, ὅπου ἐξήτασε τοὺς ἑξῆς ναούς:

α. Ἅγιον Δημήτριον. Εἶναι μονόκλιτος, ξυλόστεγος βασιλική. Ὁ νάρθηξ ἔχει καταστραφῆ. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ δυτικοῦ τοίχου σῴζεται τοιχογραφία τῆς Δευτέρας Παρουσίας, τοῦ 17ου αἰ., πιθανῶς.

β. Ἅγιον Γεωργούλην. Εἶναι ὁμοίως μονόκλιτος, ξυλόστεγος βασιλική, μὲ ἐπιμήκη νάρθηκα κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου. Εἰς τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸ Ἱερὸν σῴζονται τοιχογραφίαι τοῦ 17ου αἰῶνος.

γ. Ἅγιον Γεώργιον. Εἶναι τρίκλιτος, ξυλόστεγος βασιλική, κειμένη ἐπὶ λόφου πλησίον τοῦ χωρίου, ὅπου ὑπάρχουν καὶ λείψανα τείχους. Μεταγενεστέρως προσετέθησαν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ἐσωνάρθηξ καὶ ἐξωνάρθηξ.

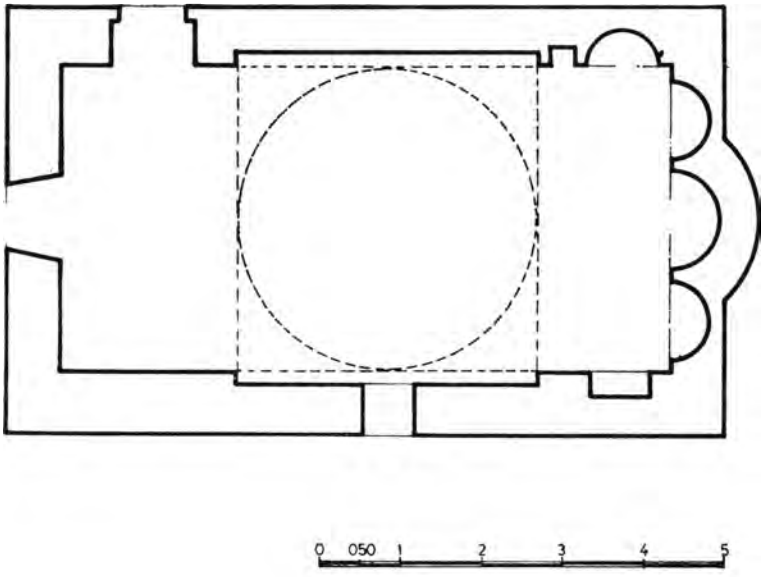
Εἰς τὴν ἀψῖδα τοῦ Ἱεροῦ σῴζεται τὸ σύνθρονον. Εἰς τὸν ἀρχικὸν ναὸν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ του τοίχου, διατηροῦνται τοιχογραφίαι τοῦ 17ου αἰῶνος, κάτωθεν τῶν ὁποίων ὑπάρχει παλαιότερον στρῶμα.

Κατηρτίσθη πρόγραμμα διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ἀνωτέρω τριῶν ναῶν τοῦ Δομενίκου.

Β. ΣΠΟΡΑΔΕΣ ΝΗΣΟΙ

1. Ἀλόννησος

Τὴν 17ην Μαρτίου 1965, ἤτοι ἀμέσως μετὰ τοὺς ἐπισυμβάντας, τὴν 9ην καὶ 13ην Μαρτίου, καταστρεπτικοὺς σεισμούς, ὁ Ἔφορος μετέβη εἰς

Σχέδ. 1. Ἀλόννησος. Κάτοψις ναοῦ τοῦ Χριστοῦ

τὰς πλησιεστέρας νήσους Ἀλόννησον καὶ Σκόπελον, ὅπου ἐπεσκέφθη ὅλα τὰ μνημεῖα, ἐξήτασε τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ὑπέστησαν καὶ κατήρτισε πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ στερεώσεως αὐτῶν. Παραλλήλως, κατέγραψεν εἰκόνας, μαρμάρινα μέλη, ξυλόγλυπτα κ. ἄ.

Τὰ μνημεῖα τῆς Ἀλοννήσου εἶναι τὰ ἑξῆς:

α. Ναὸς τοῦ Χριστοῦ (Γεννήσεως Χριστοῦ)

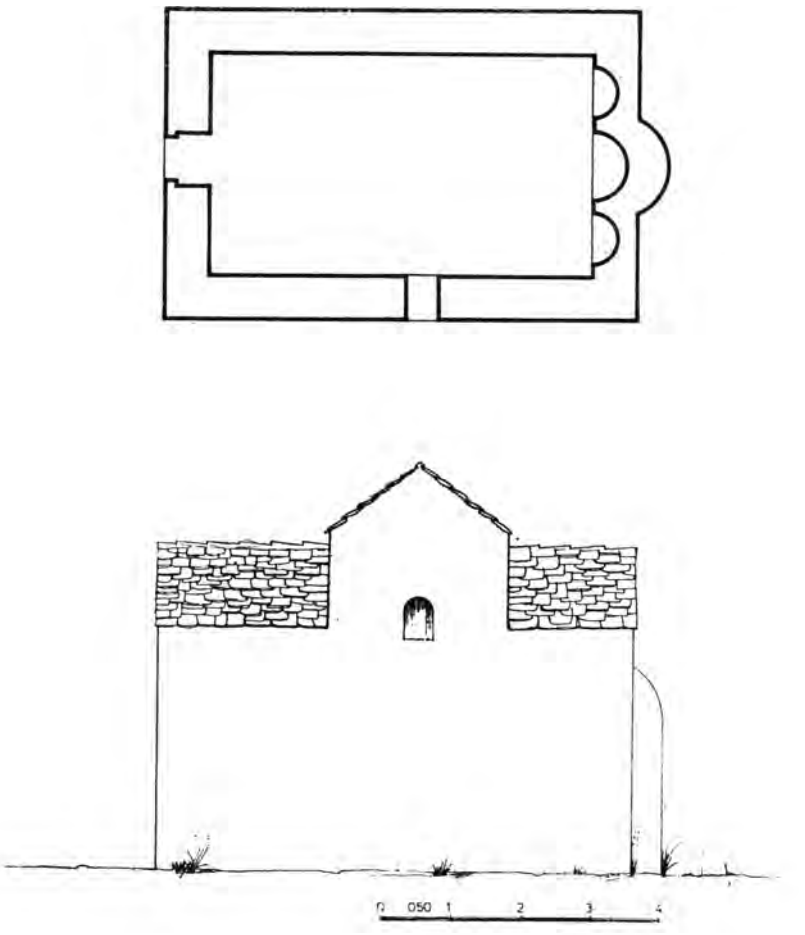
Εὑρίσκεται εἰς τὸ χωρίον Ἀλόννησος. Εἶναι μονοκάμαρος, σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος μετὰ τρούλλου (Πίν. 250 δ), βαίνοντος ἐπὶ κυλινδρικοῦ τυμπάνου, τοῦ συνεπτυγμένου τύπου, ἤτοι ἄνευ κιόνων. Ἐν κατόψει, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 8.85 x 6.65 μ., εἶναι ἐν ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον, ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ

ὁποίου μόλις ἐξέχει ἡ ἐλαφρὰ καμπύλη τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ (Σχέδ. 1). Ἡ τοιχοποιΐα εἶναι κοινή, αἱ στέγαι δὲ καὶ ὁ τροῦλλος καλύπτονται διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Τὸ τέμπλον, ἁπλοῦν ξυλόγλυπτον, μὲ κιονίσκους κάτω τετραγώνους, ἄνω κυλινδρικούς, φέρει ἐξέχον ἐπιστύλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ Δωδεκάορτον. Εἶναι καλῆς νησιωτικῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰῶνος, μετεφέρθη δὲ εἰς τὸν Χριστὸν ἐκ τῆς κατεδαφισθείσης ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Τὸ κτήριον ἔχει ὑποστῆ ρωγμάς, κυρίως εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν κεραίαν, αἱ ὁποῖαι συνεχίζονται εἰς τοὺς τοίχους.

Ἐκ τῶν εἰκοσιπέντε εἰκόνων τοῦ ναοῦ κατεγράφησαν, ὅσαι παρουσίαζον ἐνδιαφέρον, ἤτοι: τρεῖς τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος, τοῦ Χριστοῦ, «ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καὶ Μέγας Ἀρχιερεύς» (Πίν. 251 α), τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (Πίν. 251 β) καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, καὶ δεκαπέντε τοῦ 18ου - 19ου αἰῶνος.

β. Ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου

Εὑρίσκεται πλησίον τοῦ προηγουμένου. Εἶναι μονοκάμαρος ναός, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 8.65 x 5.78 μ., ξυλόστεγος, μὲ ἐπικάλυψιν ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ ἐλαφρῶς ἐξέχουσαν τὴν καμπυλωτὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ (Πίν. 252 α). Ἐκτίσθη τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν μὲ τὸν ναὸν τοῦ Χριστοῦ (17ος - 18ος αἰών). Κατεγράφη εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ 18ου αἰῶνος.

Σχέδ. 2. Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου. Κάτοψις καὶ νοτία ὄψις

γ. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου

Εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ χωρίου. Μονόκλιτος, καμαροσκεπής, μὲ ἐπικάλυψιν ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 6.85 x 4.20 μ.

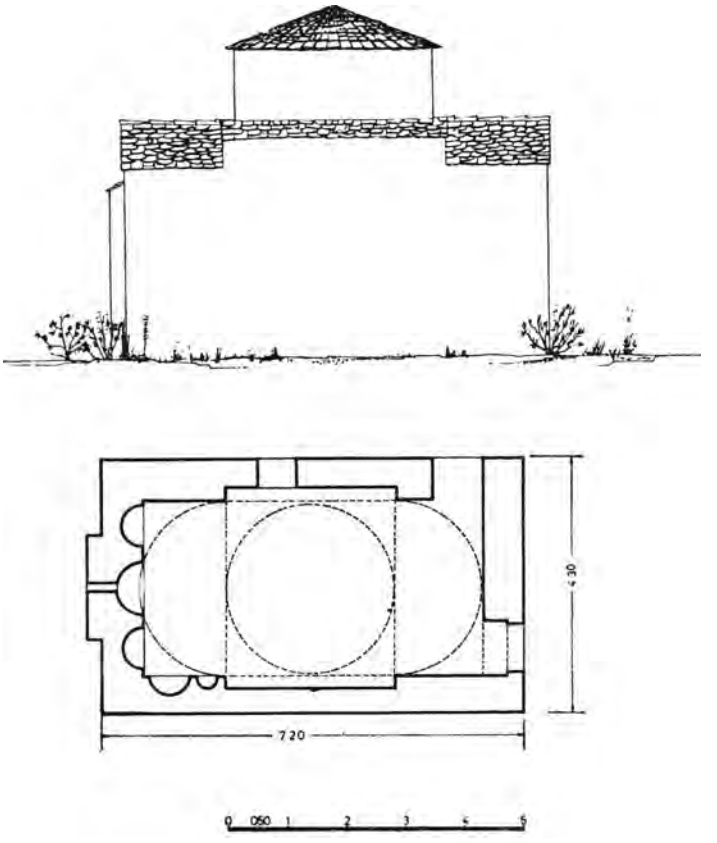
Τὸ μέρος τῆς στέγης, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ Ἱερόν, εἶναι κατὰ 0,35 μ. χαμηλότερον τοῦ λοιποῦ. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ προβάλλει ὀρθογωνίως. Εἰς σημεῖά τινα, ὅπου ἔπεσαν τὰ ἐσωτερικὰ ἐπιχρίσματα, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τοιχογραφιῶν.

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς εἰκόνες: 1) τῆς Θεοτόκου, 2) τοῦ Χριστοῦ, «ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καὶ Μέγας Ἀρχιερεύς» (18ου αἰ.), 3) τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (18ου αἰ.), 4) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (σκαφωτή), 17ου - 18ου αἰῶνος, καὶ 5) ὁ Εὐαγγελισμὸς μετὰ δύο Ἁγίων ἑκατέρωθεν καὶ τεσσάρων Ἱεραρχῶν κάτω (17ου - 18ου αἰ.).

δ. Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου

Εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ χωρίου. Εἶναι μονόκλιτος, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 6.80 x 4.45 μ., σταυρεπίστεγος μὲ τὴν ἐγκαρσίαν καμάραν ὑψηλοτέραν (Σχέδ. 2). Αἱ καμάραι κατέπεσαν (Πίν. 252 β). Ὁ νότιος τοῖχος ἔλαβεν ἰσχυροτάτην ἀπόκλισιν πρὸς τὰ ἔξω, ὥστε ἡ συγκράτησίς του κατέστη ἀδύνατος.

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς τέσσαρες εἰκόνες: 1) τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος, σκαφωτή, καλῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰῶνος (Πίν. 253 α), 2) τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὁμοίως σκαφωτή, 3) τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἐνθρόνου, ὁμοίως σκαφωτὴ (Πίν. 253 β) καὶ 4) τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, νεωτέρα ἄνευ σημασίας. Αἱ εἰκόνες αὗται μετεφέρθησαν πρὸς φύλαξιν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου.

Σχέδ. 3. Ναὸς Παναγίας τοῦ Βουνοῦ. Βορεία ὄψις καὶ κάτοψις

ε. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου

Ὁ ναΐσκος οὗτος μετὰ τοῦ ἑτέρου ὁμοίου τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἦσαν δίδυμοι, καμαροσκέπαστοι, ἐπικοινωνοῦντες διὰ διλόβου τοξωτοῦ ἀνοίγματος, στηριζομένου ἐπὶ μαρμαρίνου παλαιοχριστιανικοῦ ἀμφικιονίσκου, ὕψους 1.09 μ. (Πίν. 254 α). Ἀμφότεροι οἱ ναΐσκοι κατηδαφίσθησαν πέρυσιν ὑπὸ τῶν κατοίκων, πρὸς ἀνέγερσιν νέου, μεγαλυτέρου ναοῦ. Ἐκ τῆς Ἁγίας Τραπέζης περισυνελέγη μαρμαρίνη πλάξ, διαστ. 2.02 x 0,83 x 0,12 μ.

ς'. Ἓξ ναΐσκοι πέριξ τοῦ χωρίου, ἤτοι: τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῆς Κοιμήσεως, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, τῶν Ταξιαρχῶν, τοῦ Προφήτου Ἠλία καὶ τῆς Μεταμορφώσεως, εἶναι μικροί, μονόχωροι, μεταγενέστεροι, ἄνευ σημασίας καὶ ἔχουν ὑποστῆ μικρὰς ἢ μεγάλας ζημίας ἐκ τῶν σεισμῶν.

ζ'. Ναὸς Παναγίας τοῦ Βουνοῦ

Εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας ἀπὸ τοῦ χωρίου. Εἶναι μονοκάμαρος ναός, τοῦ αὐτοῦ σταυροειδοῦς συνεπτυγμένου τύπου, ὡς ὁ ἀναφερθεὶς ἤδη ναὸς τοῦ Χριστοῦ, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 7.20 x 4.30 μ. (Σχέδ. 3). Ἡ μόνη διαφορὰ ἀπὸ τὸν ναὸν τοῦ Χριστοῦ εἶναι, ὅτι ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ προβάλλει, ὡς καὶ ἡ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὀρθογωνίως. Ἡ ἐπικάλυψις τῶν στεγῶν καὶ τοῦ τρούλλου εἶναι καὶ ἐδῶ διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν (Πίν. 254 β). Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας δύναται νὰ χρονολογηθῆ ἐνωρίτερον τῶν ἄλλων, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος. Εἰς τὴν χρονολόγησιν ταύτην συνηγορεῖ καὶ ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος, ἂν καὶ ἐπιζωγραφημένος, μέρη τοῦ ὁποίου σῴζονται εἰς τὸν τροῦλλον καὶ τὸ Ἱερόν, ὡς ὁ Παντοκράτωρ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῶν Ἀρχαγγέλων, ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Πρόδρομος — εἰς τὴν β' ζώνην τοῦ τρούλλου — πλαισιούμενοι ὑπὸ ἀγγέλων, οἱ Δώδεκα Προφῆται εἰς τὸ τύμπανον, οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταὶ εἰς τὰ σφαιρικὰ τρίγωνα καὶ τὸ Ὅραμα τοῦ Πέτρου Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Πρόθεσιν.

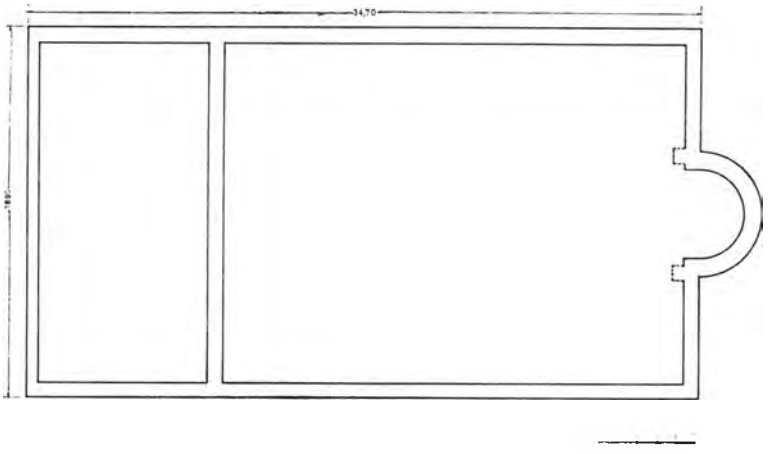
Τὸ κτήριον ἔχει ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας ὑπὸ τῶν σεισμῶν. Ἐδημιουργήθησαν ἐπικίνδυνοι ρωγμαί, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τοῦ τρούλλου κατέρχονται εἰς τὰς βάσεις τῶν τοίχων (Πίν. 254 γ), μέρη δὲ τῆς τοιχοδομῆς ἔχουν ἀποκολληθῆ.

η. Ἅγιος Ἀνδρέας

Εἰς τὴν ὁμώνυμον θέσιν κατηδαφίσθη πρὸ τοῦ πολέμου ναΐσκος ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου. Κατεγράφησαν: ἀρράβδωτος κιονίσκος Τραπέζης καὶ τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος, ὕψους 0,92 μ.

θ. Κοκκινόκαστρον

Ἐπὶ μικρᾶς χερσονησῖδος, ἡ ὁποία προβάλλει ἀπὸ τῆς νοτίας ἀκτῆς τῆς νήσου σῴζονται τὰ

Σχέδ. 4. Κάτοψις παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Ἁγίου Δημητρίου

λείψανα τῆς ὀχυρώσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἡ ὁποία, ὡς φαίνεται, ἤκμασεν ἐκεῖ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Τὸ ἀρχαῖον τεῖχος ἦτο κατὰ τὴν ἰσόδομον τεχνικήν, ἐκ φαιῶν δόμων, μήκους 0,70 καὶ ὕψους 0,45 μ. (βλ. Χρ. Γ. Ἀθανασίου, Ἡ νῆσος Ἁλόννησος, Ἁλόννησος, 1964).

ι. Βασιλικὴ Ἁγίου Δημητρίου

Εἰς τὸ ΒΑ. ἄκρον τῆς νήσου καὶ εἰς ὁμαλὴν ἔκτασιν, γνωστὴν ὡς «Ἅγιος Δημήτριος», ὑπάρχουν κατεσπαρμένα ἐρείπια παλαιοχριστιανικῶν κτηρίων, ὡς ναῶν, λουτρῶν, οἰκιῶν, κινστερνῶν, ὑδραγωγείων κ. ἄ. Μεταξὺ αὐτῶν προσδιωρίσθησαν τὰ ἐρείπια τρικλίτου παλαιοχριστιανικῆς Βασιλικῆς, μήκους 34.70 καὶ πλάτους 17.30 μ., μεθ' ἡμικυκλικῆς ἀψῖδος Ἱεροῦ, ἐσωτερικῆς διαμέτρου 4.50 μ. Οἱ τοῖχοι σῴζονται ἕως ὕψους 1.60 μ. Κατεγράφη μαρμάρινος ἀμφικιονίσκος παραθύρου, ὕψους 0,95 καὶ πλάτους 0,41 μ. (Σχέδ. 4).

Κατηρτίσθη λεπτομερὲς πρόγραμμα ἐργασιῶν διὰ τὴν στερέωσιν καὶ συντήρησιν τῶν ὑπὸ τῶν σεισμῶν πληγέντων μνημείων.

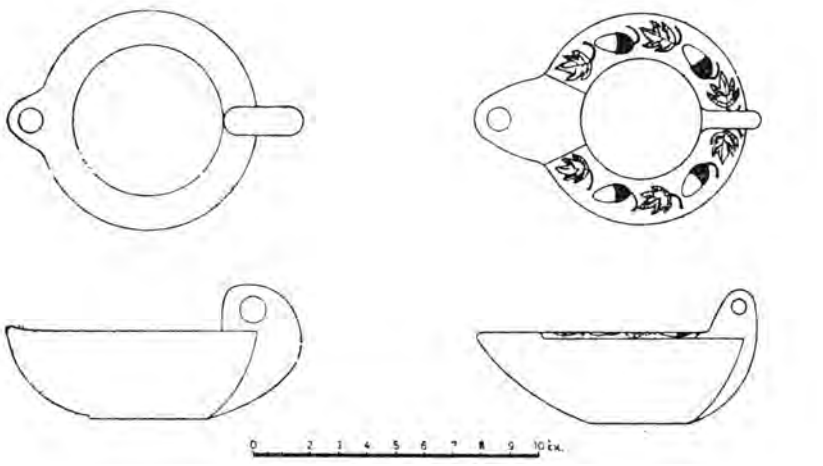
Κατὰ πρότασιν τῆς Ἐφορείας ἐκηρύχθησαν διὰ τῆς Ὑπουργικῆς Πράξεως ὑπ' ἀριθ. 6631/21 - 9 - 1965, ἐννέα διατηρητέα μνημεῖα τῆς Ἀλοννήσου. Ὁ κατάλογος τούτων ἐδημοσιεύθη εἰς Φ.Ε.Κ. ἀριθ. 645/2 - 10 - 65, τ. Β΄.

Κατεγράφη ἐπίσης ἓν τυχαῖον εὕρημα. Τοῦτο ἦτο χρυσοῦν σκυφωτὸν νόμισμα, διαμέτρου 0,03 μ., τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ (1118 - 1143 μ.Χ.). Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ὁ Ἰωάννης ἱστάμενος κατ' ἐνώπιον στέφεται ὑπὸ τῆς Θεοτόκου. Ἐπιγραφή: ΙΩ (ΑΝΝΗ) ΔΕΣΠΟΤΗ.

Εἰς τὴν ἑτέραν ὄψιν ὁ Χριστὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου μὲ ἐρεισίνωτον. Ἐπιγραφή: ΚΕ ΒΟΗΘΕΙ.

Τὸ νόμισμα τοῦτο παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

Κατεγράφησαν ἐπίσης δύο πήλινοι λύχνοι, εὑρισκόμενοι εἰς χεῖρας κατοίκου τῆς νήσου, ἔχοντες τὸν ἄνω δίσκον κυκλικόν (Σχέδ. 5).

Σχέδ. 5. Σχεδιαστικὴ παράστασις δύο πηλίνων λύχνων

2. Σκόπελος

Περὶ τῶν μνημείων τῆς Σκοπέλου ἐγένετο ἤδη λόγος εἰς ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 273 - 293.

Τὰ περισσότερα τῶν μνημείων τούτων ὑπέστησαν ζημίας ἐκ τῶν σεισμῶν τοῦ Μαρτίου 1965, ἤτοι ἐπικινδύνους ρωγμάς, ἀποκολλήσεις καὶ ἀποκλίσεις τοίχων, διογκώσεις κ.λ.π. Τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Κάστρου κατέπεσεν ἡ καμάρα, ὁ δὲ νότιος τοῖχος ἔλαβε λίαν ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν (Πίν. 255 α) (πρβλ. καὶ ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 314 β). Πρὸς πρόληψιν τελείας κατεδαφίσεώς του ἐστηρίχθη προχείρως διὰ ξυλίνων ἀντηρίδων, τῇ βοηθείᾳ στρατιωτικοῦ συνεργείου. Περισυνέλεξα εἴκοσι εἰκόνας καὶ τὸ ξύλινον τέμπλον, τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν πρὸς ἀσφάλειαν εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Χριστοῦ.

Ἐπειδὴ ὁ ναΐσκος θεωρεῖται ὑπὸ τῶν νησιωτῶν ὡς ὁ παλαιότερος ναὸς τῆς ἐντὸς τῶν τειχῶν πόλεως, διατηρεῖ δέ, ὡς ἀνεγράφη πέρυσιν, καὶ τὸν ζωγραφικὸν διάκοσμόν του, ἀπεφασίσθη ἡ ἀναστήλωσις καὶ ἀποκατάστασίς του, ἡ ὁποία καὶ ἐπραγματοποιήθη. Συγχρόνως συνεργεῖον ζωγράφων - συντηρητῶν ἔλαβε τὰ προσήκοντα μέτρα διὰ τὴν στερέωσιν καὶ συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν.

Ζημίας ἐπίσης ὑπέστη καὶ ὁ ἐνδιαφέρων ναὸς μετὰ τρούλλου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Κυρατσοῦ, ἐν τῇ πόλει τῆς Σκοπέλου (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 315 β). Ἐπειδὴ ἡ κατάστασις τοῦ μνημείου ἦτο ἐπικίνδυνος ἔγιναν στερεωτικαὶ ἐργασίαι. Ἀφῃρέθησαν αἱ πλάκες τῶν στεγῶν καὶ τοῦ τρούλλου. Ὅλαι αἱ ἐπιφάνειαι αὗται ἐπενεδύθησαν διὰ μανδύου ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπανετοποθετήθησαν αἱ πλάκες τῆς στέγης. Οὕτω, διεσώθη τὸ μνημεῖον.

Ἐκ τῶν Μονῶν τῆς ὑπαίθρου τὰς σοβαρωτέρας ζημίας ὑπέστη ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Ὁ ναὸς ὑπέστη ρωγμάς, μᾶλλον ἐλαφρᾶς μορφῆς. Σοβαρώτεραι εἶναι αἱ ρωγμαὶ τῆς Τραπέζης. Τὰ παλαιὰ κελλία ὅμως, καὶ ἰδίως

τὰ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, κατεστράφησαν κατὰ μέγα μέρος (Πίν. 255 β). Κατόπιν τούτου αἱ μοναχαὶ ἠναγκάσθησαν νὰ μείνουν εἰς σκηνάς. Διὰ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας ἔγιναν τὰ ἑξῆς: Ἁρμολόγησις τῶν ρωγμῶν τοῦ ναοῦ· ἀφαίρεσις τῶν σαθρῶν στοιχείων ἐκ τῆς καμάρας τῆς Τραπέζης· ἐπένδυσις τῆς καμάρας ταύτης ἐξωτερικῶς διὰ μανδύου ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος· ἀνακεράμωσις· ἀνανέωσις ἐσωτερικῶν ἐπιχρισμάτων καὶ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν.

Γ. ΝΕΑ ΑΓΧΙΑΛΟΣ

Περὶ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἐν Νέᾳ Ἀγχιάλῳ, βλ. τὸ Ἔργον τῆς Α.Ε. 1965, σ. 9 - 17.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Ἡ Ϛ' Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων δὲν ἀπέστειλε ἔκθεσιν τῆς δραστηριότητός της ἐν Αἰτωλοακαρνανίᾳ, κατὰ τὸ ἔτος 1965, μέχρι τῆς συντάξεως τοῦ παρόντος (Σημ. τ. Συντ.).

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ - ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

1. Ναύπακτος

α'. Φρούριον

Ἡ σημερινὴ Ναύπακτος εἶναι ὑπερήφανος, διότι τὸ περιώνυμον «Κάστρον» της, τὸ ὁποῖον διεδραμάτισε σημαντικώτατον ρόλον εἰς ὅλας τὰς ἱστορικὰς περιπετείας της, σῴζεται εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν. Αἱ καταστροφαὶ καὶ αἱ ζημίαι, τὰς ὁποίας ὑπέστη, ὀφείλονται ἐν μέρει εἰς τὴν φθορὰν τοῦ χρόνου, κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως εἰς τὴν ἀδιαφορίαν ἢ τὴν κακόβουλον καὶ καταστρεπτικὴν μανίαν τῶν ἀνθρώπων.

Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς δομῆς καὶ τῶν χρησιμοποιηθέντων ὑλικῶν συνάγεται, ὅτι τὸ «Κάστρον» τῆς Ναυπάκτου ὀφείλει τὴν σημερινήν του μορφὴν εἰς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν σταδιακῶς, ἐπὶ μακρὰν σειρὰν αἰώνων (Πίν. 256 α). Εἰς πολλὰ σημεῖα διατηροῦνται ἀκόμη μεγάλα μέρη τῆς ἀρχαίας ὀχυρώσεως, ἐπὶ τῶν ὁποίων βαίνουν τὰ τείχη τῶν μεταγενεστέρων περιόδων. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὑπερκειμένου τῆς πόλεως λόφου ὑπάρχουν τὰ ἐρείπια μεγάλων κτηρίων, δεξαμενῶν, ὁπλοστασίων κ.λ.π. Ἡ ὑπεράσπισις τῆς κορυφῆς καὶ τῶν κτηρίων τούτων ἐγίνετο διὰ σειρᾶς ἀμυντικῶν ἔργων. Δύο βραχίονες, κατερχόμενοι ἀπὸ τῆς κορυφῆς διὰ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς κλιτύος τοῦ λόφου μέχρι τῆς θαλάσσης, περιβάλλουν τὸν γραφικὸν λιμενίσκον τῆς πόλεως. Ἐνδιάμεσα τείχη, ἑνοῦντα τοὺς δύο τούτους βραχίονας, σχηματίζουν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἕως τῆς κορυφῆς πέντε ἀμυντικὰς ζώνας. Διὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἀνάγκας τῆς σημερινῆς πόλεως καὶ τὴν διάνοιξιν ὁδῶν, ἔγιναν μικραὶ κατεδαφίσεις εἰς ὡρισμένα σημεῖα τοῦ Κάστρου.

Εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ἔργων τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1961, περιλαμβάνονται καὶ αἱ ἀναγκαῖαι ἐργασίαι διὰ τὴν στερέωσιν, συντήρησιν καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀποκατάστασιν τοῦ Φρουρίου τῆς Ναυπάκτου.

Κατὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ προσπελάσεως εἰς τὴν ἄνω πύλην τοῦ Φρουρίου, κατηδαφίσθη μικρὸν μέρος τοῦ τείχους παρὰ τὸν τετράγωνον πύργον, τὸν ὑψούμενον εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ μήκους τοῦ δυτικοῦ βραχίονος. Ἀμφότεραι αἱ πλευραὶ τοῦ κατεδαφισθέντος μέρους ἐστερεώθησαν καὶ ἠσφαλίσθησαν. Ὁ ὑπερκείμενος τοῦ κατεδαφισθέντος τετράγωνος πύργος εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας (Πίν. 256 β). Ἐπειδή, ἐκ τῆς γενομένης κατεδαφίσεως, εἶχε τεθῆ εἰς κίνδυνον ἡ ἀσφάλεια τοῦ πύργου, ἤρχισεν ἡ ἀναστήλωσις αὐτοῦ (Πίν. 256 γ). Ἤρχισεν ὁμοίως ἀποκαθιστώμενον τὸ σημεῖον συνδέσεως τοῦ πύργου τούτου μετὰ τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον εἶχε τελείως καταστραφῆ. Μεγάλα μέρη τοῦ τείχους ἐκατέρωθεν τοῦ κατεδαφισθέντος καὶ τοῦ ὡς ἀνωτέρω τετραγώνου πύργου, τὰ ὁποῖα παρουσίαζον κίνδυνον καταρρεύσεως, ἐστερεώθησαν καὶ συνεπληρώθησαν. Ἡ πρώτη (ἐξωτερικὴ) ἐκ τῶν τριῶν ἐπαλλήλων πυλῶν, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται ἡ εἴσοδος εἰς τὰς ἄνω ζώνας τοῦ Φρουρίου ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ βραχίονος, εἶχεν ὑποστῆ ζημίας εἰς τὴν ἀριστερὰν παραστάδα της καὶ εἶχε καταχωσθῆ, ἕως ὕψους 1.50 μ. Ἡ πύλη αὕτη ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικήν της μορφὴν (Πίν. 257 α), συγχρόνως δὲ ἀπεκαλύφθη ἡ παλαιὰ λιθόστρωτος ὁδός, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Φρουρίου.

Ὁ ὑπερασπίζων τὰς τρεῖς πύλας τετράγωνος πύργος ἦτο εἰς ἐπικίνδυνον κατάστασιν. Ἀρχικῶς ὁ πύργος οὗτος εἶχε κατακορύφους πλευράς. Εἰς ἄγνωστον, πρὸς τὸ παρόν, ἐποχὴν τὸν περιέβαλον, προφανῶς πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀντοχῆς του, διὰ μανδύου «σκαρπωτοῦ». Ὁ μανδύας οὗτος εἶχεν ὑποστῆ εὐρείας ρωγμὰς καὶ εἶχεν ἀποκολληθῆ ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ τετραγώνου πύργου. Οὕτω, ὁ πύργος καὶ ἡ ἐπένδυσίς του ἠπειλοῦντο μὲ κατάρρευσιν. Τὸν κίνδυνον ἐπηύξησεν ἡ γενομένη ἀποχωμάτωσις εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν κατὰ τὴν διάνοιξιν μικρᾶς πλατείας πρὸ τῆς πύλης. Ἐγένετο, λοιπόν, ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν τῆς ἐπενδύσεως καὶ τοῦ πύργου, προσκόλλησις τοῦ μανδύου ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ πύργου καὶ ἀποκατάστασις τούτου καθ' ὅλον του τὸ ὕψος εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφήν, ὁ δὲ ἐκ τῆς ἀποχωματώσεως κίνδυνος ἐξουδετερώθη διὰ τῆς κατασκευῆς ἀναλημματικοῦ τοίχου ἐκ «ξηρολιθιᾶς» (Πίν. 257 β - δ). Τῆς δευτέρας πύλης εἶχε καταπέσει, ἐν μέρει, τὸ τόξον καὶ οἱ δύο σταθμοί. Τὰ μέρη ταῦτα συνεπληρώθησαν.

Ἡ τρίτη πύλη, εὑρισκομένη κάτωθεν τοῦ εἰρημένου τετραγώνου πύργου καὶ παρὰ σῳζόμενον μέρος τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως, εἶχε καταστραφῆ καὶ φραχθῆ διὰ τοιχοποιΐας κατὰ τὸ

ἥμισυ τοῦ πλάτους της (Πίν. 257 ε). Ἡ πύλη αὕτη ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικήν της μορφὴν καὶ ἐστερεώθη (Πίν. 257 ς'). Κατὰ τὰς ἐργασίας διεπιστώθη, ὅτι ὡς κατώφλιον τῆς πύλης ἔχει τοποθετηθῆ μαρμάρινος κοσμήτης μὲ γλυπτὸν διάκοσμον. Μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ἀφαιρεθέντος τοίχου, ὁ ὁποῖος ἔφρασσε τὴν πύλην, εὑρέθη χαλκοῦν νόμισμα τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, κοπὲν τὸ ἔτος 1831 ἐπὶ Κυβερνήτου Καποδιστρίου. Τὸ νόμισμα τοῦτο εἶναι terminus ante quem διὰ τὴν ἔμφραξιν τῆς πύλης. Ἀμέσως μετὰ τὴν πύλην, κατὰ τὸν γενόμενον καθαρισμόν, εὑρέθησαν τὰ ἐρείπια οἰκοδομῶν, ἑνὸς φούρνου, ὡς καὶ τὸ παλαιὸν λιθόστρωτον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς πρὸς ἀνατολὰς εὑρισκομένης πύλης «Σιδερόπορτας», ὡδήγει εἰς τὸ ἄνω διάζωμα, τέμνον ἐγκαρσίως τὸ νῦν ἐν χρήσει λιθόστρωτον, τὸ ὁποῖον εἶναι νεώτερον.

Τὸ εἰς ἀπόστασιν 80 μ., περίπου, ἀπὸ τοῦ προηγουμένου συγκροτήματος τῶν τριῶν πυλῶν καὶ τοῦ τετραγώνου πύργου, εὑρισκόμενον ἐνδιάμεσον τεῖχος τοῦ δευτέρου, ἀπὸ τῆς κορυφῆς, διαζώματος, εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰν καταστροφήν: Ἓν σημαντικὸν μέρος του, μήκους ἄνω 18, κάτω 14, πλάτους ἄνω 1.70, κάτω 2.50 μ., καὶ ὕψους ἀνατολικῶς 13, δυτικῶς 11 μ., εἶχε κατακρημνισθῆ (Πίν. 258 α).

Ἀλλὰ καὶ τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ κρημνισθέντος μέρους τμήματα τοῦ τείχους εἶχον καταστῆ, λόγῳ τῆς σαθρότητος τῶν ὑλικῶν, τῶν ἀποκολλήσεων (Πίν. 258 β), τῶν δημιουργηθεισῶν ρωγμῶν κ. ἄ., λίαν ἑτοιμόρροπα. Κατὰ τὴν μελέτην τοῦ τρόπου δομῆς τοῦ τείχους εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διεπιστώθη, ὅτι τὸ πλάτος αὐτοῦ, 1.70 μ., δὲν εἶναι ἐνιαίας κατασκευῆς, ἀλλὰ ἀποτελεῖται ἐκ τοιχοποιΐας δύο οἰκοδομικῶν περιόδων, ἀνίσου πλάτους. Εἶναι προφανές, ὅτι εἰς δυσκόλους περιστάσεις ἠναγκάζοντο συχνὰ νὰ ἐνισχύουν τὴν ἀντοχὴν τοῦ φρουρίου διὰ προσθήκης πλάτους εἰς τὰ ἀσθενέστερα σημεῖα τοῦ τείχους. Διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ κρημνισθέντος μέρους, τὴν στερέωσιν τῶν ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ἑτοιμορρόπων τμημάτων καὶ τὴν ἐν γένει ἀποκατάστασιν τοῦ διαζώματος ἔγιναν μεγάλης ἐκτάσεως ἐργασίαι. Ἀφῃρέθησαν ὅλα τὰ σαθρὰ καὶ ἐπικίνδυνα στοιχεῖα τῆς τοιχοποιΐας καὶ ἀνεσκάφη ἡ θεμελίωσις ἕως τοῦ στερεοῦ καὶ βραχώδους ἐδάφους. Ἐπ' αὐτοῦ ἠδράσθη ἰσχυροτάτη θεμελίωσις ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος καθ' ὅλας τὰς προαναφερθείσας διαστάσεις, πρὸς μεγαλυτέραν δὲ ἀσφάλειαν συνεδέθησαν αἱ νέαι κατασκευαὶ μὲ τὰς παλαιὰς καὶ μὲ τὸ ὄπισθεν τοῦ τείχους πετρῶδες ἔδαφος διὰ δοκῶν, ἐξ ὠπλισμένου ἐπίσης σκυροδέματος. Ὅλαι αἱ ἐκ σιμέντου κατασκευαὶ ἐπενεδύθησαν ἐξωτερικῶς διὰ τοιχοποιΐας, ὁμοίας πρὸς τὴν παλαιὰν καὶ οὕτω κατέστησαν ἀθέατοι. Ἐν συνεχείᾳ ἐπανακατεσκευάσθη τὸ τεῖχος, ἕως τοῦ ὕψους τοῦ περιδρόμου, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δομῆς καὶ εἰς τὰς αὐτὰς διαστάσεις πρὸς τὰς τοῦ παλαιοῦ τείχους. Παραλλήλως ἐστερεώθη ἡ πύλη, ἡ ἀνοιγομένη δυτικῶς τοῦ ἐπισκευαζομένου μέρους τοῦ τείχους, συνεπληρώθη ἡ ὑπὲρ ταύτην τοιχοποιία μὲ τὰς ἐπάλξεις καὶ ἠλευθερώθη ἡ ὄπισθεν ταύτης λιθίνη κλῖμαξ, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὸν παρακείμενον πύργον (Πίν. 258 γ).

Πρὸ τοῦ ἐπισκευασθέντος τείχους ὑπάρχει προτείχισμα. Τοῦτο, κατὰ μέγα μέρος, κυρίως εἰς τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον, εἶχε καταστραφῆ, καθ' ὅλον δὲ τὸ μῆκος του εἶχε καταχωσθῆ εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευράς. Ἀφῃρέθησαν αἱ ἐπιχώσεις τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως καί, οὕτω, ἀπεκαλύφθη τὸ προτείχισμα καθ' ὅλας τὰς διαστάσεις του καὶ ἐξηκριβώθησαν αἱ ζημίαι, τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποστῆ, αἵτινες καὶ ἐπεσκευάσθησαν.

Εἰς τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον καὶ εἰς βάθος 1.80 μ. διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις λιθοστρώτου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ ἀποκαλυφθέντος ὄπισθεν τῆς τρίτης πύλης τῆς εἰσόδου, ὡς ἐγένετο λόγος ὀλίγον ἀνωτέρω. Τὸ παλαιὸν τοῦτο λιθόστρωτον εἶχε διάφορον πορείαν τῆς τοῦ σήμερον χρησιμοποιουμένου. Διήρχετο δηλαδὴ ὄπισθεν τῆς τρίτης πύλης, ἐπλησίαζε τὸ δυτικὸν τεῖχος, τὸ ἠκολούθει πρὸς Β., εἶτα ἔβαινε κατὰ μῆκος τῆς ὄψεως τοῦ προτειχίσματος καί, κάμπτον τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον, ἀνήρχετο πρὸς τὴν πύλην τοῦ δευτέρου διαζώματος. Οὕτω, ἡ ἀνάβασίς του ἦτο ἀκοπωτέρα τῆς τοῦ σημερινοῦ λιθοστρώτου.

Μεταξὺ τοῦ τείχους καὶ τοῦ προτειχίσματος εἶχον καταπέσει ὄγκοι τοιχοποιΐας τοῦ καταστραφέντος μέρους τοῦ τείχους. Ἐκ τῶν ὄγκων αὐτῶν ἄλλοι διελύθησαν καὶ οἱ λίθοι των ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν ἐπισκευὴν τοῦ τείχους, ἄλλοι ἀφέθησαν εἰς τὴν θέσιν των καί, διαμορφωθέντες καταλλήλως, χρησιμεύουν διὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὴν πύλην. Δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι πρὸς τὸ παρὸν δὲν κρίνεται ἀναγκαία καὶ σκόπιμος ἡ ἀφαίρεσις ὅλης τῆς μεταξὺ τοῦ τείχους καὶ τοῦ προτειχίσματος ἐπιχώσεως, ὥστε νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ παλαιὸν λιθόστρωτον.

Κατὰ πρότασιν τοῦ Ε.Ο.Τ., ὁ πρὸ τοῦ ναΐσκου τοῦ Προφήτου Ἠλία χῶρος θὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς δημιουργίαν ἀναψυκτηρίου. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἤρχισεν ἡ Ὑπηρεσία, μὲ τὴν οἰκονομικὴν συμμετοχὴν καὶ τοῦ Ε.Ο.Τ., τὰς ἀναγκαίας ἐργασίας διὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν διαμόρφω-

σιν τοῦ χώρου, τὴν ἐπισκευὴν καὶ ἀποκατάστασιν ἑνὸς καμαροσκεπάστου οἰκοδομήματος καὶ τὴν στερέωσιν, συμπλήρωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ περιβάλλοντος τὸν χῶρον τείχους, τὸ ὁποῖον εἰς πολλὰ σημεῖα εὑρίσκεται εἰς λίαν ἐπικίνδυνον κατάστασιν. Αἱ ἐργασίαι, μὴ περατωθεῖσαι, θὰ συνεχισθοῦν καὶ τὸ ἑπόμενον ἔτος (1966), ὅτε καὶ θὰ δοθοῦν λεπτομέρειαι περὶ αὐτῶν. Ἐνταῦθα σημειοῦται μόνον, ὅτι κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἀνεφάνησαν τὰ ἐρείπια μεγάλων καὶ σημαντικῶν κτηρίων, καλῆς κατασκευῆς, μὲ τοξωτὰ παράθυρα, κεραμεικὰς διακοσμήσεις κ. ἄ., ἡ μορφὴ καὶ ὁ προορισμὸς τῶν ὁποίων μόνον δι' ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης δύναται νὰ διαπιστωθῇ (Πίν. 259 α - β).

Ἤρχισεν ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἀποκατάστασις τοῦ λιθοστρώτου ἀπὸ τῆς πρώτης πύλης τῆς δυτικῆς εἰσόδου τοῦ φρουρίου, ἕως τοῦ ἀναψυκτηρίου.

β'. Τουρκικὸν λουτρὸν

Ὅλαι αἱ ἐργασίαι τοῦ Φρουρίου Ναυπάκτου θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1966.

Παρὰ τὸν ἠρειπωμένον ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, εἰς τὸν ἀνατολικὸν βραχίονα τοῦ Φρουρίου, εὑρίσκεται ἓν ἡμιυπόγειον τουρκικὸν λουτρὸν - χαμάμ. Τοῦτο ἦτο πλῆρες χωμάτων, λίθων καὶ παντοίων ἀχρήστων ὑλικῶν. Πάντα ταῦτα ἀφῃρέθησαν καὶ οὕτω κατέστη δυνατὸν νὰ γίνῃ ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις τοῦ κτηρίου, ἡ φωτογράφησις καὶ ἡ μελέτη τῆς κατασκευῆς του. Αἱ ζημίαι, τὰς ὁποίας ἔχει ὑποστῇ, δὲν εἶναι σοβαραὶ καὶ δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἀποκατάστασίς του καὶ νὰ τεθῇ εἰς λειτουργίαν. Ἐκ τῶν τρουλλίσκων τῶν λουτρικῶν θαλάμων ὁ εἷς ἔχει ὑποστῇ μερικὴν καταστροφήν (Πίν. 260 α), δύο ἕτεροι ρωγμάς, ἡ δὲ στέγη τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ ἀποδυτηρίου ἔχει καταπέσει. Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως τοῦ κτηρίου. Πλησίον τοῦ ἀνευρεθέντος λουτροῦ ἀνευρέθη μικρὸν μαρμάρινον κιονόκρανον μὲ διάκοσμον ἑλίκων καὶ ἀκάνθης, προερχόμενον, πιθανῶς, ἀπὸ τέμπλον παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (Πίν. 260 β).

γ'. Οἰκία Τζαβέλλα

Ἐκ τῶν ὀλίγων παλαιῶν οἰκιῶν, τῶν σῳζομένων ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Φρουρίου, εἶναι καὶ ἡ παρὰ τὸν ἀνατολικὸν βραχίονα τούτου εὑρισκομένη οἰκία τῆς ἐκ Σουλίου οἰκογενείας Τζαβέλλα. Ἡ στέγη τῆς οἰκίας ταύτης εἶχεν ὑποστῇ σοβαρὰς ζημίας, αἱ ὁποῖαι ἠπείλουν τὴν ἀσφάλειάν της. Διὰ τοῦτο ἐγένετο ἀντικατάστασις τῆς ξυλίνης κατασκευῆς τῆς στέγης καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνακεράμωσις, χωρὶς νὰ θιγοῦν αἱ ξύλιναι ὁριζόντιοι δροφαὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ἐπίσης ἐγένοντο σποραδικαὶ ἐπισκευαὶ εἰς τὴν τοιχοποιίαν, εἰς τὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἀντικατεστάθη ἡ ξυλεία τοῦ ἐξώστου.

δ'. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν οἰκίας εἰς τὸ οἰκόπεδον Μάρκου Κουμπίου, ἀπεκαλύφθησαν ἐρείπια ἀρχαίας τοιχοποιΐας, ὡς καί τινα μαρμάρινα μέλη. Κατόπιν τούτου διεκόπησαν αἱ ἐργασίαι οἰκοδομήσεως καὶ ὑπὸ τῆς Ἐφορείας διενηργήθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πρὸς ἀποκάλυψιν περισσοτέρων στοιχείων διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου καὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν ἐρειπίων.

Ἡ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη κυρίως εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ οἰκοπέδου, ἔνθα εἶχεν ἀποκαλυφθῇ τμῆμα τοίχου πολὺ καλῆς κατασκευῆς ἐξ ἐπαλλήλων πλίνθων καὶ ἰσχυροῦ μείγματος «κορασανίου», ἐξετάθη δὲ ἔτι ἀνατολικώτερον ἐπὶ τῆς δημοτικῆς ὁδοῦ. Οὕτω ἀπεκαλύφθησαν: Τὸ βόρειον ἥμισυ ἡμικυκλικῆς ἀψῖδος παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μὲ ἀντηρίδα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευράν, ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ βορείου κλίτους τῆς βασιλικῆς, τμῆμα τοῦ στυλοβάτου, ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων δόμων, καὶ εἰς τὸ βόρειον κλίτος καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου μέρος πλακοστρώτου δαπέδου, ἐκ μεγάλων (διαστ. 0,50 x 0,50 μ.), τετραγώνων, πηλίνων πλακῶν.

Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων τοίχων, τῆς λίαν ἐπιμεμελημένης κατασκευῆς των καὶ τῶν διαστάσεών των, ὡς καὶ ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὑαλίνων καὶ λιθίνων ψηφίδων, τεμαχίων ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεως, μαρμαροθετημάτων, τμημάτων μαρμαρίνων κιονίσκων κ. ἄ., καθίσταται σαφές, ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ἐρειπίων παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μεγάλων διαστάσεων καὶ πολυτελοῦς κατασκευῆς.

Μεταξὺ τῶν περισυλλεγέντων ἀντικειμένων συγκαταλέγονται:

1. Ἀρράβδωτος μαρμάρινος κίων, σῳζ. ὕψους 1.98 καὶ ἄνω διαμέτρου 0,31 μ.

2. Πρόβολος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, μεγ. μήκους 1.96, πλάτους 0,38 καὶ ὕψους 0,35 μ., φέρων ἀνάγλυφον κόσμησιν δύο σταυρῶν, τὸν μὲν ἕνα εἰς τὴν κοιλόκυρτον στενὴν πλευράν του, τὸν δὲ ἕτερον, ἐγχάρακτον, εἰς τὴν μακρὰν πλευράν.

Ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ προβόλου σῴζεται τμῆμα λατινικῆς ἐπιγραφῆς: . . . . . *PARENT* . . . . . , τὸ ὁποῖον βεβαιώνει τὴν προέλευσίν του ἐκ ρωμαϊκοῦ κτηρίου, ὅπου εἶχε χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐπιστύλιον (Πίν. 260 γ).

Μετὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς προταθείσης

ἀπαλλοτριώσεως τοῦ οἰκοπέδου θὰ συνεχισθῇ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πρὸς πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ μνημείου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὡς ἄνω ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης παρεδόθη εἰς τὴν ἐποπτεύουσαν ταύτην ἀρχαιολόγον δ. Νίκην Μιχάλου, ὑπὸ παιδός, ἀρνηθέντος νὰ δηλώσῃ τὰ στοιχεῖα του, χαλκοῦν εἰδώλιον ταύρου, μήκους 0,055 καὶ ὕψους 0,038 μ., τοῦ 5ου, πιθανῶς, αἰῶνος π.Χ. (Πίν. 261 α - γ).

Ἐπίσης, εἰς τὸ οἰκόπεδον Γιαννακοῦ Παπαγεωργακοπούλου, εἰς θέσιν Ἑβραιόλακκα ἢ Ὀβριόλακκα, εὑρέθησαν καὶ κατεγράφησαν δύο νομίσματα:

1. Νόμισμα ἀργυροῦν, ἐφθαρμένον, διαμ. 0,024 μ., Πρωσσίας (17ου αἰῶνος) καὶ 2. Ὅμοιον νόμισμα τῆς Πρωσσίας.

2. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Βομβοκοῦς

Εἰς ἀπόστασιν δύο περίπου ὡρῶν πεζοπορίας ἀπὸ τῆς Ναυπάκτου καὶ ἐπὶ ἀποτόμου ὑψηλοῦ βραχώδους ἐξάρματος ὑπὲρ τὸν χείμαρρον Σκᾶν εὑρίσκεται ἡ ἐν ἐνεργείᾳ σήμερον, πλὴν πτωχοτάτη, γυναικεία Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Βομβοκοῦς (Πίν. 262 α). Τὴν Μονὴν ταύτην ἐπεσκέφθην διὰ πρώτην φορὰν ἐν ἔτει 1961, ὅτε καὶ ἐγένετο ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις, ἡ φωτογράφησις καὶ ὁ καταρτισμὸς προγράμματος ἐπισκευῆς καὶ στερεώσεως τῶν κτηρίων, ὡς καὶ συντηρήσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος ζωγραφικοῦ διακόσμου. Ἐκ τοῦ συγκροτήματος τῆς Μονῆς σῴζονται τὸ Καθολικὸν καὶ τὰ κελλία τῆς νοτίας καὶ ἀνατολικῆς πλευρᾶς, εἰς δύο ὀρόφους, εὐτελοῦς κατασκευῆς καὶ εἰς ἡμιηρειπωμένην κατάστασιν, ἡ διαβίωσις ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶναι προβληματική.

Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς εἶναι ναὸς σταυροειδής, τετρακιόνιος μετὰ τρούλλου, τοῦ τριχόρου ἁγιορειτικοῦ τύπου, μὲ ἐξαπλεύρους ἐξωτερικῶς ἀψῖδας, εἰς τὸ μέσον ἑκάστης τῶν ὁποίων ἀνοίγεται ἓν δίλοβον παράθυρον (Πίν. 262 β). Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ ναοῦ ἔχουν ὡς ἑξῆς: μῆκος 15.15 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος, ἕως τοῦ τόξου τῆς ἀψῖδος τοῦ Ἱεροῦ. Πλάτος, μεταξὺ τῶν δύο ἐγκαρσίων ἀψίδων, 8.20 μ. Πλάτος κυρίως ναοῦ 5.18 μ.

Ὁ ναὸς καλύπτεται διὰ δικλινοῦς κεραμωτῆς στέγης. Αἱ ἐγκάρσιαι καμάραι, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς κεραμώσεώς των, ἐκαλύφθησαν διὰ σιμεντοκονίας, προχείρου κατασκευῆς, ἄνευ ὁπλισμοῦ. Αἱ στέγαι αὗται, ὡς καὶ ἡ τοῦ τρούλλου, ἦσαν κατεστραμμέναι. Τὰ ὕδατα, εἰσρέοντα διὰ τῆς ὀροφῆς εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἀπετέλουν διαρκῆ κίνδυνον διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κτηρίου, εἶχον δὲ προξενήσει σοβαρὰς ζημίας εἰς τὸν ζωγραφικὸν διάκοσμον. Ὅθεν, ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν κεράμων, ἀφῃρέθη ἡ σαθρὰ σιμεντοκονία ἐκ τῶν στεγῶν τῶν ἐγκαρσίων κεραιῶν, κατεσκευάσθη ἰσχυρὸς μανδύας ἐπ' αὐτῶν ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος καὶ ἐπανετοποθετήθησαν αἱ κέραμοι. Οὕτω, αὗται ἔλαβον τὴν ἀρχικήν των ἐμφάνισιν. Ἐπεσκευάσθη ὁ τροῦλλος καὶ ἡ τετράγωνος βάσις του καὶ δι' ἄλλων τινῶν ἐπεμβάσεων ἐπετεύχθη πλήρως ἡ στεγανότης τοῦ κτηρίου (Πίν. 263 α).

Ἡ δυτικὴ εἴσοδος, ἡ ὁδηγοῦσα εἰς τὸν νάρθηκα, φέρει πλαίσιον ἐκ πωρολίθου μετὰ χαμηλοῦ τόξου, κοσμουμένου διὰ ροδάκων καὶ ὀδοντωτῆς ταινίας.

Ὑπεράνω τῆς εἰσόδου εὑρίσκεται ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή (τηρουμένου τοῦ τύπου τῶν λέξεων): *Ἀνεκαινίσθη ἐκ βαράθρων ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τοῦ Τιμίου Προδρόμου δαπάνῃ τοῦ ὁσιωτάτου ἐν Ἱερομονάχοις Κυρ Ἀρσενίου Καθηγουμένου τοῦ αὐτοῦ ναοῦ. ΑΧϟΕ Ἀπρίλλι* (1695).

Ἑκατέρωθεν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης εἶναι ἐντειχισμένα: ἀριστερά, τεμάχιον βυζαντινοῦ θωρακίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται ἀετὸς ραμφίζων λαγών, δεξιὰ οἰκόσημον Ἐνετοῦ ἄρχοντος (Πίν. 263 β).

Ὁ ναὸς ἐσωτερικῶς εἶναι κατάγραφος. Ἐκ τῆς τέχνης, τῆς διατάξεως καὶ συνθέσεως τῶν θεμάτων καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως πρὸς ἕτερα παραδείγματα συνάγεται, ὅτι ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος ἔγινε κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, καθ' οὓς ἀνηγέρθη ὁ ναός. Ὑπεράνω τοῦ παραθύρου τῆς ἀψῖδος τοῦ βορείου χοροῦ σῴζεται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή: *Ἀνηγέρθη καὶ ἱστορήθη ὁ θεῖος καὶ Πάνσεπτος οὗτος ναὸς τοῦ Τιμίου Ἐνδόξου Προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν Ἡγουμενεύοντος. . . Π. . . ἐπὶ τῆς. . . . .*

Ἡ γενικὴ διατάξις τῶν εἰκονογραφικῶν θεμάτων ἔχει ὡς ἑξῆς:

α'. Ἱερὸν Βῆμα. Εἰς τὴν καμάραν ἡ Ἀνάληψις, ἡ Ἁγία Τριάς, ἑκατέρωθεν τούτων εἰς δύο ἡμιχόρια ἡ Ἐπουράνιος Λειτουργία καὶ χαμηλότερον ταύτης ὁ Χριστὸς πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ Διαβόλου, ὁ Χριστὸς Διδάσκων ἐν τῷ Ναῷ, ὁ Ἰωσήφ, ὁ Ποιητὴς καὶ εἷς ὑμνογράφος. Εἰς τὸ ὑπὲρ τὴν κόγχην μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἡ Πεντηκοστή. Εἰς τὴν κόγχην ἡ Πλατυτέρα, τὸ «Λάβετε φάγετε» καὶ τὸ «Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες» καὶ ἓξ Ἱεράρχαι, οἱ Ἅγιοι Ἀθανάσιος, Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Βασίλειος,

Γρηγόριος ὁ Διάλογος καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος.

Νοτίως τῆς κόγχης οἱ πρῶτοι τῶν 24 Οἴκων καὶ οἱ Ἅγιοι : Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, Συμεὼν ὁ Στυλίτης, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων κ. ἄ.

Εἰς τὴν Πρόθεσιν ἡ Ἀποκαθήλωσις - Ἄκρα Ταπείνωσις καὶ παρ' αὐτὴν ὁ Πρωτομάρτυς Στέφανος. Βορείως τῆς κόγχης οἱ τελευταῖοι τῶν 24 Οἴκων καὶ οἱ Ἅγιοι: Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Λέων ὁ Κωνσταντινουπόλεως, Μητροφάνης, Παῦλος, Ἱερόθεος, Ματθαῖος κ.ἄ. Τέλος τὸ Ὅραμα τοῦ Πέτρου Ἀλεξανδρείας καὶ σκηναὶ ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰωνᾶ.

β'. Κυρίως ναός. Εἰς τὸν τροῦλλον ὁ Παντοκράτωρ, ἡ Θεοτόκος μετὰ τοῦ Προδρόμου ἐν μέσῳ δώδεκα Ἀγγέλων, οἱ Προφῆται καὶ εἰς τὰ τέσσαρα σφαιρικὰ τρίγωνα διάκοσμος. Εἰς τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων, χωριζομένας εἰς ὁριζοντίας ζώνας, εἰκονίζονται Μοναχοί, Ἱερομόναχοι, Κοινοβιάρχαι, Ἀσκηταί, Ἀναχωρηταί, Ἅγιοι, Σκηναὶ ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, τὰ Θαύματα καὶ οἱ 24 Οἶκοι.

Τέλος, εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον ἡ Σταύρωσις, ἡ Ἀπόνιψις τοῦ Πιλάτου, ὁ Ἑλκόμενος, Σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου, ὡς ἡ Γέννησις, τὰ Εἰσόδια καὶ ἡ Κοίμησις, Ἀρχάγγελοι, Ἅγιοι καὶ Προφῆται.

γ'. Νάρθηξ. Εἰς τὴν ὀροφὴν καὶ τὰ ἄνω μέρη τῶν τοίχων ἐκτυλίσσονται κατὰ τὴν ἀφηγηματικὴν τάξιν τοῦ κειμένου, αἱ σκηναὶ τοῦ « Πᾶσα Πνοή » (Πίν. 264 α).

Τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων καταλαμβάνουν σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου καὶ τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (Πίν. 264 β), ἡ Κλῖμαξ τῶν Ἀρετῶν, Ἅγιοι, Ὅσιοι καὶ Κοινοβιάρχαι (Πίν. 265 α).

Ὑπὲρ τὴν θύραν πρὸς τὸν κυρίως ναὸν εἰκονίζεται ὁ Ἀναπεσὼν (Πίν. 265 β) καὶ ἑκατέρωθεν τούτου ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Χριστός.

Ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν παρεχομένων ἀπεικονίσεων, ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τῆς Μονῆς Βομβοκοῦς εἶναι λίαν σημαντικὸν ἔργον ἐπαρχιακῆς τέχνης τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος. Ὅθεν, ἐκρίθη ἀναγκαῖον, ὅπως, παραλλήλως πρὸς τὰς ἐργασίας στερεώσεως τῶν κτηρίων, διενεργηθῇ καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν. Πρὸς τοῦτο, κλιμάκιον τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου, ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Τάσον Μαργαριτώφ, παρέμεινεν ἐπὶ ἕνα μῆνα εἰς τὴν Μονὴν καὶ ὑπὸ λίαν δυσμενεῖς συνθήκας διαβιώσεως, λόγῳ τῆς πτωχείας τῆς Μονῆς, διενήργησε μετ' εὐσυνειδησίας καὶ ζήλου τὸν καθαρισμόν, στερέωσιν καὶ συντήρησιν τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ Καθολικοῦ. Ἡ ἐπέμβασις αὕτη ἀπεδείχθη σωτήριος, καθ' ὅσον ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς διαβρώσεως τῶν ὑδάτων, τὰ ὁποῖα εἰσέρρεον διὰ τῆς κατεστραμμένης στέγης, εἶχε δημιουργηθῇ λίαν ἐπικίνδυνος κατάστασις διὰ τὰς τοιχογραφίας. Μεγάλα τμήματα τούτων εἶχον ἀποκολληθῇ, ἄλλα εἶχον ὑποστῇ ἐπικινδύνους διογκώσεις, μεγάλαι ἐπιφάνειαι ἐκ τῆς ὑγρασίας καὶ τοῦ καπνοῦ εἶχον ἀμαυρωθῇ ἢ ἐξαλειφθῇ, ἀλλοῦ εἶχον ἀπομείνει μόνον τὰ σχεδιαστικὰ περιγράμματα καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα εἶχον γίνει ὑπὸ ἀδαῶν ἐπιχρίσματα, συμπληρώσεις, ἐπιζωγραφήσεις κ.λ.π.

3. Χρύσοβον, ναὸς Σωτῆρος

Εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας πεζοπορίας ἀπὸ τοῦ χωρίου Χρύσοβον τῆς ὀρεινῆς Ναυπακτίας καὶ εἰς κατάφυτον χαράδραν εὑρίσκεται ὁ ἀπέριττος ναΐσκος τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, ὁ ὑπὸ τῶν χωρικῶν κοινῶς καλούμενος « ἡ Σωτείρω ». Οὗτος ἀπετέλει ἄλλοτε τὸ καθολικὸν μικρᾶς Μονῆς. Τοῦτο μαρτυροῦν τὰ παρατηρούμενα λείψανα τοιχοδομίας πέριξ αὐτοῦ, ἐπιβεβαιοῦν δὲ καὶ τὰ ὀνόματα Μοναχῶν καὶ Ἱερομονάχων τὰ ἀναγραφόμενα εἰς τὰ δίπτυχα τῆς Προθέσεως.

Ὁ ναΐσκος, ὡς ἔχει σήμερον, εἶναι εἰς ἁπλοῦς ὀρθογώνιος χῶρος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 7.95 x 4 μ., εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὁποίου προσετέθη μεταγενεστέρως νάρθηξ, ἐσωτερικοῦ μήκους 3.55 μ. Οὕτω, αἱ συνολικαὶ διαστάσεις τοῦ ναοῦ, ἐξωτερικῶς, εἶναι 13.30 x 5.15 μ. (Σχέδ. 1 καὶ 2). Ἀμφότερα τὰ μέρη καλύπτονται διὰ ξυλίνης στέγης. Ἡ στέγη αὕτη, ἀριθμοῦσα ἡλικίαν ὀλίγων δεκαετιῶν, εἶχε σαθρωθῇ καὶ εὑρίσκετο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν· ὄχι μόνον τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν δὲν ἠμπόδιζε νὰ εἰσρέουν ἄφθονα ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπροξένει φόβον εἰς τοὺς εἰσερχομένους ἐν αὐτῷ. Δι' ὅ, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1961, εἶχε συμπεριληφθῇ εἰς τὸ πρόγραμμα ἐργασιῶν ἡ ἀντικατάστασις αὐτῆς, ἀφ' ἑνὸς διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κτίσματος, ἀφ' ἑτέρου διὰ τὴν διάσωσιν τῶν σπουδαιοτάτων τοιχογραφιῶν.

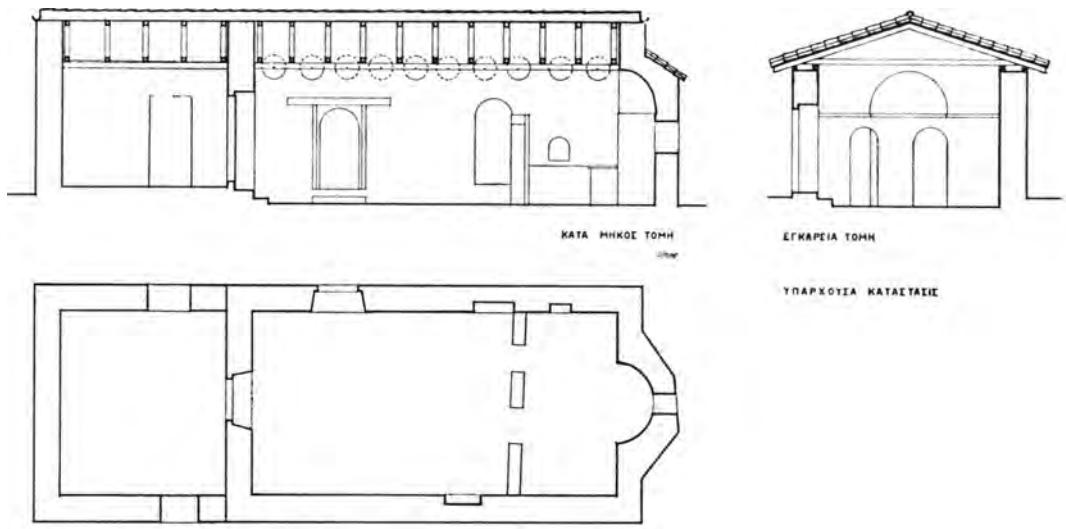
Ἡ σεσαθρωμένη αὕτη στέγη δὲν εἶχε τοποθετηθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀρχικῆς, ἀλλὰ κατὰ 0,40 μ. χαμηλότερον. Κατὰ τὴν τοποθέτησίν της δὲ κατεστράφησαν αἱ μορφαὶ τῶν Ἁγίων, αἱ εἰκονιζόμεναι ἐντὸς δέκα κύκλων εἰς τὴν κορυφὴν τῶν μακρῶν τοίχων (Σχέδ. 1 καὶ 2).

Ἡ κατασκευασθεῖσα νέα στέγη εἶναι, ὁμοίως, ἐξ ἐγχωρίου ξυλείας καὶ ἔχει τὴν αὐτὴν διάταξιν καὶ μορφὴν μὲ τὴν τῆς ἀντικατασταθείσης, ἤτοι

εἶναι δικλινὴς καὶ καλύπτει τὸ κτήριον καθ' ὅλον τὸ μῆκος του (Πίν. 266 α). Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι, ὅτι αὕτη ἐτοποθετήθη τώρα εἰς τὴν φυσικήν της θέσιν, ἤτοι κατὰ 0,40 μ. ὑψηλότερον τῆς διαλυθείσης. Ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ πάλιν αἱ ἀκέραιαι κέραμοι, αἱ δὲ λοιπαὶ ἀντικατεστάθησαν δι' ἄλλων, ὁμοίως, παλαιῶν. Πρὸς στερέωσιν τοῦ κτίσματος κατεσκευάσθη ἰσχυρὸν «σενὰζ» ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν τεσσάρων τοίχων, ἀθέατον ἐξωτερικῶς. Ἐπίσης ἔγιναν σποραδικαὶ συμπληρώσεις τῆς τοιχοποιίας, ἡ ὁποία εἶναι ἐκ καστανοχρόων ἀκατεργάστων λίθων μὲ χρῆσιν θραυσμάτων κεράμων εἰς ἁπλᾶς ἢ διπλᾶς ὁριζοντίας σειράς, ἐμφράξεις ρωγμῶν καὶ ἀποκατάστασις τῶν θυρῶν. Τέλος, κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν κατὰ τὴν νοτίαν καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς ὑγρασίας, ἀπεκαλύφθη κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου λιθόστρωτον (πλάτους 2.40 μ.), τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο, ὅτε ὑφίσταντο τὰ κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην κελλία.

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἐργασίας ταύτας τὸ αὐτὸ κλιμάκιον τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου συντηρητῶν, τὸ ὁποῖον εἰργάσθη εἰς τὴν Μονὴν Βομβοκοῦς, κατηνάλωσεν ἕνα μῆνα διὰ τὴν στερέωσιν καὶ συντήρησιν τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τῆς Σωτείρως.

Ἐπειδὴ ἡ λεπτομερὴς ἔκθεσις διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην, καθὼς καὶ ἡ περιγραφὴ καὶ μελέτη τῶν τοιχογραφιῶν θὰ γίνῃ εἰς ἕτερον τόπον, ἐδῶ παρέχονται, μόνον, ἐλάχιστα πληροφοριακὰ στοιχεῖα. Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος ἐκτείνεται εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ἐπιφανείας τῶν τεσσάρων τοίχων τοῦ κυρίως ναοῦ, εἰς τὴν πρὸς τοῦτον ἐπιφάνειαν τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἤτοι τὴν βλέπουσαν πρὸς τὸν πρόσθετον νάρθηκα.

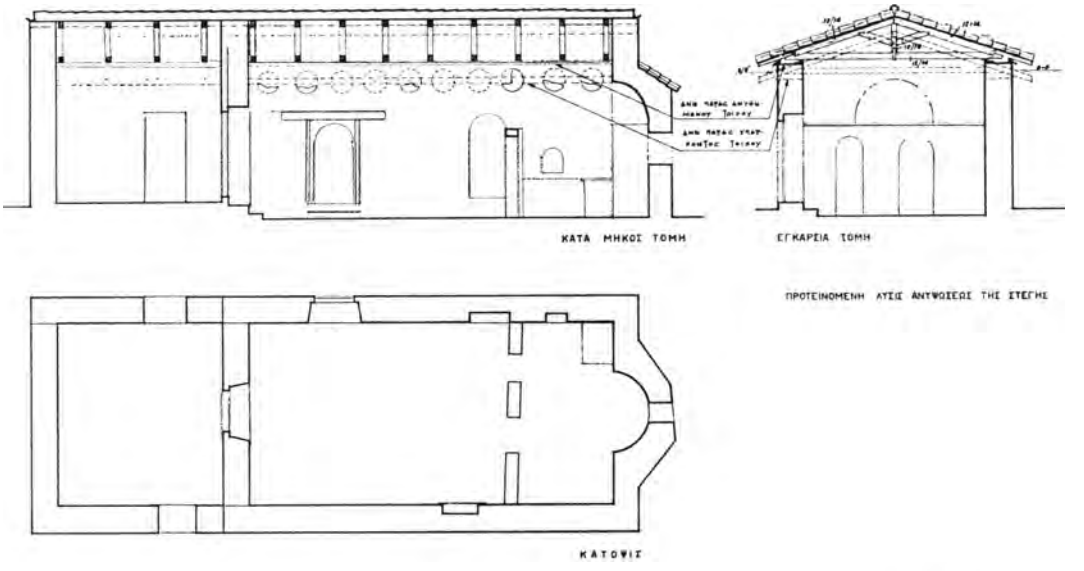
Σχέδ. 1. Ναὸς Σωτῆρος Χρυσόβου Ναυπακτίας. Σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Διεπιστώθη, ὅτι ὁ διάκοσμος ἔχει γίνει εἰς τέσσαρας διαφόρους χρονικὰς περιόδους, ἡ νεωτέρα τῶν ὁποίων, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν εἰς τὸν νάρθηκα, ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1629. Παρετηρήθη, ὅτι ὁ ἑκάστοτε ἐκτελούμενος διάκοσμος ἐκάλυπτε τὸν παλαιότερον, συμβαίνει, ὅμως, εἰς ἓν στρῶμα τοιχογραφιῶν νὰ ἔχωμεν παραστάσεις γενομένας εἰς διαφόρους χρονικὰς περιόδους. Εἰς ἄλλην πάλιν περίπτωσιν ἔχει ἀνακατασκευασθῆ ἓν μόνον μέρος μιᾶς παραστάσεως, ὡς π.χ. οἱ πόδες τριῶν στρατιωτικῶν Ἁγίων εἰς τὸν βόρειον τοῖχον (Πίν. 266 β).

Τὸ τμῆμα τοῦτο ἀπεκολλήθη καὶ εὑρέθησαν κάτωθεν αὐτοῦ οἱ ἀρχικοὶ πόδες τῶν Ἁγίων. Τὰ ἀποκολληθέντα καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν τοῦ ναοῦ τμήματα τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Κεντρικὸν Ἐργαστήριον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ἔνθα, ἀφοῦ ἐγένετο εἰς αὐτὰ ἡ δέουσα ἐπεξεργασία, ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ εἰδικῶς ὠπλισμένου ὑποστρώματος μετὰ πλαισίου καὶ ἐπανεφέρθησαν εἰς Χρύσοβον.

Κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν ἐγένετο ἀφαίρεσις κρυστάλλων, ἀσβεστω-

μάτων, ἐπιχρισμάτων σιμεντοκονίας καὶ ἐπιζωγραφήσεων, ἐν συνεχείᾳ δὲ σταθεροποίησις τῶν ἐτοιμορρόπων καὶ ἀποκεκολλημένων τμημάτων, στερέωσις ἐπὶ τῆς λιθοδομῆς μετὰ συμπληρώσεως τῶν ἀμμοκονιαμάτων διὰ καταλλήλων ἐπιχρισμάτων καὶ τέλος σταθεροποίησις χρωμάτων. Ὡς ἐλάχιστα δείγματα τῶν γενομένων ἐργασιῶν παρέ-

Σχέδ. 2. Ναὸς Σωτῆρος Χρυσόβου Ναυπακτίας. Σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις μετὰ τὰς ἐργασίας

χομεν τὴν ἔνθρονον Θεοτόκον μετὰ τοῦ Χριστοῦ, εἰς κόγχην ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου πρὸ τοῦ τέμπλου (Πίν. 266 γ), τὴν Δέησιν εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον (Πίν. 267 α) καὶ τὴν Δευτέραν Παρουσίαν εἰς τὴν πρὸς τὸν νάρθηκα πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ (Πίν. 267 β καὶ 268 α).

Τέλος, ἀπεκαλύφθησαν τοιχογραφίαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον μεταγενέστερα στρώματα, ἄτινα καὶ ἀπεκολλήθησαν, ὡς π.χ. εἰς τὴν κόγχην τοῦ νοτίου τοίχου, ἔναντι τῆς κόγχης τῆς Θεοτόκου, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, μετὰ τὴν ἀποκόλλησιν τῆς Μεταμορφώσεως, ἀνηκούσης πιθανῶς εἰς τὴν τετάρτην ζωγραφικὴν περίοδον, ἀπεκαλύφθη ὁ ἔνθρονος Χριστός, «ὁ Σωτήρ» (Πίν. 268 β), ἀνήκων εἰς τὴν τρίτην περίοδον. Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον, νοτίως τῆς θύρας πρὸς τὸν νάρθηκα, μετὰ τὴν ἀποκόλλησιν τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, ἀνηκούσης εἰς τὴν τετάρτην περίοδον, ἀπεκαλύφθη εἷς ἄγγελος ἀνήκων εἰς τὴν δευτέραν περίοδον. Μετὰ τὴν ἀποκόλλησιν καὶ τοῦ ἀγγέλου εὑρέθη παράστασις τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τῆς πρώτης ζωγραφικῆς περιόδου τὴν τελευταίαν περίοδον, ἀνεγνώσθη ἡ ἐπιγραφή: *«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μακαρίου Ἱερομονάχου ἔτους ΖΡΛΖ* (7137 = 1629 μ.Χ.).

Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος καὶ τῶν τεσσάρων περιόδων τοῦ Χρυσόβου ὀφείλεται εἰς δοκίμους ἁγιογράφους ἀπολύτως κατόχους τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ὁ ἁρμονικὸς συνδυασμὸς μιᾶς μεγάλης ποικιλίας χρωματικῶν διαβαθμίσεων, ἡ σταθερότης καὶ ἡ ἀκρίβεια τοῦ σχεδίου καὶ ἡ σύνθεσις τῶν σκηνῶν καθιστοῦν τὴν Σωτείρω ἓν σημαντικὸν μνημεῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀντιπροσωπεύεται ἡ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ πολλῶν αἰώνων.

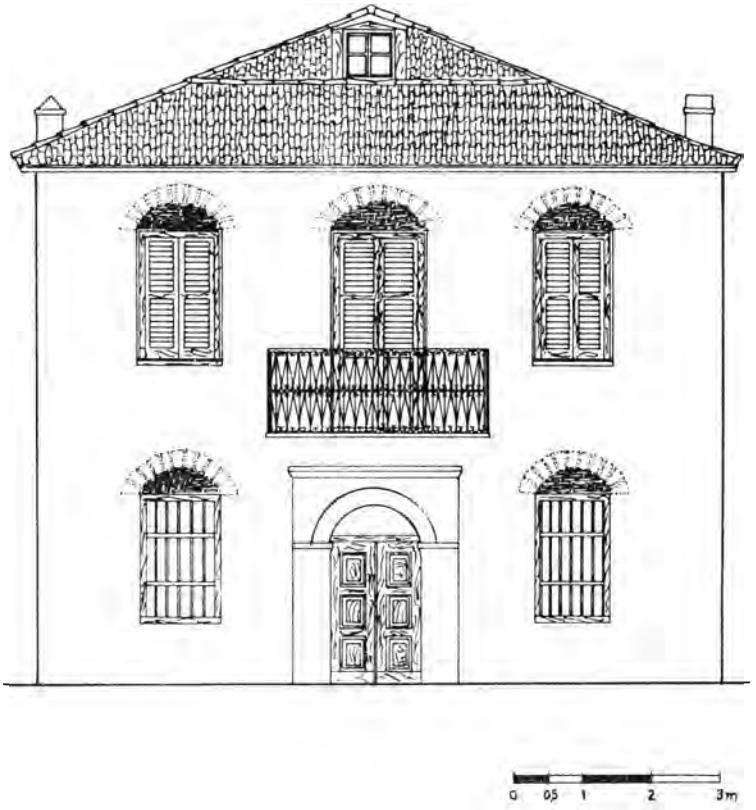
Ἐὰν τελικῶς ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς κεντρικῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ Βήματος χρονολογία εἶναι *ΣΨΟΗ* (6778), ἤτοι 1270 μ.Χ., ἔχομεν ἓν στοιχεῖον διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς πρώτης ζωγραφικῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ Πρόδρομος. Ἡ δευτέρα περίοδος, δηλαδὴ ὁ ἄγγελος ἐπὶ τοῦ Προδρόμου καὶ ὁ Χριστὸς Σωτὴρ εἰς τὴν μικρὰν κόγχην τοῦ νάρθηκος, δύναται νὰ τοποθετηθῇ περὶ τὸν 15ον ἕως 16ον αἰῶνα.

Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἐντὸς

τῆς τυφλῆς κόγχης τοῦ νοτίου τοίχου ἐνθρόνου Χριστοῦ, ἀνήκοντος εἰς τὴν τρίτην περίοδον, ἀναγράφεται ἡ χρονολογία *ΑΧ* (1600 μ.Χ.). Εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον ἀνήκει καὶ ἡ ἔναντι τοῦ Χριστοῦ ἔνθρονος Θεοτόκος. Τέλος, ἡ τετάρτη περίοδος ἀνάγεται, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν *Θεοῦ Γερβασίας Μοναχῆς τοῦ Νικολοῦ Φρονήμου ἀπὸ Ἀμόρανη 1742 ΑΝΔΡΕΑΣ*,

3) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, Ρόδον τὸ Ἀμάραντον, διαστ. 0,75 x 1.075 μ. Χρονολογία 1813.

4) Χριστὸς ἔνθρονος μετὰ τῶν τεσσάρων συμβόλων, διαστ. 1.06 x 0,76 μ. Χρονολογία 1813.

Σχέδ. 3. Μεσολόγγιον. Οἰκία Παλαμᾶ. Κυρία ὄψις. Διὰ τῆς διακεκομμένης γραμμῆς δεικνύεται ὁ τρόπος κατασκευῆς τῶν ὑπερθύρων κάτωθεν τῶν κονιαμάτων

τοῦ νάρθηκος, εἰς τὸ ἔτος 1629. Εἶναι προφανές, ὅτι μία συστηματικὴ μελέτη τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Σωτείρως Χρυσόβου θὰ ἀποβῇ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ὠφελιμωτάτη.

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς εἰκόνες ἐντὸς τοῦ ναοῦ:

1) Ὁ Χριστὸς ὁ Ζωοδότης μετὰ τῶν τεσσάρων συμβόλων, διαστ. 0,845 x 0,53 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν: +*Ἔγινε ἡ παρὼν Ἁγία Ἠκόνα διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ Πανοσιωτάτου Ἁγίου Καθηγουμένου Κυροῦ Ἱεροθέου. ΑΨΜΒ (1742) Χὴρ Ἀνδρέου Παπαδοπούλου ἐκ Πελοποννήσου.*

2) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, διαστ. 0,85 x 0,545 μ.

Φέρει τὴν ἐπιγραφήν: *Δέησις τῆς δούλης τοῦ*

5) Ἡ Μεγάλη Δέησις, ὑπὲρ τὸ κτιστὸν τέμπλον, ἐπὶ ξύλου ὕψους 0,45 μ.

6) Ἐπίσης κατεγράφη τουρκικὸν χαλκοῦν νόμισμα, ἔτους κοπῆς 1830.

4. Μεσολόγγιον

α'. Οἰκία Παλαμᾶ

Ἡ παλαιὰ οἰκία ἡ γνωστὴ ὡς « οἰκία Παλαμᾶ » ἢ « Παλαμαία Σχολή », εἶχεν ἡμιερειπωθῆ. Λόγῳ τῆς σημασίας, ἣν ἔχει ἡ οἰκία αὕτη διὰ τὴν πόλιν τοῦ Μεσολογγίου, διενηργήθησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους (1964) ἐργασίαι διὰ τὴν στερέωσιν καὶ ἀποκατάστασιν αὐτῆς, τῇ συνεργασίᾳ

τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καὶ τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων, βάσει μελέτης ἐγκριθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου.

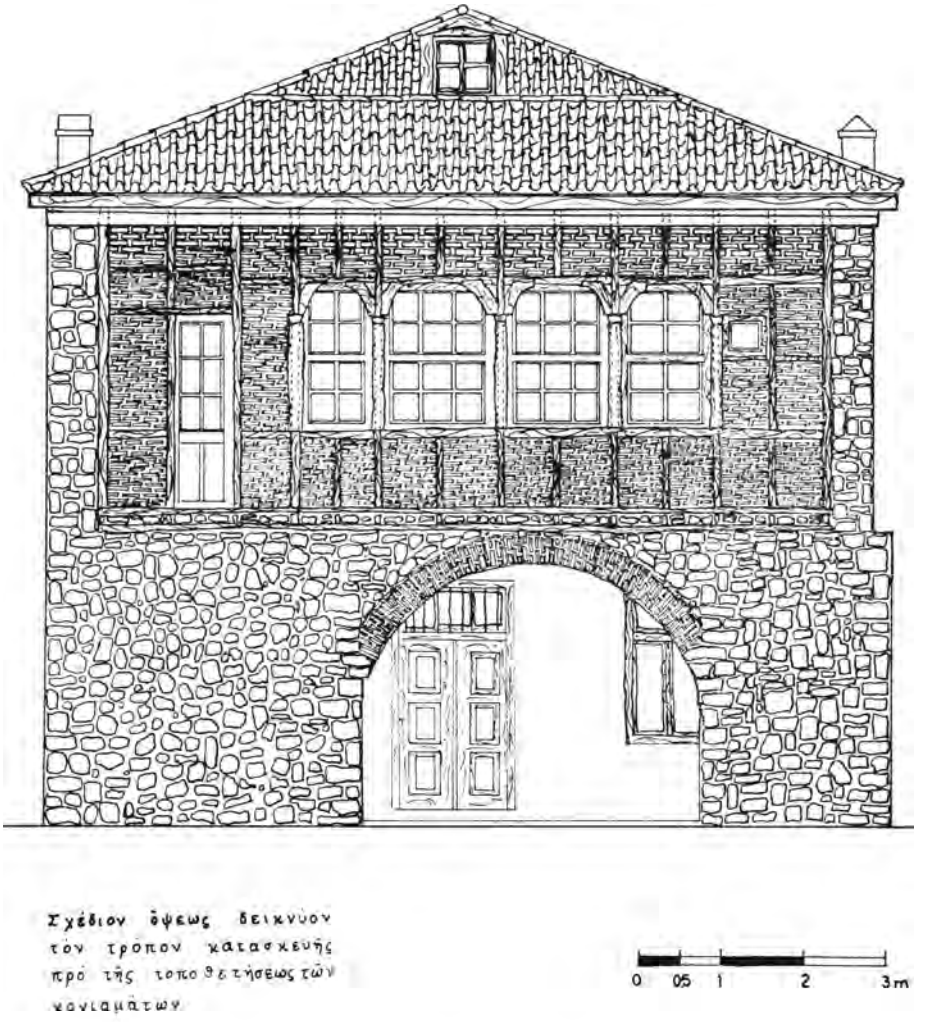
Ὁ δυτικὸς τοῖχος τῆς οἰκίας εἶχε σαθρωθῆ, δι' ὃ διελύθη καὶ ἀνακατεσκευάσθη (Πίν. 270 β). Ἀντικατεστάθη ὁλόκληρος ἡ ξυλίνη κατασκευὴ καὶ αἱ κέραμοι τῆς στέγης. Ἐπανεφέρθησαν εἰς τὴν θέσιν των καὶ ἐστερεώθησαν τὰ ξύλινα πατώματα καὶ αἱ ὀροφαί. Ἐπεσκευάσθησαν ἢ ἀντικατεστάθησαν τὰ παράθυρα καὶ αἱ θύραι καὶ ἀποκατεστάθη ἡ βορεία πλευρά (Πίν. 270 α· Σχέδ. 3, 4 καὶ 5).

β'. Τεῖχος

Συμφώνως πρὸς ὁδηγίας τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Δήμου Μεσολογγίου ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ τείχους τῆς πόλεως.

5. Αἰτωλικὸν

Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας (ΑΔ 16 (1960): Χρονι-

Σχέδ. 4. Μεσολόγγιον. Οἰκία Παλαμᾶ. Βορεία ὄψις

κά, σ. 196), ὑποστὰς σοβαρὰς ζημίας ὑπὸ τῶν σεισμῶν ἐκηρύχθη, ἁρμοδίως, κατεδαφιστέος.

Ἡ Ὑπηρεσία διέλυσε τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον καὶ μετέφερε τοῦτο, μετὰ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λοιπῶν ἀξίων λόγου ἀντικειμένων, πρὸς ἀσφάλειαν, εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

6. Μώκιστα - Ἁγία Σοφία

Ἐγένετο ἀποτύπωσις, φωτογράφησις καὶ κα-

ταρτισμὸς προγράμματος ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας (Πίν. 270γ) (βλ. ΑΔ ἔ. ἀ., σ. 198).

ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ

1. Ἐπισκοπὴ

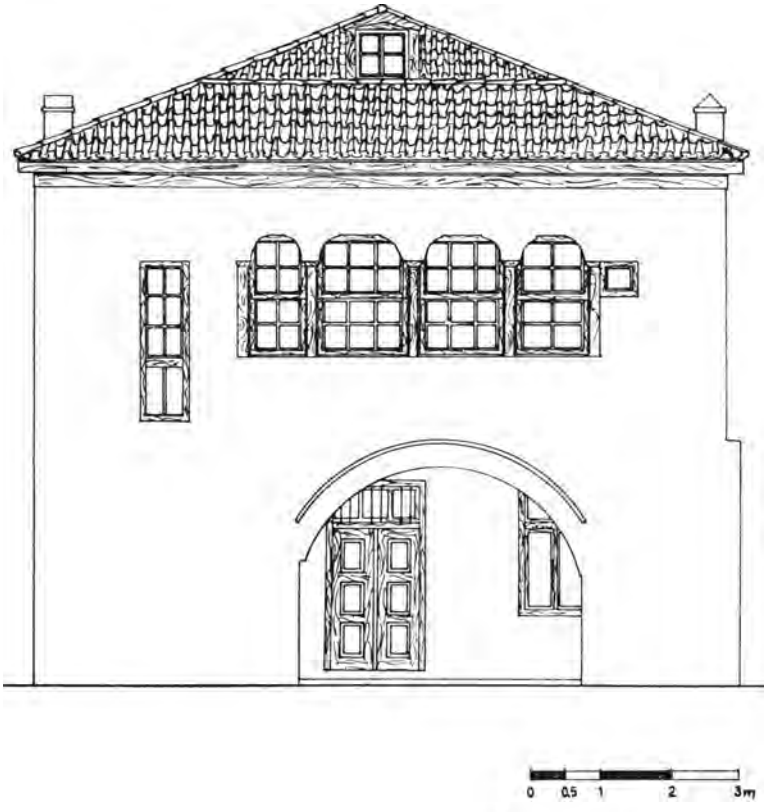
Παρὰ τὸν ποταμὸν Μέγδοβα καὶ εἰς τὸν χῶρον, ὅπου δημιουργεῖται ἡ τεχνητὴ λίμνη τῆς ΔΕΗ διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ φράγματος Κρεμαστῶν, ὑψοῦται ὁ γνωστὸς ἤδη βυζαντινὸς ναὸς τῆς Ἐπισκοπῆς (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 199. Ἀ. Ὀρλάνδου, Α.Β.Μ.Ε. Τόμ. Θ' (1961) σ. 3 - 20).

Ἐπὶ τῇ προόψει τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου μνημείου εἰς τὸν βυθὸν τῆς λίμνης, ἀπεφασίσθη ἡ λεπτομερεστάτη ἔρευνα καὶ ἀποτύπωσις αὐτοῦ. Οὕτω, συνεργεῖον ζωγράφων - συντηρητῶν ὑπὸ τὸν κ. Φ. Ζαχαρίου προέβη ἀπὸ 1/2/65 εἰς ἐντατικὴν ἔρευναν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης ταύτης ἦσαν καταπληκτικά. Ἀπεκαλύφθησαν τοιχογραφίαι θαυμασίας τέχνης εἰς ἐπάλληλα στρώματα, τὸ ἀρχαιότερον τῶν ὁποίων ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς Εἰκονομαχίας.

Οὕτω, ἡ χρονολόγησις τοῦ μνημείου ἀνέρχεται, εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ 9ου αἰῶνος, πρὸς τὸ παρὸν τοὐλάχιστον (βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 28 - 29).

Παραλλήλως, τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν τῆς Ἐφορείας προέβη εἰς λεπτομερεστάτην κτηριακὴν ἔρευναν ὡς καὶ ἀνασκαφικὴν τοιαύτην. Οὕτω, περισυνελέγησαν πολυτιμότατα στοιχεῖα περὶ τοῦ τρόπου δομῆς καὶ τῆς ἐν γένει κτηριακῆς ἐξελίξεως καὶ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ χαρακτῆρος τοῦ μνημείου (Πίν. 271 α - β). Ἐν καιρῷ θὰ δημοσιευθοῦν λεπτομερῶς τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης ταύτης.

Τέλος, εἰδικὸν συνεργεῖον προέβη εἰς τὴν σχεδιαστικὴν ἀποτύπωσιν τοῦ μνημείου.

Σχέδ. 5. Μεσολόγγιον. Οἰκία Παλαμᾶ. Ἡ βορεία ὄψις μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

2. Κλαυσεῖον

Διὰ τοῦ συνεργείου τοῦ κ. Ἰ. Κολέφα ἐγένετο ἡ ἀποκόλλησις τῶν ψηφιδωτῶν τῆς παλαιοχρι-

στιανικῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Λεωνίδη ἐν Κλαυσείῳ παρὰ τὸ Καρπενήσιον. Ἐν συνεχείᾳ, ἔγινεν ἡ ἀφαίρεσις τοῦ κατεστραμμένου ὑποστρώματος καὶ ἡ κατασκευὴ νέου, ἰσχυροῦ. Ἔγινεν ἐπίσης ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου τῆς Βασιλικῆς διὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν τῶν ψηφιδωτῶν (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 200· βλ. καὶ ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 19).

3. Γέφυραι Ἀχελῴου

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν ἐγένετο ἡ ἔρευνα εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Εὐρυτανίας, ἠρευνήθησαν καὶ δύο λίθιναι γέφυραι, αἱ ὁποῖαι θὰ καλυφθοῦν ὑπὸ τῶν ὑδάτων τῆς σχηματισθησομένης λίμνης τῶν Κρεμαστῶν. Ἡ μελέτη τῶν γεφυρῶν αὐτῶν ἐγένετο μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Ὑπηρεσίας κ. Χαρ. Μπούρα, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ δώσῃ περισσοτέρας πληροφορίας ἀπὸ τεχνικῆς πλευρᾶς. Ἐδῶ δίδονται μόνον φωτογραφικαὶ ἀπεικονίσεις τῶν γεφυρῶν τούτων, ἤτοι: 1) τῆς γεφύρας τῆς Μαρδάχας παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Ἀχελῴου (Πίν. 271 γ καὶ 272 α) καὶ 2) τῆς λεγομένης γεφύρας τοῦ Μανώλη παρὰ τὸ Τριπόταμον (Πίν. 272 β).

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΤΟ ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΡΟΥΣΟΥ

Ἐν ὄψει τῆς ἐκθέσεως τῶν κειμηλίων τῆς Μονῆς Προυσοῦ εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας καταλλήλως διαμορφωθέντα δύο δωμάτια τοῦ ἰσογείου τοῦ ἀνατολικοῦ κτηρίου τῆς μονῆς[1], ἀνετέθη εἰς τὸν προσωρινῶς παρὰ τῇ 1ῃ Περιφερείᾳ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ὑπηρετοῦντα δόκιμον Ἐπιμελητὴν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Π. Λ. Βοκοτόπουλον ἡ σύνταξις καταλόγου τοῦ σκευοφυλακίου.

Κατεγράφησαν συνολικῶς 130 ἀντικείμενα, κατὰ τὸ πλεῖστον εἰκόνες, ἀργυρᾶ σκεύη καὶ σταυροί. Ἐντύπωσιν προκαλεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι, καίτοι ἡ μονὴ εἶναι παλαιὰ καὶ ἡ κρύπτη της κοσμεῖται διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ 13ου αἰῶνος, οὐδὲν τῶν καταγραφέντων ἀντικειμένων εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ 18ου, τὰ πλεῖστα δ' ἐξ αὐτῶν χρονολογοῦνται εἰς τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰ. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀμαντος[2], ἡ μονὴ «εἶναι παλαιά, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος ἔλαβεν ἰδιαιτέραν σημασίαν. Ἡ παλαιοτέρα πτωχεία τῶν Ἀγράφων, αἱ ἐπιδρομαὶ καὶ αἱ ληστεῖαι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀφήσουν ὁμαλὴν ἀνάπτυξιν εἰς τὴν μονήν».

Ὅλαι σχεδὸν αἱ καταγραφεῖσαι εἰκόνες εἶναι ἔργα τοπικῶν ἐργαστηρίων, πολλαὶ δ' ἐδωρήθησαν, κατὰ τὰς σχετικὰς ἐπιγραφάς, ὑπὸ κατοίκων γειτονικῶν χωρίων τῆς Εὐρυτανίας καὶ τῆς Αἰτωλίας. Σημαντικὴ εἶναι ἡ συλλογὴ ἀργυρῶν ἱερῶν σκευῶν, ἔργων κατὰ τὸ πλεῖστον καλαρρυτινῶν τεχνιτῶν. Ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. 13 λειψανοθήκη, ἥτις κατεσκευάσθη εἰς Βουκουρέστιον. Ἄδηλος εἶναι ἡ προέλευσις τῶν ξυλογλύπτων σταυρῶν, τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι ὅτι προέρχονται ἐξ Ἁγίου Ὄρους. Ἐκ τῶν ἀμφίων σημαντικώτερον εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 93 ἐπιγονάτιον, ἔργον τοῦ κεντητοῦ Ἀντωνίου, τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὰ δύο προγενέστερα ἔργα: μία πύλη εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον Κοζάνης καὶ ἓν ἐπιγονάτιον εἰς τὴν ἁγιορειτικὴν μονὴν τοῦ Δοχειαρίου[3].

Μερικὰ ἐκ τῶν κειμηλίων προέρχονται ἀπὸ τὰ σκευοφυλάκια ἄλλων μονῶν. Οὕτω, τὸ εὐαγγέλιον ὑπ' ἀριθ. 2, ἡ λειψανοθήκη ὑπ' ἀριθ. 12 καὶ τὸ Ἅγιον Ποτήριον ὑπ' ἀριθ. 70 προέρχονται ἀπὸ τὴν βορειοανατολικῶς τοῦ Ἀγρινίου διαλελυμένην σήμερον μονὴν Βλοχοῦ, τῆς ὁποίας σῴζεται καὶ ἡ σφραγίς (ἀριθ. κατ. 107)· ἡ λειψανοθήκη ὑπ' ἀριθ. 9 προέρχεται ἀπὸ τὴν μονὴν τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ «πλησίον Ἀράχοβας Κραβάρου», τέλος δ' ἡ ὑπ' ἀριθ. κατ. 13 λειψανοθήκη ἀπὸ τὴν μονὴν τῆς Παναγίας Καββαδιανῆς.

Κατωτέρω ἀναγράφονται τὰ ἀξιολογώτερα ἐκ τῶν καταγραφέντων ἀντικειμένων[4].

Α'. ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Εἰκόνες

1. Ἅγιοι Πέτρος καὶ Παῦλος (**30**) 1754. (49,5 x 38 x 3 ἑκ.) (Πίν. 273 α). Εἰκονίζονται ἑστραμμένοι πρὸς τὸ κέντρον, κρατοῦντες διὰ τῆς δεξιᾶς τὴν ἐκκλησίαν. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατοῦν ὁ μὲν Πέτρος ζεῦγος κλειδῶν, ὁ δὲ Παῦλος βιβλίον. Ἡ κόμη τοῦ Πέτρου δὲν εἶναι ὡς συνήθως οὖλη. Κάτω ἀριστερὰ ἡ ἐπιγραφή: *δι' ἐξόδου διονησίου / μοναχοῦ / αψνδῳ / νοεμβρί(ου) κδ'*. Εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευράν, διὰ μέλανος: *του γερο διονισιου*.

2. Ἅγιος Ἀρτέμιος (**25**) 1779 (26,5 x 20,5 x

1. Βλ. σχετικῶς Π. Λαζαρίδην εἰς ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 185 - 186.

2. Κ. Ἀμάντου, Ἡ Μονὴ Προυσοῦ, Ἑλληνικὰ 6 (1933), σ. 241.

3. Εὐγ. Βέη - Χατζηδάκη, Μουσεῖον Μπενάκη. Ἐκκλησιαστικὰ Κεντήματα, Ἀθῆναι, 1953, σ. 70. Μ. Θεοχάρη, Ὑπογραφαὶ κεντητῶν ἐπὶ ἀμφίων τοῦ Ἄθω. ΕΕΒΣ, ΛΒ' (1963) σ. 500.

4. Ὁ διὰ παχέων στοιχείων σημειούμενος ἀριθμὸς εἶναι ὁ αὔξων ἀριθμὸς καταλόγου.

2 ἑκ.) (Πίν. 273 β). Εἰκονίζεται ὄρθιος, φέρων πλουσίαν στρατιωτικὴν στολὴν καὶ κρατῶν ξίφος καὶ ἀκόντιον. Ὄπισθεν τοῦ ἀριστεροῦ του ὤμου διακρίνεται στρογγύλη ἀσπίς. Ἀριστερὰ ἡ ἐπιγραφή: *ἔτει ,αφοθ'*.

3. Ἅγιος Ἀρτέμιος (**28**) 2ον ἥμισυ 18ου αἰ. (33 x 25 x 2,5 ἑκ.). Παρίσταται καὶ ἐδῶ ὄρθιος, φέρων στρατιωτικὴν στολήν, κρατῶν ἀκόντιον καὶ ξίφος. Ἐντὸς ὀρθογωνίων πλαισίων εἰκονίζονται ἄνω μὲν δύο σκηναὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου, κάτω δὲ δύο θαύματά του. Εἰς τὸ κάτω μέρος ἡ ἐπιγραφή:

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ | ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΙΩΑΝΝΟΥ

4. Χριστὸς Παντοκράτωρ (**41**). Περὶ τὸ 1795. (53,8 x 37 x 4 ἑκ.) (Πίν. 274 β). Προέρχεται ἀπὸ τέμπλον. Εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν ἀνήκουν καὶ αἱ εἰκόνες 5 καὶ 6 (ἀριθ. κατ. 24 καὶ 31). Ὁ Χριστὸς παρίσταται μέχρι τῆς ὀσφύος εἰς τὸν συνήθη τύπον τοῦ Παντοκράτορος, κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς κλειστὸν εὐαγγέλιον καὶ εὐλογῶν. Ἑκατέρωθεν τῶν ὤμων του ἡ ἐπιγραφή:

Ο ΣΩΤΗΡ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνος:

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ(ΑΙ) ΑΣΗΜΑΚΗ ΤΟΥΚΑΛΟΠΟΥΛΩΝ, ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΛΑΜΠΥΡ.

5. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια (**24**) 1795. (54 x 37,5 x 4 ἑκ.) (Πίν. 274 α). Κρατεῖ τὸν Χριστὸν διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ φέρει τὴν δεξιὰν πρὸ τοῦ στήθους. Ἡ κεφαλή της ἔχει ἐλαφρὰν κλίσιν. Ὁ Χριστός, μὲ ἐπιμελῶς κτενισμένην κόμην, κρατεῖ εἰλητάριον καὶ εὐλογεῖ. Ἀριστερὰ τῆς Θεοτόκου ἡ ἐπιγραφή:

Η ΕΛΕΟΥΣΑ

Κάτω:

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΑΚΑ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΑΒΑΡΙΚΟΥ. 1795

6. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (**31**). Περὶ τὸ 1795. (53,5 x 35,5 x 4 ἑκ.) (Πίν. 275 α). Εἰκονίζεται πτερωτός, ὄρθιος, μετωπικός, εὐλογῶν καὶ κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς σταυρὸν καὶ ἀνεπτυγμένον εἰλητάριον μὲ τὴν συνήθη ἐπιγραφήν:

ΜΕΤΑΝΟΕΙ | ΤΕ ΗΓΓΙΚΕ | ΓΑΡ Η ΒΑΣΙ | ΛΕΙΑ ΤΩΝ | ΟΥΡΑΝΩΝ

Κάτω ἀριστερά, ἐντὸς πινακίου, ἡ κεφαλὴ τοῦ ἁγίου. Εἰς τὸ βάθος σύνδενδρον τοπίον μέ, ἀριστερά, ἀξίνην παρὰ τὴν ρίζαν δένδρου. Κάτω δεξιὰ ἡ ἐπιγραφή:

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΑΛΑΙΝΙΚΟΥ ΜΟ|ΝΑΧΟΥ ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΣΤΑΝΙΑΣ

7. Σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ (**27**) 1795. (40 x 31 x 4 ἑκ.). Κάτω ἀριστερά, ἐντὸς σπηλαίου παρὰ τὴν ὄχθην ποταμοῦ, κάθηται ὁ Προφήτης Ἠλίας, πρὸς τὸν ὁποῖον κόραξ φέρει ἄρτον. Δεξιὰ ὁ ἅγιος Ἐλισσαῖος τείνει τὰς χεῖρας διὰ νὰ λάβῃ τὴν μηλωτὴν τοῦ Ἠλιού, ὅστις παρίσταται ἄνω ἐντὸς νέφους, ἀναλαμβανόμενος ἐπὶ ἁμάξης συρομένης ὑπὸ δύο πτερωτῶν ἵππων, τῶν ὁποίων τὰ ἡνία κρατεῖ ἄγγελος. Κάτω ἡ ἐπιγραφή:

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΑΝΘΙΜΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΕΚ ΜΠΡΟΥΣΟΥ. 1795 ὀκτωβρίου 10

8. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (**49**) 1796. 50 x 34,5 ἑκ. (Πίν. 275 β). Ὁ Πρόδρομος εἰκονίζεται πτερωτός, μετωπικός, μέχρι τῆς ὀσφύος. Κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς σταυρὸν καὶ τὴν κεφαλήν του ἐντὸς πινακίου, καὶ εὐλογεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς. Ἀπὸ τὴν ἀριστεράν του κρέμαται ἀνεπτυγμένον εἰλητάριον μὲ τὴν συνήθη ἐπιγραφήν (βλ. ἀριθ. 6). Κάτω ἡ ἐπιγραφή: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ ἰωάννου χατζῆ ἀναγνώστου οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἐκ μαυρήλου. 1796.*

9. Ἅγιοι Κωνσταντῖνος, Ἑλένη καὶ Αἰκατερίνη (**22**) 1797. 17 x 13,5 x 2 ἑκ. μετὰ τοῦ πλαισίου. Κάτω ἡ χρονολογία *1797*.

10. Ἅγιος Ἀντώνιος (**26**) 2ον ἥμισυ 18ου αἰ. (38 x 30,5 x 3 ἑκ.) (Πίν. 276 α). Ὁ ἅγιος, μετωπικός, στηθαῖος, εὐλογεῖ καὶ κρατεῖ κομβοσχοίνιον διὰ τῆς ἀριστερᾶς, τὴν ὁποίαν φέρει πρὸ τοῦ στήθους.

11. Ἅγιος Θεοδόσιος ὁ Κοινοβιάρχης (**32**) 2ον ἥμισυ 18ου αἰ. (38 x 30,5 x 3 ἑκ.) (Πίν. 276 β). Πάρισος τῆς εἰκόνος 10, ἔργον τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται κατὰ μέτωπον μέχρι τῆς ὀσφύος. Εὐλογεῖ καὶ κρατεῖ εἰλητάριον μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

ΕΑΝ ΜΗ|ΑΠΑΤΑΞΕΙΤΑΙ ΤΟΙΣ ΠΑ|ΣΙΝ ΤΟΥ ΚΟ|ΣΜΟΥ, ΟΥ Δ|ΥΝΑΣΘΑΙ | ΓΕΝΕΣΘΑΙ | ΜΟΝΑ | ΧΟΙ

12. Ζωοδόχος Πηγὴ (**29**) 2ον ἥμισυ 18ου αἰ. (22 x 16 ἑκ.). Εἰκονίζεται ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ μετὰ δύο ἀγγέλων. Σητόβρωτος.

13. Ἅγιος Κωνσταντῖνος (**33**) 2ον ἥμισυ 18ου αἰ. 25 x 19,5 x 2 ἑκ.

14. Γενέσιον τῆς Θεοτόκου (**35**) 18ος αἰ. (31,5 x 25 x 3 ἑκ.). Προέρχεται ἀπὸ δωδεκάορτον τέμπλου. Εἰς τὸ αὐτὸ δωδεκάορτον ἀνῆκε καὶ ἡ ἑπομένη εἰκών.

15. Σταύρωσις (**55**) 18ος αἰ. (31 x 25,5 x 3 ἑκ.).

16. Ἅγιοι Ἀνάργυροι οἱ ἐκ Ρώμης καὶ Ἅγιος Παντελεήμων (**40**) 2ον ἥμισυ 18ου αἰ. (35,5 x 31 x 3 ἑκ.).

17. Ὑπαπαντὴ (**44**) 2ον ἥμισυ 18ου αἰ. 20,5 x 27 x 1 ἑκ. Πολὺ ἀπολεπισμένη ἄνω ἀριστερά.

18. Φύλλον τριπτύχου (**45**) 18ος αἰ. 11,5 x 28 x 1 ἑκ. Βρεφοκρατοῦσα Θεοτόκος μεταξὺ δύο σεβιζόντων ἁγίων. Εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν μάρ-

τυς ἐν μεταλλίῳ. Ἀποκεκρουμένον ἄνω καὶ κάτω.

19. Φύλλα τριπτύχου (**46**) 2ον ἥμισυ 18ου αἰ. Ἕκαστον 26 x 10 x 1,5 ἑκ. Ἀριστ. φύλλον: Οἱ ἅγιοι Νικόλαος, Κυριακὴ καὶ Δημήτριος. Δεξ. φύλλον: Οἱ ἅγιοι Χαράλαμπος, Αἰκατερίνη καὶ Γεώργιος.

20. Γενέσιον Θεοτόκου (**47**) 18ος αἰ. 29,5 x 21 x 3 ἑκ. Κάτω ἀριστερὰ εἰκονίζονται τρεῖς ἅγιοι.

21. Τρίπτυχον προθέσεως (**50**) 2ον ἥμισυ 18ου αἰ. 70 x 45 x 4 ἑκ. Θεοτόκος στηθαία δεομένη· πρὸ αὐτῆς ὁ Χριστὸς εἰς τὴν αὐτὴν στάσιν. Ἐπιγραφή:

Η ΚΥΡΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ ΚΑΙ ΠΛΑΤΥΤΕΡΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ

Ἑκατέρωθεν οἱ ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Κάτω χῶρος ὑπὸ τοξύλλια διὰ τὴν ἀναγραφὴν ὀνομάτων.

22. Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ (**51**) 18ος αἰ. 158 x 58,5 x 3 ἑκ. Φύλλον βημοθύρου.

23. Ἐσταυρωμένος (**52**) 18ος αἰ. Διαστάσεις Χριστοῦ 82 x 65,5 ἑκ.

24. Τρίπτυχον (**56**) 2ον ἥμισυ 18ου αἰ. 51 x 33,5 x 5,5 ἑκ. Κεντρικὸν φύλλον: Ἄνω ἡ Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα μεταξὺ δύο ἀγγέλων, οἱ ἅγιοι Παντελεήμων καὶ Τρύφων. Κάτω: Οἱ ἅγιοι Βασίλειος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Νικόλαος. Ἀριστερὸν φύλλον: Ἄνω, ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος. Εἰς τὸ μέσον οἱ ἅγιοι Πέτρος, Παῦλος καὶ Ἀντώνιος· κάτω: οἱ ἅγιοι Γεώργιος καὶ Δημήτριος. Δεξιὸν φύλλον: Ἄνω ὁ ἅγιος Χαραλάμπης· εἰς τὸ μέσον ὁ Πρόδρομος, ὁ προφήτης Ἠλίας καὶ ὁ ἅγιος Ἐλισσαῖος· κάτω οἱ ἅγιοι Θεόδωροι.

25. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια (**57**) 18ος αἰ. 89 x 59 ἑκ. Ἐπιγραφή: *Ἡ Παντάνασσα.*

26. Κάλυμμα λειψανοθήκης (**18**) 18ος - 19ος αἰ. 22,5 x 12,3 x 2 ἑκ. Εἰκονίζονται ὁ ἅγιος Ἀβέρκιος, ἡ Θεοτόκος Ὁδηγήτρια καὶ ὁ ἅγιος Τρύφων.

27. Γέννησις τοῦ Προδρόμου (**19**) 18ος - 19ος αἰ. 26 x 18 x 3 ἑκ. Κάτω δεξιὰ λείψανα ἐπιγραφῆς: *. . .τοῦ δ. . . . / διονυσίου.*

28. Ἅγιος Βλάσιος ὁ Σεβαστείας καὶ ἅγιος Χαράλαμπος (**36**) 18ος - 19ος αἰ. 31 x 23,5 x 1,8 ἑκ.

29. Τρίπτυχον (**39**) 18ος - 19ος αἰ. Κλειστὸν 27,5 x 21,5 x 4,5 ἑκ. Ἀνοικτὸν 27,5 x 39 ἑκ. Εἰς τὸ κέντρον παρίστανται οἱ ἅγιοι Πέτρος καὶ Παῦλος, ἀριστ. ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος καὶ δεξ. ὁ ἅγιος Ἀνδρέας.

30. Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (**54**) 18ος - 19ος αἰ. 72 x 46 ἑκ.

31. Τρίμορφον (**34**) 1806. 32,5 x 24,5 ἑκ. μετὰ τοῦ πλαισίου.

32. Γέννησις καὶ Ἀποτομὴ τοῦ Προδρόμου (**42**) 1806. 71,5 x 43 x 4 ἑκ. Εἰς τὸ κάτω μέρος ἡ ἐπιγραφή:

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ 1806.

33. Θεοτόκος Γλυκοφιλοῦσα (**37**) 1811 (24 x 30 ἑκ.). Ἐπιγραφή:

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥ/ΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ / ΔΑΝΗΗΛ ἱερομονα/χου / χειρ σωτηριου ἀπὸ ἀνα/τολίκον / 1811 Μαείου 17.

34. Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα (**23**) 18ος - 19ος αἰ. 27,5 x 21,5 x 4 ἑκ. Ἡ εἰκὼν φέρει ἀργυρᾶν ἐπένδυσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι χαραγμένη ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

Η ΣΕΒΑΣ/ΜΙΑ ΕΙΚ/ΟΝ ΤΗΣ / ΘΕΟ/ΤΟΚ/ΟΥ = ΤΗΣ ΜΟ/ΝΗΣ ΤΟΥ / ΠΡΟΥΣΟΥ. 1812: / Νοεμ: / Ν:2.

35. Τέσσαρες ἅγιοι (**43**) 1817. 33 x 29,2 x 2,5 ἑκ. Εἰκονίζονται ἀδιάγνωστος ἅγιος καὶ οἱ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ Μᾶρκος Ἐφέσου ὁ Εὐγενικός.

36. Ἁγία Θέκλα (**21**) 19ος αἰ. 21,5 x 13,5 x 2 ἑκ.

37. Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου (**53**) 19ος αἰ. 73 x 48,5 x 4,2 ἑκ.

38. Νεομάρτυς Γεώργιος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων (**38**) 2ον ἥμισυ 19ου αἰ. (27,5 x 19,5 x 1,5 ἑκ.).

39. Νεομάρτυς Γεώργιος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων (**48**). 2ον ἥμισυ 19ου αἰ. 21,7 x 17,4 x 2,5 ἑκ.

Β'. ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΞΥΛΟΤΕΧΝΙΑ

Σταχώσεις εὐαγγελίων

1. Εὐαγγέλιον (**1**) *νεωστὶ ἀναλώμασι καὶ δαπάνῃ Ἀντωνίου Βόρτολι μετατυπωθέν, ἐπιμελῶς τε παρ' Ἀλεξάνδρου Καγκελλαρίου διορθωθὲν καὶ ἀφιερωθὲν τῷ Μακαρωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κυρίῳ Κυρίῳ Χρυσάνθῳ τῷ Νοταρᾷ, Ἐνετίησι, 1728, παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ.* Στάχωσις ἐκ ξυλίνων πινακίδων ἐπενδεδυμένων διὰ πρασίνου βελούδου μὲ προσηλωμένας ἀργυρᾶς ἐπιχρύσους πλάκας μὲ ἐμπιέστους παραστάσεις. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν (Πίν. 277 α) εἰκονίζονται ἡ Σταύρωσις καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ μετὰ τῶν συμβόλων των. Ὑπὸ τὴν Σταύρωσιν πλακίδιον μὲ τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν εἰς τεχνικὴν νιέλλο:

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΑΦΙΕΡΩΘΗ ΕΝ ΤΩ / ΠΑΝΣΕΠΤΩ ΝΑΩ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ / Θ(ΕΟΤ)ΟΚΟΥ ΠΟΥΡΣΩ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ / Κ(ΑΙ) ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΠΟ ΧΟΡΙΟΥ ΜΗΛΙΑ ΧΑΤΖΗ / πλα 1738

Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζονται ἡ Εἰς Ἄ-

δου Κάθοδος καὶ οἱ προφῆται Δαυίδ, Σολομῶν, Ἱερεμίας καὶ Ἡσαΐας κρατοῦντες ἀνεπτυγμένα εἰλητάρια. 38 x 26 x 4,5 ἑκ.

2. Εὐαγγέλιον (4) *νεωστὶ μετατυπωθὲν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθὲν παρὰ τοῦ Ἱεροδιακόνου Σπυρίδωνος τοῦ Παπαδοπούλου. Ἐνετίῃσι, αψξη 1768, παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.* Στάχωσις ἐκ ξυλίνων πινακίδων ἐπενδεδυμένων διὰ πρασίνου βελούδου, μὲ διάκοσμον ἐξ ἀργυρῶν ἐγχαράκτων πλακῶν καὶ ἔνδεκα λίθων εἰς ἑκάστην ὄψιν. Προσθία ὄψις: Εἰς τὸ κέντρον Ἀνάστασις, Ὑπαπαντή, Εὐαγγελισμός, Θεοτόκος, δύο ἅγιοι, Πέτρος, Βάπτισις, ἅγιος διάκονος, εὐαγγελικὸν σύμβολον Ματθαίου, Ἀνάληψις. Ἄνω ἅγιος Σπυρίδων. Εἰς τὰς γωνίας τριγωνικὰ ἐλάσματα μὲ διαφόρους παραστάσεις.

Ὀπισθία ὄψις (Πίν. 277 β): Εἰς τὸ κέντρον Σταύρωσις, Γέννησις, Ὑπαπαντή, ἁγία, Ὑπαπαντή, ἅγιος διάκονος, ἅγιος, Βάπτισις. Εἰς τὰς γωνίας τοῦ κεντρικοῦ ἐλάσματος πτηνὸν καὶ γρῦπες. Ἄνω ἅγιος Γεώργιος. Κατὰ τὰς γωνίας τριγωνικὰ ἐλάσματα μὲ παραστάσεις. 18ος αἰ· 34,5 x 25 x 5 ἑκ.

3. Εὐαγγέλιον (16) *ἀφιερωθὲν μεν τῷ ποτὲ Μακαριωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κυρίῳ Κυρίῳ Χρυσάνθῳ τῷ Νοταρᾶ, νεωστὶ δὲ μετατυπωθὲν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθέν. Ἐνετίῃσιν 1791. Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.* Εἰς τὴν σελίδα τοῦ τίτλου ὑπάρχει ἡ ἑξῆς χειρόγραφος σημείωσις: *Κατεσκευάσθη τὸ παρὸν ἱερὸν εὐαγγέλιον διὰ χειρῶν τῶν αὐταδέλφων χρυσοχόων Νικολάου, καὶ Δημητρίου Παπα-Γεωργίου τῶν ἀπὸ Καλαρρύτας· καὶ ἔζω εἰς μνημόσυνον αὐτῶν. 1796 Ὀκτωβρίου 23.* Στάχωσις ἐκ ξυλίνων πινακίδων ἐπενδεδυμένων δι' ἐρυθροῦ βελούδου μὲ προσηλωμένας ἀργυρᾶς ἐπιχρύσους πλάκας μὲ ἐμπίεστον διακόσμησιν. Ἔμπροσθεν εἰκονίζονται ἡ Σταύρωσις καὶ οἱ προφῆται Ἱερεμίας, Ἡσαΐας, Δαυὶδ καὶ Σολομῶν (Πίν. 278 α). Ὄπισθεν ἡ Εἰς Ἅδου Κάθοδος καὶ οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταὶ μετὰ τῶν συμβόλων των. 33,5 x 25,5 x 3,2 ἑκ.

4. Εὐαγγέλιον (2) *ἀφιερωθὲν μὲν τῷ ποτὲ... Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων... Χρυσάνθῳ τῷ Νοταρᾷ, νεωστὶ δὲ ἀναλώμασι καὶ δαπάνῃ Ἀντωνίου τοῦ Βόρτολι μετατυπωθὲν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθέν. Ἐνετίῃσι, 1761. Παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ. Λωρεὰ Δοσιθέου Ζάρα, ἀναξίου μοναχοῦ.* Ἀργυρᾶ στάχωσις μὲ ἐμπίεστον διάκοσμον· εἰκονίζονται ἔμπροσθεν μὲν ἡ Εἰς Ἅδου Κάθοδος καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ μετὰ τῶν συμβόλων των (Πίν. 278 β), ὄπισθεν δὲ ἡ Σταύρωσις καὶ τέσσαρες προφῆται. Αἱ κεντρικαὶ παραστάσεις εἶναι ἐπίχρυσοι. Εἰς τὴν ράχιν ἡ ἐπιγραφή:

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ / ΗΣ ΤΟ ΝΑΟΝ ΤΗΣ / ΗΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟ/ ΤΟΚΟΥ ΗΣ ΒΑΟ/ΧΟΝ ΜΟΝΑΣΤΙΡΙ / ΜΝΙΣΘΗΤΗ ΚΥΡΙ/Ε ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ / ΣΟΥ ΑΝΑΝΗΟΥ / ΗΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ / ΚΑ-ΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ 1817

Διαστ. 37,7 x 27 x 4 ἑκ.

5. Εὐαγγέλιον (3) *ἀφιερωθὲν τῷ ποτὲ Μακαριωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κυρίῳ Κυρίῳ Χρυσάνθῳ τῷ Νοταρᾷ. Ἐνετίῃσιν, παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1818.* Στάχωσις ἐκ ξυλίνων πινακίδων ἐπεν δεδυμένων δι' ἐρυθροῦ βελούδου, μὲ προσηλωμένας ἀργυρᾶς πλάκας φερούσας ἐμπιέστους παραστάσεις. Προσθία ὄψις (Πίν. 279 α): Σταύρωσις καὶ οἱ προφῆται Ἡσαΐας, Μωυσῆς, Δαυὶδ καὶ Σολομῶν, κρατοῦντες ἀνεπτυγμένα εἰλητάρια· κάτω ἡ ἐπιγραφή: *ΔΗΜΗΤΡΗ : ΚΟΥΡΚΟΤΖΙΛΟΥ.*

Ὀπισθία ὄψις: Κάθοδος εἰς Ἅδου καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ μετὰ τῶν συμβόλων των. Περὶ τὸ 1820. (33,5 x 24,5 x 4 ἑκ.).

6. Εὐαγγέλιον (17) *ἀφιερωθὲν τῷ Μακαριωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κυρίῳ Κυρίῳ Χρυσάνθῳ τῷ Νοταρᾷ. Ἔκδοσις πρώτη. Ἐνετίῃσιν, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Πάνου Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, 1811.* Ἀργυρᾶ ἐπίχρυσος στάχωσις μὲ ἐμπίεστον διακόσμησιν. Προσθία ὄψις (Πίν. 279 β): Εἰς τὸ κέντρον ἡ Σταύρωσις· εἰς τὰς γωνίας οἱ προφῆται Δαυίδ, Σολομῶν, Δανιὴλ καὶ Ἱερεμίας· ἐν μεταλλίοις ὁ Παλαιὸς τῶν Ἡμερῶν, ὁ Εὐαγγελισμός, ἡ Βάπτισις, ἡ Γέννησις, ἡ Βαϊοφόρος καὶ ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος. Ὀπισθία ὄψις: Εἰς τὸ κέντρον ἡ Ἀνάστασις· εἰς τὰς γωνίας οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταὶ μετὰ τῶν συμβόλων των· ἐντὸς μεταλλίων: Ἀνάληψις, Μὴ μοῦ ἅπτου, Μεσοπεντηκοστή, Ψηλάφησις, Πεντηκοστὴ καὶ ἡ Θεόσωμος Ταφή. Ἰσχυρὰ δυτικὴ ἐπίδρασις. 19ος αἰ. 39 x 29 x 7 ἑκ.

7. Τέσσαρα εὐαγγέλια καὶ Ἀποκάλυψις (5) *Ἐν Βενετίᾳ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ τυπογραφείου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, 1865.* Στάχωσις ἐκ ξυλίνων πινακίδων ἐπενδεδυμένων δι' ἐρυθροῦ βελούδου, ὅπου εἶναι προσηλωμέναι πλάκες μὲ χονδροειδεῖς ἐμπιέστους παραστάσεις. Εἰκονίζονται ἐμπρὸς μὲν ἡ Σταύρωσις καὶ τέσσαρες προφῆται κρατοῦντες ἀνεπτυγμένα εἰλητάρια, ὄπισθεν δὲ ἡ Ἀνάστασις καὶ οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταὶ μετὰ τῶν συμβόλων των. Εἰς τὴν ράχιν ἡ ἐπιγραφή: *Κτιμα Διονισιου Λαμπρου 1906.* 22 x 14 x 3 ἑκ.

Λειψανοθῆκαι

1. Ἀργυρᾶ λειψανοθήκη (6) μὲ ἐμπίεστον διακόσμησιν, περιέχουσαν κάραν. Εἰς τὰς πλευ-

ρὰς εἰκονίζονται ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ Πρόδρομος, ἡ Μεταμόρφωσις, ὁ ἅγιος Γεώργιος ἔφιππος, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Νηστευτής, ὁ ἅγιος Δημήτριος ἔφιππος, ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου καὶ οἱ ἅγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη. Βαθμιδωτὸν κάλυμμα ἀπολῆγον εἰς εἶδος τρουλλίσκου, μὲ δώδεκα ἁγίους στηθαίους εἰς τὴν σφενδόνην αὐτοῦ. Ὑπὸ τὸ κάλυμμα παράστασις τῆς Θεοτόκου Ὁδηγητρίας. Ἐπὶ τοῦ στρογγύλου περιβλήματος τμήματος τῆς ἐντὸς τῆς λειψανοθήκης κάρας ἡ ἐπιγραφή:

ΚΑΡΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΗΕΡΟΜΑΡΤΗΡΟΣ ΠΟΛΗΚΑΡΠΟΥ 1813

(19 x 20 ἑκ., ὕψος 31 ἑκ.). Πρβλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. κατ. 66.

2. Ἀργυρᾶ παραλληλεπίπεδος λειψανοθήκη (**9**) μὲ ἔκτυπον καὶ ἐγχάρακτον διάκοσμον. Περὶ τὸ κάλυμμα ἡ ἐπιγραφή:

ΕΓΙΝΕ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΜΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΝΕΟΦΗΤΟΥ ΗΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΚΕ ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΝΗΚΗΦΟΡΟΥ ΚΕ ΛΗΠΟΝ ΠΑΤΕΡΟΝ ΤΟΝ ΕΝ ΤΗ ΑΓΙΑ ΚΕ ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΑΓΗΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΗΟΥ ΤΟΥ ΘΕΣΒΗΤΟΥ ΠΑΗΣΗΟΝ ΑΡΑΧΟΒΑΣ ΚΡΑΒΑΡΟΥ ΚΕ ΠΑΡΑ ΥΜΟΝ ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ ΑΝΤΟΝΗΟΥ ΕΝ ΚΟΜΗΣ ΠΛΑΤΑΝΟΥ αωιγ

Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν εἰκονίζονται ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ἡ Ἔγερσις τοῦ Λαζάρου, ἡ Βαϊοφόρος, ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος καὶ ἡ Ἀνάστασις· εἰς τὴν ὀπισθίαν (Πίν. 280 α) ἡ Ὑπαπαντή, ὁ Εὐαγγελισμός, ἡ Μεταμόρφωσις, ἡ Βάπτισις, ἡ Περιτομὴ καὶ ἡ Γέννησις· εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις, ἀριστερὰ μὲν ἡ Ἀνάληψις, ἡ Πεντηκοστὴ καὶ οἱ ἅγιοι Στέφανος, Τρύφων, Σάββας καὶ Ἀντώνιος, δεξιὰ δὲ ἡ Ψηλάφησις, ἡ Μεσοπεντηκοστὴ καὶ οἱ ἅγιοι Γρηγόριος, Νικόλαος, Πολύκαρπος καὶ Χαράλαμπος. Εἰς τὸ κάλυμμα παρίστανται ἐμπρὸς μὲν ὁ ἅγιος Πολύκαρπος, ἡ Σταύρωσις καὶ ὁ προφήτης Ἠλίας, ὄπισθεν ὁ Χριστὸς διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, ἡ Σύλληψις τῆς ἁγίας Ἄννης καὶ ἡ Γέννησις τῆς Θεοτόκου, εἰς τὰ πλάγια τέλος ἀριστερὰ ὁ ἅγιος Δημήτριος φονεύων τὸν Λύαιον καὶ ὁ ἅγιος Γεώργιος δρακοντα καὶ δεξιὰ τὰ Εἰσόδια. Ὑπὸ τὸ κάλυμμα ὑπάρχει εἰκὼν ἑπτανησιακῆς τέχνης τῶν περὶ τὸ 1800 χρόνων, εἰκονίζουσα τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἐλεήμονα, τὴν Θεοτόκον Βρεφοκρατοῦσαν καὶ τὸν ἅγιον Τρύφωνα. Ἐντὸς τῆς λειψανοθήκης φυλάσσεται ἐντὸς ἀργυροῦ περιβλήματος: *Ἡ ἁγία κάρα τοῦ ἁγίου ἡσάνου τοῦ ἐλεήμονος ἀρχιεπησκόπου Ἀλεξανδρίας,* ὡς διδάσκει σχετικὴ ἐπιγραφή. Ἐπὶ τῆς θυρίδος τοῦ περιβλήματος εἰκονίζεται ὁ ἅγιος ὁλόσωμος, κρατῶν εὐαγγέλιον καὶ εὐλογῶν. 33,5 x 17 ἑκ., ὕψος 21,5 ἑκ.

3. Λειψανοθήκη ἀργυρᾶ εἰς σχῆμα βιβλίου (**10**) μὲ διακόσμησιν ἐμπίεστον καὶ ἐγχάρακτον. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς στηθαῖος ἐντὸς ἁγίου Ποτηρίου, εὐλογῶν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν. Εἰς τὰς γωνίας ἐξαπτέρυγα. Κάτω ἀριστερὰ ἡ χρονολογία *1814*. 22 x 27,5 ἑκ., ὕψος 6 ἑκ.

4. Παραλληλεπίπεδος ἀργυρᾶ λειψανοθήκη (**13**) μὲ ἐμπιέστους καὶ ἐγχαράκτους παραστάσεις. Ἐμπρὸς εἰκονίζονται, κάτω ἀπὸ τόξα, οἱ ἅγιοι Μαρίνα, Βλάσιος, Βηάριος, Χαράλαμπος, Μηνᾶς, Τρύφων καὶ Παρασκευή. Ὄπισθεν (Πίν. 280 β) ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή, προφανῶς γραμμένη ἀπὸ ἄτομον μὴ γνωρίζον καλῶς τὴν ἑλληνικήν:

ΒΙΣΑΡΙΟΝ ΤΙΜΟΘΕΟΥ ΤΟ.... ΟΝΧΟΝ / ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΧΡΙΣΙΚΟΟΣ ΚΕΠΙΣΤΤΗ ΜΑΡΙΑ ΓΕΟΡΓΙ / ΑΝΑΣΤΑΣ ΘΕΟΔΟΡΟ ΡΑΟΥΣ ΜΑΝΟΝΑ / ΓΕΟΡΓΙ ΧΡΙΣΤ ΑΓΓΕΛΗ ΑΝ.ΣΤΣ ΖΟΗΓΔΑ / 1814 ΙΟΥΛΙΟΥ 20 ΠΜΟΥΚΟΥΡΕΣΤΗ ΑΓΟΡΟ.

Ἑκατέρωθεν αὐτῆς ἀνὰ ἓν δένδρον, ὁ ἅγιος Γεώργιος καὶ ἕτερος ἅγιος, κρατοῦντες δόρυ καὶ σταυρόν. Εἰς τὰ πλάγια εἰκονίζονται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καὶ δύο ἑξαπτέρυγα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ἀρχάγγελος Γαβριὴλ καὶ δύο ἑξαπτέρυγα. Εἰς τὸ κάλυμμα ὑπάρχουν τρεῖς ὀκτάπλευροι τρουλλίσκοι, μεταξὺ δ' αὐτῶν ἡ Κοίμησις καὶ ἡ Ἀνάστασις. Περὶ τὸ κάλυμμα ἡ ἐπιγραφή:

ΘΗΚΗ ΤΩΝ ΙΕ ΡΩΝ ΛΕΙΨΑΝΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΔΕΣΠΟΙΝΗΣ ΗΜΩΝ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΤΗΣ ΕΠΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΗΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΝΗΣ ΟΡΗ 1814 ΙΟΥΛΙΟΥ 14 ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΣΤΑΘΙ ΚΕΙΜΕΝ· ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΗ ΧΡΗΣΤΟ ΚΙΡΑΤΣΑ ΝΗΚΟΛΑΟΥ

Ἐντὸς τῆς λειψανοθήκης ὀστᾶ μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *του αγίου ἡερομάρτηρος Χαραλάμπους.*

5. Ἀργυρᾶ λειψανοθήκη (**66**) (Πίν. 281 α) μὲ ἔκτυπον διάκοσμον, ὁμοία κατὰ τὸ σχῆμα, τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν τεχνοτροπίαν πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. κατ. 6. Εἰκονίζονται οἱ ἅγιοι Κλ(ήμης), Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη, ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ἔφιππος ἅγιος ἀκοντίζων ἄνδρα, ἀρχιερεὺς ἔνθρονος, ἅγιος ἔφιππος ἀκοντίζων δράκοντα, ἡ Μεταμόρφωσις καὶ ὁ Πρόδρομος πτερωτός, κρατῶν τὴν κεφαλήν του. Ἐπὶ τοῦ καλύμματος ἡ ἐπιγραφή:

ΚΑΤΕΣΚΕΥΑΣΘΗ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΘΗΚΗ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΚΥΡ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΟΥΡΣΟΥ ΚΕ ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΚΕ ΕΞΟΔΩΝ ΤΩΝ ΕΝ ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΩ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΧΙΡΙ ΛΕ ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΤΙΟΥ ,αωιε'.

Ὑπὸ τὸ κάλυμμα, εἰκὼν τῆς Ὁδηγητρίας ἑπτανησιακῆς τέχνης, μὲ συρματερὴν ἐπένδυσιν, φέρουσαν τὴν ἐπιγραφήν:

Α ΜΟΝΗΝ ΠΡΟΥΣΟΥ ΔΑΠΑΝΗ Δ. Β. ΚΗΡΙΚΟΥ 1899

Διαστ. 20 x 20 ἑκ., ὕψος 31 ἑκ.

6. Ἀργυρᾶ λειψανοθήκη (**65**) ἀνάλογος κατὰ τὸ σχῆμα, τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν τεχνοτροπίαν πρὸς τὰς ὑπ' ἀριθ. κατ. 6 καὶ 66. Εἰκονίζονται ὁ προφήτης Ἠλίας ἐπὶ ἅρματος (Πίν. 281 β), οἱ ἅγιοι Δημήτριος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ Χαράλαμπος, ἡ Σταύρωσις, ὁ ἅγιος Θεόδωρος, ἀρχιερεὺς ἔνθρονος καὶ ὁ ἅγιος Γεώργιος. Ὑπὸ τὸ κάλυμμα Θεοτόκος Γλυκοφιλοῦσα. Περὶ τὸ 1815. (20 x 20 ἑκ. ὕψος 31 ἑκ.).

7. Ὀκτάπλευρος ἀργυρᾶ λειψανοθήκη (**8**) μὲ ἐμπίεστον διακόσμησιν. Εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ὀκταγώνου ἀνὰ ἓν ἑξαπτέρυγον. Εἰς τὸ κάλυμμα ὁ ἅγιος Κλήμης, χερουβεὶμ καὶ ἡ ἐπιγραφή:

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΗΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ

1ον ἥμισυ 19ου αἰ. (15 x 15,5 ἑκ., ὕψος 17 ἑκ.).

8. Παραλληλεπίπεδος ἀργυρᾶ λειψανοθήκη (**7**) μὲ χονδροειδῆ ἐμπίεστον διακόσμησιν. Εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς Κοίμησις καὶ Ἐπιτάφιος Θρῆνος εἰς τὸ μέσον, φυτικὸς διάκοσμος εἰς τὰ ἄκρα. Εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς ἀνὰ εἷς ἅγιος καὶ φυτικὸς διάκοσμος. Εἰς τὸ ὑπὸ σταυροῦ στεφόμενον κάλυμμα φυτικὸς διάκοσμος. 1ον ἥμισυ 19ου αἰ. (20 x 13 ἑκ. ὕψος 14,5 ἑκ.).

9. Ἀργυρᾶ λειψανοθήκη εἰς σχῆμα βιβλίου (**11**) μὲ ἐμπίεστον καὶ ἐγχάρακτον διάκοσμον. Εἰς τὴν μίαν ὄψιν (Πίν. 282 α) εἰκονίζεται ἡ Ἀνάστασις καὶ, κατὰ τὰς γωνίας, τέσσαρες προφῆται κρατοῦντες ἀνεπτυγμένα εἰλητάρια. Εἰς τὴν ἑτέραν ὄψιν σταυρὸς εἰς τὸ κέντρον, σταυροὶ ἐντὸς κύκλων κατὰ τὰς γωνίας καὶ πλαίσιον μὲ φυτικὸν διακόσμον. Ἐντὸς τῆς λειψανοθήκης πλὰξ μὲ λείψανα, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

ΔΙΑ(Ν) ΣΙΝΑΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΚΩΠΟΥ ΕΓΙΝΕΝ ΤΩ ΠΑΡΩΝ ΙΩΑΝΗΚΙΟΥ ΙΕΡΩΜΟΝΑΧΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΚΕ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΗΣ ΜΝΗΜΟΣΙΝΩΝ ΑΥΤΟΥ ΚΕ ΤΩΝ ΓΩΝΕΩΝ ΕΟΝΗΩΝ 1817 ΙΩΝΑΡΙΟΥ Α ΕΚ ΜΕΣΟΛΩΓΓΙΟΥ. ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΙΜΕΩΝ ΤΟΥ ΘΕΩΔΩΧΟΥ

Διαστ. 29 x 23 x 8 ἑκ.

10. Παραλληλεπίπεδος ἀργυρᾶ λειψανοθήκη (**12**) μὲ διάκοσμον ἔκτυπον. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν εἰκονίζονται ἡ Γέννησις, οἱ ἅγιοι Πέτρος καὶ Παῦλος κρατοῦντες ἐκκλησίαν καὶ ἡ Βάπτισις. Εἰς τὴν ὀπισθίαν (Πίν. 282 β) ἡ Ἀνάστασις, ἡ Ὁδηγήτρια μεταξὺ δύο ἀγγέλων καὶ ἡ Ἀνάληψις. Εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις, ἀριστερὰ οἱ ἅγιοι Δημήτριος καὶ Γεώργιος καὶ δεξιὰ ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ ἡ Βαϊοφόρος. Περὶ τὸ κάλυμμα ἀναγιγνώσκεται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

Ο ΕΚΤΙΤΟΡΑΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΜΟΝΗΣ ΒΛΟΧΟΥ ΑΝΘΙΜΟΣ ΕΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ Ω ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ. 1834 ΦΕΥΡΟΥΑΡΙΟΥ 20. ΔΙΑ ΧΗΡ(ΟΣ) ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΑΒΑΡΟΥΚΑΣ ΚΑΛΑΡΙΤΙΟΤΙΣ ΒΑΣΙΛΗΚΙ ΣΤΑΙΚΗΝΑΣ

Ὑπὸ τὸ κάλυμμα εἰκὼν τῆς Ὁδηγητρίας «Προυσιωτίσσης», μὲ ἑκατέρωθεν τοὺς ἁγίους Τρύφωνα καὶ Παντελεήμονα ὀρθίους. 32 x 23 ἑκ. ὕψος 24 ἑκ.

11. Παραλληλεπίπεδος ἀργυρᾶ λειψανοθήκη (**14**) μὲ διάκοσμον νιέλλο. Κοσμεῖται μὲ ἁγίους κάτω ἀπὸ τόξα· ἐμπρὸς (Πίν. 283 α) εἰκονίζονται οἱ ἅγιοι Μηνᾶς, Ἀβέρκιος καὶ Ἑρμογένης, εἰς τὰ πλάγια οἱ ἅγιοι Τρύφων, Χαράλαμπος, Σπυρίδων καὶ Νικόλαος. Ὄπισθεν, μεταξὺ δύο ἀνθέων, εἶναι χαραγμένη ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

ΚΤΗΜΑ ΑΝΑΦΑΙΡΕΤΟΝ ΤΗΣ/ ΥΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΠΡΟΥΣΟΥ ΔΑΠΑ/ΝΗ ΜΕΝ ΤΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΕΛΑΧΙΣΤΟΝ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝ/ΑΧΟΙΣ ΚΥΡΙΟΥ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ Χ/ΗΡΙ ΔΕ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΔΑΒΑΡΟΥΚΑ / ΚΑΛΑΡΙΤΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦ / ΩΝ ΑΥΤΟΥ / ΤΗΝ 11 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1841 ΕΝ ΑΓΡΙ/ΝΙΩ

Διαστ. 32 x 21 ἑκ., ὕψος 23 ἑκ.

12. Λειψανοθήκη ξυλίνη (**79**) μὲ ἔνθετον γεωμετρικὴν διακόσμησιν ἐξ ἐλεφαντοστοῦ καὶ μαργάρου. 18 x 29 x 18 ἑκ.

13. Λειψανοθήκη ξυλίνη (**80**) μὲ ἔνθετον γεωμετρικὴν διακόσμησιν ἐξ ἐλεφαντοστοῦ. 23 x 25,5 x 17 ἑκ.

Ποτήρια Μεταλήψεως

1. Ἅγιον Ποτήριον (**70**), ἀργυροῦν, μὲ ἐγχάρακτον ἐσχηματοποιημένον φυτικὸν διάκοσμον. Ἐπιγραφαί. Ἄνω:

ΠΙΕΤΕ ΕΞ ΑΥΤΟΥ ΠΑΝΤΕΣ ΤΟΥΤΟ ΕΣΤΙ ΤΟ ΑΙΜΑ ΜΟΥ ΤΟ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΤΟ ΥΠΕΡ ΥΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΛΩΝ ΕΚΧΥΝΟΜΕΝΟΝ ΕΙΣ ΑΦΕΣΙΝ ΑΜΑΡΤΙΩΝ ΤΟΥΤΟ ΠΙΕΙΤΕ

Κάτω:

ΚΤΗΜΑ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΗΜΩΝ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΚΑΙ ΑΕΙΠΑΡΘΕΝΟΥ ΜΑΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝ ΤΩ ΒΛΟΧΩ

Τέλος 18ου ἢ ἀρχῶν 19ου αἰ. Ὕψος 21,5 ἑκ., διάμ. ἄνω 9 ἑκ., κάτω 12,5 ἑκ.

2. Ἅγιον Ποτήριον (**71**) μὲ ἔκτυπον παράστασιν τεσσάρων ἑξαπτερύγων. Εἰς τὴν βάσιν εἰκονίζονται ἐν μεταλλίοις, διὰ τῆς αὐτῆς τεχνικῆς, οἱ ἅγιοι Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Διάλογος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ Γρηγόριος.

ΔΕΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΣΟΥ ΧΡΙΣΤΕ Ο ΘΕΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΩΝ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ

Τέλος 18ου, ἀρχαὶ 19ου αἰ. Ὕψος 26,5 ἑκ., διάμ. ἄνω 9 ἑκ., κάτω 12,5 ἑκ.

3. Ἅγιον Ποτήριον (**72**) (Πίν. 283 β). Εἰς τὸ ποτήριον καὶ εἰς τὴν βάσιν του ἔκτυπος καὶ ἐγχάρακτος διάκοσμος ἐσχηματοποιημένων φυτῶν καὶ χονδροειδῶν ἑξαπτερύγων. Ἀρχῶν 19ου αἰ. Ὕψος 24,5 ἑκ., διάμ. ἄνω 9,5 ἑκ., κάτω 14,5 ἑκ.

4. Ἅγιον Ποτήριον (**73**). Ὁ διάκοσμος τῆς βάσεως ἔχει ληφθῆ ἀπὸ ἄλλο σκεῦος, ἴσως κηροπήγιον, δυτικῆς τέχνης· εἰκονίζονται κεφαλαὶ ἀνθρώπων καὶ ἐλάφων, ὀρχηστρίδες, σκίουρος, λαγωός, ἀλώπηξ κλπ. Εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς βάσεως παραστάσεις λαϊκῆς τεχνοτροπίας: ἄγγελοι, ἑξαπτέρυγα, φυτικὸς διάκοσμος. Εἰς τὴν βάσιν εἶναι χαραγμένα τὰ γράμματα *ΔΑΙ : ΚΥΚ ΚΡS*. Ἀρχῶν 19ου αἰ. Ὕψος 24,5 ἑκ., διάμ. ποτηρίου 11,3 ἑκ., βάσεως 16,5 ἑκ.

5. Ἅγιον Ποτήριον (**74**) ρωσικῆς τέχνης, μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν. Εἰκονίζονται ἐπὶ μὲν τοῦ ποτηρίου, ἐν μεταλλίοις, ὁ Χριστός, ἡ Θεοτόκος, ὁ Πρόδρομος καὶ σταυρός, ἐπὶ δὲ τῆς βάσεως οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταί. Ὕψος 34,5 ἑκ., διάμ. ποτηρίου 14 ἑκ., βάσεως 18,5 ἑκ. Τῆς ἰδίας τέχνης μὲ τὸ Ποτήριον εἶναι καὶ δισκάριον (**126**) κεκοσμημένον μὲ σταυρόν, διάμ. 13 ἑκ., ἕτερον δισκάριον (**127**) μὲ παράστασιν τῆς Θεοτόκου καὶ ἀγγέλου πρὸ φάτνης, διαμ. 18,5 ἑκ. ἀστερίσκος (**128**) μὲ τὸν Παλαιὸν τῶν Ἡμερῶν, διαμ. 15 καὶ ὕψους 11 ἑκ. καὶ τέλος ζέον (**129**). Ἅπαντα χρονολογοῦνται πιθανώτατα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος.

Δίσκοι

1. Δίσκος (**78**) μὲ ἐγχάρακτον παράστασιν τοῦ Χριστοῦ βρέφους ἐξηπλωμένου ὑπτίου ἐπὶ ἁγίου Ποτηρίου (Ἀμνοῦ), πρὸς τὸν ὁποῖον καταβαίνει τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐν εἴδει περιστερᾶς, ἐκπορευόμενον ἀπὸ τὸν Πατέρα, ὅστις συμβολίζεται δι' ἀνοικτοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἑκατέρωθεν τοῦ Ποτηρίου, οἱ ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, σεβίζοντες. Εἰς τὴν περιφέρειαν ἐσχηματοποιημένα φύλλα καὶ ἡ ἐπιγραφή:

ΜΕΛΛΩΝ ΦΑΓΕΙΝ ΑΝΘΡΩΠΙΕ ΣΩΜΑ ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΦΟΒΩ ΠΡΟΣΕΛΘΕ ΜΗ ΦΛΕΓΗΣ, ΠΥΡ ΤΥΓΧΑΝΕΙ. ΘΕΙΟΝ ΔΕ ΠΙΝΩΝ ΑΙΜΑ ΠΡΟΣ ΜΕΤΟΥΣΙΑΝ, ΠΡΩΤΟΝ ΚΑΤΑΛΑΛΑΓΗΘΙ ΤΟΙΣ ΣΕ ΛΥΠΟΥΣΙΝ. ΕΠΕΙΤΑ ΘΑΡΡΩΝ ΜΥΣΤΙΚΗΝ ΒΡΩΣΙΝ ΦΑΓΕ

Ὄπισθεν εἶναι χαραγμένη ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφή:

ΑΠΟ ΤΟΥΣ 1738 ΕΟΣ 1747 / ΕΓΗΝΑΝ ΕΥΒΑΓΓΕΛΗΩ / ΠΟΤΗΡΗ ΜΕ ΚΑΠΑΚΗ / ΔΙΣΚΑΡΗ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΕΡΗ ΣΚΟ / ΚΑΝΤΗΛΗ ΕΙΣ 5 / ΘΗΜΝΗΑΤΟ 1 / ΚΕ ΑΛΑ ΔΕ ΓΡΑΦΟ ΜΕ ΚΑΘΕΝ ΟΠΗΟΣ ΣΤΟΧΑΖΕ/ΤΕ ΑΣ ΓΝΟΡΗΖΗ ΑΥΤΑ / ΔΙΑ ΣΙΝΔΡΟΜΗΣ ΖΑΧΑΡΗ ΙΩΑΝΝΑΚΗ / ΔΙΑ ΧΗΡΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΕ ΓΕΟΡΓΗΟΥ ΤΟΝ ΧΡΗΣΟΧΟΟΝ ΚΑΛΑΡΗΤΟΝ / 1747

Διάμ. 18,6 ἑκ.

2. Δίσκος (**76**) ἀκόσμητος. Εἰς τὴν περιφέρειαν ἐπιγραφὴ διὰ τεχνικῆς νιέλλο:

ΓΕΡΑΣΗΜΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΕΤΟΣ 1806

Διάμ. 17 ἑκ.

3. Δίσκος (**77**) ἀκόσμητος. Εἰς τὴν περιφέρειαν ἐγχάρακτος ἐπιγραφή:

ΜΝΗΣΘΗΤΙ ΚΥΡΙΕ ΓΕΟΡΓΙΟΥ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΙΣ ΜΑΡΙΑΣ

Ἀρχῶν 19ου αἰ. Διάμ. 18,7 ἑκ.

4. Δίσκος (**15**) ἀργυροῦς, φέρων εἰς τὸ κέντρον ἔκτυπον παράστασιν τῆς Κοιμήσεως (Πίν. 284 α). Εἰς τὴν περιφέρειαν ἐγχάρακτα ἄνθη καὶ ἡ ἐπιγραφή:

ΔΕΗΣΗ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙ ΤΖΑΤΖΑΡΑΓΓΟΠΛΟΥ ΚΑΡΠΙΝΙΣΙΟΤΙ ΤΟΥ ΑΦΙΕΡΟΣΙ ΗΣ ΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑΝ ΣΤΟΥ ΜΠΟΡΣΟ 18.6

Διάμ. 32,5 ἑκ. Ὕψος 2,8 ἑκ.

Σταυροί

1. Σταυρὸς εὐλογίας (**84**) (Πίν. 285 α) ξυλόγλυπτος, μὲ παραστάσεις τῆς Βαπτίσεως, δύο ἀγγέλων καὶ δύο εὐαγγελιστῶν εἰς τὴν μίαν πλευράν, τῆς Σταυρώσεως καὶ τριῶν μορφῶν εἰς τὴν ἑτέραν. Φέρει ἐπίχρυσον ἐπένδυσιν κοσμουμένην μὲ συρματεῖνον διάκοσμον ἐν συνδυασμῷ σμάλτου καὶ πολυτίμους λίθους. Εἰς τὰς γωνίας τοῦ σταυροῦ εἶναι προσηλωμένοι τέσσαρες ἄγγελοι στηθαῖοι. Ἡ κορυφὴ τοῦ σταυροῦ καὶ ἡ ὁριζοντία κεραία κοσμοῦνται διὰ τρουλλίσκων. Μεταξὺ τῆς ὁριζοντίας κεραίας καὶ τῆς βάσεως εἶναι προσηλωμένοι δύο δράκοντες. Εἰς τὴν λαβὴν ἡ ἐπιγραφή:

ΓΑΒΡΙΗΛ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΤΟΥ / ΜΙΓΓΟΥ 1713

Διαστ. 22 x 9,5 ἑκ.

2. Σταυρὸς ἁγιασμοῦ (**67**) (Πίν. 285 β) ξυλόγλυπτος, μὲ παραστάσεις τοῦ Ἐσταυρωμένου καὶ τῆς Θεοτόκου Βρεφοκρατούσης, ἐπενδεδυμένος δι' ἀργυρᾶς ἐσθῆτος. Εἰς τὴν βάσιν δυσανάγνωστος ἐπιγραφὴ καὶ ἡ χρονολογία *1813*. 19 x 8,5 ἑκ., διάμ. βάσεως 6,8 ἑκ.

3. Σταυρὸς ἁγιασμοῦ (**64**) (Πίν. 286 α, ἀριστερὰ) ξυλόγλυπτος, μὲ ἀργυρᾶν ἐσθῆτα κοσμουμένην δι' ἑλικοειδῶν βλαστῶν καὶ ὀλίγων λίθων. Ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφὴ εἶναι χαραγμένη ἐπὶ τῆς βάσεως:

Ο ΠΑΡΩΝ ΣΤΑΒΡΟΣ ΕΓΙΝΕ ΤΟΥ ΗΚΟΝΟΜΟΥ ΒΛΟΥΧΑ ΕΙΤΙ ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙ ΦΑΡΜΑΚΗ 1828

Διαστ. 21 x 7,5 ἑκ., διάμ. βάσεως 7,2 ἑκ.

4. Σταυρὸς ἁγιασμοῦ (**58**) (Πίν. 286 β, δεξιὰ) ξυλόγλυπτος μὲ παραστάσεις τῆς Σταυρώσεως, τῆς Ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου, τῆς εἰς Ἅδου Καθόδου, τῆς Ἄκρας Ταπεινώσεως καὶ τῆς Κοιμήσεως ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῆς Ὑπαπαντῆς, τῆς Γεννήσεως, τῆς Βαπτίσεως, τῆς Μεταμορφώσεως καὶ τῆς Βαϊοφόρου ἐπὶ τῆς ἑτέρας. Εἶναι ἐπενδεδυμένος δι' ἐσθῆτος μὲ συρ-

ματεΐνον διάκοσμον καὶ πολυτίμους λίθους, κοσμουμένης κατὰ τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν διὰ τρουλλίσκων καὶ πτηνῶν μὲ ἀνοικτὸν ράμφος. 18ος - 19ος αἰ. (30 x 14 ἑκ., διάμ. βάσεως 9,6 ἑκ.).

5. Σταυρὸς ἁγιασμοῦ (**59**) (Πίν. 286 β, ἀριστερὰ) ξυλόγλυπτος, μὲ ἐπένδυσιν συρματεΐνην κοσμουμένην διὰ λίθων. Εἰς τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν πτηνὰ ραμφίζοντα. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως εἰκονίζεται ἡ Βάπτισις. 18ος - 19ος αἰ. Διαστ. 24 x 11,5 ἑκ., διάμ. βάσεως 7 ἑκ.

6. Σταυρὸς ἁγιασμοῦ (**60**) μὲ ἐπένδυσιν συρματεΐνην διάλιθον. Ἐπὶ τῆς μίας ὄψεως εἰκονίζονται ἡ Σταύρωσις, ἡ Μεταμόρφωσις, ἡ Κάθοδος εἰς Ἅδου καὶ δύο εὐαγγελισταί· ἐπὶ τῆς ἑτέρας ἡ Βάπτισις, ὁ Εὐαγγελισμός, ἡ Ὑπαπαντὴ καὶ οἱ ὑπόλοιποι εὐαγγελισταί. 18ος - 19ος αἰ. 26 x 12,5 ἑκ. διάμ. βάσεως 9 ἑκ.

7. Σταυρὸς ἁγιασμοῦ (**61**) ξυλόγλυπτος, ἐντὸς συρματεΐνης ἐσθῆτος κοσμουμένης δι' ὀλίγων λίθων. Παραστάσεις: Γέννησις, Ψηλάφησις, Βάπτισις, Ἀνάληψις, Κοίμησις ἐπὶ τῆς μίας ὄψεως, Σταύρωσις, Κάθοδος εἰς Ἅδου, Ἐπιτάφιος Θρῆνος, Μεταμόρφωσις καὶ Βαϊοφόρος ἐπὶ τῆς ἑτέρας. 19ος αἰ. Διαστ. 36 x 17 ἑκ., διάμετροι ἐλλειψοειδοῦς βάσεως 11,5 καὶ 9,5 ἑκ.

8. Σταυρὸς ἁγιασμοῦ (**62**) ξυλόγλυπτος, μὲ ἐπένδυσιν φέρουσαν συρματεΐνον διάκοσμον περιωρισμένης ἐκτάσεως. Εἰκονίζονται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ Βάπτισις, ὁ Εὐαγγελισμός, ἡ Ὑπαπαντὴ καὶ δύο εὐαγγελισταί, ἀφ' ἑτέρου ἡ Σταύρωσις, ἡ Μεταμόρφωσις, ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος καὶ ἕτεροι δύο εὐαγγελισταί. 19ος αἰ. Διαστ. 25,5 x 9,5 ἑκ., διάμ. βάσεως 10 ἑκ.

9. Σταυρὸς ἁγιασμοῦ (**63**) (Πίν. 286 α, δεξιὰ) ξυλόγλυπτος ἀργυρένδυτος, μὲ συνοπτικὰς παραστάσεις τῆς Βαπτίσεως καὶ τῶν εὐαγγελιστῶν εἰς τὴν μίαν ὄψιν, τῆς Σταυρώσεως καὶ μορφῶν εἰς τὴν ἑτέραν. Ἡ βάσις κοσμεῖται διὰ τριῶν λίθων. 19ος αἰ. Διαστ. 23,5 x 10 ἑκ., διάμ. βάσεως 9 ἑκ.

10. Σταυρὸς ἁγιασμοῦ (**68**) ξυλόγλυπτος, ἐπενδεδυμένος δι' ἀργυρᾶς ἐσθῆτος. Εἰς τὴν μίαν ὄψιν εἰκονίζεται ὁ Ἐσταυρωμένος, εἰς τὴν ἑτέραν ἡ Βάπτισις. Κατὰ τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν ἀνὰ μία μορφή. Χονδροειδὴς ἐργασία. Ἡ βάσις ἐλλείπει. 19ος αἰ. Διαστ. 15,5 x 8,5 ἑκ.

11. Σταυρὸς ξυλόγλυπτος (**69**) ἐντὸς ἐσθῆτος μὲ περιωρισμένην χυμευτὴν καὶ συρματεΐνην διακόσμησιν. Εἰκονίζονται ἡ Βάπτισις, ὁ Εὐαγγελισμός, ἡ Ὑπαπαντὴ καὶ δύο εὐαγγελισταὶ εἰς τὴν μίαν ὄψιν, ἡ Σταύρωσις, ἡ Μεταμόρφωσις, ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος καὶ δύο εὐαγγελισταὶ εἰς τὴν ἑτέραν. Ἐλλείπουν ἡ βάσις καὶ τὰ κοσμήματα εἰς τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν. 19ος αἰ. 20 x 14 ἑκ.

12. Σταυρὸς ἁγιασμοῦ (**81**) ξυλόγλυπτος ἀργυρένδυτος. Ἐπὶ τῆς μίας ὄψεως παρίσταται ὁ Ἐσταυρωμένος· ἐπὶ τῆς ἄλλης εἶναι χαραγμένη ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

Π
ΝΙ Ι Κ
Σ
Χ
Σ

Ἡ βάσις ἐλλείπει. 19ος αἰ. Διαστ. 10 x 7 ἑκ.

13. Σταυρὸς φυλακτήριος (**82**) ἀργυροῦς, μὲ παράστασιν τοῦ Ἐσταυρωμένου εἰς τὴν μίαν ὄψιν καὶ τὴν ἐπιγραφὴν *ΛΟΓΟΘΕΟΥ* εἰς τὴν ἑτέραν, εἰς τεχνικὴν νιέλλο. Διαστ. 5,5 x 4 ἑκ.

14. Σταυρὸς φυλακτήριος (**82 α**) μὲ χονδροειδεῖς ἐκτύπους καὶ ἐγχαράκτους παραστάσεις τοῦ Ἐσταυρωμένου καὶ τῆς Ὁδηγητρίας ὀρθίας. 19ος αἰ. Διαστ. 8 x 6 ἑκ.

Δ ι ά φ ο ρ α

1. Παγούρι μολύβδινον (**85**) (Πίν. 284 β) μὲ ἐγχάρακτον ἐπιγραφήν:

ΑΦΙΕΡΟΜΑ ΤΟΥ ΓΕΟΓΙΟΥ ΕΙ/Σ Τ⟨Ν⟩ΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑΝ ΕΙΣ / ΤΟΝ ΜΠΟΥΡΣΟ 1738

Διαστ. 31 x 25 x 15,5 ἑκ.

2. Θήκη ἀργυρᾶ (**83**), μὲ ἐκτύπους παραστάσεις τῆς Θεοτόκου Βρεφοκρατούσης καὶ τοῦ Προδρόμου πτερωτοῦ, στηθαίου, μετωπικοῦ, κρατοῦντος τὴν κεφαλήν του. Τέλος 18ου - ἀρχαὶ 19ου αἰ. 7 x 6,5 x 1 ἑκ.

3. Ἀστερίσκος ἀργυροῦς (**101**). Εἰς τὰ ἄκρα ἡ ἐπιγραφή:

ΣΤΟΥ ΜΠΟΥΡ(ΣΟ)

Διαστ. 14 x 1,8 ἑκ., ὕψος 8 ἑκ.

4. Σφραγὶς τῆς Μονῆς Βλοχοῦ (**107**), μὲ παράστασιν ἐξηπλωμένης μορφῆς. Ὄπισθεν ὀρθία μορφὴ μὲ τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους καὶ δύο λαμπάδες. Ἡ σφραγὶς φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΕΤΟΥΤΙ Η ΒΟΥΛΑ ΗΝΕ ΤΙΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΒΛΟΧΟ ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΙΡΙ 1824

Διαστ. Διάμ. 4,7 ἑκ., ὕψος 8 ἑκ.

Γ'. ΙΕΡΑ ΑΜΦΙΑ

1. Ἐπιγονάτιον (**93**) (Πίν. 288 α). Εἰκονίζεται ἐντὸς κύκλου ἡ Ἀνάστασις, ὡς συνηθίζεται εἰς παλαιὰ ἐπιγονάτια, ὄχι ὅμως κατὰ τὸν τύπον τῆς εἰς Ἅδου Καθόδου, ἀλλά, κατὰ τὰ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος ἐπικρατήσαντα πρότυπα, μὲ τὸν Χριστὸν ἐξερχόμενον τοῦ τάφου, κρατοῦντα σταυροφόρον σημαίαν διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ ὑψοῦντα τὴν δεξιάν. Ἀριστερὰ καὶ

δεξιὰ τοῦ Χριστοῦ, ἄνθη ἀποδιδόμενα κατὰ φυσιοκρατικὸν τρόπον. Ὑπεράνω τοῦ Κυρίου ἡ ἐπιγραφή :

Η ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ Χ(ΡΙΣΤΟ)Υ

Κάτω ἀπὸ τὴν λάρνακα:

ΠΕΡΙΖΩΣΑΙ ΤΗΝ ΡΟΜΦΑΙΑΝ ΣΟΥ ΕΠΙ | ΤΟΝ ΜΗΡΟΝ ΣΟΥ ΔΥΝΑΤΕ | ΧΕΙΡ ΑΝΤ(ΩΝΙΟΥ) ,ΑΨΞΖ

Εἰς τὴν παρυφήν, πλαίσιον μὲ διάκοσμον ἀνθέων. Μεταξὺ τοῦ πλαισίου καὶ τοῦ περιβάλλοντος τὴν Ἀνάστασιν κύκλου, εἰκονίζονται τέσσαρες μικροὶ ἄγγελοι στηθαῖοι. Διαστ. 28 x 28 ἑκ. (Πρβλ. Εὐγ. Βέη - Χατζηδάκη, Μουσεῖον Μπενάκη, Ἐκκλησιαστικὰ Κειμήλια, Ἀθῆναι 1953, σ. 70, ὅπου μνημονεύεται τὸ ἡμέτερον ἐπιγονάτιον, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρεται ἡ χρονολογία του). Τὸ ἐπιγονάτιον τοῦ Προυσοῦ εἶναι ἀκριβὲς ἀντίγραφον ἑτέρου ἔργου τοῦ αὐτοῦ κειμηλιοῦ, παλαιοτέρου κατὰ τέσσαρα ἔτη, φυλασσομένου εἰς τὴν ἁγιορειτικὴν μονὴν Δοχειαρίου, ὅπου ὅμως ἔχουν κειμηλιωθῆ ἐπὶ τοῦ κάμπου ἀστέρες καὶ σταυροί (Μ. Θεοχάρη, Ὑπογραφαὶ κειμηλίων ἐπὶ ἀμφίων τοῦ Ἄθω, ΕΕΒΣ, ΛΒ' (1963), σ. 500, πίν. Ζ').

2. Ἐπιμάνικα (**92**). Εἰκονίζονται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Γαβριὴλ σχεδὸν ἀκίνητος, κρατῶν κρίνον καὶ ὑψῶν τὴν χεῖρα πρὸς τὴν Θεοτόκον (Πίν. 287 α), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Παναγία ὀρθία, ἐλαφρῶς ἐστραμμένη πρὸς ἀριστερά, μὲ τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους (Πίν. 287 β). Φωτοστέφανοι μαργαριτοκόσμητοι. Ὄπισθεν τῶν μορφῶν ἔναστρον βάθος. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐπιμανίκων καταλαμβάνει φυτικὸς διάκοσμος μὲ ἰσχυρὰν ἀνατολικὴν ἐπίδρασιν. Οὗτος καταδυναστεύει τὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν σχεδὸν λάβει δευτερεύουσαν σημασίαν. Παράστασις καὶ διακοσμητικὰ θέματα εἶναι ἰσχυρῶς ἀνάγλυφα. Ὑπὸ τὴν Θεοτόκον ἡ ὑπογραφή: *ΚΩΝΣΤΑ(Ν)Τ | ΙΝ(ΟΣ)*. Πιθανῶς μικρασιατικῆς προελεύσεως. 18ος αἰ. Διαστ. 18,5 x 28/17,5 ἑκ.

3. Ζώνη (**86**). Ἡ ἀργυρᾶ πόρπη φέρει λαϊκότροπον ἔκτυπον παράστασιν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Πίν. 288 β). Ὁ Γαβριὴλ κρατεῖ ἄνθος ἀπολῆγον εἰς σταυρόν. Παρὰ τοὺς πόδας του ἡ χρονολογία *1788*. Διάμ. 7 ἑκ.

4. Ζώνη (**88**) μὲ καρδιόσχημον πόρπην ἐκ μαργάρου, φέρουσαν παράστασιν τῶν ἁγίων Γεωργίου καὶ Δημητρίου ἐφίππων (Πίν. 288 γ). 18ος - 19ος αἰ. 10,5 x 8,5 ἑκ.

5. Ζώνη (**89**) μὲ κυκλικὴν πόρπην, φέρουσαν ἔκτυπον διάκοσμον ἐσχηματοποιημένων ἀνθέων. 19ος αἰ. Διάμ. 9 ἑκ.

6. Ζώνη (**87**) μὲ πόρπην κοσμουμένην διὰ κειμηλίων καὶ μαργαριτῶν. 19ος αἰ. 11 x 9,5 ἑκ.

7. Ζώνη (**90**). Πόρπη ἐπίχρυσος κοσμουμένη δι' ἐμπιέστων παραστάσεων τῆς Γεννήσεως, τῆς Ἀναλήψεως καὶ τοῦ Μὴ μοῦ ἅπτου ἐν μεταλλίοις. Τέλος 18ου - 19ος αἰ. 12,5 x 6,5 ἑκ.

8. Ζώνη (**91**) μὲ πόρπην κοσμουμένην διὰ συρματεΐνων ἀνθέων, ποικιλλομένων διὰ λίθων. 19ος αἰ. 12 x 10,5 ἑκ.

Εἰς τὸ σκευοφυλάκιον θὰ ἐκτεθοῦν καὶ τὰ σημαντικώτερα ἔγγραφα τῆς μονῆς, ὡς τὸ φιρμάνιον τοῦ Μαχμοὺτ Α' (1752), τὸ σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' (1798) καὶ ἡ πρὸς τὸν ἡγούμενον τοῦ Προυσοῦ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, σταλεῖσα ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι τὴν 19ην Μαΐου 1824. Θὰ ἐκτεθοῦν ἐπίσης καὶ μερικοὶ ἀντιπροσωπευτικοὶ χειρόγραφοι κώδικες[5].

5. Σχετικῶς μὲ τὰ χειρόγραφα τῆς μονῆς βλ. Κατάλογος τῶν Κωδίκων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Προυσοῦ, Ν. Ἑλληνομνήμων 10 (1913), σ. 289 - 321 καὶ Γρ. Νταβαρίνου — Α. Τσαπέρα, Ἱστορία τῆς ἐν Εὐρυτανίᾳ Ἱερᾶς Μονῆς Προυσοῦ, Ἀθῆναι, 1957, σ. 173 - 177.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος 1965, ἐπῆλθον αἱ κάτωθι ἀλλαγαὶ εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν τῆς ΙΑ΄ Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων: Ὁ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων κ. Σωτήριος Δάκαρης παρητήθη τῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τῆς 4/11/65, γενόμενος τακτικὸς Καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας εἰς τὸ ἐν Ἰωαννίνοις τμῆμα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ὁ μέχρι τοῦ Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὑπηρετῶν παρὰ τῇ ΙΑ΄ Ἐφορείᾳ Ἀρχαιοτήτων Ἐπιμελητὴς κ. Ἡλίας Τσιριβάκος, μετετέθη εἰς Ἀθήνας, εἰς τὴν θέσιν δὲ αὐτοῦ ἐτοποθετήθη ἀπὸ τῆς 1/10/65 ἡ Ἐπιμελήτρια δ. Ἰουλία Σπ. Κουλεϊμάνη.

ΙΙ. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Τὸ ὑπὸ ἀνέγερσιν νέον Μουσεῖον τῆς πόλεως Ἰωαννίνων ἐπλησίασε τὸ στάδιον τῆς ἀποπερατώσεως μόλις κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους. Ὡς ἐκ τούτου οὐδεμία ἐργασία ἐκθέσεως ἐγένετο, ἤρχισεν ὅμως ἡ πρὸς τοῦτο προεργασία, διὰ τῆς καταγραφῆς καὶ φωτογραφήσεως τῶν νεωτέρων εὑρημάτων τῆς Δωδώνης.

ΙΙΙ. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

Κομπότι

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν διὰ προωθητῆρος ὑπὸ τῆς ἀναδόχου Ἑταιρείας ΕΤΚΑ, πρὸς διάνοιξιν τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ἄρτης εἰς Κρεμαστὰ Ἀγράφων, ἀπεκαλύφθησαν, 1 χλμ. περίπου Α. τοῦ Κομποτίου καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ νεκροταφείου τῆς Εὐαγγελιστρίας, δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι (Πίν. 289 α), πιθανώτατα συληθέντες πρὸ πολλοῦ, διότι ἡ διερεύνησις τοῦ ἐσωτερικοῦ των, ἐκτελεσθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχ/των κ. Κ. Τσίρκα, καὶ τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων κ. Δημοσθ. Κατσάνου, παρουσίᾳ τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν, οὐδὲν κτέρισμα ἀπέδωσεν, ἐκτὸς σωροῦ ὀστῶν εἰς τὸν ἕτερον μόνον τῶν τάφων. Μετὰ τῶν χωμάτων τοῦ ἐκ φλύσχου ὑψώματος εἶχον παρασυρθῆ καὶ λίθοι κυβόσχημοι ἐκ τεφροφαίου ψαμμιτολίθου, ὡς καὶ δύο ἐπιτύμβιοι πλάκες ἀσβεστολιθικαί, προερχόμεναι μᾶλλον ἐκ τῶν δύο τάφων. Ἐκ τούτων ἡ μία διατηρεῖ τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ *ΔΑΜ.....*, ἡ δὲ ὁλόκληρον τὸ ὄνομα κατ' ὀνομαστικήν, ἄνευ πατρωνυμικοῦ, *ΣΑΤΥΡΟΣ*, τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος (Πίν. 289 δ)[1].

Ἡ τοῦ Σατύρου, σῳζομένη ἀκεραία, ὕψους 0,99, πλάτους ἄνω 0,353, κάτω περὶ τὴν βάσιν τῆς περιτενείας 0,376 καὶ πάχους 0,085 - 0,09 μ., ἔχει τὸ κατώτερον τμῆμα (ὕψους 0,33 μ.) ἀδρομερῶς εἰργασμένον, προοριζόμενον νὰ ἐμπηχθῇ ἐντὸς τῆς γῆς. Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς στήλης ἔχει χαραχθῆ διὰ τρυπάνου[2] τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, ἐντὸς ὀρθογωνίου βαθύσματος, τὸ ὁποῖον περιβάλλεται ὑπὸ κυματιοφόρου πλαισίου. Ὑπεράνω ὑπάρχουν τρεῖς ἀνάγλυφοι ρόδακες, ὑποκάτω ἀστράγαλος ὡς πλαίσιον εἰς σχῆμα Π καὶ γεισίποδες καλῆς ἐργασίας, ὡς καὶ πρόστυπος πινακίς (tabula ansata). Περιτένεια περιβάλλει τὰς λοιπὰς τρεῖς ἀκμὰς τῆς ὁρατῆς ἐπιφανείας τῆς στήλης.

Ἐπιχειρηθείσης μικρᾶς σκαφικῆς ἐρεύνης, προκειμένου νὰ ἀποφασισθῇ ἡ διατήρησις ἢ μὴ τῶν δύο τάφων, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ὀρθογωνίου ταφικοῦ περιβόλου. Ἐκ τούτου προήρχοντο καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ προωθητῆρος παρασυρθέντες λίθοι τοῦ περιβόλου (διαστ. 4.80 x 1.90 - 1.775 μ.). Διατηροῦνται ἡ θεμέλιος στρῶσις καὶ ὁ πρῶτος ὁρατὸς δόμος μερικῶς, ἐκ τεφροφαίου ψαμμιτολίθου τῆς περιοχῆς, ὕψ. 0,42 καὶ πάχ. 0,45 - 0,50 μ. Οἱ λίθοι φέρουν ἀναθύρωσιν, εἰς δὲ τὴν ὁρατὴν πλευρὰν διακοσμητικὰς ἐντομάς, ἐκ τῆς χρήσεως βελονίου.

Οἱ τάφοι, μὲ ἐσωτερικὰς διαστ. 1.77 x 0,61 μ. καὶ 1.75 x 0,615 μ., παράλληλοι πρὸς τὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ περιβόλου (Πίν. 289 α), ἔχουν τὰς πλευράς των ἐπενδεδυμένας μὲ μεγάλας κανονικὰς πλάκας ἀσβεστολίθου. Πρὸς καλυτέραν μάλιστα προσαρμογὴν αἱ ἀκμαὶ τῶν στενῶν πλευρῶν φέρουν ἐγκάθισιν (πατούρα). Ὀλιγώτερον ἐπιμελημέναι εἶναι αἱ καλυπτήριοι πλάκες.

Εἰς τὸ βαθύτερον στρῶμα, ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ περιβόλου, ἀπεκαλύφθησαν ἄλλοι παιδικοὶ τάφοι τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Τρεῖς τούτων ἔχουν ἐπενδεδυμένας τὰς καθέτους πλευρὰς μὲ πλάκας φαιοῦ

1. Τὸ ὄνομα φαίνεται οἰκεῖον καὶ εἰς τὴν Ἤπειρον. Ἀπαντᾷ εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Κασσώπης, ΠΑΕ 1952, σ. 358, Δωδώνης, Τὸ Ἔργον 1955, σ. 56, ΠΑΕ 1955, σ. 171, 13, BCH 80 (1956), σ. 300, P. Franke, Die Antiken Münzen von Epirus 1961, σ. 304 - 305, καὶ εἰς πηλίνας μήτρας ἀρχαίου κοροπλαθείου τῆς Ἀμβρακίας, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 311 κ.ἑ. Πίν. 350 α, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

2. Πρόκειται περὶ χρήσεως τρυπάνου, πολὺ διαδεδομένης εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀμβρακίας, καὶ ὄχι περὶ τεχνικῆς in tremolo (βλ. ΑΔ (1965): Χρονικά, σ. 357). Κατὰ τοὺς P. M. Fraser - T. Rönne, Boeotian and West Greek Tombstones 1957, σ. 154 - 155, 171 - 172, ἡ τεχνικὴ αὕτη ἐξαφανίζεται κατὰ τοὺς πρωΐμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ὅτε ἐμφανίζεται ἡ τεχνικὴ τῶν ἀναγλύφων γραμμάτων.

σχιστολίθου τῆς περιοχῆς, ὁ δὲ τέταρτος (τάφος 6) εἶναι λακκοειδής, καλυπτόμενος μόνον ὑπὸ πλακός.

Ὁ τάφος 3, εὑρεθεὶς ὑπὸ τὸν τάφον 2, διαστάσεων 1.66 x 0,35 μ., μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ., περιεῖχε ταφὴν παιδὸς καὶ μικρὸν κυάθιον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ὁ τάφος 4, σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ καὶ παράλληλος πρὸς τὸν τάφον 3 (Πίν. 289 α, ἀριστερά), διαστάσεων 1.05 x 0,45 μ., εὑρέθη ἀκτέριστος· ὑπεράνω ὅμως τῆς καλυπτηρίου πλακὸς ὑπῆρχεν ἀναποδογυρισμένον κυάθιον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Πλουσιώτερος εἰς κτερίσματα ὑπῆρξεν ὁ τάφος 5, νοτίως τοῦ τάφου 2, μικρότερος ὅλων (0,72 x 0,34 μ.), μὲ παραλλάσσοντα προσανατολισμόν, ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Περιεῖχεν ἐν ἀταξίᾳ τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ, ἡλικίας 3 - 8 ἐτῶν, πήλινον λύχνον, κύπελλον, χαλκοῦν ἐνώτιον, εἰδώλιον ἐκ πηλοῦ (Πίν. 289 β) καὶ ληκύθιον (Πίν. 289 γ).

Τὸ εἰδώλιον, διατηροῦν καλῶς τὸ λευκὸν ἐπίχρισμα καὶ ἴχνη τοῦ χρωματισμοῦ, παριστᾷ παιδίσκην, καθημένην ἐπὶ δίφρου. Κρατεῖ μικρὸν πτηνὸν ἐπὶ τῆς ἀνεστραμμένης παλάμης τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν σπονδικὴν φιάλην ἢ πινάκιον μὲ τροφὴν τοῦ πτηνοῦ.

Τὸ ληκύθιον (Πίν. 289 γ) κοσμεῖται μὲ ζώνας ἐκ σπειρομαιάνδρου, κοκκίδων καὶ φυτικῶν κοσμημάτων (4ου αἰ. π.Χ.).

Ὁ τάφος 6, ἁπλοῦς λακκοειδής, μὲ τέσσαρας καλυπτηρίους πλάκας, εὑρέθη ὑπὸ τὴν βορείαν στενὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου, μὲ θέσιν παράλληλον πρὸς τοὺς τάφους 1 καὶ 2. Περιεῖχε τὸν σκελετὸν τοῦ νεκροῦ, μήκους μέχρι τῶν ἀστραγάλων 1.54 μ., μελαμβαφῆ κύλικα παρὰ τὸν ἀριστερὸν ὦμον καὶ πλησίον τοῦ δεξιοῦ πήλινον λύχνον μὲ ἀποκεκομμένον τὸ ἄκρον τῆς μύξης.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι ἀνατολικῶς τοῦ Κομποτίου ὑπῆρχεν, ἀπὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ἀρχαῖον νεκροταφεῖον πόλεως, τῆς ὁποίας τὰ ἐρείπια διακρίνονται 15′ ἀνατολικῶς τῆς ἀνασκαφείσης θέσεως. Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν κατεσκευάσθη βραδύτερον, κατὰ τὸ πρῶτον μᾶλλον ἥμισυ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, ταφικὸς περίβολος, μὲ δύο τάφους, πρὸς ταφὴν μελῶν τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Ἡ ἔλλειψις πατρωνυμικοῦ τοῦ Σατύρου μαρτυρεῖ ἐπίσης ὅτι πρόκειται οἰκογενειακὸς τάφος.

Ἡ κατασκευὴ ταφικῶν περιβόλων ὑπῆρξε πολὺ διαδεδομένη εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀμβρακίας[3], ὁπόθεν προέρχεται καὶ ἡ προτίμησις στηλῶν μὲ ἀνάγλυφον γραφὴν καὶ κόσμησιν.

Διὰ δαπάνης 2.000 δραχμῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ Κράτους καὶ μὲ τὴν βοήθειαν μηχανικῶν μέσων ἐκ μέρους τῆς ἑταιρείας ΕΤΚΑ μετεφέρθησαν ὁ περίβολος καὶ οἱ τάφοι πέραν τοῦ ὑπὸ διάνοιξιν δρόμου.

Ἀνατολικώτερον διακρίνονται λείψανα τείχους, οἰκοδομημάτων, τάφων, καὶ θέατρον πιθανῶς, διατηρούμενα εἰς κακὴν κατάστασιν, ἐξ αἰτίας τοῦ χρησιμοποιηθέντος εὐθρύπτου ψαμμιτολίθου τῆς περιοχῆς[4]. Μεταξὺ ἄλλων διέκρινα καὶ τμῆμα κατωφλίου ἐξ ἀσβεστολίθου καὶ τὸ ἥμισυ περίπου στρογγύλης μύλης ἐξ ἀσβεστολίθου ἐπίσης, ἡ ὁποία εἰς τὸ μέσον φέρει τετραγωνικὴν ὀπὴν πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ἄξονος περιστροφῆς, ὡς καὶ δύο μικροὺς τόρμους μὲ αὐλακα μολυβδοχοήσεως.

Διχομοίρι

Εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ δημοδιδασκάλου Διχομοιρίου τῆς περιοχῆς Ραδοβιζίου, Τρύφωνος Σερβετᾶ, ὀφείλεται ἡ παράδοσις εἰς τὸ Μουσεῖον Ἄρτης δύο χαλκῶν ἀγαλματίων, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἀνεύρει εἰς τὸν ἀγρόν του, πλησίον τῆς θέσεως Τούρλας τῆς περιοχῆς Διχομοιρίου, ὁ Ἀπόστολος Κ. Καρακώστας. Ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀναφέρονται ἐκεῖ πλησίον ἐρείπια ἀρχαίας ἀκροπόλεως, τὰ ὁποῖα εἶναι ἄγνωστα ἄλλοθεν εἰς τὸν ὑπογραφόμενον. Ἀμφότερα τὰ ἀγαλμάτια ἔχουν βλαβῆ ἰσχυρῶς, ἰδίως τὸ μικρότερον, λόγῳ τῶν διαβρωτικῶν συστατικῶν τοῦ ἐδάφους.

Τὸ μικρότερον ἀγαλμάτιον τοῦ τέλους τοῦ 5 π.Χ. αἰῶνος, ὕψους 0,079 μ., παριστᾷ γυναῖκα μὲ δωρικὸν χιτῶνα. Στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ καὶ προβάλλει τὸν δεξιὸν ἄνετον πόδα. Ἡ δεξιὰ χείρ, ἡ ὁποία ἐξετείνετο πλαγίως, ἔχει ἀποσπασθῆ ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ βραχίονος περίπου, ἕνεκα τῆς ἰσχυρᾶς διαβρώσεως, ἡ δὲ ἀριστερά, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἰσχίου, καλύπτεται ὑπὸ τοῦ ἱματίου. Τοῦτο περιβάλλει διαγωνίως τὴν ράχιν καὶ περιζώνει ἔμπροσθεν τὸν κορμὸν ὁριζοντίως εἰς τὸ ὕψος τῆς ὀσφύος.

Περισσότερον ἐνδιαφέρον καὶ καλύτερον διατηρούμενον εἶναι τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον γυναικός (Πίν. 289 ε - ς′), ὕψους 0,099 μ., τοῦ ὁποίου ἐλλείπουν ἡ βάσις καὶ ἡ δεξιὰ ἄκρα χεὶρ μέχρι τοῦ καρποῦ. Ἡ κόρη, φέρουσα δωρικὸν χιτῶνα μετ' ἀποπτύγματος, στηρίζεται εἰς τὸν

3. Περὶ τῆς διαδεδομένης συνηθείας τοῦ ταφικοῦ περιβόλου εἰς τὴν Ἤπειρον βλ. ΑΕ 1955, παράρτημα, σ. 19 κ.ἑ. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 195.

4. Ὑπὸ Philippson — Kirsten, Die Griechischen Landschaften II, σ. 118, σημ. 1 καὶ σ. 195, μνημονεύονται ἁπλῶς τὰ ἐρείπια αὐτά.

ἀριστερὸν πόδα, προβάλλει ὀλίγον ἐμπρὸς καὶ πλαγίως τὸν ἄνετον δεξιόν, ἐκτείνει ἰσχυρῶς πρὸς τὰ πλάγια τὴν δεξιὰν χεῖρα, κάμπτουσα τὴν ἀριστερὰν ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος. Ἐπὶ τῆς παλάμης ἐκράτει ἄγνωστον ἀντικείμενον, ἴσως κάτοπτρον ἢ πιθανώτερον σπονδικὴν φιάλην ἢ καὶ πτηνόν[5]. Στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀριστερά, πρὸς τὸν ἀντίστοιχον στάσιμον πόδα, μὲ ἐλαφρὰν κατάνευσιν, ὡς νὰ παρατηρῇ τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐκράτει. Τὴν τεκτονικὴν λειτουργίαν τοῦ στασίμου τονίζουν αἱ αὐστηραὶ εἰσέτι κάθετοι πτυχαὶ τοῦ πέπλου, ὅμοιαι πρὸς ραβδώσεις δωρικοῦ κίονος, κάτω ἀπὸ τὰς ὁποίας αἰσθάνεται κανείς, παρὰ διακρίνει, τὰς ἐνεργούσας δυνάμεις τοῦ ποδός. Τὴν λειτουργίαν αὐτὴν συνεχίζουν αἱ πτυχαὶ τοῦ ἀποπτύγματος, κατερχόμεναι χαμηλότερον πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ στασίμου. Εὐκρινέστερον διαγράφεται, κάτωθεν τῆς διαλυομένης γραμμικότητος τῶν πτυχῶν, ὁ δεξιὸς ποὺς μὲ τὴν πλαστικὴν ὑποδήλωσιν τοῦ καμπτομένου γόνατος, τὸ ὁποῖον διακόπτει τὴν αὐστηρότητα τῶν πτυχῶν.

Ὑπὸ τὴν ἀπτύχωτον, σχεδὸν λείαν, ἐπιφάνειαν τοῦ ἀποπτύγματος διαγράφεται τὸ περίγραμμα τοῦ κορμοῦ, τὸ ὁποῖον πλαισιώνεται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὰς μαλακὰς πτυχὰς τοῦ ἀποπτύγματος ὑπὸ τὴν μασχάλην. Τὸ στῆθος καὶ ἡ κοιλία ἀποδίδονται μὲ πλαστικὴν εὐαισθησίαν. Εἰς τὴν κεφαλὴν δεσπόζουν ἡ καμπύλη τοῦ κρανίου καὶ τῆς κόμης, ἡ ὁποία ἔχει περιελιχθῆ μὲ τὴν βοήθειαν ταινίας εἰς κυλινδροειδῆ βόστρυχον, περιβάλλοντα τοὺς κροτάφους καὶ τὸ μέτωπον.

Ἡ τεκτονικὴ δομὴ τοῦ ἀγαλματίου, σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρθρώσεως τοῦ δωρικοῦ ναοῦ, ὅπου διαστέλλονται σαφῶς, ἀλλὰ καὶ συντίθενται ὀργανικῶς, αἱ φέρουσαι καὶ φερόμεναι δυνάμεις, ἡ διάθεσις τοῦ σώματος μὲ τὴν ἀποφασιστικὴν μετατόπισιν τοῦ κορμοῦ πρὸς τὸ ἀριστερὸν στάσιμον, ἡ προέκτασις πρὸς τὰ πλάγια τοῦ δεξιοῦ ἀνέτου, ἡ ἐνεργὸς κίνησις τῶν χειρῶν, κατατάσσουν τοῦτο εἰς τὸν «Ἀργεῖον» κύκλον, συμφώνως πρὸς τὴν θεμελιακὴν κατάταξιν τοῦ Langlotz[6]. Ἡ ζωηρὰ ἔκτασις τῆς δεξιᾶς, ἐνῷ τονίζει τὴν ἀντιθετικὴν διάθεσιν τοῦ σώματος, μὲ τὴν περαιτέρω ὕψωσιν τοῦ ἀντιστοίχου ὤμου, δὲν ἀντενεργεῖ εἰς τὸ κλειστὸν σχῆμα τοῦ ἀγάλματος, τὸ ὁποῖον ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀριστερᾶς καὶ τὴν στροφὴν τῆς κεφαλῆς πρὸς τὸν κύριον ἄξονα τοῦ στασίμου ποδός. Ὁ τύπος αὐτός, μὲ τὴν σαφὴ διάκρισιν καὶ ὀργανικὴν σύνθεσιν τῶν φερόντων καὶ φερομένων, παρακολουθεῖται ὁ αὐτὸς σχεδὸν εἰς τὸν ἀργεῖον τύπον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος[7] καί, διὰ μέσου τῶν κορῶν τοῦ Μονάχου καὶ τοῦ Βερολίνου τῶν χρόνων τῶν Μηδικῶν πολέμων[8], καταλήγει εἰς τὴν κόρην τῆς Δρέσδης[9] τῆς ἐποχῆς τοῦ *Καλοῦ Διφίλου* καὶ εἰς τὴν Ἱπποδάμειαν ἢ τὴν Στερόπην τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας[10]. Εἰς τὰ δύο τελευταῖα παραδείγματα ἡ ἐγκαινιαζομένη διαφοροποίησις τῶν πτυχῶν τοῦ πέπλου, ὑπεράνω καὶ κάτω τοῦ προβαλλομένου γόνατος τοῦ καμπτομένου ποδός, σημειώνει τὴν ἀφετηρίαν τοῦ νέου τύπου, ὅπου τὸ ἔνδυμα παρακολουθεῖ καὶ διαστέλλει τὴν ἀντιθετικὴν ἐνέργειαν τῶν ποδῶν.

Κατὰ μίαν ἀκόμη βαθμίδα ἐξελίξεως νεώτεραι παρουσιάζονται αἱ ἀργεῖαι κόραι τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (ἀριθ. 7576) καὶ τῆς Gotha, λαβαὶ κατόπτρων τῶν χρόνων τοῦ *καλοῦ Γλαύκωνος* καὶ τοῦ *καλοῦ Ἀλκιμάχου*, τῶν μέσων περίπου τοῦ αἰῶνος, ὅπως καὶ ἡ κάπως πρωϊμωτέρα κόρη τοῦ Βερολίνου, ἡ γνωστὴ ὡς Spiennerin[11], πρὸς τὴν ὁποίαν πλησιάζει περισσότερον ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν τοῦ σώματος, παρὰ ὡς πρὸς τὴν μορφικὴν γλῶσσαν.

Ἡ ἰδική μας κόρη, μὲ τὴν ἐντονωτέραν διάκρισιν τῶν διαγωνίων ἀξόνων, ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργητικῆς κινήσεως τῶν χειρῶν, τῆς ἀνέτου στάσεως καὶ στηρίξεως τοῦ κορμοῦ εἰς τὸν κάθετον ἄξονα τοῦ στασίμου, καὶ μὲ τὴν μαλακὴν ἀπόδοσιν τῶν πλαστικῶν ὄγκων, δύναται νὰ τοποθετηθῇ κατὰ μίαν ἢ δύο δεκαετίας βραδύτερον.

Περὶ τῆς ἐν Δωδώνῃ ἀνασκαφῆς τῆς Α.Ε. βλ. Τὸ Ἔργον τῆς Α.Ε. 1965, σ. 75 κ.ἑ. (Σημ. τ. Συντ.).

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

*

5. Πρβλ. ἀγαλμάτια μὲ φιάλην ἢ πτηνόν, E. Langlotz, Frühgriechische Bildhauerschulen, πίν. 15 a, c, d, 23 a, c, d, 25 b κ. ἄ.

6. E. Langlotz, ἔ. ἀ. σ. 54 κ. ἑ., πρβλ. καὶ σ. 26 κ.ἑ.

7. Αὐτ. πίν. 23 α.

8. Αὐτ. πίν. 23 b, c.

9. Αὐτ. πίν. 23 d.

10. Περὶ τῆς ἑρμηνείας τῆς μορφῆς, ἡ ὁποία εὑρίσκεται πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ Διός, ὡς Στερόπης ἢ πιθανώτερον ὡς Ἱπποδαμείας, βλ. B. Ashmole—N. Yalouris, Olympia, The sculptures of the Temple of Zeus, 1967, σ. 13-14, πρβλ. καὶ σ. 175.

11. E. Langlotz, ἔ. ἀ. πίν. 25 α, b καὶ 26. Ἡ ἐξ Ἀθηνῶν κόρη (ἔ. ἀ. πίν. 26 b) πιθανῶς ἀπεικονίζει τὴν Ἑλένην, ἕνεκα τῶν ὑπεράνω εἰκονιζομένων ἐρωτιδέων, συμφώνως πρὸς ἕτερον κάτοπτρον ἐκ Τρῳάδος μὲ τὴν Ἑλένην καὶ τοὺς Διοσκούρους, S. Papaspyridi - Karouzou, Studies to D. M. Robinson, σ. 582 κ. ἑ., πίν. 53, πρβλ. καὶ εἰκ. 7.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΛΑΤΕΙΑΣ «ΚΙΛΚΙΣ» ΑΡΤΗΣ

Εἰς τὸν χῶρον τῆς πλατείας «Κιλκὶς» Ἄρτης ἐγένετο δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ πρὸ τῆς ἐπιστρώσεως ταύτης διὰ πλακῶν, πρὸς διαπίστωσιν ὑπάρξεως ἢ μὴ ἀρχαίων θεμελίων, ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὸν εἰς ἀπόστασιν 50 μ. ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μπακογιάννη πρὸ διετίας ἀποκαλυφθέντα ναόν. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα περιωρίσθη εἰς τὸ βόρειον ἥμισυ τῆς πλατείας μόνον, τὸ πλησιέστερον πρὸς τὸν ναόν, διότι αἱ συνεχεῖς σχεδὸν βροχοπτώσεις δὲν ἐπέτρεψαν τὴν πλήρη ἔρευναν ὁλοκλήρου τοῦ χώρου.

Εἰς βάθος περίπου 0,20 μ. ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν τῆς πλατείας ἀπεκαλύφθησαν θεμέλια διαφόρων κτισμάτων νεωτέρας ἐποχῆς. Ἓν μόνον θεμέλιον ἀνήκει εἰς τοῖχον ἑλληνιστικῶν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα χρόνων. Εὑρέθη κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς πλατείας μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἀποτελεῖται ἐξ ὀκτὼ ὀγκολίθων ὕψους 0,71 καὶ μήκους 0,80 - 1.35 μ. (Πίν. 290 α). Παρηκολουθήθη εἰς μῆκος 8.60 μ. καὶ περὶ τὰ 5 μ. νοτιώτερον εὑρέθη μικρὸν τμῆμα αὐτοῦ. Οἱ ὀγκόλιθοι φέρουν λαξεύματα λατομείου ὅμοια πρὸς τὰ τῶν λίθων τῶν περὶ τὰ 100 μ. πρὸς ΒΑ. κειμένων θεμελίων τοῦ προσφάτως ἀποκαλυφθέντος ναοῦ. Ἐκ τῶν ἐλαχίστων εὑρεθέντων ὀστράκων, ὁ τοῖχος χρονολογεῖται εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Σχετίζεται ἴσως πρὸς παρομοίας δομῆς τμῆμα τοίχου, ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1960 κατὰ ἐκσκαφὴν γενομένην πρὸ τοῦ καταστήματος Μανοπούλου, εἰς ἀπόστασιν 20 μ. περίπου κατ' εὐθεῖαν πρὸς Β. τοῦ εὑρεθέντος νῦν τοίχου.

Τομαὶ εἰς διάφορα σημεῖα μέχρι βάθους 2 μ. οὐδὲν ἀπέδωσαν, ἐκτὸς ἀπὸ κεράμους βυζαντινὰς εἰς τεταραγμένα στρώματα περιέχοντα ἀνθρώπινα ὀστᾶ. Εἰς τὸν χῶρον τῆς πλατείας ὑπῆρχε τουρκικὸν τζαμὶ καὶ νεκροταφεῖον. Πρὸς αὐτὰ φαίνεται νὰ σχετίζεται ὀρθογώνιον κτίσμα, διαστάσεων 2.50 x 2 μ., καὶ ἕτερον ἀψιδοειδές. Εἰς μικρὸν βάθος εὑρέθησαν καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα, ἓν ἑνετικὸν τοῦ 17ου αἰ. καὶ ἓν βυζαντινὸν 12ου αἰ. τοῦ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ.

Ι. ΚΟΥΛΕ·Ι·ΜΑΝΗ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νεοχωρόπουλον - Μονὴ Δουρούτης

Βορείως τῆς Μονῆς Δουρούτης, ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τῆς ὀροσειρᾶς, ἡ ὁποία περικλείει ἀπὸ Δ. τὸ λεκανοπέδιον τῶν Ἰωαννίνων, τυχαίως ἦλθεν εἰς φῶς κιβωτιόσχημος τάφος μὲ τρία προϊστορικὰ χειροποίητα ἀγγεῖα (Πίν. 290 β - δ) καὶ ὀλίγον χαμηλότερον, ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου Νεοχωροπούλου, ἐπιτύμβιος πλὰξ μὲ διακόσμησιν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ἐν ἀναγλύφῳ: *Ἀντίοχος / Μενεφύλου*, τῶν χρόνων τῆς Ἠπειρωτικῆς Δημοκρατίας (234/3 - 168/7 π.Χ.). Ἔρευνα τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ τάφου ἔδειξεν ὅτι ὑπάρχει ἐκεῖ προϊστορικὴ ἐγκατάστασις, ἡ ὁποία χρῄζει περαιτέρω ἐρεύνης. Περὶ τούτων γίνεται λόγος λεπτομερέστερον εἰς τὸ Χαριστήριον εἰς Ἀν. Ὀρλάνδον τόμ. Δ΄.

Ἰωάννινα

Εἰς τὴν παραλίμνιον περιοχὴν τῆς πόλεως, ΒΔ. τοῦ μικροῦ λιμένος Μῶλος, εἰς θέσιν «Μάτσκας», εὑρέθη τυχαίως ὑπὸ μικρῶν παιδιῶν μικρὸν ἀγγεῖον πήλινον, τὸ ὁποῖον περιεῖχε ἑκατὸν τριάκοντα τέσσαρα ἀργυρᾶ ἑνετικὰ νομίσματα (γρόσια), δύο χρυσᾶ δουκᾶτα καὶ ἓν φλωρίνιον, τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰῶνος. Εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ ἀγγεῖον τοῦτο μετεφέρθη ἄλλοθεν μετὰ τῶν χωμάτων, πρὸς ἰσοπέδωσιν τῆς παραλίου ὁδοῦ, διότι εὑρέθη ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἐπιχώσεων. Τὰ νομίσματα ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν πρὸς ἐξέτασιν ὑπὸ τῆς νομισματολόγου κ. Μάντως Οἰκονομίδου, τῆς ὁποίας ἔκθεσιν περὶ τούτων βλ. εἰς ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 11.

Φρούριον Ἰωαννίνων

Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων εἰς τὸ οἰκόπεδον Μουτσοπούλου, κείμενον ἐντὸς τοῦ κάστρου παρὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀνδρονίκου καὶ Θ. Παλαιολόγου, ἔναντι ἀκριβῶς τοῦ πύργου Θωμᾶ[12], ἦλθον εἰς φῶς παλαιὸν φρέαρ, ἴσως βυζαντινῆς περιόδου, ἑλληνιστικὸν ὄστρακον, τέσσαρες ἀγνῦθες ἐκ πηλοῦ, κέραμοι στέγης, ὡς καὶ συντρίμματα λιθίνου κατωφλίου. Σκαφικὴ ἔρευνα δὲν ἐξετελέσθη. Διὰ τοῦτο εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφανθῇ κανεὶς κατὰ πόσον τὰ προχριστιανικὰ εὑρήματα (ἀγνῦθες, ὄστρακον, κέραμοι στέγης) εὑρίσκονται κατὰ χώραν ἢ εἶχον μεταφερθῇ ἄλλοθεν, δεδομένου ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη ἔχει σχηματισθῇ βαθμιαίως δι' ἐπιχώσεων. Ὁ Προκόπιος (IV 1, 40), περιγράφων τὴν ἀκρόπολιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ᾠκοδόμησεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν νεωτέραν Εὔροιαν (τὰ σημερινὰ Ἰωάννινα) χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς χερσονίζοντα βράχον, εἰσερχόμενον ἐντὸς τῆς λίμνης, συνδεόμενον μὲ τὴν ξηρὰν διὰ στενοτάτης λωρίδος γῆς[13]. Ὁ στενὸς οὗτος «λαι-

12. Σχετικῶς βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 314, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

13. Περὶ τῆς ταυτίσεως τῆς Εὐροίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς τὴν πόλιν τοῦ Κάστρου Ἰωαννίνων, ἰδὲ Σ. Δάκαρην, Ἰωάν

μός », συνέχων τὸ βράχον μετὰ τῆς ξηρᾶς, διηυρύνθη βαθμιαίως διὰ τεχνητῶν ἐπιχώσεων καὶ περιβάλλεται σήμερον ὑπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κάστρου τῶν χρόνων τοῦ Δεσποτάτου καὶ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ.

Καστρίτσα

Ἐκ τῆς διαβρώσεως ἀρδευτικῆς αὔλακος, παρὰ τὴν βόρειον παρυφὴν τοῦ χωρίου Καστρίτσα, ἐνεφανίσθη κιβωτιόσχημος τάφος, ἔχων βάθος 0,60, μῆκος 1.65 καὶ πλάτος 0,63 - 0,66 μ. Ὀλίγον βορειότερον εἶχεν εὑρεθῆ πρὸ διετίας ἕτερος κιβωτιόσχημος τάφος, μὲ ψευδόστομον ἀμφορέα καὶ ἕτερον χειροποίητον ἀγγεῖον τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β - Γ περιόδου[14]. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν δοκιμαστικὴ ἔρευνα εἶχεν ἐπισημάνει προϊστορικὸν συνοικισμὸν μὲ ὄστρακα νεολιθικὰ Α2, ἐγχωρίαν κεραμεικὴν τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ τοῦ τύπου ΙΙ καὶ ΙΙΙ καὶ γραπτὴν ἀμαυρόχρωμον, τύπου Μπουμποῦστι, δυναμένην νὰ χρονολογηθῇ ἀπὸ τοῦ 13ου - 12ου π.Χ. αἰῶνος κ.ἑ.[15].

Αἱ πλευραὶ τοῦ τάφου καὶ αἱ καλυπτήριοι πλάκες εἶναι ἐκ φαιοῦ σχιστολίθου. Ὁ νεκρός, νεαρᾶς ἡλικίας, ἔκειτο συνεσταλμένος μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Δ. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν εὑρέθησαν συσσωρευμένα τὰ ὀστᾶ δύο ἄλλων νεκρῶν. Ἐντὸς τούτου οὐδὲν κτέρισμα ὑπῆρχεν, ἴσως διότι ὁ τάφος εἶχεν ἀναμοχλευθῆ ὑπὸ τῶν περιέργων. Εἰς τὰ πέριξ χώματα ὅμως συνελέγησαν μερικὰ ὄστρακα τῆς μονοχρώμου μελανοτέφρου τεχνικῆς τοῦ τύπου ΙΙΙ, ἴσως προερχόμενα ἐκ τοῦ τάφου τούτου. Πιθανῶς ἀνήκει εἰς τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ ὁ πλησίον πρὸ διετίας ἐρευνηθεὶς μὲ τὸν ψευδόστομον ἀμφορέα.

Ἐπὶ τῆς δυτικῆς ὄχθης τῆς ἀνατολικῆς ἀποστραγγιστικῆς τάφρου, 300 περίπου μ. ἀνατολικῶς τοῦ χώρου καὶ τῆς θέσεως τοῦ τάφου, ἡ ὁποία κατὰ τὸ ἔτος 1951 εἶχεν ἀποκαλύψει λείψανα τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ, ἐνεφανίσθη ἕτερος κιβωτιόσχημος τάφος μὲ προσανατολισμὸν πρὸς Β. ἐκ φαιῶν ἐπίσης σχιστολιθικῶν πλακῶν, τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ὁ τάφος, διαστάσεων 1.90 x 0,98 μ., ἐκαλύπτετο ὑπὸ πέντε φαιῶν πλακῶν σχιστολιθικῶν, εἶχε δὲ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν νοτίαν στενὴν πλευρὰν μικρὰν θήκην, πλάτους 0,35 μ., ἐκ δύο καθέτων πλακῶν. Ἐντὸς τῆς θήκης ὑπῆρχον δύο ὀδόντες τοῦ νεκροῦ, σιδηρᾶ αἰχμὴ δόρατος, χαλκῆ στλεγγὶς ἐκ τεσσάρων τεμαχίων καὶ ἀμφορίσκος μὲ πῶμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου σιδηροῦν κωνικὸν σφονδύλιον (Πίν. 290 ε). Ἡ διακόσμησις τοῦ ἀγγείου συνίσταται ἐξ ἀνθεμίων εἰς τὸν λαιμὸν καὶ σπειρομαιάνδρου ἐκ στιλπνοῦ γανώματος εἰς τὰ χείλη. Ἡ διακόσμησις ἐπὶ τῆς κοιλίας ἔχει ἐξαφανισθῆ. Ἐντὸς τοῦ τάφου διετηροῦντο ἐλάχιστα μόνον ἴχνη ὀστῶν, ἕνεκα τῆς ὀξύνου συστάσεως τοῦ ἀργιλικοῦ ἐδάφους. Ἐκ τῆς θέσεως τῆς θήκης καὶ ἰδίως τοῦ σιδηροῦ ξίφους, παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου (ἀριστερὰ τοῦ νεκροῦ καὶ μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Β.), τεκμαίρεται ἡ πρὸς Ν. θέσις τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ.

Ἐντὸς τοῦ τάφου δὲν εἶχε ταφῇ εἷς μόνον νεκρός, ἀλλὰ περισσότερα μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, διότι μερικὰ τῶν ἀγγείων (τὰ ὑπ' ἀριθ. 3 - 7) ἦσαν πλήρη τέφρας καὶ καμένων ὀστῶν. Ἔχομεν δηλαδὴ ἐδῶ περίπτωσιν τάφου μὲ κανονικὴν ταφὴν καὶ καῦσιν νεκροῦ. Τὰ περισσότερα τῶν κτερισμάτων ἔκειντο εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ τάφου, τὰ δὲ ὑπ' ἀριθ. 7, 8 καὶ 9 παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς:

1. Χαλκοῦν κάτοπτρον, διαμ. 0,13 μ. Ἐλλείπει ἡ λαβή. Εἰς τὸ σημεῖον συνδέσεώς της, ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ δίσκου, ἴχνη συγκολλήσεως ἐπιθέτου φύλλου κισσοῦ.

2. Σιδηροῦν ξίφος.

3. Ἀμφορεὺς μὲ μελανὸν γάνωμα, ὕψους 0,297 μ. Ἐλλείπει ἡ μία λαβή.

4. Ἀμφορεὺς μελαμβαφής, μὲ πῶμα ἀπολῆγον εἰς κομβίον. Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ κλάδος κισσοῦ ἐγχάρακτος. Τὰ φύλλα ἀποδίδονται δι' ἐρυθροῦ χρώματος· ὕψος 0,225 μ.

5. Χαλκῆ φιάλη, σχήματος ἡμισφαιρικοῦ, μετὰ βάσεως διαμ. 0,235 μ. (Πίν. 290 ς').

6 - 8. Στάμνοι ἀβαφεῖς, τροχήλατοι, ἐγχωρίας κατασκευῆς. Αἱ δύο μὲ πώματα καὶ κομβίον δακτυλιοειδές.

9. Τέσσαρες μικραὶ δακρυδόχοι, ἡ μία μὲ ἀμαυρὸν γάνωμα.

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

νινα, ἡ νεωτέρα Εὔροια, Ἠπειρ. Ἑστία 1952, σ. 537 - 554 καὶ ΠΑΕ 1951, σ. 174 σημ. 2. Τὸ ἄρθρον τοῦτο, δημοσιευθὲν εἰς τοπικὸν περιοδικόν, δὲν ἔγινεν εὐρύτερον γνωστόν· πρβλ. Philippson — Kirsten, ἔ. ἀ. ΙΙ, σ. 84 - 85, 283, σημ. 22 καὶ Nachträge, σ. 7, Kirsten — Kraiker, Griechenlandkunde, σ. 720 καὶ 747, Τὸ Ἔργον 1965, σ. 55 κ.ἑ. ΠΑΕ 1965, σ. 59 καὶ 63.

14. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 312 - 313. Περὶ τῆς σημασίας τῶν κιβωτιοσχήμων τάφων τῆς ΥΕ ΙΙΙ, βλ. V. R. L' A. Desborough, The Last Mycenaeans and their Successors, 1964, σ. 36 κ.ἑ. καὶ PPS 1965, σ. 213 κ.ἑ.

15. ΠΑΕ 1951, σ. 173 - 183, 1952, σ. 362 - 386.

ΒΙΤΣΑ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

Κατὰ τὴν ἀνόρυξιν νέας κοινοτικῆς δεξαμενῆς, ἀμέσως πρὸς Β. τῆς ἤδη ὑπαρχούσης ἄνωθεν τῶν ὑψηλοτέρων οἰκιῶν τοῦ χωρίου Βίτσα Ζαγορίου, εἰς ὑψόμετρον 1.000 μ. ἐπὶ τῆς Πίνδου, εὑρέθησαν κατὰ τὸν μῆνα Ὀκτώβριον ἀρχαῖοι τάφοι· ἡ ἔγκαιρος εἰδοποίησις τῆς ΙΑ΄ Ἐφορείας ὀφείλεται εἰς τὸν τότε ἔκτακτον Ἐπιμελητὴν Ἀρχαιοτήτων δημοδιδάσκαλον κ. Κ. Θεοδοσίου. Ἡ κατὰ τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Νοεμβρίου διεξαχθεῖσα δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ σκοπὸν εἶχε νὰ ἐρευνήσῃ τοὺς ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὀρύγματος (διαστάσεων 12.50 x 5 x 8.50 μ.) τυχὸν ἐναπομείναντας τάφους. Πράγματι ἡ ἔρευνα τοῦ νοτιωτέρου ἡμίσεος τούτου — διακοπεῖσα λόγῳ τοῦ χειμῶνος — ἀπέδωσε περὶ τὰς εἴκοσι πέντε ταφὰς ἑνὸς σημαντικοῦ διὰ τὴν Ἤπειρον ἀρχαίου νεκροταφείου, ἐκτεινομένου εἰς προσχωσιγενῆ στενὸν αὐχένα μεταξὺ δύο πετρωδῶν ὑψωμάτων, ἐξ ὧν τὸ πρὸς Δ. ὀνομάζεται «Κλαδερά» (Πίν. 291 α).

Ἡ ἔρευνα ἤρχισεν ἀπὸ τῆς ὁριζοντίας ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου τῆς δεξαμενῆς καὶ ἐξῆς, δηλαδὴ ἀπὸ βάθους 1.80 μ. εἰς τὸ βόρειον τμῆμα καὶ 1.50 μ. εἰς τὸ νότιον, μέχρι περίπου τῶν 2 ἕως 2.20 μ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔδωσε πλούσια ἀποτελέσματα εἰς τὸ νότιον ἥμισυ τῆς δεξαμενῆς, διότι χάρις εἰς τὴν πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν κλίσιν τοῦ ἐδάφους δὲν εἶχεν ἀφαιρεθῆ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν εἰς ὅλον του τὸ ὕψος (1.50 περίπου μ.) τὸ περιέχον τὰς ταφὰς σκοτεινοῦ καστανοῦ χρώματος στρῶμα, ὡς συνέβη εἰς τὸ βόρειον ἥμισυ. Εἰς τὰ κάθετα τοιχώματα τῆς δεξαμενῆς διακρίνεται σαφῶς τὸ στρῶμα τοῦτο ἐκ τοῦ σκοτεινοῦ χρώματος τοῦ χώματος καὶ τῶν περιεχομένων μικροῦ μεγέθους λίθων ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου καστανοκιτρίνου χώματος καὶ τοῦ ὑποκειμένου στρώματος τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἐκ καστανερύθρου χώματος.

Εἰς τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τριῶν τοὐλάχιστον ἀλλεπαλλήλων στρωμάτων ταφῶν (τὸ δεύτερον ἀπὸ τὸ πρῶτον ἀπέχει περὶ τὰ 0,10 - 0,15 μ., τὸ τρίτον ἀπὸ τὸ πρῶτον περὶ τὰ 0,30 - 0,40 μ.), ἐνῷ οἱ ἐργάται εἶχον ἤδη καταστρέψει ἓν ἀκόμη στρῶμα, ὑπερκείμενον τῶν ἄλλων.

Εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ διάταξιν τῶν τάφων παρατηρεῖται μεγάλη ποικιλία, ὀφειλομένη καὶ εἰς τὴν μακραίωνα χρῆσιν τοῦ νεκροταφείου. Καύσεις δὲν διεπιστώθησαν — οἱ νεκροὶ κεῖνται ἐν γένει ἐκτάδην καὶ εἰς μίαν μόνον περίπτωσιν, τὴν τοῦ τάφου 25, ὁ νεκρὸς εἶναι συνεσταλμένος ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς. Διεκρίθησαν τέσσαρες τρόποι κατασκευῆς τάφων: 1) Ἀπόθεσις ἐντὸς ἁπλῶν λάκκων. 2) Κατασκευὴ πλευρικῶν τοιχωμάτων μὲ διαφόρου μεγέθους ὀρθίας πλάκας, ἐνίοτε ὑποστηριζομένας ὑπὸ μικροτέρων, εἰς εὐθύγραμμον ἢ ἐλλειψοειδῆ διάταξιν καὶ κάλυψις διὰ μικροτέρων λίθων, στηριζομένων ἐπὶ στέγης ἐκ λεπτῶν κλάδων. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ὁ τάφος 10 (Πίν. 291 ε). 3) Κάλυψις τοῦ νεκροῦ διὰ λιθοσωροῦ, ἀκολουθοῦντος εἰς ἐλλειψοειδῆ διάταξιν τὸ περίγραμμα τοῦ σώματος (τάφος 8, τάφος 13, Πίν. 291 γ). 4) Κάλυψις τοῦ τάφου δι' ὁριζοντίων πλακῶν στηριζομένων ἐπὶ καθέτων (τάφος 5, Πίν. 291 β). Οἱ τρεῖς πρῶτοι τρόποι κατασκευῆς ἀναφέρονται εἰς τοὺς παλαιοτέρους τάφους, ἐνῷ ὁ τέταρτος εἰς τάφους τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Ὡς πρὸς τὸν προσανατολισμὸν τῶν νεκρῶν οὐδεμία κανονικὴ διάταξις παρετηρήθη. Ἀκόμη καὶ εἰς τὸ αὐτὸ στρῶμα ἕκαστος τάφος ἔχει ἴδιον προσανατολισμόν.

Σχεδὸν ὅλοι οἱ τάφοι ἦσαν πλουσίως ἐκτερισμένοι. Κατὰ κανόνα τὰ κτερίσματα — ὑπερπεντήκοντα πήλινα ἀγγεῖα, σιδηρᾶ ὅπλα καὶ κοσμήματα, ὀλίγα χαλκᾶ ἀντικείμενα — ἐτοποθετοῦντο ἐπὶ τῶν ἄκρων ποδῶν τοῦ νεκροῦ ἢ παρὰ τὰς χεῖρας καὶ μόνον εἰς τοὺς κλασσικῶν χρόνων τάφους παρὰ τὴν κεφαλήν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κτερισμάτων οἱ τάφοι χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς — ἴσως καὶ πρωτογεωμετρικῆς — ἐποχῆς μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ χάσμα κατὰ τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ νεκροταφείου. Βάσιν διὰ τὴν χρονολόγησιν ἀποτελοῦν τὰ συνυπάρχοντα μετὰ τῶν ἐγχωρίων ἀγγείων εἰσηγμένα κορινθιακὰ (8ου, 7ου καὶ 6ου αἰ.) ἢ ἀπομιμήσεις αὐτῶν καὶ κατόπιν τὰ ἀττικὰ (6ου - 5ου αἰ. π.Χ.). Τὰ ἐγχώρια ἀγγεῖα ἀκολουθοῦν προϊστορικὰ σχήματα (κάνθαροι, ὀπισθότμητοι πρόχοι, καλαθόσχημα, τρίωτοι ἀμφορεῖς) καὶ πολλὰ φέρουν ἀμαυρόχρωμον γεωμετρικὴν διακόσμησιν ἐξ ὁριζοντίων ταινιῶν, ἐναλλὰξ γωνιῶν, δικτυωτῶν καὶ τριγώνων, βορειοδυτικοῦ μακεδονικοῦ τύπου (Μπουμποῦστι, Πάτελι). Οἱ κατώτεροι τάφοι εἶναι καὶ οἱ παλαιότεροι, ἐκτερισμένοι διὰ τοιούτων ἐγχωρίων ἀγγείων, σιδηρῶν ὅπλων καὶ κοσμημάτων.

Περιγραφὴ σημαντικωτέρων τάφων καὶ εὑρημάτων:

Τάφος 3 β. Εἰς τὸ πρῶτον στρῶμα τοῦ δαπέδου τῆς δεξαμενῆς. Ὁ νεκρὸς — κεφαλὴ πρὸς Α. — ἐκαλύπτετο διὰ μικροῦ μεγέθους λίθων. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα αὐτοῦ δύο μελαμβαφεῖς κοτύλαι καὶ δύο μελανομόρφου ρυθμοῦ λήκυθοι, τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Ὑπὸ τὸ ἀριστερὸν γόνατον τοῦ

νεκροῦ ἐγχώριον ἀνοικτὸν ἀγγεῖον, κτέρισμα ἴσως τάφου τοῦ κατωτέρου στρώματος.

Τάφος 5. Ὁριζόντιαι πλάκες ἐκάλυπτον τὸν νεκρὸν — κεφαλὴ πρὸς Δ. — ὡς καὶ τὰ ὀστᾶ ἑτέρας διατεταραγμένης ταφῆς (Πίν. 291 β). Μόνον κτέρισμα ἡ παρὰ τὴν κεφαλὴν κοτύλη τύπου «γλαυκός», 5ου π.Χ. αἰ.

Τάφος 8. Εἰς τὸ πρῶτον καὶ αὐτὸς στρῶμα τοῦ δαπέδου. Ὁ νεκρὸς — κεφαλὴ πρὸς Δ. — ἐτοποθετήθη ἐπὶ προχείρου στρώσεως λίθων καὶ εἶτα περιεβλήθη στενῶς καὶ ἐκαλύφθη δι' εὐμεγέθων λίθων εἰς ἐλλειψοειδῆ διάταξιν (Πίν. 291 γ). Ἦτο πλουσίως ἐκτερισμένος. Παρὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα ἀπετέθη μεγάλη σιδηρᾶ μάχαιρα, μήκους 0,315 μ. (Πίν. 292 β), καὶ δύο λόγχαι, τῶν ὁποίων ἐσῴθησαν αἱ σιδηραῖ αἰχμαί. Ἐπὶ τῶν ἄκρων ποδῶν εὑρέθη χαλκῆ πρόχους, ὕψους 0,145 μ., μὲ στρεπτὴν λαβὴν ἀπολήγουσαν εἰς φύλλον κισσοῦ (Πίν. 292 α) καὶ ὑπ' αὐτὴν κοτύλη τύπου «γλαυκός», χρονολογουμένη εἰς τοὺς περὶ τὸ 500 π.Χ. χρόνους.

Ταφὴ 9. Διατεταραγμένη, ἀμέσως πρὸς Β. τῆς προηγουμένης. Ἐξ αὐτῆς προέρχεται ἓν τῶν σημαντικωτέρων εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς, τὸ εἰς τὸν Πίν. 292 γ εἰκονιζόμενον σιδηροῦν ξίφος βορείου τύπου, μήκους 0,575 μ., μετὰ ἐπενδύσεως τῆς λαβῆς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ. Ἐκ τοῦ μύκητος ταύτης δὲν ἐσώθησαν εἰ μὴ οἱ τρεῖς ὀδόντες πρὸς συγκράτησιν αὐτοῦ. Ἐκ τῶν σωθέντων ἐπὶ τῆς λεπίδος ἴχνῶν διεπιστώθη, ὅτι εἶχε ξυλίνην θήκην ἐνισχυμένην κατὰ τὴν αἰχμὴν διὰ σιδήρου. Παρὰ τὴν αἰχμὴν τοῦ ξίφους εὑρέθη σφαιρικὸς πρωτοκορινθιακὸς ἀρύβαλλος, ἁπλουστάτης διακοσμήσεως ἐξ ὁριζοντίων γραμμῶν, χρονολογούμενος εἰς τὸν 8ον π.Χ. αἰῶνα.

Τάφος 10. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ στρώματος μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Ὄρθιοι λίθοι, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ μικροτέρων, περιέβαλλον εἰς σχεδὸν ὀκτώσχημον διάταξιν τὸν νεκρόν (Πίν. 291 ε), κατὰ τὸν ἀριστερὸν ὦμον τοῦ ὁποίου εὑρέθη σιδηρᾶ περόνη καὶ κατὰ τὸν δεξιὸν ἀγκῶνα κορινθιακὸς ἀρύβαλλος 6ου π.Χ. αἰ. Ὑπὸ τοὺς ὀρθίους λίθους τῆς Ν. πλευρᾶς εὑρέθησαν τρία ἐγχωρίου τύπου ἀγγεῖα, ὀπισθότμητος πρόχους, κάνθαρος καὶ ἀμφορεύς, ἀποτεθειμένα παρὰ τὴν ἀριστερὰν κνήμην τοῦ σκελετοῦ ἑτέρας *ταφῆς 14*. Ἡ ταφὴ 14, μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ πρὸς ΝΑ., ἀνήκει εἰς τὸ δεύτερον στρῶμα τοῦ δαπέδου. Δὲν παρετηρήθη οὐδεμία ταφικὴ κατασκευή, οἱ δὲ πόδες του, διερχόμενοι κάτωθεν τῆς ἀψῖδος τοῦ τάφου 10, ἀπολήγουν 0,10 μ. βαθύτερον τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου τοῦ νεκροῦ τοῦ τάφου 10.

Τάφος 12. Ἀνήκει εἰς τὸ τρίτον στρῶμα τοῦ δαπέδου. Μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ πρὸς Β., καὶ ὀρθίας πλάκας εἰς τὰ πλάγια, διέρχεται 0,35 μ. κάτωθεν τῶν ποδῶν τοῦ τάφου 8. Ἐπὶ τῶν ἄκρων ποδῶν ἀμφορεὺς καὶ ὀπισθότμητος πρόχους μὲ ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν. Κατὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐλαφρῶς καμπύλον σιδηροῦν μαχαιρίδιον. Πρωτογεωμετρικῶν ἴσως χρόνων (Πίν. 291 δ).

Τάφος 21. Τοῦ τρίτου καὶ αὐτὸς στρώματος, εἶναι ἁπλοῦς λάκκος περιέχων σκελετόν, μήκους 1.70 μ., μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Ἐπὶ τῶν ἄκρων ποδῶν κάνθαρος ἐκ κιτρίνου πηλοῦ, ραμφόστομος ἐγχωρία πρόχους καὶ κορινθιακὴ γεωμετρικὴ τρίλοβος οἰνοχόη, τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. Παρὰ τὴν δεξιὰν ἄκραν χεῖρα μικρός, ἐγχώριος κάνθαρος, ἐνῷ εἰς τὸν ἀριστερὸν ὦμον εὑρέθη θαυμασίας διατηρήσεως χαλκῆ πόρπη, τοῦ φυλλοσχήμου τύπου, μὲ διακόσμησιν εἰς τεχνικὴν tremolo (Πίν. 292 δ).

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς θὰ δώσῃ ἀκριβεστέρας πληροφορίας ὡς πρὸς τοὺς τρόπους ταφῆς καὶ θὰ ἐξετασθῇ τὸ ἐνδεχόμενον ὑπάρξεως τύμβου, ἂν καὶ ἡ φύσις τῆς τοποθεσίας δὲν εὐνοεῖ τοιαύτην ὑπόθεσιν, δημιουργουμένην ἐκ τῆς ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τῆς δεξαμενῆς μορφῆς τῆς καθέτου τομῆς τοῦ περιέχοντος τοὺς τάφους στρώματος.

Τὸ νεκροταφεῖον τῆς Βίτσας Ζαγορίου παρέχει λίαν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα διὰ τὴν γνῶσιν τῶν ἐπαφῶν, τὰς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἔχῃ μία εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Πίνδου περιοχὴ μετὰ τῆς Κορίνθου, τῆς Ἀττικῆς καὶ παλαιότερον, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν μετακινήσεων τῶν βορειοδυτικῶν φύλων, μετὰ τῆς Μακεδονίας. Εἰς τὸν γειτονικὸν λόφον «Γιανίτσαροι» τῆς Κοινότητος Μονοδενδρίου, ὑπάρχουν λιθόκτιστοι τεράστιαι δεξαμεναί, ὡς καὶ ὑδραγωγεῖον, καὶ ἐκεῖ ἐλπίζεται νὰ εὑρεθοῦν τὰ ἴχνη τοῦ συνοικισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκε τὸ ἐπὶ πεντακόσια τοὐλάχιστον ἔτη ἐν χρήσει νεκροταφεῖον.

Ι. ΚΟΥΛΕ·Ι·ΜΑΝΗ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Νικόπολις

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἀπομακρύνσεως ἐπιφανειακῶν χωμάτων διὰ προωθητῆρος, δεξιὰ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἰωαννίνων - Πρεβέζης, καὶ εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ἡ ὁδὸς διέρχεται διὰ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ τείχους εἰς τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον τῆς Νικοπόλεως, ἀπεκαλύφθη τάφος τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 2ου ἢ καὶ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος. Αἱ πλευραὶ τούτου, διαστάσεων ἐσωτερικῶν 1.45 x 0,50 μ., εἶναι κατεσκευασμέναι μὲ ὀπτὰς πλίνθους. Ἡ ἀσβεστολιθικὴ καλυπτήριος πλάξ, ἁδρῶς λιθουργημένη, εἶχε παρασυρθῇ ὑπὸ τοῦ προωθητῆρος. Ἕνεκα τούτου ὁ φύλαξ Ἀρ-

χαιοτήτων Νικοπόλεως προέβη εἰς τὸν καθαρισμόν, του, ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν τοῦ γειτονικοῦ Σταθμοῦ, καὶ εἰς τὴν περισυλλογὴν τῶν κτερισμάτων, ἤτοι δύο χρυσῶν ἐνωτίων, σχήματος κρίκου, καὶ δύο πηλίνων λύχνων. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἑνὸς λύχνου ὑπάρχει ἀνάγλυφος Ἐρωτιδεύς, κρατῶν νάρθηκα ξύλινον, ἐπὶ τῆς βάσεως δὲ τὸ ὄνομα τοῦ κεραμέως, *Λουκίου*[16].

Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ

IV. ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

1. Ἀρχαῖον θέατρον Δωδώνης

Εἰς τὸ δυτικὸν περιμετρικὸν ἀνάλημμα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου ἐγένοντο αἱ κάτωθι στερεωτικαὶ καὶ ἀναλημματικαὶ ἐργασίαι, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Σωτηρίου Δάκαρη.

α) Ἀποκατεστάθη ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἀναλήμματος τούτου διὰ τῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εὑρεθέντων λίθων, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μπαζῶν (Πίν. 293 α). Οἱ θραυσθέντες λίθοι συνεδέθησαν δι' ὀρειχαλκίνων γόμφων, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν τοῦ κοίλου, τὸ ὁποῖον εἶχε καταρρεύσει, ἐπληρώθη δι' ἀργῶν λίθων καὶ σιμεντοκονίας. Πρὸς τοῦτο ἐχρησιμοποιήθησαν 22 μ.^{3} ὀγκολίθων ὡς καὶ 100 μ.^{3} περίπου ἀργολίθων πρὸς σχηματισμὸν τῆς στοιβῆς.

Ὑπολείπεται ἐργασία διὰ τὸ προσεχὲς πρόγραμμα, οὕτως, ὥστε τὸ ἀνάλημμα νὰ ἀποκτήσῃ δύο εἰσέτι δόμους, πρὸς συγκράτησιν τοῦ γεμίσματος τοῦ κοίλου, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὑφίστανται εἰσέτι πολλοὶ λίθοι τοῦ ἀναλήμματος.

β) Ἀποκατεστάθη ὁ ΒΔ. πύργος τοῦ ἀναλήμματος τῆς προσόψεως, διότι εἶχε διαρραγῆ ἡ βάσις του καὶ ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ ὄψις εἶχε καταρρεύσει (Πίν. 293 β).

γ) Ἐγένετο προμήθεια 25 μ.^{3} ὀγκολίθων ἀσβεστολίθου καὶ 100 μ.^{3} λίθων ἀργῶν πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κοίλου.

δ) Ἐγένετο συντήρησις τῶν πρὸ τοῦ κοίλου εἴκοσι ἑδωλίων μετὰ κερκίδος, ἀνηκόντων εἰς τὸ ἀρχαῖον στάδιον (Πίν. 293 γ).

Πρὸς τοῦτο συνεκολλήθησαν τὰ ἀπολεπισθέντα τεμάχια, ἐξασφαλισθείσης τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν ἑδωλίων, ἐκ τοῦ ἐντόνου ἀπολεπισμοῦ, τὸν ὁποῖον ὑφίσταται τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ἀσβεστολίθου. Ὁ Πίν. 293 δ δεικνύει τὴν πρὸ τῶν ἐργασιῶν κατάστασιν τοῦ ΒΔ. πύργου καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἑδωλίων τοῦ σταδίου.

16. J. Perlzweig, Lamps of the Roman Period (The Athenian Agora VII), ἀριθ. 235, 253, 264, 267, 287, 305 - 307.

2. Ἀρχοντικὰ Τσεπελόβου Ζαγορίου

Διὰ πιστώσεως, διατεθείσης ἐκ τοῦ Ἔργου Ἐπενδύσεων «Στερέωσις Ἀρχοντικῶν Τουρκοκρατίας», ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι εἰς τὰ ἀρχοντικὰ Τσεπελόβου Ζαγορίου:

Κατ' ἀρχὴν δὲν κατέστη ἐφικτὴ ἡ στερέωσις τῶν τοίχων τῆς πλέον σημαντικῆς οἰκίας Κέντρου ἐν Τσεπελόβῳ, τοῦ ἰδιοκτήτου ἀποποιηθέντος τὴν ἐπέμβασιν, διότι εἶχε τὴν ὑποψίαν, ὅτι τοῦτο θὰ ἀπετέλει αἰτίαν ἀπαλλοτριώσεως τῆς οἰκίας του.

Κατόπιν τούτου αἱ κύριαι ἐργασίαι ἐστράφησαν εἰς τὴν στερέωσιν τῆς οἰκίας *Μιλτιάδου Τσουμάνη* (Πίν. 294 β). Ἀνακατεσκευάσθησαν ἐκ θεμελίων οἱ ἑτοιμόρροποι ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς κατὰ τὸ ἥμισυ, ὕψους 6.50 καὶ μήκους 6.85 μ., ἡ βόρειος ἐξ ὁλοκλήρου, μήκους 11.55 καὶ ὕψους 6 μ., καὶ σχεδὸν ἀνακατεσκευάσθη ἡ στέγη τῆς οἰκίας. Τὴν ἀπαιτηθεῖσαν ξυλείαν τῆς στέγης διέθεσεν ἐξ ἰδίων ὁ ἰδιοκτήτης. Ἀπαιτοῦνται εἰσέτι σοβαραὶ ἐργασίαι, οὐχὶ βεβαίως ἐπείγουσαι, τῆς προσόψεως καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ, παρουσιάζοντος ἀξιόλογον ἐνδιαφέρον (Πίν. 294 α).

Ἐγένετο ἐπίσης, εἰς μῆκος 5.50, μερικὴ ἀνακατασκευὴ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς αὐτῆς οἰκίας, ὕψους 5 μ., κοινοῦ (μεσοτοίχου) μετὰ τῆς πρὸς Δ. συνεχομένης οἰκίας τοῦ *Σωτηρίου Βαγγελῆ* (Πίν. 294 γ). Ἀκολούθως ἐξετελέσθησαν μικροτέρας κλίμακος στερεωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τοίχους καὶ στέγας τῶν κατωτέρω οἰκιῶν, πρὸς πρόληψιν ἐνδεχομένης καταρρεύσεως: Οἰκίας *Ἀδελφῶν Φερεντίνου*, στερέωσις ἐξωτερικοῦ τοίχου δυτικῆς πλευρᾶς, οἰκίας *Γεωργίου Δούβαλη*, συντήρησις ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἀνακατασκευὴ τοίχου 9.50 x 2.50 μ., ἐπισκευὴ στέγης, οἰκίας *Εὐφροσύνης Βαζίμα*, στερέωσις νοτίας πλευρᾶς ἐξωτερικοῦ τοίχου καὶ οἰκίας *Παπαμπέλη ἢ Μάου*, μιᾶς τῶν καλυτέρων οἰκιῶν τῆς κοινότητος, ἡ ὁποία κατὰ τὴν τετειχισμένην ἐπιγραφὴν *ἐυθειάσθη τὸ ἔτος 1771*, στερέωσις τμήματος ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοίχου. Ἐστράφησαν δηλαδὴ αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι εἰς τὴν πλήρη στερέωσιν τῶν τοίχων καὶ τῆς στέγης τῆς οἰκίας Μιλτ. Τσουμάνη καὶ εἰς τὴν μερικὴν στερέωσιν τοίχων καὶ στεγῶν ἄλλων οἰκιῶν, εἰς ὅσα σημεῖα ἐκρίθη ἐπιβεβλημένη ἡ στερέωσις.

3. Περιφράξεις

Περιεφράχθη τὸ παλαιολιθικὸν *σπήλαιον Ἀσπροχαλίκου* τῆς Κοινότητος Ἁγίου Γεωργίου Νομοῦ Πρεβέζης, ἐνῷ δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας περιεφράχθη ἡ βυζαντινὴ βασιλικὴ *Γλυκῆς Παραμυθιᾶς*.

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

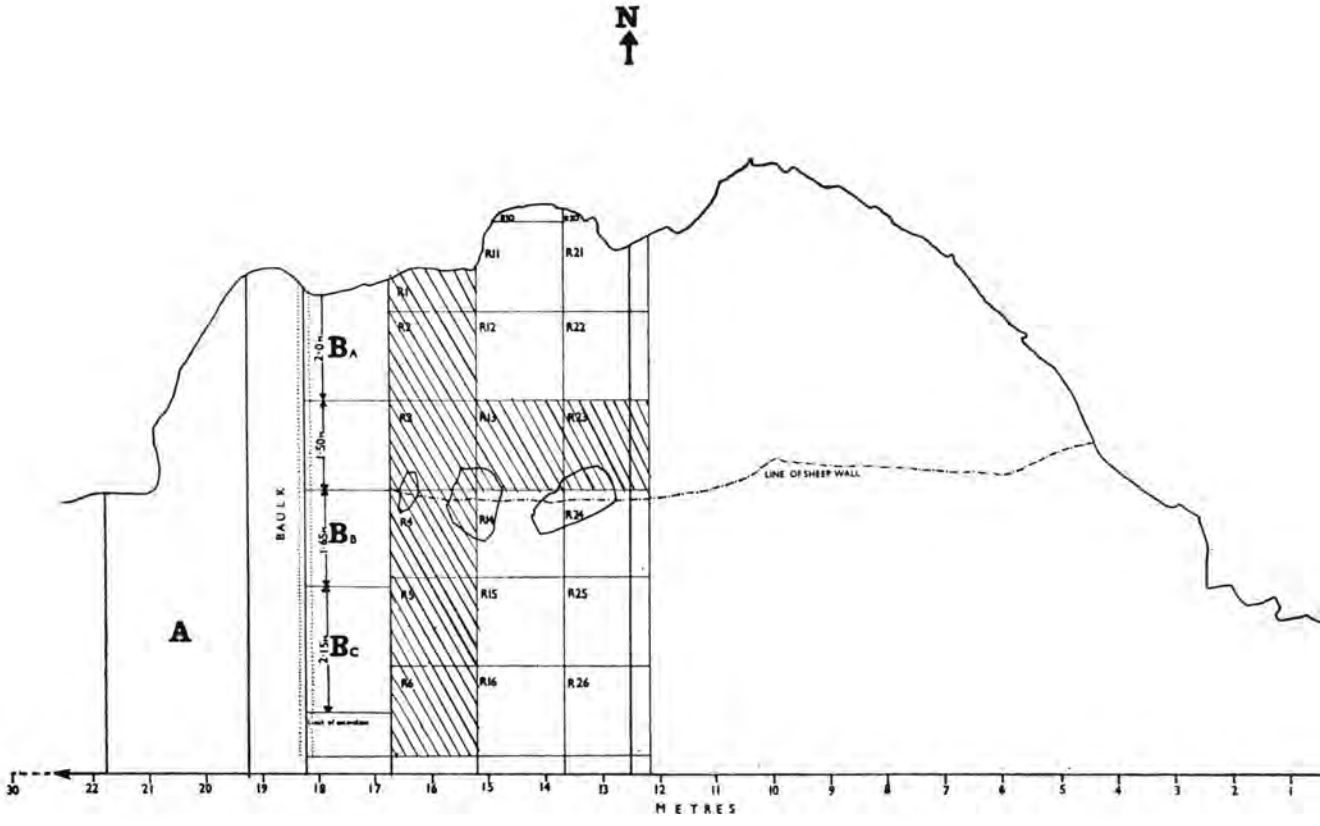
*

EXCAVATIONS AT THE ROCK SHELTER OF ASPROCHALICO

The exploratory excavations at Asprochalico were continued in 1965. The trial excavation in 1964 did not reach the bottom of the shelter.

In view of the importance of the cave to European Prehistory the excavations in 1965 were restricted to a small area in order that as little of the cave deposits should be disturbed as possible before the full implications of the stratigraphy and the dating of the deposits were completely understood (Plan 1). Excavation was therefore confined to solving particular problems. In the course of this work a small but valuable collection of some 20.000 artefacts was made which are certainly precisely related to the known stratigraphy. Trench B was excavated to the bottom of the shelter (Plan 2). Excavations in rectangles R 10, 11, 12, 13, 21, 22, 23 was postponed in view of heavy rock falls which were exposed just below the surface. Excavation in R14, 15, 24, 25, was stopped at 2 metres below the surface by reason of the disturbed nature of the deposits outside the shelter.

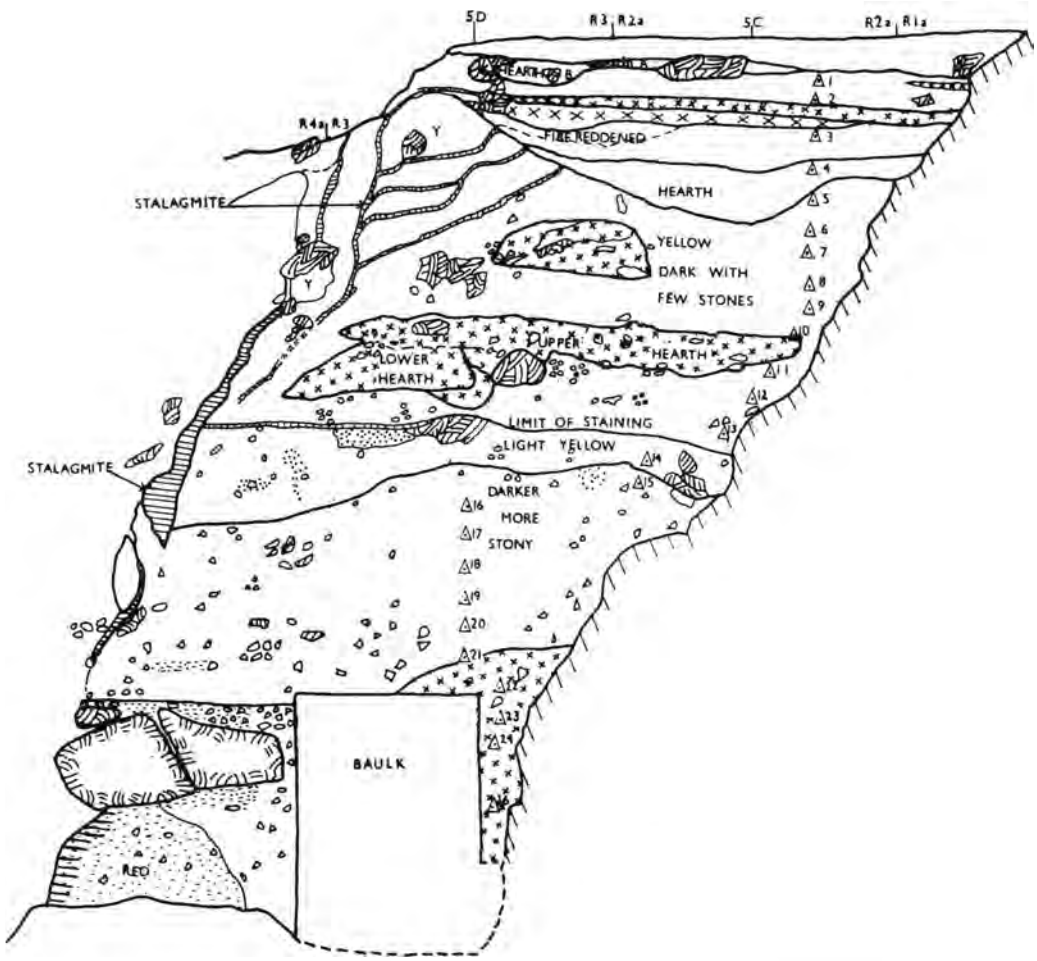
It should be noted that contrary to what might have been expected, the talus outside the cave bears no direct relation to the stratigraphy of the undisturbed deposits within the cave. Pl. 295 a shows the excavation in progress. The photograph is of the vertical sheet of stalagmite behind which were the undisturbed deposits inside the shelter. Pl. 295 b shows the second stage of the excavation with more of this layer removed. The deposits inside the shelter (Plan 2) were clearly undisturbed and have yielded two superimposed palaeolithic industries, a Mousterian which is C^{14} dated to greater than 39.900 B.P. (I 1957) and a Gravettian industry 26.100 + 900 — 800 B.P. (I 1956). There is a classic Mousterian at the base of the deposits. More radiocar-

Plan 1. Asprochaliko. Plan of shelter and excavations

bon dates will be forthcoming. Two things appear to emerge from these dates. Firstly Asprochaliko is by far the oldest human habitation site known in Greece. Secondly the Gravettian type industry in the upper part of the shelter is

matic and geological succession in North Western Europe has received considerable attention, particularly during the last 20 years from pollen analysts, geologists and archaeologists, the succession remains much in dispute. Further,

Plan 2. Asprochaliko 1965. Section of the undisturbed deposits inside the shelter

almost certainly older than the Gravettian industry in Western Europe. This considerably strengthens the opinion of those authorities who believe that there is a backed blade industry in Eastern Europe which is earlier than the Gravettian of Western Europe. It is now known that we can look forward to a major contribution to Palaeolithic archaeology from these investigations in Epirus.

The result of previous surveys by the same team in Epirus are now partly known. A cli-

the chronological relationship of the Last Glaciation with the European ice sheets, after having been accepted in 1947 has since come under considerable criticism to the extent that many authorities doubt the existence of the pluvials themselves. A climatic succession has been established in North Africa at the cave of Haua Fteah, by the work of Hey on the geological succession in Cyrenaica, and by a number of pollen analysis in the Sahara. The problem therefore is to determine the relationship of these

climatic changes to the European succession.

At Preveza it has been observed there is a beach and fossil dunes similar to those in Cyrenaica and probably of Last Glaciation date. As in North Africa there are also tufaceous deposits related to a phase after the Last Glaciation. It now appears certain that a link will be established between the climatic succession in Europe and that of North Africa. A later observed phenomenon is that a considerable area of the present agricultural land was not deposited in Epirus until post-Classical times, a fact of considerable economic importance.

A further cave which contains an upper Palaeolithic industry has been observed at Ioannina. Judging by the artefacts which have been washed out of the talus by erosion the industry is of Gravettian type and perhaps similar to that of the Seidi cave between Levadia and Thebes. It is associated with a lake transgression when the lake was considerably larger than it is now.

The task remains to recover a sufficient number of artefacts from these well stratified sites to provide a sound basis for statistical analysis, so that the industries of Epirus may be used as a standard against which European sites may be set. Rarely is it that artefacts occur at a site in sufficient abundance to enable this to be done. At Asprochaliko, and it is believed, at Kastritsa what may well be a unique opportunity occurs to do so.

E. S. HIGGS

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

Ἀπὸ τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1965 ἤρχισε λειτουργοῦσα ἐν Ἰωαννίνοις ἡ 5η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ἱδρυθεῖσα διὰ τοῦ Β. Διατάγματος 550/1965 καὶ ἔχουσα ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν της τὰ μνημεῖα τῆς Ἠπείρου, τῆς Αἰτωλοακαρνανίας καὶ τῶν Ἰονίων Νήσων. Ἔφορος ἐτοποθετήθη ἡ ὑπογραφομένη, Ἐπιμελητὴς δὲ ὁ κ. Π. Βοκοτόπουλος.

Ἡ προσπάθειά μας ἐστράφη κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς μεγάλης εἰς ἔκτασιν καὶ περιεχόμενον αὐτῆς περιφερείας πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πρώτης γνωριμίας μας μὲ τὰ μνημεῖα καὶ διαπιστώσεως τῶν ἀμεσωτέρων ἀναγκῶν συντηρήσεως τούτων. Προσέτι ἡ ἔναρξις δημιουργίας ἀρχείου τῶν μνημείων, γνωστῶν ἢ ἀγνώστων μέχρι σήμερον, ὡς καὶ φωτογραφήσεώς των ὑπῆρξαν ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων.

Λόγῳ τοῦ περιριωσμένου χρόνου καὶ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος, κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους τούτου, ὅτε ἀνελάβομεν τὴν Ἐφορείαν, ἐπεσκέφθημεν κυρίως τὰ εἰς προσιτὰς περιοχὰς μνημεῖα καὶ ἰδίως ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ ἀξιολογώτερα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκεῖνα, δι' ἃ ὑπῆρχον ἐπείγοντα θέματα συντηρήσεως.

Ἠρχίσαμεν μὲ τὴν μελέτην τῶν σημαντικῶν μνημείων τῆς Ἄρτης τῆς ἐποχῆς τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, τῶν ὁποίων, ὡς γνωστόν, τὴν ἀναστήλωσιν καὶ δημοσίευσιν ἔχει ἀναλάβει ἀπὸ ἐτῶν ὁ Καθηγητὴς κ. Ἀ. Ὀρλάνδος. Ἐξακολουθῶν τὸ σωστικὸν ἔργον του καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐπεράτωσε τὴν ἀναστήλωσιν τῆς μεγάλης Τραπέζης τῆς Παρηγορητίσσης, ἐξόδοις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Αὕτη θὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς αἴθουσα Μουσείου. Ἐπίσης διεμορφώθη ἡ πρόσβασις πρὸς τὸν αὐτὸν ναὸν καὶ ἐτοποθετήθη νέα περίφραξις τοῦ περιβόλου του (βλ. Τὸ Ἔργον 1965, σ. 146).

Εἰς τὸν Νομὸν Ἄρτης ἐπεσκέφθημεν ἄλλον ἀξιόλογον ναὸν τῶν χρόνων τοῦ Δεσποτάτου, τὴν Κόκκινην Ἐκκλησιὰν Βουλγαρελίου (νῦν Δροσοπηγή). Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ ναὸς οὗτος ἔχει ἀναστηλωθῆ καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ δημοσιεύσαντος παλαιότερον τὸ μνημεῖον (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τ. Β' (1927), σ. 153-169) καὶ περιφρουροῦντος τὰ μνημεῖα τοῦ Νομοῦ Ἄρτης Καθηγητοῦ κ. Ὀρλάνδου. Ἐδῶ διεπιστώσαμεν τὴν ἀνάγκην συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων σῴζονται ὡρισμέναι προσωπογραφίαι ἀπὸ τὰς παλαιοτέρας εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, ὅπως ἡ τοῦ Ἰωάννου Τζιμισκῆ καὶ τῆς συζύγου του Ἄννης (ἔ.ἀ. σ. 162), αἵτινες παραμένουν εὐτυχῶς ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν των παρὰ τὸν θρυμματισμὸν τῶν κονιαμάτων γύρωθεν (Πίν. 296 α).

Εἰς τὴν Θεσπρωτίαν, ἡ ὁποία περιμένει ἐρευνητὰς διὰ τὰ μόλις ἐπισημανθέντα ἕως τώρα μνημεῖα της ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἐσημειώσαμεν, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ἐνδείξεων ὑπάρξεως θέσεων πρὸς ἀνασκαφήν, τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγίου Δονάτου. Τοῦτο εὑρίσκεται εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἀπὸ τὰ χωρία Ἀγορὰ καὶ Ζερβοχώριον, ἐντὸς ἀρκούντως ὑψουμένων ὑπολειμμάτων ἑλληνιστικοῦ φρουρίου, ὅπου διακρίνει τις τάφους σεσυλημένους ἢ μή, ὡς καὶ κτίσματα. Τὸ ἐκκλησίδιον (διαστάσεων 7 x 5.50 μ.) ἐσωτερικῶς μὲν εἶναι τελείως ἀνανεωμένον, τὸ ἐξωτερικόν του ὅμως μαρτυρεῖ ὅτι ἐκτίσθη ἐν μέρει ἀπὸ ὑλικὰ ἀρχαίου ναοῦ. Πλάκες φέρουσαι τριγλύφους καὶ σταγόνας ἐπὶ ἄλλων μεγάλων πλακῶν σχηματιζουσῶν εἶδος εὐθυντηρίας, ἀποτελοῦν τὸ κάτω μέρος τοῦ ναοῦ (Πίν. 296 β). Ἄφθονα πήλινα ὄστρακα ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων εἶναι διεσκορπισμένα πέριξ τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὴν Θεσπρωτίαν ὁμοίως ἀνήκει ἓν ἀξιόλογον, ἀλλ' ὀλιγώτερον γνωστόν, μνημεῖον τῶν χρόνων τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Πρόκειται περὶ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, κειμένης παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Κωκυτοῦ (παραποτάμου τοῦ Ἀχέροντος), εἰς τὸ χωρίον Κυψέλη (πρώην Τουρκοπάλουκον). Ὁ ἀείμνηστος Δ. Εὐαγγελίδης εἶχε δημοσιεύσει περὶ αὐτῆς περίληψιν ἀνακοινώσεώς του εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου (τ. Α (1955), σ. 182 - 183). Ἐντὸς χώρου μὲ ἠρειπωμένα κτήρια γύρωθεν, τὰ προσκτίσματα τῆς μονῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ καλῶς σχεδὸν διατηρουμένη Τράπεζα (Πίν. 297 α), μεταβεβλημένη σήμερον εἰς ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, σῴζεται ἀνέπαφος, τοὐλάχιστον ἐξωτερικῶς, ναὸς ἀνοικοδομηθείς, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῆς ἠλλοιωμένης ἐν μέρει ἐπιγραφῆς, τὸ 1242 ἀπὸ τὸν Δεσπότην Μιχαὴλ Β' Δούκα (Πίν. 297 β - γ). Εἶναι ὁ ἴδιος κτήτωρ καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Κάτω Παναγιᾶς τῆς Ἄρτης, μὲ τὸν ὁποῖον ἄλλωστε ὁ ναὸς οὗτος εἶναι λίαν συγγενὴς ἀπὸ ἀπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τοιχοδομίας. Ὁ σταυρεπίστεγος αὐτὸς ναὸς ἐντυπωσιάζει ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης ποικιλίας τῆς μορφῆς τῶν στεγῶν ἐξωτερικῶς (Πίν. 298 α). Μονοκλινεῖς, δικλινεῖς, τετρακλινεῖς ἢ τρουλλωταὶ στέγαι τέμνουν τὴν ὅλην στέγασιν εἰς διάφορα ὕψη καὶ δίδουν εἰς τὸ μνημεῖον τὴν ἐντύπωσιν τῆς κινήσεως, τὴν ὁποίαν συμπληρώνουν αἱ κεραμοπλαστικαὶ διακοσμήσεις. Τὰ γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλους ναοὺς τοῦ 13ου αἰ. πήλινα

διακοσμητικὰ μοτίβα, ὡς ὀδοντωταὶ ταινίαι, ζῶναι ἐκ μαιάνδρων, δισέψιλον, κλειδόσχημα, παράλληλοι ὀρθαὶ γωνίαι, «ἤλιοι» καὶ ἄλλα καλύπτουν πλουσίως τὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων (Πίν. 298 β). Ὁμοίως ἐναλλασσόμεναι τετράγωνοι μικραὶ πλίνθοι καὶ ὑπόλευκοι πωρόλιθοι ἢ ἀκόμη ἐπάλληλοι εἰς τεθλασμένην γραμμὴν σειραὶ ἐκ τῶν δύο αὐτῶν ὑλικῶν εἰς τὰ τυφλὰ παράθυρα προσθέτουν χρῶμα εἰς τὸν ὅλον διάκοσμον. Ἐλπίζομεν νὰ μελετήσωμεν τὸ σημαντικὸν τοῦτο μνημεῖον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀποκατασταθῇ δι' ἀναστηλώσεως.

Σπαράγματα βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν (Ἄγγελον 14ου αἰ.) ἀνεύρομεν εἰς μικρὰν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, εἰς τὸ χωρίον Ράϊκον τοῦ Ν. Ἰωαννίνων. Πρὸς τὴν ἀναζήτησιν βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὴν ὅλην περιοχὴν θὰ στρέψωμεν βεβαίως τὰς ἐρεύνας ἡμῶν.

Ἀλλ' ἡ πρώτη ἀνίχνευσις τῆς Ἠπείρου μᾶς ἀπεκάλυψεν ἰδίως πλῆθος ναῶν 16ου - 19ου αἰ., καταγράφων μὲ τοιχογραφίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἠπειρωτῶν ζωγράφων. Εἶναι ἓν κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς ὀλίγον γνωστὸν ἕως σήμερον. Ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ σταυρεπίστεγοι ναοὶ 16ου - 17ου αἰ., οἱ ὁποῖοι συνεχίζουν τὴν παράδοσιν τῶν ναῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ὡς παράδειγμα δίδομεν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου (Πίν. 299 α) εὑρισκομένην εἰς Πέντε Ἐκκλησιές (πρὸ ἡν Οὐζντίνα), ὅπου σῴζονται καὶ ἕτεραι ἐκκλησίαι, δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Δ. Εὐαγγελίδου εἰς τὰ Ἠπειρωτικὰ Χρονικά, τ. Β' σ. 274 - 276. Ὁ ναὸς φέρει ἐπιγραφάς, αἱ ὁποῖαι τὸν χρονολογοῦν εἰς τὸ 1610. Εἶναι κατάγραφος καὶ ἔχει εἰς τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον Μεγάλην Δέησιν μὲ τοὺς Δώδεκα Ἀποστόλους ἐνθρόνους καὶ δύο Ἀγγέλους ὀρθίους τῆς ἰδίας ἐποχῆς.

Ἄλλοι τύποι ναῶν ἀπαντώντων συχνὰ ἐν Ἠπείρῳ εἶναι αἱ μονόκλιτοι ἢ μεγάλαι τρίκλιτοι βασιλικαὶ τοῦ 18ου - 19ου αἰ., αἱ ὁποῖαι ἔχουν κουμπέδες κατὰ μῆκος τῶν κλιτῶν καὶ στοὰς ἐξωτερικῶς, χωρὶς νὰ ἀποκλείωνται βεβαίως ὅλοι οἱ γνωστοὶ τύποι ναῶν.

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης πρὸς τὴν Ἠγουμενίτσαν εἴδομεν σειρὰν χωρίων μὲ ναοὺς 16ου - 18ου αἰ. Ἐκ τούτων ἀναφέρομεν τὴν Κληματιάν (πρὸ ἡν Βελτσίστα), ὅπου ὁ περιέχων τοιχογραφίας τῶν ζωγράφων Φράγκου καὶ Γεωργίου Δικοτάρη τοῦ 1568 μικρὸς ναός, τὸν ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Δ. Εὐαγγελίδης (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ., περ. Δ, τ. Α' (1959), σ. 40 - 45). Ἐντὸς τοῦ χωρίου αὐτοῦ σῴζονται ἀκόμη καὶ ἄλλοι: 1) Ἅγιος Δημήτριος, ναὸς σταυρεπίστεγος μὲ χρονολογίαν ,ΖΞΣ' (= 1558) ἐξωτερικῶς, ἐπὶ τῆς Ν. κεραίας τοῦ σταυροῦ, κατάγραφος μὲ λίαν ἀμαυρὰς τοιχογραφίας. 2) Κοίμησις Θεοτόκου, μονόκλιτος ναΐσκος μὲ καλῶς διατηρημένας τοιχογραφίας τοῦ 17ου αἰ. 3) Ταξιάρχης· ἐδῶ ἔχουν καταπέσει αἱ τοιχογραφίαι. 4) Ἅγιος Νικόλαος, ἠρειπωμένος.

Ὀλίγον ἀπέχουσα ἀπὸ τὴν Κληματιὰν εὑρίσκεται ἡ Μονὴ Παλιουρῆς. Τὸ Καθολικὸν εἶναι τρίκλιτος, μὲ πολλοὺς κουμπέδες, βασιλικὴ καὶ πλουσιωτάτην λαϊκὴν εἰκονογράφησιν ἀπὸ τοὺς ζωγράφους Θεοδόσιον καὶ τὸν υἱόν του Κωνσταντῖνον, τοὺς Ἰωαννίτας, τοῦ 1833. Ἐδῶ εὕρομεν καὶ μικρὰν εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (0,365 x 0,30 μ.) μὲ τὴν ὑπογραφήν: *Χεὶρ Ἐμμανουὴλ Ἱερέως τοῦ Τζάνε ,ΑΧΟΗ'* (1678). Ἐπὶ τῆς εἰκόνος ἐπίσης ἡ ἐπιγραφή: *δι' ἐξόδων Χατζῆ Διονυσίου Πνευματικοῦ.*

Εἰς τὰ Γραμμενοχώρια εἴδομεν τὴν μικρὰν σταυρεπίστεγον ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ 1615 εἰς τὸ χωρίον Βαγενῆσι, ἀπὸ ὅπου καὶ οἱ ὁλόσωμοι Ἀπόστολοι ἀπὸ τὴν Μεγάλην Δέησιν ἐπὶ τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου (Πίν. 299 β). Εἰς τὸ χωρίον Γραμμένον, εἰς τοὺς Ἁγίους Ταξιάρχας, μεγάλην νεωτέραν βασιλικὴν τοῦ 1819, φυλάσσεται πολυπρόσωπος εἰκὼν τῆς Δευτέρας Παρουσίας (διαστάσεων 1.18 x 0,83 μ.) μὲ τὴν ὑπογραφήν: *Κόπος καὶ σπουδὴ Θεοδώρου Πουλάκη τοῦ Κρητός*, πανομοιότυπον εἰκόνος σῳζομένης ἄλλοτε εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἐλεούσης τῆς νήσου Ἰωαννίνων καὶ δημοσιευθείσης ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Γ. Σωτηρίου (Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τ. Β' (1931) σ. 5 - 9, πίν. Β').

Νοτιοδυτικῶς τῆς πόλεως Ἰωαννίνων, ἐντὸς δυσπροσίτων φαράγγων, εἶναι τὰ Κατσανοχώρια. Σῴζονται ἐδῶ ναοὶ τοῦ 17ου αἰ., οἱ ὁποῖοι, ἐκτὸς τῶν τοιχογραφιῶν, περιέχουν ἀκόμη καὶ καλὰς εἰκόνας.

Εἰς τὸ χωρίον Πάτερον ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, Καθολικὸν ἄλλοτε μονῆς, ἀνεγερθεὶς συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιγραφήν του τὸ 1650, ἔχει νεωτέρας τοιχογραφίας. Εἰς τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον του μεγάλαι δεσποτικαὶ εἰκόνες μὲ ἀφιερώσεις καὶ χρονολογίας τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰ. 1) Ἁγία Παρασκευὴ μὲ σκηνὰς τοῦ βίου της πέριξ. 2) Ἅγιος Ὀνούφριος μὲ ἐπιγραφήν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Νικολάου Ἱερέως.* 3) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος μὲ ἐπιγραφήν: *Δέησις τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Ἀρχόντως τοῦ Μίχου, ΑΧΞΓ* (= 1663). 4) Χριστὸς ἔνθρονος μὲ ἐπιγραφήν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Θεοδώρου Πούλου, ΑΧΝΑ* (1651). 5) Θεοτόκος ἔνθρονος, μὲ ἐπιγραφήν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ*

θεοῦ Ἰωάννου Γκούα (Πίν. 299 γ), 6) Ἅγιος Νικόλαος ἔνθρονος, 7) Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Σταύρου, ΑΧϟΑ* (1691). Ἐκτὸς τῶν εἰκόνων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν χαρακτηριστικὴν τεχνοτροπίαν τῶν ἠπειρωτικῶν εἰκόνων, ὑπάρχει καὶ εἰκὼν τῆς Κοιμήσεως, Κρητὸς ζωγράφου τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἐξίτηλος: *Δέησις τῆς δούλης*..... *ΑΧΞΔ* (1664).

Εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας Κορύτιανης μὲ τοιχογραφίας τοῦ 17ου αἰ. σῴζεται ἀκόμη ὁ χορὸς εἰκόνων. Ἄλλη ἐκκλησία τοῦ 1662 ἀνανεωθεῖσα πολλάκις, εἶναι ἡ τοῦ Ἁγίου Συμεὼν εἰς τὴν Κορύτιανην ὁμοίως.

Εἰς τὸ χωρίον Πλαίσια μεγάλη ἐκκλησία μὲ τοιχογραφίας. Εἰς τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον, ἀπὸ ὅπου δυστυχῶς ἐκλάπησαν πρὸ ἐτους αἱ εἰκόνες, ὑπάρχουν ἀκόμη δύο μεγάλαι εἰκόνες: 1) Ἅγιος Ἀθανάσιος, μὲ ἐπιγραφήν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Θοδωρὶ Νίκα*, 2) Ἅγιος Ἰωάννης μὲ σκηνὰς τοῦ βίου του καὶ τὴν ἐπιγραφήν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου Μιχούτζη(;) ΑΧΝΓ* (1653).

Εἰς τὴν Ἀετοράχην, ὁ Ἅγιος Βλάσιος, ναὸς τοῦ 1647. Ἄλλη ἐκκλησία, ὁ Ἅγιος Μηνᾶς μὲ τοιχογραφίας τοῦ 1788, ἀπὸ ἐντοπίους ζωγράφους τῆς ἐποχῆς, ὡς λέγεται εἰς τὴν ἐπιγραφήν: *Ἱστορήθη διὰ χειρὸς ἐμοῦ ταπεινοῦ Κωνσταντίνου καὶ Σέριου τῶν Ἱερέων ἐκ κώμης Κορίτανης, ἔτους ΑΨΠΗ* (1788) *Σεπτεμβρίου 15*. Τοὺς ἐντοπίους αὐτοὺς ζωγράφους εὕρομεν καὶ εἰς τὴν πλησίον κειμένην Φανερωμένην, μεγάλην τρίκλιτον βασιλικὴν μὲ πολλοὺς κουμπέδες. Πλουσιωτάτη διακόσμησις μὲ λαϊκὰς τοιχογραφίας εἰς ἀπείρους πολυπροσώπους σκηνάς, καλύπτει ὅλην τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν. Ἐκτὸς τῶν συνήθων ἁγιογραφικῶν θεμάτων εἰκονίζονται καὶ λεπτομέρειαι μὲ λαϊκὴν φαντασίαν, ὡς π.χ. τὰ ἐν τῇ Κιβωτῷ ζῶα, οἱ μῆνες μὲ τὰ ζῴδια, τὸ πῦρ, ἡ χάλαζα, ἡ χιών, οἱ κρύσταλλοι, ὅλα μὲ πραγματιστικὴν μορφήν, ἐκτελούμενα μὲ ἐλευθερίαν καὶ ἀφηγηματικὴν διάθεσιν. Ἐπιγραφὴ ἐπάνω ἀπὸ τὴν δυτικὴν θύραν, ἐσωτερικῶς, ἀναφέρει καὶ αὐτὴ λεπτομερῶς τοὺς συντελέσαντας εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου:

Ἱστορήθη ὁ θεῖος οὗτος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου καὶ λογιωτάτου Μητροπολίτου τῆς ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Ἰωαννίνων Κυρίου Κυρίου Μακαρίου, διὰ συνδρομῆς καὶ ἐπιτροπείας ἀπὸ τὸν Παντοκράτορα καὶ ἄνωθεν ἐννέα κουμπέδες Παναγιώτου Βενέτη, ὁ Παντοκράτωρ καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ διὰ χειρὸς Νικολάου τοῦ Πλακίδα, ὁ δὲ Πρόδρομος καὶ ἡ Παναγία διὰ χειρὸς Ἀθανασίου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἱερὸν καὶ δύο κουμπέδες ἔξω τοῦ Ἱεροῦ διὰ χειρὸς Χρίστου Ἱερέως καὶ Γεωργίου αὐταδέλφων. Ἀπὸ τὸν Μεγάλης Βουλῆς Ἄγγελον καὶ Ἀποκάλυψιν καὶ Πᾶσαν πνοὴν καὶ κάτωθεν οἱ ἕξι κουμπέδες διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης Κωνσταντίνου καὶ Γεωργίου Λιανῶν καὶ διὰ χειρὸς οἱ κάτωθεν ἕξι κουμπέδες Κωνσταντίνου Ἱερέως ἐκ τῆς χώρας ταύτης καὶ Σέριου μαθητοῦ αὐτοῦ. ΑΨΠΖ (1787) *Ὀκτωβρίου 23.*

Εἰς τὰ Ζαγόρια, μίαν ἀπὸ τὰς ὡραιοτέρας ὀρεινὰς περιοχὰς τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων, ἐπεσκέφθημεν:

1) τὴν Μονὴν Βουτσᾶς. Σῴζονται κελλία καὶ τὸ Καθολικόν, κατάγραφον μὲ τοιχογραφίας τοῦ 1680 καὶ δεσποτικὰς εἰκόνας τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐνθρόνου εἰς τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον φέρει κάτωθεν ἐπίγραμμα τοῦ *οἰκτροῦ Ἰωάννου εἰκονογράφου.*

2) Τὸ χωρίον Μονοδένδρι, ἄνωθεν τῆς χαράδρας Βίκου, ὅπου ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ μὲ τοιχογραφίας τοῦ Μιχαὴλ ζωγράφου καὶ τοῦ υἱοῦ του Κωνσταντίνου ἐκ τῆς κώμης Λινοτόπι, τοῦ 1620 (βλ. κατωτέρω σ. 303).

3) Εἰς τὸ χωρίον Νεγάδες ὑψοῦται μεγάλη τρίκλιτος βασιλικὴ μὲ στοὰν γύρω καὶ τοιχογραφίας τοῦ 1795 ἀπὸ τοὺς Καπεσοβίτας ζωγράφους Ἰωάννην καὶ τὸν υἱόν του Ἀναστάσιον (Πίν. 300 α).

Εἰς τοὺς Νεγάδες, ὅπως καὶ εἰς ὡρισμένα ἄλλα Ζαγοροχώρια (Τσεπέλοβον καὶ λοιπά), σῴζονται ἀκόμη τοιχογραφίαι εἰς ἀρχοντικά. Ζωγραφισμένα ἀπὸ λαϊκοὺς ζωγράφους, μὲ τὴν τεχνικὴν τῶν τοιχογραφιῶν τῶν ναῶν, παριστάνουν ἐντὸς ὀρθογωνίων διαχώρων πολύχρωμα δοχεῖα μὲ ἄνθη, τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ τζαμιά, ἐκκλησίας καὶ ἄλλα θέματα. Ἐπίσης εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν σῴζονται ἀκόμη καλλίγραμμοι παλαιαὶ γέφυραι, ὡς ἡ Γέφυρα Κόκκορη, ἡ Γέφυρα Λαζαρίδη, ἡ Γέφυρα Μύλου, ἡ Γέφυρα Καλογήρου καὶ πολλαὶ ἄλλαι. Ἐπεσκέφθημεν ἐπίσης τὰ χωρία Γρεβενίτι, Φλαμπουράρι, Κουκούλι, Βίτσα, Κήπους καὶ διεπιστώσαμεν ὅτι παντοῦ ὑπάρχουν ἐκκλησίαι κατάγραφοι.

Ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ (Πίν. 300 β) εἶναι ἓν δεῖγμα χαρακτηριστικῆς λαϊκῆς τοιχογραφίας τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Παρασκευὴν τοῦ χωρίου Βλαχάτανον.

Ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς πρώτης ἐπαφῆς μὲ τὰ μνημεῖα τῆς ὑπαίθρου τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ἐνδεικτικῶς ὡρισμένα, ὑπῆρξεν ἀποκαλυπτικὴ τῶν δυσκολιῶν, τὰς ὁποίας

μέλλομεν νὰ συναντήσωμεν διὰ τὴν διαφύλαξιν τούτων. Ὅλοι σχεδὸν οἱ ναοί, τοὺς ὁποίους ἐπεσκέφθημεν, ἔχουν ἀνάγκην συντηρήσεως, ὅπως δὲ εὑρίσκονται μακρὰν καὶ εἰς χωρία ἐρημούμενα ἐσχάτως διὰ τῆς μεταναστεύσεως, κινδυνεύουν νὰ καταρρεύσουν λόγῳ ἐγκαταλείψεως. Ἄλλο μέγα ζήτημα εἶναι ἡ διαφύλαξις τῶν εἰκόνων ἀπὸ τὰς ἁρπακτικὰς βλέψεις τῶν ἀρχαιοκαπήλων.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΗΠΕΙΡΟΥ

Αἱ ἐργασίαι στερεώσεως ἐξετελέσθησαν διὰ συνεργείου κτιστῶν ἐκ Κονίτσης, οἵτινες εἶχον ἐργασθῆ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰς ἀναστηλώσεις τῆς ΙΑ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων. Λόγῳ τοῦ περιορισμοῦ τῶν πιστώσεων καὶ τοῦ προκεχωρημένου χειμῶνος αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς μνημεῖα χρήζοντα ἀμέσου ἐπεμβάσεως καὶ ὁπωσδήποτε προσιτά.

Τὰς ἐργασίας ἐπέβλεψεν ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος, ὅστις καὶ ἐκθέτει κατωτέρω τὰ περὶ αὐτῶν.

ΑΝΝΑ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

Κατὰ τοὺς μῆνας Δεκέμβριον 1965 καὶ Ἰανουάριον 1966 ἐξετελέσθησαν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι στερεώσεως μνημείων:

1. **Κάστρον Ἰωαννίνων.** Ἐστερεώθησαν καὶ συνεπληρώθησαν ἑτοιμόρροπα τμήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους τοῦ Κάστρου ἐπὶ τῆς παραλιακῆς λεωφόρου Διονυσίου Σκυλοσόφου, ὡς καὶ τμήματα τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου (Πίν. 301 α - β). Ἐκλείσθη ἐπίσης δωδεκὰς εἰσόδων καταφυγίων, σκαφέντων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ πολέμου ἐντὸς τοῦ τείχους τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου. Τέλος ἐστερεώθησαν ἑτοιμόρροπα τμήματα τοῦ κατὰ τὴν ὁδὸν Μάνθου Οἰκονόμου μπεζεστενίου καὶ ἐφράχθη τοῦτο διὰ σιδηροῦ πλέγματος.

2. **Τουρκικὸς λουτρὸν** (χαμάμ) ἐντὸς τοῦ Κάστρου Ἰωαννίνων. Ὁ θόλος του ἔφερε μεγάλας ὀπὰς καὶ μέγα τμῆμα τοῦ τυμπάνου εἶχε καταστραφῆ. Πρὸς στερέωσιν τοῦ θόλου ἀνεκτίσθη μέχρις ὡρισμένου ὕψους τὸ ὀκταγωνικὸν τύμπανον καὶ ἐκλείσθησαν διὰ παλαιῶν πλίνθων αἱ ὀπαὶ πλὴν τῆς ἐπὶ τῆς προσόψεως, δι' ἣν δὲν ὑπάρχουν σαφῆ στοιχεῖα, ἐὰν ὑπῆρχεν ἐκεῖ παράθυρον ἢ ὄχι. Ἐστερεώθησαν δύο κόγχαι τοῦ πρώτου (βορείου) διαμερίσματος (Πίν. 302 α - β).

3. **Νῆσος Ἰωαννίνων.** Ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν κεράμων τῆς στέγης τοῦ νάρθηκος τῆς μονῆς Προδρόμου καὶ ἐπεσκευάσθη τὸ ὑπέρθυρον τῆς νοτίας θύρας αὐτοῦ. Ἐστερεώθη τὸ νότιον τμῆμα τοῦ δαπέδου τοῦ ἱεροῦ τοῦ ὡς ἄνω ναοῦ, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ὑπάρχει κρύπτη. Εἰς τὴν μονὴν Ἁγίου Νικολάου Ντίλιου ἐγένετο μερικὴ ἀνάσυρσις τῶν κεράμων τῆς στέγης τῶν Δ. τοῦ καθολικοῦ κελλίων.

4. **Κορύτιανη Κατσανοχωρίων.** Ἐγένετο ἀποχωμάτωσις κατὰ τὴν νοτίαν καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τοῦ νεκροταφείου (Παναγίας) καὶ ἀφῃρέθησαν δύο δένδρα, ἅτινα ἐφύοντο παρὰ τὸν νότιον τοῖχον. Ἡ ἐργασία αὕτη ἦτο ἀναγκαία, διότι οἱ τοῖχοι διεποτίζοντο καὶ κατεστρέφοντο αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ. Διὰ νὰ μὴ διαποτίζωνται τὰ θεμέλια, ἐστρώθη τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα διὰ σκυροκονιάματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐτοποθετήθησαν πλάκες. Διηνοίχθη μικρὸς χάνδαξ, διὰ τοῦ ὁποίου τὰ Ν. καὶ Α. τοῦ ναοῦ ῥέοντα ὕδατα θὰ διοχετεύωνται Α. τοῦ περιβόλου τοῦ νεκροταφείου.

5. **Καλέντζι Κατσανοχωρίων.** Ἐπεσκευάσθη ἡ στέγη τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, διὰ τῆς ὁποίας διήρχοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταστρέφωνται αἱ τοιχογραφίαι.

6. **Ραβένια Δωδώνης.** Ἐγένετο διαμόρφωσις τῶν κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ κατασκευασθεισῶν πρὸ ἐτῶν τριῶν ἀντηρίδων, ὥστε νὰ μὴ διαποτίζωνται ἀπὸ τὰ ὄμβρια ὕδατα. Συνεπληρώθη ἡ τοιχοποιία τῆς βάσεως τῆς τριπλεύρου ἀψῖδος καὶ ἐγένετο μερικὴ ἀνάσυρσις τῶν πλακῶν τῆς στέγης.

7. **Μονὴ Παλιουρῆς.** Τὸ ἔδαφος κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ καθολικοῦ εἶναι πολὺ ὑψηλότερον τοῦ ἐσωτερικοῦ δαπέδου. Τὰ ἐκ τῆς στέγης καταπίπτοντα ὄμβρια ὕδατα διεπότιζον τὸ χῶμα καὶ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ καθολικοῦ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑφίστανται σοβαρὰν φθορὰν αἱ κοσμοῦσαι τὸν τοῖχον τοῦτον τοιχογραφίαι. Ἐγένετο ἀποχωμάτωσις εἰς βάθος περίπου 0,80 μ. κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ καθολικοῦ, ὡς καὶ μικροτέρα τοιαύτη παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον. Τὰ ἀποχωματισθέντα τμήματα ἐστρώθησαν διὰ σκυροκονιάματος καλυφθέντος διὰ πλακῶν.

8. **Βροσίνα.** Ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν πλακῶν τῆς στέγης τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος εἰς τὴν διαλελυμένην μονὴν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀπέχουσαν 10' νοτίως τοῦ χωρίου.

9. **Πετροβίτσα Θεσπρωτίας.** Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἡ ΙΑ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια εἶχε προβῆ εἰς ἀνακατασκευὴν τῆς στέγης τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ ἐσωνάρθηκος τῆς βασιλικῆς τῆς Κοιμήσεως. Ἤδη ἡ ἐργασία ἐκείνη συνεπλη-

ρώθη διὰ τῆς κατασκευῆς νέας ἀμφικλινοῦς στέγης τοῦ ἐξωνάρθηκος ἀντὶ τῆς παλαιᾶς, ἥτις ἦτο τελείως κατεστραμμένη. Ἡ κάλυψις ἐγένετο διὰ κοίλων κεράμων. Ἐχρησιμοποιήθη καὶ εἰκοσὰς παλαιῶν βυζαντινῶν κεράμων, αἵτινες εἶχον περισωθῆ ἀπὸ παλαιὰν στέγην.

10. **Νεοχωράκι Ἄρτης.** Κατὰ τὴν βορείαν, ἀνατολικὴν καὶ νοτίαν πλευρὰν τῆς Παναγίας τοῦ Μπρυώνη εἶχον συσσωρευθῆ ὄγκοι χωμάτων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαποτίζωνται ὑπὸ τῆς ὑγρασίας οἱ τοῖχοι τοῦ μνημείου. Ἐγένετο εὐρείας ἐκτάσεως ἀποχωμάτωσις, ἀποκοπέντων συγχρόνως δένδρων καὶ θάμνων, φυομένων πλησίον τοῦ ναοῦ, τῶν ὁποίων αἱ ρίζαι προὐξένουν ζημίαν εἰς τὰ θεμέλια.

Π. Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΥΤΙΚΟΝ ΖΑΓΟΡΙ

Ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Παν. Βοκοτόπουλος ἐξήτασε τὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς καὶ κατέγραψε τὰς εἰκόνας καὶ τὰ κειμήλια τῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν. Κατωτέρω περιγράφονται, ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ, οἱ κυριώτεροι τῶν ναῶν καὶ αἱ ὁπωσδήποτε ἀξιόλογοι εἰκόνες καὶ τὰ κειμήλια.

Ἐξαιρουμένης τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Μονοδενδρίου καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Καλυβίων Ἐλαφοτόπου, οὐδὲν τῶν περιγραφομένων κτηρίων εἶναι προγενέστερον τοῦ 17ου αἰ. Οἱ κυριαρχοῦντες τύποι ναῶν εἶναι, διὰ μὲν τοὺς μεγαλυτέρους ἐξ αὐτῶν ἡ τρίκλιτος βασιλική, στεγαζομένη διὰ τετρακλινοῦς στέγης σχηματιζούσης κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν κολοβὸν ἀέτωμα (« μισὸ κεντρί »), ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπικάθηται στενὸς καὶ ὑψηλὸς τροῦλλος, ἡ ἐξωτερικὴ διάμετρος τοῦ ὁποίου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πλάτος τοῦ μέσου κλίτους· διὰ δὲ τοὺς μικροτέρους ἡ μονόχωρος αἴθουσα, στεγαζομένη διὰ τετρακλινοῦς στέγης ἀπολῃγούσης ἐπίσης εἰς «μισὸ κεντρί». Κατὰ τὸν 17ον αἰ. ἐπιχωριάζει ὁ τύπος τοῦ ἁπλοῦ σταυρεπιστέγου ναοῦ (Α1 κατὰ τὴν κατάταξιν τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἀ. Ὀρλάνδου· βλ. ΑΒΜΕ, Α΄ (1935), σ. 42). Εἰς τοὺς μεγαλυτέρους τῶν ναῶν ὑπάρχει νάρθηξ, ὅπου ἐκκλησιάζοντο αἱ γυναῖκες (« γυναικεῖον »). Κατὰ τὴν μίαν, τὰς δύο ἢ καὶ τὰς τρεῖς πλευρὰς τῶν ναῶν (ἐξαιρουμένης πάντοτε τῆς ἀνατολικῆς), προσκολλᾶται ἀνοικτὴ ἢ κλειστὴ στοά, ἀπαραίτητος λόγῳ τῶν δυσμενῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν τῆς περιοχῆς, τῆς ὁποίας τὸ ὑψόμετρον πλησιάζει ἢ καὶ ὑπερβαίνει (Μονοδένδρι, Ἐλαφότοπος) τὰ 1000 μ.

Οἱ ναοὶ τοῦ Ζαγορίου εἶναι ᾠκοδομημένοι διὰ λαξευτῶν ἀσβεστολίθων, τεθειμένων δι' ἀφθόνου κονιάματος, ἄνευ παρεμβολῆς πλίνθων. Ἡ στέγασις γίνεται διὰ πλακῶν.

Αἱ τοιχογραφίαι καὶ αἱ εἰκόνες εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βορειοελλαδικῆς τέχνης, ἔργα εἴτε ἐντοπίων τεχνιτῶν, εἴτε ζωγράφων ἐκ Λινοτοπίου ἢ Χιονάδων.

Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐξεταζομένων ναῶν κοσμοῦνται ὑπὸ ξυλογλύπτων τέμπλων, ἀμβώνων καὶ ἐπισκοπικῶν θρόνων, μὲ πλούσιον φυτικὸν καὶ ζωϊκὸν διάκοσμον εἰς διάτρητον τεχνικήν, χρονολογουμένων ἰδίως ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος.

ΒΙΤΣΑ

1. Κοίμησις

Ἐπιμήκης αἴθουσα, χωριζομένη δι' ἐγκαρσίων τόξων εἰς τρία διαμερίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν μεσαῖον καλύπτεται ὑπὸ ὀκταγωνικοῦ τρούλλου, τὰ δὲ ἀκραῖα ὑπὸ ἀσπίδων. Ἡ ἁψὶς εἶναι τρίπλευρος. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν εἶναι προσκεκολλημένη στοά, εἰς τὴν βορείαν ὀστεοφυλάκιον. Κατὰ τὸν Λαμπρίδην (Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, Η΄, σ. 50), ἡ Κοίμησις ἦτο ἀρχικῶς μονή, μετετράπη δὲ εἰς ἐνοριακὴν ἐκκλησίαν τὸ 1554. Τὸ σημερινὸν κτήριον δὲν φαίνεται τόσον παλαιόν.

Αἱ κοσμοῦσαι τὸν ναὸν τοιχογραφίαι ἀνήκουν εἰς τὸν 18ον αἰ. Παρίστανται ὁλόσωμοι ἅγιοι εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην, στηθάρια ἁγίων περιβαλλόμενα ὑπὸ κληματίδος εἰς τὴν μεσαίαν καὶ εὐαγγελικαὶ σκηναὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν. Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον φέρει ἀνθικὸν καὶ ζωϊκὸν διάκοσμον.

Σπουδαιοτέρα ἐκ τῶν εἰκόνων εἶναι ἡ Ὁδηγήτρια τοῦ τέμπλου, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

ΔΕΥΣΙΣ ΤΟΝ ΔΟΥ(ΛΟΥ) ΛΟΝ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ| ΔΙΜ(Η)ΤΡΙΟΥ ΥΕΡΕΟΣ | Κ(ΑΙ) ΝΗΚΟΛΑΟΥ ΣΟΥΡΣΖΤΗ | ΖΡΜΒ (= 1634)

Διαστ. 83 x 71,5 x 3 ἑκ.

Ἐκ τῶν λοιπῶν εἰκόνων μνημονεύομεν Σταύρωσιν μὲ αὐτόξυλον πλαίσιον, 17ου - 18ου αἰ., μὲ τρεῖς γυναῖκας ἀριστερά, τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν ἑκατόνταρχον δεξιὰ καὶ κτήρια εἰς τὸ βάθος, ἀκολουθοῦσαν παλαιολόγειον πρότυπον (διαστ. 43 x 32,5 x 3 ἑκ.)· Πρόδρομον πτερωτὸν κατ' ἐνώπιον, κρατοῦντα σταυρὸν καὶ εἰλητάριον, 18ου αἰ. (διαστ. 83,5 x 44,5 x 3,2 ἑκ.)· τέλος τοὺς ἁγίους Τεσσαράκοντα, 18ου αἰ. (διαστ. 29,5 x 27 x 2,5 ἑκ.).

Εἰς τὴν Κοίμησιν ἀνήκει χειρόγραφον εὐαγγελιστάριον ἐπὶ περγαμηνῆς, κοσμούμενον ὑπὸ ἐπιτίτλων καὶ ἀρχικῶν σχεδιασμένων διὰ κινναβάρεως. Ἡ ἐκ ξυλίνων πινακίδων στάχωσις, διαστ.

29,5 x 22 ἑκ., εἶναι ἐπενδεδυμένη διὰ βελούδου, ἐπ' αὐτῆς δὲ εἶναι προσηλωμένα μετάλλινα πλακίδια μὲ ἐγχαράκτους παραστάσεις. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν εἰκονίζονται ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος καὶ τὰ εὐαγγελικὰ σύμβολα, εἰς τὴν ὀπισθίαν ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (Πίν. 303 α). Κάτωθι τῆς παραστάσεως ταύτης εἶναι χαραγμένη ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

ΕΤΟΥΤΟ (ΤΟ) ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΩΝ ΕΥΟγγΕΛΙΟΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΤΟΥ Κ(ΥΡΟΥ) ΓΕΟΡΓΙΟΥ ΠΟΣΤΕΑΝΙΚ(ΟΥ) ΚΑΙ ΤΟ ΑΦΗΕΡΟΣΑ ΕΙΣ ΤΗΝ / ΠΑΝΑγΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΕΖΗΤΖΑ ΑΧΚς

Ἐκ τῶν λοιπῶν κειμηλίων σημειοῦμεν:

1) Εὐαγγέλιον τοῦ 1833 (ἐν τῇ ἑλληνικῇ τυπογραφίᾳ Φραγκίσκου Ἀνδρεόλα, ἐν Βενετίᾳ). Εἰς τὴν στάχωσιν εἶναι προσηλωμέναι ἀργυραῖ πλάκες μὲ ἐμπιέστους παραστάσεις. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν εἰκονίζονται τέσσαρες προφῆται εἰς τὰς γωνίας. Εἰς τὸ κέντρον ὑπῆρχεν ἡ Σταύρωσις, ἥτις κοσμεῖ σήμερον ἑτέραν στάχωσιν. Ἐπιγραφή:

Ο ΔΑΠΑΝΗΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ Κ(ΑΙ) ΙΩΑΝΟΥ / ΑΛΕΞΗΟΥ ΠΟΡΑΖΑΝΗ / ΔΙΑ ΧΗΡΟΣ Ψ.ΔΗ.Δ.ΜΑ / 1836. ΜΑΡΤΟΥ 24

Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζονται εἰς μὲν τὸ κέντρον ἡ Ἀνάστασις, εἰς δὲ τὰς γωνίας οἱ εὐαγγελισταί. Διαστ. 35,5 x 25 ἑκ.

2) Ἀπόστολον (ἐν Βενετίᾳ, ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ τυπογραφείου «ὁ Φοῖνιξ», 1899). Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν τῆς ἀργυρᾶς σταχώσεως εἰκονίζονται οἱ Δώδεκα Ἀπόστολοι. Εἰς τὸ κέντρον οἱ ἅγιοι Πέτρος καὶ Παῦλος κρατοῦν τὴν ἐκκλησίαν. Ἐπιγραφή:

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΙ/ΔΟΥ ΤΗ 12 ΜΑΙΟΥ 1912

Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν παρίστανται οἱ κορυφαῖοι ἀπόστολοι εὐλογούμενοι ὑπὸ τοῦ Πατρός. Ἐπιγραφή:

Ο ΤΕΧΝΙΤΗΣ / Σ. Π. ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ / ΣΜΥΡΝΗ

Εἰς τὴν ῥάχιν ἡ ἐπιγραφή:

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΚΑΤΩ ΒΙΤΖΙΟΥ

Διαστ. 24 x 17 ἑκ.

2. Οἰκία Βασδέκη (Κάτω Βίτσα)

Εἰς τὸ μεσημβρινὸν δωμάτιον διατηρεῖται εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν ἡ ξυλίνη ὀροφή, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν ἐπιπέδων: τοῦ βασικοῦ ὀρθογωνίου, δευτέρου βαθυτέρου ἐπιπέδου εἰς σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου μὲ ἀποτετμημένας τὰς γωνίας, ἐγγεγραμμένου εἰς τὸ βασικὸν ὀρθογώνιον καὶ διακεκοσμημένου ὑπὸ πλέγματος τετραγώνων περικλειόντων ὀκτακτίνους ἀστέρας, καὶ τέλος, εἰς τὸ κέντρον (Πίν. 303 β), ἐκ δύο ὀκταγώνων τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον, ἐγγεγραμμένον εἰς τὸ πρῶτον, σχηματίζει τρίτον ἔτι βαθύτερον ἐπίπεδον, κοσμούμενον ὑπὸ ἡμικυκλίων, ἐξέργων ἀνθέων καὶ ὀκταγώνου εἰς τὸ κέντρον. Τὸ βασικὸν ὀρθογώνιον καὶ τὰ ὀκτάγωνα τονίζονται ὑπὸ πολλαπλῶν κυματίων.

3. Ἅγιος Νικόλαος

Σταυρεπίστεγος ναός, ἀνήκων, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἀ. Ὀρλάνδου ἐπιχειρηθεῖσαν κατάταξιν εἰς τὸν τύπον Α 1, καὶ χρονολογούμενος, κατὰ πλάκα ἐντειχισμένην εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς ἐγκαρσίας καμάρας, ἀπὸ τοῦ *ΕΤΟΥΣ ΖΡΚ* (=1611/12) (Πίν. 303 γ). Ὁ ξυλόστεγος νάρθηξ εἶναι μεταγενέστερος. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ μνημείου ὑπῆρχεν ἀνοικτὴ στοά, κατεδαφισθεῖσα πρό τινων ἐτῶν. Ἡ τρίπλευρος ἀψὶς κοσμεῖται ὑπὸ σειρᾶς ρόμβων ἐκ πλίνθων.

Ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ 1618, ἔργων τοῦ ἐκ Λινοτοπίου τῆς Καστοριᾶς ζωγράφου Μιχαήλ, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ διακόσμησις καὶ πολλῶν ἄλλων ναῶν τῆς Ἠπείρου, ὡς τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ Μονοδενδρίου (1619· βλ. κατωτέρω), τῶν εἰς Γεωργουτσᾶτες τῆς Βορείου Ἠπείρου μονῶν Προφήτου Ἠλιοὺ καὶ Τσιατίστης (1617 καὶ 1621) καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Σαρακήνιστας Βορείου Ἠπείρου (1630· βλ. Π. Πουλίτσαν εἰς ΕΕΒΣ Ε΄ (1928) σ. 61, 66, 75). Εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς πρὸς τὸν νάρθηκα θύρας σῴζεται ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ (Πίν. 304 α):

ΑΝΗΓΕΡΘΗ Ε(Κ) ΒΑΘΡΟΝ ΕΚΑΛΙΕΡΓΗΘΗ Κ(ΑΙ) ΑΝΗΣΤΩΡΙΘΕΙ Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ / Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ Π(ΑΤ)Ρ(Ο)Σ ΗΜΩΝ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΥΤΟΥΡΓΟΥ / ΔΙΑ ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ ΔΑΠΑΝΗΣ ΚΟΠΟΥ ΤΑΙ Κ(ΑΙ) ΕΞΟΔΟΥ ΔΕ ΟΛΟΝΟΝ ΓΕΓΟΝΕΝ ΧΟΡΑΣ ΒΕΖΗ / ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΔΕ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ / ΗΣΤΟΡΙΘΗ ΔΕ Κ(ΑΙ) ΔΙΑ ΧΕΙΡΟ(Σ) ΜΙΧΑΗΛ ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΛΑΧΙΣΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΑΜΑΡΤΩΛΟΥ ΕΚ ΤΟΠΟΥ / [ΛΙΝΟΤΟΠΙΟΥ] Τ(ΗΣ) ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ ΕΓΡΑΦΗ ΕΠΙ ΕΤΕΙ ΖΡΚΖ ΕΤΕΛΙΩΘΗ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΣΕΥΙΠΤΕΒΡΙΟΥ ΙΕ /
και [υ]πηρετης ηταν

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἔχει ἐπανειλημμένως δημοσιευθῆ, ἀλλὰ μεθ' ἱκανῶν σφαλμάτων (Χρ. Σούλης εἰς Ἠπ. Χρον. 9 (1934), σ. 87. Δ. Σάρρος, Ἐ. Ἀ. 12 (1937), σ. 124. Ἰω. Νικολαΐδης, Ἱστορικὴ Μονογραφία περὶ τῆς ἐν Ἠπείρῳ χώρας Βεζήτζης, ἐν Ἰωαννίνοις, 1939, σ. 10).

Εἰς τὸν κυρίως ναὸν εἰκονίζονται εἰς μὲν τὴν κατωτάτην ζώνην ὁλόσωμοι ἅγιοι, εἰς τὴν ἀμέσως ἑπομένην στηθάρια ἁγίων, ὑπεράνω δ' αὐτῶν αἱ μεγάλαι δεσποτικαὶ καὶ θεομητορικαὶ ἑορ-

ται (Πίν. 304 β) καὶ σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Νικολάου.

Εἰς τὴν ἐγκαρσίαν καμάραν δεσπόζει ὁ Παντοκράτωρ, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ ἀγγέλων, τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Προδρόμου ἐντὸς δύο ὁμοκέντρων κύκλων (Πίν. 305 α). Εἰς τὰς γωνίας τῆς ἀνωτάτης ταύτης ζώνης εἰκονίζονται οἱ εὐαγγελισταί, εἰς δὲ τὴν ἀμέσως κατωτέραν ζώνην προφῆται κάτωθι τόξων. Εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς κατὰ μῆκος καμάρας παρίσταται ἡ Δευτέρα Παρουσία, εἰς τὸ ἀνατολικὸν στηθάρια προφητῶν καὶ ἡ Θεία Λειτουργία.

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον εἶναι ἐπιπεδόγλυφον, ἀνάγεται δὲ εἰς τὸν 18ον αἰ.

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς εἰκόνες: Παντοκράτωρ, 17ου αἰ., διαστ. 96,5 x 72 ἑκ. Ὁδηγήτρια, 18ου αἰ., διαστ. 88 x 76,5 ἑκ. Πρόδρομος, τοῦ 1767, διαστ. περ. 83 x 44,5 ἑκ. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, 17ου - 18ου αἰ., διαστ. 82 x 38,5 ἑκ.

4. Ἅγιοι Πάντες

Μονοκάμαρος ναὸς μετὰ τρούλλου, ἡμικυκλικῶν χορῶν καὶ πενταπλεύρου ἁψῖδος. Ἡ σφενδόνη τοῦ τρούλλου εἶναι κυκλική. Τοιχογραφίαι καὶ εἰκόνες δὲν ὑπάρχουν. Ἱδρύθη, κατὰ τὸν Ἰ. Λαμπρίδην (Περὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἀγαθοεργημάτων, Β΄, ἐν Ἀθήναις 1880, σ. 105) κατὰ τὸ 1820, δαπάναις τοῦ Θ. Δημοσγούρη.

5. Ταξιάρχαι

Σταυρεπίστεγος ναὸς τοῦ τύπου Α 1, μὲ τρίπλευρον ἁψῖδα καὶ μεταγενέστερον καμαροσκεπῆ νάρθηκα. Τὰς χρονολογίας ἀνεγέρσεως, ἐπεκτάσεως καὶ τοιχογραφήσεως τοῦ ναοῦ παρέχει ἐπιγραφή, γεγραμμένη ὑπεράνω τῆς νοτίας θύρας, ἔχουσα ὡς ἑξῆς:

Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΕΝΔΟΞΩΝ ΑΡΧΑΓΓΕΛΩΝ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΩΝ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΙ ΓΑ|ΒΡΙΗΛ Ο ΚΑΤΑ ΤΟ ,ΖΡΙΕ΄ ΕΤΟΣ ΑΠΟ ΑΔΑΜ ΟΙΚΟΔΟΜΗΘΕΙΣ (= 1606|7) ΕΠΗΥΞΗΘΗ ΚΑΙ ΕΚΟΣΜΗΘΗ ΕΚ ΝΕΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗ|ΤΟΣ ΑΝΩ ΒΗΤΣΗΣ ΕΝ ΕΤΕΙ ΧΙΛΙΟΣΤΩ ΟΚΤΑΚΟΣΙΟΣΤΩ ΟΓΔΟΗΚΟΣΤΩ ΠΕΜΠΤΩ (1885) ΜΗΝΙ ΑΥΓΟΥΣΤΩ | ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΔΕ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΘΕΜΕΛΗ. ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΜΙΑΤΙΑΔΟΥ ΚΑΙ | ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ΕΚ ΚΩΜΗΣ ΧΙΟΝΑΔΕΣ

Ἡ ἡμετέρα ἀνάγνωσις ἐλάχιστα διαφέρει τῆς τοῦ Ἰω. Νικολαΐδου (ἔ.ἀ., σ. 83).

Τὸ ἀνωτέρω μέρος τοῦ τέμπλου καὶ τὰ βημόθυρα εἶναι ξυλόγλυπτα. Ἐντὸς τοῦ ναοῦ φυλάσσονται δύο ἀναλόγια μὲ γεωμετρικὸν διάκοσμον ἐκ μαργάρου καὶ εἰκὼν ἐνθρόνου Θεοτόκου Βρεφοκρατούσης, μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *Μ(ΗΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ Η ΠΑΝΤΩΝ ΧΑΡΑ*. Ἀριστερὰ καὶ δεξιά, ἐντὸς μεταλλίων, ἀνὰ εἷς ἄγγελος σεβίζων. Εἰς τὰ πλάγια, ἐντὸς ἀναγλύφων ὀρθογωνίων πλαισίων, ἀνὰ ἓξ προφῆται κρατοῦντες εἰλητάρια. Ὁ κάμπος φέρει ἀνάγλυφον γεωμετρικὸν διάκοσμον. Ἡ εἰκών, βορειοελλαδικῆς τεχνοτροπίας, ἀνάγεται εἰς τὸν 17ον αἰ. Διαστ. 82,5 x 59,5 x 2,5 ἑκ.

Κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῶν Ταξιαρχῶν ἔχει οἰκοδομηθῆ μεταγενεστέρως παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μὲ μονόρρυτον στέγην καὶ ἡμικυκλικὴν ἁψῖδα.

6. Μονὴ Προφήτου Ἠλιοῦ

Ὑψοῦται ἐπὶ ὁμαλοῦ λόφου, δυτικῶς τοῦ ἀμαξιτοῦ Βίτσης - Μονοδενδρίου (βλ. περὶ αὐτῆς Ἰω. Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, ἐν Ἀθήναις, 1870, σ. 38 - 39, Ἰω. Νικολαΐδην, ἔ.ἀ., σ. 62 - 69 καὶ Δ. Ζακυθηνὸν εἰς Ἠπειρ. Χρον. 4 (1929), σ. 102 - 106).

Καθολικὸν μονοκάμαρον, μετὰ ὀκταγωνικοῦ τρούλλου καὶ τριπλεύρου ἁψῖδος. Μεταγενέστερος νάρθηξ μὲ τετρακλινῆ στέγην.

Εἰς τὴν μονὴν φυλάσσονται τὰ ἑξῆς κειμήλια:

1) Ἐπιτάφιος (Πίν. 305 β) κεντημένος ἐπὶ μεταξωτοῦ ὑφάσματος, διαστάσεων 68 x 88 ἑκ., χρώματος καστανοῦ ἀνοικτοῦ, περὶ τὸ ὁποῖον ἔχει προσραφῆ μεταξωτὸν ὕφασμα πράσινον. Ὁ Χριστὸς εἶναι ἐξηπλωμένος ἐπὶ λάρνακος κοσμουμένης κατὰ τὰ πλάγια διὰ σειρᾶς ρόμβων. Ἡ Θεοτόκος, καθημένη ἀριστερά, κρατεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ Κυρίου καὶ ἀκκουμβᾷ τὴν παρειάν της ἐπὶ τῆς ἰδικῆς του. Ὄπισθεν αὐτῆς ἵστανται τρεῖς γυναῖκες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν πρὸς τὰ ἀριστερὰ κρατεῖ μυροδοχεῖον, ἡ δὲ πρὸς τὰ δεξιά, μὲ λελυμένους τοὺς κροτάφους, ὑψώνει τὰς χεῖρας εἰς θεατρικὴν χειρονομίαν. Ὄπισθεν τῆς λάρνακος ὁ Ἰωάννης κύπτει διὰ νὰ ἀσπασθῇ τὴν δεξιὰν τοῦ Σωτῆρος ἐνῷ, δεξιώτερον, ὁ εὐσχήμων Ἰωσήφ, κύπτων, περιπτύσσεται διὰ τῶν κεκαλυμμένων χειρῶν του τοὺς ἀχράντους πόδας. Εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς συνθέσεως ὁ Νικόδημος παρακολουθεῖ τὴν σκηνὴν περίλυπος εἰς στάσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ Ἰωάννου εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Σταυρώσεως. Ὄπισθεν, εἰς τὸ κέντρον τῆς παραστάσεως, δεσπόζει κουβούκλιον βαῖνον ἐπὶ πέντε κιονίσκων, ἀπὸ τοῦ ὁποίου κρέμανται τέσσαρες κανδῆλαι. Ἑκατέρωθεν αὐτοῦ εἰκονίζονται πετῶντες δύο ἄγγελοι ἐν προτομῇ, ὁ Ἥλιος καὶ ἡ Σελήνη.

Ὁ ἐπιτάφιος φέρει τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφήν:

Η ΘΕΩΣΟΜΟΣ ΤΑΦΙ ΤΟΥ Κ(ΥΡΙΟ)Υ ΗΜΩΝ ΗΕΙΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΦΙΕΡΟΘΗ ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΗΣ ΤΗΝ ΒΙΖΗΤΖΑ ΗΣ ΤΟΥ | ΑΓΙΟΥ ΗΛΙΟΣ ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΙΡΙ | Ο ΔΟΥΛΟΣ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) ΤΟΥ ΓΕΟΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Κ(ΑΙ) ΕΝΚΟΝΟΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ ΑΝΓΕΛΕΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΤΙΝ ΔΟΥΛΟΙ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΜΕΡΤΑΝΙ | ΕΤΙ ΑΧΞΑΦ ΓΕΝΑΡΙΟ 1.

Τὰ ἐνδύματα, τὸ κουβούκλιον, ὁ Ἥλιος καὶ ἡ Σελήνη ἀπεδόθησαν διὰ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ σύρματος, τὰ γυμνὰ μέρη διὰ μετάξης χρώματος καστανοῦ εἰς διαφόρους τόνους, τὰ περιγράμματα διὰ κλωστῆς βαθυκαστάνου. Φωτοστεφάνους ἔχουν μόνον ὁ Χριστός, ἡ Παναγία καὶ ὁ Ἰωάννης. Κοσμοῦνται οὗτοι εἰς τὴν περιφέρειαν διὰ μαργαριτῶν, ὡς καὶ τὸ περίγραμμα τοῦ περὶ τὴν κεφαλὴν τμήματος τοῦ μαφορίου τῆς Θεοτόκου.

Εἰκονογραφικῶς παρουσιάζει ὁ ἐπιτάφιος τῆς Βίτσης καταπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν κατὰ τέσσαρα μόνον ἔτη παλαιότερον ἐπιτάφιον τῆς μονῆς Παναχράντου Ἄνδρου (Ν. Δρανδάκης εἰς ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 305, Πίν. 352 β - 353). Ἡ μόνη οὐσιώδης διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ μυροδοχεῖον τὸ ὁποῖον κρατεῖ εἰς τὸν ἡμέτερον ἐπιτάφιον ἡ εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον γυνή. Τεχνοτροπικῶς ἀνήκει εἰς ὁμάδα λαϊκωτέρων κεντημάτων τοῦ 17ου αἰ. (Εὐγ. Βέη - Χατζηδάκη, Μουσεῖον Μπενάκη, Ἐκκλησιαστικὰ κεντήματα, Ἀθῆναι, 1953, σ. ιζ΄ - ιη΄), μὲ ἐντονωτέραν γραμμικότητα καὶ ἔτι συνοπτικωτέραν ἀπόδοσιν τῶν μορφῶν. Τὸ στόμα συχνάκις δὲν δηλοῦται. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὀρθογωνία ρίς, ἡ ὁποία συνάπτεται πρὸς τὰς ὀφρῦς.

2) Ἐπιτραχήλιον, μὲ παραστάσεις τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ ὀκτὼ ἱεραρχῶν, τοῦ 17ου πιθανῶς αἰῶνος. Διαστ. 1.15 x 0,27 μ.

3) Λειψανοθήκη ἀργυρᾶ μὲ ἔκτυπον διάκοσμον. Κάτωθεν τοξοστοιχιῶν μὲ πλουσίαν διακόσμησιν ἀνθέων εἰκονίζονται: Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν οἱ ἅγιοι Βασίλειος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Νικόλαος, Δαμιανός, Παντελεήμων καὶ Τρύφων. Εἰς τὴν ὀπισθίαν (Πίν. 306 α) αἱ ἁγίαι Κυριακή, Ἀναστασία, Θέκλα, Παρασκευή, Ἰουλιανὴ καὶ Βαρβάρα. Εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τέλος ἀριστερὰ μὲν οἱ ἅγιοι Σάββας, Γεώργιος ἔφιππος ἀκοντίζων δράκοντα καὶ Ἀνδρέας, δεξιὰ δὲ οἱ ἅγιοι Ἀρτέμιος, Δημήτριος ἔφιππος πατῶν τὸν Σκυλογιάννην καὶ Ἀναστάσιος ὁ Πέρσης. Ἐπὶ τοῦ καλύμματος, κοσμουμένου κατὰ τὰ πλάγια δι' ἀνθέων, εἰκονίζονται οἱ ἅγιοι Ἰάκωβος ὁ Πέρσης καὶ Σῴζων. Εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ καλύμματος εἶναι κεχαραγμένη ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ Υ ΠΑΡΟΥΣΑ ΘΗΚΗ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΛΙΨΑΝΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΚΑΙ ΣΕΒΑΣΜΙΑΣ ΜΟΝΗΣ ΕΠ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΣΒΙΤΟΥ ΕΚ ΚΩΜΗΣ ΒΕΙΤΖΑ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΚΥΡΟΥ ΣΕΡΑΦΙΜ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΔΕ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ ΕΚ ΚΑΛΑΡΡΥΤΩΝ 1790 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1

Διαστ. 40,7 x 25,8 ἑκ. Ὕψ. 28,5 ἑκ.

Ἐντὸς τῆς λειψανοθήκης ταύτης ὑπάρχει ἑτέρα κυκλική, βαίνουσα ἐπὶ ὑψηλῆς βάσεως στερεωμένης ἐπὶ ὀρθογωνίου ἐλάσματος, μὲ ἐμπίεστον φυτικὸν διάκοσμον. Ἐπὶ τῆς λειψανοθήκης ἡ ἐπιγραφή:

ΜΝΗΣΤΙΤΗ ΚΥΡΙΕ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ ΓΕΟΡΓΙΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ / ΣΟΜΑ ΚΡΕΑΤΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΟΠΙΣΘΕΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΤΙΜΙΙ/ΑΣ ΚΕΦΑΛΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ

Ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς λειψανοθήκης:

ΔΙΑ ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ ΚΕ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ 1837 ΙΟΥΝΑΡΙΟΥ 4

Διαστ. 22 x 16,5 ἑκ., ὕψ. 13 ἑκ.

4) Λειψανοθήκη ἀργυρᾶ μὲ διάκοσμον ἔκτυπον καὶ ἐγχάρακτον (Πίν. 306 β). Εἰς τὰς πλευρὰς εἰκονίζονται ἀνθοδοχεῖα καὶ ἐξαπτέρυγα, εἰς τὸ κάλυμμα τοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς κυκλικοῦ ἀνοίγματος ὁ ἅγιος Ἰάκωβος ὁ Πέρσης φέρων στρατιωτικὴν στολὴν καὶ κρατῶν ἀσπίδα καὶ ξίφος. Διάμ. 16, ὕψ. 14 ἑκ.

5) Λειψανοθήκη ὀρθογωνία ἀργυρᾶ, μὲ ἔκτυπον διακόσμησιν. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ καλύμματος παρίστανται, μέχρι τῆς ὀσφύος, οἱ ἅγιοι Ἡλίας, Μηνᾶς καὶ Μερκούριος (Πίν. 306 γ). Κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ καλύμματος καὶ εἰς τὰ πλάγια, φυτικὸν κόσμημα. Διαστ. 21,5 x 16,5, ὕψ. 11,5 ἑκ.

6) Λειψανοθήκη ἀργυρᾶ εἰς σχῆμα χειρός (Πίν. 306 δ). Ἐγχάρακτος καὶ διάτρητος φυτικὸς διάκοσμος. Εἰς τὸ κέντρον ἔκτυπος ὁ ἅγιος Σῴζων. Εἰς τὸ κάτω μέρος ἡ ἐπιγραφή:

ΛΕΙΨΑΝΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΩ/ΖΟΝΤΟΣ ΟΠΕΡ ΚΑΤΑ / ΤΟ 1733 ΔΙΚΕΜΒΡΙΟΥ 20 / ΑΦΙΕΡΩΘΗ ΠΑΡΑ ΡΑ/ΦΑΗΛ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΔΡΥΙ/ΝΟΥΠΟΛΕΟΣ Κ(ΑΙ) ΑΡΓΥΡΟ/ΚΑΣΤΡΟΥ ΕΝ ΤΩ ΜΟΝΑ/ΣΤΗΡΙΩ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ/ΗΛΙΟΥ ΕΚ ΚΩΜΗΣ ΒΕΙ/ΤΖΑ // 1790 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 10 / ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ / ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ / ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΕΝ / ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΚΑΙ / ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΤΗΣ / ΑΥΤΗΣ ΚΥΡΙΟΥ ΣΕΡΑ/ΦΙΜ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΔΕ / ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ(ΑΙ) ΔΗΜΗ/ΤΡΙΟΥ ΕΚ ΚΩΜΗΣ / ΚΑΛΑΡΡΙΤΕΣ

Διαστ. 39 x 8,5/6 ἑκ.

7) Ποτήριον μεταλήψεως ἀργυροῦν, μὲ ἐγχάρακτον φυτικὸν διάκοσμον (Πίν. 307 β). Εἰς τὴν βάσιν ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΠΟΤΗΡΙΟΝ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΔΙΣΚΑΡΙΟΥ ΓΕΓΟΝΕ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΗΣ ΕΠ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΣΕΡΑΦΙΜ ΕΚ ΚΩΜΗΣ ΒΕΙΤΖΑΣ ΕΝ ΕΤΕΣΙ 1794

Ὕψος 26, διάμ. χείλους 10, διάμ. βάσεως 16,5 ἑκ.

8) Σταυρὸς ἁγιασμοῦ ξυλόγλυπτος (Πίν. 307 α), μὲ παραστάσεις τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῆς Ὑπαπαντῆς, τῆς Γεννήσεως, τῆς Βαπτίσεως, τῆς Μεταμορφώσεως καὶ τῆς Βαϊοφόρου ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως καὶ τῆς Ἀναλήψεως, τῆς Ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου, τῆς Σταυρώσεως, τῆς Ἀναστάσεως, τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῆς Κοιμήσεως ἐπὶ τῆς ἑτέ-

ρας. Ἐσθὴς συρματερὴ μετὰ πτερυγίων, κοσμουμένη ὑπὸ πολυχρώμων λίθων καὶ στεφομένη ὑπὸ στέμματος μετὰ σταυροῦ. Εἰς τὸ χεῖλος τῆς βάσεως ἡ ἐπιγραφή:

Ο ΠΑΡΟΝ ΖΟΙΦΟΡΟΣ ΣΤΑΒΡΟΣ ΙΠΑΡΧΙ ΤΗΣ ΕΒΑΣΜΗΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΙΛΙΟΥ ΔΙΑ ΣΗΝΔΡΟΜΙΣ ΤΟΥ ΗΟΑΚΙΜ ΗΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ 1778

Ὕψος 31,5 ἑκ., διάμ. βάσεως 10 ἑκ.

ΜΟΝΟΔΕΝΔΡΙ

1. Ἅγιος Μηνᾶς

Σταυρεπίστεγος ναὸς τοῦ τύπου Α 1 (Ἀ. Ὀρλάνδου, ΑΒΜΕ, Α΄ (1935) σ. 42), μετὰ τριπλεύρου ἁψῖδος καὶ ἐσωνάρθηκος καλυπτομένου ὑπὸ φουρνικοῦ βαίνοντος ἐπὶ τεσσάρων ἡμιχωνίων. Εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς κατὰ μῆκος καμάρας ὑπάρχουν δύο σφενδόνια. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς βορείας πλευρᾶς προσετέθη τὸν 18ον αἰ. κλειστὴ στοὰ στεγαζομένη ὑπὸ μονορρύτου στέγης.

Ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος. Εἰς τὸν κυρίως ναὸν εἰκονίζονται ὁλόσωμοι ἅγιοι εἰς τὴν κατωτάτην ζώνην (Πίν. 307 γ), ἅγιοι στηθαῖοι ἐντὸς σηρικῶν τροχῶν εἰς τὴν δευτέραν καί, ὑπεράνω αὐτῶν, εὐαγγελικαὶ σκηναί. Τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ κοσμεῖ ἡ Πλατυτέρα μεταξὺ δύο ἀρχαγγέλων (Πίν. 308 α). Εἰς τὴν ἐγκαρσίαν καμάραν παρίσταται ἐντὸς ὁμοκέντρων κύκλων ὁ Παντοκράτωρ περιβαλλόμενος ὑπὸ τῆς Θεοτόκου, τοῦ Προδρόμου καὶ ἀγγέλων· εἰς τὰς γωνίας εἰκονίζονται οἱ εὐαγγελισταὶ καί, εἰς τὰ κάθετα τοιχώματα τῆς καμάρας, προφῆται ὑπὸ τοξοστοιχίας. Εἰς τὴν ὑπεράνω τοῦ ἱεροῦ καμάραν εἶναι ἐζωγραφημένη ἡ Θεία Λειτουργία ἑκατέρωθεν στηθαρίων ἁγίων. Τέλος, εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς κατὰ μῆκος καμάρας παρίσταται ἡ Δευτέρα Παρουσία. Τὸ κέντρον τῆς συνθέσεως καταλαμβάνει ὁ Χριστὸς ἐν δόξῃ.

Ἡ σχετικὴ πρὸς τὰς τοιχογραφίας τοῦ κυρίως ναοῦ ἐπιγραφὴ σῴζεται ὑπεράνω τῆς βορείας θύρας, ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς:

ΗΠΙΟ ΧΕΙΡΟΣ ΜΙΧΑΗΛ ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΕΚ Τ(ΗΣ) / ΚΩΜΗΣ ΛΥΝΟΤΩΠΙ ΕΛΑΧΙΣΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΑΜΑΡΤΩΛΟΥ ΕΤΕΛΙΩΘΗ ΚΑΤΑ ΜΗ(ΝΑ)/ ΝΟΕΜΒ(Ρ)ΙΟΣ ΙΣ ΣΤΗ(Σ) Δ ΕΓΡΑΦΑ ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ ΖΡΚΗ. (= 1620).

Τὴν ἐπιγραφὴν ἔχουν ἤδη δημοσιεύσει οἱ Δ. Σάρρος (Ἠπ. Χρον. 12 (1937), σ. 125) καὶ Ἰ. Νικολαΐδης (ἔ. ἀ., σ. 72 - 73), μετά τινων ὅμως παραναγνώσεων. Κάτωθι τῆς ἐπιγραφῆς ὑπάρχει χάραγμα τοῦ 1621.

Εἰς τὸ φουρνικὸν τοῦ ἐσωνάρθηκος εἰκονίζονται, ἐντὸς ὁμοκέντρων κύκλων, ἡ Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα, ὁ Παράδεισος καὶ χοροὶ ἁγίων, τέλος οἱ Οἶκοι τῆς Θεοτόκου. Αἱ τοιχογραφίαι αὗται ἐφιλοτεχνήθησαν τὸ 1733 χορηγίᾳ τοῦ Μιχαὴλ Κ. Μίσσιου (Ἰ. Λαμπρίδου, Περὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἀγαθοεργημάτων, Β΄, 1880, σ. 105 - 106). Σχετικὴ εἶναι ἡ ὑπεράνω τῆς βορείου θύρας ἡμιεξίτηλος ἐπιγραφή:

ΑΝΕΓΕΡΘΕΙ ΕΚ ΒΑ[ΡΑΘΡΩΝ ΚΑΙ] ΑΝΕΣΤΟΡΙΘΕΙ Η ΤΡΟΥΛΕΙ ΑΥΤΗ ΔΙΑ ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ / ΤΟΥ.....ΡΧ.. ΜΗΧΑΗΛ ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΝΟΥ / ..... ΝΤΟΣ ΔΗ / .....

Εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς πρὸς τὸ περίστῳον τοίχους τοῦ ναοῦ σῴζονται τοιχογραφίαι τοῦ 18ου αἰ. Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον παριστάνεται ἡ Δευτέρα Παρουσία (Πίν. 308 β) καὶ κάτωθι αὐτῆς αἱ τιμωρίαι τῶν κολαζομένων (μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ σπανίως ἀπαντῶν παραυλακιστής)· εἰς τὸν βόρειον ὁλόσωμοι ἅγιοι, ὑπεράνω αὐτῶν στηθάρια ἁγίων ἐντὸς κληματίδων καὶ εἰς τὴν ἀνωτάτην ζώνην σκηναὶ ἐκ τῆς Γενέσεως. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ περιστῴου παρίσταται ὁ ἅγιος Νικόλαος.

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον, διάτρητον καὶ ἐπίχρυσον, φέρει πλουσίαν διακόσμησιν ἀνθέων, ζώων, πτηνῶν καὶ μορφῶν πραγματικῶν ἢ φανταστικῶν (Πίν. 309 β). Τὴν χρονολογίαν του πληροφορούμεθα ἐξ ἀναγλύφου ἐπιγραφῆς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ φύλλου τοῦ βημοθύρου:

ΗΠΗΤΡΟΠΕΒΟΤΑΝ / ΠΑΝΑΤΑΖΗΡΟΥ ΕΗΕ 1782

Ἐκ τῶν εἰκόνων, ἡ ὑπὸ ἀγγέλων στεφομένη ἔνθρονος Ὁδηγήτρια (διαστ. 102,5 x 59,5 ἑκ.) καὶ ὁ Χριστὸς Μέγας Ἀρχιερεὺς μετὰ τῶν εὐαγγελικῶν συμβόλων (διαστ. 102 x 59,5 ἑκ.) ἀνάγονται πιθανώτατα εἰς τὸ 2ον ἥμισυ τοῦ 17ου αἰ. Ἡ εἰκὼν τοῦ Προδρόμου μετὰ σκηνῶν τοῦ βίου του (διαστ. 109 x 35 ἑκ.) φέρει τὴν χρονολογίαν 1783. Ὁ ἔφιππος ἅγιος Μηνᾶς (διαστ. 105,5 x 74 ἑκ.) χρονολογεῖται μᾶλλον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰ.

2. Ἅγιος Ἀθανάσιος

Τρίκλιτος βασιλικὴ μετὰ νάρθηκος («γυναικείου»), μὲ τρεῖς πολυγωνικὰς ἁψῖδας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μεσαία ποικίλλεται δι' ἀβαθῶν κογχῶν. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα εἶναι ἐντετειχισμένη πλὰξ μὲ τὴν χρονολογίαν 1804. Κατὰ τὴν νοτίαν καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὑπάρχει ἀνοικτὴ τοξωτὴ στοά. Εἰς ἀρκετὰ καλὴν κατάστασιν σῴζεται ξυλίνη ὀροφὴ μὲ γραπτὸν διάκοσμον (Πίν. 309 α).

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον φέρει ἀνθικὸν καὶ ζωϊκὸν διάκοσμον εἰς διάτρητον τεχνικήν. Αἱ δεσποτικαὶ εἰκόνες, ἔργα προφανῶς Ρώσων ἁγιο-

γράφων τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ., ἀφιερώθησαν, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφάς:

ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΕΝ ΜΟΣΧΑ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΚΑ·Ι·ΡΕΩΡΓΙΟΥ ΡΙΖΑΤΩΝ

Πρόκειται περὶ τῶν ἐθνικῶν εὐεργετῶν ἀδελφῶν Ριζάρη, καταγομένων ἐκ Μονοδενδρίου. Ἐκ τῶν λοιπῶν εἰκόνων σημειοῦνται αἱ ἑξῆς:

1) Χριστὸς εἰς τὴν στάσιν, τὴν ὁποίαν συνήθως ἔχει εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Μὴ μοῦ ἅπτου· ἑκατέρωθεν, κλιμακωτὰ ὄρη· 17ου - 18ου αἰ. Διαστ. 31 x 23,2 x 3 ἑκ.

2) Ἅγιος Σπυρίδων ἔνθρονος, ἑπτανησιακῆς τέχνης, 18ου αἰ. Ἑκατέρωθεν δύο ἄγγελοι εἰς μικροτέραν κλίμακα. Διαστ. 31,2 x 24,5 x 2 ἑκ.

3) Τρίμορφον, ἅγιοι Χαραλάμπης, Ἀθανάσιος καὶ Νικόλαος, *διὰ χερὸς / δημητρί/ου παππα/ διαμάντη 1839 ἰουναρ. 15.* Διαστ. 54 x 51,5 ἑκ.

4) Τέσσαρες σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Προδρόμου, *διὰ χειρὸς δημητρίου παπα διαμάντη 1839 Φευβ. 9.* Διαστ. 48,8 x 35 x 2,4 ἑκ.

5) Ἅγιος Γεώργιος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *1838 νοεμ. 25/διὰ χηρὸς δημητρίου/ π(α)π(α)διαμάντη.* Ἡ εἰκὼν αὕτη ἐφιλοτεχνήθη ἑπομένως δέκα μόνον μῆνας μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου. Παρὰ τὸν ἀφιερωτὴν τῆς εἰκόνος ἡ ἐπιγραφή: *ὁ παρὼν καλόγερος ἐπικαλεῖται εἰς τὸν/μάρτυρα διὰ ἴασιν τῶν ὀφθαλμῶν του/λαμβάνει τὴν ἴασιν.* Ὁ ἀφιερωτὴς μοναχὸς κρατεῖ εἰλητάριον μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *Εὖ ἤστραψας εἰς τὸν κόσμον / ἐνδόξος καὶ πλουσίος διὰ τὴν ἀλη/θινὴν καὶ ἀμίαντον θρησκείαν.* Ἄνω δεξιὰ παρίσταται ἄγγελος πετῶν πρὸς τὸν ἅγιον καὶ κρατῶν στέφανον, ἐνῷ ἕτερος ἄγγελος ἄνω ἀριστερὰ κρατεῖ εἰλητάριον μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *χαιρε μαρτυς δια της ρωμην καὶ ισχυν / του σωματος ὅπου ὑπο[φε]ρες ἀπὸ τοὺς α/πίστους καὶ ἔλαβες ἀθάνατον στέφανον.* Ἀριστερὰ εἰκονίζεται ναὸς ἢ μαυσωλεῖον καὶ πρὸ αὐτοῦ δύο τάφοι. Διαστ. 47,5 x 35 x 1,5 ἑκ.

Πλὴν τοῦ τέμπλου, ξυλόγλυπτοι εἶναι ὁ ἄμβων καὶ ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος. Μνημονευτέα ἐπίσης δύο ἀναλόγια καὶ ἓν κάθισμα μὲ ἔνθετον διακόσμησιν ἐκ μαργάρου.

Μόνη τοιχογραφία εἶναι ἡ εἰς τὴν κόγχην τοῦ διακονικοῦ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ.

3. Ἅγιος Γεώργιος

Μονόχωρος ναΐσκος μὲ τετρακλινῆ στέγην ἀπολήγουσαν εἰς «μισὸ κεντρί», τρίπλευρον ἁψῖδα καὶ τοξωτὸν προστῷον. Τοιχογραφίαι σῴζονται μόνον εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα. Εἶναι ἀρκετὰ ἐφθαρμέναι καὶ ἀνάγονται πιθανώτατα εἰς τὸ 2ον ἥμισυ τοῦ 18ου αἰ. Εἰς τὴν κόγχην εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος Βλαχερνίτισσα καὶ τέσσαρες ἱεράρχαι συλλειτουργοῦντες. Εἰς τὸ μέτωπον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου κάτω μὲν ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις, ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ὁ ἅγιος Σπυρίδων, ἄνω δὲ ἡ Ἀνάληψις, ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ στηθάρια ἁγίων. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον παρίστανται κάτω μὲν τὸ ὅραμα τοῦ ἁγίου Πέτρου Ἀλεξανδρείας, ἄνω δὲ ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος. Εἰς τὸν νότιον τοῖχον σῴζονται μόνον δύο ἱεράρχαι εἰς τὴν κάτω ζώνην, κρατοῦντες εὐαγγέλια καὶ ἐστραμμένοι κατὰ τὰ τρία τέταρτα.

Τμήματα τοῦ τέμπλου καὶ τὸ βημόθυρον εἶναι ξυλόγλυπτα, τοῦ 18ου αἰ. Ἡ Ὁδηγήτρια τοῦ τέμπλου, διαστ. 78 x 62,5 ἑκ., φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

Η ΠΟΡΤΑ·Ι·ΤΗΣΑ ΤΩΝ ΙΒΗΡΩΝ. ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΤΩΝ ΤΑΠΕΙΝΩΝ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΙΖΑΤΩΝ. ΕΝ ΜΟΣΧΑ 1806

Ὁμοία ἐπιγραφὴ ὑπάρχει εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορος, διαστ. 78 x 62,5 ἑκ.

4. Μονὴ Ἁγίας Παρασκευῆς

Εἶναι ἐκτισμένη εἰς τὸ χεῖλος τῆς περιφήμου χαράδρας τοῦ Βίκου, εἰς ἀπόστασιν 10′ ἀνατολικῶς τοῦ Μονοδενδρίου (Πίν. 310 β). Ὁ ναὸς εἶναι μονόχωρος αἴθουσα, κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν δύο ἐποχῶν. Σχετικὴ πρὸς τὴν ἵδρυσιν καὶ τὴν πρώτην ἱστόρησιν τοῦ ναοῦ εἶναι ἡ ὑπεράνω τῆς πρὸς τὸν νάρθηκα θύρας ἐπιγραφὴ (Πίν. 310 α), τῆς ὁποίας τὸ κάτω μέρος ἔχει καταστραφῆ:

ΑΝΗΓΕΡΘ(Η) Κ(ΑΙ) ΑΝΗΣΤΟΡΗΘ(Η) Ο ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ Τ(ΗΣ) ΑΓΙ(ΑΣ) ΜΕΓ(Α)Λ(Ο)ΜΑΡΤΥΡ(ΟΣ) ΤΟΥ Χ(ΡΙΣΤΟ)Υ ΠΑΡΑΣΚΕΒΗΣ ΔΙ ΕΞΟΔΟΥ Κ(ΑΙ) ΠΛΗΡΟΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΥΓ(Ε)ΝΕΣΤ(Α)ΤΟΥ ΚΥ(ΡΟΥ) ΜΗΧ(Α)ΗΛ ΒΩΗΒΩΝΛΑ ΤΟΥ ΘΕΡΙΑΝΟΥ / ΗΝ ΔΕΔΩΚΕΝ ΕΝ ΤΩ ΝΑΩ ..... Κ(ΑΙ) ΤΗΣ ΓΕΝΕΑΣ Κ(ΑΙ) ΑΔΕΛΦΟΤ(Η)Τ(ΟΣ) ΑΥΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΤΩΝ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΒΕΖΗΤΖΗΝΩΝ, ΚΛΗΡΟΝΟΜΩΝ / ΚΤΗΤΟΡΩΝ ΜΗΚΡΩΝ ΤΕ Κ(ΑΙ) ΜΗΖΩΝΩΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΝΥΨΙΛΟΤ(Α)Τ(ΟΥ) ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΗΜ(ΩΝ) ΚΑΡΟΥΛΑ ΤΟΥ ΔΟΥΚΟΣ...../ ΕΝ ΕΤ[ΕΙ.....] ΠΑΡΕΔΡΕΒΩΝΤΟΣ ΕΝ ΤΗ ΜΟ(Ν)Η ΜΜΑΝΟΥΗΛ ΙΕΡΕ(ΩΣ) ΤΟΥ ΦΕΓΓΑΡΟΥΔ(Η).

Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ἤδη δημοσιευθῆ ὑπὸ τῶν Δ. Σάρρου (Ἠπ. Χρον. 12 (1937), σ. 123 - 124) καὶ Ἰω. Νικολαΐδου (ἔ. ἀ., σ. 7), ἀλλὰ μὲ πολλὰς παραναγνώσεις. Ἡ χρονολογία δὲν σῴζεται, κατὰ τὸν Ἰ. Λαμπρίδην ὅμως (Ζαγοριακά, σ. 36), γράφοντα πρὸ ἑκατονταετίας σχεδόν, πρὶν ἢ καταστραφῆ μέρος τῆς ἐπιγραφῆς, ὁ ναὸς ἀνηγέρθη καὶ ἀνιστορήθη «ἐν ἔτει 6920 ἀπὸ κτίσεως κόσμου» (= 1412)[1].

1. Ἐνῷ ὁ παρὼν τόμος εὑρίσκετο ὑπὸ ἐκτύπωσιν, νέαν (καὶ φυσικὰ ὀρθὴν) ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιγραφῆς, μετὰ σχολίων, ἐδημοσίευσεν ὁ Καθηγητὴς Λ. Πολίτης, ὁ ὁποῖος τὴν χρονολογεῖ εἰς τὸ 1413/14 (Ἑλληνικά, τ. 20 (1967), σ. 421-426).

Εἰς τὸν 15ον αἰ. ἀνάγονται αἱ τοιχογραφίαι τοῦ δυτικοῦ, βορείου καὶ ἀνατολικοῦ τοίχου. Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον εἰκονίζονται ἄνω μὲν ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ἐκατέρωθεν δὲ τῆς θύρας οἱ ἀρχάγγελοι Γαβριὴλ καὶ Μιχαήλ (Πίν. 310 γ). Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον παρίστανται ὁλόσωμοι ἐκ Δ. πρὸς Α. ἡ σύζυγος τοῦ κτήτορος Θεοδώρα (Πίν. 311 α), ὁ υἱός του Γεώργιος, ἔχων παρ' αὐτὸν ἑτέραν μορφὴν εἰς πολὺ μικρὰν κλίμακα, ὁ κτήτωρ Μιχαὴλ Θεριανὸς (Πίν. 311 β) καὶ οἱ ἅγιοι Θεόδωρος ὁ Τήρων, Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης, Δημήτριος, Γεώργιος (;), Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ἀδιάγνωστος, Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς καὶ Στέφανος ὁ Πρωτομάρτυς. Ὑπεράνω αὐτῶν εἰκονίζονται εὐαγγελικαὶ σκηναί: Ἑλκόμενος, Σταύρωσις, Ἐνταφιασμός, αἱ Μυροφόροι εἰς τὸ μνῆμα, Ἀνάστασις.

Ὁ κτήτωρ καὶ ἡ οἰκογένειά του φέρουν πολυτελεῖς αὐλικὰς ἐνδυμασίας καὶ ὑψοῦν τὰς χεῖρας πρὸς τὸ ἄνω δεξιὰ μέρος τῆς συνθέσεως, ὅπου προβάλλει ἡ Χεὶρ Θεοῦ. Τὴν ταυτότητα τῶν εἰκονιζομένων προσώπων ἐπεξηγοῦν αἱ προσγεγραμμέναι ἐπιγραφαί:

Ο ΠΑΝΕΥΓΕ(ΝΕ)ΣΤ(Α)Τ(ΟΣ) | ΜΗΧΑΗΛ ΒΟΗΒΩΝΤ(ΑΣ) | Ο ΘΕΡΙΑΝΟΣ Κ(ΑΙ) ΚΤΙ | ΤΩΡ, Ο ΕΙΟΣ ΑΥΤΟΥ | ΓΕΩΡΓΙΟΣ καὶ [Η ΕΥΓ]ΕΝΕΣΤ(ΑΤΗ) ΘΕΟΔΩΡΑ | [Η] ΣΥΝΕΥΝΟΣ ΑΥΤΟΥ

Ὁ Ἰ. Νικολαΐδης (Ἱστορικὴ Μονογραφία περὶ τῆς ἐν Ἠπείρῳ χώρας Βεζήτζης, ἐν Ἰωαννίνοις, 1939, σ. 70) ἀνέγνωσε τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιγραφὴν ὡς *«ὁ πανευγενέστατος Θεόδωρος σύνευνος αὐτοῦ»* καὶ κακίζει τὸν M. Beza, δημοσιεύσαντα φωτογραφίας τῶν κτητόρων «ἔνθα ὁ Θεόδωρος σύνευνος ἀναφέρεται ὡς Θεοδώρα σύζυγος τοῦ Μιχαὴλ Θεριανοῦ», ἐπιλέγων ὅτι «μία τοιαύτη ἐξήγησις λίαν παράτολμος εἶναι, καθ' ὅσον ἀναφέρεται εὐκρινῶς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὁ εἰκονιζόμενος ὡς Θεόδωρος σύνευνος φέρων μάλιστα καὶ ἐλαφρὰν γενειάδα». Νομίζομεν ὅτι καιρὸς εἶναι νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ μνήμη τοῦ Μιχαὴλ Θεριανοῦ καὶ νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ μὲν ἐπιγραφὴ ἀναφέρει σαφῶς *ΘΕΟΔΩΡΑ*, τὸ δὲ ὑποτιθέμενον γένειον εἶναι ἡ σκιὰ τοῦ πώγωνος τῆς Θεοδώρας, ἥτις φέρει ἄλλωστε καὶ γυναικείαν ἐνδυμασίαν.

Εἰς τὴν κόγχην τῆς ἀψῖδος εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος Βλαχερνίτισσα, κάτωθι δ' αὐτῆς οἱ ἅγιοι Ἀθανάσιος, Βασίλειος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ Γρηγόριος, ἔχοντες μεταξὺ αὐτῶν Ἁγίαν Τράπεζαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι τοποθετημένα εὐαγγέλιον, δισκοπότηρον καὶ ἀστερίσκος. Εἰς τὸ μέτωπον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου εἰκονίζονται ἄνω μὲν ἡ Ἀνάληψις, κάτω δέ, ἐκατέρωθεν τῆς κόγχης, ὁ Εὐαγγελισμός.

Τὸ κάτω μέρος τῆς κτιστῆς Ἁγίας Τραπέζης κοσμεῖ γραπτὴ ποδέα μὲ ἀνθέμια, δικέφαλον ἀετόν, ἀλέκτορα καὶ πελαργόν (Πίν. 312 α). Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς τραπέζης τῆς Προθέσεως παρίσταται δικέφαλος ἀετὸς ἐντὸς ὁμοκέντρων ὀδοντωτῶν κύκλων (Πίν. 312 β).

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ νοτίου τοίχου, εἰς μικροτέραν κλίμακα, ἀνάγονται εἰς τὸ 1689, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν γεγραμμένην μεταξὺ τῶν ἁγίων Εὐθυμίου καὶ Ἀντωνίου καὶ ἔχουσαν οὕτω:

ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΘΗ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΙΣΤΟ | ΡΙΑ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΜΑΤΘΑΙΟΥ | ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ Κ(ΑΙ) ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ | ΕΝ ΕΤΕΙ ΑΧΠΘ

Εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην εἰκονίζονται ὁλόσωμοι οἱ ἅγιοι (ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ) Παρασκευή, Προκόπιος, Νέστωρ, Μηνᾶς, Ἰάκωβος ὁ Πέρσης, Παντελεήμων, Κοσμᾶς, Δαμιανός, Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη, Εὐθύμιος καὶ Ἀντώνιος (Πίν. 312 γ). Ὑπεράνω αὐτῶν παρίστανται σκηναὶ τοῦ δωδεκαόρτου: Γέννησις, Εὐαγγελισμός, Γέννησις, Ὑπαπαντή, Βάπτισις, Μεταμόρφωσις, Ἔγερσις Λαζάρου καὶ Βαϊοφόρος.

Εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ κυρίως ναοῦ εἰκονίζεται ἡ ἁγία Παρασκευὴ στηθαία ἐντὸς κόγχης καὶ ἐκατέρωθεν αὐτῆς τὸ μαρτύριόν της καὶ ἔφιππος ἅγιος.

Τὸ τέμπλον εἶναι νεώτερον, μὲ εἰκόνας τοῦ 19ου αἰ. Ἐκ τῶν λοιπῶν εἰκόνων μνημονεύομεν ἁγίαν Παρασκευὴν βορειοελλαδικῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰ., μὲ ἀργυρᾶν ἐπένδυσιν, διαστ. 51 x 40 x 3 ἑκ.

ΑΝΩ ΠΕΔΙΝΑ (πρὸ ΑΝΩ ΣΟΥΔΕΝΑ)

1. Μονὴ Εὐαγγελιστρίας

Τὸ καθολικὸν εἶναι τρίκλιτος τρουλλαία βασιλικὴ μετὰ νάρθηκος καὶ τριῶν ἁψίδων. Εἰς τὴν κυκλικὴν σφενδόνην τοῦ τρούλλου ἀνοίγονται δώδεκα στενὰ παράθυρα ἐντὸς ἀβαθῶν κογχῶν.

Ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος. Περὶ τῆς χρονολογίας ἀνεγέρσεως καὶ ἱστορήσεως μᾶς πληροφοροῦν αἱ ἑξῆς ἐπιγραφαί, γεγραμμέναι ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ:

ΟΥΤΟΣ Ο ΘΕΙΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΕΚΤΗ | ΣΘ(Η) ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ 1793 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΘΗ | ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΚΑΜΟΥ ΤΟΥ ΕΥΤΕΛΟΥΣ ΛΑΖΑΡΟΥ | ΠΑΠΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Κ(ΑΙ) ΑΝΗΨΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΛΑΖΟΥ ΚΑ | ΝΗΚΗ ΚΑ(ΤΑ) ΤΟΥΣ 1809 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΕΦΙΜΕΡΕΒ | ΩΝΤΟΣ ΤΩΝ ΙΕΡΩΜΟΝΑΧΩΝ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΚΑΛΗΝΙΚΟΥ | ΛΑΒΡΕΝΤΙΟΥ ΓΡΙΓΟΡΙΟΥ Κ(ΑΙ) ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ ΜΑΤΘΕΟΥ ΑΓΑΠΗΟΥ | ΑΝΑΝΙΟΥ ΠΑΙΣΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ Κ(ΑΙ) ΝΕΟΦΙΤΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥΝΤΟΣ.

ΙΣΤΟΡΗΘΗ ΟΥΤΟΣ Ο ΙΕΡΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΕΡΙΚΑ|ΛΗΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ ΤΗΣ Υ|ΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ | Κ(ΑΙ) ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΕΣΤΑΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΕΥΣΕ|ΒΕΣΤΑΤΟΥ Κ(ΥΡΙΟ)Υ ΚΥΡ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ | Κ(ΑΙ) ΤΗΣ ΣΗΖΗΓΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ | ΕΙΣ ΤΟΥΣ 1809 ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ | ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΙΕΡΟΘΕΟΥ | Κ(ΑΙ) ΗΓΟΥΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

Αἱ ἐπιγραφαὶ ἔχουν δημοσιευθῆ μὲ ἐλαχίστας διαφορὰς ὑπὸ Χρ. Σούλη εἰς Ἠπ. Χρον. 9 (1934), σ. 103 (ἀριθ. 80) καὶ 108 (ἀριθ. 99). Ὁ εἰς τὴν δευτέραν ἐπιγραφὴν μνημονευόμενος πρόκριτος Χριστόδουλος Μαρῖνος εἰκονίζεται παραπλεύρως αὐτῆς, πλησίον ναοῦ μὲ ἀνοικτὴν στοάν, φέρων ποδῆρες ἀντερὶ μετὰ ζώνης καὶ ποδῆρες χειριδωτὸν ἐπανωφόριον μετὰ παρυφῆς ἐκ γούνης, καὶ κρατῶν κομβοσχοίνιον (Πίν. 313 α).

Εἰκόνα τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τῆς Εὐαγγελιστρίας δίδει ἡ παρατιθεμένη τοιχογραφία τῆς Ἁγίας Τριάδος, κοσμοῦσα τὴν καμάραν τοῦ ἱεροῦ (Πίν. 313 β).

Τὸ τέμπλον, ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος καὶ ὁ ἄμβων εἶναι ξυλόγλυπτοι, εἰργασμένοι εἰς λίαν ἔξεργον ἀνάγλυφον, ἀνάγονται δὲ καὶ οὗτοι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος (Πίν. 314 α - β). Ἐπίχρυσοι εἶναι μόνον ὁ ἄμβων καὶ τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ τέμπλου.

Ἐκ τῶν καταγραφεισῶν εἰκόνων ἀναφέρονται αἱ ἐνεπίγραφοι :

1) Χριστὸς Παντοκράτωρ, κρατῶν σφαῖραν καὶ εὐλογῶν, μὲ εὐαγγέλιον ἀνοικτὸν ἐπὶ τῶν γονάτων. Χρονολογία καὶ ὑπογραφὴ ζωγράφου δυσδιάκριτοι: *1795 | σεπτεμβρίου ιε | διὰ χειρὸς | Λαζάρου*. Διαστ. 91 x 64 ἑκ.

2) Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *1810 μαΐου | 20 | δηα χειρος | λαζαρου κ(αι) ἀνηστιου αυτου | ἐκόμης αὐτῆς=δεησις κ(αι) ἐξόδου | του δουλου του θεου χρηστω | κουλη*. Διαστ. 92 x 62 ἑκ.

3) Ἁγία Παρασκευὴ καθημένη ἐπὶ θρόνου κοσμουμένου διὰ δρακόντων (Πίν. 316 α). Πτυχαὶ ἐσχηματοποιημέναι. Ψιμυθιαὶ ὄχι πολὺ ἔντονοι. Κάτω ἡ ἐπιγραφή:

ΔΕΕΙΣΙΣ Τ(ΟΥ)... Θ(ΕΟ)Υ Ο ΜΟΝΑΧΟΣ = ΕΤΙ ΑΨΚΓ

Ὄπισθεν, σταυρὸς καὶ αἱ ἐπιγραφαί:

ΙΣ ΧΣ ΝΙΚΑ
καὶ
ΒΑΡΝΑΒΑΣ Ο ΕΠΙ|ΚΛΗΘΕΙΣ ΒΑΡΘΟΛΟ|ΜΕΟΣ

Διαστ. 84 x 47,3 x 3 ἑκ. Ἡ εἰκὼν εἶναι σκαφιδωτή.

4) Ὁδηγήτρια μὲ ἀργυρᾶν ἐσθῆτα, εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ὁποίας ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφή:

ΔΙΑ ΣΗΝΔΡΟΜΙΣ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΟΤΑΤΟΥ ΚΙΡΙΟΥ ΚΙΡ ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ ΥΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΚΕ ΥΓΟΥΜΕΝΟΥ ΑΥΤΙΣ ΤΙΣ ΑΓΙΑΣ ΚΕ ΣΕΒΑΣΜΙΑΣ ΜΟΝΗΣ ΟΝΟΜΑ | ΤΙΣ ΒΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ ΗΣ ΧΟΡΑΝ ΠΑΝΟ ΣΟΥΔΕΝΑ ΕΞ ΗΟΑΝΙΝΟΝ ΚΕ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΒΟΝΤΟΝ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΥ ΚΕ ΛΟΓΙΟΤΑΤΟΥ ΚΙΡΗ|ΟΥ ΚΙΡ ΠΑΥΣΙΟΥ ΜΙΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΕ ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ ΕΜΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΤΕ ΠΑΝΤΑΖΙ ΚΕ Υ ΜΙΤΕΡ ΑΥΤΟΥ ΧΡΙΣΑΝΘΙ ΑΠΟ ΚΟΝΙΤΖΑ ΕΤΗ 1778

Διαστ. 85 x 62,5 ἑκ.

5) Εὐαγγελισμός. Ἐπιγραφή: *δέησις του δουλου του θεου | γουση νίκου ε(κ) κωμης | κ(αι)..κλι..... | δια χειρὸς Λαζάρου 1798*.

Διαστ. 92 x 63 ἑκ.

6) Γέννησις τῆς Θεοτόκου τοῦ 1810, μὲ πολλὰς διογκώσεις. Ἐπιγραφαὶ ἐξίτηλοι. Διαστ. 93 x 61,5 ἑκ.

7) Ἅγιος Χαράλαμπος ἔνθρονος, εὐλογῶν, ἔργον καὶ αὐτὸς τοῦ Λαζάρου. Διαστ. 92 x 64 ἑκ.

8) Ἅγιοι Θεόδωροι: *1876 Χειρ ἀναστασιου ζωγράφου χιοναδίτου*.

Διαστ. 32 x 23,5 x 3 ἑκ.

9) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, μὲ ἀργυρᾶν ἐσθῆτα. Εἰς τὴν κάτω παρυφὴν ἡ ἐπιγραφή:

ΔΗΑ ΣΗΝΔΡΟΜΗ ΚΕ ΕΞΟΔΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΚΕ ΑΝΔΡΕΑ ΕΝ ΚΟΜΗ ΖΗΤΖΑ | ΔΕ ΔΗΑ ΧΗΡΟΣ ΓΕΟΡΓΗΟΥ ΙΩΑΝΟΥ Π(Α)ΠΑΔΗΜΟΥ ΤΟΥ ΚΑΛΑΡΙΤΟΝ — 1815 ΑΠΡΙΛΗΟΥ 6

Διαστ. 30 x 23 ἑκ.

10) Μέγας Ἀρχιερεύς. Ἀριστερὰ καὶ δεξιά, εἰς μικροτέραν κλίμακα, ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Πρόδρομος στηθαῖοι σεβίζοντες. Αὐτόξυλον πλαίσιον μὲ ἀνάγλυφον σχοινίον καὶ ἑλικόφυλλον. Ἐπιγραφή:

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ | ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΠΟΥΛΟΥ | ΠΑΠΑ

17ου - 18ου αἰ. Διαστ. 87 x 59,2 x 3,7 ἑκ.

11) Πρόδρομος ἐστραμμένος κατὰ τὰ τρία τέταρτα πρὸς τὰ ἀριστερά, κρατῶν εἰς τὴν δεξιὰν εἰλητάριον καὶ ὑψῶν τὴν ἀριστεράν, καὶ ἅγιος Γεώργιος μετωπικός, φέρων ποδήρη χιτῶνα καὶ κρατῶν ἀκόντιον. 1773. Διαστ. 86,5 x 32,5 x 4 ἑκ.

Ὡσαύτως κατεγράφησαν τὰ ἑξῆς κειμήλια:

1) Εὐαγγέλιον μὲ ἀργυρᾶν ἐπένδυσιν, διαστ. 36 x 25,5 ἑκ. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος καί, πέριξ αὐτῆς, οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταὶ καὶ σκηναὶ τῶν Παθῶν καὶ τῆς Ἀναστάσεως (Πίν. 315 α). Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραὰμ εἰς τὸ κέντρον, εἰς δὲ τὰ ἄκρα ἡ Γέννησις καὶ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ἡ Ὑπαπαντή, ὁ Εὐαγγελισμός, ἡ Γέννησις, ἡ Βάπτισις, οἱ κορυφαῖοι ἀπό-

στολοι κρατοῦντες τὴν ἐκκλησίαν, ὁ Πρόδρομος καὶ ἡ Γέννησίς του. Ἀριστερὰ τῶν κορυφαίων καὶ δεξιὰ τοῦ Προδρόμου ἡ ἐπιγραφή:

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΥΑΝΓΓΕΛΙΟΝ / ΕΠΑΡΧΙ ΤΗΣ ΕΠΕΡΑΓΗΑΣ / ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΕΠΟΝΟΜΑΖΟ/ΜΕΝΗ Η ΒΑΝΓΓΕΛΗΣΤΡΗΑ / ΗΣ ΜΑΝΑΣΤΗΡΗ ΑΠΑΝΟ / ΣΟΥΔΕΝΑ ΚΕ ΓΟΥΜΗΝΕΒΟΝ/ΤΟΣ ΓΡΙΓΟΡΙΟΣ ΕΝ ΕΤΗ / 1809 = ΚΕ ΔΕΣΠΟΤΗΣ ΤΟΥ ΥΟΥΑΝΗΝΟΥ ΚΕ Υ ΑΡ/ΤΙΣ ΓΕΡΟΘΕΟΣ ΚΕ Δ(Ι)/Α ΧΕΡΟΣ ΕΜΟΥ ΧΡΙΣΤΟ/ΔΟΥΛΟΣ ΥΟΣ ΤΟΥ ΠΑ/ΤΑΖΗ ΚΕ Ι ΜΙΤΡΕ ΧΡΗΣΑΝΘΗ ΚΕ Υ/ΓΕΝΙ ΧΑΗ/ΔΟ

(Πίν. 315 β).

2) Λειψανοθήκη ἀργυρᾶ μὲ ἔκτυπον διακόσμησιν. Εἰκονίζονται κάτωθι τόξων: εἰς τὴν προσθίαν πλευρὰν ὁ Εὐαγγελισμὸς μεταξὺ τῶν προφητῶν Δαυὶδ καὶ Σολομῶντος (Πίν. 316 β)· εἰς τὴν ὀπισθίαν οἱ ἅγιοι Κοσμᾶς, Δαμιανός, Ἐλευθέριος, Ἀρκάδιος καὶ Παρασκευή· εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς ἀφ' ἑνὸς ὁ ἅγιος Δημήτριος ἔφιππος μεταξὺ τῶν ἁγίων Στεφάνου καὶ Ἰγνατίου, ἀφ' ἑτέρου ὁ ἅγιος Γεώργιος ἔφιππος μεταξὺ τῶν ἁγίων Μεθοδίου καὶ Χαραλάμπους. Εἰς τὰ μέτωπα τῶν τόξων καὶ τὸ κάλυμμα διάκοσμος ἀνθέων. Ἐπὶ τοῦ καλύμματος ἡ ἐπιγραφή:

ΑΥΤΙ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΘΗΚΗ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΛΕΙΨΑΝΩΝ ΗΤΙΣ ΕΣΤΙ ΚΤΗΜΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΠΑΝΩ ΣΟΥΔΕΝΑ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ ΓΕΓΟΝΕ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΕ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΚΕ ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΙΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΤΑΥΤΗΣ ΔΙΑ ΧΗΡΟΣ ΝΗΚΟΛΑΟΥ ΠΟΝΤΙΚΗ ΚΕ ΗΟΥ ΑΥΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΤΟΥ ΕΚ ΚΑ(ΛΑ)ΡΥΤΩΝ 1819 ΙΑΝΟΥΑΡ.

Διαστ. 34 x 22 ἑκ., ὕψ. 27 ἑκ.

3) Λειψανοθήκη ἀργυρᾶ μὲ ἔκτυπον φυτικὸν διάκοσμον. Διαστ. 18,5 x 12 x 10 ἑκ.

2. Ἅγιος Δημήτριος

Τρίκλιτος βασιλικὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ., μετὰ δεκαεξαπλεύρου τρούλλου καὶ ἡμικυκλικῆς ἁψῖδος. Ξυλόστεγοι στοαὶ μὲ τοξοστοιχίας κατὰ τὴν βορείαν καὶ τὴν δυτικὴν πλευράν, χρονολογούμεναι δι' ἐπιγραφῆς εἰς τὸ 1858. Τοιχογραφημένον εἶναι μόνον τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ ναοῦ. Τέμπλον, ἐπισκοπικὸς θρόνος καὶ ἄμβων ξυλόγλυπτοι, μετρίας τέχνης τοῦ 19ου αἰ.

Ἀξιόλογοι εἶναι δύο σκαφιδωταὶ εἰκόνες τοῦ 17ου - 18ου αἰ., παριστῶσαι τὸν Παντοκράτορα κρατοῦντα ἀνοικτὸν εὐαγγέλιον μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

ΔΕΥΤΕ ΟΙ ΕΥΛΟΓΗΜΕΝΟΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΜΟΥ....

διαστ. 87 x 50 x 3 ἑκ. (Πίν. 317 α) καὶ τὴν Θεοτόκον Ὁδηγήτριαν, διαστ. 82,3 x 54,7 x 3 ἑκ. Εἰς ἀμφοτέρας εἰκονίζονται ἐντὸς ἐγκολπίων εἰς τὰς ἄνω γωνίας ἄγγελοι σεβίζοντες.

Αἱ ὑπόλοιποι εἰκόνες ἀνάγονται πᾶσαι εἰς τὸν 19ον αἰῶνα. Σημειοῦμεν τὰς ἐξ αὐτῶν ὑπογεγραμμένας:

1) Ἅγ. Σπυρίδων: *1862, χεῖρ Ἀναστασίου Κων. Ζωγράφου χιονιαδίτου.*

2) Μακκαβαῖοι: *Χειρ / λ(α)ζ(ά)ρ(ου) / 1829 / Ἰούλιος.*

3) Ἅγιος Γεώργιος: *1815 δικεμβρίου 30 / διὰ χειρὸς Λαζάρων / ἐξ ανο σουδηνῶν.*

4) Πορταΐτισσα:

ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΑΠΑ ΔΙΑΜΑΝΤΗ ΑΠΟ ΜΟΝΟΔΕΝΔΡΙ ΙΑΝΟΥΑΡ Α ΑΩΚΒ

5) Μέγας Ἀρχιερεὺς τέμπλου:

ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ ΗΜΩΝ / ΤΩΝ ΤΑΠΙΝΟΝ ΖΩ/ΓΡΑΦΩΝ ΛΑΖΑΡΟΥ / ΚΑΙ ΑΝΗΨΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΛΑ/ΖΩΠΛΟΥ ΠΑΠΑ ΙΩ(ΑΝΝΗ) 1811

6) Σύναξις Ταξιαρχῶν: *δια χειρὸς καμοῦ / τοῦ ἀναξίου /λαζουκα παπα ιω(αννου) / κ(αι) ανιστιοῦ ἀυτοῦ λάζου κανάκι (1817).*

7) Ἅγιος Χαράλαμπος: *δια χειρος / καμου του ευτελους λαζαρου /παπα / Ἰωάννου / ε(κ) κώμης / αὐτῆς.*

Πλὴν τῶν εἰκόνων κατεγράφησαν δύο ἀναλόγια μὲ ἔνθετον διάκοσμον ἐκ μαργάρου καὶ ὀστοῦ καὶ ἓν ξύλινον ἀρτοφόριον, ἐπίσης μὲ ἔνθετον διάκοσμον μαργάρου.

3. Μονὴ Ἁγίας Παρασκευῆς

Ναὸς σταυροειδὴς μετὰ δεκαεξαπλεύρου τρούλλου, τριπλεύρου ἁψῖδος, τριπλεύρων χορῶν καὶ νάρθηκος. Ξυλόγλυπτον τέμπλον. Εἰκονίζονται ἐν λίαν ἐξέργῳ ἀναγλύφῳ ἄνθη, καρποί, ζῶα καὶ πτηνὰ ραμφίζοντα ὄφεις ἢ τρώγοντα βότρυς. Αἱ τοιχογραφίαι ἀνάγονται εἰς τὸ 1925 καὶ εἶναι ἔργα τοῦ Χιοναδίτου ἁγιογράφου Βασιλείου Ἀ. Φίλη. Εἰκόνες τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ 19ου αἰ., *διὰ χειρὸς Λαζάρου.*

4. Ἅγιος Γεώργιος

Μονόχωρος αἴθουσα μὲ ἀνοικτὸν προστῷον. Κατὰ τὴν ἐπιγραφήν:

ΙΔΡΥΘΗ ΔΙ ΕΞΟ/ΔΩΝ ΑΝΑΣΤΑ/ΣΑΙΝΑ ΔΩΝΟΥ / ΛΥΓΟΥΣΤΟΥ 15 1869.

Ξυλόγλυπτον τέμπλον μὲ εἰκόνας τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 18ου αἰ. Ἐξ αὐτῶν ἡ Ὁδηγήτρια φέρει τὴν ἐπιγραφήν: *1770 δια χιρὸς Ἰω(άννου) ἱερέως.*

5. Παναγία

Μονόχωρος αἴθουσα. Αἱ πλεῖσται τῶν εἰκόνων ἀνάγονται εἰς τὸ 1819 - 1822, διὰ χειρὸς Λαζάρου. Σημειοῦμεν ἐπίσης μίαν Κοίμησιν λαϊκῆς τέχνης τοῦ 1764 καὶ Ὁδηγήτριαν τοῦ 1888: *χειρὶ Χριστοδούλου Ζωγράφου Χιοναδίτου.*

6. Σωτήρα

Μονόχωρος αἴθουσα μὲ ἐπιγραφὰς τοῦ 1742 καὶ 1792. Εἰκόνες τοῦ 1884, διὰ χειρὸς Ἀναστασίου Κ. Ζωγράφου Χιοναδίτου, ἀντιγράφουσαι ἔργα τοῦ 18ου αἰ.

ΚΑΤΩ ΠΕΔΙΝΑ (πρώην ΚΑΤΩ ΣΟΥΔΕΝΑ)

1. Ἅγιος Ἀθανάσιος

Τρίκλιτος βασιλικὴ μετὰ νάρθηκος («γυναικείου») καὶ μικροῦ τρούλλου βαίνοντος ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους. Ἐνδεκάπλευρος ἁψὶς διαρθρουμένη διὰ τυφλῶν ἀψιδωμάτων μὲ τρίλοβα τόξα, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι γεγλυμμένοι σταυροὶ καὶ ρόδακες (Πίν. 317 β). Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ὑπάρχει κλειστὴ στοά, ἑτέρα δέ, ἀνοικτή, κατὰ τὴν βορείαν. Ἐπὶ τῆς ἁψῖδος εἶναι κεχαραγμέναι αἱ χρονολογίαι 1704 καὶ 1791.

Τὰ κιονόκρανα τῶν τοξοστοιχιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ φέρουν γύψινον διάκοσμον φυτῶν καὶ δικεφάλων ἀετῶν (Πίν. 318 β). Τὰ ἄκρα τῶν τοξοστοιχιῶν καὶ ἡ βάσις τῶν καλυπτόντων τὸν ναὸν φουρνικῶν κοσμοῦνται ὑπὸ γυψίνων ὡσαύτως ἀνθοπλοκάμων.

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον μὲ πλούσιον διάτρητον διάκοσμον φυτικὸν καὶ ζωϊκὸν ἀνάγεται εἰς τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. (Πίν. 318 α). Ἐπὶ τοῦ ξυλογλύπτου βημοθύρου, τὸ ὁποῖον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τέμπλον, εἶναι ἐπιχρυσωμένον, ἔχουν ζωγραφηθῆ ὁ Εὐαγγελισμός, οἱ προφητάνακτες Δαυὶδ καὶ Σολομὼν καὶ τέσσαρες ἱεράρχαι. Ξυλόγλυπτοι εἶναι ὡσαύτως ὁ ἄμβων, ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος καὶ ἓν προσκυνητάριον. Ἕτερον προσκυνητάριον φέρει ἔνθετον γεωμετρικὸν καὶ φυτικὸν διάκοσμον ἐκ μαργάρου.

Ἐκ τῶν 25 καταγραφεισῶν εἰκόνων ἀναφέρομεν τὰς χρονολογημένας:

1) Πρόδρομος στηθαῖος, κρατῶν τὴν κεφαλήν του (1796). Διαστ. 95 x 65,5 ἑκ.

2) Ἅγιοι Πέτρος καὶ Παῦλος, κρατοῦντες τὴν ἐκκλησίαν (1839). Διαστ. 96 x 63 ἑκ.

3) Ἅγιος Νικόλαος (1794). Διαστ. 94,5 x 65 ἑκ.

4) Εἰς Ἅδου Κάθοδος καὶ σκηναὶ τοῦ δωδεκαόρτου (1818). Διαστ. 79,5 x 57,5 ἑκ.

5) Ἅγ. Σπυρίδων εὐλογῶν (1840). Διαστ. 43,5 x 32 ἑκ.

6) Χριστὸς Μέγας Ἀρχιερεύς (1805). Διαστ. 96 x 47 ἑκ.

Κατεγράφη ἐπίσης ξυλόγλυπτος σταυρὸς μὲ παραστάσεις τῆς Βαπτίσεως, τῆς Σταυρώσεως καὶ ἀνὰ τεσσάρων ἁγίων. Εἰς τὴν βάσιν τῆς ἀκοσμήτου μεταλλίνης ἐσθῆτος ἡ ἐπιγραφή:

ΗΚΟΝΟΜΟΣ ΝΗΚΟΛΑΟΣ 1849 ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ ΜΙΧΑ ΜΑΡΚΟ

Διαστ. 24,5 x 12 ἑκ., διάμ. βάσεως 8,5 ἑκ.

2. Ταξιάρχαι

Μονόκλιτος ναὸς ἀθωνιτικοῦ τύπου μὲ ὀγκώδη δωδεκάπλευρον τροῦλλον, ἀνεγερθεὶς κατὰ τὸν Ἰ. Λαμπρίδην (Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, Η', σ. 28) τὸ 1591 (Πίν. 318 γ). Ἡ ἁψὶς καὶ οἱ χοροὶ εἶναι ἐξωτερικῶς τρίπλευροι. Ὁ μεταγενέστερος ξυλόστεγος νάρθηξ εἶναι πλατύτερος τοῦ κυρίως ναοῦ.

Εἰς τὸ ἀέτωμα τῆς παλαιᾶς προσόψεως τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι κεχαραγμένη ἡ ἐπιγραφή: *ΖΡΚ* (=1611/12).

Ὁ κυρίως ναὸς εἶναι κατάγραφος (Πίν. 319 β-γ). Εἰς τὴν κατωτάτην ζώνην εἰκονίζονται ὁλόσωμοι ἅγιοι, εἰς τὴν ἀμέσως ἑπομένην στηθάρια ἁγίων, εἰς τὴν τρίτην δεσποτικαὶ καὶ θεομητορικαὶ ἑορταί, εἰς τὴν τετάρτην οἱ Οἶκοι τοῦ Ἀκαθίστου, εἰς τὴν ἀνωτάτην, τέλος, ἡ Ἁγία Τριὰς (ἀνατολικῶς τοῦ τρούλλου) καὶ ἡ Ὁδηγήτρια (δυτικῶς αὐτοῦ), φερόμεναι ὑπὸ ἀγγέλων. Εἰς τὸν τροῦλλον παρίσταται ὁ Παντοκράτωρ καί, πέριξ αὐτοῦ, εἰς δύο ὁμοκέντρους σειράς, ἄγγελοι καὶ προφῆται. Εἰς τὰ λοφία εἰκονίζονται ὡς συνήθως οἱ Εὐαγγελισταί. Τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος κοσμεῖ, ὡς συνήθως, παράστασις τῆς Δευτέρας Παρουσίας.

Περὶ τῆς χρονολογίας τοιχογραφήσεως καὶ τοῦ ἁγιογράφου πληροφορεῖ ἡ ὑπεράνω τῆς ἀπὸ τοῦ κυρίως ναοῦ εἰς τὸν νάρθηκα θύρας γεγραμμένη ἐπιγραφή (Πίν. 319 α), τὴν ὁποίαν πρὸ ἐτῶν εἶχε δημοσιεύσει ὁ ἀείμνηστος Χρ. Σούλης, μετά τινων ὅμως παραναγνώσεων (Ἠπ. Χρον. 9 (1934), σ. 86, ἀριθ. 11).

ΑΝΗΣΤΟΡΙΘΕΙ Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΑΣΩΜΑΤΩΝ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ ΔΙΑ | ΑΝΑΛΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΕΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤ(Α) ΤΟ αψμθ ΚΑΤ(Α) ΜΗΝΑΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟΝ ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ ΑΜΑΡΤΩ|ΛΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΕΚ ΚΑΠΕΣΟΒΟΥ ΑΡΧΕΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ.

ευφημερευωντος ιωανου ιωανου κ(αι) μανουηλ τῶν ἱερέων εδέθει δὲ παρὰ τῶν πρωεστότων τῆς χώρας ὅτη νὰ ιερουργουν. . . . . τὴν ἐκλεισιαν/ απω πρότη μαΐου ἕος του σταυρου εις ταις ιδ σεπτεμβριου κ(αι) ὁπηος ἱερευς εἴθελε τὼ παρακούσι κ(αι) χαλάσι τὼν ὅρον εινε εἰ αρχανκ(αι)λη αντηδ(ικοι)/και τουτην ωραν της εξετασεος να ιερουργουν δεν κ(αι) την ειμεραν των Θεοφανει(ων).

Τὸ κατὰ τὸ μεσαῖον καὶ ἄνω τμῆμα ξυλόγλυ-

πτον τέμπλον ἀνάγεται εἰς τὸν 18ον αἰ., ὅπως καὶ αἱ ἐξῆς δεσποτικαὶ εἰκόνες:

1) Χριστὸς Παντοκράτωρ, διαστ. 93,5 x 55 ἑκ.

2) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, διαστ. 94 x 60,5 ἑκ.

3) Δύο ἄγγελοι κρατοῦντες τὸν Χριστὸν Ἐμμανουὴλ ἐν μεταλλίῳ, διαστ. 93,5 x 39,5 ἑκ.

3. Ἅγιος Νικόλαος

Μονόχωρος αἴθουσα μὲ τρίπλευρον ἁψῖδα, στεγαζομένη διὰ τετρακλινοῦς στέγης.

Τοιχογραφίαι ὑπάρχουν μόνον εἰς τὸ ἱερόν. Εἰς τὴν κόγχην εἰκονίζονται ἡ Πλατυτέρα μεταξὺ δύο ἀγγέλων καὶ ἓξ ἱεράρχαι συλλειτουργοῦντες (Πίν. 320 β). Εἰς τὸ μέτωπον τῆς ἁψῖδος καὶ εἰς τὸν βόρειον καὶ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ἱεροῦ παρίστανται κάτω μὲν ὁλόσωμοι ἅγιοι κατὰ μέτωπον, εἰς τὴν δευτέραν ζώνην στηθάρια ἁγίων μεταξὺ κληματίδων καὶ εἰς τὴν ἀνωτάτην εὐαγγελικαὶ σκηναί. Εἰς τὴν κόγχην τῆς προθέσεως εἶναι ζωγραφημένη ἡ Ἀποκαθήλωσις, εἰς δὲ τὴν κατωτέραν ζώνην τοῦ βορείου τοίχου ἐντὸς μὲν τῆς ἐκεῖ κόγχης ὁ ἅγιος Στέφανος, παραπλεύρως δέ, ἀντὶ ὁλοσώμων ἁγίων, τὸ Ὅραμα τοῦ ἁγίου Πέτρου Ἀλεξανδρείας (Πίν. 320 α). Τὰ σχετικῶς ἀνοικτὰ χρώματα, ἡ λεπτὴ ἐπεξεργασία καὶ αἱ πολλαὶ ψιμυθιαὶ εἰς τὰ γυμνὰ μέρη πλησιάζουν τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου πρὸς τὰς κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἐπιβιώσεις τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς.

Ξυλόγλυπτον εἶναι καὶ ἐδῶ, ὡς καὶ εἰς τοὺς Ταξιάρχας, μόνον τὸ μεσαῖον καὶ τὸ ἀνώτερον τμῆμα τοῦ τέμπλου, φέρον βαρὺν διάκοσμον κληματίδων καὶ ἀνθέων. Ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ οἱ τέσσαρες ἱεράρχαι τοῦ βημοθύρου καὶ ἡ Μεγάλη Δέησις τοῦ ἐπιστυλίου εἶναι κατὰ μέγα μέρος κατεστραμμένοι ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν.

ΕΛΑΦΟΤΟΠΟΣ (πρώην ΤΣΕΡΒΑΡΙ)

1. Παναγία (Κοίμησις)

Εὐρύχωρος σταυρεπίστεγος ναὸς τοῦ τύπου Α 1, κατὰ τὴν κατάταξιν τοῦ καθηγητοῦ Α. Ὀρλάνδου, μετὰ νάρθηκος, κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν καλῆς τέχνης (Πίν. 321 α). Ἡ ὑπεράνω τῆς νοτίου θύρας γραπτὴ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ εἶναι δυστυχῶς ἡμιεξίτηλος. Ἠδυνήθημεν νὰ ἀναγνώσωμεν τὰς ἑξῆς μόνον λέξεις:

[ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑ]ΘΡΩΝ Κ(ΑΙ) ΑΝΗΣΤΩΡΙΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ | ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΕΥΛΟΓΙΜΕΝΗΣ ΔΕΣΠΙΝΗΣ ΗΜΩΝ Θ(ΕΟΤΟ)ΚΟΥ Κ(ΑΙ) ΑΕΙΠΑΡΘΕΝΟΥ | .....ΔΕ ΟΛΟΝ ΓΕΓΟΝΕΝ ΑΡΧΙΕΡΑΤ[ΕΥΟΝΤΟΣ] ΔΕ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕ[ΡΩΤΑΤΟΥ] Μ[Η]ΤΡΟΠΟΛΗΤΟΥ ΚΥΡ ....ΙΕΣ.....ΠΟ..Β..... | .....ΠΙΕ.....

Εὐτυχῶς σῴζεται ἑτέρα ἐπιγραφὴ εἰς τὸν νότιον τοῖχον, κάτω ἀπὸ τὴν ἐγκαρσίαν καμάραν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πληροφορούμεθα τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου καὶ τὴν χρονολογίαν τῆς ἁγιογραφήσεως:

ΔΕΥΣΙΣ ΤΟΥ | ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ | Θ(ΕΟ)Υ ΚΥΡ ΓΕΩΡΓΙ| ΘΟΜΑ | ΔΙ(Α) ΧΗΡΟΣ ΚΟ|ΣΤΑΝΤΗΝΟΥ ΤΟΥ Ζ|ΩΓΡΑΦΟΥ ΕΛΑ|ΧΙΣΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΑΜΑΡΤΟΛΟΥ | ΖΡΝΔ.

Ἴσως ὁ Κωνσταντῖνος οὗτος, ὁ διακοσμήσας ἐν ἔτει 1645/46 τὴν Παναγίαν τοῦ Ἐλαφοτόπου, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν ἐκ Λινοτοπίου τῆς Καστοριᾶς, ὅστις εἰργάσθη τὸ 1620 εἰς τὸν Ἅγιον Μηνᾶν Μονοδενδρίου (βλ. ἀνωτέρω, σ. 303), τὸ 1630 εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον τῆς Σαρακήνιστας Βορείου Ἠπείρου (Π. Πουλίτσας εἰς ΕΕΒΣ, Ε' (1928), σ. 75) καὶ τὸ 1653 εἰς τὴν μονὴν Προφήτου Ἠλιοὺ τῆς Στεγοπόλεως Βορείου Ἠπείρου (αὐτόθι). Κατὰ τὸν Λαμπρίδην ἡ ἐκκλησία τῆς Κοιμήσεως ἐζωγραφήθη τὸ 1605 (Ζαγοριακά, σ. 27) ἢ τὸ 1608 (Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, Η', σ. 28). Δὲν γνωρίζω ἐὰν πρόκειται περὶ παραναγνώσεως τοῦ ΖΡΝΔ ἢ ἐὰν ἡ χρονολογία αὕτη ἐσῴζετο εἰς τὴν ἑτέραν, ἡμιεξίτηλον σήμερον, ἐπιγραφήν.

Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Παναγίας καλύπτονται δυστυχῶς εἰς τὸ κατώτερον τμῆμα ὑπὸ ἀσβεστοχρίσματος, ἀπολεπίζονται καὶ εἶναι πολλαχοῦ κεκαλυμμέναι ὑπὸ ἁλάτων. Καὶ ἐδῶ εἰκονίζονται εἰς τὴν κατωτάτην ζώνην ὁλόσωμοι ἅγιοι, ὑπεράνω αὐτῶν ἅγιοι ἐν ἐγκολπίοις καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρας ζώνας αἱ δεσποτικαὶ καὶ θεομητορικαὶ ἑορταί.

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον φέρει διάκοσμον κληματίδων καὶ ἀνθέων ἐν χαμηλῷ σχετικῶς ἀναγλύφῳ. Τὸ βημόθυρον κοσμεῖται ὑπὸ δικεφάλων ἀετῶν, ἀντωπῶν ζώων μὲ ἀνωρθωμένην οὐράν, καὶ κληματίδων. Εἰς τὸ κατώτερον μέρος, ἐντὸς τοξωτῶν πλαισίων, εἰκονίζονται εἰς δύο σειρὰς ἄνω μὲν ὁ Εὐαγγελισμὸς ἑκατέρωθεν τῶν προφητῶν Δαυὶδ καὶ Σολομῶντος, κάτω δὲ τέσσαρες ἱεράρχαι. Τὸ δωδεκάορτον καὶ τὰ ἀποστολικὰ εἶναι πολὺ ἐφθαρμένα. Ὁμοίως ἀπολεπίζονται καὶ αἱ σκαφιδωταὶ δεσποτικαὶ εἰκόνες, ἀναγόμεναι εἰς τὸν 17ον αἰ.: Παντοκράτωρ, διαστ. περ. 94 x 66 ἑκ., Ὁδηγήτρια, διαστ. 96 x 63,5 ἑκ., καὶ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, διαστ. περ. 93 x 71 ἑκ.

2. Ἅγιος Γεώργιος

Ἐπιμήκης αἴθουσα, κοσμουμένη διὰ τοιχογραφιῶν ὁλοσώμων ἁγίων καί, ὑπεράνω αὐτῶν, εὐαγγελικῶν σκηνῶν εἰς μίαν ζώνην. Εἰς τὸν νότιον τοῖχον καὶ ὑπεράνω τῆς παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν

γωνίαν κόγχης ὑπάρχει ἡ ἑξῆς κτητορικὴ ἐπιγραφή:

Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ / ΕΝΔΟΞΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ / ΕΝ ΜΕΝ ΤΩ 1805 ΣΩΤΗΡΙΩ ΕΤΕΙ ΕΚ/ΤΙΣΘΗ ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ ΕΝ ΜΑΚΑΡΙΑ / ΤΗ ΛΗΞΕΙ ΓΕΝΟΜΕΝΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΟΛΟΜΟΥ / ΕΝ ΔΕ ΤΩ 1855 ΙΣΤΟΡΗΘΗ ΔΑΠΑ/ΝΗ ΜΕΝ ΤΟΥ ΕΝΤΙΜΩΤΑΤΟΥ ΥΙΟΥ / ΑΥΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΕΙΣ Α·Ι·/ΔΙΟΝ ΜΝΗΜΗΝ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΟ/ΝΕΩΝ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΔΕ ΤΩΝ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΑΤΘΑΙΟΥ/ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ε(Κ) ΚΩΜΗΣ ΧΙΟΝΙΑΔΕΣ.

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον κοσμεῖται ὑπὸ εἰκόνων τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος. Πλέον ἀξιόλογοι εἶναι αἱ ἑξῆς:

1) Χριστὸς Παντοκράτωρ ὑπὸ τοξωτὸν ἔξεργον πλαίσιον. Ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς του, εἰς στάσιν δεήσεως, ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Πρόδρομος. Ἀριστερὰ καὶ δεξιά, στιχηδὸν ἀνὰ ἕξ, οἱ δώδεκα ἀπόστολοι στηθαῖοι, ἐστραμμένοι πρὸς τὸ κέντρον. Ἄνω ἡ ἐπιγραφή:

ΔΕΗΣΗ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΗΕΡΕΟΣ ΔΕΣΠΟ ΠΡΙΣ/ΒΗΤΕΡΑΣ / ΠΕΤΡΟΣ ΕΤΟΥΣ ΖΡΜΓ'
(= 1634/35).

Ἡ κεφαλὴ τοῦ Κυρίου εἶναι ἐπιζωγραφημένη. Διαστ. 90/88 x 68,5/66 x 3,5 ἑκ.

2) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, ὁμοίας τέχνης. Εἰς τὰς ἄνω γωνίας δύο ἄγγελοι στηθαῖοι. Καὶ ἐδῶ τὰ πρόσωπα τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Βρέφους εἶναι ἐπιζωγραφημένα. Διαστ. 90 x 67 ἑκ.

3) Πρόδρομος πτερωτός, μετωπικὸς μέχρι τῆς ὀσφύος, κρατῶν πινάκιον μὲ τὴν κεφαλήν του καὶ εἰλητάριον καὶ εὐλογῶν. Κάτω ἡ ἐπιγραφή: *1776 / Μαρτήου 20.* Διαστ. 92 x 47,5 ἑκ.

3. Ἅγιος Νικόλαος

Τρίκλιτος βασιλικὴ μὲ τοξωτὴν ἀνοικτὴν στοὰν κατὰ τὴν νοτίαν καὶ τὴν δυτικὴν πλευράν. Χρονολογεῖται, συμφώνως πρὸς πλινθίνην ἐπιγραφὴν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, εἰς τὸ ἔτος 1857.

Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ εὑρίσκεται ἄνωθι τῆς νοτίας θύρας, ἔχει δὲ οὕτω:

Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΚΑΙ ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ / ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΥΡΩΝ ΤΗΣ ΛΥΚΙΑΣ ΤΟΥ / ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΑΡΧΙΕΡΑ/ΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ / ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ ΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΑΙΔΕΣΙΜΩΤΑ/ΤΩΝ Π. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ ΚΑΙ Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙ/ΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΖΩΙΔΟΥ / ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΑΤΟΥΝΤΩΝ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ / ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΚΑΙ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ ΔΑΠΑ/ΝΑΙΣ ΜΕΝ ΤΩΝ ΑΟΙΔΗΜΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΓΟΥ/ΝΑΡΗ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΗ / ΔΕ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΤΑΥΤΗΣ ΠΡΟΣ / ΜΝΗΜΗΝ ΑΟΙΔΙΟΝ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗΝ ΑΥΤΩΝ ΣΩ/ΤΗΡΙΑΝ ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ ΑΩΝΖ'

Τὸ διάτρητον ξυλόγλυπτον τέμπλον φέρει διάκοσμον ἐκ φυτῶν, πτηνῶν καὶ ἀνθρώπων. Αἱ δεσποτικαὶ εἰκόνες ἀνάγονται εἰς τὸ 1861. Ἐκ τῶν λοιπῶν εἰκόνων μνημονεύομεν τὰς ἐνεπιγράφους.

1) Ἅγιος Σπυρίδων ἔνθρονος, μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *Κατὰ τοὺς 1804 ἔγινε ὁ τέμπλος δηα εξοδου τον ευ/σεβον και ὀρθοδόξων χριστιανὸν ἐκ χόρας / Τζερβάρη· καὶ εἰς τοὺς 1809 ἰαννουαρίου 15 εζωγραφήστηκαν καὶ ἱ ἑωρτὲς τοῦ τέμπλου δηα / ἐξωδου τον αὐτοῦ χριστιαννον καὶ Διὰ χειρὸς λαζάρου / κ(αὶ) ανηψιου αυτοῦ λαζάρου ἐξ ανω σουδεννά.* Διαστ. 41,5 x 19,5 x 1 ἑκ.

2) Ἔνθρονος Βρεφοκρατοῦσα περιβαλλομένη ὑπὸ ἀγίων:

ΩΣ ΟΡΑΤΑΙ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΟΙΚΟΝ Ι/ΣΤΟΡΙΘΗ ΔΙΑ ΧΑΙΡΟΣ ΗΜΩΝ ΤΩΝ ΤΑΠΟΙΝΩΝ ΖΩΓΡΑΦΩΝ ΛΑΖΑΡΟΥ Κ(ΑΙ) ΑΝΙΨΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΛΑΖΟΥ ΕΞ ΑΝΩ ΣΟΥΔΕΝΑ / ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΤΙΜΙΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΠΑ/ΝΑΓΙΟΤΗ ΠΡΙΝΚΟΥ ΕΚ ΚΟΜΗΣ ΤΖΕΡΒΑΡΙ / ΔΙΑ/ΜΕΣΟΥ ΓΡΙΓΩΡΙΟΥ ΟΙΓΟΥΜΕΝΟΥ ΚΑΙ / ΑΝΑΓΝΟΣΤΟΥ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΚΑΤ' ΕΤΟΥΣ 1810 νοεμβρίου 10.

Διαστ. 102 x 69 ἑκ.

3) Κεφαλὴ τοῦ Προδρόμου ἐντὸς πινακίου: *χεῖρ δημητρίου παπαδια/μ[αντη] 1834.* Διαστ. 23 x 18,2 ἑκ.

4) Τρίμορφον καὶ ἅγιοι Νικόλαος, Χαραλάμπης καὶ Ἀθανάσιος: *1836 / Δεκεμβρίου 24.* Διαστ. 44 x 36 ἑκ.

5) Ἅγιος Γεώργιος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός (Πίν. 321 β). Κάτω γονυπετὴς ὁ ἀφιερωτὴς καὶ παρ' αὐτὸν ἡ ἐπιγραφή: *ὁ παρὼν καλόγερος προστρέχει / εἰς τὸν μάρτυρα μ' ὅλον του τὴν / ζέσιν καὶ λαμβάνει τὴν ἰατρείαν / τῶν ὀφθαλμῶν του.* Κάτω: *1838 ἰανουαρ. 17 ἐτελ. ὁ μάρτυς διὰ χειρὸς δη μητρίου παππα διαμαντη ἐν μονοδεντρι 1839 φευβρουαριου 15.*

Διαστ. 67,3 x 46,3 x 2,8 ἑκ.

6) Ἅγιος Γεώργιος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων (Πίν. 321 γ): *Ἀφιέρωμα του Κυρίου Θεοδώρου Χαρίση Λαζάρου 1849 Ἰανουαρρίου 14 /ὁ ζωγράφος Πέτρος Γεωργιάδης πρωτοφάλτης / τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων.* Εἰς τὸ βάθος εἰκονίζεται τὸ κάστρον τῶν Ἰωαννίνων, λέμβος εἰς τὴν λίμνην καί, ἄνω, ὀφθαλμὸς ἐντὸς τριγώνου. Διαστ. 71 x 46,5 ἑκ.

Κατεγράφησαν, ὡσαύτως, προσκυνητάριον μὲ διάκοσμον ἐκ μαργάρου καὶ ξυλόγλυπτος σταυρὸς μὲ μεταλλίνην ἐπένδυσιν χρονολογουμένην ἀπὸ τοῦ 1855, φέρουσαν ἐγχάρακτον γεωμετρικὴν διακόσμησιν. Ὕψ. 22 ἑκ., διάμ. βάσεως 6,8 ἑκ.

ΚΑΛΥΒΙΑ ΕΛΑΦΟΤΟΠΟΥ

Ἅγιος Νικόλαος

Ὁ ναὸς οὗτος, στεγαζόμενος σήμερον διὰ τετρακλινοῦς στέγης, ἦτο ἀρχικῶς καμαροσκεπής. Τὸ δάπεδόν του εἶναι ἀρκετὰ ὑπερυψωμένον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀρχικόν.

Τοιχογραφίαι σῴζονται μόνον εἰς τὸν βόρειον καὶ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον.

Εἰς τὴν κατωτέραν σειρὰν τοῦ βορείου τοίχου εἰκονίζονται οἱ ὁλόσωμοι ἅγιοι: Νικόλαος (ἀγένειος μάρτυς), Μηνᾶς, Μερκούριος, Νικήτας, Θεόδωρος ὁ Τήρων, ἀδιάγνωστος στρατιωτικὸς ἅγιος (ἴσως Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης), Γεώργιος, ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καὶ ἀδιάγνωστος.

Εἰς τὴν ἀμέσως ἐπομένην σειρὰν τοῦ αὐτοῦ τοίχου παρίστανται εὐαγγελικαὶ σκηναί: Ψηλάφησις τοῦ Θωμᾶ, Ἴασις τοῦ παραλυτικοῦ, ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Σαμαρεῖτις, Ἴασις τοῦ τυφλοῦ, Προδοσία (Πίν. 322 α) καὶ Μυστικὸς Δεῖπνος (Πίν. 322 β).

Ἡ τρίτη σειρὰ σῴζεται μόνον μερικῶς, λόγῳ τῆς καταστροφῆς τῆς καμάρας. Ἐξ ἀριστερῶν εἰκονίζονται ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος, ἡ Ἔγερσις τοῦ Λαζάρου, ἡ Βαϊοφόρος, ὁ ἀπόστολος Πέτρος κολυμβῶν εἰς τὴν θάλασσαν, ἡ Πεντηκοστὴ καὶ ἡ Κοίμησις.

Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἱεροῦ σῴζονται ὁ ἅγιος Πέτρος Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἰούδας ἐπιστρέφων τὰ τριάκοντα ἀργύρια καὶ ὁ ἀπαγχονισμὸς τοῦ Ἰούδα.

Εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ εἰκονίζονται, ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω: α) οἱ ἅγιοι Ἀθανάσιος, Βασίλειος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, β) ἡ Μετάδοσις καὶ ἡ Μετάληψις, γ) ἡ Θεοτόκος Δεομένη, μὲ τὸν Χριστὸν ἐν μεταλλίῳ πρὸ τοῦ στήθους της καὶ τὴν ἐπιγραφήν:

Η ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΣ

Ἑκατέρωθεν αὐτῆς οἱ ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ.

Εἰς τὸ μέτωπον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου παρίστανται: α) ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις καὶ ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος, β) οἱ ἅγιοι Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς (Πίν. 323 α) καὶ Κοσμᾶς ὁ Ποιητής, γ) ἡ Ἀνάληψις (ἑκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου, μὲ τὴν Θεομήτορα εἰς τὸ ἀριστερὸν ἡμιχόριον).

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ἁγίου Νικολάου εὑρίσκονται εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, καλυπτόμεναι ἀπὸ ἄλατα καὶ παρουσιάζουσαι ρωγμάς, διογκώσεις καὶ ἀπολεπίσεις. Τὰ χαρακτηριστικὰ γράφονται διὰ μέλανος, αἱ βαθυκάστανοι σκιαὶ καταλαμβάνουν μεγάλην ἔκτασιν, ἐλάχιστα εἶναι τὰ φῶτα. Πιθανῶς ἀνάγονται εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 15ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰ. Λαμπρίδου μνημονευομένη ἐπιγραφὴ τοῦ ΖΡΛΕ΄ ἀπὸ κτίσεως κόσμου (=1627), ἥτις δὲν σῴζεται, θὰ ἀνεφέρετο μᾶλλον εἰς μεταγενέστερον στρῶμα ζωγραφικῆς, μὴ σῳζόμενον (Ζαγοριακά, σ. 27). Ὡς ὁ ἴδιος σημειοῖ, κάτωθι τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 1627 ἐφαίνετο «καὶ ἄλλη ζῳγραφία».

Τὸ διάτρητον ξυλόγλυπτον τέμπλον μὲ παραστάσεις φυτῶν, πτηνῶν καὶ μυθικῶν ὄντων, ἀνάγεται εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 18ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰ. Κατεγράφησαν αἱ ἀκόλουθοι εἰκόνες:

1) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, τοῦ 17ου πιθανῶς αἰῶνος, πολὺ ἀπολεπισμένη. Διαστ. 94 x 66 ἑκ.

2) Χριστὸς Παντοκράτωρ, τοῦ 1818. Διαστ. 77 x 49,5 ἑκ.

3) Πρόδρομος, ἔργον τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου, διαστ. περ. 77 x 49,5 ἑκ.

4) Ἅγιος Νικόλαος τοῦ ἰδίου ἐπίσης τεχνίτου, διαστ. περ. 77 x 49 ἑκ.

5) Χριστὸς Παντοκράτωρ τοῦ 1780. Διαστ. 81 x 48,5 ἑκ.

6) Ἅγιος Χαράλαμπος, 18ου - 19ου αἰ., διαστ. περ. 73 x 29 ἑκ.

Πρὸ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ναοῦ κεῖται ἀρράβδωτος κίων ἐκ φαιοῦ λίθου, ἀποκεκρουμένος ἄνω, ὕψους 86 καὶ διαμέτρου 31 ἑκ. Εἰς τὸ ἱερὸν εὑρίσκεται λίθινον κιονόκρανον ἀμφικιονίσκου ἀκόσμητον, διαστάσεων 17 x 18 x 44/33 ἑκ.

ΑΡΙΣΤΗ (πρώην ΑΡΤΣΙΣΤΑ)

1. Κοίμησις

Ὁ ναὸς οὗτος, ὁ μεγαλύτερος τῆς Ἀρίστης, εἶναι τρίκλιτος βασιλικὴ μετὰ «γυναικείου» (νάρθηκος) καὶ ἀνοικτῆς στοᾶς κατὰ τὴν βορείαν πλευράν. Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐκ γύψου ζωϊκὴ καὶ φυτικὴ ἔξεργος διακόσμησις τῶν κιονοκράνων καὶ τῶν ἀντύγων καὶ μετώπων τῶν συνδεόντων τοὺς κίονας τόξων. Αἱ εἰς τὴν ἄνω ζώνην τῶν τοίχων συνθέσεις πλαισιοῦνται ὡσαύτως ὑπὸ ἀνθοπλοκάμων ἐκ γύψου (Πίν. 323 β).

Ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ 1806, ἔργων Καπεσοβιτῶν ζωγράφων, ὡς διδάσκει ἡ ὑπεράνω τῆς βορείου θύρας γραπτὴ ἐπιγραφή, ἔχουσα οὕτω:

ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΔΕ|ΣΠΟΙΝΗΣ ΗΜΩΝ ΘΕΟΤΟΚΟΥ Κ(ΑΙ) ΑΕΙΠΑΡΘΕΝΟΥ ΜΑΡΙΑΣ ΤΗΣ | ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΑΓΙΟΥ | ΒΕΛΑΑΣ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ, ΕΠΙΤΡΟΠΕΥ(ΟΝ)ΤΟΣ ΤΟΥ ΤΕ | ΑΙΔΕΣΙΜΩΤΑΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ | ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΤΑΥΤΗΣ Κ(ΑΙ) ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΥΙΟΥ ΑΝΑΝΙΟΥ, ΔΙΑ ΣΥΝ|ΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ ΕΥΣΕΒΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΤΑΥ|ΤΗΣ Κ(ΑΙ) ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΤΟΥ ΤΕ ΙΩΑΝΝΟΥ, ΥΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Κ(ΑΙ)| ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, ΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, ΤΩΝ ΕΚ ΚΑ|ΠΕΣΟΒΟΥ ΟΡΜΟΜΕΝΩΝ, ΚΑΤΑ ΤΟ ΑΩΣ΄ ΕΤΟΣ ΤΟ ΣΩΤΗΡΙΟΝ | ΕΝ ΜΗΝΙ ΙΟΥΛΙΟΥ, Κ΄.

Ἡ ἡμετέρα ἀνάγνωσις ἐλάχιστα διαφέρει τῶν τοῦ Ἰ. Χατζηγιάννη (ΕΕΒΣ Β΄ (1925), σ. 327, ἀριθ. 32) καὶ Χρ. Σούλη (Ἠπ. Χρον. 9 (1934), σ. 106 - 107, ἀριθ. 95).

Καὶ ἐδῶ, ὡς καὶ εἰς τοὺς πλείστους τῶν ναῶν τῆς περιοχῆς, εἰκονίζονται κάτω μὲν ὁλόσωμοι ἅγιοι, ὑπεράνω αὐτῶν στηθάρια ἁγίων περιβαλλόμενα ὑπὸ κληματίδων καὶ εἰς τὴν ἀνωτάτην ζώνην συνθέσεις. Εἰς τὰς ἄντυγας καὶ τὰ μέτωπα τῶν τόξων παρίστανται ὡσαύτως στηθάρια ἁγίων, περιβαλλόμενα, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὑπὸ πλοχμῶν καὶ ἀνθικοῦ διακόσμου ἐκ γύψου.

Τὸ τέμπλον, ὁ ἄμβων καὶ ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος εἶναι ξυλόγλυπτοι, μὲ διάκοσμον φυτικὸν εἰς διάτρητον τεχνικήν.

Εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν φυλάσσονται:

1) Σταυρὸς ἁγιασμοῦ ξυλόγλυπτος μὲ παραστάσεις τῆς Βαπτίσεως, τῆς Σταυρώσεως καὶ ἀνὰ τεσσάρων ἁγίων, ἐντὸς μεταλλίνης ἐπενδύσεως. Διαστ. 23,5 x 10,5 ἑκ., διάμ. βάσεως 8,8 ἑκ.

2) Σταυρὸς ἁγιασμοῦ ξυλόγλυπτος μὲ τὰς αὐτὰς παραστάσεις, ἐντὸς χαλκίνης ἐπενδύσεως. Διαστ. 27 x 10 ἑκ., διάμ. βάσεως 10,5 ἑκ.

3) Ἀργυρᾶ λειψανοθήκη μὲ ἔκτυπον διάκοσμον ἀνθέων. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἡ Ἁγία Τριάς (Πατήρ, Υἱὸς καὶ Ἅγιον Πνεῦμα) καί, μεταξὺ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἐν μεταλλίῳ, ἡ Θεοτόκος γονυπετὴς στεφομένη ὑπὸ δύο ἀγγέλων. Ἐπὶ τοῦ καλύμματος ἡ ἐπιγραφή:

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΟΙΒΟΤΙΟΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΙΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΤΗΣ ΚΑΙ ΣΠΗΛΑΙΟΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΑΡΤΖΗΣΤΑΝ, ΓΕΓΟΝΕ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΤΟΥ ΚΑΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1809 ΚΑΤΑ ΜΑΙΟΝ.

(Περὶ τῆς μονῆς ταύτης, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἐπιγραφήν, βλ. κατωτέρω).

2. Ἅγιος Ἀθανάσιος

Τρίκλιτος αἴθουσα μὲ τετρακλινῆ στέγην καὶ ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα. Ξυλόγλυπτος ὀροφὴ μὲ γραπτὰ φυτικὰ κοσμήματα, στηριζομένη ἐπὶ δύο σειρῶν ἐκ τεσσάρων ξυλίνων δοκῶν (Πίν. 324 α - β). Ἐπίχρυσον ξυλόγλυπτον τέμπλον πολὺ ἔξεργον, διάτρητον εἰς ὡρισμένα σημεῖα, μὲ διάκοσμον φυτῶν καὶ πτηνῶν ραμφιζόντων ὄφεις (Πίν. 324 γ). Αἱ εἰκόνες ἀνάγονται ἴσως εἰς τὸν 18ον αἰ., φέρουν ὅμως πολλὰς ἐπιζωγραφήσεις.

3. Ταξιάρχης

Μονόχωρος αἴθουσα ἄνευ τοιχογραφιῶν, μὲ τέμπλον καὶ εἰκόνας νεωτάτας, πλὴν δύο δεσποτικῶν ἀνηρτημένων εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, ἀναγομένων εἰς τὸν 18ον αἰ. καὶ εἰκονιζουσῶν τὸν Χριστὸν Παντοκράτορα (διαστ. 65,5 x 38,5 x 3 ἑκ.) καὶ τὴν Θεοτόκον Ὁδηγήτριαν (διαστ. 66 x 42,5 x 3 ἑκ.).

4. Μονὴ Σπηλαιωτίσσης

Ἡ μονὴ αὕτη ἱδρυθεῖσα κατὰ τὸν Λαμπρίδην (Περὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἀγαθοεργημάτων, Α΄, σ. 58. Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, Η΄, σ. 47) τὸ 1579, καὶ τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ὑψοῦται εἰς τοὺς πρόποδας βραχώδους λοφίσκου, παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Βοϊδομάτη, εἰς ἀπόστασιν 45΄ ἀπὸ τῆς Ἀρίστης (Πίν. 325 β). Τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ ναοῦ εἶναι μονοκάμαρον μετὰ τρούλλου, τὸ δυτικὸν σταυρεπίστεγον. Ὁ νότιος τοῖχος κοσμεῖται κάτω ἀπὸ τὸν τροῦλλον μὲ δύο διπλᾶς σειρὰς πλίνθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἄλλαι πλίνθοι εἶναι τοποθετημέναι διαγωνίως. Πινάκιον εἶναι ἐντετειχισμένον ὑπὸ τὸ νότιον ἀέτωμα τῆς ἐγκαρσίας καμάρας. Ἡ τρίπλευρος ἁψὶς διαρθροῦται διὰ τυφλῶν ἀψιδωμάτων.

Ὁ ναὸς κοσμεῖται ὑπὸ τοιχογραφιῶν κατὰ τὸ σύνηθες σύστημα: Κάτω, ὁλόσωμοι ἅγιοι, ἐγκόλπια μὲ προτομὰς ἁγίων εἰς δευτέραν ζώνην καὶ ὑπεράνω αὐτῶν εὐαγγελικαὶ σκηναί. Τὰς χρονολογίας κτίσεως καὶ ἱστορήσεως διδασκόμεθα ἀπὸ ἐπιγραφὴν γεγραμμένην ὑπεράνω τῆς νοτίας θύρας, τὴν ὁποίαν καὶ δημοσιεύομεν, διότι αἱ ἀναγνώσεις τῶν Ἰ. Χατζηγιάννη (ΕΕΒΣ Β΄ (1925), σ. 327, ἀριθ. 31), Χρ. Σούλη (Ἠπ. Χρον. 9 (1934), σ. 92, ἀριθ. 32) καὶ Ἀ. Παπακώστα (Παναγία «ἡ Σπηλαιώτισσα», Μεσαιωνικὰ Γράμματα Γ΄ (1936) σ. 55) δὲν εἶναι ἄμοιροι σφαλμάτων.

ΟΥΤΟΣ Ο ΘΕΙΟΣ Κ(ΑΙ) Π.ΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΥΠΑΡΧΕΙ/ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΔΕΣΠΟΙΝΗΣ ΗΜΩΝ Θ(ΕΟΤΟ)ΚΟΥ / ΤΟ ΕΙΣ ΟΝΟΜΑ ΤΙΜΩΜΕΝΟΝ ΕΠ ΩΝΟ/ΜΑΤΙ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΣΠΗΛΑΙΟΤΙΣΑΣ / ΟΙΚΟΔΩΜΗΘΗ ΥΠΟ ΤΩΝ ΟΣΙΩΤΑΤΩΝ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΙΩΑΚΕΙΜ Κ(ΑΙ) ΣΟΦΡΟ[ΝΙΟΥ] ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ ΑΧΞΕ/ ΜΕΤΑ ΔΕ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΧΙΛΙΟΥΣ ΑΧΟΓ ΘΕΙΟ ΖΗΛΩ ΚΙΝΗΘΗΣ / ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ ΩΣΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΣΕΝ ΟΥΤΟΝ ΤΟΝ ΘΕΙΟΝ/ ΝΑΟΝ ΩΣ ΚΑΘΩΣ ΟΡΑΤΑΙ ΤΗΝ ΣΗΜΕΡΟΝ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ / ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ Μ(ΗΤ)ΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ) ΕΝ ΔΕ ΤΗ ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΕΛΛΑΣ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΙΩΑΝΙΚΗΟΥ Κ(ΑΙ) ΟΥΤΩΣ ΕΤΕΛΕΙΩΘΕΙ / ΔΙΑ ΧΗΡΟΣ ΤΩΝ ΤΑΠΙΝΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΙΩΑΝΟΥ Κ(ΑΙ) ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ(ΑΙ) ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΝΟΕΜΒΡΙΩ Θ.

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον (Πίν. 325 α), μὲ πλούσιον φυτικὸν καὶ ζωϊκὸν διάκοσμον, ἀνάγεται καὶ αὐτὸ εἰς τὸν 17ον αἰ., ὡς καὶ αἱ σκαφιδωταί, βορειοελλαδικῆς τέχνης, δεσποτικαὶ εἰκόνες τοῦ ἐνθρόνου Παντοκράτορος (διαστ. 81 x 53 x 3 ἑκ.) καὶ τῆς Ὁδηγητρίας (διαστ. 66 x 54 x 3,5 ἑκ.) καὶ τὸ βημόθυρον μὲ τὰς συνήθεις παραστάσεις δύο προφητῶν, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τεσσάρων ἱεραρχῶν (διαστ. 139 x 30 καὶ 156 x 34 ἑκ.).

Εἰς τὸ ἡγουμενεῖον ὑπάρχει τζάκι μὲ γραπτὸν φυτικὸν διάκοσμον καὶ τὴν ἐπιγραφήν: *1874 / Ἡγούμενος Καλλ[ίνικ]ος Ἱερωμόναχος / ..... Μοναστηρίου ..... / Διὰ χειρὸς Γεωργίου Ἀναστασίου ἐκ Χιονά/δων/ Μαρτίου 30.*

Ὑπεράνω τῆς εἰσόδου εἰς τὴν μονὴν σῴζονται τοιχογραφίαι, ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ πατοῦντος ἐπὶ ἀνδρός, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς Θεοτόκου Πλατυτέρας μεταξὺ δύο ἀγγέλων, δεξιᾷ τῆς ὁποίας εἰκονίζονται τέσσαρες προφῆται, κρατοῦντες ἠνεῳγμένα εἰλητάρια, ἐντὸς ἐγκολπίων περιβαλλομένων ὑπὸ κληματίδος (Πίν. 326 α). Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Θεοτόκου ἡ ἐπιγραφή:

Η ΚΥΡΙΑ ΤΩΝ ΑΝΓΓΕΛΩΝ

Ἡ κάτωθι τῆς τελευταίας ταύτης παραστάσεως ἐπιγραφὴ ἔχει μερικῶς καλυφθῆ δι' ἀσβεστοχρίσματος. Ἠδυνήθην νὰ ἀναγνώσω μόνον τὰ ἑξῆς:

ΑΝΙΓΕΡΘΗΣΑΝ ΤΑ [Τ]ΗΧΙΗ ΕΚ ΒΑΡΑΘΡΩΝ ΗΓΟΥΝ Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΔΗ ΕΞΟΔΟΥ Κ(ΑΙ) ΔΑΠΑΝΙΣ ΤΟΥ ΕΝ ΗΕ-ΡΟΜΟΝΑΧΙΣ.... / ΔΑΜΙΑΝ[ΟΥ] ΕΝ ΕΤΙ ΣΟΤΗΡΙΩ ΑΨΑΓ: ΗΣΤΩΡΗΘΗ ΤΟ ΘΕΟΤΟΚΙΟΝ ΟΥΤΟ ΤΟΥ ΔΙΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝ(ΕΥΟΝ)ΤΟ(Σ) Κ(ΑΙ).....

Τὴν ἐπιγραφὴν εἶχεν ἀναγνώσει πρὶν ἢ καλυφθῆ δι' ἀσβέστου ὁ Ἄγγ. Παπακώστας (ἔ.ἀ., σ. 59· πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Βοϊδομάτης καὶ τὰ μνημεῖα του, Νέος Κουβαρᾶς Α΄ (1961), σ. 149 - 150).

Αἱ τοιχογραφίαι αὗται τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου, μὲ πρασινωπὰς σκιάς, ἐρυθρωπὴν σάρκα καὶ πολλὰς λευκὰς ψιμυθιάς, ἀντιγράφουν καλὰς κρητικὰς εἰκόνας τοῦ 17ου αἰ.

ΑΓ. ΜΗΝΑΣ

Περὶ τῶν μνημείων τῆς περιφερείας Ἁγίου Μηνᾶ διέλαβεν ὁ Φ. Πέτσας, Τὸ Καστράκι στὸ Δυτικὸ Ζαγόρι, Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἤπειρον εἰς μνήμην Χρίστου Σούλη, Ἀθῆναι, 1956, σ. 81 - 94.

ΒΙΤΣΙΚΟ (ΒΙΚΟΣ)

1. Ἅγιος Τρύφων

Τρίκλιτος βασιλικὴ καλυπτομένη ὑπὸ τετρακλινοῦς στέγης (μισὸ κεντρί), ἐπὶ τῆς ὁποίας βαίνει μικρὸς τροῦλλος μὲ κυκλικὴν σφενδόνην. Κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν ὑπάρχει ἀνοικτὴ στοὰ καὶ εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν κωδωνοστάσιον μὲ τὴν χρονολογίαν 1871. Αἱ τρεῖς ἁψῖδες εἶναι ἐξωτερικῶς πολυγωνικαί.

Ὁ ναὸς εἶναι ἐσωτερικῶς ἀσβεστόχριστος.

Τὸ διάτρητον ξυλόγλυπτον τέμπλον, τῶν ἀρχῶν πιθανώτατα τοῦ 19ου αἰ., φέρει τὴν συνήθη διὰ τὴν ἐποχὴν διακόσμησιν: Ἄνθη καὶ ἑλικοειδεῖς βλαστοὺς εἰς τὰ θωράκια καὶ τὸ ἐπιστύλιον, πτηνὰ ραμφίζοντα ὄφεις ἐν μέσῳ ἀνθέων καί, ὑπεράνω αὐτῶν, δικεφάλους ἀετούς, ἀγγέλους καὶ τὰ εὐαγγελικὰ σύμβολα εἰς τοὺς κίονας. Αἱ εἰκόνες ἀνάγονται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰ.

2. Κοίμησις

Ὁ ναὸς οὗτος, κείμενος πρὸς Ν. τοῦ χωρίου, οὐχὶ μακρὰν τῶν πηγῶν τοῦ Βοϊδομάτη, εἶναι μονόχωρος αἴθουσα, ξυλόστεγος, καλυπτομένη διὰ δικλινοῦς στέγης, μετὰ τριπλεύρου ἁψῖδος. Τοὺς τοίχους κοσμοῦν ἁγιογραφίαι λαϊκῆς τέχνης τοῦ 18ου αἰ. εἰς τρεῖς σειράς· εἰς τὴν κατωτέραν εἰκονίζονται ὁλόσωμοι ἅγιοι (Πίν. 326 β), εἰς τὴν δευτέραν στηθάρια ἁγίων περιβαλλόμενα ὑπὸ κληματίδων καὶ εἰς τὴν τρίτην εὐαγγελικαὶ σκηναί. Ἡ σχετικὴ ἐπιγραφή, γεγραμμένη μεταξὺ Προθέσεως καὶ Ἁγίας Τραπέζης, ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΑΝΕΓΕΡΘΗ Κ(ΑΙ) ΗΣΤΟΡΟΙΘΗ Ο ΘΙΟΣ / Κ(ΑΙ) ΥΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΤΙΣ ΗΠΕΡΑΓΙΑΣ / ΕΝΔΟΞΟΥ Κ(ΑΙ) ΑΗΠΑΡΘΕ-ΝΟΥ ΜΑΡΙΑΣ / ΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΗΣ ΚΥΜΗΣΙΣ Κ(ΑΙ) ΕΠΗ/ ΣΚΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΕΛΕΣΤΑΤΟΥ / ΚΥΡΙΟΥ ΚΙΡ ΠΑΥΣΙΟΥ Κ(ΑΙ) ΕΥΙΜΕ/ΡΕΒΟΝΤΟΝ ΗΕΡΕΟΝ ΓΕΟΡ-ΓΙΟΥ ΙΕΡΕΟΣ) Κ(ΑΙ) ΥΚΟΝΟΜΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΟΥ ΠΟΤΕ ΜΗΣ(ΑΗΑ) / ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Κ(ΑΙ) ΝΗΚΟΛΑΟΥ ΙΕΡΕΟΣ / ΤΟΥ ΠΟΤΕ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΛΑΖΟ Κ(ΑΙ) ΕΠΗΤΡΟ/ΠΕΥΟΝ-ΤΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε ΖΑΧΟΣ / Κ(ΑΙ) ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ ΕΜΟΥ ΤΟΥ ΑΜΑΡΤΟΛΟΥ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) / Υ(Ε)ΡΕΟΣ Κ(ΑΙ) ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΤΕΚΝΟ ΑΥΤΟΥ ΕΚ / ΧΟΡΑΣ ΑΠΑΝΟ ΣΟΥΔΕΝΑ: ΕΤΟΥΣ 1773 / ΕΤΕΛΙΟΘΗ ΕΝ ΜΗΝ ΣΕΠΤΕΜΒΙΟΥ 20 / ΕΤΙ ΑΠΟ ΠΑΗΣΥΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ 1738.

Εἰς τὰ γραπτὰ δίπτυχα τῆς Προθέσεως ἀναγινώσκεται ἡ χρονολογία 1761.

Εἰς τὸ ἐπιστύλιον τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου, μὲ ἐπίχρυσον πρόστυπον διάκοσμον ἀνθέων καὶ πτηνῶν, ἐπὶ ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ βάθους, εἶναι γεγραμμένη ἐντὸς κύκλου ἡ ἐπιγραφή:

ΗΣΤΟΡΙΘΗ ΤΟ ΤΕΜΠΛΟΝ ΔΗΑ / ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ ΣΥ-ΜΗΤΖΗ Δ(ΩΝ) ΕΓΡΗΠΗ/ΟΤΟΝ Κ(ΑΙ) ΒΗΤΣΙΟΤΟΝ Κ(ΑΙ) ΕΥΗ/ΜΕΡΕΒΟΝΤΩΝ ΔΥΟΝΗΣΙΟΥ ΗΕΡΟ(ΜΟ)/ΝΑ-ΧΟΥ: Κ(ΑΙ) ΔΗΑ ΧΗΡΟΣ ΕΜΟΥ ΤΟΥ ΕΥΤΕΛΗΣ ΔΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΟΥ Κ(ΑΙ) ΝΕΟΝ ΚΤΗ/ΤΟΡΑ ΕΝ ΕΤΗ 1761 / σεπτεμβρίου 2.

Εἰς τὸ ἀνώτερον τμῆμα τοῦ τέμπλου, Μεγάλη Δέησις μὲ ὑπερβολικῶς ραδινὰς ὁλοσώμους μορφὰς κάτω ἀπὸ τόξα, μανιεριστικῆς ἑπτανησιακῆς τέχνης τοῦ 18ου αἰ. (Πίν. 327 α).

Κατεγράφησαν αἱ ἑξῆς εἰκόνες:

1) Παντοκράτωρ ἔνθρονος βορειοελλαδικῆς τέχνης (Πίν. 327 β). Κάτω δεξιὰ ἡ ἐπιγραφή:

ΕΠΟΙ (Ε)ΤΟΥΣ ΑΧϟΔ (= 1694) = ΔΟΙΑ ΧΟΙ/ΡΟΣ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ).

Διαστ. 81 x 44 ἑκ.

2) Θεοτόκος Πλατυτέρα, ἔργον τοῦ ἰδίου τεχνίτου. Διαστ. 81 x 44 ἑκ.

3) Πρόδρομος πτερωτὸς κατενώπιον. Κάτω ἀριστερὰ ἡ κεφαλή του. Καὶ ἡ εἰκὼν αὕτη, σκαφιδωτὴ ὡς καὶ αἱ δύο προηγούμεναι, εἶναι ἔργον τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου. Διαστ. 80 x 38 ἑκ.

4) Κοίμησις τῆς Θεοτόκου καὶ δώδεκα εὐαγγελικαὶ σκηναί. 18ου πιθανῶς αἰ. Διαστ. 72 x 47 x 4 ἑκ.

3. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος

Ξυλόστεγος μονόχωρος ναΐσκος μὲ ἐγγεγραμμένην ἀψῖδα, ἀπέχων ἡμίσειαν ὥραν δυτικῶς τοῦ χωρίου. Ξυλόγλυπτον τέμπλον μὲ διάκοσμον ἀνθέων καὶ πτηνῶν, ὁμοιάζον πρὸς τὸ τῆς Κοιμήσεως. Βημόθυρον μὲ τὰς συνήθεις παραστάσεις Εὐαγγελισμοῦ, δύο προφητῶν καὶ τεσσάρων ἱεραρχῶν κάτω ἀπὸ ἕξεργα τόξα. Ὁ ναὸς δὲν εἶναι τοιχογραφημένος· αἱ εἰκόνες εἶναι ἀνάξιαι λόγου.

ΠΑΠΙΓΚΟΝ

1. Ἅγιος Βλάσιος

Εὐρύχωρος τρίκλιτος βασιλικὴ καλυπτομένη διὰ φουρνικῶν, μὲ ἀνοικτὴν στοὰν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ προστῷα πρὸ τῆς βορείας καὶ τῆς νοτίας θύρας. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν ἡ ἀνάγλυφος χρονολογία *1851*. Τέμπλον καὶ εἰκόνες τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰ. Εἰς τὸ ἱερὸν φυλάσσεται ξυλόγλυπτος Μυστικὸς Δεῖπνος προερχόμενος ἀπὸ παλαιὸν τέμπλον.

2. Ἅγιος Γεώργιος

Βασιλικὴ τοῦ 1774, ἀνακαινισθεῖσα. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἡ ἐπιγραφή:

ΧΕΙΡ ΕΥΤΕΛΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ ΕΙΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΚΑΠΕΣΟΒΙΤΟΥ. ΔΕΙΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ 1796.

3. Παναγία

Μονόχωρος ναΐσκος, στεγαζόμενος διὰ καμάρας μὲ δύο ἐνισχυτικὰς ζώνας, μετὰ χαμηλοῦ τρούλλου ἄνευ σφενδόνης βαίνοντος ἐπὶ ἡμιχωνίων. Ἡ ἁψὶς εἶναι τρίπλευρος. Πρὸ τῆς προσόψεως ὑπάρχει προστῷον μὲ τετρακλινῆ στέγην (μισὸ κεντρί). Ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ 18ου αἰ. Βορείως τῆς εἰσόδου εἰκονίζεται ὁ:

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΙΣΙΚΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ ΚΑΙ ΚΤΙΤΟΡ.

Τὸ τέμπλον εἶναι νεώτερον, πλὴν τοῦ ἐπιστυλίου μὲ τὴν Θεοτόκον, τὸν Πρόδρομον καὶ τοὺς ἀποστόλους ἐντὸς ἀναγλύφων πλαισίων, ἀναγομένου εἰς τὸν 17ον - 18ον αἰ.

4. Γενέθλιον Θεοτόκου (Παλιουρὴ)

Μονόχωρος ναΐσκος μὲ ἐγγεγραμμένην ἀψῖδα, 30′ ΝΑ. τοῦ χωρίου. Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΚΑΙ ΣΙΝΔΡΟΜΗΣ ΤΟΥ ΤΙΜΙΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ | ΣΤΑΜΑΤΗ ΚΑΛΛΙΜΕΡΙΑΡΗΣ, ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΔΕ ΧΡΥΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟ|ΠΟΥΛΟΣ, ΚΑΙ ΔΙΑ ΧΕΙΡ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΔΑΜΗΣ ΥΩΣ ΤΟΥ ΤΟ ΕΚ ΚΩ|ΜΟΠΟΛΕΟΣ ΣΑΜΑΡΙΝΗΣ. 1873 ΙΟΥΝΙΟΥ 8.

ΜΙΚΡΟΝ ΠΑΠΙΓΚΟΝ

Ταξιάρχαι

Τρίκλιτος βασιλικὴ μετὰ μικροῦ ὀκταγωνικοῦ τρούλλου νάρθηκος, τριῶν πολυγωνικῶν ἀψίδων, τοξωτῆς στοᾶς κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν καὶ προστώου εἰς τὴν πρόσοψιν. Εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς νοτίας θύρας ἡ χρονολογία *1808 ΜΑΙΟΥ 18*. Διάτρητον ξυλόγλυπτον τέμπλον τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος. Αἱ εἰκόνες τῶν ἁγίων Γεωργίου (διαστ. 92 x 51 ἑκ.), Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης (διαστ. 90 x 58 ἑκ.) καὶ Γεωργίου ἐφίππου (διαστ. 91 x 53 ἑκ.) φέρουν τὴν ὑπογραφὴν Κωνσταντίνου Οἰκονόμου καὶ τὴν χρονολογίαν 1816.

ΚΛΕΙΔΩΝΙΑ

Ἅγιοι Ἀνάργυροι

Ἡ Κλειδωνιὰ ὑπάγεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κονίτσης, ἀναφέρομεν ὅμως τὸ εἰς τὴν περιφέρειάν της καὶ παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Βοϊδομάτη ναΰδριον τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, καθολικὸν ἄλλοτε μικρᾶς μονῆς, τῆς ὁποίας σῴζονται καὶ τὰ ἐρείπια τῶν κελλίων, διότι εὑρίσκεται εἰς ἴσην περίπου ἀπόστασιν καὶ ἀπὸ τοῦ Παπίγκου καὶ ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, χωρίων τοῦ Δυτικοῦ Ζαγορίου.

Οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι ἀπέχουν 45′ βορείως τῆς μεταξὺ Ἀρίστης καὶ Παπίγκου γεφύρας τοῦ Βοϊδομάτη. Ὁ ναὸς εἶναι μικρὰ καμαροσκεπὴς αἴθουσα, μὲ χαμηλὸν κυλινδρικὸν τροῦλλον βαίνοντα ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς καμάρας, ὁ ὁποῖος ἐσωτερικῶς διαμορφοῦται ἐν εἴδει φουρνικοῦ. Ναὸς καὶ κελλία εἶναι ᾠκοδομημένα διὰ πλακοειδῶν ἀσβεστολίθων συνδεομένων δι' ὀλίγου κονιάματος, ἄνευ παρεμβολῆς πλίνθων.

Ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος, ἀλλ' αἱ τοιχογραφίαι τῆς βορείου πλευρᾶς ἔχουν τελείως καταστραφῆ μέχρις ὕψους 2.50 μ. Εἰκονίζονται ὡς συνήθως, ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ὁλόσωμοι ἅγιοι, στηθάρια ἁγίων καὶ εὐαγγελικαὶ σκηναὶ εἰς δύο ζώνας (Πίν. 328 α - β). Τὸν χαμηλωμένον τυφλὸν τροῦλλον κοσμεῖ ὁ Παντοκράτωρ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῆς Θεοτόκου, τοῦ Προδρόμου

καὶ δέκα ἀγγέλων, ἁπάντων στηθαίων, καὶ ὑπὸ τῶν τεσσάρων εὐαγγελιστῶν, μετὰ τῶν συμβόλων των ἐντὸς ἐγκολπίων.

Ἡ ὑπεράνω τῆς θύρας γραπτὴ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ εἶναι εἰς μερικὰ σημεῖα ἐξίτηλος:

ΟΥΤΟΣ Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ Κ(ΑΙ) ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ Ο ΕΙΣ Ο-ΝΟΜΑ ΤΙΜΩΜΕΝΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙ|ΩΝ ΑΝΑΡΓΙΡΩΝ ΚΟΣΜΑ Κ(ΑΙ) ΔΑΜΙΑΝΟΥ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΕΝ ΕΤΗ ,ΑΧΝΗ' / ΚΑΙ ΑΝΕΣΤΩΡΙΘΗ ΔΙΑ ΣΙΝΔΡΩΜΗΣ ΚΟΠΟΥ ΤΕ Κ(ΑΙ) ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΩ|ΤΑΤΟΥ ΕΝ ΕΙΕΡΟΜΩ-[ΝΑΧΟΙΣ].... ΓΕΡΜΑΝΟΥ Κ(ΑΙ) ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ ΚΥΡΙ../ ΚΙΝΙΚΟΥ, Κ(ΑΙ) ΙΩ..... / επη ετουσ .....

Τὸ ἐπιχρυσωμένον ξυλόγλυπτον τέμπλον (Πίν. 329 α - β) φέρει πρόστυπον διάκοσμον κληματίδων καὶ πτηνῶν ἐπὶ ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ βάθους, ἀνάγεται δὲ πιθανώτατα εἰς τοὺς χρόνους ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ, περὶ τὸ 1660. Εἰς τὸ ἄνω τμῆμα του εἰκονίζεται ὑπὸ τοξοστοιχίαν ἡ Μεγάλη Δέησις, ὑπεράνω δ' αὐτῆς ὁ Ἐσταυρωμένος μεταξὺ τῆς Μητρός Του καὶ τοῦ ἠγαπημένου μαθητοῦ. Ἐπὶ τοῦ ξυλογλύπτου βημοθύρου παρίστανται, ὡς συνήθως, ὁ Εὐαγγελισμὸς καί, εἰς μικροτέραν κλίμακα, οἱ προφητάνακτες Δαυῒδ καὶ Σολομῶν καὶ τέσσαρες ἱεράρχαι. Αἱ δεσποτικαὶ εἰκόνες χρονολογοῦνται εἰς τὸ 1815.

ΠΑΝ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Ἐκτεταμένον καὶ ποικίλον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τῆς Η΄ Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1965. Ἐπανεκθετικαὶ καὶ ἄλλαι ἐργασίαι εἰς τὰ Μουσεῖα Κερκύρας, Ἀργοστολίου καὶ Βαθέος Ἰθάκης, ἀνασκαφαὶ ἐν Κερκύρᾳ εἰς τὸ Mon Repos καὶ τὸ κτῆμα Εὐελπίδη, καθαρισμοὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ τοῦ Ἐνετικοῦ Νέου Φρουρίου Κερκύρας καὶ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι, ὑπῆρξαν οἱ κυριώτεροι μόνον ἀπὸ τοὺς τομεῖς τοῦ ἔργου τούτου. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἐβοήθησεν, ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Π. Καλλιγᾶς, ὁ ὁποῖος καὶ συνέταξεν ὡρισμένα ἐκ τῶν κεφαλαίων τῆς ἐκθέσεως.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Κερκύρας

Ἡ σπουδαιοτέρα ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰς ἐργασίας τῆς Η΄ Ἐφορείας καὶ ἴσως ἓν ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα ἀρχαιολογικὰ γεγονότα τοῦ ἔτους 1965 θὰ πρέπῃ νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐπανέκθεσις τοῦ περιφήμου ἀετώματος τῆς Γοργοῦς εἰς τὸν νέον Μουσεῖον Κερκύρας. Τὸ μέγα τοῦτο γεγονὸς θέτει, ὅπως ἐλπίζεται, ὁριστικὸν τέρμα εἰς μίαν μακροχρόνιον καὶ ἀνήσυχον ἱστορίαν, τῆς ὁποίας ἐκτίθενται ἐδῶ δι' ὀλίγων αἱ περιπέτειαι. Ἀφοῦ τοῦτο ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν ἀποκάλυψίν του τὸ 1911, παρέμεινεν εἰς τὸ δάπεδον τοῦ παλαιοῦ εἰς τὴν Γαρίτσαν Μουσείου, ἐστήθη τὸ πρῶτον τὸ 1930 ὑπὸ τοῦ τότε Ἐφόρου Κερκύρας κ. Γ. Μηλιάδη εἰς μίαν ἀπὸ τὰς μεγάλας αἰθούσας τοῦ Ἀνακτόρου τῆς πόλεως. Κατὰ τὴν παλινόρθωσιν τῆς μοναρχίας ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ πολέμου, τὸ ἀέτωμα διελύθη καὶ τὰ τεμάχιά του μετεφέρθησαν εἰς τὸ παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Γαρίτσης κτήριον τῆς «Ρολίνας», τὸ ὁποῖον, μὲ τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸ ἔκτασιν, ἐδώρησε τότε ὁ Δῆμος εἰς τὸ Δημόσιον διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Μουσείου. Λόγῳ τῶν πολεμικῶν γεγονότων ὁ σκοπὸς δὲν ἐπραγματοποιήθη καὶ τὰ τεμάχια τοῦ ἀετώματος κατεδικάσθησαν νὰ παραμείνουν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰς ὑπόγειον τῆς Ρολίνας μέχρι τοῦ 1964, ὁπότε μετεφέρθησαν εἰς τὸ νεόδμητον Μουσεῖον. Ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀετώματος ἐπὶ τοῦ βάθρου, τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθη εἰς τὰ τέλη τοῦ 1964, ἀπῄτησε συνεχῆ ἐργασίαν καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ἔτος 1965 (Πίν. 330 α - β). Πλὴν τῆς καθαυτὸ τοποθετήσεως τῶν γλυπτῶν ἐπὶ τοῦ βάθρου, συνεπληρώθησαν καὶ τὰ κενὰ διὰ σιμέντου, μέλλοντος νὰ καλυφθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος 1966 δι' ἐπιφανειακοῦ στρώματος γύψου. Ὅλαι αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι ἔγιναν ἀπὸ τοὺς γλύπτας κκ. Κ. Μουλὸν καὶ Δ. Δημητριάδην, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δεύτερος θὰ ἀναπτύξῃ ἀλλοῦ τὰς τεχνικὰς λεπτομερείας τοῦ τρόπου ἐκθέσεως τοῦ ἀετώματος.

Ἀλλ' αἱ ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸ ἀέτωμα. Ἐστήθησαν ἐπίσης ὁ γνωστὸς ἀρχαϊκὸς λέων τοῦ νεκροταφείου τοῦ Μενεκράτους, ἡ στήλη τοῦ Ἀρνιάδα, τὸ κιονόκρανον τοῦ Ξεμβάρους, τρεῖς μεγάλαι ἀκροκέραμοι τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τοῦ Mon Repos, δύο μαρμάριναι λεοντοκεφαλαὶ - κρουνοὶ ἀπὸ τὴν σίμην τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ τοῦ Mon Repos, αἱ τρεῖς εἰκονιστικαὶ κεφαλαὶ Μενάνδρου, «Θουκυδίδου» καὶ φιλοσόφου τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, δύο ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος (τὸ ἓν Einzelaufnahmen 607), καὶ τέλος, εἰς τὸν ἔναντι τοῦ ἀετώματος τῆς Γοργοῦς τοῖχον, τμῆμα τοῦ θριγκοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, περιλαμβάνον δύο τριγλύφους καὶ μετόπην, ὡς καὶ τεμάχιον ἐπιστυλίου.

Μουσεῖον Ἀργοστολίου

Τὸ μετασεισμικὸν Μουσεῖον Ἀργοστολίου ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν αἰθουσῶν καὶ ἑνὸς προθαλάμου. Διὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἀρχαίων του ἐσκέφθην, ὅτι ὁ ὀρθότερος τρόπος τῆς ἐκθέσεως μικρῶν συλλογῶν εἶναι νὰ τακτοποιοῦνται τὰ ἐκθέματα κατὰ τοὺς τόπους τῆς προελεύσεώς των, τηρουμένης παραλλήλως μιᾶς γενικῆς χρονολογικῆς διαιρέσεως, μολονότι μικραὶ παρεκκλίσεις εἶναι φυσικὰ ἀναπόφευκτοι. Αὐτὴν τὴν ἀρχὴν ἠκολούθησα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀργοστολίου, λαβὼν δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς ἀριθμὸν ὑπερτεροῦν τὰ τῆς μυκηναϊκῆς καὶ ὑπομυκηναϊκῆς περιόδου εὑρήματα, ὥρισα δι' αὐτὰ τὰς δύο ἐκ τῶν τριῶν αἰθουσῶν του καὶ διὰ τὰ κλασσικὰ καὶ μετακλασσικὰ τὴν τρίτην.

Κατὰ τὸ 1965 συνετελέσθησαν ἀπὸ τὸ πρόγραμμα αὐτὸ τὰ ἑξῆς: Εἰς τὰς δύο πρώτας αἰθούσας ἐννέα μεγάλαι προθῆκαι διαφόρων μεγεθῶν ἐδέχθησαν 274 ἀγγεῖα ἀντιπροσωπεύοντα τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν εἰς τὰς παλαιοτέρας καὶ τὰς νεωτέρας ἀνασκαφὰς τῆς Κεφαλληνίας εὑρεθέντων μυκηναϊκῶν καὶ ὑπομυκηναϊκῶν, ὡς καί τινα γεωμετρικά, ἀνατολίζοντα καὶ ἀρχαϊκὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ κ. Μαρινάτου τοῦ ἔτους 1960. Ἐπὶ ἰδιαιτέρας ξυλίνης βάσεως ἐστήθη μέγας πρωτοκορινθιακὸς κρατὴρ προερχόμενος ἀπὸ τὰς αὐτὰς ἀνασκαφὰς τοῦ κ. Μαρινάτου. Ἐκτὸς τούτων ἐξετέθησαν ἐντὸς δύο ὁριζοντίων προθηκῶν χαλκᾶ ὅπλα καὶ ἀντικείμενα τῆς μυκηναϊκῆς πρὸ πάν-

των περιόδου, ὡς καὶ περιδέραια ἐκ διαφόρων ὑλῶν, ἐπίσης μυκηναϊκά. Εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν κλασσικῶν καὶ μετακλασσικῶν θὰ στηθῇ ἐπὶ παραγγελθείσης ἤδη ξυλίνης βάσεως ἐξαίρετος χαλκῆ εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἀνδρὸς τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, ἡ ὁποία εἶχεν εὑρεθῇ πρὸ ἐτῶν εἰς τὴν Σάμην καὶ ἐδημοσιεύθη προσφάτως ὑπὸ τοῦ προκατόχου Ἐφόρου κ. Καλλιπολίτη (ΑΕ 1960, 141 - 154). Ἐπίσης παρηγγέλθη ξυλίνη βάσις διὰ τὴν μαρμαρίνην κεφαλὴν Ρωμαίας αὐτοκρατείρας τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, ἡ ὁποία θὰ ἐκτεθῇ εἰς τὴν αὐτὴν αἴθουσαν. Εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ Μουσείου ἐκτίσθη βάθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἐκτεθοῦν συντόμως δύο σκελετοὶ εὑρεθέντες πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ κ. Καλλιπολίτη ἐντὸς τάφου εἰς τὴν θέσιν Κομποθεκρᾶτα πλησίον τοῦ Ἀργοστολίου (βλ. ΠΑΕ 1960, σ. 134 - 5) καὶ ἐστήθη ὡραία ἐπιτύμβιος στήλη δυτικοελλαδικοῦ τύπου τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, προερχομένη ἀπὸ τὸ χωρίον Πάστρα τῆς ΝΔ. Κεφαλληνίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα *Μενέμαχος, Σωτίων, Σωτὼ καὶ Νίκιον*.

Μουσεῖον Βαθέος Ἰθάκης

Εἰς τὸ Βαθὺ τῆς Ἰθάκης ἐπερατώθη ἡ κατασκευὴ τοῦ νέου μετασεισμικοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον καὶ παρελήφθη τὸν Ἀπρίλιον. Εὐθὺς μετὰ τὴν παραλαβήν του, ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Καλλιγᾶς μετέφερεν εἰς αὐτὸ ὁλόκληρον τὴν ἐκ τῶν σεισμῶν κατεστραμμένην καὶ ἐξ ἀγγείων ἀπαρτιζομένην συλλογήν, ἡ ὁποία ἐστεγάζετο προσωρινῶς εἴς τι δημοτικὸν παράπηγμα τῆς πόλεως (τὰ χαλκᾶ κ.λ.π. εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν). Ράφια καὶ τραπέζια ἐκ dexion ἐδέχθησαν τὰ συντρίμματα τῶν ἀγγείων εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου. Ἐν συνεχείᾳ μετέβη εἰς Βαθὺ ὁ συγκολλητὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Στ. Κασσανδρῆς, ὁ ὁποῖος καὶ προέβη εἰς τὴν συγκόλλησιν σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ἀγγείων.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ διενηργήθησαν ἐν Κερκύρᾳ τὸ 1965 εἰς τὸ πάρκον τοῦ Mon Repos, εἰς τὸ κτῆμα τῆς κ. Εὐελπίδη καὶ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς Ἀνεμομύλου.

Ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς αὐτάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν πρώτη ἐχρηματοδοτήθη ἀπὸ τὸ Κράτος, ἡ δευτέρα ἀπὸ τὴν ἰδιοκτήτριαν καὶ ἡ τρίτη ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν, ἐκτίθενται ἐδῶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν δύο πρώτων. Τῆς τρίτης τὰ ἀποτελέσματα, κατὰ τοῦτο ἰδιαιτέρως σημαντικά, διότι ἀπέληξαν εἰς τὸν ἐντοπισμὸν τοῦ δευτέρου λιμένος τῆς πόλεως, τοῦ καλουμένου λιμένος τοῦ Ἀλκινόου, ἐκτίθενται εἰς ΠΑΕ 1965, σ. 66 κ. ἑ.

MON REPOS

Α' Ἔκθεσις πεπραγμένων

Εἰς τὴν ἀπὸ ἐτῶν συνεχιζομένην ἀνασκαφὴν τοῦ μεγάλου ἱεροῦ εἰς τὸ πάρκον τοῦ Mon Repos προκύπτει πλέον μὲ διαρκῶς ἐναργεστέραν δραματικότητα ἡ ἀπελπιστικὴ ἔκτασις τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς λεηλασίας τῶν κτισμάτων του. Ἰδιαιτέρως θλιβερὰ εἶναι ἡ κατάστασις εἰς τὴν κυρίαν ἐπιφάνειαν τοῦ λόφου, τὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸν ἐντὸς τοῦ περιβόλου χῶρον τοῦ ἱεροῦ, ὅπου ὅλα τὰ κτίσματα φαίνονται ὅτι ἔχουν «ξυρισθῆ» κυριολεκτικῶς μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἐνῷ καλυτέρα κάπως εἶναι ἡ κατάστασις εἰς τὰς παρυφὰς τοῦ λόφου, ὅπου ἔχει συγκρατηθῆ περισσότερον χῶμα.

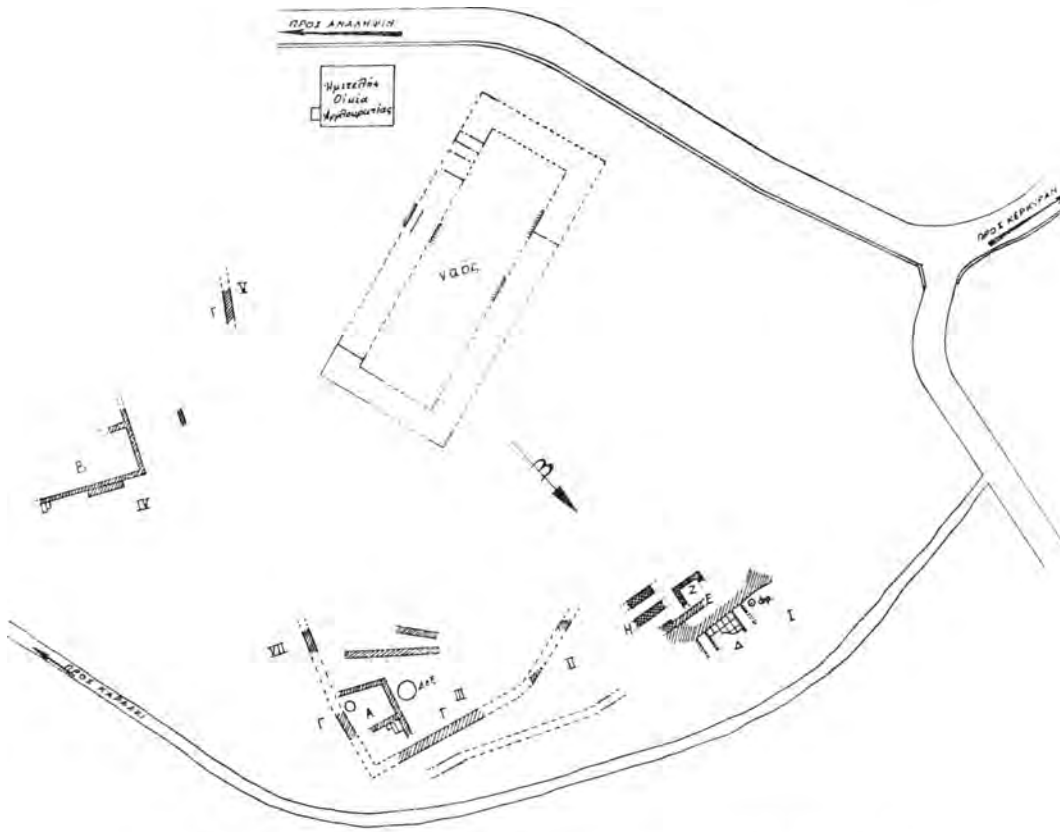
Τὴν ἀκριβῆ ἔκτασιν τοῦ ἱεροῦ δὲν εἴμεθα ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωμεν, διότι τμήματα αὐτοῦ πρὸς Ν. ἔχουν ἀποκοπῆ ἀπὸ τὴν ὁδόν, ἡ ὁποία ἄγει εἰς τὸν λόφον τῆς Ἀναλήψεως, ἢ περιλαμβάνονται εἰς τὰ πέραν τῆς ὁδοῦ ἰδιωτικὰ κτήματα. Συνεπῶς, ὅ,τι εἶναι σήμερον ἐντὸς τοῦ κήπου τοῦ Mon Repos δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μέρος μόνον τῆς ἀρχικῆς ἐκτάσεως τοῦ ἱεροῦ, μολονότι ἴσως καὶ τὸ σπουδαιότερον.

Ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἐτῶν 1962 - 64 εἶχε προκύψει ὅτι τὸ ἱερὸν ἀπὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος περιεκλείετο ὑπὸ περιβόλου ἐκ μεγάλων λίθων, τοῦ ὁποίου εὑρέθη κατηρειπωμένον τμῆμα εἰς τὸ βόρειον τοῦ λόφου. Οὗτος ἐχρησίμευε διὰ τὴν συγκράτησιν τόσον τῶν χωμάτων τῶν παρυφῶν τοῦ λόφου, ὅσον καὶ τῶν παντοειδῶν παλαιοτέρων συντριμμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπερρίφθησαν τότε εἰς τὰς παρυφὰς τοῦ λόφου διὰ τὴν ἐπαύξησιν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἱεροῦ (Schutt). Τὰ συντρίμματα αὐτὰ προήρχοντο ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κτισμάτων παλαιοτέρων τῆς κατασκευῆς τοῦ περιβόλου (ἤτοι τοῦ μεγάλου ἀρχαϊκοῦ ναοῦ μὲ τὴν πολύχρωμον πηλίνην στέγην καὶ τῶν μικροτέρων ναΐσκων τῶν συλλατρευομένων θεοτήτων) ἢ ἀπὸ τὰ πολυπληθῆ ἀφιερώματα τοῦ ἱεροῦ, τὰ ἐπίσης προγενέστερα τῆς ἐποχῆς τοῦ περιβόλου. Τὰ ἄφθονα ἴχνη πυρᾶς, τὰ ὁποῖα παρουσίαζον πολλὰ ἀπὸ τὰ συντρίμματα, ἐπέτρεψαν τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἱερὸν ὑπέστη ἐκτεταμένην καταστροφὴν ἔκ τινος πυρκαϊᾶς, χρονολογουμένης ἐκ τῶν νεωτέρων κεραμεικῶν εὑρημάτων τῶν ἐπιχώσεων εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ἄλλαι ἐνδείξεις μαρτυροῦν ὅτι τὸ ἱερὸν ἀνεκαινίσθη ὀλίγον ἀργότερον, περὶ τὰς

ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., διὰ τῆς ἀνεγέρσεως νέου, μεγάλου, λιθίνου ναοῦ καὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ προαναφερθέντος περιβόλου.

Κατωτέρω ὁ κ. Καλλιγᾶς ἐκθέτει τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας τοῦ 1965 ἐν συνδυασμῷ πάντοτε μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης τῶν προηγουμένων ἐτῶν (Σχέδ. 1).

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Σχέδ. 1. Ἀνασκαφὴ εἰς Mon Repos. Τοπογραφικὸν διάγραμμα

α) Περίβολος (βλ. Σχέδ. 1)

Τὸ 1965 ἠρευνήθη κυρίως ἡ ΒΑ. ἄκρα τοῦ ἱεροῦ, ὅπου σῴζεται καλύτερον ὁ περίβολος. Οὗτος ἐσχημάτιζεν ἐκεῖ ὀρθὴν γωνίαν ὑψούμενος μεγαλοπρεπὴς ὑπὲρ τὴν κλιτὺν τοῦ λόφου, κατερχομένην ἀποτόμως πρὸς τὴν πολὺ χαμηλότερον εὑρισκομένην ἀκτήν. Εἰς τὸν ἐπισκέπτην τοῦ ἱεροῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἀνήρχετο ἐκ τῆς παραλίας, ὅπου καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπῆρχεν, ὅπως καὶ σήμερον, ὅρμος κατάλληλος διὰ τὴν προσέγγισιν μικρῶν πλοίων, τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ περιβόλου καὶ ὁ ὕπερθεν αὐτοῦ ὁρατὸς ναός, θὰ πρέπῃ νὰ παρεῖχον ἐξαιρετικῶς ἐπιβλητικὴν εἰκόνα.

Ἐν πρώτοις παρηκολουθήθη ὁ περίβολος πρὸς Δ. διὰ τῆς συστηματικωτέρας ἐρεύνης τοῦ πρὸ ἐτῶν διανοιγέντος σκάμματος ΙΙ καὶ τῆς διανοίξεως συμπληρωματικοῦ σκάμματος ὑψηλότερον (νοτιώτερον). Οὕτω ἐξηκριβώθη, ὅτι ὁ περίβολος ἐλάμβανε νοτιοδυτικὴν κατεύθυνσιν ἀντὶ τῆς ὑπολογιζομένης δυτικῆς καὶ ὅτι οὗτος κατὰ τὰ ἀνασκαφέντα σημεῖα εἶχε καταστραφῆ. Τὴν περαιτέρω φορὰν τοῦ περιβόλου πρὸς τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἐκ τῆς κατὰ τὸ 1964 εὑρέσεως, ὕπερθεν (νοτίως) τοῦ χώρου Ι, πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ ἐντὸς κανονικῆς ἐπιχώσεως, ἐξ οὗ συμπεραίνεται, ὅτι ὁ περίβολος διήρχετο πρὸ αὐτῶν (βορείως).

Ταὐτόσημος ἔρευνα ἀνελήφθη καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου. Ἡ σειρὰ τῶν μεγάλων λίθων, ἡ ὁποία τέμνει τὸ διμερὲς κτίσμα πρὸς

Α. (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 318), ὡς καὶ ἄλλοι λίθοι διαπιστωθέντες τὸ 1965 εἰς τὴν αὐτὴν σειράν, ἀνήκουν εἰς αὐτὸν τὸν περίβολον (χῶρος III α). Ἀκόμη νοτιώτερον καὶ ὀλίγον ὑψηλότερον, εἰς τὴν κλιτὺν τοῦ λόφου (χῶρος VII), διεπιστώθησαν ἐπίσης ὑπολείμματα τῶν τυπικῶν ἐπιχώσεων, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον παντοῦ ὄπισθεν τοῦ περιβόλου, ἐξ αὐτῶν δὲ περισυνελέγησαν ὡρισμένα τεμάχια προερχόμενα ἀπὸ τὴν κεράμωσιν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ.

Κυρίως ὅμως ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη εἰς τὸν χῶρον III. Ἐκεῖ εὑρέθη ἐν πρώτοις ἔξωθι τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ διμεροῦς κτίσματος πήλινος ἀγωγός, ὁ ὁποῖος προφανῶς περισυνέλεγε τὰ ὄμβρια ὕδατα. Πρὸς Ν. τοῦ κτίσματος εἶχεν ἀναφανῆ ἀπὸ τοῦ 1963 ἤδη τμῆμα τοίχου, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἑρμηνευθῆ. Μὲ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1965 ἐφάνη ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο ἀνῆκεν εἰς παλαιότερον ἀνάλημμα τῶν μέσων πιθανῶς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος (Πίν. 330 γ), ἀποτελούμενον κάτω μὲν ἐκ μεγάλων, ἁδρῶς εἰργασμένων ἀσβεστολίθων, ὕψους περίπου 0,33 μ. καὶ ποικίλλοντος μήκους, ἄνω δὲ ἐκ πλακοειδῶν, καλῶς εἰργασμένων ὁμοίων λίθων, ὕψους 0,28 - 0,29 μ. Τὸ ἀνάλημμα τοῦτο κατέρχεται πρὸς ΒΑ. ἀκολουθοῦν τὴν κλίσιν τοῦ λόφου, προστιθεμένου ἑκάστοτε ἑνὸς κατωτάτου δόμου. Ἔξωθι αὐτοῦ ἐσχηματίζετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος) μικρὰ πλατεῖα, ὅπου ἦτο ἀνιδρυμένον τὸ διμερὲς κτίσμα, τροφοδοτούμενον εἰς ὕδωρ ἀπὸ τὴν παρ' αὐτὸ δεξαμενήν (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 318).

Ὀλίγον ἐσώτερον τοῦ προαναφερθέντος ἀναλήμματος τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος, εὑρέθη τὸ 1965 καὶ τρίτος τοῖχος, τῆς ἰδίας περίπου ΒΔ. - ΝΑ. κατευθύνσεως, ἀνήκων πιθανῶς εἰς παλαιότερον περίβολον τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος (Πίν. 330 δ). Ὁ τοῖχος οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ θεμελίου ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἀποτελουμένου ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων (ἑκάστου μήκ. 0,40 μ.), ὑπὲρ τὸ ὁποῖον φαίνονται δύο δόμοι, ὁ μὲν κάτω ὕψους 0,27 ὁ δὲ ἄνω 0,31 μ., ἀποτελούμενοι ἐκ πλακοειδῶν λίθων ἀρίστης ἐργασίας, ἑκάστου ἔχοντος μῆκος πλέον τοῦ 1 μ. (εἷς ἔχει μῆκος 1.41 μ.).

Εἰς τὸν ἀρχαιότερον τοῦτον περίβολον φαίνεται, ὅτι ἀνήκουν δύο λίθοι εὑρεθέντες πλησίον τῆς ἀρχικῆς των θέσεως κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου (χῶρος VII) (Πίν. 330 ε). Ἕκαστος ἔχει μῆκος μὲν 1.40, πλάτος 0,62 καὶ ὕψος 0,26 μ., εἶναι δὲ ἀρίστης ἐργασίας, μὲ ταινίαν ἀναθυρώσεως ἄνω, πλάτους περίπου 0,10 μ.

Καὶ ὁ τοῖχος τοῦ χώρου V, ὁ ὁποῖος ὑπετέθη τὸ 1964 ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν περίβολον τοῦ 400 π.Χ. περίπου, μᾶλλον εἰς αὐτὸν τὸν ἐσώτερον καὶ ἀρχαιότερον περίβολον φαίνεται σήμερον πιθανώτερον ὅτι ἀνῆκε. Τὸ ζήτημα φυσικὰ θὰ λυθῇ μόνον ἀνασκαφικῶς.

Ἡ ἐκ τῆς ἀνευρέσεως τῶν τριῶν τούτων τοίχων προκύψασα εἰκὼν τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ δὲν εἶναι ἐν τούτοις καθαρὰ εἰς ὅλας της τὰς λεπτομερείας. Πρὸ πάντων δὲν εἶναι ἀκόμη σαφὴς ἡ μεταξύ των σχέσις. Ἐντελῶς προσωρινῶς ὅμως δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀρχαιότερος ἐκ τῶν τριῶν, ὁ ἐσώτερος, ἦτο ὄντως ὁ παλαιότερος περίβολος τοῦ ἱεροῦ, ὁ μεσαῖος ἦτο μᾶλλον ἁπλοῦς ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευε διὰ τὴν στήριξιν τῶν χωμάτων εἰς ἐξασθενῆσαν τμῆμα τοῦ περιβόλου, κατὰ τὴν ΒΑ. ἄκραν τοῦ ἱεροῦ· ὅσον διὰ τὸν τρίτον περίβολον, οὗτος δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀντικατέστησε μερικῶς μόνον τὸν ἀρχαιότερον, ὁ ὁποῖος ἴσως νὰ μὴ εἶχε καταστραφῆ εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν.

Ὁ νεώτερος περίβολος (τοῦ 400 π.Χ.) περιέλαβεν ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ τὴν τριγωνικὴν ἔκτασιν, ὅπου ἦτο ἄλλοτε τὸ διμερὲς κτίσμα, ἀποκόψας τὸ βόρειον καὶ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτοῦ. Ἡ ἔκτασις μεταξὺ τοῦ μεσαίου ἀναλημματικοῦ τοίχου καὶ τοῦ νεωτέρου περιβόλου ἤρχισεν, ὅπως ἀπέδειξεν ἡ ἀνασκαφή, νὰ ἐπιχώννυται διὰ τῆς ὑπὸ φορτηγῶν ἁμαξιδίων ἀπορρίψεως σωρῶν λατύπης, προερχομένης ἀπὸ τὴν κατεργασίαν τῶν λίθων τοῦ συγχρόνως τότε κτιζομένου νεωτέρου ναοῦ. Μεταξὺ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν σωροὺς λατύπης κιτρινωποῦ ψαμμολίθου (ἐντὸς τῆς ὁποίας ἦσαν καὶ τεμάχια ἡμιέργων σταγόνων ἐπιστυλίου καὶ γείσου, κυματίων γείσου κ.λ.π.), λατύπης λευκοῦ μαλακοῦ λίθου καὶ λατύπης μαρμάρου, προερχομένης ἐκ τῆς κεραμώσεως τοῦ νέου ναοῦ. Συγχρόνως ὅμως μὲ τὴν λατύπην ἀπερρίφθη καὶ πλῆθος τεμαχίων προερχομένων ἀπὸ τὴν διακόσμησιν τοῦ μεγάλου ἀρχαϊκοῦ ναοῦ καὶ τῶν μικροτέρων ναΐσκων τοῦ ἰδίου ἱεροῦ, καθὼς καὶ τεμαχίων τῶν πολυπληθῶν ἀφιερωμάτων αὐτοῦ. Ὅτι τὰ εὑρήματα ἦσαν τόσον ἠκρωτηριασμένα (π.χ. ἐξ ἑνὸς μεγάλου μελανομόρφου κρατῆρος τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος δὲν ἐσώθη παρὰ τὸ ὄστρακον MR 305 ἐντὸς τῆς παρὰ τὸ διμερὲς κτίσμα δεξαμενῆς) (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 367 β), δὲν ἠμπορεῖ παρὰ νὰ σημαίνῃ σοβαρωτάτην καταστροφὴν τοῦ ἱεροῦ, μὲ διασποράν τοῦ ὑλικοῦ, ἐν πολλοῖς ὀφειλομένην εἰς τὸν τυχαῖον τρόπον τῆς ἀπορρίψεώς του κατὰ τὰς ἀνακαινιστικὰς ἐργασίας τοῦ ἱεροῦ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

β) Ν α ὸ ς

Αἱ ἐργασίαι εἰς τὸν χῶρον τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ ἀπέβλεψαν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἀνατολικῆς του πλευρᾶς. Οὕτω εὑρέθησαν τόσον ἡ ΒΑ. ὅσον καὶ ἡ ΝΑ. γωνία τῆς κοίτης του (κατὰ τὰ σημεῖα αὐτὰ ἐχούσης βάθος 1.45 καὶ 1.12 μ. ἀντιστοίχως ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους), ἀλλὰ ὁλόκληρον τὸ ὑλικόν του διεπιστώθη ὅτι εἶχε λεηλατηθῆ κατὰ τρόπον συστηματικὸν εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς ἢ τοὺς ἐνετικοὺς χρόνους. Οἱ ἐλάχιστοι κυβόλιθοι τῆς θεμελιώσεως, τῶν ὁποίων κάμνει μνείαν ὁ Dörpfeld εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του, ἔχουν καὶ αὐτοὶ ἐξαφανισθῆ ἀπὸ τῆς πρώτης εὑρέσεως τοῦ ναοῦ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1914. Τὸ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1965 σημαντικώτερον κέρδος ὑπῆρξεν ἡ ἀκριβὴς μέτρησις τῆς κοίτης τοῦ ναοῦ, τῆς ὁποίας τὸ δυτικὸν ἄκρον εἶχεν εὑρεθῆ τὸ 1964. Ἄλλα στοιχεῖα διὰ τὴν μορφὴν τοῦ ναοῦ βλ. εἰς ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 384 κ.ἑ.

Τὸν σκοπὸν τῆς λεηλασίας τῶν λίθων εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους μαρτυρεῖ καλύτερον παντὸς ἄλλου ἡ ἀνεύρεσις σημαντικοῦ ὁπωσδήποτε ἀριθμοῦ ἀποκεκομμένων ἀκμῶν δωρικῶν σπονδύλων, διότι δι' αὐτῆς ἀποδεικνύεται ἡ προσπάθεια τοῦ προσπορισμοῦ μικρῶν ὠρθογωνισμένων κυβολίθων καταλλήλων πρὸς οἰκοδόμησιν.

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Εἶναι πολὺ σημαντικὸν διὰ τὸν τρόπον τῆς τελικῆς καταστροφῆς τοῦ ἱεροῦ τὸ γεγονός, ὅτι ἐντὸς τῆς κοίτης τῶν θεμελίων τοῦ νεωτέρου ναοῦ εὑρέθη καὶ πλῆθος τεμαχίων τῆς μαρμαρίνης κεραμώσεώς του εἰς κατάστασιν προκεχωρημένης ἀποσαθρώσεως ὀφειλομένης εἰς ἰσχυρὰν καῦσιν. Ἀποδεικνύεται δηλαδὴ ὅτι καὶ ὁ δεύτερος ναὸς κατεστράφη ὅπως καὶ ὁ ἀρχαϊκὸς ἐκ πυρκαϊᾶς. Καὶ ἐπειδὴ ὅλα τὰ εὑρήματα τοῦ ἱεροῦ σταματοῦν εἰς τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα (διὰ τὰ νομίσματα τοῦτο ἐλέχθη ἤδη εἰς ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 178), εἶναι πιθανώτατον ὅτι τότε ἐκάη ὁ ναός, ἴσως δὲ καὶ ὁλόκληρον τὸ ἱερόν. Τοῦτο δὲν φαίνεται πλέον νὰ ἀνέζησεν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον, ἀφοῦ οὐδὲν ἀντικείμενον τῆς περιόδου αὐτῆς εὑρέθη μέχρι στιγμῆς εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ[1], ἐνῶ τὸ πρῶτον ἀντικείμενον τῶν μεταγενεστέρων χρόνων εἶναι ἀργυροῦν νόμισμα τῆς Ἀνδεγαυϊκῆς περιόδου[2].

Ἡ καταστροφὴ δηλαδὴ τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος πρέπει νὰ ἦτο συνδεδεμένη μὲ γεγονὸς πολὺ σοβαρόν, διὰ νὰ μὴ ἀναβιώσῃ τὸ ἱερὸν εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Νὰ εἶναι ἁπλῆ σύμπτωσις ὅτι καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως διεπιστώθησαν ἐκτεταμέναι καταστροφαὶ ἐκ τοῦ τέλους ἀκριβῶς τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος, καταστροφαὶ τὰς ὁποίας συνεδέσαμεν ἤδη μὲ τὴν κατάληψιν αὐτῆς τὸ ἔτος 31 π.Χ. ἀπὸ τὸν στρατὸν τοῦ Ὀκταβίου; (Βλ. ΠΑΕ 1965, σ. 75). Αἱ περὶ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ δεκαετηρίδες εἶναι ἐποχὴ βαθείας καταπτώσεως τῆς Κερκύρας, τὴν ὁποίαν εὐγλώττως μαρτυρεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος παραδεδομένη παροιμία (VII, 329). Ἐν τούτοις θὰ προτιμήσω νὰ μὴ προχωρήσω εἰς τὴν κατεύθυνσιν τῶν σκέψεων, τὰς ὁποίας γεννοῦν αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι διαπιστώσεις, πρὶν ἢ ἀποκτήσωμεν ἐπ' αὐτῶν ἀσφαλέστερα στοιχεῖα.

Οὔτε καὶ τὸ μέγα ζήτημα τῆς θεότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο ἀφιερωμένος ὁ μέγας ναὸς τοῦ ἱεροῦ εὑρίσκει ἀκόμη τὴν λύσιν του, διότι οὐδὲν εὕρημα ἦλθε νὰ προσφέρῃ ἔστω καὶ κάποιαν ἁπλῆν ἔνδειξιν. Ἐξακολουθῶ πάντως νὰ ἔχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ λατρευομένη θεότης ἦτο μία ἀπὸ τὰς μεγάλας θεὰς τοῦ Ὀλύμπου, διὰ τὴν ὁποίαν μὲ ἄκραν ἐπιφύλαξιν προτείνω τὸ ὄνομα τῆς Ἥρας, μέχρις ὅτου ἀναφανῇ θετικώτερον ἐνδεικτικὸν στοιχεῖον. Ὅπως ὅμως καὶ εἰς τὴν προηγουμένην ἔκθεσιν εἶπον (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 391) εἰς τὸ ἴδιον ἱερὸν ἐλατρεύοντο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μεγάλην θεὰν καὶ ὁ Ἑρμῆς καὶ ἡ Ἀφροδίτη.

γ) Ε ὑ ρ ή μ α τ α

Ἀπὸ τὰ πήλινα ἀρχιτεκτονικὰ εὑρήματα τῆς εἰς Mon Repos ἀνασκαφῆς τοῦ ἔτους 1965 τὸ περισσότερον ἀξιόλογον εἶναι τμῆμα ἐπαετίδος σίμης ἑνὸς κτίσματος μικρῶν διαστάσεων (Πίν. 331 α). Ἡ τὸν ἐρυθρόμορφον τρόπον ἀκολουθοῦσα διακόσμησίς της ἔχει σωθῆ ἀποσπασματικῶς μόνον, νομίζω ὅμως ὅτι παριστάνει ὄφιν. Ἐπίσης εὑρέθησαν μερικὰ τεμάχια τῶν ἀκροκεράμων τοῦ μεγάλου ναοῦ, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν προσέθετόν τι τὸ νέον εἰς τὰ ἤδη γνωστά.

Ἀπὸ τὰ ἀφιερώματα τοῦ ἱεροῦ τὸ σπουδαιότερον ὅλων ἦτο ὑστερογεωμετρικὸν χαλκοῦν ἱππάριον (Πίν. 331 β), τὸ ὁποῖον πατεῖ ἐπὶ διατρήτου βάσεως, συνολικοῦ ὕψους 0,59 μ. Εἶναι τυπικὸν προϊὸν κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου,

1. Ἡ δεξαμενὴ καὶ οἱ μετ' αὐτῆς συνδεόμενοι τοῖχοι τοῦ χώρου Ι εἶναι πολὺ ἀμφίβολον ἐὰν ἀνήκουν εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Πιθανώτατα εἶναι πολὺ μεταγενέστεροι. Δυστυχῶς λόγῳ τῆς εἰς παλαιοτέρους χρόνους καταστροφῆς τῶν μετ' αὐτῶν συνδεομένων στρωμάτων, σήμερον εἶναι πλέον ἀδύνατος ἡ χρονολόγησίς των.

2. Φιλίππου ἐκ Τάραντος. Ἐκόπη μετὰ τὸ 1294 (κατὰ τὴν γνώμην τῆς κ. Μάντως Οἰκονομίδου).

τοῦ ὁποίου τοὺς χαρακτῆρας βλέπομεν ἤδη σαφῶς χάρις εἰς τὴν ἐξαίρετον πρόσφατον μελέτην τοῦ Herrmann περὶ τῶν ἐργαστηρίων χαλκοῦ τῆς γεωμετρικῆς περιόδου. Εἶναι ἐσχηματοποιημένον, κἄπως «μανιεριστικόν», στερούμενον σωματικότητος, καὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειάν του παρουσιάζει ἀραιοὺς ἐγχαράκτους ὁμοκέντρους κύκλους (βλ. Herrmann, JdI 1964, σ. 28 κ.ἑ.).

Σπουδαιότατον εὕρημα ὑπῆρξεν ἐπίσης ἔλασμα ἐκ μολύβδου, τοῦ ὁποίου ἡ μία πλευρὰ τέμνεται εἰς λέσβιον κυμάτιον καὶ ἀστράγαλον, ἡ δ' ἐπιφάνεια φέρει χαράγματα ὑποβοηθητικὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀνωτέρω (εὐθείας γραμμὰς διὰ τὸ κυμάτιον καὶ κύκλον διὰ τὸν ἀστράγαλον). Προφανῶς πρόκειται περὶ ὑποδείγματος διὰ τὴν κατεργασίαν ὁμοίων λιθίνων κοσμημάτων καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι μοναδικῆς σημασίας διὰ τὴν μελέτην τῶν τοιούτων ζητημάτων.

Δύο τεμάχια μικρᾶς χαλκῆς φιάλης μὲ ὁριζόντιον χεῖλος ἔφερον ἐπ' αὐτοῦ ἐγχάρακτον ἐπιγραφήν, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας διὰ τὸ ὄνομα τῆς λατρευομένης θεότητος. Δυστυχῶς ὁ χαλκὸς εἶναι τόσον κατεστραμμένος, ὥστε παρ' ὅλον τὸν ἐπιμελῆ καθαρισμὸν τῶν τεμαχίων εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνάγνωσις παρὰ μεμονωμένων μόνον γραμμάτων.

Εἰς τὸν Πίν. 331 γ ἀπεικονίζονται τρία ἀντικείμενα ἐξ ὀστοῦ: Τὸ MR 681 (ὀφθαλμὸς γρυπός;), τὸ MR 683 (ἔλιξ) καὶ MR 682 (κεφαλὴ περόνης), ὅλα ἐξαιρετικῆς ἐργασίας.

Ἀπὸ τὰ πήλινα ἀφιερώματα ἀναφέρω τὴν κεφαλὴν πετεινοῦ MR 664 (Πίν. 331 δ), τὸ κάτω τμῆμα πηλίνου πλακοειδοῦς εἰδωλίου θεᾶς βαδιζούσης πρὸς δεξιὰ MR 668 (ὅμοιον πρὸς τὸ ἐν BCH 1891, πίν. 1, 6 ἀπεικονισμένον) (Πίν. 331 ε), τὴν κεφαλὴν ἀρχαϊκοῦ εἰδωλίου MR 679 τοῦ 600 π.Χ. περίπου καὶ τὸ τμῆμα πρωτογόνου εἰδωλίου MR 678.

Ἡ ἐκ ξύλου κάθετος λαβὴ MR 686, ἡ ὁποία φέρει ἐμπίεστον κόσμημα ἰχθυακάνθης, εἶναι κατὰ τοῦτο πολὺ σπουδαία, ὅτι καὶ λόγῳ τοῦ κοσμήματός της καὶ λόγῳ τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεώς της (χώρου III) εἶναι παλαιοτέρα τοῦ 400 π.Χ.

Ἀναφέρω ἐν κατακλεῖδι ὀλίγα εὑρήματα παλαιοτέρων ἐτῶν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον σημειωθῆ εἰς τὰς ἐκθέσεις τῶν ἐργασιῶν τῶν ἐτῶν ἐκείνων: Πρῶτον, τὸ ὄστρακον μελανομόρφου ποτηρίου, τοῦ τύπου Mug, MR 642 (εὕρημα τοῦ 1964). Τοῦτο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ καθέτου χείλους του κοσμεῖται μὲ μίαν σειρὰν ἐξαιρετικὰ χαριτωμένων δελφίνων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀναπηδήσει ἀπὸ τὴν (μὴ δηλουμένην) θάλασσαν καὶ ἑτοιμάζονται νὰ βυθισθοῦν καὶ πάλιν εἰς αὐτὴν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω (ὅμοια ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως) (Πίν. 331 ς').

Ἐπίσης, τὸ ἐρυθρόμορφον ὄστρακον MR 640 (ἐξ ἀνοικτοῦ ἀγγείου, εὕρημα τοῦ 1964), τὸ ὁποῖον παριστάνει αὐλοῦντα Πᾶνα, εἶναι δὲ τῶν χρόνων 440 - 430 π.Χ. (Πίν. 331 ζ).

Τέλος τὸ τμῆμα ἐρυθρομόρφου κύλικος MR 533, τὸ ὁποῖον παριστάνει κύπτοντα γυμνὸν νέον, πιθανῶς παρασκευαζόμενον διὰ λουτρόν (Πίν. 331 η).

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΟΙΚΟΠΕΔΟΥ ΕΥΕΛΠΙΔΗ

Τὸ 1965 ἡ ἔρευνα διεξήχθη εἰς δύο τομεῖς:

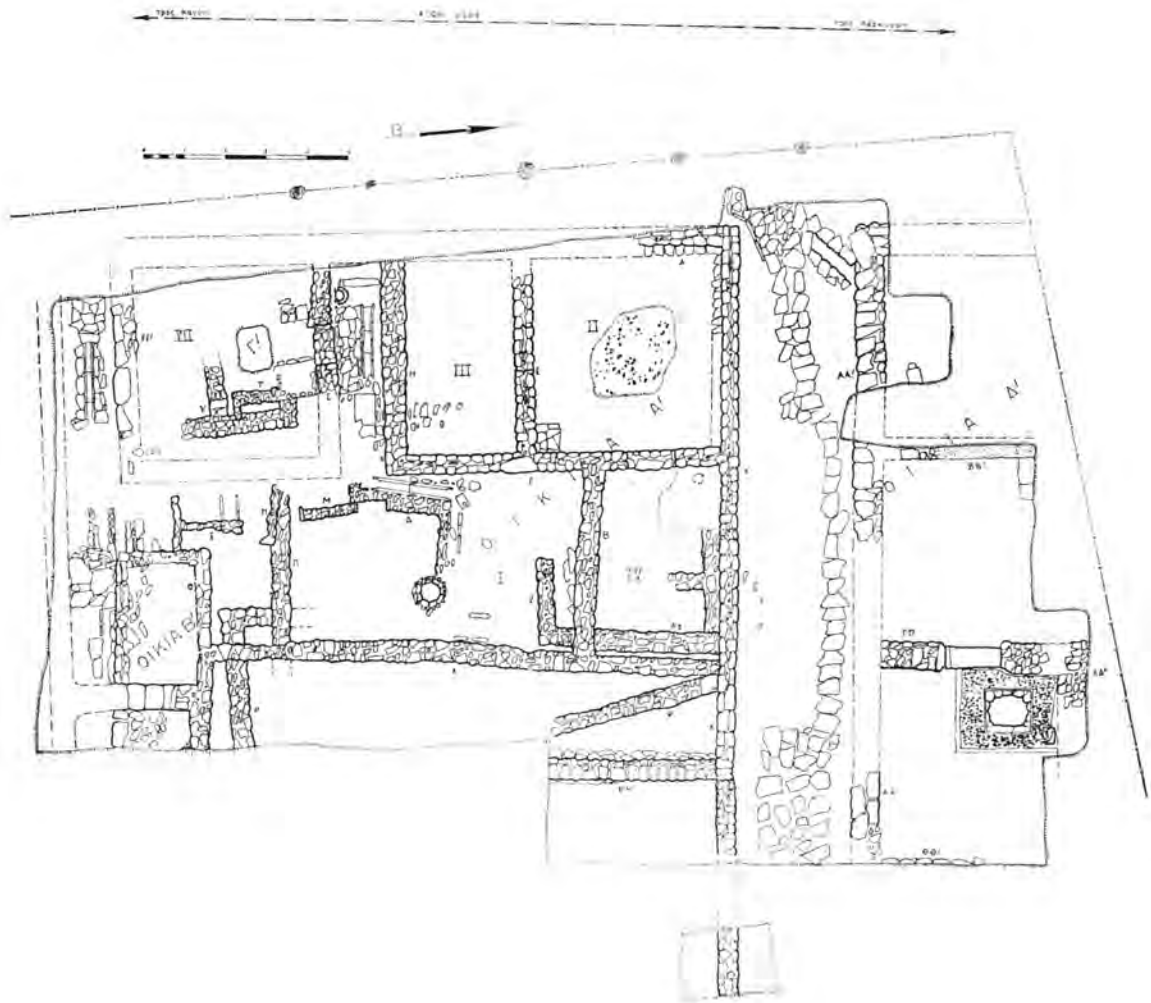
α) Εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τοῦ σκάμματος, ὅπου ἡ ὁδὸς μὲ τὸ πλακόστρωτον καὶ τμήματα τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῆς οἰκιῶν Α' καὶ Δ', καὶ β) εἰς τὸ νότιον τοῦ σκάμματος.

α) Χάρις εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τμήματος τοίχου τῆς οἰκίας Δ', τοῦ ΘΘ', βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τὸν ΓΓ' καὶ καθέτως ἐπὶ τῶν ΑΑ' καὶ ΔΔ', ὑπελογίσθη ἡ ἔκτασις τῆς αὐλῆς ὅπου ἦτο τὸ φρέαρ: Εἶναι σχεδὸν τετράγωνος χῶρος 4.25 x 4.30 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου τὸ φρέαρ μὲ τὸ περὶ αὐτὸ ὀρθογώνιον πλαίσιον καταλαμβάνει τὴν ΒΔ. γωνίαν. Ἡ ἔρευνα δὲν ἐπεξετάθη πρὸς Α., ἀλλὰ πιστεύεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ καὶ ἄλλος χῶρος, πιθανῶς δωμάτιον, ἐὰν κρίνῃ τις ἀπὸ τὸ πάχος τοῦ τοίχου ΘΘ', ὁ ὁποῖος εἶναι ἐσωτερικὸς - διαχωριστικός, ὄχι ἐξωτερικός.

Τοῦ ἐξωτερικοῦ, πρὸς τὴν ὁδόν, τοίχου ΑΑ' τῆς οἰκίας Δ' ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τμήματα τοῦ θεμελίου μόνον, εἰς βάθος 2.30 μ. περίπου ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων λίθων ἐξ ἀσβεστολίθου Σινιῶν, εἰς δύο ὄψεις συνολικοῦ πλάτους 0,95 μ. περίπου, τὸ μεταξὺ τῶν ὁποίων κενὸν ἦτο πλῆρες λατύπης προερχομένης ἐκ τῆς κατεργασίας τῶν λίθων, καὶ εἰς ὡρισμένα σημεῖα σῴζεται εἰς ὕψος δύο δόμων. Ὅπως δεικνύει ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀντιστοίχου ἐξωτερικοῦ τοίχου Κ τῆς οἰκίας Α', ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἔβαινε στενότερος ὁ κυρίως τοῖχος, ἐκ λίθων κατὰ τὸ ψευδοϊσόδομον σύστημα, οὗτος ὅμως εἶχε λεηλατηθῆ ἐξ ὁλοκλήρου. Νόμισμα τοῦ Ναπολεοντείου Βασιλείου τῆς Ἰταλίας (1805 - 1814), ἐξαχθὲν μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ θεμελίου, ἐφανέρωσε τὴν ἐποχὴν τῆς λεηλασίας.

Ὁ χῶρος τῆς αὐλῆς ἀνεσκάφη μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἐκτὸς τοῦ τμήματος ἐκείνου, ὅπου εὑρίσκεται τὸ φρέαρ. Αὐλή, φρέαρ καὶ τοῖχοι τῆς οἰκίας Δ' ἀνήκουν εἰς τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα. Αἱ

ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς οἰκίας μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους παχεῖαι ἐπιχώσεις δὲν περιεῖχον ὅπως εἰς τὸν χῶρον τῆς οἰκίας Α΄ λείψανα παλαιοτέρων κτισμάτων καὶ εἶναι εἴτε φυσικαὶ ἀποθέσεις χώματος εἴτε ἀπορρίψεις τῆς ἀχρήστου οἰκοσκευῆς παλαιότερον χείμαρρον, ὁ ὁποῖος διωχέτευε τὰ ὕδατα τῶν ὑψηλοτέρων πρὸς Α. τόπων, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ παλαιοῦ λιμένος πρὸς Δ. καὶ ἐκαλύφθη τεχνητῶς τὸν 3ον π.Χ. αἰ., καθ' ὃν χρόνον ἐκτίζοντο αἱ οἰκίαι Α΄ καὶ Δ΄., πιθανῶς κατ'

Σχέδ. 2. Ἀνασκαφὴ εἰς τὸ κτῆμα Εὐελπίδη. Κάτοψις

τῶν οἰκιῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πέραν τοῦ δρομίσκου. Σχεδὸν δὲ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, εἰς βάθος 2.40 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας καὶ ἐντὸς λεπτοῦ πρωτοκορινθιακοῦ στρώματος (πάχους 0,20 μ.), εὑρέθησαν ὑπολείμματα πυρῶν (πρβλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 395), τὰ ὁποῖα ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ἀργιλώδους - ἀμμώδους στρώματος, πάχους περίπου 0,37 μ.

Ὁ δρομίσκος φαίνεται ἤδη, ὅτι ἀντιστοιχεῖ μὲ ἐφαρμογὴν ἑνὸς γενικωτέρου οἰκιστικοῦ καὶ πολεοδομικοῦ προγράμματος.

Οἰκία Α΄. Ἠρευνήθη τμῆμα τοῦ τοίχου Κ (Πίν. 332α) καὶ ἰδίως εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου οὗτος συναντᾶται μὲ τὸν καθέτως βαίνοντα τοῖχον ΗΗ΄ (Πίν. 332 δ). Τόσον ὁ ΗΗ΄, ὅσον καὶ τὸ τμῆμα τοῦ Κ, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τοιχοποιΐαν διάφορον τοῦ ὑπολοίπου, πολὺ ὡραίαν, κανονικήν, ἰσόδομον, ἀποτελοῦν τὸ μόνον σῳζόμενον λείψανον γωνίας

καὶ οἰκίας τῆς κλασσικῆς περιόδου. Τεμάχια μελαμβαφῶν ἀγγείων τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὡς καὶ δύο νομίσματα, ἐξ ὧν τὸ ἕν χαλκοῦν Κερκύρας, τῶν χρόνων 450 - 400 π.Χ. καὶ τὸ ἄλλο ἀργυροῦν Κορίνθου τῶν χρόνων 500 - 431 π.Χ., εὑρεθέντα εἰς τὰ χώματα τὰ σχετιζόμενα μὲ τὸ κτίσιμον τῆς γωνίας ταύτης, χρονολογοῦν αὐτὴν εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Ὁ τοῖχος Κ συνεχίζεται πρὸς Α. καὶ πέραν τῆς συμβολῆς του μὲ τὸν ΗΗ΄, τὸ τμῆμα ὅμως αὐτὸ εἶναι προφανῶς μεταγενέστερον, πολὺ εὐτελοῦς κατασκευῆς, κατ' οὐδένα δὲ τρόπον δυνάμενον νὰ συγκριθῇ μὲ τὴν προαναφερθεῖσαν κλασσικὴν γωνίαν, ἀλλ' οὔτε καὶ μὲ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τοίχου Κ, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα. Ἡ περαιτέρω πρὸς Α. συνέχειά του ἐξηκριβώθη διὰ τομῆς γενομένης πέραν τοῦ σκάμματος εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν ἀνατολικῶς τῆς γωνίας Κ - ΗΗ΄. Ἐπ' αὐτοῦ εὑρέθησαν πολλὰ τεμάχια πρωΐμου ρωμαϊκοῦ ἀγγείου, διὰ τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος κατωτέρω.

Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου ΗΗ΄ ἀνεσκάφη εἰς βάθος εἷς χῶρος, ὁ ὁποῖος δὲν ἔκρυπτε μὲν τοίχους, παρουσίασεν ὅμως στρωματογραφικὸν ἐνδιαφέρον. Καὶ ἐδῶ ἡ στρωματικὴ εἰκὼν εἶναι ὁμοία μὲ τὴν πρὸς Β. τοῦ τοίχου ΑΑ΄ τῆς οἰκίας Δ΄. Κάτωθεν ἑνὸς ἀρκετὰ παχέος στρώματος τοῦ 4ου - 3ου αἰῶνος π.Χ. ὑπῆρχεν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους λεπτὸν στρῶμα κιτρινωποῦ πηλοῦ, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς Εὐελπίδη εὑρέθη, περιεῖχε δέ, ὅπως παντοῦ ἀλλοῦ, συγκεντρωμένους ἄνθρακας καὶ πολλὴν κεραμεικὴν πρωΐμων χρόνων, ἤτοι ὑπογεωμετρικῶν καὶ πρωτοκορινθιακῶν, εἰς τὴν ὁποίαν περιελαμβάνοντο καὶ τεμάχια μεγάλων, ἀδιακοσμήτων ἀγγείων (ἀμφορέων, πίθων κ.λ.π.), ἀσφαλῶς ταφικῶν. Πρέπει νὰ σημειωθῇ πάντως, ὅτι σαφῆ ὑπολείμματα ἀνθρωπίνων ὀστῶν δὲν εὑρέθησαν. Ἔρευνα ἐπίσης διεξήχθη καὶ εἰς τὸν νότιον τομέα τῆς ἀνασκαφῆς, διὰ νὰ διασαφηνισθῇ ἡ ἔκτασις τῆς οἰκίας Β΄. Ἐδῶ πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἄλλοτε παχὺς τοῖχος, μὲ φορὰν παράλληλον πρὸς τὴν τῶν τοίχων Κ καὶ ΑΑ΄, πιθανώτατα ἐξωτερικός, ὁρίζων τὴν οἰκίαν Β΄ πρὸς Ν. Τούτου ὅμως δὲν εὑρέθη παρὰ μόνον ὁ χάνδαξ. Ὅλοι οἱ λίθοι του εἶχον ἀνηλεῶς λεηλατηθῆ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους. Συνεχίσθη ἐπίσης πρὸς Α. ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κατὰ τὸ 1964 εὑρεθέντος λιθίνου ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ.

Ἡ εἰς τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ σκάμματος ἀποκαλυφθεῖσα τὸ 1964 γωνία δωματίου ἠρευνήθη τὸ 1965 ἐσωτερικῶς εἰς βάθος. Κάτωθεν τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι φέρουν καὶ ὑπολείμματα κονιαμάτων, εὑρέθη καὶ πάλιν τὸ παλαιὸν στρῶμα τοῦ κιτρινωποῦ πηλοῦ μὲ τὴν πρώϊμον κεραμεικήν.

Εὑρήματα

Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα ὑπῆρξαν τὰ εὑρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν Εὐελπίδη τοῦ ἔτους 1965. Πρῶτον ἀναφέρω τὸ εἰς τὸν Πίν. 332 β ἀπεικονιζόμενον τμῆμα κρατῆρος, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ παλαιότερον εὕρημα τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς. Ἡ διακόσμησίς του ὑπενθυμίζει ταὐτοχρόνως νησιωτικὰ καὶ κορινθιακὰ ἀγγεῖα καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν γνωρίζω εἰς ποῖον ἐργαστήριον θὰ πρέπῃ νὰ ἀποδοθῇ.

Τὰ περισσότερον ἀξιόλογα ἦσαν τὰ τμήματα ἀγγείων ΕΥ 393 καὶ ΕΥ 385, τῶν ὁποίων σχέδια βλ. εἰς Πίν. 332 ε, 333 α. Ἡ ἀξία των ἔγκειται ὄχι μόνον εἰς τὰς παραστάσεις τὰς ὁποίας φέρουν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἐντόπια. Ὁ πηλός των εἶναι μαλακὸς καὶ εὔθρυπτος, διάφορος τοῦ κορινθιακοῦ, τὰ δὲ χρώματα τῶν μορφῶν των ἀτελῶς ὠπτημένα, εὔφθαρτα. Ἐπὶ πλέον καὶ τὸ σχέδιον εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δύο εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον μὲν ἐπηρεασμένον ἀπὸ τὰ κορινθιακὰ εἰς ὡρισμένας ὅμως λεπτομερείας διάφορον, «περιφερειακόν». Τὸ ἀγγεῖον ἦτο ἀνοικτοῦ σχήματος (κρατήρ), καὶ σῴζει τμήματα δύο ἐπαλλήλων ζωφόρων. Εἰς τὴν κάτω ἡ παράστασις σῴζεται καλύτερον: Ὁ ἔφιππος Βελλεροφόντης πρὸς δεξιά, λογχίζων εἰς τὸ στόμα τὴν Χίμαιραν, ἐκ τῆς ὁποίας σῴζεται μόνον τμῆμα τῆς πελωρίας κεφαλῆς της. Τὸ ἀγγεῖον ἀνήκει εἰς τὴν ὄψιμον πρωτοκορινθιακὴν περίοδον, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ τύπος τῶν κεφαλῶν τῆς Χιμαίρας καὶ τοῦ Βελλεροφόντου. Παράδοξος εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἵππου: Μακρὸς λαιμὸς καὶ βραχεῖα κεφαλὴ διαφέρουν ἐντελῶς τῶν γνωστῶν, ἐκ τῆς τέχνης τῆς Κορίνθου καὶ ὑπενθυμίζουν κάπως ἀναλόγους διαμορφώσεις ἵππων τῆς λακωνικῆς τέχνης. Θὰ ἦτο λογικὸν νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς λακωνικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς κερκυραϊκῆς τέχνης, ἕνεκα τῆς γειτνιάσεως τῆς Κερκύρας πρὸς τὴν Σπαρτιατικὴν ἀποικίαν τοῦ Τάραντος, φαίνεται ὅμως μᾶλλον πιθανὸν ὅτι ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἵππου ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπαρχιακότητα τοῦ τεχνίτου. Παρ' ὅλον ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Βελλεροφόντου ἔχει τὴν καταγωγήν του εἰς τὴν Κόρινθον, ἐλάχισται παραστάσεις αὐτοῦ εἶναι γνωσταὶ ἐκ τοῦ κορινθιακοῦ κύκλου (βλ. λ.χ. Brommer, Vasenlisten zur griechischen Heldensage, β΄ ἔκδ. σ. 222, πλακίδιον Βερολίνου F 909 καὶ τμῆμα πινακίου CVA, Norway, Fasc. I πίν. 4, 4) τῆς μέσης κορινθιακῆς περιόδου, ὅπου ὁ Βελλεροφόντης λογχίζει ὅπως ἐδῶ μὲ τὸν βραχίονα πρὸς τὰ κάτω, ὄχι ὅπως συνήθως πρὸς τὰ ἄνω, ἐνῷ περισσό-

τεραι ἔχουν σωθῆ ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴν ἀττικὴν τέχνην. Εἰς τὴν ὑπερκειμένην ζωφόρον σῴζεται τμῆμα παραστάσεως, τὴν ὁποίαν ἑρμηνεύω ὡς θήραν τοῦ Καλυδωνίου κάπρου. Ὁ μέγας καστανὸς ὄγκος εἶναι προφανῶς ὁ κάπρος, τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του ἀνεστραμμένα φλογοειδῆ ἐγχάρακτα σχήματα εἶναι νομίζω πληγαί, ὁ δὲ νεκρός, τοῦ ὁποίου σῴζεται ἡ κεφαλὴ εἰς τὸ ἀριστερόν, εἶναι ὁ Ἀγκαῖος.

Τῆς αὐτῆς περίπου ἐποχῆς, ἦτο τὸ ἀγγεῖον, ἐξ οὗ τὸ ὄστρακον ΕΥ 385 (κρατήρ). Ὑπὸ τὸ χεῖλος του καὶ ἐπὶ τοῦ καστανοῦ (ἐν μέρει ἐφθαρμένου) βάθους διακρίνεται ἐγχάρακτος ἀνδρικὴ κεφαλή, πρὸς δεξιὰ ἐστραμμένη. Τὸ θέμα εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως δυσερμήνευτον. Ἐὰν προσέξωμεν ὅμως ἄνω ἀριστερὰ θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐκεῖ τερματίζεται ἡ καστανὴ καὶ ἀρχίζει ἡ ἀνοικτόχρωμος ἐπιφάνεια, τῆς ὁποίας σῴζεται ἐλάχιστον τμῆμα. Τὴν παράστασιν ἑρμηνεύω ὡς Ἡρακλῆν κομίζοντα ἐπὶ τῶν ὤμων του τὸν Ἐρυμάνθιον κάπρον πρὸς τὸν Εὐρυσθέα. Ἡ σκοτεινὴ ἐπιφάνεια θὰ εἶναι τὸ σῶμα τοῦ κάπρου.

Κορινθιακόν, τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς, εἶναι τὸ ὄστρακον ΕΥ 383 (Πίν. 332 γ) σῴζον τμήματα δύο ἐπαλλήλων ζωφόρων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἄνω παριστάνει σκέλη λέοντος πρὸς δεξιά, ἡ δὲ κάτω κύκνον πρὸς δεξιά.

Ἀπὸ τὰ ἀττικὰ κεραμεικὰ εὑρήματα τὸ ἀξιολογώτερον ἦτο ἡ μικρογραφικὴ κύλιξ, ἀριθ. εὑρ. 1588, τοῦ Πίν. 333 γ. Ἡ κύλιξ αὕτη, ἡ ὁποία συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων ἀπὸ τὸν τεχνίτην τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Μαυραγάνην καὶ τῆς ὁποίας συνεπληρώθη ὁ πούς, ἐδωρήθη εὐγενῶς εἰς τὸ Μουσεῖον Κερκύρας ὑπὸ τῆς κ. Ρ. Εὐελπίδη, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπευθύνονται καὶ πάλιν ἐντεῦθεν αἱ θερμότεραί μου εὐχαριστίαι. Εἶναι τοῦ τύπου τῆς Band-cup καὶ εἰκονίζει εἰς ἑκάστην πλευρὰν ἀνὰ δύο ζεύγη πάνθηρος καὶ βοσκούσης ἐλάφου. Ἄλλα ἀττικὰ μελανόμορφα ὄστρακα εἶναι τὰ κάτωθι: ΕΥ 384. Βάσις μελανομόρφου κύλικος σῴζουσα τὸ κέντρον τοῦ μεταλλίου μὲ τμῆμα ἰθυφαλλικοῦ ὄνου πρὸς δεξιὰ καὶ ΕΥ 390 σῴζον ἐκ τοῦ μεταλλίου μικρογραφικῆς κύλικος τὰ σκέλη ἀνδρὸς τρέχοντος πρὸς δεξιά. (Εἶναι σπάνιον τὸ ἐκ τριῶν μόνον περιφερῶν γραμμῶν συγκείμενον πλαίσιον). Ἀναφέρω ἀκόμη τρία τμήματα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, τὸ ΕΥ 388 (ἐκ κύλικος τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰῶνος) μὲ σκέλη γυμνοῦ νέου (Πίν. 333 β) ἱσταμένου πρὸς δεξιά, τὸ ΕΥ 389 ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ πινακίου τοῦ 400 περίπου π.Χ. μὲ γυμνὸν Σειληνὸν ἱστάμενον πρὸς δεξιὰ (Πίν. 333 ς′) καὶ τὸ ΕΥ 391 ἐκ κρατῆρος τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος, μὲ προτεταμένους βραχίονας γυμνοῦ νέου πρὸς τὰ δεξιά.

Ἀπὸ τὰ εἰδώλια τὸ ἀξιολογώτερον εὕρημα ἦτο ἡ φέρουσα πόλον γυναικεία κεφαλὴ ΕΥ 374 (Πίν. 333 δ), ἡ ὁποία προφανῶς ἐμπνέεται ἀπὸ χαλκοῦν ἔργον τῆς μεγάλης πλαστικῆς τῶν περὶ τὰ 430 - 420 π.Χ. χρόνων, ἀλλ' εἶναι, ὅπως φαίνεται, ἐντοπία. Σημειώνω ἀκόμη τὴν μικρὰν ἑλληνιστικὴν κεφαλὴν παιδὸς ΕΥ 377 (Πίν. 333 ε) καὶ τὸ πρωτόγονον κυνάριον ΕΥ 380 (Πίν. 333 ζ). Ὁ μικρὸς πήλινος ἱππὸς ΕΥ 375 (Πίν. 333 θ) φαίνεται νὰ εἶναι τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν χρόνων (πρβλ. JHS 1962, σ. 121 κ.ἑ. καὶ Mollard-Besques, Louvre, Figurines et reliefs en terre-cuite, B. 117), ὅπως καὶ τὸ τετράπουν πήλινον περιρραντήριον ΕΥ 376 (Πίν. 333 η). Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ τεμάχια πρωϊμου ρωμαϊκοῦ ἀγγείου (Πίν. 334 α, γ), τὰ ὁποῖα φέρουν διακόσμησιν τοῦ τύπου τῶν μεγαρικῶν. Εἰς τὸν Βρεταννὸν ἀρχαιολόγον κ. J. Hayes ὀφείλω τὴν πληροφορίαν, ὅτι τοῦτο εἶναι προϊὸν βορειοϊταλικοῦ ἐργαστηρίου, φέρει ἀνάγλυφον τὸ ὄνομα τοῦ ἐργαστηριάρχου L. Suriu]s Sar[us, καὶ ἀνήκει εἰς τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος. Ἓν ἐκ τῶν τεμαχίων παριστάνει τὴν Ἄρτεμιν θηρεύουσαν.

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

ΝΑΟΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν καθαρισμοῦ εἰς τὸν χῶρον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος (βλ. σ. 329) ἔγινε καὶ μικρὰ τομὴ (3 x 2.30 μ.) πρὸς Δ. τοῦ βωμοῦ καὶ κατὰ τὸν ἄξονα τούτου. Ἡ σημερινὴ ἐπιφάνεια τῶν χωμάτων εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν εἶναι περίπου εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς εὐθυντηρίας τοῦ βωμοῦ.

Εἰς βάθος 0,15 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας ἀνευρέθη τμῆμα τοῦ ἐκ τῆς παλαιᾶς γερμανικῆς ἀνασκαφῆς γνωστοῦ πλακοστρώτου δαπέδου. Ἡ πλακόστρωσις αὕτη ἐξ ἐντοπίου σκληροῦ ἀσβεστολίθου (τύπου Σινιῶν), ἐνῷ παρετηρήθη εἰς τὸ ἓν ἄκρον τοῦ σκάμματος (δυτικὸν) δὲν εὑρέθη εἰς τὸ ὑπόλοιπον αὐτοῦ. Ἀπεσπασμέναι ὅμως πλάκες εὑρέθησαν εἰς βάθος 1.68 μ. ὁμοῦ μετὰ κεραμεικῆς κατερχομένης χρονολογικῶς μέχρι καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου.

Μέχρι δὲ τοῦ ὁλικοῦ βάθους 1.90 μ., ὅπου ἀνευρέθη τὸ φυσικὸν ἔδαφος, τὰ χώματα περιεῖχον τεμάχια ἑλληνιστικῆς κεραμεικῆς. Ἄγνωστος παραμένει μέχρι στιγμῆς ὁ λόγος τῆς βαθείας αὐτῆς διαταραχῆς, πάντως ὁ λάκκος δὲν εἶναι ἀποθέτης σχετιζόμενος πρὸς τὸν βωμόν.

Μερικὰς δεκάδας μέτρων ἔξωθεν τοῦ ἀρχαιο-

λογικοῦ χώρου, πρὸς Α. τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων καὶ εἰς τὴν δυτικὴν παρυφὴν τῆς τάφρου τῆς Γαλλοκρατίας (πιθανῶς δὲ εἰς τὰ χώματα τὰ ἀπορριφθέντα κατὰ τὰς γερμανικὰς ἀνασκαφὰς) περισυνελέγη μικρὸν τεμάχιον χαίτης πάνθηρος (ἀριθ. εὑρ. 1607) (Πίν. 334 β) προερχόμενον εἴτε ἐκ τοῦ δεξιοῦ πάνθηρος τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, τοῦ ὁποίου λείπει μικρὸν μέρος τῆς χαίτης, εἴτε ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ὅπου ὑπῆρχον παρόμοιοι πάνθηρες. Σῴζει καὶ ὑπολείμματα ἐρυθροῦ χρώματος.

ΚΗΠΟΥΡΙΑ

Λείψανα ἀρχαίων τοίχων ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν ὑπὸ συνεργείου τοῦ Ὑδραγωγείου Κερκύρας ὀλίγας ἑκατοντάδας μέτρα πρὸς Ν. τοῦ κτήματος τῆς κ. Ρ. Εὐελπίδη καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κάτω πρὸς Κανόνι δρόμου.

Ἡ σκαφὴ τῶν περιωρίσθη εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν ὀλίγων ἀποκαλυφθέντων, λόγῳ τῆς στενότητος τοῦ χώρου, σχηματισθείσης τῆς ἐξῆς εἰκόνος: Οἱ τοῖχοι ἦσαν μέσου πάχους 0,50 μ. εἶχον ὅλοι τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἐξ Α. πρὸς Δ., καὶ ἀνῆκον εἰς ὀρθογώνια δωμάτια συστάδων οἰκιῶν. Πρὸς Ν. αὐτῶν ἀνεκαλύφθη ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς ὀρθογωνίου διατομῆς καλῶς ἐκτισμένος διὰ λίθων, μὲ κάλυμμα ἐκ πλακῶν, πιθανώτατα κεντρικὸς ἀγωγὸς εἰς τὸ μέσον ὁδοῦ τινος, ὅπως οἱ εἰς τὸ κτῆμα Εὐελπίδη εὑρεθέντες.

Ἡ κατεύθυνσις τῶν τοίχων, ὡς καὶ ἡ κατασκευή των εἶναι τόσον ὅμοιαι μὲ τὰς τῶν τοίχων τῆς ἀνασκαφῆς Εὐελπίδη, ὥστε δικαιούμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτοι προέρχονται ἀπὸ οἰκήματα τῆς αὐτῆς ἑλληνιστικῆς ἢ ὑστεροελληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ ἐξάγομεν τὸ γενικώτερον συμπέρασμα ὅτι εἰς τοὺς χρόνους αὐτοὺς ἡ κατῳκημένη περιοχὴ ἐξετείνετο τοὐλάχιστον μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου πρὸς Ν. Τὸ φυσικὸν ἔδαφος εὑρέθη εἰς μικρὸν βάθος, εἰς δὲ τοὺς τοίχους δὲν παρετηρήθησαν παλαιότεραι φάσεις. Ἐν τούτοις, πλὴν τῆς συγχρόνου πρὸς τοὺς τοίχους κεραμεικῆς περισυνελέγησαν καὶ σποραδικὰ παλαιότερα ἀντικείμενα: 1) Ὀλίγα ὄστρακα λακωνικῶν μελαμβαφῶν ἀγγείων τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος (κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Βρεταννοῦ ἀρχαιολόγου κ. Hayes).

2) Τμῆμα πηλίνου ἀγαλματίου ἐνθρόνου θεᾶς, δαιδαλικῶν χρόνων (ἀριθ. εὑρ. 1589).

3) Κάλυμμα κορινθιακῆς πυξίδος (ἀριθ. εὑρ. 1590).

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

Ἐκ τυχαίου περιστατικοῦ εὑρέθη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Ζακύνθου, καθηγητοῦ κ. Μαρίνου Ἀβούρη, εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ λόφου «Κλαψίας» τῆς Κοινότητος Κερίου μυκηναϊκὸς θολωτὸς τάφος μικρῶν διαστάσεων (1.50 x 0,80 μ.) μὲ ἀνακουφιστικὸν τρίγωνον ὑπὲρ τὸ μονόλιθον ὑπέρθυρον (Πίν. 334 ε), ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἦσαν δύο σκελετοὶ καὶ δύο μικρὰ μόνωτα ἀγγεῖα (Πίν. 334 δ, ς΄). Ἀμφότερα ἔχουν διακόσμησιν συνεχοῦς σπείρας πρὸς τὰς ἀριστερά, εἰς τὴν μίαν δμως περίπτωσιν αὕτη εἶναι ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου μὲ δύο ταινίας κάτωθεν αὐτοῦ, ἐνῷ εἰς τὴν δευτέραν αὕτη καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὸ ὕψος τοῦ ἀγγείου. Ἐποχὴ τῶν ἀγγείων εἶναι ἡ ΥΕ ΙΙΙ.

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΠΙ ΑΡΧΑΙΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Καρδάκι

Μία προσεκτικὴ ἐξέτασις εἰς τὴν περίφημον πηγὴν τοῦ Καρδακίου, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὸ πάρκον τοῦ Mon Repos κάτωθεν τοῦ γνωστοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ ναοῦ καὶ πλησίον τῆς ἀκτῆς, ὡδήγησεν εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι τμῆμα τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος προστατεύει τὴν πηγὴν ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῆς θαλάσσης, εἶναι ἀρχαῖον (Πίν. 335 δ). Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓξ σχεδὸν κανονικοὺς δόμους, ἐκ πλακοειδῶν λίθων σκληροῦ ἐντοπίου ἀσβεστολίθου, μέσου ὕψους 0,26 μ. καὶ ποικίλλοντος μήκους (0,99, 1.11, 0,90 μ.). Ὁ σκοπὸς τοῦ τοίχου τούτου δὲν εἶναι βέβαιος. Ἴσως νὰ ἦτο ὀχύρωμα διὰ τὴν προστασίαν τῆς πηγῆς, γνωστῆς ἀσφαλῶς καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἦτο καὶ τμῆμα τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον διεσώθη ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἰδιαιτέρας χρησιμότητος, τὴν ὁποίαν ἐξηκολούθησε νὰ ἔχῃ ἡ πηγὴ καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους.

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Ἁγία Γουργὴ

Πρὸς ΝΔ. τῆς πόλεως καὶ δεξιὰ τοῦ δρόμου, τοῦ κατευθυνομένου πρὸς τὸ Πέραμα, ὑπάρχει ἡ τοποθεσία «Ἁγία Γουργὴ», λαβοῦσα τὸ ὄνομα ἐκ μικρᾶς ἐκκλησίας (Παναγίας τῆς Γοργοεπηκόου), κάτωθεν τῆς ὁποίας ἀναβλύζει πηγή. Ἐκ τῆς παρουσίας ἀρχαίων κεραμίδων εἰς τὴν περιοχήν της καὶ ἰδίως ἀνατολικώτερον αὐτῆς, συνήχθη ὅτι ἐκεῖ πλησίον ὑπῆρχεν ἀρχαῖος (κλασ-

σικὸς - ὑστεροελληνιστικὸς) συνοικισμός. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Β. διεπιστώθη λείψανον τοῦ ρωμαϊκοῦ ὑδραγωγείου, διὰ τὸ ὁποῖον κάμνει συστηματικὸν λόγον ὁ Κ. Ρωμαῖος εἰς BCH 1925, σ. 195 κ.ἑ.

Εἰς τὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἐντετειχισμένον μικρὸν ἐπιτύμβιον ἐκ σκληροῦ λευκοῦ ἀσβεστολίθου μὲ ἀετωματικὴν στέγην, ἐντοπίου τύπου, τοῦ 3ου αἰῶνος π.Χ. (σῳζ. ὕψ. 0,62, πλάτ. 0,41 μ.), φέρον τὴν ἐπιγραφήν:

ΚΛΕΙΝΑ ΧΑ[ΙΡΕ

Τὴν ἐκκλησίαν περιβάλλουν ἐρείπια ἀνήκοντα πιθανώτατα εἰς μεσαιωνικὴν μονήν. Ἡ ἐκκλησία θὰ ἦτο τότε μεγαλυτέρα, τοῦ τύπου τῆς βασιλικῆς, ἀποτελουμένη ἐκ περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς κλιτῶν, τῶν ὁποίων διεπιστώθησαν δύο, πλάτους 3.50 καὶ 3.75 μ. ἀντιστοίχως. Τοῖχος σῳζόμενος εἰς ἱκανὸν ὕψος περιέβαλλε τὸ κτίσμα εἰς ἀπόστασιν 5.10 μ. ἀπὸ τοῦ βορειοτέρου κλίτους. Μονόλιθος, ἀρράβδωτος κίων, κείμενος κάτωθεν πλησίον τῆς κρήνης, ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὑπῆρχεν ἄλλοτε ἐκεῖ βασιλική.

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Περιοχὴ Μεσογγῆς

Εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ τῆς Μεσογγῆς παρὰ τὴν ΝΑ. ἀκτὴν τῆς νήσου, καὶ ἐπὶ τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ λόφων, παρετηρήθησαν λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων ὡς καὶ τεμάχια κεραμίδων στέγης τῆς ὑστεροελληνιστικῆς ἢ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Οὕτω, ἐπὶ ὑψώματος καλουμένου « Δέκατον », παρετηρήθησαν λείψανα μικροῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἦτο ναΐσκος, ἐκ τῶν κεραμίδων αἱ ὁποῖαι συνελέγησαν εἰς τὸν χῶρον. Οὗτος χρονολογεῖται εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἢ καὶ τὴν ὑστεροελληνιστικὴν περίοδον. Σημειωτέον ὅτι ἐδῶ εἶχεν εὑρεθῆ πρὸ πολλῶν ἐτῶν μαρμαρίνη κεφαλὴ Ἀφροδίτης, ἡ ὁποία καὶ κατετέθη τὸ 1965 εἰς τὸ Μουσεῖον Κερκύρας (Πίν. 335 α). Εἶναι ὕψους 0,175 μ. καὶ χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστεροελληνιστικοὺς χρόνους (2ον - 1ον αἰ. π.Χ.).

Δυτικῶς τῆς ἀνωτέρω περιοχῆς καὶ ὑπὸ τὸ ὕψωμα τοῦ Ἁγ. Ματθαίου ὑπάρχει τὸ βυζαντινὸν φρούριον τοῦ Γαρδικίου, τὸ ὁποῖον ἐγκατελείφθη κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν. Σῴζεται εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν, ἂν καὶ τμήματα αὐτοῦ ἔχουν ἄμεσον ἀνάγκην στερεώσεως καὶ συντηρήσεως. Ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ἐλλειψοειδοῦς περιβόλου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξέχουν ὀκτὼ ὀρθογώνιοι πύργοι (Πίν. 335 ε). Μία κεντρικὴ πύλη καὶ δύο μικρότεραι ὁδηγοῦν εἰς τὸ ἐσωτερικόν του, ὅπου σήμερον οὐδὲν κτίσμα ὑπάρχει. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι, εἰς τοὺς τοίχους του εἶναι ἐντετειχισμένοι ἀρκετοὶ κυβόλιθοι, προερχόμενοι ἀπὸ ἄγνωστον ἀρχαῖον οἰκοδόμημα, ἴσως κρηναῖον, ὡς δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῆς ὑπάρξεως πλουσίων πηγῶν ὕδατος εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν.

Τὸ φρούριον πιθανώτατα ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β΄ (1230 - 1271) καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1235 καὶ 1257 διάστημα.

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Ράχες

Πρὸς ΝΔ. τοῦ Γαρδικίου καὶ δεξιὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ, ἡ ὁποία φέρει εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς νήσου, ὑψοῦται ἡ χθαμαλὴ λοφοσειρὰ Ράχες. Δεσπόζουσα τῆς εἰς τοὺς δυτικούς της πρόποδας κειμένης λίμνης Κορησίας[1] καὶ τῆς φυσικῆς διόδου, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ σημερινὴ ὁδός, ἡ λοφοσειρὰ αὕτη ἀποτελεῖ κατάλληλον τόπον διὰ συνοικισμόν.

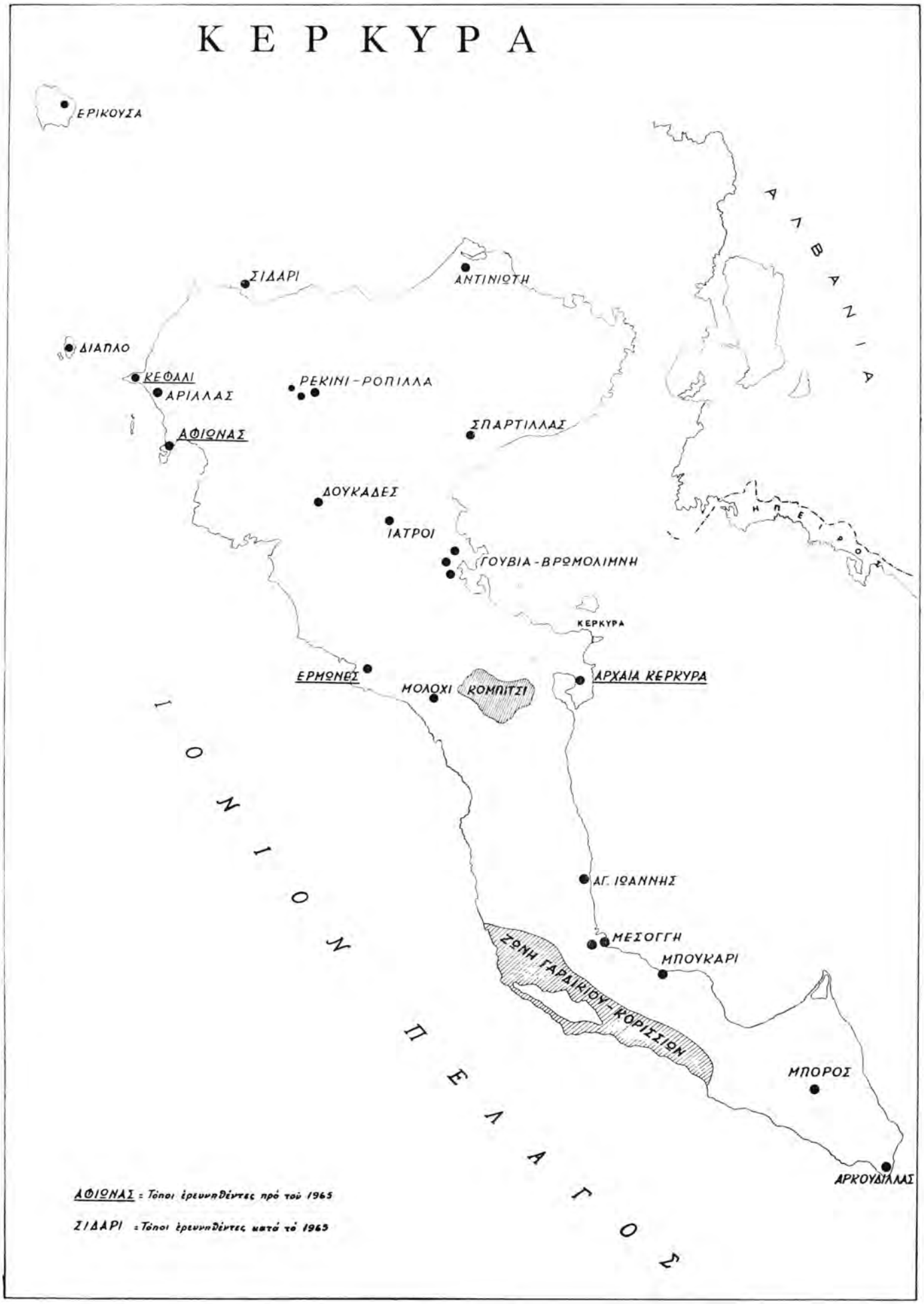
Ἐπὶ ἑνὸς ἐκ τῶν νοτίων λόφων εὑρέθησαν πλῆθος τεμαχίων ἀρχαίων πηλίνων κεραμίδων στέγης ὑστεροαρχαϊκῶν ἕως ὑστεροελληνιστικῶν χρόνων, τεμάχια μεγάλων πίθων, ὡς καὶ ὄστρακα λεπτοτέρων ἀγγείων.

Εἰς τὸν βορειότερον λόφον παρετηρήθησαν ἴχνη ἀρκετῶν τάφων ἀνηκόντων ἀσφαλῶς εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ συνοικισμοῦ. Ἐκ τῆς κατασκευῆς των φαίνεται ὅτι οὗτοι ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχήν. Εἶναι ἐκτισμένοι ἐκ τεσσάρων λιθίνων πλακῶν καὶ ἔφερον ἴσως κάλυμμα. Ἠρευνήθη εἷς (διαστάσεων ἐξωτ. 1.03 x 1.54 καὶ βάθους 0,66 μ.), ὁ ὁποῖος εὑρέθη χωρὶς κάλυμμα, ἀπεδείχθη δὲ ὅτι ἦτο συλημένος.

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΚΕΡΚΥΡΑ

Μεγάλη ὤθησις ἐδόθη τὸ 1965 εἰς τὴν ἔρευναν τῆς προϊστορίας τῆς Κερκύρας, μετὰ τὴν πρώτην ἐξόρμησιν τοῦ προηγουμένου ἔτους, μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ Κερκυραίου προϊστοριολόγου καὶ σπουδαστοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard κ. Αὐγούστου Σορδίνα. Τὰ λεπτομερῆ συμπεράσματα τῆς ἐρεύνης ταύτης θὰ ἐκτεθοῦν ἀλλοῦ ἀπὸ τὸν ἴδιον, ἐδῶ ὅμως νομίζω σκόπιμον καὶ ὀρθὸν νὰ ἐκθέσω τὰς γενικὰς αὐτῆς γραμμάς. Ταχέως ἀποδεικνύεται ἤδη ὅτι ἡ προϊστορικὴ οἴκησις τῆς νήσου Κερκύρας ἦτο πολὺ περισσότερον ἐκτεταμένη εἰς ἐπιφάνειαν καὶ εἰς χρόνον, ἀπὸ ὅσον ἐνομίζετο παλαιότερον. Ὁ πολιτισμὸς λ.χ. τοῦ

1. Βλ. Γ. Δοντᾶ, Κρητικὰ Τοπωνύμια (Κερκ. Χρον.) τόμος ΙΑ΄.

Σχέδ. 3. Χάρτης Προϊστορικῆς Κερκύρας (1955)

Ἀφιῶνα δὲν ἦτο καθόλου τόσον ἀπομεμονωμένος, ὅσον τὸν εἶχε φαντασθῆ ὁ Bulle (ΑΜ 1934, σ. 146 κ.ἑ. ἰδίως σ. 195), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἴχομεν ἄλλωστε διΐδει τὸ 1964 μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Ἑρμώνων (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 378 κ.ἑ.). Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη τὸ 1965 μὲ τὴν ἀνεύρεσιν ὁμοίων ὀστράκων εἰς πλεῖστα σημεῖα τῆς νήσου. Πυριτόλιθοι δὲ τῆς νεολιθικῆς καὶ τῆς παλαιολιθικῆς ἀκόμη περιόδου, εὑρεθέντες ἀφθονώτατοι εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τῆς νήσου, μετέφερον τὸ βλέμμα τῆς ἐπιστήμης πολλὰς χιλιετηρίδας ὀπίσω, ὅπως δὲν τὸ εἴχομεν διανοηθῆ κἂν πρὸ ὀλαχίστων μόλις ἐτῶν. Καὶ τὰ εὑρήματα πολλαπλασιάζονται μὲ τόσον γοργὸν ρυθμόν, ὥστε ὁ δημοσιευόμενος χάρτης, (Σχέδ. 3), ὁ ὁποῖος δεικνύει τὴν κατάστασιν τῶν περὶ τὴν προϊστορικὴν Κέρκυραν γνώσεών μας εἰς τὰ τέλη τοῦ 1965, νὰ μὴ ἀντιπροσωπεύῃ ἤδη παρὰ ἀτελῆ εἰκόνα τῆς σημερινῆς πραγματικότητος. Τὰ προϊστορικὰ εὑρήματα τῶν εἰς τὸν χάρτην σημειουμένων τόπων περιγράφονται μὲ ἄκραν συντομίαν ἀπὸ τὸν κ. Σορδίναν εἰς τὰ Κερκυραϊκὰ Χρονικά, τόμ. ΙΑ΄ σ. 142. Ἐκ τούτων ἀπεικονίζονται εἰς τὸν Πίν. 335 β - γ μόνον τρία προϊστορικὰ ἐργαλεῖα προερχόμενα ἀπὸ τὸ ὀρεινὸν χωρίον τοῦ Σπαρτίλλα, τὰ ὁποῖα παρέδωσεν ὁ καθηγητὴς τοῦ Οἰκονομικοῦ Λυκείου κ. Ἀρβανιτάκης.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΠΙ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Πολυειδεῖς ὑπῆρξαν αἱ ἐργασίαι τῆς Ἐφορείας καὶ ἐπὶ τῶν νεωτέρων μνημείων τῆς Κερκύρας.

Ἡ σημαντικωτέρα ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ ἔναρξις τῆς ἀναστηλώσεως τῆς ἐκκλησίας τοῦ *Παντοκράτορος*, εἰς τὴν παλαιὰν συνοικίαν τῆς πόλεως, ἡ ὁποία καλεῖται Καμπιέλλο. Ἡ ἐκκλησία αὕτη, τῆς ὁποίας διεπιστώθησαν προχείρως δύο τοὐλάχιστον οἰκοδομικαὶ φάσεις, μία τοῦ 16ου αἰῶνος (εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ἡ τοιχογραφία τῆς κόγχης τοῦ διακονικοῦ, ἡ εἰκονίζουσα τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος) καὶ μία τοῦ 18ου αἰῶνος (εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ οἰκοδομήματος μὲ τὸ λίθινον σκαλιστὸν τέμπλον του καὶ τὸν ἄλλοτε εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος τῆς προσόψεως ἑστημένον μαρμάρινον ἄγγελον) ἦτο πρὸ τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν ἄστεγος, συνεπείᾳ τοῦ σοβαροῦ κλονισμοῦ, τὸν ὁποῖον εἶχεν ὑποστῆ κατὰ τὸν πόλεμον ἐκ τῆς πτώσεως βομβῶν εἰς τὴν ἄμεσον περιοχήν της (Πίν. 336 α). Δι' ἀποφάσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἡ ἐκκλησία αὕτη θὰ ἀποτελέσῃ μίαν ἡμέραν τὸ Μουσεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰκόνων τῆς Κερκύρας, καὶ θὰ περιλάβῃ τόσον τὰς εἰκόνας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐκτεθειμέναι σήμερον εἰς τὸ προσωρινὸν Μουσεῖον τοῦ Ἀνακτόρου τῆς πόλεως, ὅσον καὶ τὰς εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι φιλοξενοῦνται σήμερον εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Μέγαρον (συμφώνως πρὸς ὑπόσχεσιν δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σεβασμ. Μητροπολίτου Κερκύρας κ. Μεθοδίου). Αἱ ἐργασίαι τοῦ 1965 (Πίν. 336 β) ἀπέβλεψαν κυρίως εἰς τὴν στέγασιν τῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία καὶ συνετελέσθη ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίων τῆς ἀρχιτέκτονος τοῦ Ὑπουργείου κ. Κλειτοῦς Λεοντίδου, περιέλαβε δὲ τὴν κατασκευὴν ξυλίνης στέγης, τὴν κεράμωσιν καὶ τὴν τοποθέτησιν ὁριζοντίου ὀροφῆς ἐκ σανίδων καλῆς ξυλείας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἐπιχρισμάτων εἰς δύο τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς ὄψεων, ἤτοι τῆς προσόψεως καὶ τῆς νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς. Κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος θὰ στηθῇ καὶ πάλιν εἰς τὴν θέσιν του ὁ ἄγγελος τῆς προσόψεως, ὁ ὁποῖος κατεβιβάσθη τὸ 1959 διὰ λόγους ἀσφαλείας (Πίν. 336 γ). Ἤδη παρετηρήθη ὅτι οὗτος φέρει ἐπιγραφὴν εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς βάσεώς του, μαρτυροῦσαν τὸν καλλιτέχνην του, τὸν Ἰταλὸν γλύπτην Giuseppe Torretti. Ὑπάρχουν δύο γλύπται τοῦ 18ου αἰῶνος μὲ τὸ ὄνομα αὐτό, θεῖος καὶ ἀνεψιός, ἀμφότεροι ἐκ Pagnano τῆς περιοχῆς τῆς Βενετίας. Κλίνω μᾶλλον νὰ πιστεύσω ὅτι ὁ Ἄγγελος τοῦ Παντοκράτορος εἶναι ἔργον τοῦ ἀνεψιοῦ Torretti, μαθητοῦ τοῦ Canova καὶ διδασκάλου τοῦ Κερκυραίου γλύπτου Παύλου Προσαλέντη. Μονογραφίαν περὶ τοῦ Παντοκράτορος ἑτοιμάζει ἤδη ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Καλλιγᾶς.

Ἡ κ. Λεοντίδου προέβη ἐπίσης εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀποτύπωσιν τῆς ὁμοίως ἀστέγου, λόγῳ τῶν βομβαρδισμῶν, ἐκκλησίας τῶν Ἁγ. Πατέρων, ἡ ὁποία ἐκηρύχθη πρὸ διετίας ἱστορικὸν διατηρητέον μνημεῖον, λόγῳ τοῦ ὁπωσδήποτε σημαντικοῦ ἀριθμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν, τὰς ὁποίας σῴζει ἀκόμη, καὶ τῆς ἐνδιαφερούσης ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς της, κυρίως τῆς προσόψεώς της, διακεκοσμημένης μὲ τρίγλυφα καὶ μετόπας κατὰ τὸν κλασσικιστικὸν συρμὸν τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἡ ἀποτύπωσις εἶχεν ὡς κύριον σκοπὸν νὰ προετοιμάσῃ καὶ αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀναστήλωσιν.

Ἡ κ. Λεοντίδου ἔλαβεν ἀκόμη προκαταρκτικὰ μετρητικὰ στοιχεῖα τῶν ἐρειπίων τῆς *Ἰονίου Ἀκαδημίας*, ἐπίσης διατηρητέου μνημείου, χρονολογουμένου εἰς τὸν 18ον αἰῶνα. Ἡ ἐργασία της ἦτο προβαθμὶς μόνον τῆς λεπτομεροῦς ἀποτυπώσεως τῶν ἐρειπίων τοῦ κτηρίου, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία προϋπόθεσις διὰ τὴν ἔναρξιν ἀναστηλωτικῆς ἐργασίας.

Ἡ δρᾶσις τῆς κ. Λεοντίδου ἐπεξετάθη καὶ εἰς

τινα μνημεῖα τῆς ὑπαίθρου. Οὕτω αὕτη ἀπετύπωσε τὸ παρὰ τὸ χωρίον Ἅγιος Μᾶρκος κείμενον ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγ. Μερκουρίου, τὸ ὁποῖον, ὅπως εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ 1964 ἀνεφέρθη (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 400), φέρει ἀξιολόγους τοιχογραφίας τοῦ 11ου αἰῶνος. Ἐπίσης ἀπετύπωσε τὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους ἱερὰν μονὴν τοῦ Ὑψηλοῦ Παντοκράτορος. Τέλος ἐσχεδίασε καὶ ἐμέτρησε τὴν εἰς τὴν Κασσιώπην τῆς ΒΔ. ἄκρας τῆς Κερκύρας πύλην τοῦ αὐτόθι μεσαιωνικοῦ Φρουρίου.

Ἀφ' ἑτέρου τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1965 ἀφίχθη εἰς Κέρκυραν ἡ Ἔφορος τῶν Νεωτέρων Μνημείων δ. Κ. Φατούρου, ἡ ὁποία προέβη εἰς τὴν ἀποτύπωσιν καὶ μελέτην τῶν οἰκοδομικῶν φάσεων τῆς ἐκ τοῦ πολέμου βλαβείσης καθολικῆς μητροπόλεως τῆς Κερκύρας (τοῦ καλουμένου Ντόμου), τῆς ὁποίας ἐπίκειται ἡ ἀναστήλωσις ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Μεταξὺ τῶν σημαντικωτέρων ἐργασιῶν τοῦ 1965, νομίζω ὅτι θὰ πρέπῃ νὰ θεωρηθοῦν καὶ οἱ καθαρισμοὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Νήσου Κερκύρας, διὰ τὸν λόγον ὅτι οὗτοι συμπεριέλαβον καὶ μερικὰς οὐσιώδεις συντηρήσεις τῶν μνημείων των, ἐπιβληθείσας ἀπὸ τὴν παρατήρησιν ὅτι αἱ γνωσταὶ κλιματολογικαὶ συνθῆκαι τῆς νήσου δημιουργοῦν εἰς τὰ μνημεῖα σοβαρωτάτην φθορὰν τοσούτῳ μᾶλλον σοβαρὰν καθ' ὅσον τὸ ὑλικόν των εἶναι ἐντόπιος πωρόλιθος, συνήθως μαλακός.

Ἀπὸ τὴν κτηθεῖσαν πεῖραν ἐσχηματίσαμεν τὴν πεποίθησιν ὅτι εἰς τὴν Κέρκυραν ἐπιβάλλεται νὰ διατηροῦνται ὑπὲρ τὸ ἔδαφος μόνον τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν ἀρχαίων, ἐρειπίων, πάντα δὲ τὰ ἄλλα νὰ ἐπιχώννυνται διὰ νὰ ἀποφεύγεται ἡ ἄλλως μοιραία καταστροφή των, τὰ δὲ ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἀπομένοντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη νὰ ἐπαλείφωνται μὲ κατάλληλον μονωτικὸν ὑγρὸν διὰ τὴν προστασίαν των. Ὡς τοιοῦτον μετεχειρίσθημεν τὸ Arbazit, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπὶ μνημείων τῶν Ἀθηνῶν ἔχει χρησιμοποιηθῆ μὲ καλὰ ἀποτελέσματα. Διαποτίζει τὸν λίθον χωρὶς νὰ τὸν χρωματίζῃ καὶ χωρὶς νὰ σχηματίζῃ ἰδιαιτέραν ἐπ' αὐτοῦ ἐπιφάνειαν, ἡ ὁποία μὲ τὰς συστολὰς ἢ διαστολάς της θὰ ἐπέφερε τὴν φθορὰν τοῦ λίθου. Τὸ μόνον του μειονέκτημα εἶναι ἡ μικρὰ χρονικὴ ἀντοχή του, ἀπαιτεῖται δηλαδὴ ἡ δι' αὐτοῦ ἐπάλειψις ἀνὰ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη.

Λεπτομερέστερον ἡ ἐκτελεσθεῖσα ἐργασία ἔχει ὡς ἑξῆς:

Εἰς τὸν ἀρχαϊκὸν *ναὸν τοῦ Καρδακιοῦ* (Πίν. 337 α), ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ καλύτερον σῳζόμενος ἐκ τῶν ναῶν τῆς Κερκύρας, ἐκαλύφθησαν διὰ χώματος τμήματα τοῦ θεμελίου του, τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ εἶναι ὁρατά, ἀνεστράφησαν ἐρριμμένα κιονόκρανα, διὰ νὰ παρουσιάζουν πρὸς τὰ ἄνω τὸν ἄβακα ἀντὶ τοῦ περισσότερον εὐαισθήτου ἐχίνου, καὶ τέλος ἐγένετο ἐπάλειψις μεγάλων ἐπιφανειῶν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν του διὰ τῆς προαναφερθείσης μονωτικῆς οὐσίας.

Ὅμοιαι ἐργασίαι ἔγιναν καὶ εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον *τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος*, ὅπου ὅμως τὸ κύριον βάρος ἔπεσεν εἰς τὰς ἐπιχωματώσεις, διότι ἐκτὸς τοῦ βωμοῦ ἐλάχιστα εἶναι τὰ σῳζόμενα ἐρείπια τοῦ ναοῦ. Εἰς τὸν βωμὸν συνεκολλήθησαν πολλὰ ἑτοιμόρροπα τεμάχια, ἐκαθαρίσθη δὲ ὁλόκληρος ἀπὸ τοὺς μύκητας τῆς ὑγρασίας καὶ ἠλείφθη διὰ τοῦ προαναφερθέντος μονωτικοῦ ὑγροῦ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν εἰς τὸν χῶρον, μᾶς ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ διενεργήσωμεν καὶ μικρὰν σκαφικὴν ἔρευναν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐγένετο λόγος ἀλλαχοῦ (σελ. 324 - 325).

Εἰς τὴν *Ῥόδαν* τῆς βορείου παραλίας τῆς νήσου ἔγινε κατὰ τὸ 1965 συστηματικὴ ἐργασία καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος (Πίν. 337 β - γ). Διὰ πρώτην φορὰν μετὰ πολλὰ ἔτη ἐκαθαρίσθη ριζικῶς ὁ χῶρος ἀπὸ τὴν βλάστησιν. Μὲ ὀδυνηρὰν ὅμως ἔκπληξιν διεπιστώσαμεν, ὅτι τὰ κατώτατα τμήματα τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ, ὅσα δηλαδὴ ἐπὶ πολλοὺς μῆνας τοῦ ἔτους εὑρίσκοντο ἐντὸς τοῦ ἐκ τῶν βροχῶν λιμνάζοντος ὕδατος καὶ τῆς ἰλύος, ἦσαν εἰς ἀθλίαν κυριολεκτικῶς κατάστασιν (Πίν. 337 δ). Ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα τμήματα τῶν ἐρειπίων δὲν ἦσαν εἰς πολὺ καλυτέραν κατάστασιν, αἱ δὲ ἐπιφάνειαί των ἀπελεπίζοντο ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν καιρικῶν συνθηκῶν καὶ ἐκ τῆς ἰδιομορφίας τοῦ ὑλικοῦ, μαλακοῦ ἐντοπίου πωρολίθου. Ὅσα τεμάχια ἐκ τούτων κατέστη δυνατόν, συνεκολλήθησαν, οἱ περισσότεροι δὲ ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς ἀνασκαφικοὺς λάκκους ἐπληρώθησαν μὲ ἄμμον καὶ ἀμμοχάλικον, εἰς τρόπον ὥστε ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν νὰ φαίνεται πλέον μόνον ἡ (δι' Arbazit μονωθεῖσα) ἐπιφάνεια τῶν ἐρειπίων, ἡ ὁποία ἐπαρκεῖ διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ σχήματος τοῦ ναοῦ.

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἐργασίας αὐτὰς ἐγένετο καὶ λεπτομερὴς ἀποτύπωσις τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ.

Ἀναφέρω ἐπίσης τὸν συστηματικὸν καθαρισμὸν τοῦ λεγομένου *Νέου Ἐνετικοῦ Φρουρίου* τῆς πόλεως, τὸν πρῶτον, ὁ ὁποῖος ἐγένετο ἀπὸ πολ-

λῶν ἐτῶν. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἀχανοῦς καὶ δαιδαλώδους φρουρίου ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν ἀγρίαν βλάστησιν, ἡ ὁποία περιελάμβανε καὶ πλῆθος τεραστίων καὶ καταστρεπτικῶν « βρωμοδένδρων » καὶ τινας συκέας· τούτων αἱ ρίζαι ἐψεκάσθησαν μὲ εἰδικὸν ζιζανιοκτόνον. Ὁ Πί ν. 337 ε - ς΄ δεικνύει τὰ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Φρουρίου κτήρια τῆς Ἀγγλικῆς ἐποχῆς μετὰ τὸν καθαρισμόν των.

ΑΛΛΑ ΠΡΟΣΚΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Πλὴν τῶν ἐξ ἀνασκαφῶν προερχομένων ἀρχαίων, εἰς τὸ Μουσεῖον Κερκύρας κατετέθησαν ὑπὸ ἰδιωτῶν καὶ τὰ ἑξῆς ἀρχαῖα :

Τὸ εἰκονιζόμενον εἰς τὸν Πί ν. 338 α χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἱσταμένου γυμνοῦ νέου κατέθεσεν ἡ δ. Σοφία Μπαμίχα, δηλώσασα ὅτι τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὸ Δέλβινον τῆς Β. Ἠπείρου, ὁπόθεν ἐκομίσθη εἰς τὴν Κέρκυραν πρὸ πολλῶν ἐτῶν.

Ὁ νέος κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστεράν του ὑνίον ἀρότρου, εἰς δὲ τὴν δεξιάν του καμπύλην γεωργικὴν μάχαιραν. Τὰ ἐργαλεῖα ταῦτα εἶναι εὔγλωττοι μάρτυρες τῶν ἀσχολιῶν τοῦ ἀναθέτου, ὁ ὁποῖος μετὰ εὐτυχῆ ἐσοδείαν ἀνέθεσε τὸ ἀγαλμάτιον εἰς τὴν (ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς) προστάτιδα θεότητά του, εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης. Ἐπὶ τῆς ὁριζοντίως τετμημένης κεφαλῆς του πρέπει νὰ φαντασθῶμεν πῖλον. Ἀπὸ τὰς ἀδεξιότητας εἰς τὴν στάσιν καὶ τὴν διάπλασιν μερῶν τινων τοῦ σώματος, καθὼς καὶ ἀπὸ ὡρισμένας δυσαναλογίας μελῶν του, εἶναι φανερόν, ὅτι τὸ ἔργον εἶναι ἐπαρχιακὸν - περιφερειακόν, προερχόμενον ἔκ τινος ἐργαστηρίου τῆς περιοχῆς ὅπου εὑρέθη, ἢ καὶ ἐκ τῆς Κερκύρας ἀκόμη. Ὁπωσδήποτε, εἶναι ἀξιόλογος ἡ λεπτὴ ὀργανικὴ αἴσθησις εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ κορμοῦ καὶ τῶν σκελῶν. Ἀκριβὴς χρονολόγησίς του δὲν ἐπιτυγχάνεται λόγῳ τῆς ἐπαρχιακότητός του, στάσις ὅμως, σωματικὴ διάπλασις καὶ πρόσωπον συνιστοῦν χρονολόγησιν εἰς τὸ γενικὸν πλαίσιον τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Πιθανωτέρα εἶναι πάντως ἡ χρονολόγησις εἰς τὰ τέλη αὐτοῦ.

Ἡ μαρμαρίνη κεφαλὴ τοῦ Πί ν. 338 β κατετέθη ὑπὸ τοῦ ταπετσιέρη κ. Κουλούρη, ὁ ὁποῖος κατεῖχεν αὐτὴν ἔκ τινος ἐκποιηθείσης ἰταλικῆς περιουσίας καὶ εἶναι μᾶλλον διακόσμησις ποδὸς τραπέζης. Ἡ ἐργασία της εἶναι ἀρίστη, πολὺ εὐαίσθητος, συνιστῶσα χρονολόγησιν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου ἢ τῶν ἀμέσως ἑπομένων διαδόχων του. Εἰς τὴν κεφαλὴν ὅμως ὑπόκειται ἔργον τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ θωρακείου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης.

ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΑ ΥΠΟ ΙΔΙΩΤΩΝ

Συμπληρώνω τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν μὲ τὴν σύντομον περιγραφὴν μερικῶν ἀρχαίων κατεχομένων ὑπὸ Κερκυραίων ἰδιωτῶν, τὰ ὁποῖα ἠδυνήθην νὰ ἐξετάσω καὶ φωτογραφήσω.

Ἡ εἰς τὸν Πί ν. 338 γ εἰκονιζομένη μαρμαρίνη κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ, συνολικοῦ ὕψους 0,26 (ἡ κεφαλὴ ἔχει ὕψος 0,20), πλάτους κατὰ τοὺς κροτάφους 0,11 καὶ συνολικοῦ πλάτους 0,185 μ. ἀνήκει εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Ἰ. Κόλλαν, ὁδὸς Μάνεση, μὲ τὴν φιλικὴν ἄδειαν τοῦ ὁποίου καὶ δημοσιεύεται. Εὑρέθη πρὸ πολλῶν χρόνων ἐντετειχισμένη εἰς τὸ φρέαρ ἐπαύλεως παρὰ τὸ Κανόνι τῆς χερσονήσου τῆς ἀρχαίας πόλεως Κερκύρας, τότε ἰδιοκτησίας Παλιοῦ καὶ σήμερον Δημητριάδη, παριστάνει δὲ τὸν Ἀπόλλωνα. Εἶναι προφανῶς ἔργον τοῦ τέλους τοῦ 2ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἄφθονος καὶ χαρακτηριστικὴ χρῆσις τοῦ τρυπάνου. Ἐκ τῆς τρυφερᾶς ὅμως ἀποδόσεως ὡρισμένων λεπτομερειῶν δὲν διστάζω καὶ δι' αὐτὴν νὰ πιστεύσω ὅτι ἀποδίδει, πιστῶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἑλληνικὸν πρότυπον τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον μάλιστα τοῦ Λεωχάρους. Πράγματι, οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ ἀνοικτὸν στόμα ὑπενθυμίζουν ζωηρῶς τὸν Ἀπόλλωνα τοῦ Belvedere (βλ. ἰδίως τὸ ἀντίγραφον Steinhäuser τῆς Basel, AA 1925, 26 κ. ἑ. καὶ εἰκ. 2 - 4 καὶ Pfeiff, Apollon, πίν. 53), ἐνῷ ἡ κόμη ὁμοιάζει περισσότερον τὴν τοῦ Λυκείου Ἀπόλλωνος (βλ. λ.χ. Pfeiff, ἔ.ἀ. πίν. 52 καὶ σ. 129 : Scorpios - Flechte). Ἡ κίνησις τοῦ σώματος, ἂν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν ὅλην στάσιν τῆς κεφαλῆς, ἦτο ἀρκετὰ ζωηρά.

Εἰς τὸν Πί ν. 338 δ ἀπεικονίζεται ἀκέφαλον ἄγαλμα γυμνοῦ νέου, ὕψ. 0,64 μ., φέροντος μόνον χλαμύδα, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ μηχανικοῦ κ. Κορκοτσάκη, ὁδὸς Ἀλκινόου 9. Τὸ ἄγαλμα παριστάνει τὸν Ἑρμῆν καὶ ἐποχή του εἶναι, ὅπως μαρτυροῦν ἡ ὅλη ψυχρὰ ἐργασία καὶ ἡ λελεασμένη ἐπιφάνεια, ὁ 2ος ἢ καὶ ὁ 3ος ἀκόμη αἰὼν μ.Χ. Καὶ ἐδῶ φαίνεται πάντως νὰ ὑπάρχῃ ἀπήχησις κάποιου ἑλληνικοῦ προτύπου τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Τὴν ΙΓ' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν (Θεσσαλονίκης) ἀνέλαβεν ἀπὸ 11/10/1965 ὁ ὑπογραφόμενος τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Φώτιος Μ. Πέτσας, μετατεθεὶς ἐκ τῆς ΙΔ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας (Βεροίας). Ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου 1965 εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν τῆς Ἐφορείας προσετέθη ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐγενία Λεβεντοπούλου-Γιούρη μετατεθεῖσα ἐκ τῆς ΙΕ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας (Καβάλας). Ἡ προαναφερθεῖσα Ἐπιμελήτρια ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὴν ἐπανέκθεσιν τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, ἐνῷ ἡ προηγουμένως ὑπηρετοῦσα εἰς τὴν Ἐφορείαν ἀναπληρώτρια τοῦ Προϊσταμένου τῆς Ἐφορείας, Ἐπιμελήτρια κ. Μαρία Καραμανώλη-Σιγανίδου, ἀπὸ τῆς τοποθετήσεως Ἐφόρου ἐν αὐτῇ καὶ συνεπείᾳ ταύτης, ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὴν τακτοποίησιν ἐκκρεμοτήτων ἐν τῇ Ἐφορείᾳ καὶ τῷ Μουσείῳ τῆς Θεσσαλονίκης.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Παρελήφθη τὸ νέον κτήριον τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1965, ἀλλ' ἐξετελέσθη συμπληρωματικὴ ἐργασία διὰ τὴν στεγάνωσιν τῆς στέγης τοῦ Μουσείου κατὰ μῆνα Νοέμβριον. Παρελήφθησαν ἐπίσης αἱ προθῆκαι τοῦ Μουσείου καὶ ἐγένετο ἔναρξις ἐκθέσεως τῶν ἀντικειμένων αὐτοῦ ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς Συλλογῆς.

Ἡ ἔκθεσις τῶν προϊστορικῶν, ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς μέχρι καὶ τῆς πρωΐμου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, συνετελέσθη ἐντὸς τοῦ ἔτους 1965 ὑπὸ τῆς κ. Ἁγνῆς Σακελλαρίου.

Ἐν τῷ μεταξύ, συνεχίσθη ἡ μεταφορὰ ἀρχαίων ἐκ τῶν ἀποθηκῶν, τῆς αὐλῆς καὶ ὀλιγώτερον ἐκ τῶν αἰθουσῶν ἐκθέσεως τοῦ Παλαιοῦ Μουσείου, ὡς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ διὰ τὴν τακτοποίησιν καὶ ἐπανέκθεσιν αὐτοῦ εἰς τὸ Νέον Μουσεῖον.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Α'. Ἀνακτορικὸν σύμπλεγμα Γαλερίου

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κατὰ τὴν νῦν πλατεῖαν Ναυαρίνου ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος τοῦ Γαλερίου ἐπανελήφθη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1965, ὑπὸ τὴν ἐπιτόπιον ἐπίβλεψιν τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν Ἀλίκης Στουγιαννάκη ἐπὶ δεκαπενθήμερον καὶ Νίκης Πάλλα ἐπὶ τρίμηνον περίπου, μὲ σκοπὸν νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἀποκάλυψις τῆς νοτίας πλευρᾶς τούτου καὶ νὰ διαπιστωθῇ ἡ σχέσις του πρὸς τὸ Ὀκτάγωνον (Σχέδ. 1) (πρβλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, Πίν. 454, ὅπου διακρίνεται εἰς πρῶτον ἐπίπεδον τὸ ἄσκαπτον μέρος).

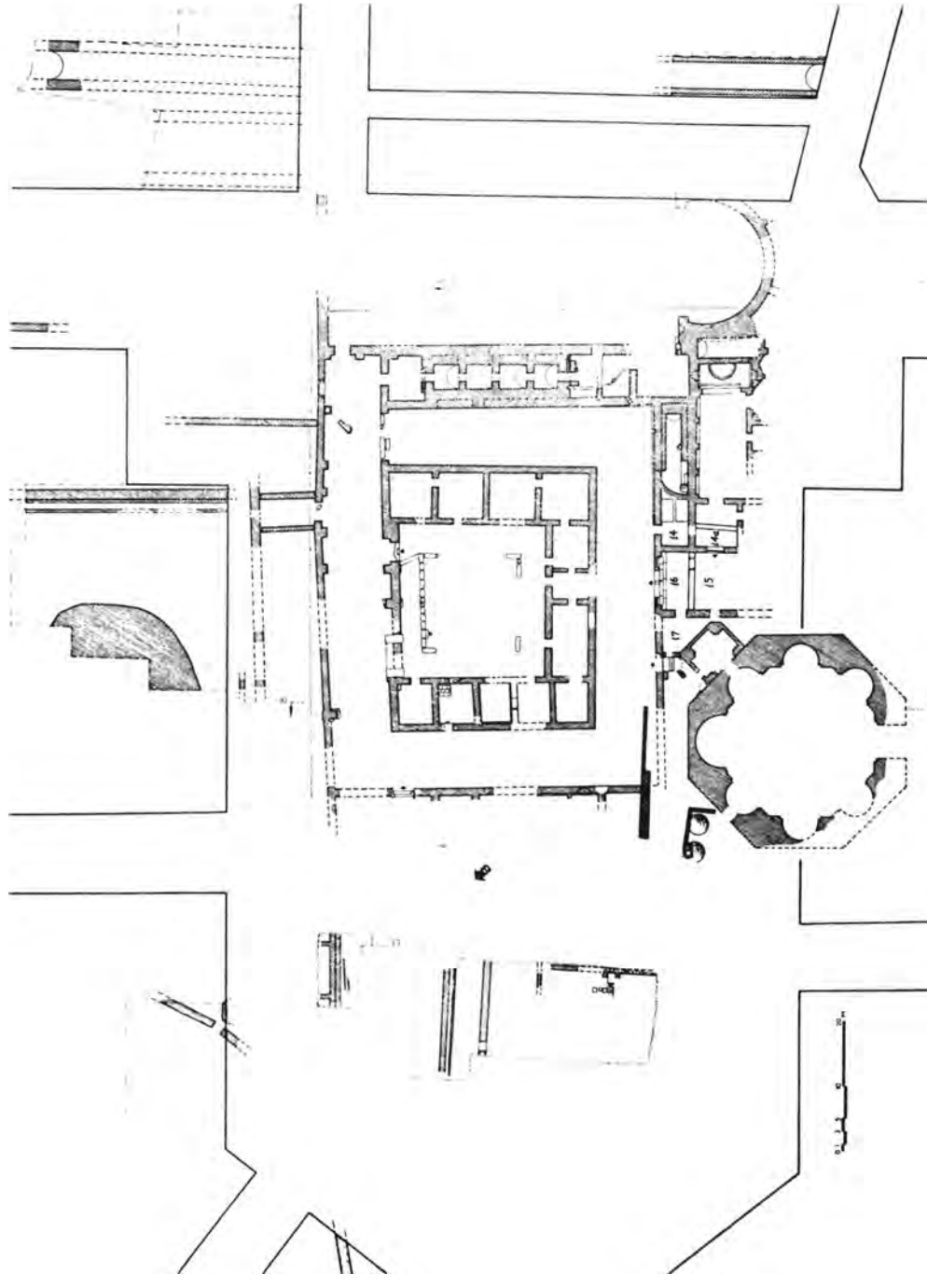
Ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο κατὰ μὲν τὰ ἀνώτερα στρώματα ἀπὸ λιθοσωροὺς μεταγενεστέρων κτισμάτων, κατὰ τὸ κατώτερον δὲ στρῶμα κυρίως ἀπὸ καταπεσόντα τμήματα τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πλινθόκτιστα τόξα. Χωμάτινον στρῶμα σημαντικοῦ πάχους οὐδαμοῦ παρετηρήθη. Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων συνελέγησαν ὄστρακα μεταβυζαντινῶν, βυζαντινῶν καί, εἰς τὸ κατώτατον στρῶμα, πρωτοχριστιανικῶν χρόνων, περὶ ὧν κατωτέρω.

Ἐν ἀρχῇ ἀπεκαλύφθησαν κατὰ σειρὰν οἱ χῶροι 14-17, ὡς ἀριθμοῦνται ἐν Σχεδ. 1, καὶ τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ νοτίου διαδρόμου (Πίν. 339 β).

Τὰ διαμερίσματα ὑπ' ἀριθ. 14 καὶ 14 α εὑρέθησαν ἔχοντα ἐνιαῖον κεκλιμένον πρὸς Ν. δάπεδον, τοῦ ὁποίου σῴζεται μέρος τῆς ἐπικαλύψεως διὰ τεφροχρόων πλακῶν. Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τὸ δάπεδον ὁρίζεται νῦν ἀπὸ ἀγωγὸν μὲ τὴν αὐτὴν κλίσιν καὶ μὲ κατεύθυνσιν λοξήν. Τὸ δάπεδον τοῦτο εἶναι σαφῶς μεταγενέστερον ἑτέρου ὑποκειμένου δαπέδου μὲ ἐπίστρωσιν διὰ πλακῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς διακρίνονται ἀνατολικῶς τοῦ ὀχετοῦ ἐν Πίν. 340 α. Κατὰ τὸν χῶρον 14, τὸ ὑποκείμενον δάπεδον ἀντὶ μαρμαροστρώσεως φέρει κεραμόστρωσιν. Τὰ δάπεδα ταῦτα εὑρίσκονται εἰς βάθος 4 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ καταστρώματος τῆς νῦν πρὸς Ν. τῆς ἀνασκαφῆς ὁδοῦ.

Εἰς τὸν χῶρον 14 α εἰσέρχεταί τις ἀπὸ τῆς μνημειακῆς νοτίας εἰσόδου τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος, διαιρουμένης εἰς διακεκριμένους χώρους, ἐκ τῶν ὁποίων εἷς (ὑπ' ἀριθ. 15 ἐν τῷ Σχεδ. 1) ἀπεκαλύφθη μόνον ἐν μέρει, μὴ διαπιστωθέντος πέρατος πρὸς Ν., ὁ δ' ἕτερος ὁδηγεῖ κυρίως μὲν πρὸς τὸν νότιον διάδρομον, δευτερευόντως δὲ πρὸς Δ. εἰς χῶρον ὑπ' ἀριθ. 1 (Σχεδ. 1), διὰ κανονικοῦ ἀνοίγματος θύρας. Μεταγενεστέρως καὶ πιθανῶς κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ προσκτίσματος τοῦ Ὀκταγώνου (ἰδὲ κατωτέρω), ἠνοίχθη εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ χώρου ὑπ' ἀριθ. 15, διάβασις ἀπὸ τοῦ χώρου τούτου πρὸς τὸν χῶρον ὑπ' ἀριθ. 17.

Ἐν συντομίᾳ τὰ σῳζόμενα λείψανα τῆς μνημειακῆς νοτίας εἰσόδου περιγράφονται περαιτέρω ὡς ἑξῆς: Τὸ διαχωρίζον τοὺς χώρους ὑπ' ἀριθ. 15 καὶ 16 θεμέλιον σῴζει λείψανα ἐπικαλύψεως διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, οἱ τοῖχοι δὲ διατηροῦν σα-

Σχέδ. 1. Κάτοψις τοῦ Ὀκταγώνου καὶ τοῦ παρ' αὐτὸ τμήματος τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος τοῦ Γαλερίου

φῆ ἴχνη, ἀλλὰ καὶ λείψανα ὀρθομαρμαρώσεως διὰ πολυχρώμων πιθανῶς μαρμαρίνων πλακῶν, ἐξ ὧν μία τοὐλάχιστον πλὰξ πρασίνων ἀποχρώσεων σῴζεται ἐν μέρει κατὰ τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν (Πίν. 339 α, δεξιὰ εἰς τὸ βάθος), ἐνῷ διαχωριστικὴ ζώνη ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ὁρίζει τὸ ὕψος τῆς κατωτέρας σειρᾶς, ὕψους 0,56 μ., ἐκ λευκῶν πιθανῶς πλακῶν. Τὰ δάπεδα ἴσως ἐκαλύπτοντο διὰ ψηφιδωτοῦ μὲ γεωμετρικὰ σχήματα ἐκ ψηφίδων λευκῶν ἢ τεφρομέλανος χρώματος, ὡς προκύπτει ἐκ παρατηρήσεων κατὰ μῆκος κυρίως τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ χώρου 15. Τὸ δάπεδον τοῦτο ἐκάλυπτε κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου τὴν κατωτάτην μαρμαρίνην βαθμίδα τῆς κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀποκαλυφθείσης μνημειώδους εἰσόδου.

Ἡ πλήρης ἀρχικὴ διαμόρφωσις τοῦ χώρου ὑπ' ἀριθ. 17 δὲν εἶναι βεβαία. Ὡς ἔχουν σήμερον τὰ πράγματα ὁ χῶρος οὗτος ἔχει σχεδὸν τριγωνικὸν σχῆμα, ἀλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς προσθήκης τοῦ προσκτίσματος εἰς τὸ Ὀκτάγωνον. Τοῦτο προκύπτει ὄχι μόνον ἐκ τῆς ἀνωμάλου τριγωνικῆς κατόψεως τοῦ χώρου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς: ἡ νοτία γωνία τοῦ προσκτίσματος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν βορείαν, τέμνεται ἐξωτερικῶς εἰς σημεῖον, ὅπου προσεγγίζει τὸν διαχωριστικὸν τῶν χώρων ὑπ' ἀριθ. 15 καὶ 17 τοῖχον, εἰς τὸν ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη, ἠνοίχθη ἀκριβῶς κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ προσκτίσματος διάβασις. Τοῦτο πείθει ὅτι τὸ πρόσκτισμα εἶναι μεταγενέστερον ὄχι μόνον τοῦ Ὀκταγώνου, ἀλλὰ καὶ τῆς νοτίας μνημειακῆς εἰσόδου τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος. Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου ὑπ' ἀριθ. 17 ἐπίσης δὲν ἔχει σήμερον τὴν ἀρχικὴν διαμόρφωσίν του, ἀλλ' εἶναι ἐπηρεασμένον ἀπὸ τὴν κατασκευὴν τοῦ προσκτίσματος, κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ὁποίου βαίνει ὀχετός, τομῆς ὀρθογωνίου, εἰς τὸ αὐτὸ ὁριζόντιον ἐπίπεδον πρὸς τὸ νῦν δάπεδον. Τοῦτο εἶναι ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τῶν χώρων ὑπ' ἀριθ. 15 καὶ 16, ἤτοι ἀκριβῶς εἰς τὸ ὕψος τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου (Πίν. 341 α). Ἀξιοσημείωτον ἐπίσης εἶναι ὅτι ἡ ἐπικάλυψις τοῦ μεταγενεστέρου τούτου δαπέδου ἐγένετο διὰ πλακῶν ὁμοίων πρὸς τὴν μεταγενεστέραν πλακόστρωσιν τῶν χώρων ὑπ' ἀριθ. 14 καὶ 14 α.

Τομὴ εἰς βάθος, γενομένη ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ προσκτίσματος τοῦ Ὀκταγώνου καὶ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὀχετοῦ (Πίν. 341 α), ἐβεβαίωσε τὸ βάθος τοῦ θεμελίου, ἀλλ' ἔφερεν εἰς φῶς ἐπίσης ὄστρακα ἑλληνιστικά.

Τὸ πρόσκτισμα τοῦ Ὀκταγώνου, ἔχον λειτουργικὸν χαρακτῆρα, παρουσιάζει ἐν κατόψει σχῆμα ἐγγεγραμμένου σταυροῦ καὶ ἦτο προφανῶς θολοσκέπαστον. Δὲν συνδέονται ὀργανικῶς οἱ τοῖχοι του μετὰ τῶν τοίχων τοῦ Ὀκταγώνου, ἀλλ' ἡ τοιχοδομία του δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς (βλ. κυρίως Πίν. 340 γ). Τὸ πρόσκτισμα εἶναι προσιτὸν ἀπὸ τοῦ Ὀκταγώνου μὲν διὰ τοξωτῆς διόδου πρὸς τοῦτο διανοιγείσης, ἔξωθεν δὲ διὰ προπύλου καμαροσκεπάστου διαμορφωθέντος συγχρόνως μὲ τὴν κατασκευήν του (Πίν. 340 γ, 341 β). Εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ προπύλου διαμορφώνεται τρίλοβος εἴσοδος, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ πλαγίου ἐπικοινωνεῖ τὸ πρόσκτισμα μετὰ τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος διὰ κλίμακος, τῆς ὁποίας ἡ κατασκευὴ εἶναι πιθανῶς σύγχρονος μὲ τὸ πρόπυλον (Πίν. 340 β).

Ἐσωτερικῶς τὸ πρόσκτισμα φαίνεται ὅτι εἶχε λαμπρὰν κατασκευήν. Περὶ αὐτοῦ πείθουν καὶ ἐνδείξεις ὀρθομαρμαρώσεως καὶ λείψανα ἐντοιχίων ψηφιδωτῶν, ὡς καὶ τμήματα κονιαμάτων μετὰ γραπτῆς ταινιωτῆς διακοσμήσεως. Πλακίδια μαρμάρινα φέρουν ἐγχάρακτον «ἀποτρόπαιον ὀφθαλμὸν» μὲ χρώματα ἐρυθρὸν καὶ κυανοῦν εἰς τὰ χαράγματα. Τὸ δάπεδον τοῦ προσκτίσματος ἦτο μαρμάρινον, μαρμάρινα δὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εὑρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως. Τὸ πρόπυλον πιθανῶς ἔφερεν ἐπίσης ὀρθομαρμάρωσιν. Εὑρέθησαν καὶ τινα τεμάχια μαρμαρίνων πλακιδίων εἰς ἰδιόρρυθμα σχήματα, προερχόμενα πιθανῶς ἐκ διακοσμήσεως κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν opus sectile.

Κατὰ τὸ 1965 ἀνεσκάφη ἐπίσης τὸ ἀνώτερον στρῶμα τοῦ χώρου μεταξὺ τοῦ Ὀκταγώνου καὶ τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος, ὡς καὶ ἡ ἐπίχωσις ὑπεράνω δύο θόλων κατασκευῆς μεταγενεστέρας (Πίν. 341 γ - δ), τῆς ὁποίας ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ καὶ κατὰ τὸ 1966, ὅθεν τὰ ἀποτελέσματα θὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἔτους 1966. Ἀρκεῖ ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ Ὀκτάγωνον, ἀντιστοίχως πρὸς τὴν δίοδον τὴν ἀνοιγεῖσαν πρὸς τὸ περιγραφὲν πρόσκτισμα, φέρει καὶ πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην σύγχρονον πιθανῶς ἄνοιγμα (Πίν. 341 γ).

Ταφαί. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος καὶ κατὰ τὸ 1965 ἀπεκάλυψε καί τινας ταφάς: α) ὁ τοῖχος, ὁ διαχωρίζων τοὺς χώρους ὑπ' ἀριθ. 14 καὶ 14 α, εὑρέθη διάτρητος εἰς ὕψος περίπου 0,30 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, ἐντὸς δὲ τῆς διανοιγείσης ὀπῆς εὑρέθησαν ὀστᾶ νηπίων καὶ βάσις ὀξυπυθμένου ἀμφορέως, β) ὁμοία ταφὴ εὑρέθη κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοίχου τῶν δωματίων ἀνατολικῶς τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, γ) εἰς τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ συμπλέγματος εὑρέθη καὶ κατὰ τὸ 1965 τάφος, ὅμοιος πρὸς ἑτέρους δύο ἀποκα-

λυφθέντας προηγουμένως, περιέχων μέγαν ἀριθμὸν ὀστῶν καὶ ἀγγεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ ἐν Πίν. 343 γ. Ὁ τελευταῖος τάφος ἦτο τετραγμένος, εὑρέθη δὲ καὶ τουρκικὸν νόμισμα, χρονολογούμενον εἰς τὸ 1255 ἔτος ἐγίρας, ἤτοι 1839 μ.Χ.

Κινητὰ εὑρήματα. Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων καὶ πολλὰ ἄλλα κινητὰ εὑρήματα προῆλθον ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, ὄχι ὅμως ἀξιόλογα κατὰ τὸ πλεῖστον. Εἰς τοὺς Πίν. 342 α - δ, 343 β - ς′ καὶ 344 α - γ, παρατίθενται δείγματα πηλίνων εὑρημάτων, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (π.χ. τὰ ἐν Πίν. 343 β, ς′), τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς (π.χ. τὰ πλεῖστα ἐν Πίν. 342 α - δ καὶ Πίν. 343 ε, προερχόμενα ἐκ διαφόρων διαμερισμάτων) καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς (π.χ. τὰ πλεῖστα ἐν Πίν. 344 α - γ, προερχόμενα ἐκ τῶν κατωτέρων στρωμάτων τῆς περὶ τοὺς θόλους περιοχῆς) μέχρι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (π.χ. τὰ ἐν Πίν. 343 α, 344 β ἀριστερά, καὶ γ ὁ λύχνος καὶ τὸ τμῆμα ἀγγείου ἀριστερά, εὑρεθέντα εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα διαφόρων διαμερισμάτων). Ἀντίστοιχος εἶναι καὶ ἡ κατανομὴ τῶν εὑρεθέντων νομισμάτων ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων διὰ τῶν βυζαντινῶν (Κωνσταντίνου, Ἰουστινιανοῦ, Θεοφίλου) εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας.

Β′. Ἀνασκαφὴ Πανεπιστημιουπόλεως Θεσσαλονίκης

Τὴν 4ην Φεβρουαρίου 1965, ἐκτελουμένων διὰ μηχανικῶν μέσων γενικῶν ἐκσκαφῶν πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ οἰκοπέδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἀνεφέρθη ὑπὸ τῶν ἐργολάβων, ὅτι ἀπεκαλύφθησαν τάφοι. Μετὰ ἐπιτόπιον ἐξέτασιν τοῦ προϊσταμένου τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης κ. Μύρωνος Μιχαηλίδου καὶ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Μαρίας Καραμανώλη - Σιγανίδου, ἐγένετο πρόχειρος ἔρευνα τῶν τάφων, περισυνελέγησαν τὰ κινητὰ εὑρήματα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ τῆς 15ης Μαρτίου 1965, χορηγηθείσης τῆς σχετικῆς πιστώσεως, ἀνελήφθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῶν συνεχῶς ἀποκαλυπτομένων τάφων.

Τὴν ἀνασκαφὴν ἐπέβλεψεν ἐπὶ τόπου μέχρι τῆς 24ης Μαΐου ὁ τότε ἐπιστημονικὸς βοηθὸς καὶ νῦν Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Κωνσταντῖνος Τσάκος, ἀπὸ δὲ τῆς 15ης Ἰουνίου, ἐπαναληφθείσης τῆς ἀνασκαφῆς, ἐκταθείσης δὲ καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ κτηρίου Διοικήσεως τοῦ Πανεπιστημίου, ἐπέβλεψε ταύτην μέχρι τέλους, ἤτοι μέχρι 10ης Νοεμβρίου 1965, ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Ἀλίκη Στουγιαννάκη.

Τὴν ἀνασκαφὴν τάφων, ἀποκαλυφθέντων ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας εἰς ἕνα τρίτον τομέα, ἤτοι μεταξὺ τοῦ κτηρίου τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς αὐτῆς Σχολῆς, ἐπέβλεψεν ὁ ἐπιστημονικὸς βοηθὸς κ. Γεώργιος Μάντζιος. Συνειργάσθησαν ὁ ζωγράφος κ. Κωνσταντῖνος Ἠλιάκης, ὅστις ἐξετέλεσε καὶ ἀντίγραφα τοιχογραφιῶν, ὁ σχεδιαστὴς κ. Ἀργύριος Κούντουρας καὶ ὁ φωτογράφος κ. Σπῦρος Τσαβδάρογλου, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλονται αἱ δημοσιευόμεναι ἐνταῦθα φωτογραφίαι.

Κατωτέρω ἐκτίθενται λίαν συντόμως τὰ ἀποτελέσματα τῶν σωστικῶν τούτων ἀνασκαφῶν.

Τὸ Σχέδ. 2 δεικνύει τὴν θέσιν τῶν οἰκοπέδων τῆς Θεολογικῆς καὶ τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ὡς καὶ τοῦ κτηρίου Διοικήσεως, ἐν σχέσει πρὸς τὸ Κεντρικὸν κτήριον τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (πρβλ. Πίν. 345 α). Δεικνύει ἐπίσης τὴν θέσιν πολλῶν τάφων, ἀλλ' ὄχι ὅλων.

Ἕνεκα τοῦ χαρακτῆρος τῆς σωστικῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἀπεφεύχθη μερικὴ ἢ ὁλικὴ καταστροφὴ τάφων ὑπὸ τῶν μηχανημάτων ἐκσκαφῆς. Ἔλλειψις πληρότητος εἰς τὰς ἀνασκαφικὰς παρατηρήσεις, ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ γενικαὶ ἐκσκαφαὶ διεξήγοντο ἐν σπουδῇ, ἐνίοτε νυχθημερόν, ἡ δὲ ἐπέμβασις τῆς Ὑπηρεσίας δὲν ἦτο πάντοτε ἀποτελεσματική. Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ ὑπογραφόμενος ἀνέλαβε μετὰ τῆς Ἐφορείας καὶ τὴν εὐθύνην τῆς ἀνασκαφῆς μόνον ἀπὸ τῆς 11ης Ὀκτωβρίου 1965.

Διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου ἀπαιτεῖται νὰ λεχθοῦν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν κατηγοριῶν ἀποκαλυφθέντων τάφων καὶ τοῦ συστήματος ἀριθμήσεως αὐτῶν, τὸ ὁποῖον, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἦτο προσχεδιασμένη, ἐπεβλήθη ἐκ τῶν πραγμάτων σὺν τῷ χρόνῳ.

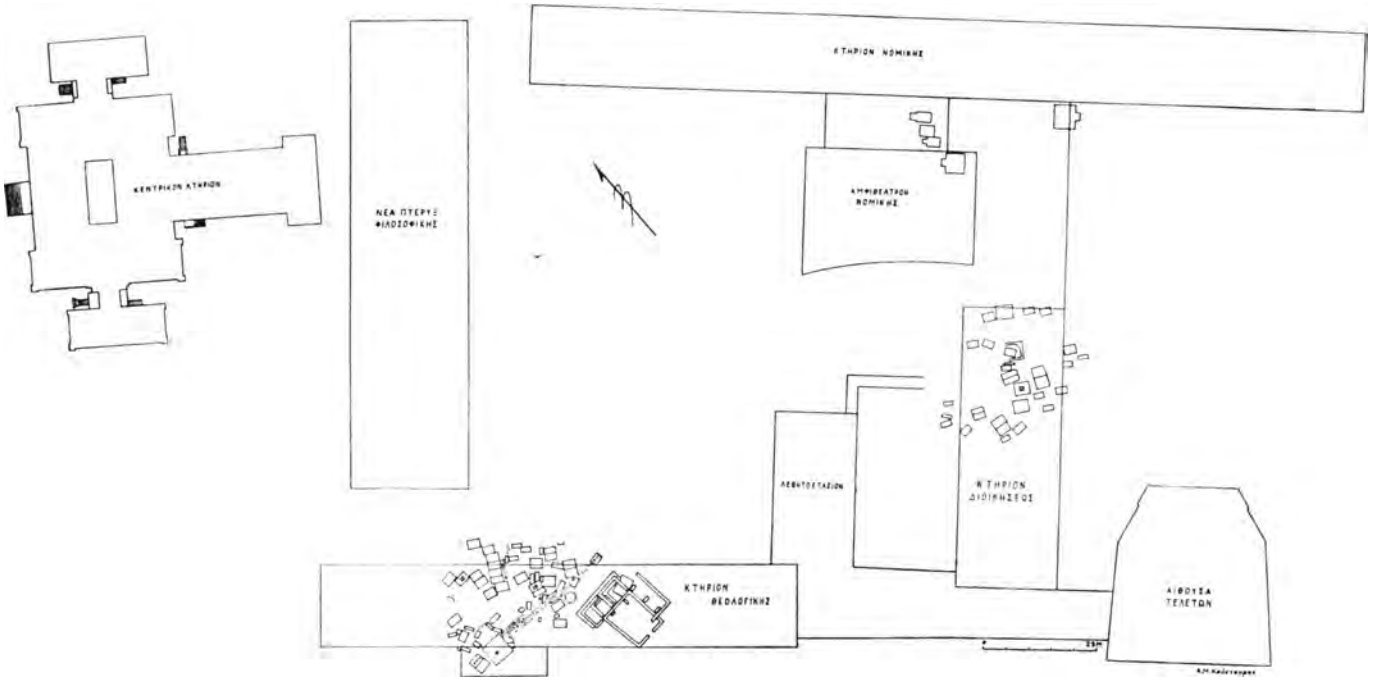
Εὑρέθησαν γενικῶς ἀνάμικτοι τάφοι:

1) καμαροσκεπεῖς (Πίν. 346 α, 357 γ), ἀριθμούμενοι διὰ λατινικῶν ἀριθμῶν, 2) ὀρθογώνιοι κτιστοί (Πίν. 345 β, 357 γ), ἀριθμούμενοι δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν, 3) κεραμοσκεπεῖς (Πίν. 346 β), ὀνομαζόμενοι διὰ μικρῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου, καὶ 4) λακκοειδεῖς, ἀριθμούμενοι δι' ἀλφαβητικοῦ συστήματος ἀριθμήσεως. Παρεκκλίσεις τοῦ συστήματος τούτου θὰ φανοῦν ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ὅπου ὁ λόγος περὶ τῶν τάφων ὑπὸ τὴν «ἀποθήκην» καὶ περὶ τῶν τάφων τῆς Νομικῆς Σχολῆς. Εἰς τὸ σύστημα ἀριθμήσεως δὲν περιλαμβάνονται ἡρῷον, ταφικὸν συγκρότημα, μαρμάριναι σαρκοφάγοι κλπ.

Εὑρέθησαν κατὰ τὸ 1965 περὶ τοὺς εἰκοσιοκτὼ

καμαροσκεπεῖς τάφοι ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Ἕτεροι ὀκτὼ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τοῦ κτηρίου Διοικήσεως, ἀριθμηθέντες κεχωρισμένως. Ὀρθογώνιοι κτιστοὶ τάφοι εὑρέθησαν εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς περίπου τριάκοντα καὶ εἷς. Ἕτεροι εἰκοσι τρεῖς εὑρέθησαν εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ κτηρίου Διοικήσεως. Κεραμοσκεπεῖς τάφοι εὑρέθησαν ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, εἰς δὲ μόνον παρετηρήθη καὶ ἠρευνήθη ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ κτηρίου Διοικήσεως. Διὰ τοὺς ὑπερεκατὸν κεραμοσκεπεῖς τάφους τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, μὴ ἀρκέσαντος τοῦ ἀλφαβήτου διὰ τὴν ὀνομασίαν αὐτῶν, ἐπανελήφθη τοῦτο ὑπὲρ τὰς τρεῖς φοράς (ἀπὸ α - 4 μ). Οἱ λακκοειδεῖς τάφοι παρετηρήθησαν κυρίως εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ κτηρίου Διοικήσεως (ἠριθμήθησαν ἑπτὰ ἀπὸ Α′ - Ζ′), ἴσως διότι ὄντες ἀρχαιότεροι κατεστράφησαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ οἰκοπέδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν πυκνῶν ἐκεῖ μεταγενεστέρων τάφων, ὥστε μόνον διάσπαρτα κτερίσματα ἐκ τῶν τάφων τούτων συνελέγησαν.

Τέλος εὑρέθησαν περὶ τοὺς εἰκοσιεννέα ἐγχυτρισμοὶ (Πίν. 348 α, πρβλ. Πίν. 349 α-δ καὶ 350 δ) εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ ὀκτὼ εἰς τὸ κτήριον Διοικήσεως, ἀριθμηθέντες κεχωρισμένως ἀλφαβητικῶς, παρετηρήθησαν δὲ καὶ τρεῖς καύσεις νεκρῶν ἐκτὸς τάφου, σύγχρονοι πρὸς τοὺς λακκοειδεῖς τάφους (ἀριθμηθεῖσαι ἀπὸ Α′ - Γ′).

Σχέδ. 2. Πανεπιστημιούπολις Θεσσαλονίκης. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς περιοχῆς τῶν ἀνασκαφῶν

Αἱ τελευταῖαι κατηγορίαι τάφων καὶ ταφῶν δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ Σχέδ. 2.

Ποικιλία μορφῶν παρατηρεῖται εἰς τὴν ὁμάδα τάφων τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ὅπου παλαιότερον ὁ καθηγητὴς κ. Στ. Πελεκανίδης εἶχεν ἀνασκάψει ἐνδιαφέροντα μεγάλον τάφον, εὑρισκόμενον πρὸς Α. τῶν νῦν ἀνασκαφέντων τεσσάρων τάφων (Σχέδ. 2). Ἐκ τῶν τεσσάρων νέων τάφων (ἄλλοι πέριξ μᾶλλον ἀσήμαντοι παραλείπονται ἐνταῦθα), ὁ σπουδαιότερος ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως εἶναι ὁ ἐν Σχεδ. 3 - 5 εἰκονιζόμενος, φέρων ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης θυρίδος ἐξωτερικῶς ἐγχάρακτον τὸ ὄνομα:

ΒΕΝΙΑΜΗΣ ΩΙ ΚΑΙ ΔΟΜΕΤΙΟΣ

Ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως σπουδαιότερος εἶναι ὁ τέταρτος πρὸς Β. τάφος, ὁ ὁποῖος ἔφερεν ἐπένδυσιν διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, τοιχογραφίας καὶ γραπτὴν ἐπιγραφήν, ἐξ ἧς διεσώθη:

ΕΠΟΙΗΣΕ ΤΗΝ ΕΝΒΑΤΗΝ ΤΗ ΘΟΙΓΑΤΡΙ

Χρονικῶς προηγοῦνται οἱ λακκοειδεῖς τάφοι, καλυπτόμενοι δι' ἀργῶν σχιστολίθων, ὡς οἱ πρὸ τῆς σαρκοφάγου ἐν Πίν. 357 γ, ἀριστερά. Ἐντὸς τοιούτων τάφων εὑρέθησαν ἑλληνιστικὰ πήλινα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια. Σύγχρονοι περίπου πρέπει νὰ εἶναι καί τινες κεραμοσκεπεῖς τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθον ἀγγεῖα ὡς τὰ ἐν Πίν. 353 δ, ἐνῷ τὰ ἐν τῷ Πίν. 353 α - γ ἑλληνιστικὰ βαλσαμάρια καὶ τὸ κάλυμμα ἀγγείου, μὲ διακόσμησιν τῆς κατηγορίας «δυτικῆς κλιτύος», εὑρέθησαν ἐν τῇ ἐπιχώσει μεταξὺ τῶν μεταγενεστέρων τάφων τοῦ οἰκοπέδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, προφανῶς διότι οἱ τάφοι, εἰς οὓς ἀνῆκον, κατεστράφησαν ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους. Μεταξὺ τῶν διασπάρτων ἑλληνιστικῶν εὑρημάτων περιλαμβάνονται καὶ λύχνοι (Πίν. 354 α), τὰ βαλσαμάρια ἐν Πίν. 356 δ, ς' καὶ νομίσματα τοῦ Κασσάνδρου (Πίν. 359$_1$) καὶ τοῦ Φιλίππου Ε'. Ἐκ λακκοειδοῦς τάφου ἐπικεχρισμένου προέρχονται μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐν Πίν. 358 ε βαλσαμάρια. Εὑρήματα ἐκ τῆς καύσεως νεκρῶν ἢ ἐκ τάφων καταστραφέντων ἀποτελοῦν τὰ ὑπόλοιπα ἐν Πίν. 358 α - η εὑρήματα, ἅπαντα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ κτηρίου Διοικήσεως.

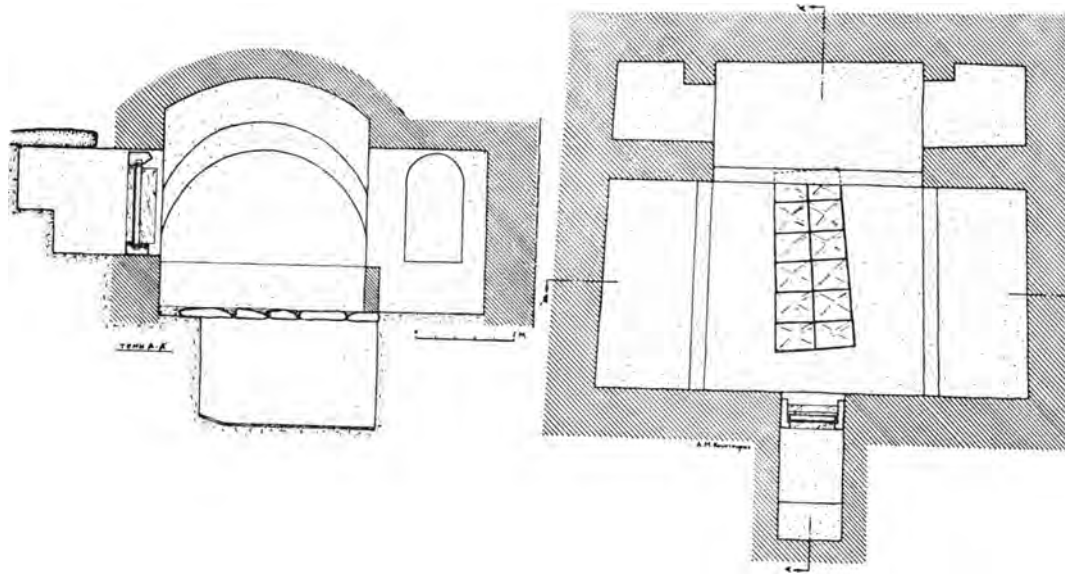
Οἱ ἑλληνιστικοὶ τάφοι τῆς περιοχῆς ταύτης συνιστοῦν σπουδαίαν ἔνδειξιν διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς ἐλάχιστα γνωστῆς προ-ρωμαϊκῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἄλλων τάφων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιγραφοῦν ἐδῶ λεπτομερῶς. Ἀνήκουν γενικῶς εἰς τοὺς αἰῶνας τῆς Ρωμαιοκρατίας μέχρι τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων καὶ εἶναι σπουδαιότατοι διὰ τὴν μελέτην τῶν ταφικῶν ἐθίμων καὶ τῆς τέχνης κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρίας εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Τάφοι τινὲς καμαροσκεπεῖς καὶ ὀρθογώνιοι φέρουν ὄχι μόνον γραπτὴν διακόσμησιν καὶ σύμβολα (Πίν. 348 β, 357 α), ἀλλὰ καὶ παραστάσεις ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης (βλ. καὶ ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 29).

Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 18 τάφον εἰκονίζονται κατὰ μὲν τὰς δύο στενὰς πλευρὰς ὁ Χριστὸς ὡς Καλὸς Ποιμὴν καὶ ὁ Δανιὴλ ἐν μέσῳ τῶν λεόντων, κατὰ δὲ τὰς μακρὰς πλευρὰς σκηναὶ ἀνὰ δύο, ἤτοι τὸ θαῦμα τοῦ Παραλυτικοῦ καὶ ὁ Νῶε ἀποστέλλων τὴν περιστερὰν ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἡ Ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου. Εἰς τὸ γλωσσικὸν ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιγραφῶν τῶν δύο ἐκ τῶν τάφων τῆς Νομικῆς Σχολῆς (βλ. ἀνωτέρω), προστίθεται ἡ συμβολὴ τῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῶν περιγραφεισῶν τοιχογραφιῶν, π.χ.

ΗΕΙCΟΥ, ΝΟΕΡ, ΑΒΡΑΑΣ

Πολλοὶ ρωμαϊκοὶ καὶ χριστιανικοὶ τάφοι χρονολογοῦνται μὲ σχετικὴν ἀκρίβειαν ἐκ τῶν κτερισμάτων, ἤτοι πηλίνων εἰδωλίων, ἀγγείων καὶ λύχνων (Πίν. 350 α - γ, ε, 353 ε, ς', η, 354 β - δ), ὑαλίνων δοχείων (Πίν. 351 α - ζ), δακτυλιολίθου (Πίν. 352 α) καὶ μάλιστα ἐκ τῶν εὐ-

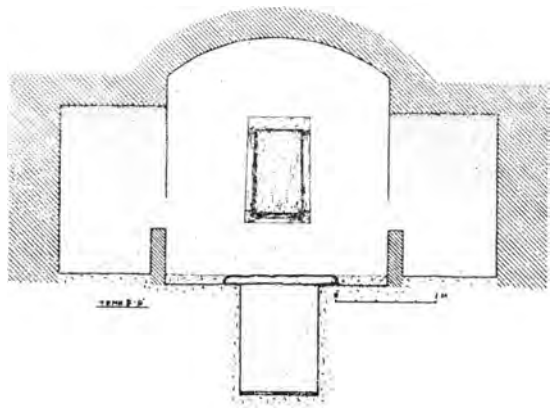
Σχέδ. 3. Κάτοψις καὶ τομὴ κατὰ μῆκος τάφου ἐξ οἰκοπ. Νομικῆς Σχολῆς

ρεθέντων νομισμάτων, τὰ ὁποῖα ὁ νεαρὸς νομισματολόγος κ. Ἰωάννης Τουράτσογλου ἐχρονολόγησε μεταξὺ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ περίπου, μὲ πυκνότερα τὰ νομίσματα (ὅπως καὶ τὰ ἐν γένει εὑρήματα) τῶν χρόνων περὶ τὴν Τετραρχίαν (Πίν. 359)[1].

Ἐκτὸς τῶν τάφων ἀπεκαλύφθησαν καί τινα ἄλλα ταφικὰ κτίσματα, περὶ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος.

Ἐπὶ τάφων τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ οἰκοπέδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἔβαινεν ἄσχετον πρὸς αὐτοὺς καὶ μεταγενέστερον κτίσμα, τοῦ ὁποίου διετηρεῖτο ἡ θεμελίωσις, τὸ δάπεδον, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀφαιρεθῇ ἡ πλακόστρωσις, ἐκ τῆς ἄνω δομῆς δὲ μόνον μέρος κυματίου διὰ κονιάματος. Αἱ ὁριζόντιοι διαστάσεις τοῦ κτίσματος τούτου, ὀνομασθέντος συμβατικῶς «ἡρῴου», ἦσαν 5 x 5 μ. (Σχέδ. 2, Η).

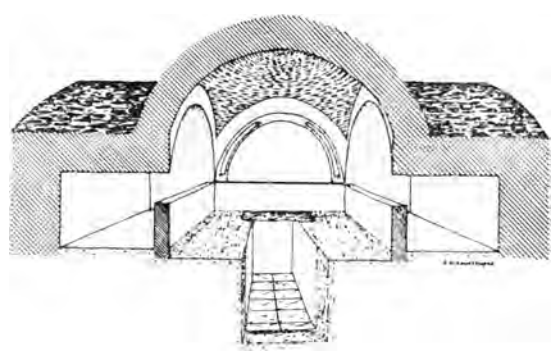
Κτίσματά τινα ὀρθογώνια παρουσιάζουν ὁμοιότητας, ἀλλὰ καὶ διαφοράς, αἱ ὁποῖαι ἐμποδίζουν

Σχέδ. 4. Τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ τάφου ἐν Σχεδ. 2

τὴν ὑπαγωγήν των ὑπὸ μίαν κατηγορίαν. Ἓν ἐκ τούτων ἔφερε κοιλότητα 0,60 x 0,30 μ., ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθησαν ἀνάμικτα μετὰ ἀποτεφρωμένων ὀστῶν εἰδώλια πήλινα καὶ βαλσαμάριον (Πίν. 355 α - β).

Τὸ ἀξιολογώτερον τῶν ταφικῶν τούτων κτισμάτων ἦτο συγκρότημα τάφων (Πίν. 347 α), τοῦ ὁποίου ἐσῴζοντο μέρη ἀπὸ τρία ἐπάλληλα διαμερίσματα. Εἰς τὸ ὑψηλότερον (Πίν. 347 α, ἄνω ἀριστερὰ) διεσώθη κατὰ χώραν πλὰξ

Σχέδ. 5. Προοπτικὸν σχέδιον τοῦ τάφου ἐν Σχεδ. 2

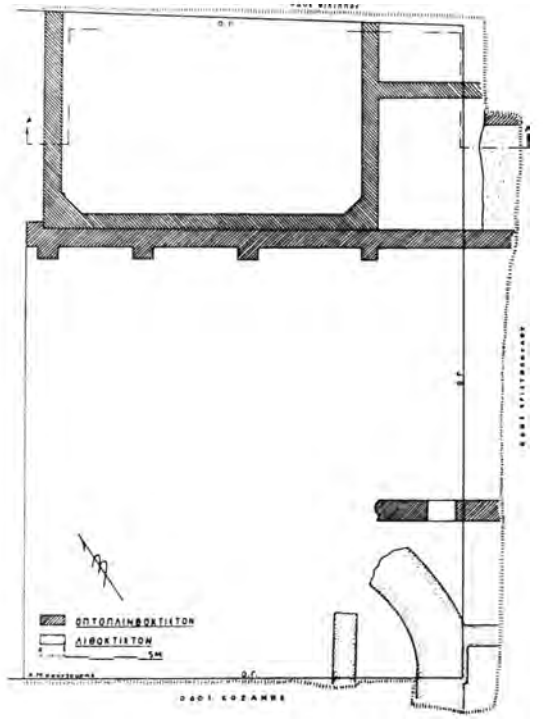
1. Ἐν Πίν. 359 εἰκονίζονται νομίσματα κατ' ἐκλογὴν καὶ κυρίως ἐκ τάφων (ἐκτὸς τῶν ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 13) ἤτοι: 1. Κασσάνδρου 316 - 297 π.Χ., 2. Φιλίππων· ἐπὶ Αὐγούστου, 3. Θεσσαλονίκης· χρόνοι Αὐγούστου - Γαλλιηνοῦ, 4. Χρυσοῦν ἔλασμα, ἔκτυπον νομίσματος Ἰουλίας Δόμνας +217, 5. Μαξιμίνου Α΄ 235 - 238, 6. Γορδιανοῦ Γ΄ 238 - 244, 7. Αἰκινίου Α΄ 308 - 324, 8. Κωνσταντίνου Α΄ 307 - 337, 9. Μαξιμίνου Β΄ 309 - 313, 10 - 11. Κωνσταντίνου Β΄ 337 - 361, 12. Γρατιανοῦ 367 - 383, 13. Ἰουστίνου 565 - 578.

μαρμαρίνη, διαστάσεων 1.60 × 0,60 μ., ἀνήκουσα εἰς δάπεδον τάφου καὶ φέρουσα γλυφὴν εἰς σχῆμα κατακεκλιμένου ἀνθρώπου διὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ νεκροῦ. Ἡ πλὰξ φέρει ἐπίσης ὀπὰς διηθήσεως.

Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων τάφων, τῶν ταφῶν καὶ τῶν ταφικῶν κτισμάτων, εὑρέθησαν καὶ τρεῖς μαρμάριναι σαρκοφάγοι, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο ἐνεπίγραφοι. Μία ἐκ τούτων εἰκονίζεται ἐν Πίν. 357 γ, κάτω ἀριστερά. Εὑρέθησαν ἐπίσης μαρμάρινοι ἐνεπίγραφοι «βωμοὶ» ἐπιτύμβιοι, μαρμάριναι πλάκες ἀνάγλυφοι καὶ ἐνεπίγραφοι (Πίν. 352 γ) καὶ ἄλλα κινητὰ εὑρήματα διάσπαρτα, ἡ μαρμαρίνη εἰκονιστικὴ κεφαλὴ τοῦ Πίν. 357 β, κιονίσκοι μαρμάρινοι, μετάλλινά τινα εὑρήματα καὶ πήλινα, ἐν οἷς καὶ ὁ λύχνος ἐν Πίν. 353 ζ, εὑρεθεὶς παρὰ τὸν τάφον 2ψ.

Τὸν χῶρον τῶν τάφων τοῦ οἰκοπέδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς διέσχιζον τοῖχοι παράλληλοι, κατὰ μέρη ἐν ἐπαφῇ πρὸς ἀλλήλους (Σχέδ. 2· Πίν. 345 α). Οὗτοι ἔβαινον ἐπὶ τάφων, ἀλλ' ὁ προορισμός των δὲν ἐγένετο σαφής. Ὅμοιοι τοῖχοι διετηροῦντο κατὰ μικρὰ μέρη μεταξὺ τῶν τάφων, πιθανῶς δὲ περιέβαλλον ὁμάδας τάφων ἢ ἀπετέλουν τὸν περίβολον τοῦ νεκροταφείου κατά τινας περιόδους τῆς ἱστορίας του.

Ἐξ ἄλλου τὰ εἰκαζόμενα σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι ἐπίσης διάφορα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα, τὰ εὑρεθέντα εἰς τοὺς τάφους. Εἰς τοὺς τοίχους τοῦ κτηρίου εὑρέθησαν ἐντετειχισμέναι μῆτραι διὰ τὴν κατασκευὴν λύχνων (Πίν. 356 α, γ· πρβλ. Πίν. 356 ε) καὶ ἡ ἐν Πίν. 352 β κεφαλὴ Σειληνοῦ. Ὑπὸ τοῖχον εὑρέθη ἐπίσης μαρμάρινον ἄγαλμα γυναικεῖον, τοῦ τύπου τῆς μικρᾶς Ἡρακλεώτιδος, τάφοι δὲ ὑπάρχουν ἐπίσης ὑπὸ τοίχους τοῦ κτηρίου, οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται εἰς ὑστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὥστε τμήματα τούτου τοὐλάχιστον πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνας· ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἀπαιτεῖ περαιτέρω μελέτην. Ὡς πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ κτηρίου τούτου σημαντικὰ εἶναι ἴσως τὰ ἑξῆς: Τὰ εἴδη τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ὑπὸ τὸ δάπεδον καὶ μεταξὺ τῶν τοίχων ἢ καὶ ἐντετειχισμένα, ὑποδηλοῦν κτήριον πρακτικῆς χρήσεως. Εἰδικώτερον αἱ μῆτραι ὑποβάλλουν τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐκεῖ πλησίον ἦτο ἐργαστήριον κατασκευῆς λύχνων. Σημειωτέον ὅτι καὶ πηλοσωλῆνες εὑρέθησαν εἰς ἓν μέρος ὑπὸ τὸ δάπεδον συσσωρευμένοι. Πάντα ταῦτα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ κτηρίου ἐξηγοῦνται, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἐκεῖ πλησίον ἦσαν

Σχέδ. 6. Κάτοψις ἀνασκαφῆς οἰκοπέδου ἀδελφῶν Λολίδη

κατασκευαὶ διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ νεκροταφείου, τὸ δὲ ἀποκαλυφθὲν κτίσμα εἶναι ὑστέρας ἐποχῆς « ἀποθήκη » (Πίν. 347 β) μετὰ διαδοχικῶν προσθηκῶν ἤ τι τοιοῦτον.

Γενικὰ συμπεράσματα

Ἡ ἀνασκαφεῖσα, ὡς ἀνωτέρω, περιοχὴ τοῦ ἀνατολικοῦ νεκροταφείου τῆς Θεσσαλονίκης παρέσχεν ἐνδείξεις ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοὺς ἑλληνιστικοὺς τάφους κατέστρεψαν οἱ μεταγενέστεροι πυκνοὶ τάφοι, ὥστε τὰ κτερίσματα εὑρέθησαν διάσπαρτα, ἐνῷ εἰς τὸ κτήριον τῆς Διοικήσεως οἱ ἀραιοὶ μεταγενέστεροι τάφοι ἐπέτρεψαν τὴν διατήρησιν καὶ πολλῶν ἑλληνιστικῶν.

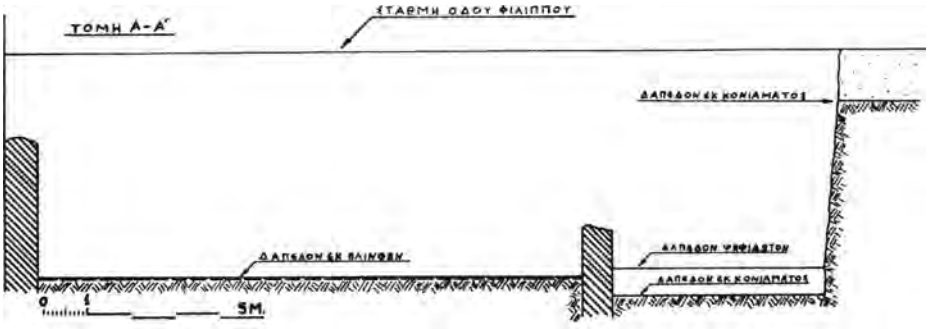
Γενικῶς ὅμως τὸ νεκροταφεῖον παρουσίασε τάφους, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τοὺς χρόνους τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρίας εἰς τὸν Χριστιανισμόν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὰ εὑρήματα καθ' ἕκαστα καὶ ἐν τῷ συνόλῳ παρουσιάζουν μέγιστον ἐνδιαφέρον.

Εἶναι λυπηρὸν ὅτι μόνον τὰ κινητὰ εὑρήματα καὶ ἐκ τῶν τάφων μόνον εἰς διεσώθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης. Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον ἡ ἀνασκαφὴ νὰ ἐνηργεῖτο μὲ ἄνεσιν χρόνου καὶ χωρὶς ἀντιδράσεις, ἡ Ὑπηρεσία νὰ διέθετε ἐπαρκῆ μέσα καὶ τὸ ἀναγκαῖον ἐπιστημονικὸν καὶ τεχνικὸν προσωπικόν, καὶ μέρη τοῦ νεκροταφείου μὲ τοὺς σπουδαιοτέρους τάφους τοὐλάχιστον νὰ διετηροῦντο ἐπὶ τόπου, ἐνσωματούμενοι εἰς τὰς πανεπιστημιακὰς ἐγκαταστάσεις.

Ἀνασκαφαὶ οἰκοπέδων

α) Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Λολίδη

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου 1965, ἐκσκαπτομένου οἰκοπέδου τῶν ἀδελφῶν Λολίδη ἐπὶ τῶν ὁδῶν Φιλίππου, Χριστοπούλου καὶ Κοζάνης (Σχέδ. 6), ἀπεκαλύφθησαν σπουδαῖα λείψανα τοίχων, δαπέδων καὶ θεμελίων, τὰ ὁποῖα ἀτυχῶς κατεστράφησαν κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῶν μηχανικῶν ἐκσκαφέων. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα περιωρισμένη ἐπέτυχε, μόνον ἐν μέρει, νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ σχέδιον, τὴν τοιχοδομίαν καὶ λεπτομερείας τῶν κατασκευῶν. Ἐν Σχεδ. 6, κατὰ τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εἰκονίζονται κυρίως τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα δεξαμενῆς, ὡς προκύπτει μάλιστα ἐκ τοῦ ὑδραυλικοῦ κονιάματος, τῶν ἐνισχυτικῶν ἀποτμήσεων τῶν ἐσωτερικῶν γωνιῶν

Σχέδ. 7. Τομὴ Α - Α' τῶν λειψάνων ἐν οἰκοπέδῳ ἀδελφῶν Λολίδη

καὶ τῆς ἐνισχύσεως τῆς νοτίας πλευρᾶς διὰ κατασκευῆς ἔτι παχυτέρου τοίχου μετὰ ἐνισχυτικῶν παραστάσεων. Τὸ δάπεδον τῆς δεξαμενῆς, εὑρισκόμενον εἰς βάθος 5.10 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Φιλίππου, εἶχεν ἀνάλογον κατασκευήν. Τρεῖς ἐπάλληλοι σειραὶ πλίνθων ἦσαν ἐμβαπτισμέναι μὲ παχὺ κονίαμα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν ἀπετέλει ἁρμοὺς μεγάλου σχετικῶς πλάτους. Ἡ διακοσμητικὴ διάταξις τῶν πλίνθων καὶ οἱ ἐνδιάμεσοι ἁρμοὶ διεμόρφωνον ἐπιφάνειαν τοῦ δαπέδου ἔντεχνον. Ὑπὸ τὸ δάπεδον ἐνιαχοῦ παρετηρήθησαν τοῖχοι ἐνισχυτικοί.

Ἀνατολικῶς τῆς δεξαμενῆς, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν τοῦ δαπέδου, ἀνεσκάφη μέρος διαμερίσματος, τὸ ὁποῖον ἔφερε δάπεδον ψηφιδωτὸν μὲ πολύχρωμον γεωμετρικὴν διακόσμησιν καί, εἰς βάθος 0,60 μ. ἀπ' αὐτοῦ, ἕτερον δάπεδον διὰ κονιάματος (Σχέδ. 7).

Νοτίως τοῦ προαναφερθέντος διαμερίσματος διαμορφοῦται ἕτερον διαμέρισμα, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον πιθανῶς κατεστράφη κατὰ τὸ ἀνασκαφὲν μέρος, πάντως δὲν διεπιστώθη. Ἀλλὰ εἰς μικρὸν σχετικῶς βάθος, ἤτοι 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Φιλίππου, παρετηρήθη κατὰ τὴν ἀνατολικὴν παρειὰν τοῦ σκάμματος καὶ ἐν μέρει ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τὴν ὁδὸν Χριστοδούλου, δά-

πεδον ἐκ κονιάματος συνανῆκον μετὰ τοῦ πρὸς Ν. ἐνισχυτικοῦ τῆς δεξαμενῆς τοίχου.

Ἀτυχῶς κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, μολονότι ἡ ἐκσκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου παρηκολουθήθη ἐκ τοῦ σύνεγγυς, οὐδὲν ἀξιόλογον ἀπεκαλύφθη. Μόνον κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα ἀπεκαλύφθησαν, ἀφ' ἑνὸς τμῆμα τοίχου ὁμοίας τοιχοδομίας πρὸς τοὺς προηγουμένους μετὰ ἀνοίγματος πλάτους 1.15 μ., ἀφ' ἑτέρου λείψανα τοίχων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ καμπυλόγραμμος, πάχους ὑπὲρ τὰ 2 μ., οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐκτισμένοι ἀποκλειστικῶς διὰ λίθων, ἐνῷ οἱ χαρακτηριζόμενοι ἐν Σχεδ. 1 ὡς ὀπτοπλινθόκτιστοι ἀπετελοῦντο κυρίως ἐκ σειρῶν πλίνθων μὲ ἀραιὰς στρώσεις λίθων.

β) Οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φωτίου

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φωτίου πλησίον τοῦ Ὁσίου Δαυΐδ, ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἀψιδωτοῦ τοίχου καὶ μέρος ψηφιδωτοῦ δαπέδου ρωμαϊκῶν χρόνων, τὰ ὁποῖα ἀνεσκάφησαν μόνον ἐν μέρει, διότι ἡ ὁδὸς καὶ αἱ παρακείμεναι οἰκίαι δὲν ἐπέτρεπον περαιτέρω ἀνασκαφὴν (Πίν. 362 α).

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

1) Περιστερῶν Ν. Θεσσαλονίκης

Ἐντὸς τοῦ χωρίου Περιστερῶν Νομοῦ Θεσσαλονίκης, κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1965, κατὰ τὴν ἀνόρυξιν σκάμματος ἀνευρέθη μεγάλη πηλίνη ἐρυθρόμορφος λεκανὶς μετὰ πώματος (Πίν. 360 α). Αὕτη φέρει ἐπὶ τοῦ πώματος παράστασιν προετοιμασίας γάμου εἰς δύο σκηνάς. Τὸ σῶμα τῆς λεκανίδος κοσμεῖ πλατεῖα ζώνη ἐξ ἀνθεμίων καὶ ἀνθέων λωτοῦ, παρόμοιον δὲ κόσμημα φέρει τὸ κομβίον τοῦ πώματος. Διάμ. ἄνευ λαβῆς 0,39, μῆκ. μετὰ λαβῆς 0,58, ὕψ. 0,22 μ. Ἡ λεκανὶς χρονολογεῖται εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

2) Περιοχὴ Ἀλλατίνι

Κατὰ Μάϊον τοῦ 1965, πλησίον τοῦ ἐργοστασίου Ἀλλατίνι, ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως ἀρχαῖοι τάφοι. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν (Πίν. 360 β) ἀνευρέθη εἰς καλὴν κατάστασιν, ἀλλὰ σεσυλημένος. Κατὰ τὴν ἔρευναν ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν μόνον πήλιναι ἐπίχρυσοι ψῆφοι ἐξ ὅρμου. Ὁ τάφος ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ μεγάλων λιθίνων πλακῶν, πάχους 0,25 μ., ὁμοία δὲ πλὰξ ἐκάλυπτε τὴν ὀροφήν. Τὸ μῆκος αὐτοῦ ἦτο 2.30, τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος 1.30 μ. Ἐσωτερικῶς οἱ τοῖχοι κατὰ τὰ τρία τέταρτα τοῦ ὕψους ἐκαλύπτοντο δι' ἐρυθροῦ χρώματος.

Πολλὰ κτερίσματα ἐξήχθησαν ἀπὸ σημεῖον ἀπέχον ὀλίγας δεκάδας μέτρων ἐκ τοῦ ἀνωτέρω τάφου, ἀνῆκον δὲ εἰς ἕτερον τάφον, ἐκτὸς ἐὰν προέρχωνται ἀπὸ τὸν προαναφερθέντα καὶ ἀπερρίφθησαν ἐκεῖ. Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς: Λάγυνος χαλκῆ μὲ γωνιῶδες περίγραμμα, ραμφόσχημον στόμιον καὶ λαβήν, ἧς τὸ ἄνω τμῆμα ἀπολήγει εἰς κεφαλὴν γυναικὸς μὲ κόμμωσιν καλῶς εἰργασμένην (ὕψ. 0,22, διάμ. κοιλίας, 0,14, διάμ. βάσεως 0,122 μ.). Χαλκῆ φιάλη μετὰ λαβῆς (patera) φέρουσα ἐγχαράκτους ὁμοκέντρους κύκλους, ὁριζόντιον περιχείλωμα καὶ λαβὴν ἀπολήγουσαν εἰς δακτύλιον μετὰ δύο βλαστοειδῶν ἀποφύσεων (διάμ. χείλους 0,278, διάμ. βάσεως 0,21, ὕψ. 0,047, μῆκ. μετὰ τῆς λαβῆς 0,416 μ.). Χαλκῆ πρόχους μὲ σφαιρικὸν σῶμα καὶ λαβὴν ταινιωτὴν προσηρμοσμένην δι' ἥλων (ὕψ. 0,13, διάμ. κοιλίας 0,15, διάμ. χείλους 0,106 μ.). Ἀγγεῖον ἀρυβαλλόσχημον, ἔχον τὰ χείλη ἐξαιρετικῶς ἀνεπτυγμένα (ὕψ. 0,125, διάμ. κοιλίας 0,071, διάμ. βάσεως 0,056 καὶ ἄνοιγμα χείλους 0,80 μ.). Ἀρύταινα χαλκῆ, ἀποκεκρουμένη κατὰ τὸ ἄκρον τῆς λαβῆς (διάμ. 0,06 μ.).

Ἀνευρέθησαν ἐπίσης τεμάχια πηλίνων διακοσμητικῶν ἀναγλύφων ἐπιχρύσων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς πέντε συμπλέγματα ἐκ δύο ἀντιμετώπων γρυπῶν σπαρασσόντων ἵππον (Σχέδ. 8). Ἅπαντα φέρουν ἀνὰ δύο ὀπὰς εἰς τὰ ἴδια πάντοτε σημεῖα, ἤτοι εἰς τὸ κέντρον τῶν πτερύγων τῶν γρυπῶν, ἀπετέλουν δὲ πιθανώτατα ἐξωτερικὴν διακόσμησιν ξυλίνης λάρνακος ἢ νεκρικῆς κλίνης. Κωδωνόσχημος κρατηρίσκος, ἐρυθρόμορφος, φέρει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως παράστασιν δύο μορφῶν γυναικείας καὶ ἀνδρικῆς γυμνῆς, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας ἔφηβον κεκαλυμμένον διὰ τοῦ ἱματίου. Ἐργασία πρόχειρος, ὀπτησις κακή. Ὕψ. 0,17, διάμ. χείλους 0,185, διάμ. βάσεως 0,095 μ. Δύο ἐρυθρόμορφα ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια φέροντα παράστασιν Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτος. Τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν, ἀκέραιον, ἔχει ὕψ. 0,116 καὶ διάμ. κοιλίας 0,052 μ. Τὸ ἕτερον, ἀποκεκρουμένον ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ λαιμοῦ, ἔχει ὕψ. 0,10 καὶ διάμ. κοιλίας 0,06 μ. Ἀνευρέθησαν ὡσαύτως τρεῖς λύχνοι, ὁ εἷς τῶν ὁποίων δίμυξος μὲ γάνωμα ἀρίστης ποιότητος, φέρων ὑπολείμματα σιδηροῦ ἀντικειμένου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πιθανώτατα ἐστηρίζετο. Κύλιξ μὲ ὑπερυψωμένας λαβὰς ἀποκεκρουμένη, δίωτος χαμηλὸς σκύφος ἔχων τὰς λαβὰς ἀποκεκρουμένας, κυάθιον, ἅπαντα μελαμβαφῆ μετὰ ἐμπιέστων ἀνθεμίων, μικρὸς κορινθιακὸς κώθων ἀκέραιος,

οἰνοχοΐσκη εἰς τεμάχια καὶ σκύφος ἐλλιπὴς καὶ ἀποκεκρουμένος, ἐπίσης κορινθιακά.

Ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω ἀντικείμενα χρονολογοῦνται εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ.

3) Γέφυρα Θεσσαλονίκης

Εἰς τὸ χωρίον Γέφυρα Θεσσαλονίκης, πλησίον τοῦ μακεδονικοῦ τάφου τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου, ἀνευρέθη τυχαίως κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1965 καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης ὑδρία - κάλπις ἐκ καθαροῦ σφυρηλάτου ἀργύρου (Πίν. 361 ς'), διακεκοσμημένη περὶ τὸ χεῖλος δι' ἰωνικοῦ κυματίου. Συνεπληρώθη τὸ κάτω τμῆμα τῆς κοιλίας καὶ ἡ μία τῶν ὁριζοντίων λαβῶν. Ἡ βάσις ἔχει ὑποστῆ σημαντικὴν ἀλλοίωσιν καὶ ἀπώλεσε τὸ ἀρχικὸν σχῆμα. Ὕψος 0,30, διάμ. κοιλίας 0,24, διάμ. χείλους 0,12, διάμ. βάσεως 0,14 μ. Χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

4) Λητὴ Θεσσαλονίκης

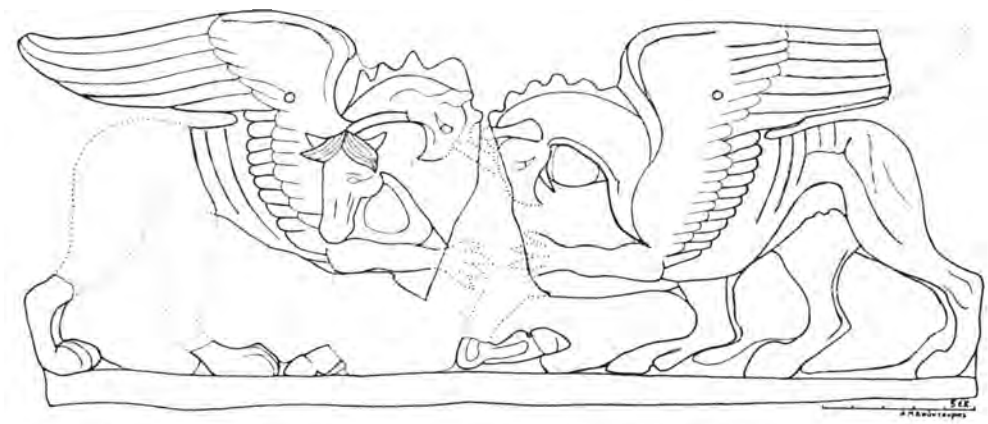
Παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης, προερχόμενα κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ εὑρέτου, ἐκ τάφων πλησίον τοῦ χωρίου Λητὴ Θεσσαλονίκης, ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων, χαλκᾶ ψέλια καὶ πηλίνη πυξὶς μετὰ καλύμματος, ἐρυθροβαφής.

5) Εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης πλὴν ἄλλων εἰσήχθησαν δύο κράνη, τὸ ἓν ἐκ τῆς *Μονῆς τῆς Ἁγ. Ἀναστασίας*, τὸ δὲ ἕτερον ἐκ τῆς περιοχῆς *Γιαννιτσῶν* (χωρίον *Μάνδαλον*). Ἀμφότερα ἀνήκουν εἰς τὸν Ἰλλυρικὸν λεγόμενον τύπον, ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖ ἐν Μακεδονίᾳ. Τὰ κράνη τοῦ τύπου αὐτοῦ χρονολογοῦνται εἰς τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα (Bericht über die Ausgrabungen in Olympia, VI, σ. 138 κ.ἑ.)· εἰς τὴν Βόρειον Ἑλλάδα ὅμως ὁ τύπος ἐξακολουθεῖ καθ' ὅλον τὸν 5ον μέχρι τοῦ 4ου αἰῶνος (Snodgrass, Early Greek Armour and Weapons, σ. 20 καὶ ὑποσ. 75).

6) Κατὰ τὸ ἔτος 1965 παρεδόθησαν ὡσαύτως δεκατέσσαρα ἀργυρᾶ νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δέκα τετράδραχμα Φιλίππου Β' τοῦ ἔτους 356 π.Χ., δύο ἀθηναϊκὰ τετράδραχμα, μία δραχμὴ Βοιωτῶν καὶ μία δραχμὴ Φιλίππου Γ'.

7) Τορώνη

Εἰς Τορώνην Σιθωνίας Χαλκιδικῆς ἀνευρέθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης

Σχέδ. 8. Γραμμικὴ ἀναπαράστασις πηλίνου ἐπιχρύσου ἀναγλύφου ἐκ τάφου περιοχῆς Ἀλλατίνι

ἀπλαστικὸν ἀγγεῖον εἰς σχῆμα κριοῦ φέρον γάνωμα μελανὸν κακῆς ποιότητος, ἀποτετριμμένον, ὕψ. 0,23 καὶ μήκ. 0,25 μ. (Πίν. 361 ε). Ἀνήκει εἰς τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ μικροῦ χαλκοῦ νομίσματος, τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ ἀγγείου. Παρόμοιον ἀγγεῖον, ὀλίγον μικροτέρων διαστάσεων, ὑπάρχει εἰς τὴν ἐν Πολυγύρῳ εὑρισκομένην Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Λαμπροπούλου.

8) Σταυρούπολις Θεσσαλονίκης

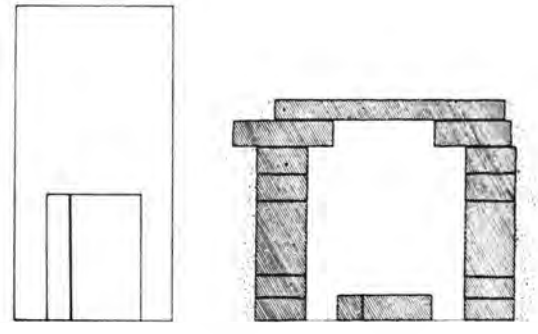
Εἰς Σταυρούπολιν, συνοικίαν κειμένην εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τμῆμα τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης, κατὰ τὴν ἀνόρυξιν φρέατος ὑπὸ ἰδιώτου, ἀνευρέθησαν ὀκτὼ ὑπερμεγέθεις πήλινοι πίθοι, ἐκ τῶν ὁποίων τέσσαρες ἀκέραιοι καὶ τέσσαρες εἰς τεμάχια, κατὰ χώραν ὁ εἷς παραπλεύρως τοῦ ἄλλου. Τὸ ἄνω τμῆμα αὐτῶν ἔκειτο εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ὁ μέγιστος ἐκ τῶν ἀκεραίων (Πίν. 361 γ) ἔχει ὕψος 2, μέγιστον πλάτος

0,80, ὁ δὲ μικρότερος ὕψος 1.10 καὶ πλάτος 0,50 μ. Ἀνήκουν εἰς τὴν πρώϊμον ἐποχὴν τοῦ σιδήρου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὁμοῦ μετ' αὐτῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων.

ΠΟΤΕΙΔΑΙΑ

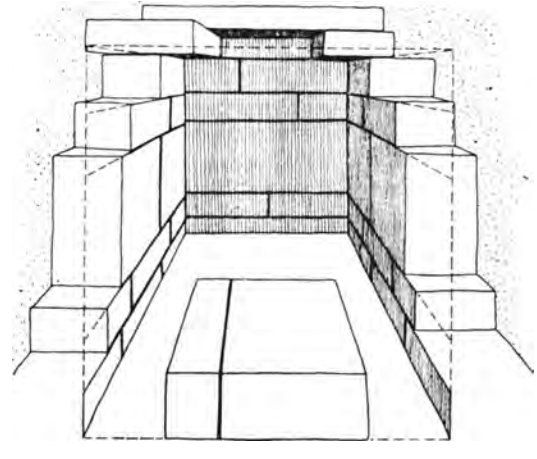
Ἀρχομένου τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1965, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διανοίξεως νέας τουριστικῆς ὁδοῦ 2 χλμ. Β. τῆς Ποτειδαίας, ἀπεκαλύφθησαν τάφοι ἀνήκοντες εἰς τὸ γνωστὸν ἀπὸ τοῦ 1959 νεκροταφεῖον (BCH 1960: Chron. des Fouilles, 1959, σ. 793, εἰκ. 4 - 7). Ὁ μεγαλύτερος ἐκ τῶν τάφων ἀνευρέθη κατὰ μέγα μέρος κατεστραμμένος, ἠρευνήθη ὅμως συστηματικῶς. Οὗτος ἔχει μῆκος 3, πλάτ. 1.52 καὶ ὕψ. 1.63 μ., ἦτο δὲ ἐκτισμένος κατὰ τὸ ψευδοϊσοδομικὸν σύστημα δι' ἀσβεστολιθικῶν πλίνθων καλῶς εἰργασμένων καὶ ἐπιμελῶς προσηρμοσμένων (Σχέδ. 9 - 10). Ἐκαλύπτετο ἐσωτερικῶς διὰ λεπτοτάτου κονιάματος. Ἡ ἐπικάλυψις τοῦ τάφου εἶχε γίνει κατ' ἐκφορικὸν τρόπον διὰ δύο σειρῶν πλακῶν. Ἐξ αὐτῶν σῴζονται μόνον αἱ πλάκες τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

Ἐκ τοῦ τάφου αὐτοῦ ἐξήχθησαν τὰ κάτωθι ἀντικείμενα: Χρυσᾶ φύλλα δρυὸς καὶ αὐλοειδὲς στέλεχος, τὰ ὁποῖα μετὰ τὸν καθαρισμόν των ἀπετέλεσαν χρυσοῦν στέφανον (Πίν. 361 α).

Σχέδ. 9. Τομὴ καὶ κάτοψις τάφου Ποτειδαίας

Πηλίνη οἰνοχόη ἀρίστης τέχνης μὲ διακόσμησιν τύπου «δυτικῆς κλιτύος», ὕψ. 0,19 μ. (Πίν. 361 β). Δύο σκυφίδια μὲ διακόσμησιν ἐπίσης «δυτικῆς κλιτύος», ὕψ. 0,05 καὶ διαμ. 0,10 μ. ἑκάτερον. Τρία σκυφίδια ἄνευ διακοσμήσεως,

Σχέδ. 10. Προοπτικὴ ἀπεικόνισις τοῦ τάφου ἐν Σχέδ. 9

ὕψ. 0,037 καὶ διαμ. 0,08 μ. ἕκαστον. Σιδηρᾶ στλεγγὶς καὶ σιδηροῦν ξίφος, σῳζον ἐπ' αὐτοῦ ἴχνη ξύλου, ὡς ἐπίσης καὶ δύο δακρυδόχοι, ὕψ. 0,13 μ.

Τὰ ἀνωτέρω κτερίσματα ἀνευρέθησαν συγκεντρωμένα εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου, ἔνθα ὑπῆρχε λιθίνη βάσις, ὕψ. 0,25 ἀποτελουμένη

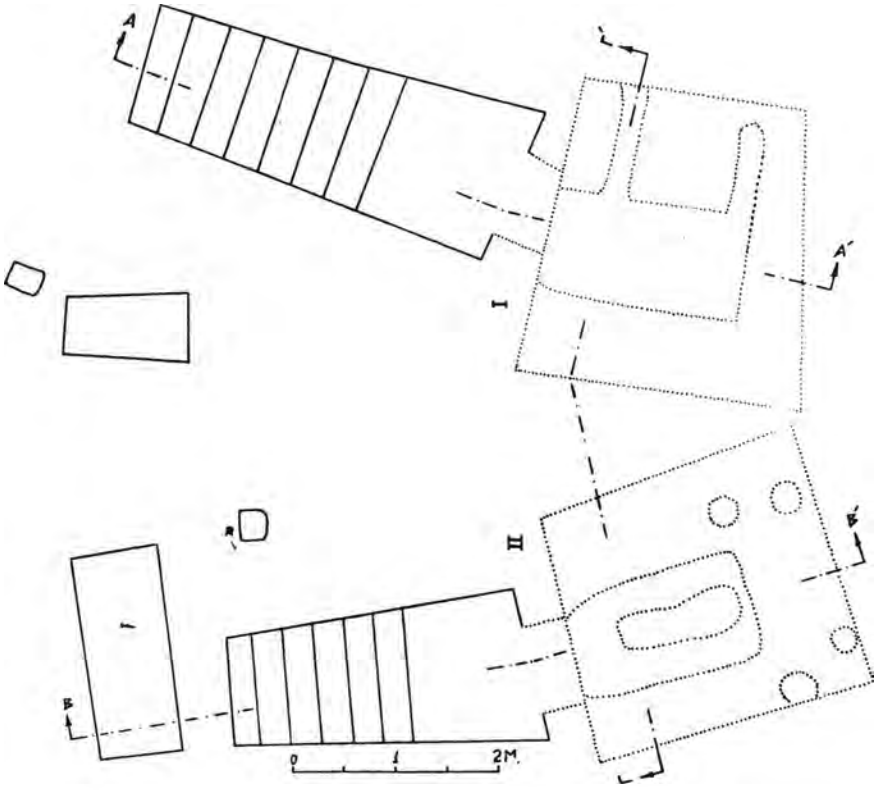
ἐκ δύο ὁριζοντίων πλακῶν, διαστ. 0,67 x 1.30 καὶ 0,22 x 1.30 μ. Ἐπὶ τῆς βάσεως ἀνευρέθησαν τὰ τεμάχια τοῦ στεφάνου μετὰ λειψάνων ξυλίνου κιβωτίου, τὰ ὑπόλοιπα δὲ κτερίσματα ἑκατέρωθεν τῆς βάσεως, ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

Παραπλεύρως ἀνευρέθησαν ἕτεροι τρεῖς μικρότεροι τάφοι ἄνευ κτερισμάτων. Κτερίσματα ἀξιόλογα ἐξήχθησαν ἐξ ἑτέρου τάφου, ἀνευρεθέντος ὀλίγον νοτιώτερον, ταῦτα δὲ εἶναι τὰ ἑξῆς: Τρεῖς χρυσοῖ δακτύλιοι, οἱ δύο τῶν ὁποίων φέρουν δισκοειδῆ σφενδόνην μὲ διάμετρον 0,024 μ. Ἀργυρᾶ ἀγγεῖα (Πίν. 361 δ) ἤτοι: ἠθμός, διαμέτρου 0,11 μ., μετὰ λαβῶν καταληγουσῶν εἰς κεφαλὰς χηνός, βαθεῖα κύλιξ μετὰ χαμηλοῦ ποδός, ὕψ. 0,15 καὶ διαμ. 0,125 μ., ἀρύταινα μετὰ λαβῆς ἀπολῃγούσης εἰς κεφαλὴν χηνός, ἀπιόσχημον ἀγγεῖον μετὰ λίαν στενοῦ καὶ ὑψηλοῦ λαιμοῦ, ὕψ. 0,16 μ. Τὰ εὑρήματα ταῦτα παρουσιάζουν ὁμοιότητα κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν διακόσμησιν πρὸς τὰ χαλκᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα τοῦ Δερβενίου.

ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ - ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

ΛΟΓΓΟΣ ΕΔΕΣΣΗΣ

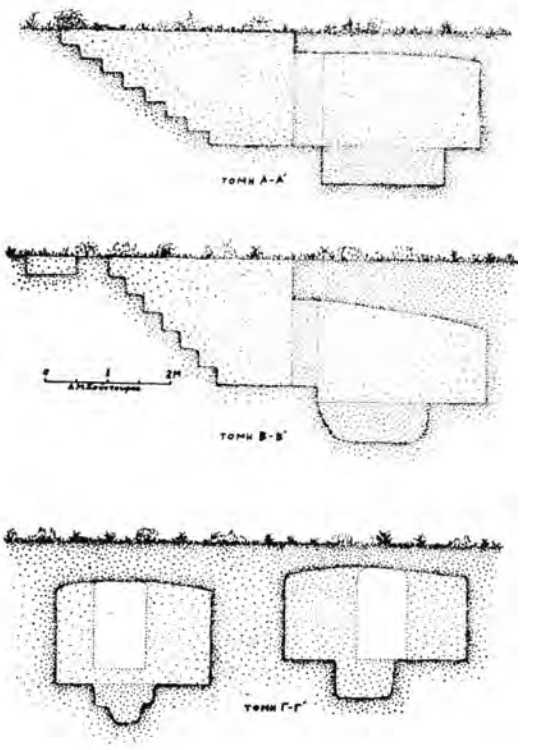
Κατὰ Νοέμβριον 1965 ἀνεσκάφησαν, τυχαίως ἀποκαλυφθέντες, τάφοι ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐντὸς ὀπωρῶνος τοῦ Κωνσταντίνου Μπιζάτη εἰς τὸν «Λόγγον» τῆς Ἐδέσσης ὑπὸ τὴν ἐπιτόπιον ἐπίβλεψιν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ Ἀλίκης Στουγιαννάκη. Οἱ τάφοι εὑρίσκοντο εἰς ἐλάχιστον βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους (Πίν. 362 ζ), ἦσαν δὲ λελαξευμένοι ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου πλησίον ἀλλήλων. Ἀπεκαλύφθησαν δύο μονοθάλαμοι τάφοι μετὰ δρόμου, εἰς λακκοειδὴς ὀρθογώνιος καὶ τινα λαξεύματα, περὶ ὧν ἐν τέλει.

Σχέδ. 11. Τὸ σύμπλεγμα τῶν ἀποκαλυφθέντων παρὰ τὴν Ἔδεσσαν τάφων

Ὁ πρῶτος μονοθάλαμος λαξευτὸς τάφος (Ι) (Σχέδ. 11 καὶ 12, τομὴ Α - Α· Πίν. 362 ζ, κάτω ἀριστερά, καὶ 362 η) εὑρέθη σεσυλημένος. Ὁ δρόμος δι' ἑπτὰ βαθμίδων λαξευτῶν ὡδήγει εἰς ἐπίπεδον ἔδαφος πρὸ τῆς εἰσόδου, ἡ ὁποία ἦτο πεφραγμένη δι' ὀγκωδῶν πωρολίθων, ὡς συνήθως, ἀλλ' ἐκ τούτων τρεῖς μόνον εὑρέθησαν κατὰ χώραν (Πίν. 362 η). Ὁ θάλαμος

(Σχεδ. 11 καὶ Σχεδ. 12, τομαὶ Α - Α΄ καὶ Γ - Γ΄) ἦτο ἀνωμάλως λελαξευμένος κατὰ τὰ τοιχώματα καὶ τὴν ὀροφήν, πέριξ δὲ τοῦ δαπέδου διεμορφοῦντο ἕδρανα, ὡς συνήθως εἰς λαξευτοὺς τάφους, διὰ τὴν ἐναπόθεσιν νεκρῶν καὶ κτερισμάτων. Διάσπαρτα ἐν τῇ ἐπιχώσει τοῦ δρόμου καὶ τοῦ θαλάμου εὑρέθησαν τὰ ἐν Πίν. 362 β, θ τεμαχία πηλίνων εἰδωλίων, τὸ κυάθιον ἐν Πίν. 362 γ, ἄλλα τεμάχια ὁμοίων εἰδωλίων καὶ ἀγγείων, ὡς καὶ τεμάχια ἑλληνιστικῶν πυξίδων, βαλσαμαρίων καὶ ἀμφορέων ὁμοίων πρὸς τοὺς εὑρεθέντας εἰς τὸν πλησίον τάφον ὑπ' ἀριθ. ΙΙ (πρβλ. Πίν. 365 η - θ) καί, τέλος, σιδηροῖ ἧλοι.

Σχέδ. 12. Τομαὶ τῶν τάφων Ι καὶ ΙΙ

Ὁ δεύτερος λαξευτὸς τάφος (ΙΙ) (Σχέδ. 11 καὶ 12, τομαὶ Β - Β΄ καὶ Γ - Γ΄) εἶχε τὰ αὐτὰ βασικὰ στοιχεῖα (δρόμος μετὰ βαθμίδων, θάλαμος μετὰ ἑδράνων κλπ.), ἀλλ' ἡ λάξευσις γενικῶς ἦτο ἀμελεστέρα, ἐπὶ δὲ τοῦ πειοσχήμου ἑδράνου παρετηρήθησαν μικροὶ κυκλικοὶ λάκκοι διὰ τὴν ἐναπόθεσιν ὀστῶν καὶ κτερισμάτων πιθανῶς, ἐκ προηγουμένων ταφῶν. Εἰς τὸν τάφον τοῦτον ὡδηγήθημεν ἐκ τοῦ προηγουμένου, διότι αἱ δύο πλησίον ἀλλήλων γωνίαι τῶν τάφων ἐπεκοινώνουν διὰ μεταγενεστέρου ἀνοίγματος. Καὶ ὁ τάφος οὗτος ἦτο σεσυλημένος, διότι καὶ ἡ εἴσοδος εἶχε παραβιασθῆ, ἀλλ' εὑρέθησαν περισσότερα κτερίσματα, ἐντὸς τοῦ θαλάμου κυρίως, ἐξ ὧν τινα κατὰ χώραν. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ δρόμου εὑρέθησαν, ἐκτὸς ὀστράκων μᾶλλον ἀσημάντων καὶ σιδηρῶν ἥλων, τὸ ἐν Πίν. 363 α θραῦσμα μαρμαρίνου γλυπτοῦ, πιθανῶς ἀσχέτου πρὸς τὸν τάφον, τὸ τεμάχιον πινακίου ἐν Πίν. 363 β, τὸ κάτω ἥμισυ τῆς πυξίδος ἐν Πίν. 364 ε, ἐνῷ τὸ κάλυμμα τῆς πυξίδος εὑρέθη ἐντὸς τοῦ τάφου. Εἰς τὸν θάλαμον τοῦ τάφου εὑρέθησαν κτερίσματα κατὰ φωλεὰς καὶ ταφὴ εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ ἴσως ἀδιατάρακτος. Τῆς ταφῆς τὰ κτερίσματα, πλήν τινων ἀσημάντων, ἦσαν τὰ ἐν Πίν. 365 α - ζ εἰκονιζόμενα. Τὰ λοιπὰ κτερίσματα εὑρέθησαν κατὰ ὁμάδας, ὡς ἑξῆς: Παρὰ τὴν νοτίαν γωνίαν, ἐντὸς δύο κοίλων θέσεων, εὑρέθησαν: α) τὸ κυάθιον ἐν Πίν. 364 α καὶ β) ἡ στλεγγὶς ἐν Πίν. 363 ς΄, τὰ κυάθια ἐν Πίν. 364 γ - δ, τρεῖς σιδηροῖ ἧλοι καὶ λείψανα σκελετοῦ. Παρὰ τὴν ἑτέραν γωνίαν τοῦ βάθους, ἐντὸς ἑτέρων δύο κοιλοτήτων, εὑρέθησαν: α) ἡ ἄβαφος πρόχους ἐν Πίν.

364 ια, ὀρθία ἐπ' αὐτῆς δὲ ἡ βάσις καὶ περὶ αὐτὴν τὰ λοιπὰ τεμάχια τοῦ κανθάρου ἐν Πίν. 364 ι, καὶ β) ἀμφορεὺς ἄβαφος ὡς ὁ ἐν Πίν. 365 η, τὰ τρία βαλσαμάρια ἐν Πίν. 364 η - θ καὶ χαλκοῦν νόμισμα τοῦ Φιλίππου Β΄. Διάσπαρτα εὑρέθησαν τὰ ἀντικείμενα ἐξ ὑαλομάζης ἐν Πίν. 363 ε, ὑπὲρ τοὺς δέκα ἀστράγαλοι καί, ἐκτὸς ἄλλων μᾶλλον ἀσημάντων, τὸ πινάκιον ἐν Πίν. 363 γ - δ, τὰ κυάθια ἐν Πίν. 364 β, ς΄, τὸ βαλσαμάριον ἐν Πίν. 364 ζ, καὶ οἱ ἀμφορεῖς ἐν Πίν. 364 ιβ καὶ 365 η - ι. Ἐπίσης, δύο ἀκόμη χαλκᾶ νομίσματα, ἐξ ὧν τὸ ἕτερον τοῦ Κασσάνδρου, ἐλάχιστα ὑπολείμματα ἐκ χρυσοῦ στεφάνου πιθανῶς καὶ δακτυλιόλιθος ἄνευ παραστάσεως.

Ὁ ὀρθογώνιος τάφος (Ι) (Σχέδ. 11 καὶ 12, τομὴ Β - Β΄) διέσῳζε λείψανα σκελετοῦ κατὰ χώραν καὶ τὰ πήλινα ἀγγεῖα ἐν Πίν. 362 δ - ς΄.

Ὀρθογώνιον λάξευμα μικρῶν διαστάσεων (0,28 x 0,23 x 0,25 μ.) ὠνομάσθη ταφὴ α΄ (Σχέδ. 11) καὶ διέσῳζε λείψανα ταφῆς δι' ἐγχυτρισμοῦ, ἕτερα δὲ δύο ὀρθογώνια (Σχέδ. 11) οὐδὲν ἀπέδωσαν.

Οἱ τάφοι γενικῶς ἀνήκουν εἰς τοὺς χρόνους μετὰ τὸν Φίλιππον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν κτερισμάτων ἐν γένει καὶ μάλιστα ἐκ τῶν εὑρεθέντων νομισμάτων τοῦ Φιλίππου Β΄ καὶ τοῦ Κασσάνδρου. Οὐδὲν ἐκ τῶν κτερισμάτων ἀνήκει εἰς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν τάφων ἐγένετο ἐπιφανειακὴ ἐξερεύνησις τῆς περιοχῆς τοῦ «Λόγγου», καθαρισμὸς μέρους ἑλληνιστικοῦ τείχους, καθαρισμὸς τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Στρ. Πελεκίδη (ΑΔ 8 (1923), σ. 259 κ.ἑ.) καὶ συλλογὴ ὀστράκων καὶ ἄλλων μικροευρημάτων ἐκ διαφόρων θέσεων. Ἐγένοντο ἐπίσης ἐπιφανειακαὶ παρατηρήσεις κατὰ μῆκος τῆς κατὰ τὸ 1962 διανοιγείσης ὑπὸ τῆς ΔΕΗ τάφρου πρὸς ἀποχέτευσιν τῶν ἀκαθάρτων ὑδάτων τῆς Ἐδέσσης.

ΠΑΛΑΤΙΑΝΟΝ ΚΙΛΚΙΣ

Κατὰ Νοέμβριον 1965 ἐπανελήφθη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα παρὰ τὸ χωρίον Παλατιανὸν τοῦ Νομοῦ Κιλκὶς (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 212, Πίν. 180, καὶ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 207 κ.ἑ., Πίν. 234 β). Ἐγένετο κυρίως ἐπιφανειακὴ ἐξερεύνησις τῆς περιοχῆς τῶν δύο λόφων (Μακεδονικὰ 7 (1967) πίν. 24 α) καὶ παρακολούθησις καὶ ἀποψίλωσις τῆς περιμέτρου τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως, τὸ ὁποῖον ἀλλοῦ διατηρεῖται ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους (Πίν. 366 α) καὶ ἀλλοῦ εἰκάζεται ἐκ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους (Πίν. 366 β). Σημεῖα, τὰ ὁποῖα παρέσχον ἐπιφανειακὰς ἐνδείξεις. ἠρευνήθησαν προχείρως (Πίν. 366 γ - ε).

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΔΙΟΥ

Α. Νότιος περίβολος τῆς πόλεως

Συντόμου διαρκείας ἦτο καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἡ ἐργασία μας[1] εἰς τὸν «κλασσικὸν» τομέα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Δῖον, ἐντοπισθεῖσα εἰς τὸν νότιον περίβολον τῆς πόλεως.

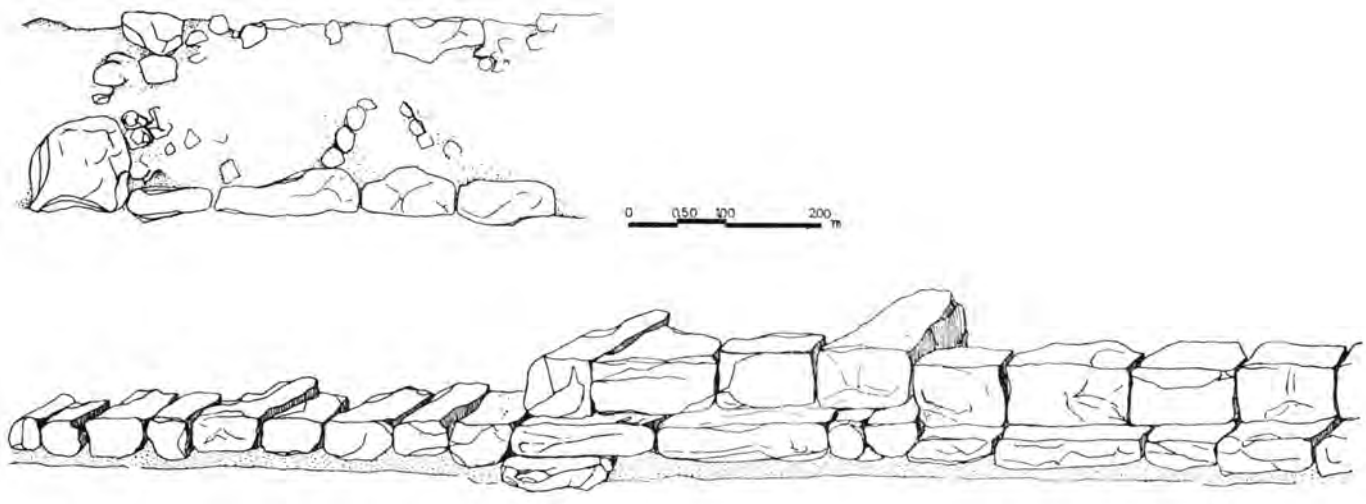
Παρηκολουθήσαμεν διὰ δευτέραν φοράν, ὁπωσδήποτε δὲ ἐντατικώτερον, τὸ τμῆμα τοῦ περιβόλου ἀπὸ τοῦ πύργου '63 β (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 344 κ.ἑ.) καὶ μέχρι τοῦ περιφράγματος πέριξ τοῦ Ἁγιονερίου, ὅπου, ὅμως, μόνον ἕνα πύργον ('65) ἠδυνήθημεν εἰσέτι νὰ βεβαιώσωμεν, εἰς ἀπόστασιν 96 μ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου '63 β'. Αἱ διαστάσεις τοῦ νέου πύργου εἶναι 7 x 3.50 μ. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ ἀνωδομή του ἔχει ταράξει κάπως τὴν εὐθυντηρίαν καὶ τὴν πρώτην σειρὰν τῶν δόμων του.

Ἡ μεταξὺ τῶν πύργων '63 β' καὶ '65 ἀπόστασις εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀπαιτουμένη διὰ δύο ἀκόμη πύργους. Παρὰ τὰς προσπαθείας μας ὅμως δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ βεβαιώσωμεν τὰς θέσεις των.

Ἡ σκέψις μας διὰ μίαν ὁλικὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου περιβόλου τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀνεβλήθη καὶ πάλιν, διότι τοῦτο θὰ ἦτο λίαν δαπανηρόν, ἀκόμη καὶ διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν μηχανικῶν μέσων τῆς Νομαρχίας Πιερίας.

Αἱ παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1963, περὶ τοῦ τρόπου οἰκοδομήσεως τοῦ τείχους κλπ., καθὼς καὶ περὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ τμήματος αὐτοῦ εἰς τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἐπεβεβαιώθησαν καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος.

Μία διεύρυνσις τῆς τομῆς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τείχους, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἡ ἀμαξιτὴ ὁδὸς καὶ τὸ περίφραγμα πέριξ τοῦ Ἁγιονερίου (Πίν. 367 α - β) καὶ ὅπου τὸ «λιθολόγημα» σῴζεται εἰς ἀρκετόν, ἴσως δὲ τὸ ἀρχικόν, ὕψος, ἔδειξεν, ὅτι ἡ ἐπίχωσις εἰς τὰ κατώτερα ἀδιατάρακτα στρώματα συνίστατο ἐκ διαλελυμένων, ὠμῶν πλίνθων. Προέρχεται δηλαδὴ ἐκ τῆς ἀνωδομῆς τοῦ τείχους. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὡς ἔχει σημειωθῆ καὶ εἰς τὴν προηγουμένην ἔκθεσιν (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 344 κ.ἑ.), τὸ «λιθολόγημα» σῴζει τὸ ἀρχικὸν πλάτος του, ἤτοι 3.40 μ.

Σχέδ. 1. Τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τείχους τοῦ Δίου

Εἰς ἕτερον σημεῖον τοῦ δυτικοῦ περιβόλου, ὀλίγον πρὸ τοῦ γωνιακοῦ ΒΔ. πύργου τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἀνωδομῆς τοῦ τείχους, ὅπου ὁ χείμαρρος κατέφαγε μέγα μέρος του, ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐργασθῶμεν ἐπ' ὀλίγον διὰ νὰ καθαρίσωμεν, σχεδιάσωμεν καὶ φωτογραφήσωμεν τὰ ὑπολείμματα τοῦ ἀρχαίου τείχους, τὰ ὁποῖα ἀπεκάλυψαν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ οἱ κατασκευασταὶ τῆς νέας γεφύρας, οἱ ὁποῖοι ἐτοποθέτησαν κροκαλοφόρα συρματοπλέγματα διὰ τὴν «μαλακὴν» πτῶσιν τῶν ὑδάτων τοῦ χειμάρρου (Πίν. 367 γ - δ, 368 α - β· Σχέδ. 1).

1. Εἰργάσθημεν ἀπὸ 20 Σεπτεμβρίου ἕως 9 Ὀκτωβρίου 1965 μὲ 10 ἐργάτας κατὰ μέσον ὅρον ἡμερησίως. Ἐκ τοῦ σχετικοῦ κονδυλίου τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου ἐδαπανήθησαν δρχ. 20.000. Χρέη βοηθοῦ ἀνέλαβεν ὁ φοιτητὴς τοῦ ἱστορικοῦ - ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τῆς Φιλοσ. Σχολῆς κ. Ἀναστ. Χρηστίδης. Τὰ δύο σχέδια εἶναι τοῦ φοιτητοῦ τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου κ. Δημ. Κωτσάκη.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο σῴζεται, εἰς μῆκος 5.25 μ., μόνον ἡ εὐθυντηρία τοῦ τείχους καὶ ἐν συνεχείᾳ, ἐπὶ 9 εἰσέτι μ., ἡ εὐθυντηρία καὶ ἡ πρώτη σειρὰ τῶν δόμων τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως. Τὸ ἀρχικὸν πλάτος τοῦ τείχους καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ εἰς ἕτερα σημεῖα, ἠλαττώθη κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους εἰς 2.10 μ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ τμήματος τούτου, τὸ ὁποῖον σῴζεται μόνον εἰς μῆκος 6.50 μ., εἶναι ἀσβεστόκτιστος, δηλ. ἔχει «μυστρωθῆ», ἀφοῦ ἐκόπη τὸ πάχος τοῦ τείχους.

Τὰ ἀδιατάρακτα χώματα καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι ἐρυθρωπά, ἦσαν δηλαδὴ αἱ διαλελυμέναι, ὠμαὶ πλίνθοι τῆς παλαιᾶς ἀνωδομῆς τοῦ τείχους. Τὰ ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρεθέντα ὀλίγα ὄστρακα καὶ χαλκᾶ νομίσματα βεβαιώνουν, ὅτι καὶ τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ δυτικοῦ περιβόλου εἶναι σύγχρονον τοῦ μεγαλυτέρας ἐκτάσεως ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ νοτίου, ἐκτίσθη δηλαδὴ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Β. Ρωμαϊκὸν Ὠδεῖον

Εἰς τοὺς ἀγροὺς τῶν Ν. Ζαβαντία καὶ Κ. Τσιούτρα, ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως καὶ ἀνατολικῶς τοῦ θεάτρου, συνεχίσαμεν τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ ἀσβεστοκτίστου καμπύλου τοίχου ἑνὸς μεγάλου ἡμικυκλικοῦ οἰκοδομήματος, ἴσως ᾠδείου. Κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον τῶν ἐργασιῶν μας εἴχομεν ἀποκαλύψει τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον (;) καὶ μικρὸν μέρος τοῦ καμπύλου τοίχου· τὰ ἔσωθεν αὐτοῦ τετράπλευρα τμήματα τῆς οἰκοδομῆς περιεγράψαμε ὡς «πόδιον» καὶ παρετηρήσαμεν, ὅτι εἰς τὸ «πόδιον» τοῦτο εὕρομεν σφηνοειδεῖς δόμους ἐκ διαλελυμένης καμάρας. Ἤδη εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς καμπύλος τοῖχος, ὡς καὶ ὁ ἀμέσως ἔσωθεν καὶ παράλληλος τούτου, ὑπεβάσταζον μεγάλην καμάραν. Ἐφέτος ἀπεκαλύφθησαν ἐνδιάμεσα ἀνοίγματα. Οἱ δύο παράλληλοι τοῖχοι ἔχουν μόνον εἰς τὰ ἀνοίγματά των μεγάλους δόμους, ὡς ὀρθοστάτας, πέραν δὲ τούτων συνεχίζουν ἀσβεστόκτιστοι (Πίν. 368 γ - ε· Σχέδ. 2). Ἡ ἐπίχωσις εἰς τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα ἀποτελεῖται ἀπὸ σαθρὸν ἀσβεστοκονίαμα, κροκάλας καὶ ὀπτοπλίνθους. Ὀλίγα ὄστρακα ἀνάγονται εἰς τὸν 3ον μ.Χ. αἰ. Δὲν ἐφθάσαμεν, ὅμως, εἰσέτι εἰς σημεῖον, ὅπου ἴσως θὰ ἔχωμεν περισσότερα στοιχεῖα περὶ τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον καὶ ἐκ τοῦ παρατιθεμένου Σχεδ. 2 φαίνεται πελώριον. Ἡ ἀκτίς του εἶναι περίπου 29 μ.

Ἓν τεμάχιον ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου σῴζονται τρεῖς λαξευταὶ βαθμίδες (Πίν. 369 α) δυνατὸν νὰ ἀνήκῃ εἰς κερκίδα (πρώτη σειρὰ) κοίλου. Μεγ. σῳζ. μῆκος 1.25, ὕψ. 0,45, πλ. 0,95 μ. Πλάτος βαθμίδων 0,32 - 0,34, ὕψ. 0,18 - 0,26 μ.

Δὲν προέβημεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον περικλείουν οἱ καμπύλοι τοῖχοι. Μία τομή, ὅμως, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἀπεκάλυψε χαμηλὸν τοῖχον, ὁ ὁποῖος σχηματίζει γωνίαν καὶ οὐδέποτε ἦτο ὑψηλότερος, διότι εὕρομεν τὴν ἄνω ἀπόληξίν του. Ἡ θέσις του δὲν ἐσημειώθη ἀκόμη εἰς τὸ Σχέδ. 2 ἀκριβῶς καὶ δὲν φαίνεται ὅτι ἔχει σχέσιν πρὸς πόδιον σκηνῆς ᾠδείου.

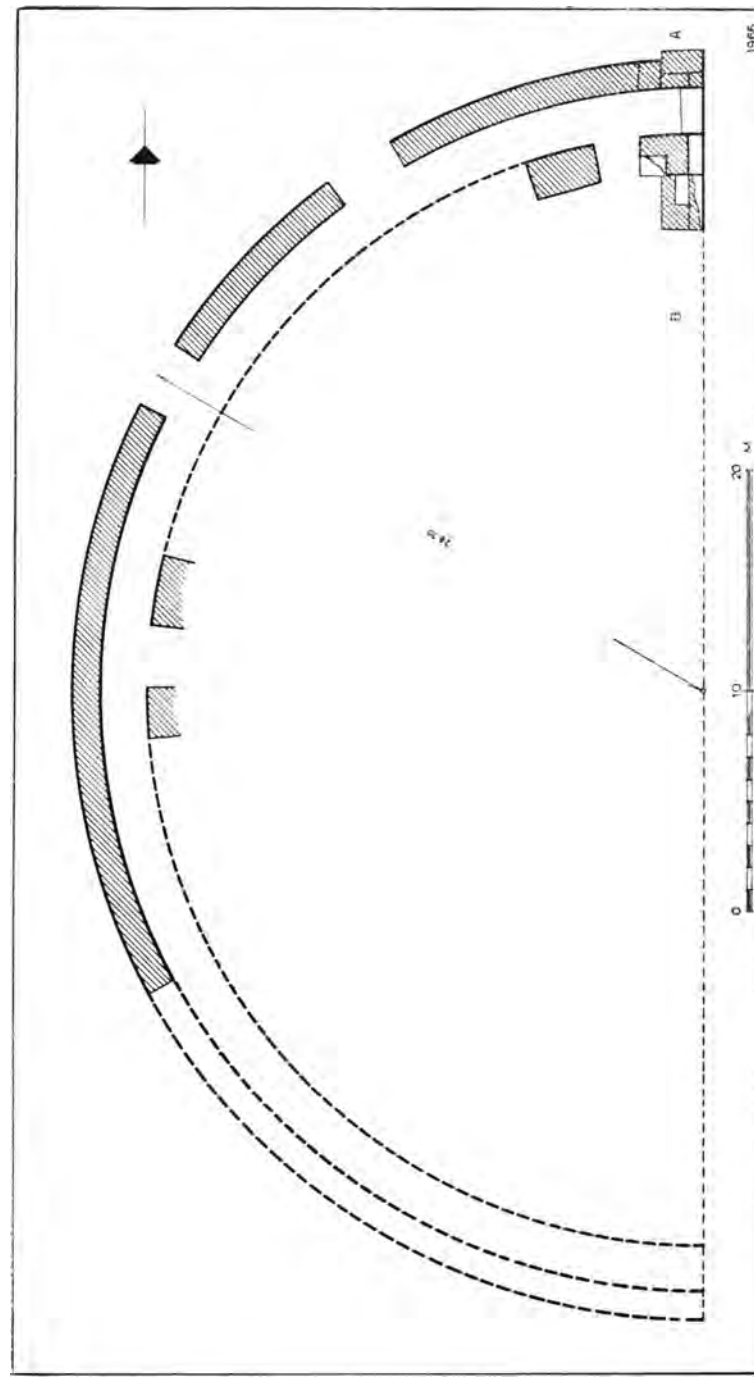
Ἀμέσως πρὸς Ν. τοῦ «ποδίου» καὶ πολὺ πλησίον πρὸς τὸ σημεῖον Β (Σχέδ. 2), ὅπου τὸ τμῆμα μὲ τὰς βαθμίδας, ἀναβλύζει ἄφθονον καὶ καλὸν ὕδωρ. Ἐὰν τὸ ὕδωρ δὲν ἀνέβλυζεν ἐκεῖ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, μὲ βάσιν τὴν ἀπόληξιν τοῦ τοίχου, θὰ ἠδύνατο νὰ σκεφθῇ κανεὶς μήπως πρόκειται περὶ πελωρίου νυμφαίου μᾶλλον παρὰ ᾠδείου.

Τὸ τελευταῖον θὰ ἤρμοζε πολὺ περισσότερον πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς Ὀλυμπίου. Διὰ τὴν θέσιν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διός, εἶναι δυνατὸν εἰς τὸ μέλλον τὸ πρῶτον ἀνασκαπτόμενον οἰκοδόμημα τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας εἰς τὸ Δῖον νὰ ἀποτελέσῃ μίαν ἔνδειξιν ἢ γενικῶς στοιχεῖον διὰ τὴν τοπογραφίαν τοῦ Δίου.

Εἰς τὰς διαφόρους τομάς, τὰς γενομένας εἰς τὸν μεταξὺ ᾠδείου καὶ θεάτρου χῶρον, ἀπεκαλύφθησαν μόνον ἄθλια ἐρείπια ἰδιωτικῶν ἴσως οἰκιῶν τῆς ὑστάτης ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ὀλίγα τεμάχια γλυπτῶν, ἐνῷ οἱ χωρικοὶ κατὰ τὴν καλλιέργειαν εὑρίσκουν πάντοτε εἰς τὸν ἴδιον χῶρον κάποιον εὕρημα. Τὸ 1964 κατὰ τὴν ἄροσιν ἀπεκαλύφθησαν δύο μεγάλα τεμάχια ἐκ δύο ἐπιγραφῶν (ψηφισμάτων). Ἡ γραφὴ τοῦ ἑνὸς εἶναι στοιχηδόν, ἀνήκει δὲ εἰς καλοὺς χρόνους. Τὸ ἕτερον θὰ πρέπῃ νὰ εἶναι ἑλληνιστικόν. Καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιγραφὰς ἀναφέρεται *τὸ ἱερὸν τοῦ Διὸς Ὀλυμπίου*. Αἱ ἐπιγραφαὶ μετεφέρθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπιτίμου Ἐφόρου κ. Χ. Μακαρόνα εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης.

Γ. Ἐπιτύμβιος «τράπεζα»

Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν παρέσχε, μέχρι τοῦδε τοὐλάχιστον, ἐντυπωσιακὰ κινητὰ καὶ ἄλλα εὑρήματα. Ἓν ἁπλούστατον, ἀλλὰ σημαντικὸν διὰ τὸν τύπον του, ἐπιτύμβιον μνημεῖον εὑρέθη ἐντετειχισμένον ἐντὸς τοίχου τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ αἰθρίου τῆς παλαιοχριστιανικῆς Β΄ βασιλικῆς, τὴν ὁποίαν ἀνασκάπτει ὁ καθηγητὴς κ. Πελεκανίδης. Εἰς τὴν καλωσύνην του χρεωστῶ τὴν ἄδειαν, ὅπως τὸ ἀναφέρω ἐνταῦθα. Τὸ ἀρχαῖον μὲ τὴν ἰδι-

Σχέδ. 2. Ρωμαϊκόν ᾠδεῖον

κήν του φροντίδα μετεφέρθη, μόλις ἀνεγνωρίσθη, εἰς τὸ τοπικὸν Μουσεῖον.

Πρόκειται περὶ ἑνὸς χαμηλοῦ, τετραπλεύρου, βαθροσχήμου ἐπιτυμβίου μνημείου (Πίν. 369 β - γ), ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου. Διαστάσεις 0,81 x 0,60, ὕψος 0,26 μ. Ὕψος κροτάφων, ἄνευ τῶν κυματίων, 0,175 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια καὶ αἱ τέσσαρες κάθετοι πλευραὶ τοῦ λίθου εἶναι καλῶς εἰργασμέναι. Αἱ ἄνω καὶ κάτω ἕδραι τοῦ κυβοσχήμου λίθου κοσμοῦνται διὰ κυματίων. Ἐπὶ τῆς προσόψεως, κατὰ ἀπροσδοκήτως ἄνισον κατανομὴν τοῦ χώρου, ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: *ΑΡΙΣΤΟΤΙΜΑ : ΣΩΣΟ(Υ)*. Ἐνῷ δηλαδὴ ἡ ἐπιγραφὴ ἀρχίζει ἀριστερὰ τῷ βλέποντι ἀμέσως μετὰ τὴν γωνίαν τοῦ λίθου, πρὸς τὰ δεξιὰ τὸ τέλος αὐτῆς ἀπέχει τῆς ἀντιστοίχου γωνίας κατὰ 0,27 μ. Ὕψος τῶν γραμμάτων *Ρ, Ι, Τ, Ο* 0,39 μ. Διάμετρος τοῦ *Ο* 0,03 μ. Τὸ μνημεῖον θὰ πρέπῃ νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ λίθου εἶναι λεία. Οὕτω τὸ λιτότατον κατασκεύασμα εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐπιτύμβιον μνημεῖον, ὁ δὲ τύπος του δὲν εἶναι ἄλλος ἢ μὴ κυριολεκτικῶς ἡ ἐπιτύμβιος «τράπεζα», τὴν ὁποίαν ἀνεζήτησε νὰ εὕρῃ εἰς διάφορα παρόμοια ἐπιτύμβια μνημεῖα ὁ νέος, ἐλπιδοφόρος ἀρχαιολόγος κ. Γ. Δεσπίνης (ΑΕ 1963, 46 κ.ἑ.).

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1965 ὁ ὑπογραφόμενος τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων τῆς ΙΔ΄ Περιφερείας, μετὰ ὀκταετῆ ὑπηρεσίαν ἐν Βεροίᾳ, μετετέθη εἰς Θεσσαλονίκην ὡς Προϊστάμενος τῆς ΙΓ΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας. Τὴν ΙΔ΄ Περιφέρειαν ἀνέλαβεν ἡ προαχθεῖσα εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Ἐφόρου δ. Ἀγγελικὴ Ἀνδρειωμένου.

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΒΕΡΟΙΑΣ

Εἰς τὸ νέον κτήριον τοῦ Μουσείου Βεροίας ἐγένοντο συμπληρωματικά τινα ἔργα διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν καὶ τὴν ἐγκατάστασιν κεντρικῆς θερμάνσεως.

Αἱ Συλλογαὶ τοῦ Μουσείου Βεροίας ἐπλουτίσθησαν κυρίως ἐκ τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν περιοχὴν Ναούσης, ὡς καὶ παρὰ τὸ χωρίον Λευκόπετρα ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Βερμίου πρὸς τὸν Ἀλιάκμονα (ἰδὲ κατωτέρω σ. 352). Ἐκ περισυλλογῆς τυχαίων εὑρημάτων προῆλθον διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τμήματα ἀγαλμάτων κλπ., ἐξ ὧν καὶ τὰ εἰκονιζόμενα ἐν Πίν. 370 α - ε ἤτοι:

α. Τὸ ἄνω μέρος μαρμαρίνης γυναικείας κεφαλῆς φερούσης καλύπτραν (Πίν. 370 α), ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ κ. Ζαρούκα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τρύφωνος.

β. Τμῆμα μαρμαρίνης ὑδρορρόης, σῳζον τὸ μέγιστον μέρος τῆς λεοντοκεφαλῆς, ἐκ τῆς οἰκίας Ἰορδάνου Κοσμίδου (Πίν. 370 γ).

γ. Τεμάχιον μαρμαρίνου ἰωνίζοντος κιονοκράνου σῳζον δεξιὰν ἕλικα (Πίν. 370 δ), ἐκ τινος οἰκοπέδου παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου.

δ. Τμῆμα μαρμαρίνου ἀγάλματος (Πίν. 370 β) ἐκ τῆς οἰκίας Ἰορδάνου Κοσμίδου, ὅθεν καὶ ἡ ἐν Πίν. 370 γ μαρμαρίνη λεοντοκεφαλή.

ε. Τμῆμα μαρμαρίνου ἀγάλματος, σῳζον μέρος ἐνδύματος πορπουμένου ἐπὶ τοῦ ὤμου (Πίν. 370 ε), ἐκ τοῦ προαυλίου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Κηρύκου, καὶ

ς΄. Τραπεζοφόρον μαρμάρινον, μὲ παράστασιν σχεδὸν ὁλόγλυφον Διὸς ὑπὸ μορφὴν ἀετοῦ ἀνάγοντος τὸν Γανυμήδην εἰς τὸν Ὄλυμπον. Τοῦτο εὑρέθη κατὰ τὴν διάνοιξιν ὑπονόμων εἰς τὴν ὁδὸν Ἁγίας Ἄννης καὶ ἔξωθεν τῆς ὁμωνύμου ἐκκλησίας.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΒΕΡΟΙΑ

α) **Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Καραντουμάνη.** Ἐνῷ ἡ ἀνασκαφὴ ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τῶν ἀδελφῶν Καραντουμάνη ἐθεωρήθη περατωθεῖσα τὸ 1964[1], ἀπεκαλύφθη παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν καὶ ὑπὸ τὴν ὁδὸν Μ. Ἀλεξάνδρου, μέγα τμῆμα ἀρχαίου τοίχου (Πίν. 371 α). Ὁ τοῖχος οὗτος συνδέεται ὀργανικῶς μετὰ καθέτου πρὸς αὐτόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διατηρεῖται εἰσέτι κατὰ χώραν μαρμάρινον κατώφλιον (πρβλ. Πίν. 371 β - γ)[2]. Δύο δόμοι τοῦ νέου τούτου τοίχου ἀνήκουν εἰς τὴν ἀνωδομὴν τοῦ κτηρίου, ὁ τρίτος ἐκ τῶν ἄνω δόμος φέρει κατεργασίαν εὐθυντηρίας καὶ εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψος τοῦ μαρμαρίνου κατωφλίου, ἕτεροι δὲ τρεῖς δόμοι ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιον, τὸ ὁποῖον ἑδράζεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Τὸ σύστημα τοιχοδομίας εἶναι ἀκανόνιστον ἰσοδομικόν. Λίθοι τινὲς φέρουν κατεργασίαν συστήματος ἀνωδομῆς μετὰ περιτενείας, φαίνεται δὲ ὅτι εὑρεθέντες ἐλαττωματικοὶ ἐχρησιμοποιήθησαν τελικῶς, ὅπου νῦν εὑρίσκονται. Τὸ συνολικὸν σῳζόμενον ὕψος τοῦ τοίχου εἶναι περὶ τὰ 3 μ., τὸ δὲ ὕψος ἑκάστου δόμου περίπου 0,50 μ. Τὸ πάχος τοῦ τοίχου μένει ἄγνωστον, διότι κρύπτεται ὑπὸ τὴν ὁδόν, τῆς ὁποίας τὸ ἐπικλινὲς κατάστρωμα εὑρίσκεται 1.50 - 2 μ. ὑπὲρ τὸν ἀνώτερον δόμον.

β) **Οἰκόπεδον Γρηγορίου Κούτερη.** Κατὰ Μάϊον 1965, ἀνασκαπτομένου τοῦ οἰκοπέδου τοῦ Γρηγορίου Κούτερη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου, ἀπεκαλύφθη μικρὸν τμῆμα θεμελίου τοίχου ἐκ πωρολίθου, ἀνῆκον εἰς σπουδαῖον μνημειακὸν κτήριον τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τὸ οἰκόπεδον (Πίν. 372 α, ἀριστερὰ) εὑρίσκεται πλησίον τοῦ προαναφερθέντος οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη (Πίν. 372 α, ἄνω δεξιά, κατὰ τὸ πρῶτον βέλος καὶ τὸ σημεῖον, ὅπου κάμπτεται ἡ ὁδός), τῆς αὐλῆς τοῦ Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου (Πίν. 372 α, ὅπου τὸ δεύτερον βέλος)[3], ὡς καὶ τοῦ μεσολαβοῦντος οἰκοπέδου τῆς Κλινικῆς Σόλωνος Ἀντωνιάδου, ὅπου κατὰ τὸ παρελθὸν εὑρέθησαν ἐπίσης λείψανα ὁμοίων τοίχων[4].

Τὸ ἀποκαλυφθὲν θεμέλιον τοίχου (Πίν. 372 β) διετηρεῖτο εἰς μῆκος ὑπὲρ τὰ 4 μ. καὶ ἔσῳζε μέρος ἐκ τῶν κατωτέρων δύο δόμων, συνολικοῦ ὕψους περὶ τὸ 1 μ. καὶ πάχους κατά τι ὑπὲρ τὸ μέτρον. Εὑρίσκετο εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, πλησίον τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς (Πίν. 372 γ). Ἔχει τὸν αὐτὸν γενικῶς προσανατολισμὸν πρὸς τοὺς ἑλληνιστικοὺς τοίχους τῶν προαναφερθέντων οἰκοπέδων καὶ πι-

1. Βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 423 κ.ἑ.
2. ΑΔ ἔ. ἀ. σ. 423, Πίν. 473 γ.
3. ΑΔ ἔ. ἀ., σ. 425 κ.ἑ.
4. BCH 1955, Chron. 1954, σ. 274.

θανῶς ἔβαινε παραλλήλως πρὸς ἀρχαίαν ὁδόν, τῆς ὁποίας λείψανα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς νῦν ὁδοῦ Βενιζέλου.

Εἰς τὸ βάθος τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως εὑρέθησαν καὶ ἄλλαι πώριναι πλίνθοι, ἐξ ὧν μία τοὐλάχιστον κατὰ χώραν ἐγκιβωτισμένη ἐπὶ τοῦ λαξευθέντος μαλακοῦ βράχου. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἐπίσης εὑρέθησαν καὶ τὰ δύο τμήματα πηλίνης σίμης ἐν Πίν. 373 γ.

Εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον καὶ κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου (εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ ξυλοτύπου, ὅπου τὸ βέλος, ἐν Πίν. 372 γ) ἀπεκαλύφθη μέρος ρωμαϊκοῦ ψηφιδωτοῦ κατὰ τὴν γωνίαν δαπέδου, τὸ ὁποῖον ἐπλαισιοῦτο διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Τὰ φολιδωτὰ μέρη τοῦ ψηφιδωτοῦ ὁρίζονται διὰ ψηφίδων μέλανος χρώματος, πληροῦνται δὲ διὰ ψηφίδων λευκῶν κατὰ τὴν γένεσιν, μεταβαλλομένων εἰς ροδόχροα ἢ κιτρινωπὰ ἐναλλάξ (Πίν. 373 α).

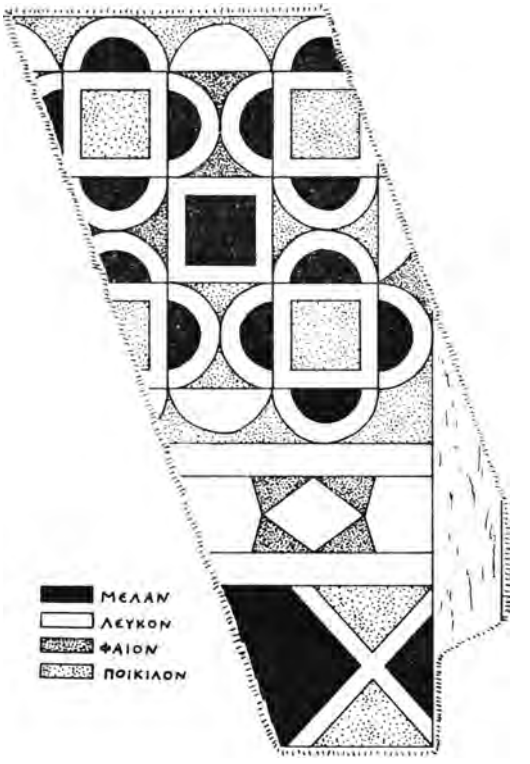
γ) **Οἰκόπεδον Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου.** Ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ Β΄ Δημοτικοῦ Σχολείου, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη δοκιμαστικῶς κατὰ τὸ 1963[5], προῆλθεν ἡ ἐν Πίν. 373 β πηλίνη ἡγεμὼν κέραμος διακοσμουμένη διὰ συνθέτου μαιάνδρου κατὰ τὸ μέτωπον καὶ διὰ φύλλων λωτοῦ καὶ ἀνθεμίων ἐναλλὰξ κατὰ τὴν σκοτίαν. Πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονος περίπου πρὸς τὰ πώρινα κτήρια, τῶν ὁποίων λείψανα ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὰ προαναφερθέντα οἰκόπεδα.

δ) **Βορεία νεκρόπολις Βεροίας.** Κατὰ τὴν πρὸς Β. (καὶ Α.) ἔξοδον τῆς πόλεως, ἀκριβέστερον μεταξὺ τῶν κλάδων τῆς διακλαδώσεως τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἔδεσσαν ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς Θεσσαλονίκην ἀφ' ἑτέρου, ἀνασκαπτομένου οἰκοπέδου τῶν Γκιλιοπούλου καὶ Ζαφείρη κατ' Ἀπρίλιον 1965 ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες κιβωτιόσχημοι τάφοι καὶ εἷς κεραμοσκεπής, ὅλοι σχεδὸν ἀκτέριστοι. Οἱ κιβωτιόσχημοι περιεβάλλοντο ἀπὸ μαρμαρίνας πλάκας, δι' ὁμοίων πλακῶν δὲ καὶ ἐκαλύπτοντο.

Κατὰ τὴν κατασκευὴν ὑπονόμων τοῦ Δήμου κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἔδεσσαν, μόλις 15 μ. ἀπὸ τοῦ προαναφερθέντος οἰκοπέδου, ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης ὀκτὼ κιβωτιόσχημοι τάφοι καὶ εἷς κεραμοσκεπής, ἀκτέριστοι καὶ οὗτοι καὶ μὲ προσανατολισμὸν ἐξ Α. πρὸς Δ.

ε) **Δυτικὴ νεκρόπολις Βεροίας.** Κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς πόλεως πρὸς Δ., ἐντὸς τοῦ προαυλίου συντηρήσεως ὀχημάτων τοῦ στρατοπέδου τοῦ Β΄ Σώματος Στρατοῦ, γενομένων ἰσοπεδωτικῶν ἔργων, εὑρέθη κιβωτιόσχημος τάφος, περιβαλλόμενος καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς διὰ πλακῶν μαρμαρίνων. Ἐκ τῶν κτερισμάτων περιεσώθη εἰς τεμάχια ὑάλινον ἀγγεῖον.

Ὁμοίως κατὰ τὴν διεύρυνσιν ὁδοῦ πρὸς τὸ Γηροκομεῖον ὑπὸ στρατιωτικῆς μονάδος, κατὰ Ἰανουάριον 1965, εὑρέθησαν, καὶ κατὰ τὰ κύρια κατεστράφησαν, τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων συνελέγησαν πήλινα ἀγγεῖα εἰς θραύσματα καὶ φύλλα χρυσοῦ.

Σχέδ. 1. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀποκαλυφθὲν κατὰ τὴν ὁδὸν Ἱπποκράτους ἐν Βεροίᾳ

ς΄) **Ἀποκάλυψις ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐν τῇ ὁδῷ Ἱπποκράτους.** Κατὰ τὴν κατασκευὴν ὑπονόμου κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἱπποκράτους, εἰς τὸ μέσον τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Ἄννης καὶ τῆς Μητροπόλεως, ἀπεκαλύφθη ψηφιδωτὸν δάπεδον εἰς μῆκος 2 περίπου καὶ εἰς πλάτος περὶ τὰ 0,50 μ. (Σχέδ. 1). Ἦτο χονδροειδοῦς κατασκευῆς διὰ θραυσμάτων μαρμάρων ποικιλοχρώμων: φαιοῦ, ροδόχρου, πρασίνου, κιτρίνου, λευκοῦ καὶ μέλανος. Περὶ τὰ 3 μ. νοτιώτερον εὑρέθησαν δύο τεμάχια ἀρραβδώτου κίονος, διαμέτρου κατὰ τὸ σωζόμενον ἄνω πέρας

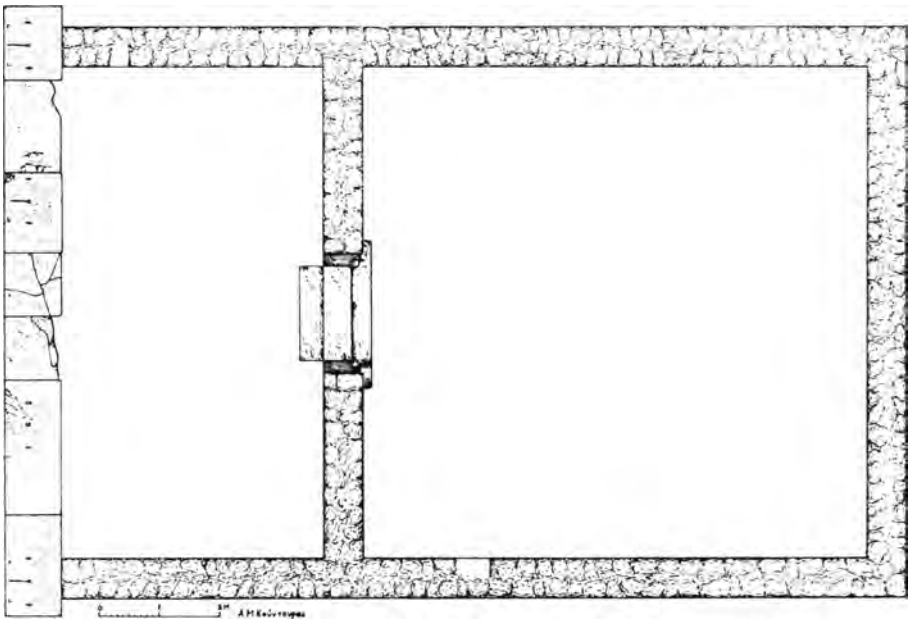
5. ΑΔ Ε. ἀ. σ. 425 κ.ἑ.

0,23 μ. Ἔβαινον ἐπὶ λειψάνων πλακοστρώτου δαπέδου εὑρισκομένου εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τοῦ ψηφιδωτοῦ.

ΒΕΡΓΙΝΑ

Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων πρὸς οἰκοδόμησιν ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοῦ Γεωργίου Ἰακωβίδου ἐν Βεργίνῃ προῆλθον διάφορα ἀγγεῖα περισυλλεγέντα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βεροίας.

σεῖον τῆς Βεροίας μαρμάρινος ἐνεπίγραφος βωμὸς ἀνατεθειμένος εἰς Δία Ὕψιστον. Ἐν συνεχείᾳ μοὶ ὑπεδείχθη τότε ἡ θέσις τοῦ Ἱεροῦ (Πίν. 374 α, ὅπου τὸ βέλος), ἐκεῖ ὅμως εἶδον μὲν μάρμαρά τινα διάσπαρτα καὶ τεφροχώματα κατὰ τὸ πρανὲς τῆς τότε διανοιγείσης ὁδοῦ πρὸς Λευκόπετραν, ἀλλὰ δὲν ηὐτύχησα νὰ ἴδω ἐπιγραφὴν ἢ ἕτερον

Σχέδ. 2. Κάτοψις Ἱεροῦ Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος

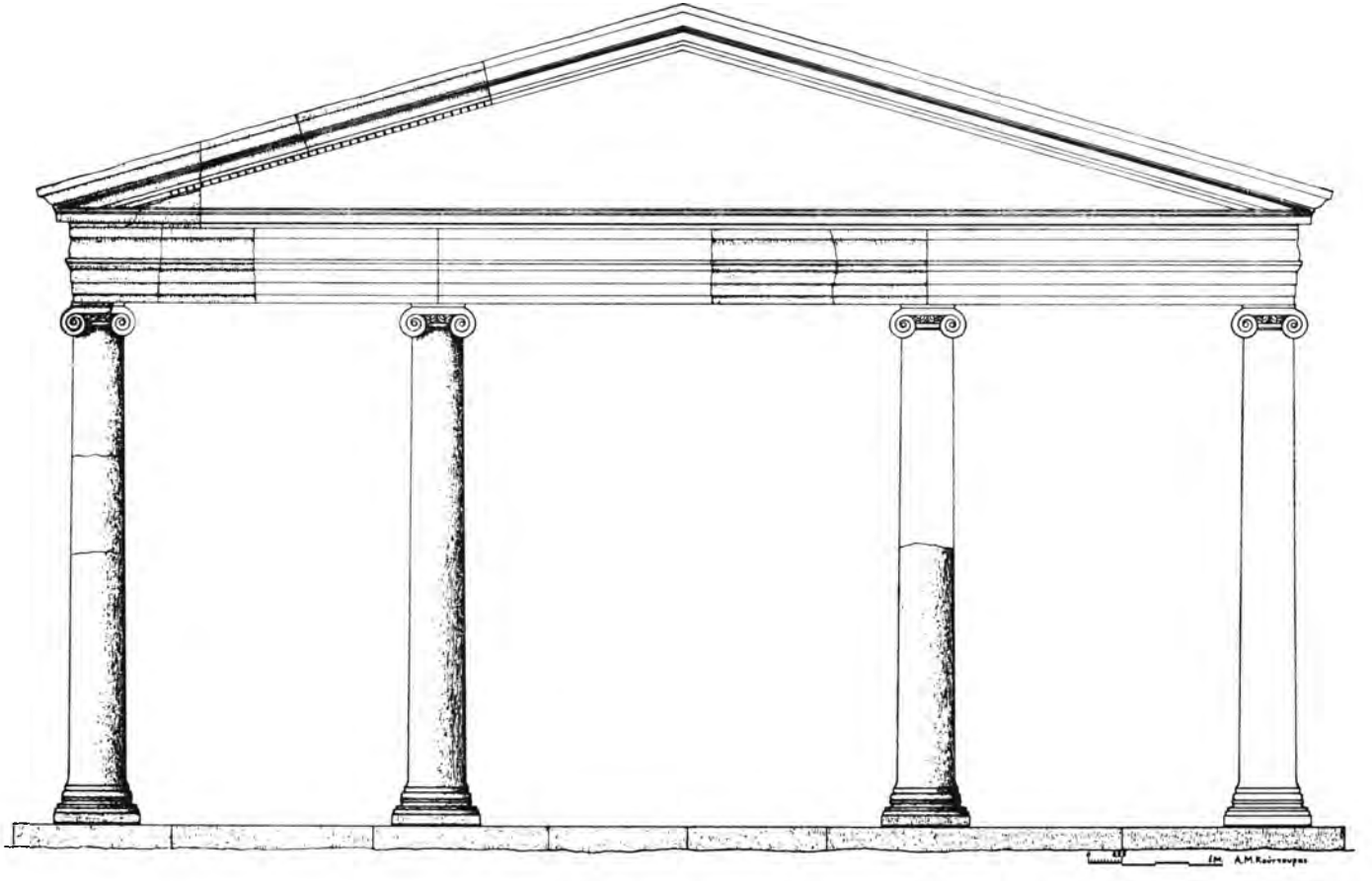
ΛΕΥΚΟΠΕΤΡΑ ΗΜΑΘΙΑΣ

Ἀνασκαφὴ Ἱεροῦ Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος

Παρὰ τὸ 13ον χλμ.τῆς διανοιγομένης νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ Βεροίας - Κοζάνης, πλησίον τοῦ χωρίου Λευκόπετρα ἐπὶ τῶν πρὸς τὸν Ἁλιάκμονα κλιτύων τοῦ Βερμίου ὄρους, ἀπεκαλύφθη τυχαίως Ἱερὸν τῆς Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος, ὅπως τὴν ὀνομάζουν αἱ ἀνευρεθεῖσαι ἐπιγραφαί. Ὁ τόπος δὲν ἦτο ὅλως ἄγνωστος, ὅθεν, μὲ τὴν πρώτην τηλεφωνικὴν ἀναφορὰν ἀξιωματικῶν τῆς 3ης ΜΟΜΑ περὶ ἀνευρέσεως «μιᾶς πλάκας μὲ γράμματα», ἡ Ἐφορεία ἐκινήθη ἀμέσως διὰ τὴν διάσωσιν τῶν εὑρημάτων. Κατὰ τὸ 1958 διὰ πρώτην φορὰν ὁ ὑπογραφόμενος τὴν παροῦσαν ἐπεσκέφθη τὸν τόπον καὶ ὡδηγήθη εἰς θέσιν καλουμένην «στὸ μάρμαρο», ὅθεν περισυνελέγη ὁ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βεροίας μαρμάρινος βωμὸς ἐνεπίγραφος ἀφιερωμένος εἰς Δία Ὕψιστον. Ἐν συνεχείᾳ μοὶ ὑπεδείχθη τότε ἡ θέσις τοῦ Ἱεροῦ (Πίν. 374 α, ὅπου τὸ βέλος), ἐκεῖ ὅμως εἶδον μὲν μάρμαρά τινα διάσπαρτα καὶ τεφροχώματα κατὰ τὸ πρανὲς τῆς τότε διανοιγείσης ὁδοῦ πρὸς Λευκόπετραν, ἀλλὰ δὲν ηὐτύχησα νὰ ἴδω ἐπιγραφὴν ἢ ἕτερον ἀξιόλογον εὕρημα. Ὁπωσδήποτε τὸ τηλεφώνημα τῆς 3ης ΜΟΜΑ δὲν ἐκάλει εἰς ἄγνωστον τόπον.

Ὁ τόπος μέχρι πρό τινος ἦτο σχεδὸν ἔρημος. Μόνον μετὰ τὴν μεταφορὰν προσφύγων ἐκ τῶν ἔναντι Πιερίων ὀρέων, τὴν ἐγκατάστασίν των εἰς τὸ νεοσύστατον χωρίον Λευκόπετρα καὶ τὴν διάνοιξιν ἁμαξιτῆς ὁδοῦ πρὸς αὐτό, ἡ περιοχὴ ἤλλαξεν ὄψιν (Πίν. 374 β).

Ἐν συντομίᾳ ὁ ναὸς (Σχέδ. 2) ἀποτελεῖται ἐν προνάου (Πίν. 374 γ) καὶ σηκοῦ μὲ συνολικὰς διαστάσεις 14.70 x 9.25 μ. (ὁ στυλοβάτης μετρεῖ 9.88 μ.) (Πίν. 375 α), εἶχεν εἰς τὴν πρόσοψιν τέσσαρας κίονας ἀρραβδώτους, ὕψους συνολικοῦ 3.87 μ. (βάσις 0,25, κορμὸς 3.48, κιονόκρανον 0,14 μ.), κατὰ τὴν ἀναπαράστασιν δὲ (Σχέδ. 3) τὸ συνολικὸν ὕψος τῆς προσόψεως ἦτο περίπου 6.25 μ. Ὁ ναὸς εἶχε μαρμάρινον τὸν στυλοβάτην, τοὺς κίονας, τὸν θριγκὸν καὶ τὸ ἀέτωμα κατὰ τὴν πρόσοψιν, τὸν οὐδόν, τὸ θύρωμα καὶ βαθμίδα κατὰ τὸ ἄνοιγμα τοῦ μεσοτοίχου

Σχέδ. 3. Ἀναπαράστασις τῆς προσόψεως τοῦ Ἱεροῦ Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος

(Πίν. 375 γ), ὡς καὶ τὴν τράπεζαν προσφορῶν, «βωμοὺς» κλπ. εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ὑπῆρχε κτητορικὴ ἐπιγραφή, ἧς εὑρέθη τμῆμα. Ἐπιγραφαί, αἱ πλεῖσται τῶν ὁποίων εἶναι ἀπελευθερωτικαί, καλύπτουν τὴν ἐπιφάνειαν τῶν κορμῶν τῶν κιόνων (Πίν. 374 δ καὶ 377 α - β), τοῦ θυρώματος, τῆς τραπέζης (Πίν. 376 α), τῶν βωμῶν κλπ. Εὑρέθησαν ἐπίσης ἐπιγραφαὶ ἐπὶ πλακῶν (Πίν. 377 γ). Τὸ σύνολον τῶν ἐπιγραφῶν ἀνέρχεται εἰς ἑκατὸν περίπου, πολλαὶ δὲ εἶναι χρονολογημέναι διὰ διπλῆς χρονολογίας (ἀκτιακῆς καὶ μακεδονικῆς), ὥστε κατατάσσονται μὲ ἀκρίβειαν ἑκάστη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 169 - 362 μ.Χ.

Δείγματος χάριν ἐδόθη ἤδη τὸ κείμενον τριῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τοῦ τραπεζοφόρου (Πίν. 376 α - β) εἰς Μακεδονικὰ 7 (1967) σ. 343 κ.ἑ. Δίδεται ἐνταῦθα τὸ κείμενον ἐπὶ τῆς πλακὸς τοῦ Πίν. 377 γ:

Γλαύκα Λουκίου,
Ἐορδαία, ἐδορήσατο
Μητρὶ Θεὸν Εἰσιδόραν
τὴν ἑαυτῆς θρεπτήν, διὰ τὸ
τὴν τιμὴν αὐτῆς δεδανίσθαι
παρὰ τῆς Θεοῦ καὶ μὴ δύ-
νασθαι ἀποδοῦναι.
Μαρκία Ὀρέστου ἡ θυγάτηρ
συνεναρεστεῖ

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ Ἱεροῦ εὑρέθησαν καί τινα γλυπτά, ἐξ ὧν τὰ κάτω μέρη τῶν γυναικείων ἀγαλμάτων ἐν Πίν. 375 β, δ, ὄστρακα σχετικῶς ὀλίγα καὶ μᾶλλον ἀσήμαντα, καί, τέλος, νομίσματα ὑπὲρ τὰ 20, ἀποδοθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Ἰ. Τουράτσογλου εἰς χρόνους ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. (Ἀντωνῖνος Εὐσεβὴς) μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. ἢ τὸ πολὺ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου μ.Χ. (Ἀρκάδιος).

ΝΑΟΥΣΑ

Περὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἐν θέσει Μπαλτανέτο καὶ περὶ τῶν ἐρευνῶν διὰ τὴν μελέτην τῆς τοπογραφίας τῆς περιοχῆς Ναούσης, βλ. Τὸ Ἔργον 1965, σ. 21 - 28. Πρβλ. Φ. Πέτσα, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθῆναι, 1966.

ΣΥΚΙΑ

Ἐκ τῆς θέσεως Νιάμα παρὰ τὸ χωρίον Συκιὰ τῆς Βεροίας, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Πιερίᾳ, προῆλθεν, ὡς τυχαῖον εὕρημα, ἡ ἐπιτυμβία στήλη ἐν Πίν. 378 α, δ, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τρεῖς στίχους ἔχει ὡς ἑξῆς:

Μελανίονι / Ἀντιπάτρου / ἥρωι

ΚΟΖΑΝΗ

Περὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Ἁγ. Ἐλευθερίου Κοζάνης, βλ. Τὸ Ἔργον 1965, σ. 17 - 20, ΠΑΕ 1965, σ. 24 κ. ἑ.

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΚΟΖΑΝΗΣ

Εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης εἰσήχθησαν διάφορα τυχαῖα εὑρήματα, ἐν οἷς καὶ τὰ ἐν Πίν. 378 β - γ ἀνάγλυφα, ἐπὶ τοῦ ἑτέρου τῶν ὁποίων διεσώθη μέρος ἐπιγραφῆς ἔχον οὕτω: - -]κον Λ. *Κάνειος Ἔμπορος.*

ΑΙΑΝΗ

Ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Στόκα παρεδόθη, εὑρεθεῖσα ἐν θέσει Οὔτσινο (κτῆμα Γκουβεδάρου), τὸ ἄνω μέρος μαρμαρίνου ἐπιτυμβίου σῴζοντος ὑπεράνω δύο κεφαλῶν μέρος ἐπιγραφῆς, ἐξ ἧς προκύπτουν τὰ ὀνόματα ζεύγους: *Δημοκράτε⟨ι⟩α* καὶ *Κάστωρ.*

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

ΝΗΣΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Τὸν Νοέμβριον τοῦ ἔτους 1965, εἰδοποιηθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀστυνομικοῦ Τμήματος Ἀλεξανδρείας περὶ ἀνευρέσεως λίθων τινῶν κατειργασμένων ἐν τῇ θέσει «Φάσα», ΒΔ. τοῦ χωρίου Νησὶ Ἀλεξανδρείας, μετέβημεν ἐκεῖ πρὸς ἐξέτασιν τῆς περιοχῆς.

Ἡ θέσις εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ ἀπεράντου κάμπου τῆς Βεροίας καὶ εἰς σημεῖον, τὸ ὁποῖον ὑπερεῖχε τῶν ὑδάτων τοῦ ἀποξηρανθέντος βάλτου. Ἐπιφανειακῶς περισυνελέγησαν δύο τεμάχια κιονοκράνων, μεταγενεστέρων χρόνων, θραύσματα πλακῶν μετ' ἰχνῶν γραμμάτων καὶ τεμάχια κεράμων. Ἅπαντα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας. Διενεργήσαντες μικρὰν ἐκ τῶν ἐνόντων ἀνασκαφὴν ἔσχομεν λίαν ἐνθαρρυντικὰ ἀποτελέσματα. Ἐρευνήσαντες εἰς διάφορα σημεῖα, ὑποδειχθέντα ὑπὸ τῶν ἐντοπίων, εἴδομεν, ὅτι ἀρχαῖα κτίσματα εὑρίσκονται ἐσκορπισμένα εἰς ἀκτῖνα τοὐλάχιστον 2 χλμ. Συγκεκριμένως:

1. Ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Πολυδώρου Καραΐσκου εὑρέθη μεγάλον τεμάχιον μαρμάρου, τὸ ὁποῖον θραύσαντες οἱ ἰδιοκτῆται πρὸ μηνῶν ἔθαψαν ἐκ νέου ἐντὸς τοῦ κτήματός των. Ἀσφαλῶς προέρχεται ἐκ μεγάλου παρακειμένου οἰκοδομήματος. Ἀποκαλύψαντες δι' ἑνὸς ἐργάτου τὸ ἄνω μέρος τούτου (Πίν. 379 α), εἴδομεν, ὅτι τὴν μίαν τοὐλάχιστον πλευρὰν ἔχει λελεασμένην. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἔχει διαστάσεις 1.25 x 0,52 x 0,48 μ.

2. Πρὸς Α. καὶ εἰς ἀπόστασιν ἡμίσεος περίπου χλμ. ὑπάρχει χθαμαλὸς λοφίσκος (τούμπα).

Μεταβᾶσα εἶδον, ὅτι πρόκειται περὶ τεχνητοῦ ἐξάρματος, δημιουργηθέντος διὰ τῆς συσσωρεύσεως καθαροῦ χώματος ἄνευ ὀστράκων. Θὰ ἐξυπηρέτει ἀσφαλῶς ταφικοὺς ἢ στρατιωτικοὺς σκοπούς.

3. Περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς Ν. (πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ σημερινοῦ χωρίου Νησὶ) καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Στεφάνου Παντῆ, ἔνθα εὕρομεν τὸ ἕτερον τῶν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας συναποκομισθέντων κιονοκράνων (ἰδὲ ἀνωτέρω), ἠρευνήσαμεν ἀναφανέντα λίθον καὶ εὑρέθημεν πρὸ θεμελιώσεως μνημειώδους οἰκοδομήματος. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ κατωφλίου (in situ), διότι ὑπάρχουν σημεῖα στηρίξεως. Ἡ ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ δυσμενεστάτας καιρικὰς συνθήκας καὶ μόνον μεθ' ἑνὸς ἐργάτου, δι' ὃ καὶ διεκόπη μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τμήματος περὶ τὰ 2.10 μ. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο μαρμαρίνων πλακῶν, μήκους 1.03 καὶ 0,95 μ. καὶ πλάτους 0,55 καὶ 0,52 μ. ἀντιστοίχως. Πάχος 0,15 μ. (Πίν. 379 β). Ἡ ἑτέρα τῶν πλακῶν πιθανὸν προέρχεται ἐξ ἄλλης χρήσεως, διότι διασῴζει τρία γράμματα:

Χ
Ο Π

Εἰς τὸν πέριξ χῶρον εἶδομεν πολλὰς ἐπιπέδους κεράμους μετὰ χιαστῶν σημείων.

4. Ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ κτήματος τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπαμπίνα ἀπεκαλύψαμεν ἑτέραν θεμελίωσιν.

5. Περὶ τὰ ἑκατὸν μέτρα πρὸς Β. καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Γεωργίου Συρίδου ἠνοίξαμεν δοκιμαστικὴν τάφρον καὶ εὑρέθημεν πρὸ τοίχου, τὸν ὁποῖον ἠκολουθήσαμεν εἰς μῆκος 7 μ. (Πίν. 379 γ). Οὗτος συνεχίζεται. Εἶναι ἐκτισμένος διὰ μεγάλων πελεκητῶν λίθων ἀλλὰ καὶ διὰ μικροτέρων, ἀναμίκτων μετὰ τεμαχίων κεράμων καὶ ἀμμοκονιάματος. Εἰς ἓν σημεῖον ὁ τοῖχος φθάνει εἰς βάθος 1.25 μ.

6. Περὶ τὰ 50 μ. πρὸς Δ., ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Ἀντωνίου Καραγιάννη, διὰ δοκιμαστικῆς τάφρου εὕρομεν δάπεδον ψηφιδωτὸν μετὰ φυτικῶν καὶ γεωμετρικῶν σχεδίων (Πίν. 379 δ). Τὰ χρώματα τῶν ψηφίδων εἶναι μέλαν, λευκὸν καὶ κεραμόχρουν. Τοῦτο ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 3.80 μ. Συνεχίζεται πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις.

7. Μεταξὺ τῶν κτημάτων Στ. Παντῆ καὶ Ἐμμ. Μπαμπίνα ἀφ' ἑνὸς καὶ Γεωργ. Συρίγου καὶ Ἀντ. Καραγιάννη ἀφ' ἑτέρου ὑπάρχει ἀγροτικὴ ὁδὸς καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὴν βαίνουσα διῶρυξ διὰ τὴν ἀποστράγγισιν τῶν ὑδάτων. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης καὶ κατὰ μῆκος τῶν ὡς ἄνω κτημάτων ὑπάρχουν περὶ τοὺς δέκα πέντε μεγάλοι πελεκητοὶ πωρόλιθοι, μήκους ±0,90 μ., προερχόμενοι ἀσφαλῶς ἐξ ἀρχαίων κτηρίων μνημειώδους ἐμφανίσεως. Τινὲς τούτων διατηροῦσι καὶ ἀναθύρωσιν (Πίν. 379 ε). Μία παχεῖα πλὰξ ἐκ λίθου Κουφαλίων (μήκ. 0,72, πλάτ. 0,60, πάχ. 0,17 μ.) φέρει αὔλακα καὶ βαθὺν ἔνδεσμον.

8. Εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου Νησὶ ὑπάρχει τεμάχιον μαρμαρίνου κατωφλίου (διαστ. 0,89 x 0,70 x 0,22 μ.) ἐξ ἀρχαίου κτίσματος καὶ βωμὸς ἐνεπίγραφος (διαστ. 0,98 x 0,56 x 0,37 μ.) μετὰ τῶν γραμμάτων:

Μ Α Λ Ε Ι Α	*Ε Λ Π*
Μ Α Λ Ε Ι (Ω;)	*Κ Ο Ρ Η*
Ω Θ Ε	*Θ*
Ω Τ	
Ξ	

Πιθανώτατα εὑρισκόμεθα πρὸ ἐκτεταμένου συνοικισμοῦ τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων.

ΒΕΡΟΙΑ

Οἱ μαθηταὶ τῆς τελευταίας τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Παῦλος Βοριατζίδης καὶ Ἰωάννης Σιδηρόπουλος παρέδωσαν εἰς τὸ Μουσεῖον δύο ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα εὗρον τυχαίως, σκάψαντες κατὰ τὴν ὥραν παιδιᾶς ὀπὴν ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀνεμώνων οἰκίας τοῦ κ. Κοσμᾶ Στέφου, παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως. Πρόκειται περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν μέχρι σήμερον ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Βεροίας (Πίν. 380 γ)[1].

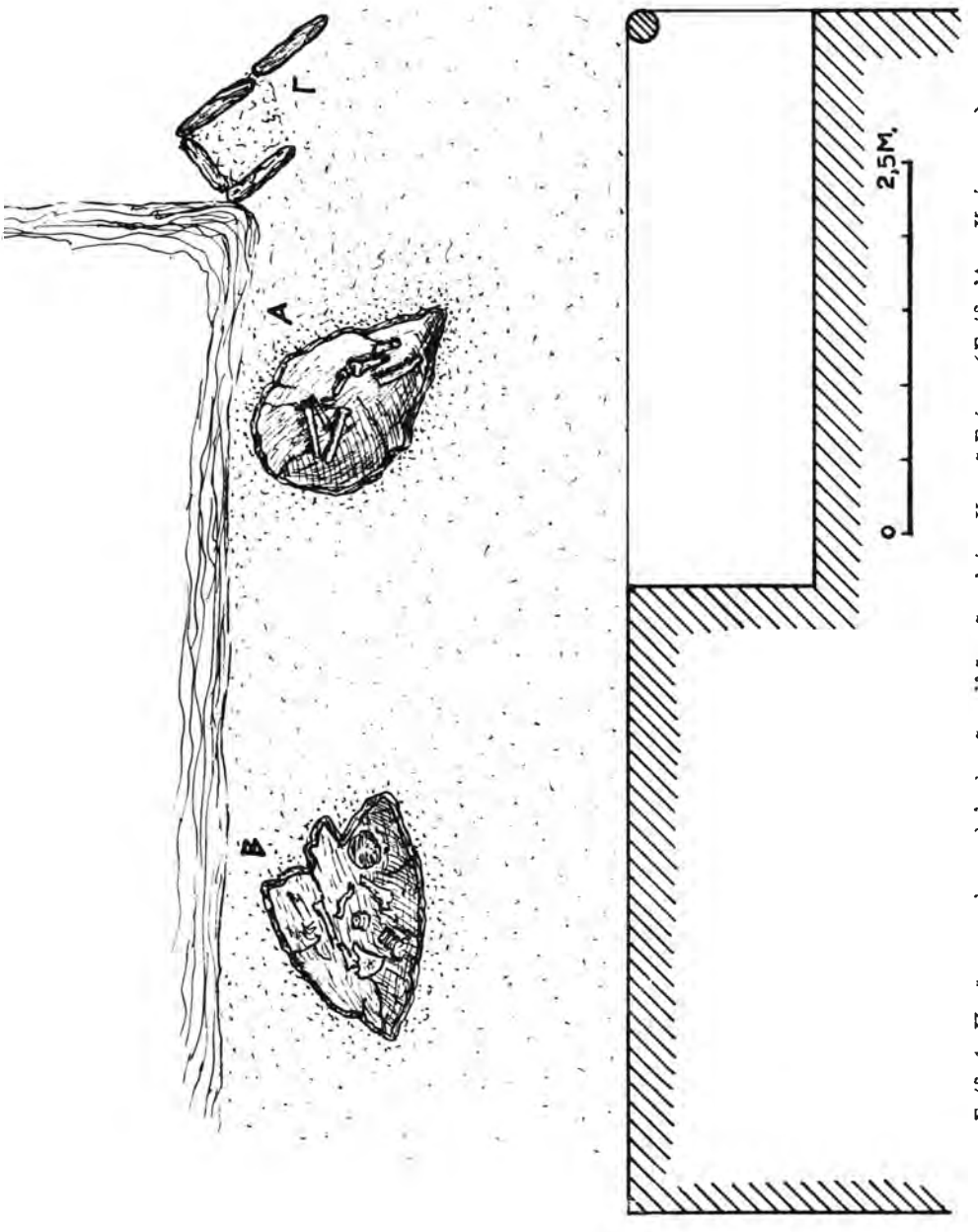
Διευρύναντες τὴν ὀπήν, ἀνεκαλύψαμεν ταφὴν ἐντὸς πίθου, σῳζομένου μήκους 1.50 καὶ πλάτους 1 μ. Πάχος τοιχωμάτων πίθου 0,03 μ. (Σχέδ. 1, Α)[2]. Ἐπειδὴ ἡ ταφὴ ἦτο σχεδὸν ἐπιφανειακή, τὸ πρὸς τὰ ἄνω μέρος τοῦ ἀγγείου εἶχε καταστραφῆ. Προσανατολισμὸς ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Τὸ στόμιον θὰ ἦτο πρὸς ΝΑ. Πλὴν τῶν προαναφερθέντων ἤδη δύο ἀγγείων οὐδὲν ἕτερον κτέρισμα ὑπῆρχε. Τὸ κρανίον καὶ τὰ λεπτότερα τῶν ὀστῶν τοῦ νεκροῦ εἶχον διαλυθῆ (Πίν. 280 δ).

Περὶ τὰ 2 μ. πρὸς Α. εὕρομεν ἑτέραν ταφήν, πάλιν ἐντὸς πίθου, σῳζομένων διαστάσεων 1.50 x 0,96 μ. Πάχος τοιχωμάτων πίθου 0,04 μ. (Σχέδ. 1, Β). Προσανατολισμὸς ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Ἐντὸς τοῦ πίθου ὑπῆρχον πολλὰ ὀστᾶ (Πίν. 380 ε), ἀγγεῖον προϊστορικὸν τεθραυσμένον καὶ ζεῦγος χαλκῶν πορπῶν, τεθραυσμένων εἰς δύο (Πίν. 380 α - β)[3]. Μῆκος πορπῶν 0,04 καὶ 0,05 μ. ἀντιστοίχως.

1. Παρόμοια ἔχομεν ἐκ τοῦ προϊστορικοῦ Νεκροταφείου τῆς Βεργίνης, ΑΔ 17 (1961/62): Μέρος Α', Πίν. 150 ς, (Χ 133) καὶ Πίν. 151 - 153 (passim) (Φ. Πέτσας).

2. Τὸ σχέδιον κατεσκεύασεν ὁ ἐξαίρετος σχεδιαστὴς κ. Ἀργύριος Κούντουρας, τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ.

3. Διὰ παρομοίας βλ. ΑΔ ἐ.ἀ. Πίν. 145 β.

Σχέδ. 1. Προϊστορικαί ταφαί ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Κοσμᾶ Στέφου (Σχέδ. Ἀργ. Κούντουρα)

Περὶ τὸ 1.35 μ. δυτικώτερον τῆς ταφῆς Α εἶχεν εὑρεθῆ πρὸ ἐτῶν τάφος κιβωτιόσχημος, σῳζομένου μήκους 1.25, πλάτους ἐσωτερικοῦ 0,55 καὶ βάθους 0,39 μ. Πάχος πλακῶν ±0,08 μ.

Ἀσφαλῶς ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τμῆμα τοῦ παναρχαίου νεκροταφείου τῆς πόλεως τῆς Βεροίας.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ ΒΕΡΓΙΝΗΣ

Συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Βεργίνης, κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου καὶ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ἀνακτόρου (Πίν. 381 α - γ).

Κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περίοδον εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου μέχρι νοτίως τοῦ δωματίου Β καὶ εἶχεν ἐπισημανθῆ εἰς τὴν τομὴν τὴν γενομένην νοτίως τοῦ χώρου C.

Ἡ ἐφετεινὴ ἀνασκαφὴ ἔδειξεν ὅτι ὁ τοῖχος οὗτος σῴζεται ὁλόκληρος καὶ βαίνει παραλλήλως τοῦ νοτίου τοίχου, ἀκόμα καὶ πέραν τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ ἀνακτόρου (δωμ. L). Ὁ τοῖχος ἀνεσκάφη κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ μήκους του καὶ ἐκαθαρίσθη ἐπιμελῶς. Εἶναι κατεσκευασμένος διὰ πωρίνων λίθων ἀνίσου μεγέθους καὶ ἀργῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι ὅμως περιορίζονται μόνον εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ πλάτους του καὶ κατὰ κανονικὰ σχεδὸν διαστήματα μεταξὺ τῶν πωρίνων δόμων, ὡσὰν «γεμίσματα» τῶν τετραπλεύρων κενῶν, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν οὗτοι. Ἔχει συνολικὸν ὕψος 0,95 ἕως 1 μ. καὶ πλάτος 0,87 μ., ἡ κατωτέρα δὲ σειρὰ τῶν δόμων εἰς τὸ ἥμισυ σχεδὸν τοῦ ὕψους του (0,50 μ.) ἐξέχει κατὰ 0,05 ἕως 0,18 μ. τῆς ἀνωτέρας εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν - ὄψιν του, ἡ ὁποία εἶναι ὁμαλὴ καὶ ἡ περισσότερον ἐπιμελῶς κατεσκευασμένη. Εἰς αὐτὴν τὴν πλευρὰν ὁ τοῖχος σχηματίζει, κατὰ διαστήματα 2.20 μ. περίπου, προεξοχὰς πρὸς Ν. (ὀδόντας), διαστάσεων 0,80 x 0,60 μ., αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐκτισμέναι μὲ πωρίνους δόμους μόνον ἢ μὲ πωρίνους δόμους καὶ μὲ ἀργοὺς λίθους. Καὶ εἰς τοὺς «ὀδόντας» τὸ κατώτερον μέρος τῆς δομῆς ἐξέχει ὅπως καὶ εἰς τὸν ὑπόλοιπον τοῖχον καὶ παρέχει τοιουτοτρόπως τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς ταινίας, ἡ ὁποία περιβάλλει καὶ τοὺς «ὀδόντας» καὶ ἐπιτείνει τὴν ἐπιμελημένην ἐμφάνισιν τῆς νοτίας ὄψεως. Ἀντιθέτως εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν οἱ πώρινοι δόμοι καὶ οἱ λίθοι δημιουργοῦν ἐπιφάνειαν ἀνώμαλον, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ ἦτο ὁρατὴ ἀλλὰ κεκαλυμμένη πιθανὸν ὑπὸ τοῦ ἐδάφους.

Ὁ τοῖχος οὗτος εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον του σχηματίζει γωνίαν πρὸς τοῖχον μὴ συνδεόμενον ὅμως πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ ἀνακτόρου. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος σχηματίζει γωνίαν καὶ εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον του, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπεκαλύφθη εἰσέτι.

Ποῖος ὁ προορισμὸς τοῦ τοίχου δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀκόμη. Παρετηρήσαμεν ἤδη κατὰ τὴν περυσινὴν ἀνασκαφὴν καὶ τὸ ἐβεβαιώσαμεν ἐφέτος, ὅτι ὑφίσταται κάποια πίεσις ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ τὸ φυσικὸν ἔδαφος, ἡ πηλώδης «μούσγα», μετακινεῖται πρὸς Β., οὕτως ὥστε νὰ καλύπτῃ ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν μακρὸν αὐτὸν τοῖχον. (Ἐφέτος εὕρομεν τὰ τμήματα τοῦ τοίχου, τὰ ὁποῖα εἴχομεν ἀποκαλύψει πέρυσι, κεκαλυμένα κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὴν «μούσγαν»).

Τὴν «μούσγαν» συναντῶμεν συνήθως μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου, ἐνῷ βαθύτερον τὸ χῶμα εἶναι διαφορετικῆς ὑφῆς καὶ χρώματος, μαλακὸν καὶ καστανόφαιον, καὶ περιέχει πολλά, εἰς ὡρισμένα σημεῖα, νοτίως τοῦ τοίχου ἕως 0,50 μ., πάρα πολλά, ὄστρακα ἑλληνιστικά, τὰ πλεῖστα ἐκ μεγάλων ἀγγείων ἀχρώμων, λεκανῶν καὶ διαφόρων οἰκιακῶν σκευῶν χονδρῶν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ μελαμβαφῆ σκύφων, κανθάρων, πινακίων κ. ἄ. καὶ ὀλίγα τοῦ τύπου τῆς «δυτικῆς κλιτύος». Νοτίως τοῦ δωματίου Β εὕρομεν δύο περιέργους πηλίνας βάσεις, σχεδὸν ὁμοίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐξωτερικῶς τετράπλευροι μὲ κοίλας πλευρὰς καὶ ἐσωτερικῶς ἡμισφαιρικαί.

Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου, κυρίως νοτίως τοῦ δωματίου V καὶ, ὀλιγώτερον, τοῦ δωματίου Β, ὑπῆρχε παχὺ στρῶμα καεισῶν ἢ ἀποσαθρωθεισῶν ὀργανικῶν ὑλῶν, τὸ ὁποῖον περιβάλλει καὶ τοὺς «ὀδόντας».

Εὑρέθησαν ἐπίσης διεσπαρμέναι κέραμοι καὶ τεμάχια σίμης πηλίνης, νοτίως δὲ τῶν δωματίων F καὶ G, ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου ἕως 2 μ. νοτιώτερον, ὑπῆρχε στρῶμα κεράμων, κορινθιακῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς τὸ ὕψος τοῦ τοιχοβάτου τοῦ νοτίου τοίχου, ἐνῷ ἄλλο στρῶμα κεράμων, λακωνικῶν τῶν περισσοτέρων, ὑπῆρχε νοτίως τοῦ δωματίου L, ἐπὶ τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου.

Κατὰ τὴν ἐφετεινὴν ἀνασκαφὴν εὑρέθησαν ἀρκετὰ χαλκᾶ νομίσματα. Ἐξ αὐτῶν τὰ τέσσαρα εἶναι Φιλίππου τοῦ Β΄ (Α. Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος, Β. Ἱππεὺς) καὶ εὑρέθησαν: τὸ πρῶτον νοτίως τοῦ δωματίου Ε, εἰς βάθος 0,10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ νοτίου τοίχου, τὸ δεύτερον νοτίως τοῦ δωματίου Ι (1.45 μ.) εἰς βάθος 0,58 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν πωρίνων δόμων τοῦ νοτίου τοίχου, τὸ τρίτον εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀνατολικῶς τῆς ΝΑ. γωνίας τοῦ ἀνακτόρου, εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ τὸ τέταρτον νοτίως τοῦ δωματίου Ι, εἰς βάθος 0,35 μ. ἀπὸ τῆς

ἐπιφανείας τῶν πωρίνων δόμων τοῦ νοτίου τοίχου. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων, δύο εἶναι τοῦ βασιλέως Ἀντιγόνου Γονατᾶ ἢ τοῦ Ἀντιγόνου Δώσωνος (Α. Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς κρανοφόρου, Β. Σάτυρος ἐγείρων τρόπαιον καὶ διάφορα σύμβολα), τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν τὸ πρῶτον νοτίως τοῦ δωματίου Χ, 1 μ. περίπου ἄνωθεν τοῦ κατεστραμμένου τοιχοβάτου τοῦ νοτίου τοίχου, καὶ τὸ δεύτερον εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ἀνακτόρου, εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιφανείας τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου. Ἓν ἄλλο εἶναι τοῦ βασιλέως Περσέως (Α. Κεφαλὴ Περσέως, Β. Ἀετός). Εὑρέθη καὶ τοῦτο εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν, 0,30 μ. ὑψηλότερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου, εἰς ἀπόστασιν 2.45 μ. βορείως αὐτοῦ. Εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν διατηρεῖται νόμισμα Ἀμφιπολιτῶν (Α. Κεφαλὴ Ποσειδῶνος, Β. Ἵππος τριποδίζων, ἐπιγραφὴ *ΑΜΦΙΠΟΛΙΤΩΝ*)· εὑρέθη νοτίως τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος χωρίζει τὰ δωμάτια Ι καὶ L, εἰς ἀπόστασιν 0,85 μ. νοτίως αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος 1.96 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Τὰ ὑπόλοιπα τέσσαρα νομίσματα εἶναι περισσότερον ἐφθαρμένα. Εἰς κακὴν ἐπίσης κατάστασιν εὑρέθησαν τεμάχια χαλκῶν ἀντικειμένων, πιθανὸν ἐξ ἐξαρτημάτων σκευῆς ἵππου.

Ἀπὸ τὰς μέχρι τοῦδε ἐνδείξεις, ὄστρακα, νομίσματα, συμπεραίνομεν ὅτι ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονος περίπου μὲ τὸ ἀνάκτορον καὶ ὅτι ἡ διαφορετικὴ κατασκευὴ τοῦ τοίχου τούτου ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ ἀνακτόρου ὀφείλεται εἰς τὸν διαφορετικὸν προορισμόν του.

Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν συνειργάσθησαν, ἔχουσαι τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῶν ἐργασιῶν, αἱ βοηθοὶ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος Ἀλεξάνδρα Δάφφα - Νικονάνου καὶ ἡ δ. Δέσποινα Χατζῆ, ἡ ὁποία συνέβαλε καὶ εἰς τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης. Τὴν ἀνασκαφὴν παρηκολούθησαν ἀρκετοὶ τελειόφοιτοι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐνισχυθέντες ὑπ' αὐτῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

ΜΑΝ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ - Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εἰσαγωγικὰ

Κατὰ τὸ ἔτος 1965 ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ΙΕ΄ Περιφερείας διενηργήθησαν ἀνασκαφαὶ εἰς Ἀμφίπολιν (βλ. Τὸ Ἔργον Α.Ε. 1965, σ.28-43), Τερπνὴν Νιγρίτης καὶ Ἄβδηρα. Συνεχίσθη πρὸς τούτοις ἡ ἔκθεσις τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας, ἐγένοντο ἐργασίαι ἐκθέσεως εἰς τὸ νεόδμητον Μουσεῖον Φιλίππων, ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ὑδραγωγείου Καβάλας καὶ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῆς πλακοστρώσεως τοῦ Forum Φιλίππων. Κατωτέρω δημοσιεύεται συνοπτικὴ ἔκθεσις περὶ τοῦ ὅλου ἔργου τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ ἔτος 1965.

1. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Α. ΑΒΔΗΡΑ

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ αἱ ἔρευναι τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῶν Ἀβδήρων, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Δημητρίου Λαζαρίδη καὶ μὲ τὴν συμμετοχὴν τῶν Ἐπιμελητριῶν κ. Εὐγενίας Λεβεντοπούλου - Γιούρη καὶ δ. Χάϊδως Κουκούλη[1]. Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς προσέφερεν ἐπίσης τὰς ὑπηρεσίας της ἡ τελειόφοιτος τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δ. Ρ. Μπουρνιᾶ, ἡ ὁποία καὶ ἐξεπόνησε τὰ δημοσιευόμενα ἐνταῦθα σχέδια. Εἰς τὴν ἐποπτείαν τῶν συνεργείων ἐργατῶν καὶ εἰς διαφόρους ἐργασίας τῶν ἀνασκαφῶν πολὺ ἐβοήθησαν οἱ φύλακες Ἀρχαιοτήτων Καβάλας Παν. Φλωριᾶς καὶ Βασ. Σταμάτης. Αἱ ἐργασίαι, διαρκέσασαι ἀπὸ 1ης μέχρι 9ης Ὀκτωβρίου, ἀπησχόλησαν κατὰ μέσον ὅρον περὶ τοὺς 65 ἐργάτας ἡμερησίως, διενηργήθησαν δὲ εἰς διαφόρους τομεῖς τῆς ἀρχαίας πόλεως, κατὰ τὸ βόρειον καὶ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτῆς μέχρι τῆς θαλάσσης. Κατωτέρω ἐκτίθενται ἐν συντομίᾳ αἱ κυριώτεραι ἐργασίαι καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν.

Ι. Θέατρον. Τὸ θέατρον τῶν Ἀβδήρων, γνωστὸν πρὸ πολλοῦ ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν μαρτυριῶν[2], εἶχεν ἀναζητηθῆ ἀνεπιτυχῶς μέχρι τοῦδε κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἐρεύνας τῶν παρελθόντων ἐτῶν. Ἡ θέσις τούτου καθωρίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1965 ὑπὸ τὰς κάτωθι συνθήκας.

Εἰς τὸ βορειότερον σημεῖον τῆς ἀρχαίας πόλεως, πιθανώτατα δὲ ἔξω τοῦ τείχους αὐτῆς, ὑπάρχει ἀκαλλιέργητος ἔκτασις, ἀνήκουσα εἰς τὸν ἰδιώτην Ἀναστάσιον Σταγόνην. Ἡ φυσικὴ διαμόρφωσις εἰς τὴν θέσιν ταύτην τῶν κλιτύων χθαμαλῶν ὑψωμάτων, ὁριζόντων τὴν πόλιν ἀπὸ Β., προσδίδει εἰς αὐτὰς τὴν μορφὴν κοίλου ἀρχαίου θεάτρου. Ὁ χῶρος καλύπτεται ὑπὸ πυκνῆς ἀγρίας βλαστήσεως. Εἰς τὴν παρυφὴν τῆς κλιτύος καὶ ἐγγύτατα συγχρόνου φρέατος, εἶχε διενεργηθῆ πρὸ ἐτῶν ὑπὸ ἰδιώτου, ὡς μοὶ ἀνεκοινώθη, μικρὰ ἐκσκαφὴ πρὸς δημιουργίαν φρεατίου ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς συγκεντρώσεως ὕδατος διὰ τὴν ἄρδευσιν παρακειμένου φυτωρίου. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῆς θέσεως ταύτης ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ κτηνοτρόφου Δημητρίου Χατζοπούλου, διατηροῦντος ποιμνιοστάσιον εἰς ἀπόστασιν μικροτέραν τῶν 100 μ. ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἐκσκαφῆς, πλὰξ θασίου χονδροκόκκου μαρμάρου, ἀποτετμημένη εἰς δύο συνανήκοντα τεμάχια, παρουσιάζουσα ἐλαφρῶς καμπύλην ἐπιφάνειαν[3]. Ὁ χῶρος τῆς ἐκσκαφῆς καὶ ἡ πλὰξ ὑπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω ἰδιώτου εἰς τὸν Νομάρχην Ξάνθης, κ. Δῶδον, καὶ τὸν τότε ἔκτακτον ἐπιστημονικὸν βοηθὸν Ξάνθης, φοιτητὴν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, κ. Κ. Δημάδην, ἐδόθη δὲ καὶ ἡ πληροφορία ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλη πλὰξ ἐντὸς τοῦ σκάμματος. Ἀπεφασίσθη τότε ὑπὸ τοῦ Νομάρχου Ξάνθης ἡ διενέργεια μικρᾶς σκαφικῆς ἐρεύνης, ἥτις καὶ ἐπραγματοποιήθη ἀπὸ 2 - 5 Ἰουνίου διὰ 4 ἐργατῶν, ἐργασθέντων ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ κ. Δημάδη. Καὶ ἐπειδή, ὡς μοὶ ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Νομάρχου, λόγῳ τῆς παρουσίας ἀφθόνου ὕδατος ἐντὸς τοῦ σκάμματος, δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἐκβάθυνσις αὐτοῦ, ἐπεχειρήθη μικρὰ δοκιμαστικὴ τομὴ νοτίως τούτου, εἰς τὸ κατώτερον τμῆμα τῆς κλιτύος. Διὰ τῆς τομῆς αὐτῆς ἀπεκαλύφθησαν πλίνθοι πωρολίθου καὶ λιθορριπὴ ἀκατεργάστων λίθων, ἀνήκουσαι εἰς τὴν ὑποδομὴν τοῦ ἀρχαίου θεάτρου.

Τὴν 1 Ὀκτωβρίου διὰ συνεργείου 47 ἐργατῶν,

1. Ἐκ τῶν Ἐπιμελητριῶν ἡ κ. Ε. Λεβεντοπούλου - Γιούρη εἶχε τὴν ἐποπτείαν τῶν δοκιμαστικῶν τομῶν καὶ ἡ δ. Χ. Κουκούλη τῶν ἐργασιῶν τοῦ θεάτρου.

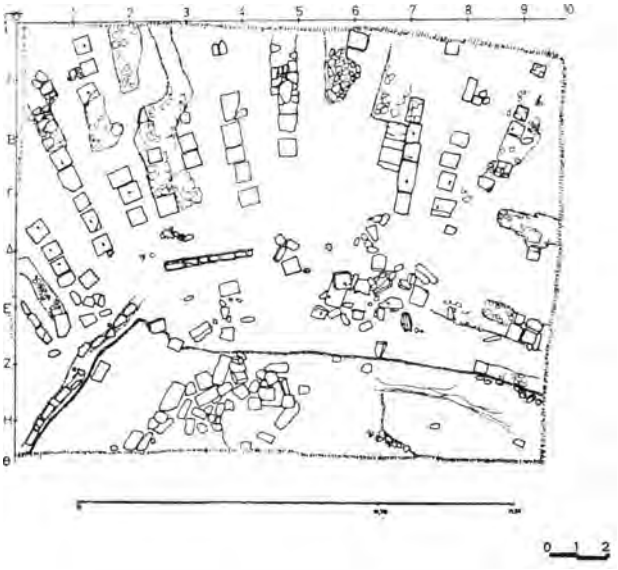
2. Βλέπε ψήφισμα τῶν Ἀβδήρων πρὸς τιμὴν τοῦ Φίλωνος Πύθωνος Ἀκανθίου, δημοσιευθὲν ὑπὸ Ch. Avezou - Ch. Picard ἐν BCH 1913, σ. 123 - 124 . . . *καλεῖσθαι δὲ αὐτὸν ἕως ἂν ζῇ καὶ ἐς προεδρίαν κατ' ἐνιαυτόν, καὶ στεφανοῦσθαι ἐν τῷ θεάτρῳ ἐς ἀεὶ Διονυσίων τῷ ἀγῶνι χρυσῷ στεφάνῳ* . . . . Ἀρχαὶ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος.

3. Ἡ πλὰξ αὕτη φυλάσσεται εἰς τὸν ἐξώστην τοῦ γραφείου τοῦ Νομάρχου Ξάνθης, ἔνθα καὶ τὴν εἶδον τὸν Αὔγουστον τοῦ 1965, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶχον τὴν δυνατότητα νὰ τὴν φωτογραφήσω καὶ νὰ μετρήσω τὰς διαστάσεις της. Ἡ ἐντύπωσίς μου εἶναι ὅτι τὸ μῆκος αὐτῆς δὲν ὑπερβαίνει τὰ 0,70 μ. περίπου. Νομίζω, ὅτι ὀρθῶς ἐθεωρήθη αὕτη ὡς ἐρεισίνωτον θρόνου προεδρίας καὶ λόγῳ τῆς ἐργασίας της καὶ λόγῳ τοῦ χώρου ἀνευρέσεώς της εἰς τὴν ὑποθετικὴν θέσιν τῆς περιφερείας τῆς ὀρχήστρας.

ἤρχισεν ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ θεάτρου. Ἔπειτα ἀπὸ τὸν γενικὸν καθαρισμὸν τοῦ ὅλου χώρου, ἐχαράχθη εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ κατωτάτου τμήματος τοῦ κοίλου μεγάλη ὀρθογώνιος τάφρος, διαστάσεων 20 x 10 μ., διαιρεθεῖσα διὰ συντεταγμένων εἰς τετράγωνα 2 x 2 μ. Ἡ τάφρος αὕτη, εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν της, συμπεριέλαβε καὶ τὴν παλαιοτέραν δοκιμαστικὴν τομήν. Κατὰ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν διηυρύνθη ἡ τάφρος καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς, εἰς τὴν πιθανὴν θέσιν τῶν πρώτων ἐδωλίων καὶ τῆς περιφερείας τῆς ὀρχήστρας, κατὰ 5 μ. εἰσέτι, εἰς τρόπον ὥστε ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος ἀπετέλεσε ὀρθογώνιον τετράπλευρον διαστάσεων 20 x 15 μ. (Σχέδ. 1· Πίν. 382 α).

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου τούτου, ἀπεκαλύφθησαν 13 ἐν ὅλῳ σειραὶ πλίνθων ἐξ ἐντοπίου πωρολίθου (Σχέδ. 1· Πίν. 382 β), βαθμηδὸν διατεταγμέναι καὶ συγκλίνουσαι ἀκτινοειδῶς εἰς κέντρον ἢ περισσότερα κέντρα, εὑρισκόμενα εἰς τὴν ὀρχήστραν. Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι σειραὶ πλίνθων ἀνήκουν προφανῶς εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου, ἐπ' αὐτῶν δὲ ἠδράζοντο τὰ ἐδώλια. Εἰς πλεῖστα ὅσα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς, κάτωθεν τῶν πλίνθων ἢ εἰς θέσεις ἔνθα ἀρχικῶς ὑπῆρχον αὗται, διεπιστώθη λιθορριπὴ ἐκ μικρῶν λίθων — ἐνιαχοῦ διεπιστώθη καὶ τοποθέτησις πλίνθων — ἥτις ἐχρησίμευεν ὡς ὑπόβαθρον τῶν θεμελιώσεων. Τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν ἀκτινοειδῶς διατεταγμένων σειρῶν πλίνθων ἐκαλύπτοντο δι' ἄλλων πλίνθων, αἵτινες ὁμοίως ἐστήριζον τὰ ἐδώλια. Μία τοιαύτη διάταξις θεμελιώσεως διεπιστώθη εἰς τὴν θέσιν Β - Γ/6 - 7, ἔνθα διεσώθησαν τέσσαρες πλίνθοι πιθανῶς δὲ καὶ εἰς τὴν θέσιν Θ - Α/0 - 1. Αἱ πλίνθοι τῆς οἰκοδομῆς τοῦ θεάτρου εἶναι συνήθως τετράγωνοι, σπανιώτερον δὲ ὀρθογώνιοι. Πολλαὶ ἐξ αὐτῶν φέρουν ἐπὶ τῆς ἄνω ὁριζοντίου ἐπιφανείας τόρμους ἢ μοχλοβόθρια.

Παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῆς τάφρου, εἰς τὰς θέσεις Ε - Θ/0 - 2 καὶ Δ - Ε/2 - 4, ἀπεκαλύφθησαν

Σχέδ. 1. Ἄβδηρα. Σχέδιον τῆς τομῆς εἰς τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου

προχείρα τοιχία, κατασκευασθέντα ἐξ ὀρθίων λίθων καὶ πλίνθων.

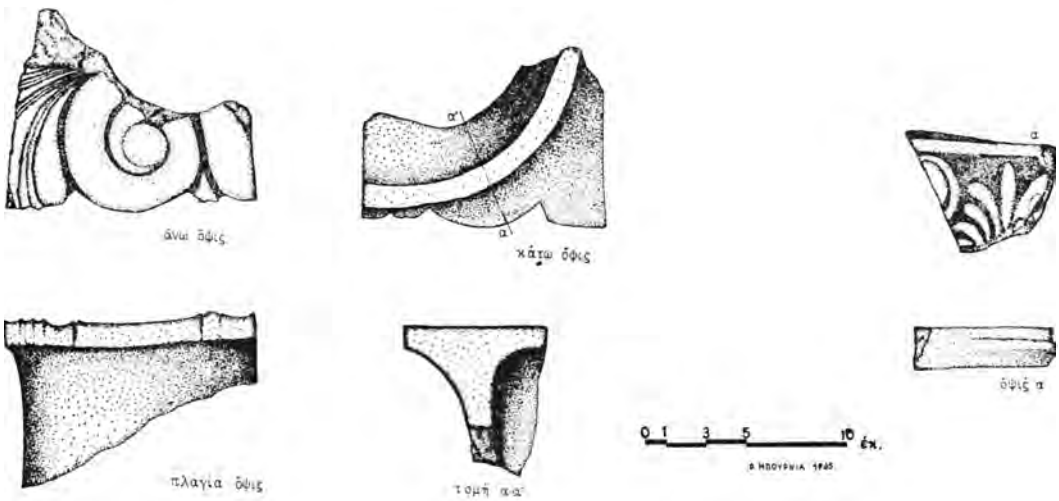
Δάπεδον ὀρχήστρας δὲν διεπιστώθη, ἂν καὶ ἡ ἔρευνα εἰς τὴν θέσιν Ε - Θ/8 - 10, ἐπροχώρησε μέχρι βάθους 2 μ. περίπου, ἔνθα ἀπεκαλύφθη ὁ φυσικὸς βράχος. Εἰς τὸ σημεῖον Η - Θ/6 - 7 καὶ εἰς βάθος 2 μ. περίπου, ἀνευρέθησαν τμήματα πηλίνου ἀγωγοῦ, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς τὸ σύστημα ἀποχετεύσεως τῆς ὀρχήστρας (Πίν. 382 γ).

Διεπιστώθη πρὸς τούτοις ὅτι εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἔχουν ἀφαιρεθῆ καὶ αἱ πλίνθοι τῶν ἀκτινοειδῶς διατεταγμένων ὑποθεμελιώσεων, εἰς πλεῖστα δὲ σημεῖα τοῦ κοίλου ἔχουν συγκεντρωθῆ εἰς σωροὺς πλίνθοι καὶ λίθοι, ἀποτελοῦντες οἰκοδομικὸν ὑλικὸν τοῦ θεάτρου (Σχέδ. 1, θέσεις Ε - Θ/2 - 5, Γ - Ε/6 - 8, Ε - Η/3 - 6 · Πίν. 382 δ).

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ θεάτρου περισυνελέγησαν ὀλίγα ὄστρακα μελαμβαφῶν, ἀβαφῶν ἢ

χονδροειδῶν ἀγγείων, τμῆμα ἐκ τοῦ χείλους ὑαλίνου ἀγγείου, θραύσματα λύχνου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, χαλκῆ περόνη, δύο χαλκοῖ δακτύλιοι — τοῦ ἑνὸς τὸ ἄκρον ἀπολήγει εἰς κεφαλὴν ὄφεως — καὶ εἴκοσι ἐν ὅλῳ χαλκᾶ ἑλληνικὰ νομίσματα, κλασσικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐκ τούτων ἑπτὰ εἶναι τῶν Ἀβδήρων, ἐννέα ἀδιάγνωστα ἢ ἐφθαρμένα, ἓν βασιλέως Ροιμητάλκου, ἓν Τοπείρου (;), ἓν τῶν Φιλίππων καὶ ἓν τῆς πόλεως Ὀρθαγορείας. Εἰς τὴν θέσιν Ε - Η/5 - 7 καὶ εἰς βάθος προκληθείσης εἰς ἀκαθόριστον εἰσέτι χρόνον. Τὰ μέχρι τοῦδε εὑρήματα καὶ ἡ ἀποκάλυψις μικροῦ μόνον μέρους τοῦ κοίλου, δὲν ἐπιτρέπουν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν χρονολόγησιν τοῦ θεάτρου.

ΙΙ. **Δοκιμαστικαὶ τάφροι.** Ἐκ τῶν παρακειμένων τοῦ θεάτρου ὑψωμάτων, πρὸς Α. καὶ Ν., τὸ ἔδαφος κατέρχεται ὁμαλῶς μέχρι τῆς θαλάσσης, σχηματίζον ἄνδηρα καὶ ἐπιπέδους ἐκτάσεις, προσφερομένας διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς ἀγορᾶς ἢ ἄλλων δημοσίων οἰκοδομῶν. Ἡ θέσις αὕτη παρέχει ὡ-

Σχέδ. 2. Ἀπότμημα πηλίνης σίμης καὶ ἀκροκεράμου μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως

1.30 μ. ἀνευρέθη μικρὸν τεμάχιον πηλίνης σίμης (Σχέδ. 2), φερούσης ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἀνθεμίου καὶ ἕλικος.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν μικρὸν τεμάχιον ἐκ σπονδύλου ἡμικίονος ἢ ἀμφικίονος, σῴζον γλυφὴν (θέσις Ζ - Θ/8 - 10, βάθ. 2 μ.), καὶ μικρὸν τεμάχιον ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους, διασῴζον κυμάτιον (θέσις Ε - Ζ/4 - 5), εὑρεθὲν εἰς βάθος 1.60 μ., ἔνθα ἀπεκαλύφθησαν καὶ πολλὰ θραύσματα θασίου μαρμάρου. Εἶναι πιθανόν, ὅτι τὰ τμήματα αὐτὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀνήκουν εἰς τὸν διάκοσμον τῆς σκηνῆς ἢ τοῦ προσκηνίου.

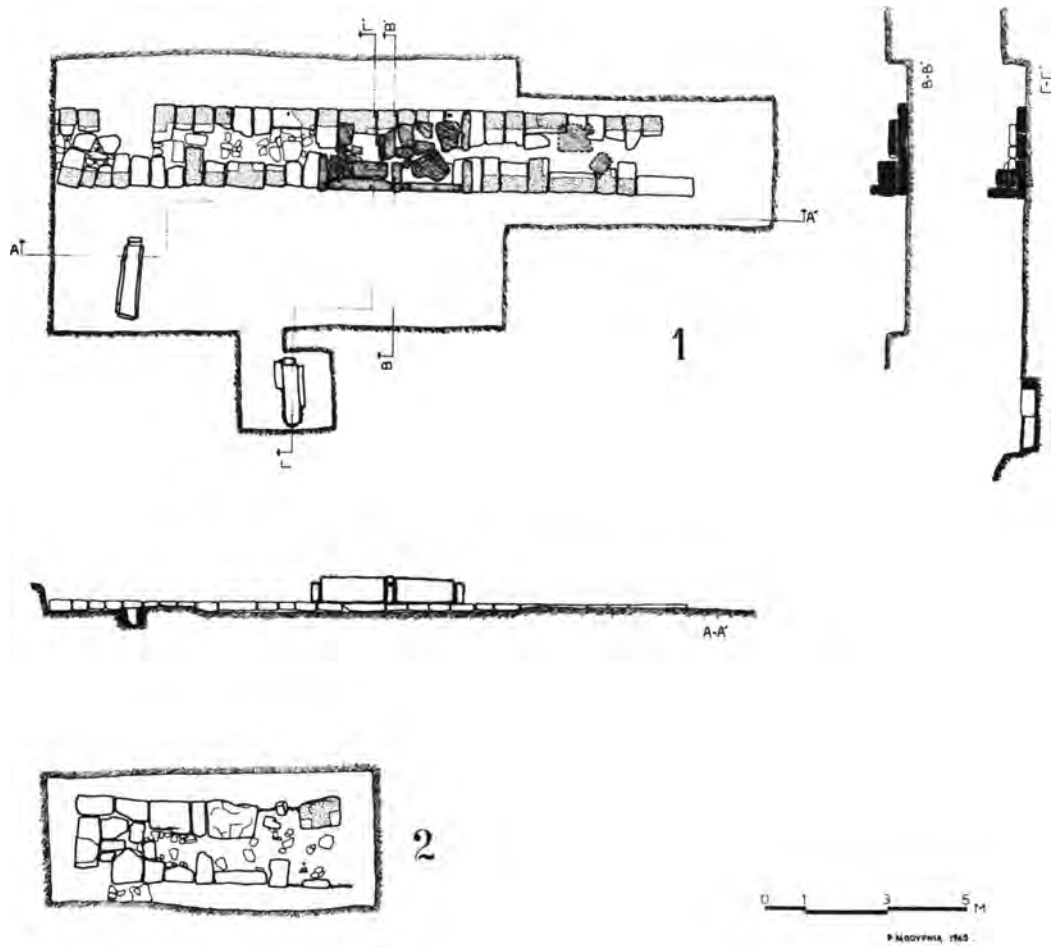
Πρὸς τούτοις περισυνελέγησαν ἐκ σωροῦ λίθων τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τμῆμα ἰωνικοῦ κιονοκράνου, διασῴζοντος μέρος τῶν ἑλίκων, ἐκ δὲ τοῦ ποιμνιοστασίου Δ. Χατζοπούλου, βάσις παραστάδος, φερούσης ἀργὸν κυμάτιον ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν αὐτῆς (διαστ. 0,285 x 0,485 x 0,310 μ.).

Τὸ θέατρον τῶν Ἀβδήρων, συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς πρώτης ἀνασκαφικῆς περιόδου, παρουσιάζει εἰκόνα ἐκτεταμένης καταστροφῆς, ραίαν θέαν πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐρεύνης τοῦ τμήματος τούτου, προέβην εἰς τὴν διάνοιξιν ἐννέα δοκιμαστικῶν τομῶν ἀπὸ τῆς περιοχῆς τοῦ θεάτρου μέχρι τῆς θαλάσσης, ἀνατολικῶς τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

Τομὴ Α'. Ἡ πλέον σημαντικὴ ἐκ τῶν τομῶν διενηργήθη περὶ τὰ 100 μ. ΒΑ. τοῦ θεάτρου, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Θεοδώρου Κοντογιάννη, ἔνθα ἦσαν ὁραταὶ πλίνθοι τινές. Ἡ ἀρχικὴ τάφρος, σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, εἶχε διαστάσεις 10 x 7 μ., ἐν συνεχείᾳ ὅμως ἐπεξετάθη αὕτη πρὸς ΒΑ. καὶ ΝΔ., ἐπὶ μήκους ἐν ὅλῳ 18 μ. Ἐντὸς τῆς τάφρου ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ τείχους τῆς πόλεως, βαῖνον ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. (Σχέδ. 3, 1· Πίν. 383 α). Ἡ κατεύθυνσις τοῦ τείχους ἀλλὰ καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους δεικνύουν, ὅτι τὸ ἐγγὺς κείμενον θέατρον εὑρίσκετο πιθανώτατα ἔξω τοῦ περιβόλου. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ τείχους ἔχει μῆκος 16 καὶ πλάτος 2.10 μ., εἶναι δὲ φκοδομημένον δι' ἀνισομεγέθων πλίνθων πωρολίθου. Ἐκτὸς τοῦ κατωτάτου δόμου θεμελιώσεως εἰς ἓν σημεῖον τούτου διε-

σώθησαν πλίνθοι τῆς β΄ σειρᾶς δόμων, δεικνύουσαι ψευδοϊσόδομον κατασκευήν (Σχέδ. 3, 1· Πίν. 383 β).

Κάθετος εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους ἀπεκαλύφθη εὐτελὴς μεταγενέστερος τοῖχος, πλάτους 0,36 μ. περίπου, σωζόμενος ἐπὶ μήκους 3.50 μ. περίπου (Πίν. 383 γ - δ). Διὰ τὴν οἰκοδομὴν τούτου ἐχρησιμοποιήθησαν μικροὶ λίθοι, πλίνθοι καὶ θραύσματα ἀρχαιοτέρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Μετὰ τὴν φωτογράφισίν του διελύθη ὁ τοῖχος καὶ ἐξ αὐτοῦ περισυνελέγησαν τὰ κάτωθι ἀρχιτεκτονικὰ μέλη:

Σχέδ. 3. Κάτοψις καὶ τομαὶ τοῦ ἐντὸς τῆς τομῆς Α΄ ἀποκαλυφθέντος τείχους τῶν Ἀβδήρων

1. Βάσις ἀναθηματικοῦ μνημείου ἢ τράπεζα προσφορῶν (;) ἐκ θασίου λεπτοκόκκου μαρμάρου (ἀριθ. εὑρ. Μουσείου Καβάλας Λ. 672), ἀποτελεσθεῖσα ἐκ περισσοτέρων συγκολληθέντων τμημάτων. Εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς της κοσμεῖται δι' ἀργοῦ λεσβίου μετὰ κανόνος κυματίου. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὑπάρχουν τέσσαρα ἀβαθῆ κυκλικὰ βαθύσματα καὶ πέμπτον μεγαλύτερον εἰς τὸ κέντρον, μετὰ διαμπεροῦς ὀπῆς. Ἐπὶ τῆς μιᾶς στενῆς πλευρᾶς σῴζεται ἐν μέρει ἡ ἐπιγραφή: ... *ΜΑΝΕ[Θ]ΗΚΕΝΟΥΝ* ... Γράμματα τέλους 5ου π.Χ. αἰῶνος. Διαστάσεις 1.11 x 0,81 x 0,14 μ. (Σχέδ. 4).

2. Μικρὰ βάσις ἐκ ψαμμολίθου μετὰ συμφυοῦς ἐξοχῆς εἰς τὴν μίαν πλευρὰν αὐτῆς (ἀριθ. εὑρ. Μουσείου Καβάλας Λ. 673). Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἀνάγλυφος μήνη καὶ σταυρὸς ἐντὸς κύκλου. Διαστάσεις 0,20 x 0,20 μ. Μῆκος μετὰ τῆς ἐξοχῆς 0,46 μ.

3. Ἀπότμημα ἰωνικοῦ κίονος, σῴζον τμῆμα βάσεως καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ κορμοῦ ἐκ θασίου μαρμάρου (ἀριθ. εὑρ. Λ. 674). Ὕψος 0,35 μ.

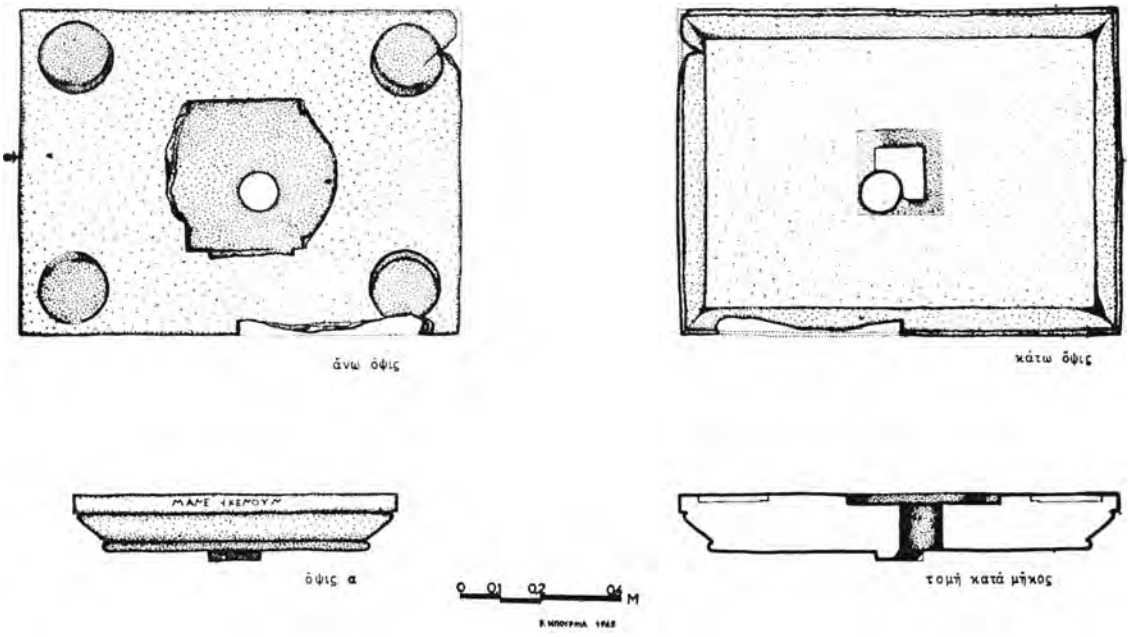
4. Ἔλιξ ἐκ γωνίας βωμοῦ (;) ἐκ ψαμμολίθου (ἀριθ. εὑρ. Λ. 675). Τὰ προσκέφαλα κοσμοῦνται δι' ἀναγλύφων κυλινδρικῶν ἐξοχῶν. Διαστάσεις: μῆκ. 0,26, ὕψ. 0,50, πάχος 0,19 μ.

Ἐξωτερικῶς τοῦ τείχους ἀπεκαλύφθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι Α καὶ Β, ἐκτισμένοι διὰ πλακῶν πωρολίθου (Σ χ ε δ. 3). Ὁ τάφος Α κείμενος εἰς ἀπόστασιν 1 περίπου μ. ἀπὸ τοῦ τείχους, περιεῖχε δύο ἐπαλλήλους σκελετοὺς μὲ τὰ κρανία πρὸς Β. (Π ί ν. 383 ε). Ὁ τάφος Β, εἰς ἀπόστασιν 4 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ τείχους, ἀνευρέθη κατὰ τὸ ἥμισυ κατεστραμμένος καὶ κενός.

Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς τάφρου Α΄ περισυνελέγη μέγας ἀριθμὸς ὀστράκων ἀρχαϊκῶν ἰωνικῶν κυλίκων μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν ὡς καὶ μελαμβαφῶν καὶ ἀβαφῶν ἀγγείων, θραύσματα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, μεγαρικῶν σκύφων καὶ ἀγγείων ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων.

Πρὸς τούτοις ἀνευρέθησαν τεμάχια στρωτήρων κεράμων κορινθιακοῦ τύπου μετὰ σφραγισμάτων — ἓν φέρει τὸ ἐθνικὸν *ΑΒΔΗ[ΡΙΤΩΝ]* — μέτωπα ἀκροκεράμων μὲ ἔγχρωμον διακόσμησιν ἀνθεμίων (Σχέδ. 2), χαλκῆ βελόνη καὶ χαλκοῦς δακτύλιος, ἐνσφράγιστος λαβὴ θασίου ἀμφορέως, ἐννέα χαλκᾶ νομίσματα, λίαν ἐφθαρμένα ἢ ἀδιάγνωστα καὶ πολλὰ τμήματα πηλίνων εἰδωλίων. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἀνεύρεσις τμήματος κυλινδρικοῦ θυμιατηρίου, φέροντος παράστασιν καθημένης Ἀφροδίτης, ὁμοίου τύπου πρὸς τὰ γνωστὰ ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν[4].

Τομὴ Β΄. Εἰς ἀπόστασιν 10 μ. περίπου δυτικῶς τῆς τάφρου Α΄, ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἀγροῦ, ἔνθα ἦτο ὁρατὴ ἐν μέρει πλίνθος, ἐγένετο πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀποκαλυφθέντος τείχους ἡ τομὴ Β΄, διαστάσεων 4 x 4 μ. Δι' αὐτῆς ἀπεκαλύφθησαν δύο μεγάλαι πλίνθοι ἐκ σκληροῦ πωρολίθου — « σιδηρόπετρας »—ἐπιμελοῦς ἐργασίας, φέρουσαι πελεκοσχήμους συνδέσμους. Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς τάφρου διεπιστώθη στρῶμα κεράμων. Περισυνελέγησαν ἐλάχιστα θραύσματα μελαμβαφῶν ἢ ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, θραύσματα λύχνου μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν καὶ χαλκοῦν νόμισμα Ἀβδήρων.

Σχέδ. 4. Βάσις ἀναθηματικοῦ μνημείου ἢ τράπεζα προσφορῶν (;)

Τομὴ Γ΄. Ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ αὐτοῦ ἰδιώτου Θεοδώρου Κοντογιάννη, ΝΑ. τῶν τάφρων Α΄ καὶ Β΄, ἐγένετο ἡ τομὴ Γ΄, διαστάσεων 10 x 5 μ. Ἐντὸς τῆς τομῆς ἀπεκαλύφθη τμῆμα εὐτελοῦς τοίχου καὶ παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν αὐτῆς μέγας πίθος, τεθραυσμένος κατὰ τὸ ἥμισυ (Π ί ν. 383 ς΄). Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ πίθου ἀνευρέθησαν ὀστᾶ σκελετοῦ ἀνθρώπου καὶ δύο ἀγγεῖα, ἤτοι μικρὸν μόνωτον κυάθιον καὶ ἀρχαϊκὴ ἰωνικὴ κύλιξ — ὕψ. 0,075, διάμ. 0,165 μ. — φέρουσα γραμμικὴν διακόσμησιν εἰς τὴν βάσιν καὶ τὴν κοιλίαν καὶ

4. Δημ. Λαζαρίδη, Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων, πίν. 17.

ἀνὰ ἓν πτηνὸν ἐπὶ ἑκάστης πλευρᾶς κάτωθεν τῶν χειλέων τοῦ ἀγγείου. Πρὸς τούτοις περισυνελέγησαν ἐκ τῆς τάφρου πολλὰ ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων, θραύσματα μελαμβαφῶν ἀγγείων, τρία θραύσματα ἐκ τῆς βάσεως κορινθιακοῦ ἀγγείου καὶ χαλκοῦν νόμισμα. Εἰς βάθος 1 μ. ἐνεφανίσθη ὁ φυσικὸς βράχος καὶ ἡ ἔρευνα ἐτερματίσθη.

Τομὴ Δ'. Διαστάσεων 10 x 5 μ., ἐγένετο ΝΑ. τῆς τομῆς Γ', ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Εὐαγγέλου Πασαλῆ. Κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς τάφρου διεπιστώθη πυρά, ἡ δὲ ἔρευνα ἐτερματίσθη εἰς βάθος 0,20 μ., καθ' ὅσον ἐνεφανίσθη ὁ φυσικὸς βράχος. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν ἀνευρέθησαν ὀλίγα μελαμβαφῆ ἢ ἐρυθροβαφῆ θραύσματα ἀγγείων καὶ ἐνσφράγιστος λαβὴ θασίου ἀμφορέως (φέρει ὄνομα *ΑΙΣΧΡΙΩΝ*).

Τομὴ Ε'. Νοτίως τῆς Δ', ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Κωνσταντίνου Ἀλεξοπούλου. Οὐδὲν θεμέλιον οἰκοδομῆς ἀπεκαλύφθη καὶ ἐντὸς τῆς τομῆς αὐτῆς, ἡ δὲ ἔρευνα ἐτερματίσθη εἰς βάθος 0,80 μ., καθ' ὅσον ἀνεφάνη ὁ φυσικὸς βράχος. Περισυνελέγησαν ἐνταῦθα θραύσματα λεπτῶν ἰωνικῶν κυλίκων, μελαμβαφῶν καὶ ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, ὡς καὶ τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα (δύο Ἀβδήρων, ἓν Ὀρθαγορείας, ἓν ἀδιάγνωστον).

Τομὴ Ζ'. Διαστάσεων 10 x 5 μ., ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ἀθανασίου Ἰμαμίδη, πρὸς τὸ νοτιώτερον τμῆμα τῆς ἐρευνηθείσης περιοχῆς. Οὔτε καὶ ἐντὸς τῆς τομῆς αὐτῆς ἀπεκαλύφθη τοῖχος οἰκοδομῆς, ἡ δὲ ἔρευνα ἀνεστάλη εἰς βάθος 0,80 μ. Περισυνελέγησαν πολλὰ θραύσματα ἰωνικῶν κυλίκων μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν καὶ μελαμβαφῶν ἀγγείων κλασσικῆς ἐποχῆς, μυκτὴρ λύχνου, τρία τμήματα εἰδωλίων, ἐξ ὧν δύο κεφαλαὶ γυναικῶν, ἐνσφράγιστος λαβὴ ἀμφορέως, φέρουσα παράστασιν γρυπὸς — συμβόλου τῆς πόλεως — τρεῖς χαλκαῖ αἰχμαὶ βελῶν καὶ εἴκοσι ὀκτὼ λίαν ἐφθαρμένα χαλκᾶ νομίσματα.

Τομὴ ΙΙ'. Διαστάσεων 4 x 4 μ. διενεργηθεῖσα ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Μαρίας Τσιπλάκη, ἐγγύτατα τῶν λοφίσκων ἄμμου. Ἡ διάνοιξις τῆς τάφρου ταύτης ἀπέδωσε πολλὰ θραύσματα ἀρχαϊκῶν ἰωνικῶν κυλίκων μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν, ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων, κεφαλὴν εἰδωλίου γυναικὸς καὶ δύο χαλκᾶ νομίσματα, ἐξ ὧν ἓν τῶν Ἀβδήρων καὶ ἓν ἀδιάγνωστον.

Τομὴ Θ'. Δοκιμαστικὴ τάφρος, διενεργηθεῖσα ἀνατολικῶς τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψιν τμήματος τοῦ παραθαλασσίου τείχους (Πίν. 384 α). Τὸ τεῖχος ἀπεκαλύφθη ἐνταῦθα ἐπὶ μήκους 8 μ. περίπου, ὑπάρχουν ὅμως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐνδείξεις, ὅτι τοῦτο διασῴζεται καὶ πρὸς Α. τῆς γενομένης τομῆς. Εἰς τὰ καλύτερον διατηρούμενα σημεῖα τούτου ὑπάρχουν τρεῖς δόμοι ἐξ ἀνισομεγέθων πλίνθων πωρολίθου, τὸ ὁλικὸν ὕψος τῶν ὁποίων ὑπερβαίνει τὸ 1 μ.

Ἀνατολικώτερον τῆς τομῆς Θ', εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἀμμολοφίσκων, ἔνθα κατὰ τὴν μετακίνησιν τῆς ἄμμου ὑπὸ τῶν ἀνέμων ἐμφανίζονται περιοδικῶς πλίνθοι πωρολίθου καὶ ψαμμολίθου, ἐπεχειρήθη μικρὰ ἔρευνα, ἥτις ἀπεκάλυψεν ἀριθμὸν πλίνθων ἐρριμένων τῇδε κἀκεῖσε. Πιθανῶς αἱ πλίνθοι αὗται προέρχονται ἐκ τοῦ παραθαλασσίου τείχους, τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ διέρχεται πλησίον τῆς θέσεως ταύτης.

Ἡ ἀποκάλυψις ἐντὸς τῶν τάφρων Α' καὶ Θ' τῶν δύο τμημάτων τοῦ ἀρχαίου τείχους τῶν Ἀβδήρων εἶναι λίαν σημαντικὴ διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς γραμμῆς, ἣν ἠκολούθει ὁ περίβολος τῆς πόλεως καὶ τὴν ἐξαγωγὴν τοπογραφικῶν συμπερασμάτων.

Ἐν τέλει, βορείως καὶ βορειοδυτικῶς τοῦ θεάτρου, διενηργήθησαν τέσσαρες μικραὶ τομαί, διὰ τὴν ἔρευναν θέσεων, ἔνθα ὑπῆρχον ἐμφανεῖς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πλίνθοι. Διὰ τῆς τομῆς Ι (διαστ. 9 x 3 μ.), γενομένης εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ΒΔ. τοῦ θεάτρου, ἀπεκαλύφθη θεμέλιον, πλάτους 2 μ., ἀνῆκον πιθανῶς εἰς τὸ τεῖχος τῆς πόλεως (Σχεδ. 3, 2· Πίν. 384 β). Τοῦτο διασῴζεται ἐπὶ μήκους 6.50 μ. Ἐκ τῆς μικρᾶς ἐπιχώσεως τῆς τομῆς περισυνελέγησαν ὄστρακα ἰωνικῶν κυλίκων, μελαμβαφῶν καὶ ἀβαφῶν ἀγγείων. Διὰ τῆς τομῆς Ι α, διενεργηθείσης βορείως τοῦ θεάτρου, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν σειρὰν τέσσαρες πλίνθοι πωρολίθου καὶ περισυνελέγησαν θραύσματα ἀρχαϊκῶν ἰωνικῶν κυλίκων, μελαμβαφῶν ἀγγείων, ὡς καὶ τμῆμα ἀκροκεράμου κλασσικῶν χρόνων, φέροντος ἔγχρωμον διακόσμησιν ἕλικος καὶ ἀνθεμίου. Ἡ τομὴ Ι β ἀπεκάλυψε δύο πλίνθους πωρολίθου καὶ ἡ τομὴ Ι γ μίαν πλίνθον, ἄνευ οὐδενὸς εὑρήματος.

Ἀνατολικῶς τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου σχηματίζεται ἀμμώδης ἀβαθὴς ὅρμος. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τούτου, ἔνθα ὑπάρχουν βράχοι, κατείρχετο μέχρι τῆς θαλάσσης τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, ὡς δύναται νὰ εἰκάσῃ τις ἐκ τῶν διατηρουμένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους διογκώσεων, λιθορριπῆς καὶ πλίνθων. Ἡ ὀχύρωσις, φαίνεται, προϋχώρει καὶ ἐντὸς τῆς θαλάσσης, καθ' ὅσον εἰς τὸν βυθὸν ὑπάρχει σειρὰ πλίνθων, ἀκριβῶς εἰς τὴν προέκτασιν τῆς νοητῆς γραμμῆς τοῦ τείχους, ἥτις καταλήγει εἰς κυκλικὸν πύργον περὶ τὰ 30 περίπου μ. ἀπὸ τοῦ αἰγιαλοῦ (Πίν. 384 γ). Τὸν πύργον τοῦτον ἐξήτασα διὰ πρώτην φορὰν κατὰ

τὸ ἔτος 1955, ἀλλ' ὅμως δὲν ἠδυνήθην νὰ τὸν φωτογραφήσω, καθ' ὅσον τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ χρόνου εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης ἢ καλύπτεται ὑπὸ τῶν κυμάτων. Ὁ πύργος ἔχει διάμετρον 6 μ. κατὰ προσέγγισιν, εἶναι δὲ ᾠκοδομημένος διὰ πλίνθων πωρολίθου, τινὲς τῶν ὁποίων φέρουν πελεκοσχήμους συνδέσμους ἢ τόρμους (Πίν. 384 δ). Ὑπῆρχεν ἄρα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς πόλεως μικρὸς λιμήν, προστατευόμενος καὶ ὑπὸ μικροῦ ὀχυροῦ λιμενοβραχίονος, ὅστις πιθανῶς ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν προσόρμισιν τῶν ἐμπορικῶν πλοίων.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Β. ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΤΑΦΟΣ ΤΕΡΠΝΗΣ ΝΙΓΡΙΤΗΣ

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Τερπνῆς Νιγρίτης, πλησίον λόφου καλουμένου «Παλιόκαστρο», εὑρίσκεται μακεδονικὸς τάφος, γνωστὸς παλαιόθεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς. Ὁ τάφος ἐσυλήθη εἰς ἄγνωστον ἐποχὴν καὶ ἔκτοτε παρέμεινεν ἀνοικτὸς ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα. Τότε κατεστράφη ἡ εἴσοδος, τμῆμα τοῦ καμαροσκεποῦς δρόμου, ἡ θύρα τοῦ θαλάμου καὶ ἀφῃρέθησαν οἱ σιδηροῖ σύνδεσμοι, οἱ συνδέοντες τὰς πλίνθους τῶν δόμων. Ἀργότερον, κατόπιν τῆς ἀφαιρέσεως θολιτῶν, κατέπεσεν ἡ καμάρα τοῦ θαλάμου καὶ ὁ θάλαμος ἐπληρώθη ἀπὸ τοὺς θολίτας καὶ χώματα.

Ἡ τελευταία ἀπόπειρα λαθρανασκαφῆς ἔδωκεν ἀφορμὴν διὰ τὴν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἐν λόγῳ τάφου. Ὁ τάφος καλύπτεται διὰ τύμβου, ὕψους 3 μ. περίπου. Διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου ἐχρησιμοποιήθη ἐγχώριος ἀσβεστόλιθος. Αἱ πλίνθοι ἐλειάνθησαν ἐπιμελῶς, ὥστε ἡ ἁρμολόγησις νὰ εἶναι πλήρης. Διὰ τοῦ καμαροσκεποῦς δρόμου (Πίν. 385 γ) εἰσερχόμεθα εἰς τετράγωνον θάλαμον. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου εὑρέθησαν τρεῖς θῆκαι, κατεσκευασμέναι διὰ μεγάλων πλακῶν ἐξ ἀσβεστολίθου, ἐπικεχρισμέναι διὰ λευκοῦ κονιάματος (Πίν. 385 δ). Ἄνωθεν τῶν θηκῶν ἐπὶ τῶν τοίχων ἐπιγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν. Εἰς τὸν ὀπίσθιον τοῖχον διαβάζομεν τὴν ἐπιγραφὴν (Πίν. 385 α):

Διοσκουρίδης
Ἀπολλοδώρου

καὶ εἰς τὸν πλάγιον τοῖχον ἀριστερὰ τὴν ἐπιγραφὴν (Πίν. 385 β):

Ἱππῶναξ
Ἀπολοδώρου

ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΙΟΥΡΗ

2. ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τὰ πλέον ἀξιόλογα ἐκ τῶν τυχαίων εὑρημάτων τοῦ ἔτους τούτου εἶναι τὰ κάτωθι:

Ἀμφίπολις. Τμῆμα ἐνεπιγράφου στήλης ἀποκεκρουμένης ἄνω, δεξιὰ καὶ κάτω. Περιέχει κείμενον σχετικὸν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὴν ἐγκοίμησιν ἀσθενῶν ἐντὸς τοῦ τεμένους αὐτοῦ. Γράμματα 3ου π.Χ. αἰῶνος. Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας (ἀριθ. εὑρ. Λ. 646).

Νέος Σκοπὸς Σερρῶν. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τάφρου ἐντὸς τῆς κοινότητος, διὰ τὴν κατασκευὴν δικτύου ὑδρεύσεως, ἀνευρέθη τὴν 1/2/1965 ἀνάγλυφον ἐφίππου ἀνδρός, ἰσχυρῶς ἔκτυπον (μεγ. ὕψ. 0,765 μ.). Ἐλλείπουν ἡ κεφαλὴ τοῦ ἐφήβου, τὸ πρόσθιον μέρος τῆς κεφαλῆς, οἱ πρόσθιοι πόδες καὶ ἡ οὐρὰ τοῦ ἀλόγου, εἰργασμένα εἰς ἕτερα τμήματα μαρμάρου καὶ ἔνθετα. Χαρακτὴρ ἀναγλύφου, πιθανῶς ἐπιτύμβιος. Ἐργασία λίαν ἐπιμελής, ὀψίμων ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 386 α).

Εἰς τὸν περίβολον τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου **Ν. Σκοποῦ** καὶ ἐντὸς σωροῦ λίθων, ἀνευρέθη ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψις ἐπιτυμβίας στήλης. Ἡ ἀρχαιολογικὴ σημασία τῆς θέσεως τοῦ Ν. Σκοποῦ εἶναι γνωστὴ ἐκ παλαιοτέρων εὑρημάτων[5].

3. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

1. Καβάλα. Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐκθέσεως εἰς τὸν ὄροφον τοῦ Μουσείου Καβάλας ἀγγείων, εἰδωλίων καὶ γλυπτῶν, προερχομένων ἐκ διαφόρων χώρων τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Εἰς στοὰς τοῦ Μουσείου καὶ εἰς τὸν κῆπον καὶ τὸ προαύλιον, τὰ περιβάλλοντα τὸ κτήριον, ἐξετέθησαν τμήματα ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων, ἐπιγραφαὶ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Ἐγένοντο πρὸς τούτοις, ὑπὸ συνεργείου συντηρητῶν τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου ὑπὸ τὸν ζωγράφον κ. Κολέφαν, ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως ψηφιδωτοῦ δαπέδου μὲ παράστασιν δελφίνων, ἀνευρεθέντος εἰς Ἄβδηρα καὶ ἐκτεθειμένου εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας. Εἰς στοὰν τοῦ ἀνατολικοῦ αἰθρίου τοῦ Μουσείου ἐξετέθη ἑλληνιστικὸς τάφος ἐξ Ἀμφιπόλεως, διασῴζων τοιχογραφίας μὲ πτηνὰ καὶ πλοχμούς. Ὑπὸ τοῦ ἰδίου συνεργείου τοῦ κ. Κολέφα ἐγένετο ὁ καθαρισμός, ἡ συντήρησις καὶ ἡ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν.

2. Φίλιπποι. Ἡ ἔκθεσις τῶν ἀρχαιοτήτων Φιλίππων εἰς τὸ νεόδμητον Μουσεῖον τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, εὑρίσκεται πρὸς τὸ τέλος. Εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ ἰσογείου ἐξετέθησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, διάφορα κιονόκρανα, θωρά-

5. ΑΕ 1936 (Παράρτημα), Γ. Μπακαλάκης, Ἀρχαῖα εὑρήματα ἐκ Νέου Σκοποῦ (Σερρῶν), σ. 14 κ.ἑ.

κια, τμήματα ἄμβωνος καὶ ἐπιγραφαὶ παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων, προερχόμενα ἐκ διαφόρων μνημείων τῶν Φιλίππων (Πίν. 386 β).

Εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ ὀρόφου ἐξετέθησαν γλυπτὰ ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀγάλματα Νικῶν καὶ Ἀθηνᾶς ἐξ ἀκρωτηρίων ναοῦ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, ἀνδριάντες, ἀναθηματικὰ καὶ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα, ὡς καὶ εἰκονιστικαὶ κεφαλαὶ αὐτοκρατόρων. Εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης τοῦ ὀρόφου ὑπάρχει δωμάτιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐξετέθησαν αἱ ὀλίγαι ἀρχαιότητες ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐπιγραφαὶ κυρίως τιμητικαὶ ἢ ἐπιτύμβιοι.

Ἐν τέλει ἔχει ἑτοιμασθῆ πρὸς ἔκθεσιν εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ Μουσείου μικρὰ συλλογὴ εὑρημάτων, ἐκ τοῦ ἐγγὺς τῶν Φιλίππων προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Ντικελὶ - Τάς, ἥτις θὰ μεταφερθῆ εἰς τὸ κτήριον, εὐθὺς ὡς ὑπάρξουν αἱ προϋποθέσεις ἀσφαλείας τοῦ Μουσείου.

4. ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Καβάλα. Ἐκ τοῦ τόξου τῆς ὑψηλοτέρας σειρᾶς ἀνοιγμάτων τοῦ μεσαιωνικοῦ ὑδραγωγείου τῆς πόλεως εἶχον καταπέσει λίθοι τινές, λόγῳ διαβρώσεως καὶ ἀποσαθρώσεως τοῦ ἀσβεστοκονιάματος. Τὸ δημιουργηθὲν κενὸν ἐγκυμονοῦσε κινδύνους μεγαλυτέρας καταρρεύσεως. Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ τόξου καὶ ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν συντηρήσεως ἐχρειάσθη νὰ κατασκευασθοῦν ἱκριώματα, ὕψους ἄνω τῶν 20 μ. Ἐκτὸς τῶν ἐργασιῶν τούτων προέβην εἰς τὸν καθαρισμὸν μεγάλου τμήματος τῆς αὐλακος τοῦ ὑδραγωγείου ἐκ τῶν συσσωρευθέντων χωμάτων καὶ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως καὶ τὴν ἐμφραξιν τῶν ρωγμῶν τοῦ ἐπιχρίσματος αὐτῆς, πρὸς ἐπίτευξιν στεγανότητος.

2. Φίλιπποι. Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο διὰ μικροῦ συνεργείου ὑπὸ τὸν μαρμαροτεχνίτην κ. Σπ. Καρδάμην, αἱ ἐργασίαι τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς πλακοστρώσεως τοῦ Forum. Διὰ τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν αἱ πλάκες τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ Forum, μέχρι τοῦ μέσου περίπου τῆς νοτίας στοᾶς (Πίν. 386 γ).

3. Θάσος. Ἡ συνεχὴς παρουσία ὕδατος ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου[6] καὶ ἡ κατάστασις διατηρήσεως τοῦ λίαν ἀξιολόγου ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἐντὸς αὐτοῦ, ἐπέβαλον τὴν ἀποκόλλησιν καὶ τὴν μεταφορὰν τούτου εἰς τὸ Μουσεῖον Θάσου. Αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι ἀποκολλήσεως, συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐγένοντο ὑπὸ εἰδικοῦ συνεργείου ὑπὸ τὸν ζωγράφον κ. Κολέφαν (βλ. ΑΔ 21 (1966) : Χρονικά, σ. 19).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

6. BCH 1965, Chronique des fouilles, σ. 935 κ.ἑ. καὶ 567 κ.ἑ. Yvon Garlan, Nouvel Mosaïque Thasien.

*

THASOS

I. Région au Sud-Ouest de l' Agora

La fouille de 1965 a dégagé, à l'angle de la voie romaine dallée (cf. BCH, 1965, p. 928) et de la « cour aux cents dalles » trois salles et le début d'un passage, qui reliait la « cour aux cent dalles » à la grande cour reconnue en 1962 (cf. BCH, 87 (1963), p. 549 et fig. 2 et 3) (Pl. 387 a). Des sondages en profondeur et de nombreuses trouvailles de monnaie ont permis de préciser la chronologie de la région. La « cour aux cent dalles » a été aménagée, dans la première moitié du IIe siècle, en tenant compte de la présence d'un puits hellénistique, et d'un égout (du IVe ou du IIIe siècle), emmenant vers la mer les eaux de l'égout de la rue; celle - ci, dont le dallage est d'époque romaine, a été tracée au IVe ou au IIIe siècle.

Le passage (Pl. 387 a, à droite) est contemporain de la « cour aux cent dalles ». Mais l'ensemble fut remanié au Bas - Empire (pas avant la fin du IIIe siècle): le mur de fond du portique Nord - Est de la cour fut refait à cette époque, sans que le seuil donnant accès au passage soit déplacé.

II. Sondages entrepris à la demande du Service des Antiquités

Parmi ces sondages, le plus intéressant a été entrepris au voisinage du mur de fond de la cour triangulaire de l'Héracleion. Il a permis de repérer et de dégager très partiellement deux bâtiments parallèles au péribole du sanctuaire (Pl. 387 c). Leur construction, très soignée, rappelle de près celle des bâtiments élevés dans le sanctuaire à la fin de l'époque archaïque; le sol intérieur est, dans les deux cas, à environ 1.30 m. au - dessus du sol extérieur contemporain, situé lors de la fouille un peu au - dessous de la nappe phréatique. L'un des deux bâtiments (Pl. 387 c, au fond) a été agrandi à l'époque romaine. La présencede ces deux constructions pose de nouveau le problème du tracé du péribole du sanctuaire de ce côté.

Les deux sondages ont été rebouchés.

Un sondage, le long de la rue P. Devambez, a livré un petit hermès de bronze très bien conservé (haut.: 6.5 cm.) (Pl. 387 b).

Champ Dimitriadis et porte de Zeus

Afin que soit réalisée une meilleure présentation des ruines du champ Dimitriadis, M. Daux a chargé, au mois de juillet 1965, M. Yvon Garlan, de procéder à un abaissement du niveau du chemin moderne situé à l'emplacement de l'ancienne rue du rempart. Ces travaux ont entraîné l'exploration complète de ce secteur.

Le parement interne du rempart sur toute la longueur de l'insula III a été photographié et dessiné: il porte de nombreuses marques de tâcherons. En face de la rue du théâtre et de la rue de la porte ont été découvertes deux poternes de forme originale qui servaient à évacuer les eaux de ruissellement canalisées, dans des tranchées ou dans des égouts. Un grand escalier de courtine (Pl. 387 d), dont les 12 premières marches sont originelles, prend son départ dans le prolongement de la paroi septentrionale de la poterne nord; la première de ces marches est située à 69 cm. au - dessus du dallage de la poterne. La porte d'Hermès, dans son état actuel, est le résultat d'une reconstruction: le seuil externe primitif a été retrouvé dans le passage à 75 cm. au - dessous du seuil actuel; il s'ensuit qu'il n'est pas plus possible de dater le relief d'Hermès par le rempart que le rempart par le relief, puisque celui - ci, oeuvre apparemment archaïque et non archaïsante n' est pas en place.

On a tenté, dans la mesure des possibilités, de tirer le maximum du terrain admirablement stratifié (Pl. 388 a), que l'on rencontre dans ce secteur du champ Dimitriadis; cette stratigraphie était malheureusement peu « lisible » au voisinage de la nappe phréatique qui atteignait le niveau des fondations du rempart. Les conclusions provisoires suggérées par les données stratigraphiques et architecturales sont les suivantes:

La mise en place du rempart et de l'insula III aurait été le résultat de deux campagnes de construction très rapprochées dans le temps (Pl. 388 b), probablement au lendemain des guerres médiques, en même temps que le niveau de la rue passait de la partie supérieure de la couche 14 au niveau supérieur de la couche 13 (dans celle - ci, mêlé aux débris de taille provenant du ravalement du mur de l'insula III, a été découvert un merlon du rempart). La couche 12, recouverte dans les environs immédiats de la porte par les débris de taille de la couche 11, contient du matériel céramique du IVe siècle, en particulier des timbres amphoriques qui sont exclusivement de type ancien. La porte, dans son état actuel, date donc de la première moitié du IVe siècle (peu avant 350?). Une base inscrite, portant une dédicace à Phosphoros, reposait sur un des sols intermédiaires de la couche 7 (époque hellénistique). A une époque tardive (haute époque byzantine?) la partie supérieure du rempart a été reconstruite et la porte barrée par un mur.

A la *porte de Zeus*, la présentation des ruines a été améliorée par le rangement des blocs d'architecture, opéré sous la direction de Roland Martin, et par la fouille d'une petite parcelle attenante au chantier archéologique. Ce dégagement a rapporté, comme l'an dernier, une abondante moisson de timbres amphoriques.

Champ Valma

La fouille a porté sur l'ensemble du secteur compris entre la limite Ouest de l'Artémision et la rue qui prolonge le passage des Théores (ancienne propriété Valma). Cette région, dans sa moitié Sud, en arrière du mur CD, avait été déjà partiellement explorée en 1957 (BCH 1958, p. 806 - 7).

Les premiers sondages, à l'Est du champ, ont montré que le sol actuel recouvrait un vaste plateau rocheux, incliné vers le Nord: au - dessous des terres d'alluvion, descendues des terrasses de l'Artémision (le matériel—tessons et figurines — est tout à fait analogue à celui du sanctuaire), on rencontre en effet rapidement une couche compacte, plus ou moins épaisse, d'argile stérile, reposant directement sur le roc.

Ce plateau a été, dès la fondation de la cité, semble - t - il, bordé au Sud par un mur de terrasses contenant un remblai artificiel intermédiaire. La fouille de ce remblai a fourni en grande quantité un matériel archaïque — essentiellement tessons et figurines de terre cuite — tout à fait semblable à celui des remblais de l'Artémision (femmes assises coiffées du polos ou du voile, corés et couroi drapés, protomés féminines, céramiques thasienne orien-

talisante et « mélienne », protocorinthienne, corinthienne, cycladique, ionienne, attique et thasienne à figures noires, etc. . .). Les couches superficielles, bouleversées, contenaient également des fragments de figurines hellénistiques. La terrasse semble avoir été reconstruite au moins trois fois avant la fin du VIe siècle. Le dernier état, antérieur à la construction du Passage des Théores, comporte un curieux dispositif: le mur de terrasse proprement dit est en effet « doublé » par un puissant mur de gneiss (partiellement dégagé en 1957); les deux murs, exactement parallèles (Pl. 389 a - b), ménagent un « couloir » de 1.50 m. environ sur 17 m., où l'on n'a trouvé aucune trace d'ouverture. Quelle qu'en ait pu être la destination, les observations stratigraphiques obligent à admettre que les deux murs sont contemporains, et que le « couloir » a été utilisé un certain temps, avant d'être coupé à l' Ouest par le Passage des Théores et remblayé au début du Ve siècle.

A l'Ouest, la limite du plateau était marquée par un autre mur de terrasse, dont le premier état (petit appareil polygonal) remonte, semble - t - il, à la seconde moitié du VIe siècle. Reconstruit vers la fin du IVe siècle, il a été enfin réparé et remanié à l'époque romaine. Au pied de ce mur s'étendait une sorte de place, sur laquelle s'ouvrait, au Nord, le Passage des Théores. Le seul édifice remarquable, dans la partie dégagée cette année, est un puits rectangulaire (5.80 m. × 9.10 m.), dont le cadre monumental, très ruiné aujourd' hui, s'adossait à la terrasse (Pl. 390 a - b). La fosse, massivement comblée vers la fin de l'époque romaine, a pu être dégagée jusqu'au niveau de la nappe phréatique. Les parois, construites en un appareil irrégulier, mais soigné, de petits blocs de gneiss, sont reliées par trois poutres monolithes transversales, jouant le rôle de contreforts. La céramique trouvée au contact de la fondation du puits permet de le dater de la fin du VIe siècle. Sa situation et ses proportions invitent à penser qu'il s'agissait d'un puits public.

Divers morceaux de sculpture et quelques inscriptions, jetés dans le puits ou remployés dans des constructions tardives, ont pu être récupérés. Les pièces les plus remarquables sont, d'une part, une petite statue féminine drapée, d'époque classique, un Dionysos trapézophore, hellénistique, et un portrait d'homme, romain— d'autre part, deux dédicaces de magistrats, dont une des gynéconomes à Aphrodite.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εἰσαγωγικά

Ἀρχομένου τοῦ Δεκεμβρίου 1965 ἀνέλαβον ὑπηρεσίαν παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ ὁ Ἐπιμελητὴς Νικόλαος Νικονάνος, μὲ ἕδραν τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἡ Ἐπιμελήτρια Χρυσάνθη Μαυροπούλου - Τσιούμη, μὲ ἕδραν τὴν Βέροιαν.

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἔργον τῆς Ἐφορείας ὑπῆρξεν ἡ προστασία τῶν μνημείων, ἡ κήρυξις ὡς ἱστορικῶν διατηρητέων σημαντικοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, ἡ συγκέντρωσις ἀρχαιολογικῶν εἰδήσεων καὶ ἡ στερέωσις μνημείων.

Ἀναλυτικῶς καὶ κατὰ περιοχὰς τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Οἰκόπεδον οἰκοδομῆς Βακούρα

Ἀνατολικῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πρίγκιπος Νικολάου 1, ἔνθα εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τὸ ἔτος 1962 καὶ κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων τῆς οἰκοδομῆς Ἡ. Βακούρα τμῆμα τῆς ἁψῖδος καὶ τοῦ συνθρόνου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (βλ. ΑΔ 17 (1961 / 62): Χρονικά, σ. 256), ἐγένοντο, βάσει μελέτης ἐκπονηθείσης ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἐργασίαι ἐπικαλύψεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διατηρῶνται τὰ κτίσματα ἐν ὑπογείῳ καὶ νὰ εἶναι ἐπισκέψιμα.

Τῶν ἐργασιῶν τούτων προηγήθη καθαρισμὸς τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου καὶ ἐν συνεχείᾳ μικρὰ περαιτέρω, καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ πεζοδρομίου, βάσει τῆς μελέτης, ἀνασκαφὴ τοῦ ὑπολοίπου χώρου. Τοιουτοτρόπως ἀπεκαλύφθη συνέχεια τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου αὐτῆς, ὡς καὶ τῶν βαθμίδων τοῦ συνθρόνου (Πίν. 391 α - γ).

Κατὰ τὴν ἄρσιν τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀναμοχλευθῆ, ὡς ἐξηκριβώθη νῦν, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων, ἀνευρέθησαν πολλαὶ ψηφῖδες διαφόρων χρωμάτων, ἀποδεικνύουσαι ὅτι ὑπῆρχε ψηφιδωτὸν δάπεδον, ἄγνωστον ποῦ, καθ' ὅ,τι τὰ χώματα εἶχον ἐπισωρευθῆ ἐκεῖ, ὡς ἐλέχθη, παλαιότερον.

Ἡ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ συνεχίζεται κατὰ τὸ μεῖζον αὐτῆς τμῆμα ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ Πρίγκιπος Νικολάου, ἀνατολικῶς τῆς ἁψῖδος τῆς Ἁγίας Σοφίας, μόνον δὲ ὁλοκλήρωσις τῆς ἀνασκαφῆς δύναται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἀσφαλῆ συμπεράσματα.

Τὰ μέχρι τοῦδε στοιχεῖα εἶναι ἀνεπαρκῆ καὶ συγχέονται ἐκ τῆς προηγηθείσης ἀναμοχλεύσεως τοῦ χώρου.

Προβλήματα ἐδημιούργησαν αἱ ὑπάρχουσαι ὑπὸ τὸ πεζοδρόμιον ἐγκαταστάσεις ἀγωγῶν ὑδρεύσεως, ἠλεκτροφωτισμοῦ, τηλεφωνικοῦ δικτύου καὶ ἀποχετεύσεως. Μετὰ τὴν ἐκσκαφὴν κατεσκευάσθη τοῖχος ἀντιστηρίξεως, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ πεζοδρομίου καθοριζομένην γραμμήν, ἣν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ μελέτη, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἐστηρίχθη πλὰξ ἐκ μπετὸν - ἀρμέ, εἰς τὴν στάθμην τοῦ πεζοδρομίου καὶ οὕτως ὁ ἀρχαιολογικὸς χῶρος ἐκαλύφθη ὡς ὑπόγειος, καταστὰς προσιτὸς διὰ σιδηρᾶς κλίμακος καὶ καταπακτῆς ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου. Ὅλος ἀνασκαφεὶς χῶρος, καταλαμβάνων καὶ μέρος τοῦ ὑπογείου τῆς οἰκοδομῆς, ἀπεκλείσθη ἀπ' αὐτοῦ διὰ τοιχίου, γενόμενος οὕτως ἀνεξάρτητος.

2. Τείχη

Ἐργασίαι στερεώσεως μικρᾶς ἐκτάσεως ἐγένοντο εἰς τμῆμα τῶν τειχῶν καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἔβρου, ἔνθα ταῦτα εἶχον ὑποστῆ διάβρωσιν καὶ εἶχε δημιουργηθῆ οὕτω κίνδυνος διὰ τὴν ζωὴν τῶν περιοίκων. Αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς συμπλήρωσιν τῆς διαβρωθείσης τοιχοποιΐας καὶ ὡς ἐκ τούτου εἰς στερέωσιν τοῦ ὑπερκειμένου τμήματος.

ΒΕΡΟΙΑ

α. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος

Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 474) εἶχεν ἀποκατασταθῆ κτηριακῶς τὸ μνημεῖον τοῦτο.

Ἐφέτος, διὰ τοῦ συνεργείου τοῦ καλλιτέχνου - συντηρητοῦ Φ. Ζαχαρίου, ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν, αἵτινες διασῴζονται μόνον εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα (Πίν. 392 α) (βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 29 - 30). Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀπεκολλήθη ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐκ τῆς μεταγενεστέρως φραχθείσης νοτίας θύρας ἐπικοινωνίας τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὸ κλῖτος, νεώτερον (18ου αἰῶνος) στρῶμα τοιχογραφιῶν, τοποθετηθὲν ἐντὸς πλαισίων καὶ ἀναρτηθὲν εἰς ἕτερον τοῖχον τοῦ ναοῦ. Οὕτως ἀπεκαλύφθησαν, ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐστερεώθησαν αἱ ἀρχικαὶ τοιχογραφίαι. Τὴν μελέτην καὶ δημοσίευσιν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ ἀνέλαβεν ὁ ὑπογραφόμενος.

β. Ἅγιος Γεώργιος

Τοῦ μνημείου τούτου ἐγένετο κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος στερέωσις τοῦ νοτίου τοίχου καὶ μερικὴ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης (βλ. ΑΔ 20 (1965) : Χρο-

νικά, σ. 474). Ἐφέτος τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω συνεργεῖον ἐξετέλεσε στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τε νάρθηκος καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ, καθ' ὅ,τι αὗται εἶχον ἀποκολληθῆ ἐν πολλοῖς (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 30). Διὰ τοῦ καταλλήλου ὁπλισμοῦ ἐξησφαλίσθησαν μὲ σκοπὸν νὰ συνεχισθῶσιν αἱ ἐργασίαι καὶ ὁ καθαρισμὸς τὸ προσεχὲς ἔτος (Πίν. 392 β).

γ. Ἅγιος Βλάσιος

Τοῦ μνημείου τούτου ἐγένετο, ἀφ' ἑνὸς μὲν δοκιμαστικὸς καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν, κυρίως εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα, ὑπὸ τοῦ συνεργείου Φ. Ζαχαρίου (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 29), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀντιστήριξις τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Πίν. 393 α), ὑποστάντος ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν ἐκ τῆς κατακορύφου καὶ ἀποκόλλησιν ἐκ τοῦ λοιποῦ σώματος τοῦ ναοῦ, προβλεπομένης τῆς συνεχίσεως τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος, λόγῳ καὶ τοῦ προκεχωρημένου τῆς ἐποχῆς. Ἐγένετο ἐπίσης ὑποστύλωσις τοῦ τόξου τῆς στέγης, παρουσιάζοντος ρωγμὰς κατὰ τὴν κλεῖδα.

ΚΑΣΤΟΡΙΑ

α. Ἅγιος Νικόλαος Κασνίτζη

Ὑπὸ τοῦ συνεργείου Φ. Ζαχαρίου ἐγένοντο στερεωτικαὶ ἐργασίαι — αἱ ἄκρως ἐπείγουσαι — εἰς τὰς τοιχογραφίας (βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 30).

β. Συγκέντρωσις καὶ καταγραφὴ φορητῶν εἰκόνων

Μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Νικολάου Ζία καὶ τὴν πολύτιμον συμπαράστασιν τοῦ Νομάρχου Καστορίας κ. Ἰ. Μαζαράκη - Αἰνιᾶνος, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν συγκατάθεσιν καὶ ἀμέριστον βοήθειαν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Καστορίας κ. Νικηφόρου, συνετελέσθη συγκέντρωσις καὶ καταγραφὴ μεγάλου ἀριθμοῦ βυζαντινῶν εἰκόνων, ἀποκειμένων μέχρι τοῦδε εἰς διαφόρους ναοὺς τῆς πόλεως, τοὺς πλείστους ἀφυλάκτους.

Αἱ εἰκόνες αὗται ἀπετέθησαν, ὑπὸ μορφὴν προχείρου ἐκθέσεως, εἰς παρεκκλήσιον τοῦ Ὀρφανοτροφείου Καστορίας, δι' ὃ ἐλήφθησαν ὅλα τὰ μέτρα ἀσφαλείας, κατασκευασθεισῶν εἰδικῶν σιδηροφράκτων θυρῶν καὶ παραθύρων, μερίμνῃ τῆς Νομαρχίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἐφορείας.

Τῶν εἰκόνων τούτων ἐγένετο μερικὸς δοκιμαστικὸς καθαρισμὸς ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου - συντηρητοῦ Φ. Ζαχαρίου, ἐκτὸς δὲ τῆς διασφαλίσεως αὐτῶν ἀπὸ παντὸς κινδύνου ἀπωλείας ἢ καταστροφῆς, ἡ ὅλη προσπάθεια εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργίαν εἰς Καστορίαν μιᾶς μοναδικῆς ἐκθέσεως βυζαντινῶν εἰκόνων, ἥτις θέλει ὁλοκληρωθῆ διὰ τῆς στερεώσεως τῶν εἰκόνων, καθαρισμοῦ καὶ καταλλήλου ἐκθέσεως αὐτῶν.

Τὸ μέχρι τοῦδε ἐπιτελεσθὲν ἔργον διετέλεσεν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ καθοδήγησιν τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, Διευθυντοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κ. Μανόλη Χατζηδάκη (βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 30).

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω εἰκόνων ἐγένετο ἔλεγχος καὶ καταγραφὴ τῶν εἰκόνων τῶν πλείστων χωρίων τοῦ Νομοῦ Καστορίας.

ΓΑΛΑΤΙΣΤΑ

Ὁ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὁμωνύμου χωρίου εὑρισκόμενος μεσαιωνικὸς πύργος εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας (Πίν. 393 β) καὶ ἀπετέλει μόνιμον κίνδυνον διὰ τοὺς περιοίκους, ἐνῷ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπεδεινοῦτο ἡ φθορὰ αὐτοῦ. Βάσει μελέτης, ἐκπονηθείσης ὑπὸ τῆς Δ/νσεως Ἀναστηλώσεως, ἀνελήφθη ἡ στερέωσις αὐτοῦ (Πίν. 394 α). Κατ' ἀρχὴν ἀπεκόπη μέγα δένδρον ἀναφυὲν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πύργου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐγένετο ἡ ἔμφραξις τῶν πολλῶν ρωγμῶν τῆς τοιχοποιΐας καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς βάσεως αὐτοῦ, ἥτις εἶχε διαβρωθῆ ὑπὸ περιρρέοντος τὸν πύργον ρύακος, τοῦ ὁποίου τὰ ὕδατα περιωρίσθησαν ἐντὸς ὑπογείου ἀγωγοῦ ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθέντος. Ἐσωτερικῶς συνεπληρώθησαν αἱ θυρίδες, αἵτινες εἶχον φθαρῆ κατὰ τὰ πλαίσια αὐτῶν εἰς πλεῖστα σημεῖα, ἐτοποθετήθησαν δὲ νέαι ξυλοδεσιαὶ ἐξ ἀγρίας ξυλείας, καθ' ὅ,τι αἱ παλαιαὶ εἶχον καταστραφῆ ἢ ἐξαφανισθῆ (Πίν. 393 γ - δ). Ἀφῃρέθη ὡσαύτως μέγα μέρος ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Ναὸς Πρωτάτου ἐν Καρυαῖς

Τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ναοῦ ἐγένετο κατὰ τὸ παρελθὸν ἀποκατάστασις, ὡς καὶ στερέωσις καὶ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν αὐτοῦ (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 230). Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἤρχιζεν ἐμφανιζομένη κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν ὑγρασία, προσβάλλουσα καὶ τὰς τοιχογραφίας. Τὸ γεγονὸς ὑπεχρέωσε τὴν Ὑπηρεσίαν, ὅπως μελετήσῃ τὸ ὅλον θέμα. Ἡ μελέτη ἀνετέθη εἰς τὸν καθηγητὴν τῆς Α.Σ.Κ.Τ. κ. Παῦλον Μυλωνᾶν, ἀντεμετωπίσθη δὲ εὐθὺς ἀμέσως ἡ στεγάνωσις κατὰ τῆς ὑγρασίας, διὰ συγχρόνων ὑλικῶν, τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ τῶν γωνιῶν, καθ' ὅσον

ἦτο σαφὲς ὅτι ἡ ὑγρασία, ἥτις ἐπικρατεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους ἐν Καρυαῖς, διεπότιζε τὴν τοιχοποιΐαν. Οὕτως ἐκαθαρίσθησαν οἱ ἁρμοὶ ἀπὸ τοῦ κονιάματος καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐκαλύφθησαν δι' εἰδικοῦ μονωτικοῦ κατὰ τῆς ὑγρασίας ὑλικοῦ (vandex), δι' οὗ ἐπεχρίσθη καὶ ὁλόκληρος ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ καὶ αἱ γωνίαι (Πίν. 394 β). Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπεσοβήθη πλήρως ἡ διείσδυσις τῆς ὑγρασίας, ὡς ἀπεδείχθη κατὰ τὸν ἐπελθόντα χειμῶνα, ὁπότε οὐδὲν ἴχνος αὐτῆς παρουσιάσθη.

Μετὰ τὴν στεγάνωσιν ταύτην θέλει ἀκολουθήσει δεύτερον στάδιον ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως τοῦ ναοῦ, προκειμένου νὰ καλυφθῇ τὸ διὰ τὴν μόνωσιν χρησιμοποιηθὲν ὑλικόν.

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΔΙΟΥ

Διὰ δαπάνης τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογραφομένου συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ ἀνασκαφὴ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ Δίου (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 477 κ.ἑ.). Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἐβοήθησαν οἱ τελειόφοιτοι τῆς Σχολῆς κ. Γ. Γούναρης καὶ αἱ δδ. Παναγιώτα Γκουράσα καὶ Παναγιώτα Ἀσημακοπούλου.

Ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ περιωρίσθη κυρίως εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ διερεύνησιν τοῦ δυτικῶς τῆς βασιλικῆς ἐκτεινομένου χώρου, ὅπου πέρυσι διεπιστώθησαν τοῖχοι βαίνοντες παραλλήλως καὶ καθέτως πρὸς αὐτήν.

Ἐπειδὴ πρόκειται ὡς γνωστόν, περὶ δύο ἐπαλλήλων βασιλικῶν, ἐγένετο κατ' ἀρχὰς διὰ δοκιμαστικῶν τάφρων εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ χώρου προσπάθεια καθορισμοῦ τῆς στάθμης, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο ἐνδεχομένως τὸ δάπεδον τοῦ τυχὸν ὑπάρχοντος αἰθρίου τῆς ἀρχαιοτέρας βασιλικῆς (Α). Ὅλαι αἱ ἔρευναι, καὶ ἰδιαιτέρως αἱ ἐξωτερικῶς καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος καὶ εἰς τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς Α ἐνεργηθεῖσαι, οὐδὲν ἀπέδωκαν. Δὲν εἶναι ἀπίθανον μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς Α καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἵδρυσιν τῆς νεωτέρας βασιλικῆς (Β), τὸ αἴθριον τῆς πρώτης νὰ κατεστράφη ὁλοσχερῶς. Τὴν ἀποψίν μου αὐτὴν ἐνισχύει ἡ ἀποκάλυψις κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου στενομήκους διαμερίσματος (διαστ. 16 x 3.40 μ.), τοῦ ὁποίου τὸ ἐκ κεραμεικοῦ κονιάματος δάπεδον εὑρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν πρὸς τὴν τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Α στάθμην (Πίν. 395 α). Ἐπὶ τοῦ δαπέδου του διεπιστώθησαν διάφοροι ἀδιάγνωστοι κατασκευαί. Τίνα προορισμὸν εἶχε τὸ διαμέρισμα τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ. Κατὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς βασιλικῆς Β καὶ τὴν νέαν διαμόρφωσιν τοῦ πρὸ αὐτῆς ἐκτεταμένου χώρου καὶ τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ ἀρχαιοτέρου αἰθρίου ἐπληρώθη πιθανῶς διὰ κρημνισμάτων καὶ ἄλλων χωμάτων, καθ' ὃν τρόπον κατεχώσθησαν συστηματικῶς καὶ ὅλα τὰ ἐρείπια τῆς πρώτης βασιλικῆς. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ βορείου ἐξωτερικοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθη εἴσοδος, πλ. 2.40 μ., διατηροῦσα τὸν μαρμάρινον αὐτῆς οὐδόν.

Τὸ αἴθριον

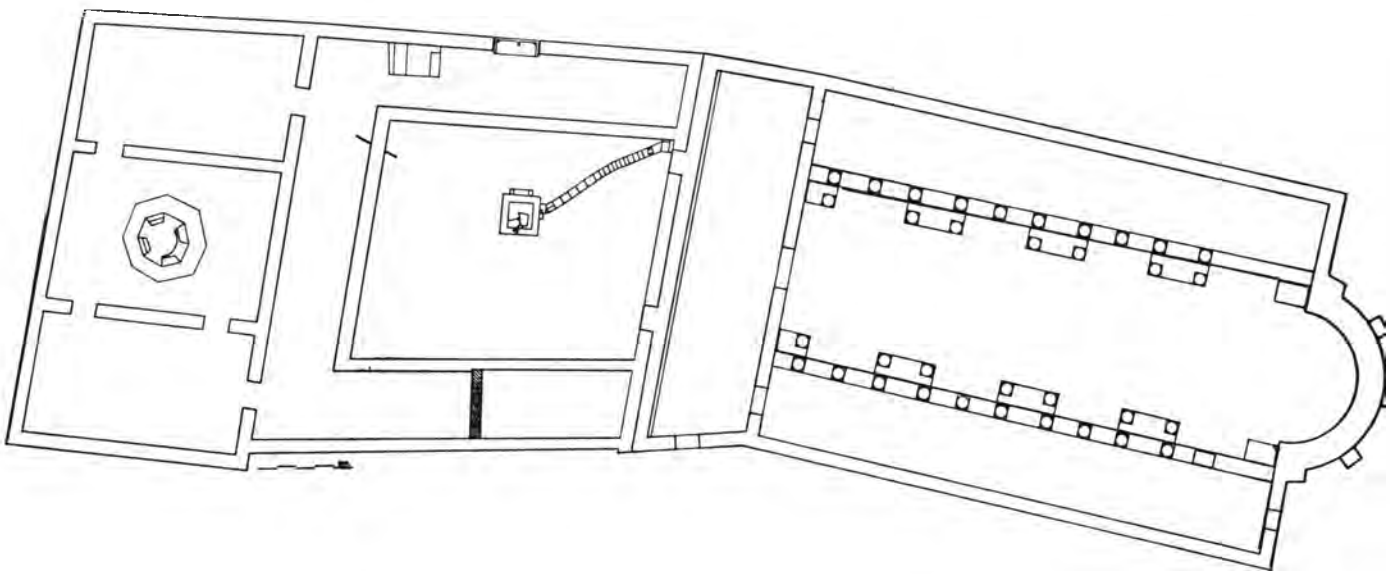
Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα λωρίς, ἀποτελοῦσα τὸ βόρειον σκέλος στοᾶς, συνεχίζεται μὲ τὸ αὐτὸ πάντοτε πλάτος (3.40 μ.) πρὸς Δ. καὶ Ν. περιβάλλουσα ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν ἀκανόνιστον παραλληλόγραμμον χῶρον (Πίν. 395 α· Σχέδ. 1). Τὸ νότιον σκέλος τῆς στοᾶς, μήκους ἐπίσης 16 μ., διατηρεῖται σχετικῶς εἰς καλυτέραν κατάστασιν (Πίν. 395 β). Ἡ ἐπίστρωσις τοῦ δαπέδου αὐτοῦ εἶναι ψηφιδωτή, συνισταμένη ἐκ μεγάλων σχετικῶς ψηφίδων τὰ δὲ χρώματα περιορίζονται εἰς λευκόν, μαῦρον καὶ ἐρυθρόν. Ὅλον τὸ δάπεδον περιβάλλεται κατὰ τὰς πλευρὰς διὰ πλατείας λευκῆς ταινίας, ἥτις καὶ ἐγκαρσίως βαίνουσα διαιρεῖ τοῦτο εἰς δύο διάχωρα (Σχέδ. 2). Ἑκάτερον παραλληλόγραμμον διάχωρον περιβάλλεται ὑπὸ στενωτέρας μαύρης ταινίας. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἐγγράφεται λευκὸς σταυρὸς μὲ διαπλατυνομένας τὰς ἀκμὰς τῶν κεραιῶν (Πίν. 395 γ). Τὰ ἐκ τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ πλαισίου δημιουργούμενα τέσσαρα παραλληλόγραμμα χωρίζονται διὰ λεπτῆς διαγωνίου γραμμῆς εἰς ὀρθογώνια τρίγωνα, ἐξ ὧν τῶν μὲν ἐξωτερικῶν αἱ ψηφῖδες εἶναι ἐρυθραί, τῶν δὲ ἐσωτερικῶν μαῦραι.

Τὸ δυτικὸν διάχωρον κοσμεῖται διὰ ρόμβου, τοῦ ὁποίου τὸ περίγραμμα εἶναι μαῦρον, ἐνῷ τοῦ ἐμβαδοῦ αἱ ψηφῖδες εἶναι λευκαί. Τὸ κέντρον ποικίλλεται δι' ἐρυθροῦ τετραγώνου, εἰς τοῦ ὁποίου τὰς πλευρὰς ἐφάπτονται κατὰ κάθετον ἔννοιαν ἐρυθραὶ ἐλλείψεις. Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο διακόπτεται ὑπὸ προχείρου νεωτερικοῦ τοίχου (Πίν. 395 β).

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀπελευθερώσεως τοῦ χώρου ἐκ τῶν κρημνισμάτων καὶ τῆς ἐρεύνης περὶ αὐτόν, διεπιστώθησαν κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰν τοῦ βορείου τοίχου τοῦ σκέλους τούτου τῆς στοᾶς μεγάλαι πλίνθοι μετὰ κεραμεικοῦ κονιάματος, τμήματα κτιστῶν τόξων, βάσεις τινὲς καὶ τεμάχια

κιόνων, ἀποκεκρουμένον ἰωνικὸν κιονόκρανον καλῆς τέχνης (Πίν. 396 β) κ. ἄ., ἅπαντα προερχόμενα ἐκ καταπεσούσης τοξωτῆς στοᾶς. Ἐπίσης ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου εὑρέθησαν τεμάχια ὑάλων ἐκ φεγγιτῶν, ἐξαρτήματα κλείθρου θύρας καὶ πολλαὶ ψηφῖδες ἐξ ἐντοιχίων ψηφιδωτῶν. Τὰ εὑρήματα ταῦτα εἰς ἄλλην περίπτωσιν ἐνδεχομένως νὰ μὴν εἶχον μεγάλην σημασίαν. Τώρα ὅμως δίδουν ἀφορμὴν νὰ σκεφθῶμεν: Μήπως μεθέσις του κατὰ τὴν ΝΔ. πλευρὰν τοῦ νάρθηκος.

Δὲν εἶναι ἄλλωστε ἄγνωστος, ἂν ὄχι συνήθης, ὁ περιορισμὸς τῶν στοῶν ἢ μιᾶς στοᾶς τοῦ αἰθρίου ἀπὸ τὸν κεντρικὸν ὕπαιθρον χῶρον αὐτοῦ διὰ κιγκλίδων μετὰ θυρῶν μεταξὺ τῶν μετακιονίων, ὡς ἐπὶ παραδείγματος εἰς τὰς βασιλικὰς Φιλίππων Α, Τύρου, Νόλης κ. ἄ. (βλ. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ ξυλόστεγος βασιλική, σ. 109). Ἑπομένως δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ συμπεράνωμεν, βάσει

Σχέδ. 1. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Β τοῦ Δίου μετὰ τοῦ αἰθρίου καὶ τοῦ βαπτιστηρίου

ρικὰ τμήματα τῆς στοᾶς, ἥτις δὲν ἐξετείνετο καὶ κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ, ἦσαν κλειστά, χρησιμεύοντα ὡς βοηθητικοὶ χῶροι; Διότι μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων καὶ ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ νοτίου σκέλους τῆς στοᾶς διεπιστώθησαν διάφορα καὶ ἐκκλησιαστικῆς χρήσεως ἀντικείμενα. Ὑάλινα δοχεῖα, ὀρειχάλκινον διάτρητον ἔλασμα εἰς μορφὴν tabula ansata μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

ΥΠΕΡ ΜΝΗΜ|ΗC ΘΕΚΛΑC

(Πίν. 396 α), ἐξ οὗ ἐκφεύγει ἄλυσις μετ' ἐνδιαμέσου σταυροῦ, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ ἐξηρτᾶτο λυχνία, θραύσματα πηλίνων ἀγγείων, ἐπίμηκες σιδηροῦν ἄγκιστρον θύρας, ὡς καὶ ἐξαρτήματα κλείστρου. Πάντα ταῦτα δηλοῦν ὅτι τὸ νότιον τοὐλάχιστον σκέλος τοῦ τριστῴου ἐχρησίμευεν εἴτε ὡς διακονικόν, εἴτε ὡς σκευοφυλάκιον, τοῦθ' ὅπερ προϋποθέτει χῶρον κλειστὸν καὶ ἠσφαλισμένον. Συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ ἡ καὶ τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων εὑρημάτων, ὅτι τοὐλάχιστον ἡ κιονοστοιχία τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ τριστῴου ἦτο κλειστὴ καὶ ἠσφαλισμένη.

Ἡ στέγη τῆς στοᾶς ἦτο μονόρρικτος καὶ ξυλίνη, καλυπτομένη διὰ κεράμων. Τμήματα τῆς στέγης ταύτης μετὰ κεράμων στρωτήρων καὶ καλυπτήρων καθὼς καὶ ἀπηνθρακωμένων ξύλων εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς νοτίας στοᾶς.

Τὸ ὕπαιθρον τμῆμα τοῦ αἰθρίου, εἰς σχῆμα τετραγώνου παραλληλογράμμου ἐλαφρῶς ἀκανονίστου (12.60 x 11.90 μ.) καὶ μὲ ΒΔ. κατεύθυνσιν, εἶχεν ἄλλοτε τὸ δάπεδον αὐτοῦ ἐστρωμένον διὰ πλακοστρώσεως, τῆς ὁποίας μόνον τὸ ἐν διαλύσει ὑπόστρωμα, συνιστάμενον ἐξ ἀσβέστου καὶ ἄμμου, διατηρεῖται εἰς τινα σημεῖα.

Η κρήνη τοῦ αἰθρίου

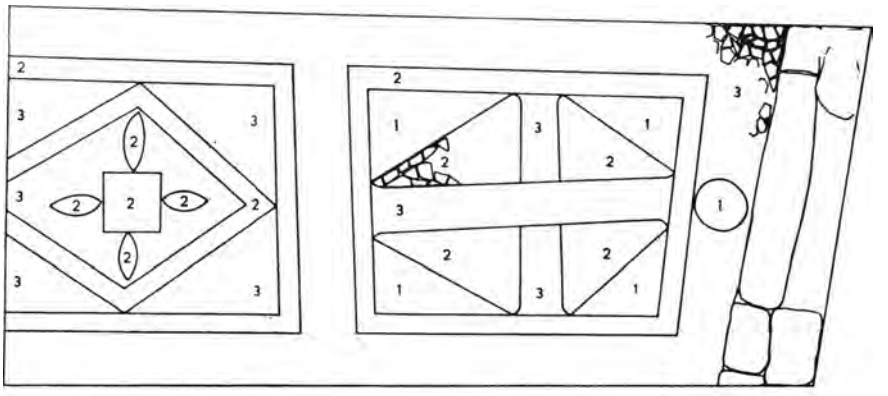
Κατὰ τὸ κέντρον καὶ πρὸς τὸ βόρειον σκέλος τῆς τριπλεύρου στοᾶς, ἀπεκαλύφθη ἀπέχουσα ἐξ αὐτοῦ 4.50 μ., ἐνῷ ἐκ τοῦ νοτίου 6.50 μ., τετρά-

γωνος ἐν κατόψει φιάλη, διαστάσεων 2 x 2 μ. (Σχέδ. 1· Πίν. 396 γ). Εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς ὑπάρχουν κατασκευαὶ ἐξυπηρετοῦσαι τὴν παροχὴν καὶ τὴν ἀποχέτευσιν τοῦ ὕδατος. Οὕτω κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἀνεφάνη στενὴ αὐλαξ ἡμικυλινδρικῆς τομῆς προεκτεινομένη ὑπὸ τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τῆς πλευρᾶς αὐτῆς. Πρὸς τὴν παροχὴν ὕδατος σχετίζεται καὶ τὸ ἀναφανὲν κατὰ χώραν εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ αἰθρίου τμῆμα μολυβδίνου σωλῆνος, κυκλικῆς τομῆς, ὁ ὁποῖος διαπερᾷ τὴν βάσιν τοῦ τοίχου καὶ ἔχει κατεύθυνσιν πρὸς τὴν κρήνην (Σχέδ. 1· Πίν. 397 α). Ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἐξέρχεται ὑπογείως ἀποχετευτικὸς κτιστὸς ἀγωγός, τομῆς τετραγώνου καὶ διαστάσεων 0,50 x 0,50 μ. περίπου, κεκαλυμμένος διὰ μεγάλων πλίνθων, ἀπολήγων εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ αἰθρίου (Πίν. 395 α). Ἐνταῦθα ἐκβάλλει εἰς τετράγωνον φρεάτιον, διαστάσεων 0,46 x 0,50 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθη ἀποκεκρουμένη κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς μαρμαρίνη ἐσχάρα ἔχουσα εἰς τὸ κέντρον ἐλαφρὰν ἐκβάθυνσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνοίγονται ἐν σχήματι ρόδακος ἑπτὰ ὀπαί (Σχέδ. 1· Πίν. 397 β).

Ποίαν μορφὴν εἶχεν ἡ φιάλη εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῇ μετ' ἀσφαλείας, ἕνεκα τῆς μεγάλης καταστροφῆς τῆς ἀνωδομῆς αὐτῆς. Ἐν τούτοις τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα διετηρήθησαν, ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι αὕτη συνίστατο ἐκ κτιστῆς τετραγώνου δεξαμενῆς, ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ὁποίας ὑψοῦτο ἐπὶ μαρμαρίνου ποδὸς λεκάνη μετὰ ἢ ἄνευ στροβίλου.

Τὸ βαπτιστήριον

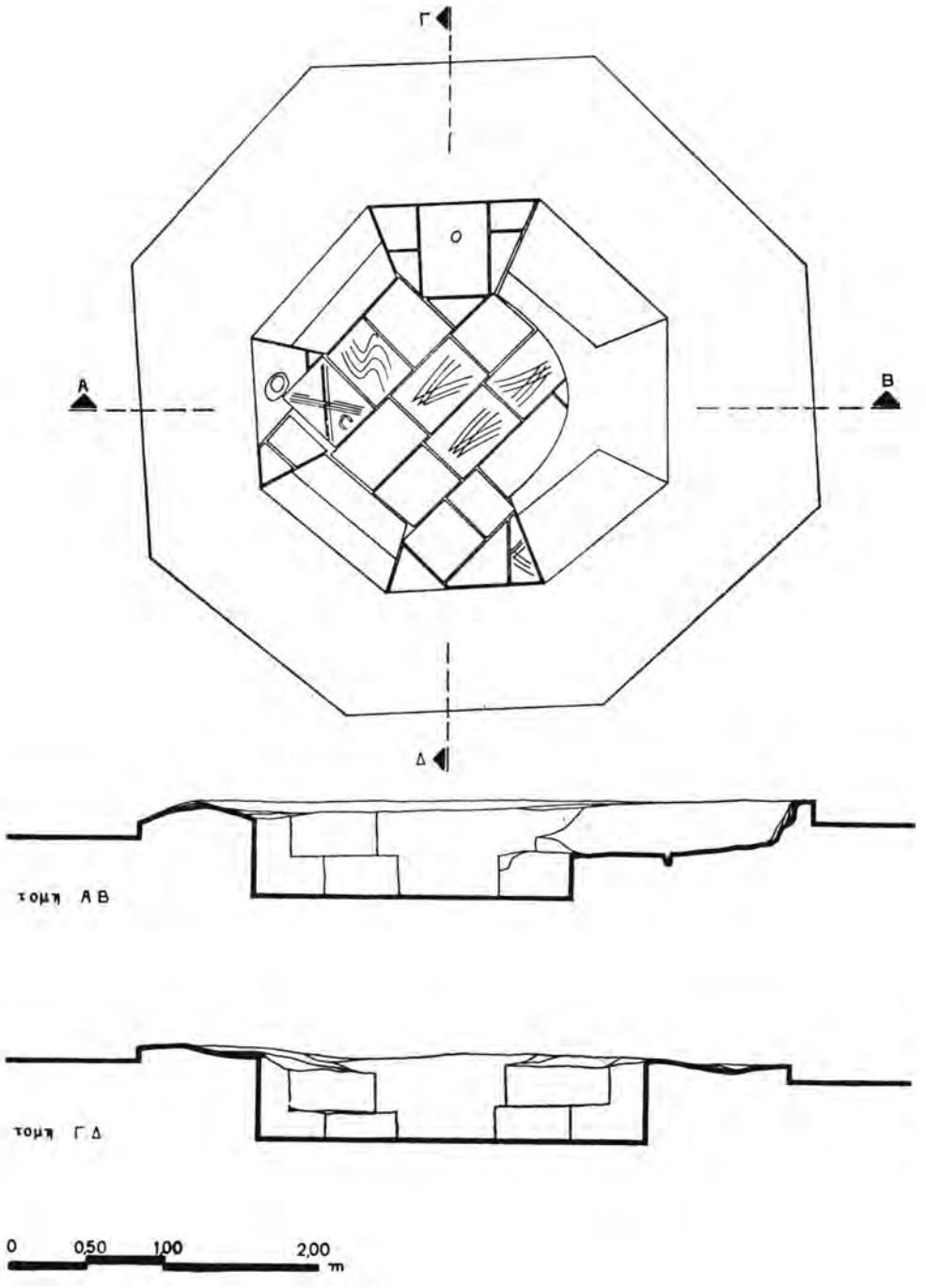
Ἀπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τριστῴου τοῦ αἰθρίου (Πίν. 395 α· Σχέδ. 1) δύο εἴσοδοι, ἀνοιγόμεναι εἰς τὸ βόρειον καὶ νότιον τμῆμα τοῦ

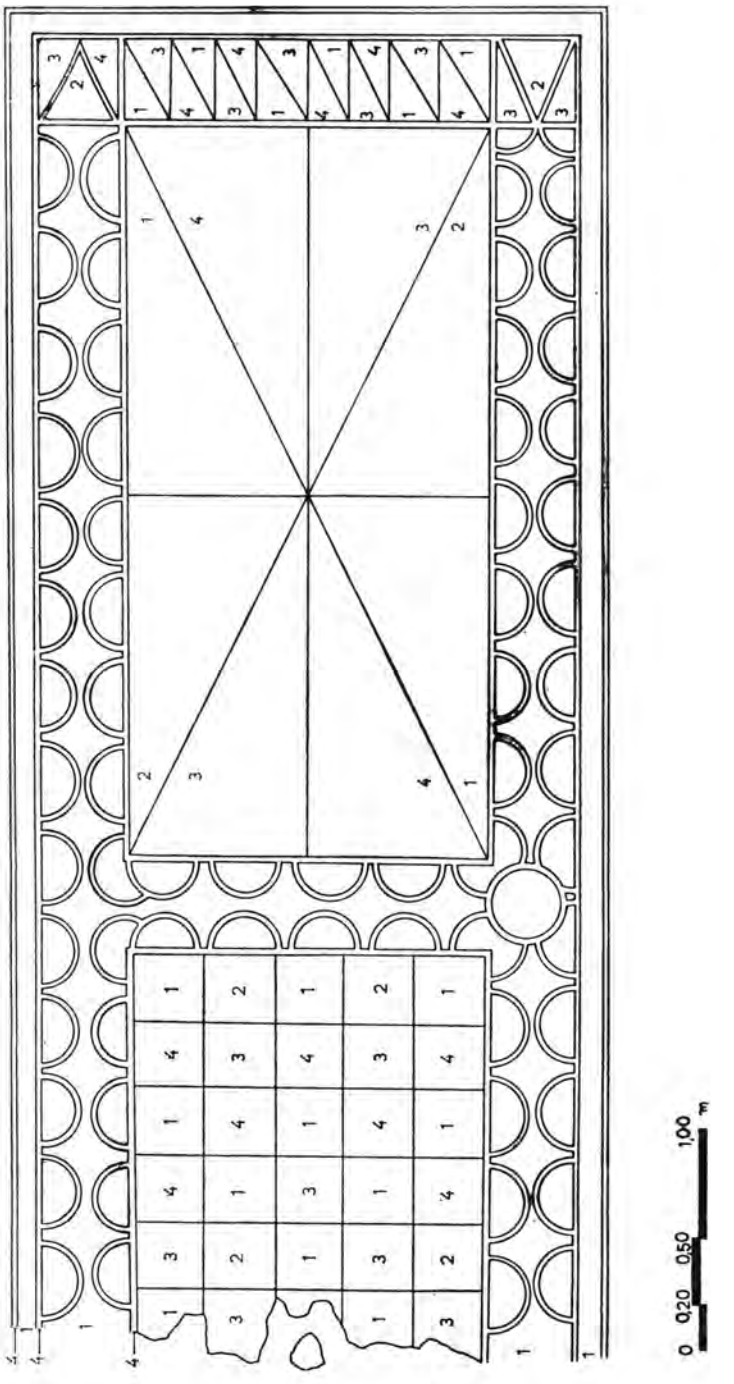
Σχέδ. 2. Σχέδιον ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως τοῦ νοτίου σκέλους τῆς στοᾶς τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Β τοῦ Δίου

ἐσωτερικοῦ τοίχου αὐτῆς, ὁδηγοῦν εἰς ἀνεξάρτητον ἐκ πρώτης ὄψεως καὶ ἰσοπλατὲς σχεδὸν πρὸς τὸ αἴθριον καὶ τὴν βασιλικὴν κτίσμα, ἔχον τοὺς αὐτοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους καὶ ἀποτελοῦν ὀργανικῶς ἓν σύνολον μετ' αὐτῶν. Ἐσωτερικῶς διὰ δύο ἐγκαρσίων τοίχων διαιρεῖται εἰς τρία διαμερίσματα, διαστάσεων τοῦ μέσου 11.20 x 7.90 μ., τοῦ βορείου 11 x 6.50 μ. καὶ τοῦ νοτίου 11.30 x 6.40 μ., ἅτινα ἐπικοινωνοῦν μετὰ τοῦ κεντρικοῦ, βορείως μὲν διὰ μιᾶς, νοτίως δὲ διὰ δύο εἰσόδων. Ἡ μέχρι τῶν θεμελίων καταστροφὴ τοῦ κτίσματος ἐξηφάνισεν ὅλην σχεδὸν τὴν πλακόστρωσιν τῶν δαπέδων. Ἐκ τῶν ἐλαχίστων ὑπολειμμάτων διαπιστοῦται ὅτι αὕτη συνίστατο ἐκ μαρμαρίνων λευκῶν καὶ βαθυχρώμων σχιστολιθικῶν τετραγώνων πλακῶν, τοποθετημένων ἐναλλάξ.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ μέσου διαμερίσματος, τὸ ὁποῖον ὡς ἐδηλώθη εἶναι καὶ εὐρύτερον τῶν ἑκατέρωθεν αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη κτιστὴ ὀκταγωνικὴ κολυμβήθρα. Αἱ πλευραὶ τοῦ τε ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ὀκταγώνου εἶναι ἄνισοι μεταξύ των, μὲ διαφορὰν 1 μ. περίπου εἰς τὰς ἐξωτερικὰς καὶ 0,25 - 0,80 μ. εἰς τὰς ἐσωτερικάς (Πίν. 397 γ·

Σχέδ. 3. Κάτοψις καὶ τομαὶ τῆς ὀκταγωνικῆς φιάλης τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς Β τοῦ Δίου

Σχέδ. 4. Σχέδιον ψηφιδωτοῦ τοῦ βορείου κλίτους τῆς βασιλικῆς Β τοῦ Δίου

Σχέδ. 3). Ἡ κάθοδος εἰς τὴν κολυμβήθραν, τῆς ὁποίας ὁ πυθμὴν εἶναι ἐστρωμένος διὰ λευκῶν πλακῶν, ἐγένετο διὰ τεσσάρων κλιμάκων, ἑκάστης ἐχούσης δύο βαθμίδας. Κατὰ μεταγενεστέραν μετασκευὴν ἡ ἀρχαία μορφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς κολυμβήθρας μετεβλήθη, ἐπικαλυφθεισῶν διὰ κτιστοῦ ἡμικυκλίου τῶν δύο ἀνατολικῶν κλιμάκων. Ἀγωγὸς παροχῆς ὕδατος δὲν εὑρέθη. Διεπιστώθη μόνον ἀποχετευτικὴ ὀπὴ κατὰ τὴν βορείαν πλευράν.

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς κατόψεως (Σχέδ. 1) τὸ τριμερὲς βαπτιστήριον, καταλαμβάνον κατὰ πλάτος ὅλον τὸ πρὸ τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ αἰθρίου τμῆμα, παρὰ τὴν ΝΔ. κατεύθυνσιν, ἡ ὁποία σημειοῦται καὶ εἰς τὸ αἴθριον καὶ εἰς τὸ βαπτιστήριον, εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ κατὰ μῆκος ἄξονος αὐτῶν.

Ἡ τοιαύτη θέσις τοῦ βαπτιστηρίου ἐν σχέσει πρὸς τὸν ναὸν καὶ τὸ αἴθριον εἶναι σπανία, ἀλλ' ὄχι καὶ μοναδική, ὅπως μαρτυροῦν τὰ βαπτιστήρια τῶν βασιλικῶν τῆς Skhira (Τυνησία), τῆς Ἀκυληΐας, τοῦ Παρέντζο κ. ἄ. (βλ. A. Khatchatrian, Les baptistères paléochrétiens, Paris 1962, 142, εἰκ. 35 - 57, εἰκ. 369 α - 370, ὅπου καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία). Μοναδικὴ εἶναι, νομίζω — ἐγὼ τοὐλάχιστον δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν ἄλλα ὅμοια παραδείγματα —, ἀφ' ἑνὸς ἡ σχέσις τοῦ τριμεροῦς καὶ αὐτονόμου βαπτιστηρίου τοῦ Δίου πρὸς τὸ ἐπίσης αὐτόνομον αἴθριον, ἀφ' ἑτέρου ἡ ὀργανικὴ θέσις αὐτοῦ καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ συγκροτήματος τῆς βασιλικῆς, ὅπου ὑψοῦται ὡς αὐτοτελὲς κτήριον μὲ τυφλοὺς ἢ διατρήτους διὰ παραθύρων τοὺς ὑψηλοὺς δυτικοὺς τοίχους. Κατ' ἀκολουθίαν, οὔτε πρόσοψις τοῦ αἰθρίου ὑπῆρχεν οὔτε πρόπυλον, ὡς εἴθισται, ἡ δὲ προσπέλασις πρὸς αὐτὸ ἐπετυγχάνετο εἴτε διὰ τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς εἴτε διὰ τῆς μοναδικῆς εἰς αὐτὸ εἰσόδου κατὰ τὸ μέσον τοῦ βορείου τοίχου. Ἐὰν καὶ τὸ βαπτιστήριον εἶχε τὰς αὐτὰς δυνατότητας προσπελάσεως, μόνον δηλαδὴ διὰ τοῦ νάρθηκος καὶ τῆς εἰσόδου τοῦ αἰθρίου, δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν. Ἴσως ἡ μέλλουσα σκαφικὴ ἔρευνα διαφωτίσῃ τὸ σημεῖον αὐτό.

Ἔρευναι εἰς τὰς βασιλικάς

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας, συνεχίσθη ἡ ἔρευνα καὶ εἰς τὸ νότιον κλίτος τῆς ἀρχαιοτέρας βασιλικῆς (Α) καὶ τῆς νεωτέρας (Β).

Εἰς τὴν βασιλικὴν Α διεπιστώθη ὅτι ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποκαλυφθεῖσα τοιχογραφία εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ νοτίου κλίτους (ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 477, Πίν. 596 β) συνεχίζεται καθ' ὅλον τὸ μῆκος καὶ τὸ διατηρούμενον ὕψος τοῦ ἐξωτερικοῦ νοτίου τοίχου. Δὲν ἐπεχείρησα τὴν ἀποκάλυψιν τῶν τοιχογραφιῶν ἐκ τοῦ φόβου, μήπως παραμένουσαι ἀπροστάτευτοι καταστραφῶσι. Κατὰ τὴν στρωματογραφικὴν ἐκσκαφὴν τοῦ τμήματος τούτου εὑρέθησαν ἐντὸς τῶν κρημνισμάτων καὶ εἰς διάφορα ὕψη πολλὰ θραύσματα μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, σιδηροῖ ἧλοι καὶ πέντε χαλκᾶ νομίσματα τοῦ 5ου αἰῶνος.

Εἰς τὸ νότιον κλίτος τῆς βασιλικῆς Β ἀπετυπώθη σχηματικῶς τὸ εἰς ὄχι καλὴν κατάστασιν ἀποκαλυφθὲν ἐν μέρει πέρυσι ψηφιδωτὸν δάπεδον. Συνίσταται τοῦτο ἐκ πλειόνων διαχώρων (σῴζονται μόνον δύο) περιβαλλομένων καὶ διαχωριζομένων ὑπὸ πλατείας ταινίας ἐξ ἀντινώτων ἡμικυκλίων καὶ ταινίας zig - zag μὲ προοπτικὴν ἀπόδοσιν (Σχέδ. 4).

Τὸ ἓν ἐκ τῶν διατηρουμένων διαχώρων ποικίλλεται διὰ τετραγώνων ἀβακιδίων πολυχρώμων (ἐρυθρῶν, βαθέως κυανῶν, κιτρίνων, ροδίνων) τὸ δὲ ἕτερον διαιρεῖται διὰ καθέτων, ὁριζοντίων καὶ διαγωνίων γραμμῶν εἰς ὀρθογώνια ποικίλων χρωματισμῶν τρίγωνα ἐναλλὰξ καὶ ἀντιστρόφως τοποθετημένα (Σχέδ. 4).

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Πλούσια καὶ ἐλπιδοφόρα ἦσαν τὰ εὑρήματα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

Χωρίον Σύμβολα

Τὸ Παπίκιον ὄρος εἶναι ἡ ὑψηλοτέρα κορυφὴ (1483 μ.) τοῦ ΝΑ. τμήματος τῆς ὀροσειρᾶς τῆς Ροδόπης. Εἰς τοὺς πρόποδας τούτου καὶ περὶ τὰ 10 χλμ. Β. τῆς Κομοτηνῆς, ἔξωθι τοῦ χωρίου Σύμβολα, ἀνευρέθησαν τυχαίως ὑπὸ τοῦ δασοφύλακος Ἰ. Χατζηφιλιππίδη, κατὰ μῆνα Φεβρουάριον, τὰ κάτωθι ἀρχαῖα:

1) Σιδηρᾶ λόγχη, μήκ. 1.32 μ. (Πίν. 398 ε).

2) Κάνθαρος πήλινος, ὕψ. 0,165 μ. (Πίν. 398 δ).

3) Χαλκοῦν κράνος, ὕψ. 0,265 μ. (Πίν. 398 β).

Ἡ λόγχη ἦτο λίαν ὠξειδωμένη, τὸ δὲ κράνος θρυμματισμένον. Μετεφέρθησαν ἀμέσως εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον, ὅπου ἐγένετο ὁ καθαρισμὸς τούτων, συγκόλλησις καὶ συμπλήρωσις τοῦ κράνους, ὑπὸ τοῦ βοηθοῦ τεχνίτου τοῦ ἐργαστηρίου συντηρήσεως χαλκῶν ἀντικειμένων Ἰ. Δαμίγου. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἀντικείμενα ἐκτίθενται ἤδη εἰς τὴν Γ΄ αἴθουσαν τοῦ Μουσείου Κομοτηνῆς.

Διδυμότειχον - Πλωτινούπολις

Πλησίον τῆς πόλεως Διδυμότειχον καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου Ἁγία Πέτρα, ἀνευρέθη τυχαίως, κατὰ τὴν κατασκευὴν χαρακώματος ὑπὸ στρατιωτῶν, εἰς βάθος 1.60 μ., χρυσῆ προτομή, μεγέθους μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ, γενειοφόρου ἀνδρός, φέροντος θώρακα.

Ἡ προτομὴ εἶναι σφυρήλατος ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ (24 καρ.), βάρους περίπου ἑνὸς χιλιογράμμου. Τὸ συνολικόν του ὕψος εἶναι 0,25 μ., τὸ δὲ πάχος τοῦ ἐλάσματος 0,001 μ. περίπου. Αὕτη, διατηρουμένη ἐν τῷ συνόλῳ καλῶς, φέρει τριγωνικὴν ὀπὴν εἰς τὴν ἀριστερὰν παρειάν, ἐκ κτυπήματος σκαπάνης, συνεπείᾳ τοῦ ὁποίου καὶ ἡ ὅλη πλευρὰ (παρειά, μέτωπον, κρόταφος) ἔχει πιεσθῆ πρὸς τὰ ἔσω, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παραμορφωθῇ ἀρκούντως. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν ἀνωτέρω, εἰς χεῖρας μας εὑρίσκεται ἐν ἐξαίρετον ἔργον τέχνης, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ὡραιότερον καὶ πολυτιμότερον εὕρημα καὶ ἀπόκτημα τοῦ Μουσείου Κομοτηνῆς (περὶ τούτου βλ. ΑΑΑ 1968, τεῦχος β΄).

Διδυμότειχον

Πέραν τοῦ Διδυμοτείχου καὶ τοῦ χωρίου Λάδη, εἰς τὸν 30ὸν χιλιόμετρον πρὸς Χελιδόνα, ἔκειτο εἰς τὸ ἄκρον ἑνὸς ἀγροῦ, μεταξὺ ἄλλων λίθων, ἠκρωτηριασμένον μαρμάρινον ἄγαλμα ἱματιοφόρου ἀνδρὸς ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 398 α). Ἐλλείπουν ἡ κεφαλὴ καὶ οἱ πόδες ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς κνήμης. Σῳζόμενον ὕψος 1.30 μ. Τοῦτο μετεφέρθη εἰς τὴν Συλλογὴν Διδυμοτείχου.

Ἀρδάνιον Ἔβρου

Περὶ τὰ 3 χλμ. νοτίως τοῦ χωρίου Ἀρδάνιον, κατὰ τὴν λῆψιν χωμάτων ὑπὸ μηχανικῶν ἐκσκαφέων ἔκ τινος «τούμπας», διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἐκεῖθεν διερχομένης ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη κάλυμμα σαρκοφάγου ἐκ μαρμάρου, μήκ. 2.25 καὶ πλ. 1.10 μ. Αὕτη εἶχε προσανατολισμὸν ἐκ Β. πρὸς Ν., δὲν περιεῖχε δὲ κτερίσματα. Μετὰ τὴν καταμέτρησιν καὶ φωτογράφησιν ἀφέθη ἐπὶ τόπου διὰ τὴν διενέργειαν ἀνασκαφῆς ἐν καιρῷ.

Σουφλὶ

Εἰς τὴν θέσιν Τρανὸ Ρέμμα, περὶ τὰ 4 χλμ. βορείως τοῦ Σουφλίου καὶ περὶ τὰ 400 μ. δυτικῶς τῆς δημοσίας ὁδοῦ, εἰς τὴν συμβολὴν δύο μικροτέρων ρευμάτων, ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ στρατιωτικῆς Μονάδος, ἐρείπια οἰκοδομῆς μεταβυζαντινῶν χρόνων, βαθύτερον δὲ (εἰς βάθος 2.20 μ.) εὑρέθησαν in situ, δύο ὑπερμεγέθεις πίθοι ἀποθηκεύσεως τροφίμων: α΄ πίθος, ὕψ. 1.25, διάμ. στομίου 0,33 μ., β΄ πίθος, ὕψ. 1.30, διάμ. στομίου 0,40 μ. (Πίν. 398 γ). Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ ἀντ/ρχου Ἡλιοπούλου οἱ πίθοι μετεφέρθησαν εἰς τὴν προσωρινὴν Συλλογὴν Τραϊανουπόλεως (Φυλάκιον Ἐγνατίας ὁδοῦ).

Κομοτηνὴ

Εἰς τὸν προϊστορικὸν συνοικισμὸν τῆς Παραδημῆς, περὶ τὰ 6 χλμ. ἐκ Κομοτηνῆς, κατόπιν ἀδείας τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, διενηργήθη ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ διὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Μπακαλάκη, στρωματογραφικὴ τομή, εἰς βάθος 5 μ. περίπου, λεπτομερὴς δὲ ἔκθεσις ταύτης θὰ περιληφθῇ εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀγγείων τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης.

Μετὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Μπακαλάκη, μετέφερα εἰς τὸ προαύλιον τοῦ Μουσείου Κομοτηνῆς, τὴν λιθίνην βάσιν ταφικοῦ μνημείου, ἐκ τῆς ἀρχαίας Στρύμης, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποκαλυφθῇ ὑπὸ τοῦ ἰδίου πρὸ ἐτῶν, διὰ τὴν ἔκθεσιν τούτου ἐν καιρῷ εἰς τὸ νέον Μουσεῖον Κομοτηνῆς, λόγῳ

τῆς ἐξαιρετικῆς διὰ τὰ ταφικὰ μνημεῖα σημασίας του.

ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

Συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς (βλ. κατωτέρω ἔκθεσιν τοῦ κ. J. MacCredie, διευθυντοῦ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἀποστολῆς εἰς τὴν Σαμοθράκην). Ὁμοίως συνεχίσθη ἡ συγκόλλησις, καταγραφὴ καὶ φωτογράφησις τῶν εὑρημάτων τῆς Νοτίας Νεκροπόλεως, ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἐφόρου καὶ τῆς δ. E. Dusenbery.

Βορεία Νεκρόπολις

Ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου ἐγένετο ὀλιγοήμερος ἔρευνα εἰς τὴν παραλίαν τῆς Παλαιαπόλεως, ἔνθα ἡ γνωστὴ Βορεία Νεκρόπολις, παρὰ τὴν Ἁγίαν Παρασκευὴν καὶ κατὰ μῆκος τῆς νέας ὁδοῦ πρὸς Θέρμα - Λουτρά, καθ' ὅσον, κατὰ τὴν διάνοιξιν χάνδακος πρὸς τοποθέτησιν σωλήνων τοῦ ὑδραγωγείου τῆς Παλαιαπόλεως, ἀπεκαλύφθησαν τάφοι. Τὴν σχετικὴν δαπάνην ἀνέλαβεν ἡ Ὑπηρεσία Ἐγγείων Βελτιώσεων Νομοῦ Ἔβρου.

Οἱ ἀνασκαφέντες δέκα περίπου τάφοι περιεῖχον χρυσᾶ, πήλινα καὶ ὑάλινα εὑρήματα, ἀνάγονται δὲ εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους[1].

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ὑπὸ τοῦ ΕΟΤ διετέθη πίστωσις διὰ τὴν στερέωσιν καὶ συντήρησιν τῶν Μεσαιωνικῶν Πύργων τῆς Παλαιαπόλεως, τῆς Χώρας καὶ τοῦ Φονιᾶ εἰς Σαμοθράκην· οὐδεμία ὅμως ἐργασία ἐγένετο, λόγῳ ἀπασχολήσεως τῶν εἰδικῶν τεχνιτῶν τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως εἰς ἄλλας ἐργασίας τῆς Ὑπηρεσίας.

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

*

SAMOTHRACE 1965

These unexpected discoveries on the Eastern Hill are of the highest interest for the history of Samothrace and its Sanctuary, not only attesting the presence of monumental structures in an area of the Sanctuary where they were seemingly lacking but also involving historical personalities whose benefactions to the Sanctuary otherwise documented. For, as has long been known, Lysimachos was honored by the city as Euergetes (cf. *Samothrace*, 2, I, p. 5) and, as Professor Lehmann recognized, Philip III Arrhidaios made an earlier princely dedication to the Samothracian Gods before his accession to the throne — the Altar Court.

Excavation in the Sanctuary was preceded for some weeks in May and June of 1964 and followed in August and September of 1965 by work connected with the South Nekropolis under the customary joint supervision of Mrs. John Dusenbery and Mr. Andreas Vavritsas. Miss Elaine Loeffler again served as recorder. We are indebted to the McAfee Foundation for its generous support of our work in 1964 and to the Wildenstein Foundation for making it possible for two students from the Conservation Center of the Institute of Fine Arts to join this wing of our staff to assist in the conservation and restoration of finds from the nekropolis: Miss Heather Lechtman, in 1964, and Mr. Norman Muller in 1965. Our longtime associate and friend, the late Mr. Georgios Kontogeorgios, carried out a last season of work with us in 1964. Sinse 1949 he had been a devoted and skillful member of our staff. We were especially happy, therefore, that a second of his sons, Mr. Apostolos Kontogeorgios, Chief Restorer of the Archaeological Museum in Thessaloniki, was able to take his place in the summer of 1965.

Mrs. Dusenbery reports on these activities as follows:

« During 1964, work continued on the excavation, restoration, recording and study of the material from the South Nekropolis. Part of the season was spent in checking and augmenting records of the finds of previous years and making a start on detailed study of the material for publication in *Bollingen Series* LX.

The period of excavation was a brief one and largely confined to clearing and regulating a few peripheral sections of the site. We first excavated the sections dominated by the olive tree which we had purchased on the final day of the season in 1963. This area was adjacent to a spectacular complex of early Roman tombs, and we had hoped that it would add to our important groups of objects from that period. We did find new material in this area, but were disappointed to discover that most of the tombs were much disturbed.

We also cleared the northeast corner of our site where the cemetery lies high above the riverbed and the path to the Ptolemaion. Here,

1. Σχετικὴ λεπτομερὴς ἔκθεσις δημοσιευθήσεται προσεχῶς. Πρβλ. Samothrace, vol. 8 P. I. Sporadic finds, P. II. The Necropolis

just east of the ruins of the small building known as the Heroon of Stratonike, a number of large marble blocks, poros blocks and some large stones had always been visible and fragments of marble tomb monuments had been found. In anticipation of future architectural investigation and recording of these blocks and foundations, we decided to clear and regulate this corner. Under the surface, when the scattered blocks had been removed, we found a ramp of small stones, possibly a road leading into the cemetery, which had been laid over pyres and tombs of the archaic, classical and early Hellenistic periods. Many had been drastically disturbed, but a number which were partly or wholly preserved contributed new material, including Attic figured vases of the sixth and fifth centuries, as well as fourth - century and early Hellenistic ceramics and jewelry. The fill provided a few interesting objects as well, the most unusual being a lead tablet, possibly a curse, with a ten - line inscription in a hand of the late fourth century B.C.

At the eastern edge of this portion of the nekropolis we found a fragment of an ancient terrace wall of large stones, just to the north of and in line with a rock retaining wall built by us in 1957. The modern wall may well replace a part of an ancient wall which had washed away. In a gap among the stones of the fragmentary ancient wall, resting above its lowest course, we discovered a cremation burial in a red - figure Attic pelike of the second of the fifth century B.C. This find gives a date ante quem for the construction of the wall, the only boundary of the cemetery discovered during our excavations.

During the season of 1965, examination and restoration of the material excavated in past seasons was continued. No new digging was undertaken. Accessioning and photographing of the newly restored objects and the continuing augmentation of records and study of the material in preparation for the publication constituted the principal work of the season. We also revised the provisional installation of nekropolis material on exhibition in Hall D of the Museum, incorporating in it a considerable amount of the recently excavated but hitherto unexhibited objects ».

This past summer another exceptional exhibit was installed in the Museum: a full - size plaster model of the late Hellenistic floral central akroterion of the Hieron made by Mr. Triantaphyllos Kontogeorgios on the basis of drawings prepared by Mr. Philip Oliver - Smith to illustrate our reconstruction of this remarkable piece of filigree sculpture and of casts of the better preserved fragments. Mounted on a low plinth above the southern doorway of Hall A (the central gallery of the Museum containing partial reconstructions of a number of buildings in the Sanctuary, including the entablature of the Hieron), it appears against a wall painted light blue to suggest its original effect. Especially in the raking light of late morning and afternoon, when its undulating forms cast a delicate shadow on the lofty wall, it is of startling beauty.

PHYLLIS WILLIAMS LEHMANN

*

The Institute of Fine Arts of New York University carried out excavations of the American School of Classical Studies in the Sanctuary of the Great Gods in Samothrace between June 16 and August 8, 1965, under the direction of Professors Phyllis Williams Lehmann and James R. McCredie. Work was carried on in the areas of the Stoa, of the *Ruinenviereck*, of the Propylon of Ptolemy II, and of the entrance to the Sanctuary.

Stoa. Tests were made to the north and east of the Stoa to clarify the system of terrace walls built to support the southern part of the Western Hill of the Sanctuary when it was raised and enlarged to accommodate the long Stoa. No trace of the terrace walls shown on the plan of E. Coquart (*Archives des missions scientifiques*, 2ème série, IV, 1867, following p. 278) was found directly north of the Stoa, but a deep trench in this area showed that the level of the hill had here been raised by nearly 5.50 m. at the time that the Stoa was built; the disappearance of the terrace wall, which must certainly have existed to support this large amount of fill, may perhaps be attributed to post - Antique activity in the area, to which a number of rough walls employing ancient porous limestone blocks testifies.

On the eastern slope of the hill, facing the central area of the Sanctuary, the terrace walls were found to be much better preserved. The northeast corner of the uppermost terrace wall, built of large boulders, has always been visible and had been partially cleaned in 1963.

It was found that this wall continued southward, running parallel to the Stoa and ca. 15 m. east of it, as far as the center of the building; at this point the wall would have met, or nearly met, the ancient theater which occupied the southern half of this slope. The top preserved course of the wall was cleared for a length of some 34 m., and deeper tests were made in several places.

The terrace wall proved to be constructed, on its lower section, of local green porphyry fieldstone laid in a well - fitted polygonal system. On this base rests a course of porous limestone blocks laid as binders. At irregular intervals the wall is strengthened by buttresses, built entirely of porous limestone blocks, which protrude slightly from the face of the terrace wall and bond with it (Pl. 399 a).

At its southern end the wall changes direction, veering slightly to the west, and terminates in a sharp return toward the east. The southern end of the wall preserves additional courses of porous limestone, laid in a regular system, two courses of stretchers alternating with a course of binders.

Although the highest part of the terrace wall now preserved lies 0,97 m. below the level of the top of the Stoa's foundation, it is likely that it once rose to that level, creating a broad, high terrace along the Stoa's façade. The wall itself was of unusual height; it has been exposed as deep as 7.07 m. below the level of the top of the Stoa's foundation without reaching its bottom.

The creation of this terrace to the east of the Stoa required a large amount of fill, which was apparently brought in at the same time as that used in the Stoa itself. One layer of this fill consisted of burned material and contained a heavy concentration of pottery, much of it fine ware and some of it figured (Pl. 400 a - b). The quality of the pottery suggests that this fill originated in a dump of Sanctuary offerings; the same dump seems to have provided fill for other areas of the Sanctuary, since several fragments of figured vases found elsewhere in earlier campaigns proved to belong to vessels from this burned layer.

Later activity in the area of the terrace wall was shown by the discovery of a concrete wall of Roman date which abuts it at a slightly oblique angle. This concrete wall, only ca. 0,70 m. thick, extends eastward from the terrace wall almost 10 m. and is preserved to a height of more than 3.5 m.; its function is, however, not yet clear.

Ruinenviereck area. The area north of the Stoa, on the lower, northern part of the Western Hill of the Sanctuary, had been shown by earlier investigations (cf. F. Salviat, BCH LXXXVI (1962), pp. 281 - 293) to hold the remains of two ancient buildings, a Milesian dedication (Building M) and an unidentified structure (Building A); over the latter, and incorporating blocks from these and other ancient structures, had been built a large, square building, probably of medieval date. Brush was cleared from the entire area, and the huge quantity of rubble, with which the site had been strewn in the course of excavation by other expeditions, was partially removed and sorted.

The foundation of Building M was re - exposed and the interior of the structure excavated in the central and western rooms to bedrock. The foundation, built largely of porous limestone and local porphyry, shows the plan of the structure to consist of three rooms; the central room projects slightly southward from the two wings and probably had a colonnaded façade. Blocks belonging to the Ionic order of the building, including column drums, architrave - frieze blocks, and sima - geison blocks, were recorded and removed to a block field for further study. The fill of the rooms consisted of earth, stones, and random boulders, with no trace of foundations for internal supports. A small area of cement and stone pavement or underpavement remains at the north of the central room (Pl. 399 b). Pottery from the fill suggests that Building M was built in the third century B. C., as had previously been suggested on the basis of the lettering of the dedication attributed to the building.

The east foundations of the post - Antique square building and of Building A were exposed and cleaned. The east foundation of Building A is generally preserved to its original level, but no block of the euthynteria remains in situ; that of the square building, partially superposed on Building A, suffered considerably from the demolition operations carried out by earlier expeditions.

Preliminary clearing to the south of Buildings A and M showed that several ancient foundations unrecorded by earlier expeditions lie

before these buildings. Determination of their character, however, must await further investigations.

Propylon of Ptolemy II. The work of recovering fallen blocks of the superstructure of the Propylon continued in the riverbed to the south of the building's foundation.

A relatively large percentage of the blocks from the south wall of the Propylon has survived; nearly all the architrave, much of both antae, and a large number of wall blocks are preserved. Among the wall blocks are several, belonging to the center of the anta wall and to the southern half of the door wall, which preserve in their rear faces cutting for steps (cf. A. Conze, *Neue archaeologische Untersuchungen auf Samothrake*, 1880, pl. XXXIII, fig. III). It is thus now clear that a narrow stairway led upward within the southern half of the thick door wall, though the function which this stairway served remains uncertain.

Tests were made along the southern foundation of the Propylon, between its southwest corner and the vaulted passage, to determine both the original appearance of the terrain and the relation of the Propylon's foundation to it. The foundation here is deeply set into bedrock; it was presumably laid into the cutting in the rock from the north, since on the south it nearly abuts the rock face of the cutting, leaving no working space at all. The bedrock falls sharply toward the east, near the southern mouth of the vaulted passage, but whether this was a natural feature of the terrain or it was created by the builders of the Propylon is not yet certain.

Eastern Hill. Opposite the Propylon of Ptolemy II, across the deep stream bed which forms the eastern boundary of the Sanctuary proper, traces of a round structure, nearly 15 m. in diameter, had been found in 1964. Excavation continued on this Eastern Hill of the Sanctuary in quadrants based on the approximate center of the round structure. Two quadrants were completed and another begun (P l. 401).

About half of the round structure has been uncovered. It consists of a round paved area, ca. 9 m. in diameter, which was reached by an encircling flight of steps from the higher ground level around the structure (P l. 402 a). The flagstone pavement is made of carefully fitted, irregularly shaped fieldstones together with a few pieces of limestone. The flight of steps, which seems to have completely surrounded the paved area, probably comprised four marble steps, of which three remain in situ. The now missing uppermost step would have rested on the inner half of the porous limestone foundation which surrounds the structure; much eroded remains of a course of marine limestone rest on the outer half of the same foundation. There is no evidence that the structure was roofed nor that it was bounded by a wall. A platform or foundation, ca. 1.70 m. wide and built of limestone and porphyry blocks, abuts the round structure on the south.

A section of the flagstone pavement, ca. 2 m. square, was removed in an effort to recover material contemporary with its construction; the pavement proved, however, to rest directly on bedrock with no significant fill, and the flagstones were, therefore, replaced in their original positions.

A stepped retaining wall of limestone forms a low, curving terrace to the south and west of the round structure (P l. 402 b). The terrace appears to have supported monuments and dedications of various kinds, and marble bases as well as fragments of bronze from the statues and other monuments which they held were found fallen into the round structure from the terrace. Also in this debris was a fragmentary inscribed marble stele recording honors to King Lysimachos, who, among his other services, had benefited τὴν ἱερὰν χώρ[αν - - -] ἣν οἱ βασιλεῖς Φί[λιππ]ος καὶ Ἀλέξανδρος ἐτεμένι[σαν το]ῖς θεοῖς καὶ ἀνέθησαν - - - .

Also fallen into the round structure, but from the northwest, were blocks of the marble superstructure of a Doric building (P l. 402 c), of which a few fragments had been discovered in 1964, but whose location was then unknown. Among these newly discovered blocks all elements of the building's façade, column drums, epistyle, frieze, geison, tympanum, and sima, are represented. Of most immediate interest are two complete epistyle blocks (P l. 403 a) bearing the inscription Βασιλεῖς Φίλιππος κ , which, with the help of the stele honoring Lysimachos, may surely be supplemented Βασιλεῖς Φίλιππος κ[αὶ Ἀλέξανδρος - - -], naming as dedicants of the building Philip III Arrhidaios and Alexander IV of Macedonia, and thus dating it in the brief period of their co - rule, 323 - 316 B. C.

Remains of the foundation of this building appeared just northwest of the round structure, where a pavement of marble fragments set in cement had long been visible. Only a few limestone foundation blocks belonging to the southeast corner of the building remain in the area now exposed (Pl. 403 b), but rock - cut beddings (Pl. 403 c) show the position of part of its east façade and north wall. The façade was about 11.50 m. long and would have had five epistyle blocks resting on six Doric columns. The length of the building and its plan must be determined by further excavation. A porous limestone foundation, ca. 1.50 m. by 2.05 m., near the northeast corner of the façade perhaps supported a monument or altar; near it were found fragments of a life - size, marble eagle (Pl. 404 a - b).

After the destruction of the Doric building, probably by earthquake, the entire area was filled, perhaps in the first century A. D. Though most of the material contained in this fill belonged to the late Hellenistic or early Roman period, some earlier pieces appeared, including an attachment in the form of a lion, made of gold inlaid with blue paste (Pl. 404 c).

The ornament seems to be of Achaemenid origin and is nearly identical with one found at Dodona (Ergon 1955, p. 56, fig. 52).

Later activity on the Eastern Hill is shown by a large lime kiln dug into the fill over the round structure and terrace wall. To judge from the amount of debris and ash found around it, the kiln must have been used repeatedly, and a few fragmentary inscriptions and architectural fragments from the Doric building and other structures suggest that many of the monuments of the Eastern Hill were destroyed in the kiln.

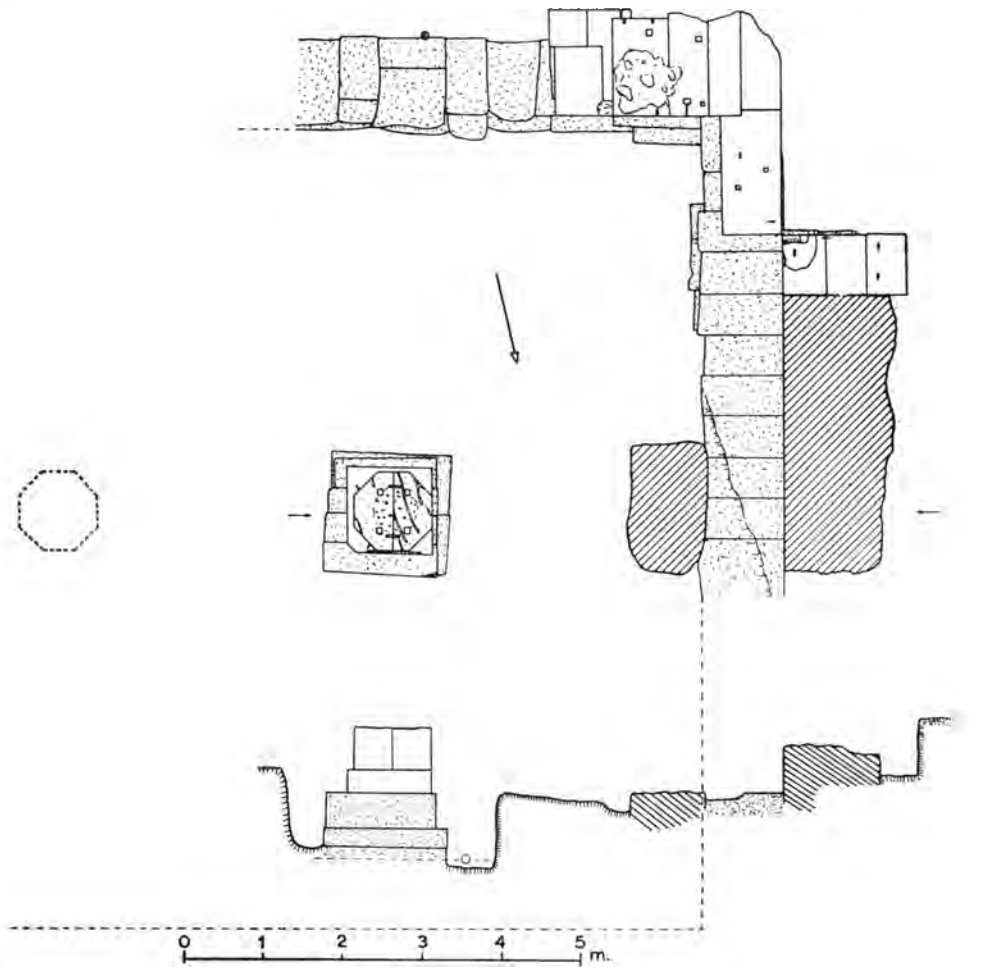
A plaster reconstruction of the Hellenistic central floral akroterion of the Hieron was installed in Hall A of the Museum.

JAMES R. McCREDIE

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Τὴν ΙΖ' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν διηύθυνεν ὁ ὑπογραφόμενος κατὰ τὸ 1965 ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου, διαδεχθεὶς τὸν Σεραφεὶμ Χαριτωνίδην. Κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ Ὀκτωβρίου ἕως Δεκεμβρίου ἐξετελέσθησαν ἐν Λέσβῳ καὶ Χίῳ μικρᾶς ἐκτάσεως ἐργασίαι, ὡς κατωτέρω.

Σχέδ. 1. Κάτοψις καὶ τομὴ λειψάνων στοᾶς βορείου λιμένος Μυτιλήνης

Α. ΛΕΣΒΟΣ

1. **Στοὰ βορείου λιμένος Μυτιλήνης.** Συστηματικὸς καθαρισμὸς καὶ ἐργασίαι συντηρήσεως ἐγένοντο εἰς τὰ ὁρατὰ λείψανα μεγάλης στοᾶς τοῦ βορείου λιμένος Μυτιλήνης. Ἡ στοὰ αὕτη, ἐν᾽ ᾧ εὑρέθη σχεδὸν ὁλόκληρος, ἐκαλύφθη ὑπὸ τῶν ἐπ᾽ αὐτῆς κτισθέντων καταστημάτων τῆς λεγομένης προσφυγικῆς ἀγορᾶς. Σήμερον εἶναι ὁρατὴ μόνον ἡ ΝΔ. γωνία (Σχέδ. 1).

Περὶ τοῦ σημαντικωτάτου αὐτοῦ μνημείου διὰ τὴν πόλιν τῆς Μυτιλήνης ὑπάρχουν μόνον δύο ἁπλαῖ μνεῖαι. Ἡ πρώτη κατ᾽ ἀνακοίνωσιν τοῦ πρῴην Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Στρατῆ Παρασκευαΐδη ἐν PW ἄρθρῳ *Mytilene* σ. 1418, στ. 50 καὶ ἡ δευτέρα ἐν ΠΑΕ 1961 σ. 208 ὑπὸ Σερ. Χαριτωνίδου.

Τὰ λείψανα τῆς στοᾶς εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὸ 1930, χάρις δὲ εἰς πρόχειρον ἔκθεσιν τοῦ κ. Παρασκευαΐδη πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον, δύναταί τις νὰ ἀνασυστήσῃ εἰς γενικὰς γραμμὰς μέρος τῆς κατόψεως. Ἡ ὄψις τοῦ κτηρίου ἔβλεπε πρὸς Β., πρὸς τὴν θάλασσαν δηλαδή. Εἰς τὸ μέσον, κατὰ μῆκος, ἔφερε κιονοστοιχίαν ἐξ ὀκταγώνων κιόνων ἐξ ἐρυθροῦ λίθου (σαρμουσάκ), ἕκαστος δὲ σπόνδυλος

τῆς κιονοστοιχίας αὐτῆς ἀπετελεῖτο ἐκ δύο τεμαχίων. Τὸ πλάτος τῆς στοᾶς ἦτο 14.80 μ.

Ἡ μορφὴ τῆς προσόψεως δὲν ἐξηκριβώθη διὰ τῶν τότε ἐρευνῶν. Εὑρέθησαν ὅμως δωρικοὶ ἡμικίονες, τρίγλυφοι καὶ γεῖσα εἰς τὸν χῶρον τῆς προσόψεως, φυλασσόμενοι σήμερον εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων. Τὸ μέγεθος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτῶν μελῶν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως, ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν ὄροφον τῆς στοᾶς. Εἰς τοῦτο ἄλλωστε, ὅτι ἡ στοὰ ἦτο διώροφος, ὁδηγεῖ καὶ τὸ μεγάλο πάχος τοῦ ὀκταγώνου κίονος.

2. **Κάστρον Μυτιλήνης.** Εἰς τὸ Κάστρον τῆς Μυτιλήνης συνεχίσθησαν αἱ ὑπὸ τοῦ Σ. Χαριτωνίδου ἀρξάμεναι στερεωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸν μεγάλον πύργον (Donjon). Ἀποκατεστάθη τὸ δάπεδον τοῦ προστῴου τῆς πυριτιδαποθήκης, τὰ δάπεδα τῶν δωματίων αὐτῆς καὶ ἀνεστηλώθη κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ ὕψους ἡ ἑλικοειδὴς κλῖμαξ, ἡ ὁδηγοῦσα εἰς τὰ τείχη. Ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τειχῶν ἐγένοντο εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ κάστρου.

3. **Παπιανά, ναὸς Σωτῆρος.** Τοῦ ἱστορημένου ναοῦ τοῦ Σωτῆρος εἰς Παπιανά (βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 271), ἐγένετο ἀνακατασκευὴ τῆς κατεστραμμένης στέγης, ἀποξύλωσις τῶν στασιδίων, τὰ ὁποῖα ἦσαν προσηλωμένα ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν, καὶ καθαρισμός. Ἐξωτερικῶς κατηδαφίσθη τὸ παλαιὸν ἐπὶ τοῦ ναοῦ στηριζόμενον ὀστεοφυλάκιον καὶ ἀνεσκάφη ὁ πέριξ τῆς ἀψῖδος χῶρος διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὁμβρίων ὑδάτων.

4. **Μόλυβος.** Ἐγένετο εἰς Μόλυβον ἐπισκευὴ τῆς στέγης τῆς τοιχογραφημένης οἰκίας Γιαννάκου.

5. **Μέσα.** Εἰς Μέσα, εἰς τὸν κόλπον τῆς Καλλονῆς, ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῆς ὑδροχαροῦς βλαστήσεως καὶ τῆς ἰλύος.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΧΡ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Β'. ΧΙΟΣ

1. ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Παναγιὰ ἡ Σικελιὰ (Πίν. 405 α - β)

Πρὸς προστασίαν τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῆς Σικελιᾶς ἐπανεκτίσθη ὁ τοῖχος τοῦ περιβόλου, στηριχθεὶς ἐπὶ τῶν παλαιῶν θεμελίων καὶ ἀχθεὶς μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ πρὸς Δ. σῳζομένου αὐλογύρου τῆς ἐκκλησίας. Ὁ ναὸς ἀπὸ Ν. προεφυλάσσετο ἀπὸ ὑψηλοὺς βράχους ἐπενδεδυμένους δι' ἰσχυρῶν τοίχων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχον κτισθῆ κελλία. Οὕτως ἡ προστασία τοῦ ναοῦ ἀπὸ Ν. ἦτο πληρεστέρα. Ἡ ἐπένδυσις αὕτη κατέπεσεν εἰς τινα σημεῖα καὶ τὰ ὑπεράνω αὐτῶν κτήρια θὰ ἐκρημνίζοντο ἐπὶ τοῦ ναοῦ μὲ δυσαρέστους συνεπείας. Αἱ ἀποκεκολλημέναι ἐπενδύσεις συνεπληρώθησαν εἰς τὰ πλέον σαθρὰ τμήματά των καὶ ἀπεφεύχθη ὁ κίνδυνος τῆς καταρρεύσεως. Ὑπολείπονται ὅμως πολλαὶ ἐργασίαι, μέχρις οὗ ὁ περίβολος ἀποκατασταθῇ καὶ καταστῇ ἀκίνδυνος διὰ τὸν ναόν, ἀποδοθῇ δὲ συγχρόνως εἰς τὸ περιβάλλον ἡ μνημειώδης μορφή του. Εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπενδύσεως ταύτης εἶχον κτισθῆ κελλία.

Κάστρον Χίου

α) Συνεπληρώθη ἡ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξαμένη ἐπένδυσις τοῦ δυτικοῦ πύργου, ἥτις εἶχεν ἀφαιρεθῆ μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν ὑπὸ τῶν ἐγκατασταθέντων παρὰ τὴν τάφρον προσφύγων, καὶ συνεδέθη μετὰ τῶν ἑκατέρωθεν παλαιότερον ἐπενδεδυμένων τμημάτων αὐτοῦ.

β) Συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ συντήρησις τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἑνώνει τοὺς δύο προμαχῶνας, τὸν δυτικὸν καὶ τὸν τοῦ Ζήνωνος. Κατὰ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν διεπιστώθη, ὅτι ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους εἶχον ἀφαιρεθῆ οἱ λίθοι εἰς μέγα βάθος. Ἔγινεν ἀποχωμάτωσις (Πίν. 405 γ), συνεπληρώθησαν τὰ ἐλλείποντα τμήματα (Πίν. 405 δ) καὶ συνεδέθησαν αἱ δύο ἐπιφάνειαι τοῦ τείχους δι' ἀμμασβέστου. Ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ τοῦ τείχους ἐτοποθετήθησαν «ζωνάρια» εἰς μῆκος 60 μ. Ἡ τοποθέτησις τῶν «ζωναρίων» ἐξασφαλίζει τὸ κατάστρωμα τῶν ἐπάλξεων.

γ) Αἱ ἐργασίαι ἐπεξετάθησαν καὶ εἰς τὸν προμαχῶνα τοῦ Ζήνωνος, κατὰ τὴν περίμετρον τοῦ ὁποίου εὑρίσκονται δέκα ἐννέα κανονιοστάσια μετ' ἰσαρίθμων πυλίδων, φωταγωγῶν καὶ ἀναφωτίδων. Τῶν πλείστων κανονιοστασίων αἱ στοαί, βάθους 5 μ., ἔχουν ὑποστῆ σοβαρὰς καταστροφὰς καὶ εἰς τινα ἔχει ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας καὶ ἡ καθέτως πρὸς τὰς στοὰς διήκουσα καὶ ἀνέχουσα τὸν προμαχῶνα μακρὰ σῆραγξ. Ἡ μεγάλη καταστροφὴ εἰς τὰ κανονιοστάσια ἐγένετο κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον καὶ τὴν γερμανικὴν κατοχήν, ὅτε οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἔχοντες ἀνάγκην χειρομύλων, ἀνεκάλυψαν τοὺς σκληροὺς λίθους τῶν στοῶν, τοὺς ὁποίους συστηματικῶς ἀπέσπων εἰδικοὶ λιθοξόοι καὶ κατεσκεύαζον ἐξ αὐτῶν τοὺς σωστικοὺς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην χειρομύλους διὰ τὴν ἄλεσιν τῶν σιτηρῶν. Τὸ πλέον κατεστραμμένον κανονιοστάσιον, τὸ ὁποῖον ἠπείλει μὲ κατάρρευσιν τὸν προμαχῶνα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἦτο τὸ εἰκονιζόμενον εἰς τὸν Πίν. 405 ε· κατέχει τὴν σπονδυλικὴν στήλην τοῦ προμαχῶνος καὶ τὸ νευραλγικώτερον σημεῖον τῆς περιμέτρου του, διότι κεῖται εἰς τὸ πλέον εὐπρόσβλητον καὶ ἀπὸ

ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης σημεῖον τοῦ φρουρίου, ὅπως καὶ τὸ δεξιᾷ αὐτοῦ κατεστραμμένον κανονιοστάσιον. Τὸ ὕψος τοῦ φωταγωγοῦ καὶ τῆς ἀναφωτίδος ἔδωκαν αἱ παρακείμεναι ἀναφωτίδες ἀλλὰ καὶ τὸ σῳζόμενον κατώφλιον τῆς παλαιᾶς. Οὕτω μὲ παλαιοὺς λίθους, ἐστερεώθη καὶ ἀνεστηλώθη ἡ στοά, ἀποκατεστάθη ἡ πυλὶς εἰς τὴν ἀρχικήν της μορφήν (Πίν. 405 ς'), πλαισιωθεῖσα διὰ παλαιῶν φωκαϊκῶν λίθων, καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὴν κανονικήν της θέσιν ἡ ἀναφωτίς.

δ) Σπουδαιοτάτην προσφορὰν διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ φρουρίου ἀπετέλεσεν ἡ γενομένη ἐφέτος προσπάθεια ἀποχωματώσεως πέριξ αὐτοῦ, ἥτις ἀπέδωκεν ὁλόκληρον τὴν τάφρον ἀπὸ τοῦ ἐπάνω Πορτέλλου μέχρι τῆς θαλάσσης. Τὸ ἀνάλημμα τῆς τάφρου ἀπηλευθερώθη καθ' ὅλον τὸ μῆκος μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ οἱ ἐντὸς τῆς τάφρου χῶροι, οἱ χρησιμοποιούμενοι ὡς ἀποθέται σκουπιδιῶν, ὀρνιθῶνες καὶ κῆποι, ἐκαθαρίσθησαν καὶ τὸ τεῖχος καὶ ὁ προμαχὼν τῆς περιφράξεως ἀπεχωματώθησαν εἰς βάθος ἑνὸς καὶ πλέον μέτρου. Εἰς πλεῖστα σημεῖα τὸ ἀνάλημμα ἔχει φθαρῆ καὶ ἡ πρώτη φροντὶς τῆς Ὑπηρεσίας θὰ εἶναι ἡ στερέωσίς του.

2. ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ἀπὸ τὴν κόγχην τοῦ κατεδαφισθέντος παλαιοῦ ναοῦ τοῦ **Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου Ἀτσικῆς** ἀπετειχίσθη βάσις παραστάδος, διαμορφωμένη εἰς σχῆμα λεοντόποδος (Πίν. 406 ς') ἀπὸ τὸν γνωστὸν εἰς Χίον λίθον μὲ τὸ ὄνομα «σιδερόπετρα», διαστάσεων: μήκ. 0,44, βάθ. 0,33 καὶ ὕψ. 0,29 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας φέρει τόρμον καὶ μικρὰν αὔλακα μολυβδοχοήσεως. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς **Ἑνώσεως Μαστιχοπαραγωγῶν**, κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων, ἀνευρέθη καὶ ἄλλη ὁμοία βάσις παραστάδος τῆς ἰδίας διαμορφώσεως, ἀλλὰ καλυτέρας ἐπεξεργασίας, ἀπὸ ὑπέρυθρον μάρμαρον λατομείου. Ὕψος τούτου 0,26, διαστάσεις τῆς ἄνω ἐπιφανείας 0,34 x 0,18, μῆκος τῆς κάτω ἐπιφανείας μετὰ τῶν ὀνύχων 0,59 μ. Ὅμοιον λεοντόποδα μετέφερα ἀπὸ τὸν **Φραγκομαχαλᾶν** ἐκ τῆς οἰκίας Βασιλείου Πικούνη. Σῴζεται ἡ βάσις ἀκεραία μὲ ὀλίγας ἀμυχὰς ἐπὶ τῶν δακτύλων. Τὸ μάρμαρον, ὑπολεύκου χρώματος, ἔχει καλυφθῆ ἀπὸ ἀσβεστοῦχον ἐπίστρωμα. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἔχει διαστάσεις: 0,36 x 0,25 καὶ ἡ κάτω μετὰ τῶν ὀνύχων 0,38 x 0,43 μ. Ἄλλη ὁμοία βάσις ἀπετειχίσθη ἐκ τοῦ κατεδαφισθέντος κτηρίου τῶν **Παλαιῶν Φυλακῶν**, ὁμοίως ἐξ ὑπερύθρου μαρμάρου λατομείου, ἀλλὰ εἰς τὴν βάσιν της ἀπολεπισμένη· ὕψος 0,18 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια, διαστάσεων 0,18 x 0,14 μ., φέρει τόρμον. Δύο μικρότεροι τόρμοι ἔχουν ἀνοιγῆ καὶ εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν. Τὸ μῆκος τῆς κάτω ἐπιφανείας μετὰ τῶν δακτύλων εἶναι 0,38 μ.

Τοὺς λεοντόποδας, ὡς διακοσμητικὸν στοιχεῖον, ἀπαντῶμεν καὶ ἐπὶ ἡλιακοῦ ὡρολογίου, ἀνευρεθέντος μεταξὺ τῶν ὑλικῶν κατεδαφισθέντος τοίχου παρὰ τὸν ναὸν τῆς καθολικῆς **Ἐπισκοπῆς.** Τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ μικροῦ βάθρου, διαστάσεων 0,28 x 0,21 μ. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως τοῦ βάθρου ἀνάγλυφοι λεοντόποδες ἀπολήγουν εἰς τὸ ἄνω μέρος εἰς λεοντοκεφαλάς, μεταγενέστερον γεγλυμμένας. Μεταξὺ τῶν λεοντοπόδων ἄκανθα. Διαστάσεις τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας 0,44 x 0,28 μ. Τομὴ πλαγία ὁριζομένη ὑπὸ δύο ἑλίκων, τῶν ὁποίων τὰ ἄκρα ἑνοῦνται, καθορίζει τὰς θέσεις δύο πεδίων (Πίν. 406 ζ).

Ἕτερον ἡλιακὸν ὡρολόγιον μετέφερα πάλιν ἀπὸ τὰς **Παλαιὰς Φυλακάς.** Ἔχει τὸ σύνηθες σχῆμα τῶν κοίλων ὡρολογίων, δὲν διατηρεῖται ὅμως εἰς καλὴν κατάστασιν. Σῳζ. ὕψος 0,36 καὶ διαστάσεις τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας 0,38 x 0,20 μ. Τὸ κοῖλον στηρίζουν κεφαλαὶ δελφίνων, αἱ ὁποῖαι προβάλλουν εἰς τὴν βάσιν καὶ τὰ σώματά των ἐκτείνονται ἑλικοειδῶς εἰς τὰς πλαγίας στενὰς ἐπιφανείας τοῦ ὡρολογίου.

Τὰ λοιπὰ εὑρήματα ἐκ Χίου εἶναι τὰ εἰκονιζόμενα ἐν Πίν. 406 α θραύσματα ἀττικῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων μετὰ λειψάνων διονυσιακῶν παραστάσεων καὶ κεφαλῆς ὁπλίτου, δύο θραύσματα ἐξ ἀγγείων μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως (Πίν. 406 β - γ), χεὶρ εἰδωλίου μετὰ πλαστικοῦ ψελίου εἰς σχῆμα ὄφεως (Πίν. 406 δ) καὶ δύο κεφαλαὶ εἰδωλίων, ἡ μία ἀνδρική (Πίν. 406 η), ἡ ἑτέρα γυναικεία (Πίν. 406 ε).

ΑΝΤ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Αἱ ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ ἔτος 1965 περιωρίσθησαν εἰς τὸ νέον κτήριον τοῦ **Μουσείου τῆς Τήνου**, τὸ ὁποῖον ἀνηγέρθη δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Χ. Μπούρα. Εἰς τὸν προθάλαμον καὶ τὰς τρεῖς αἰθούσας τοῦ κτηρίου ὡλοκληρώθη ἡ ἔκθεσις τῶν ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων καὶ ἄλλων μικροτέρων γλυπτῶν, καθὼς καὶ τῶν πίθων τοῦ 7ου αἰῶνος ἀπὸ τὸ ἀρχαϊκὸν ἱερὸν (Θεσμοφόριον) εἰς Ξώμπουργον. Εἰς τὴν αὐλὴν μετεφέρθη τμῆμα ψηφιδωτοῦ, τὸ ὁποῖον πρὸ ἐτῶν εἶχεν ἀποκαλυφθῆ παρὰ τὸν ναὸν τῆς Εὐαγγελιστρίας. Ὑπολείπεται ἡ ἔκθεσις εἰς τὸ περιστύλιον τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν γλυπτῶν, τὰ ὁποῖα προέρχονται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἀνασκαφὴν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀμφιτρίτης.

Εἰς τὸ **Μουσεῖον τῆς Δήλου** ἔχει συμπληρωθῆ ἤδη ἡ ἔκθεσις τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν γλυπτῶν, ἐν μέρει ὑπὸ προσωρινὸν χαρακτῆρα δι' ἔλλειψιν χώρου, ὡς καὶ τῶν ἀγγείων τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Ἀλλ' ἡ ἔκθεσις τῶν γλυπτῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, τὰ ὁποῖα προσδίδουν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Δήλου τὴν ἰδιαιτέραν του φυσιογνωμίαν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ ἄνευ ἐπεκτάσεως τοῦ κτηρίου.

Τὸ ὀξύτατον κτηριακὸν πρόβλημα διὰ τὰ Μουσεῖα τῶν Κυκλάδων ἤρχισεν εὐτυχῶς νὰ ἀντιμετωπίζεται κατὰ τὸ τρέχον ἔτος ἀποτελεσματικῶς. Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Πάρου ἀπεφασίσθη ἡ ἀνέγερσις νέας εὐρυχώρου αἰθούσης, τὸ Μουσεῖον τῆς Μυκόνου ἐπεκτείνεται διὰ μιᾶς αἰθούσης, δύο περιστυλίων πρὸς ἔκθεσιν καὶ μεγάλης ἀποθήκης. Καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ Μουσείου τῆς Νάξου, τοῦ ὁποίου τὸ ὑλικὸν αὐξάνει διαρκῶς διὰ τῶν ἀνασκαφῶν, εὗρεν ἱκανοποιητικὴν λύσιν. Παρὰ τοῦ παλαιοῦ ἱστορικοῦ σωματείου «Τίμιος Σταυρὸς» παρεχωρήθη τὸ εἰς τὴν συνοικίαν Κάστρον κτήριον τῆς παλαιᾶς Ἐμπορικῆς Σχολῆς τῶν Καθολικῶν, τοῦ ὁποίου ἤρχισεν ἤδη ἡ ἐπισκευὴ καὶ μετατροπὴ εἰς Μουσεῖον.

ΘΗΡΑ

Διὰ τὴν ἐνεργηθεῖσαν, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀνασκαφὴν εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς ἀρχαίας Θήρας ἐπὶ τῆς κλιτύος τῆς ΒΑ. Σελλάδας βλ. ΠΑΕ 1965, 183 κ.ἑ.

ΝΑΞΟΣ

Ἐξ ἀφορμῆς οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν ἐνηργήθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὴν ἀνατολικὴν παρυφὴν τῆς πόλεως παρὰ τὸ ναΰδριον τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Τὰ χώματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ὑποστῆ πολλὰς ἀναμοχλεύσεις, περιεῖχον ποικίλα ὄστρακα ἀγγείων, τεμάχια terra sigillata, ἀλλὰ καὶ πρωτοκυκλαδικῆς φιάλης, προφανῶς ἐξ ἀπορρίψεων. Εἰς τὸ βάθος, ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ὑπῆρχεν εἰς κατεστραμμένος τάφος καὶ παρ' αὐτὸν εὑρέθησαν μία πηλίνη γυναικεία προτομὴ τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ δύο μικραὶ ἀρυβαλλοειδεῖς λήκυθοι, φέρουσαι ἐρυθρόμορφα ἀνθέμια.

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Νάξου εἰσήχθησαν τὰ κάτωθι γλυπτά:

1) Μικροῦ μεγέθους κορμὸς ἀρχαϊκοῦ ἡμιέργου κούρου. Σῴζεται μέχρι τῶν γονάτων, ὕψ. 0,515 μ.

2) Ἀκέφαλον γυναικεῖον ἄγαλμα κατὰ τὸν τύπον τῆς μικρᾶς Ἡρακλειωτίσσης, ὕψ. 1.30.

3) Κορμὸς γυναικείου ἀγάλματος φέροντος ἰσιακὴν ἐνδυμασίαν, ὕψ. 1 μ.

Τὸ πρῶτον προέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν Μελάνων, τὰ δύο ἄλλα εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων εἰς οἰκόπεδον τῆς πόλεως.

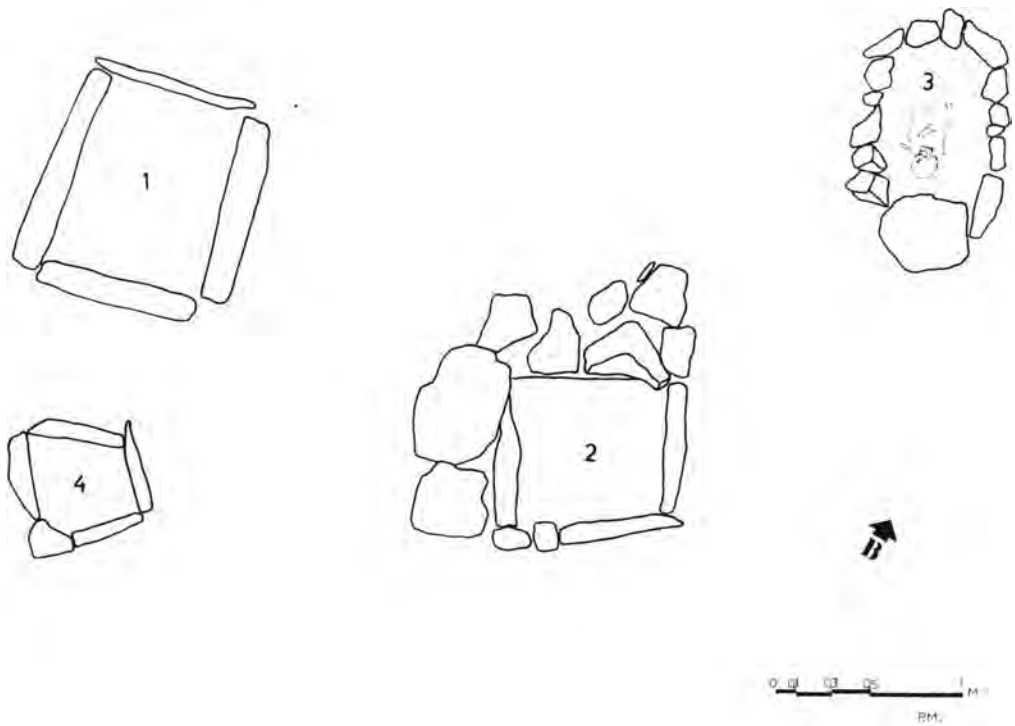
ΜΗΛΟΣ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1965 (6 - 8/7/65), ΝΑ. τῆς **Ζεφυρίας** καὶ περὶ τὰ 200 - 250 μ. ΝΑ. τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, διενηργήθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ κτῆμα Νικολάου Ξιδοῦ, ὅπου εὑρέθησαν τέσσαρες πρωτοκυκλαδικοὶ τάφοι (Σχέδ. 1). Οἱ τρεῖς ἦσαν τοῦ γνωστοῦ τραπεζοειδοῦς σχήματος, ἔχοντες τὰς πλευρὰς ἐπενδεδυμένας διὰ καθέτων πλακῶν ἐξ ἐντοπίου πωρολίθου· εἰς τοὺς δύο τούτων καὶ ὁ πυθμὴν ἐσχηματίζετο δι' ἑτέρας πλακός (Πίν. 407 α). Ὁ τέταρτος ἦτο ᾠοειδής, διαστ. 0,90 x 0,55 μ., καὶ εἶχε λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ ἐδάφους, ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν πλευρῶν εἶχον τοποθετηθῆ ἀργοὶ λίθοι, ἐν εἴδει περιχειλώματος πρὸς στερέωσιν τῶν πλακῶν καλύψεως (Πίν. 407 γ). Οἱ δύο τάφοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον τὸν πλακόστρωτον πυθμένα, περιεῖχον ἀνὰ μίαν μαρμαρίνην φιάλην (Πίν. 408 α), ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν ὁποίων ἐσῴζετο καὶ τμῆμα τοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ. Εἰς τὴν πέριξ τῶν τάφων περιοχὴν περισυνελέγη πλῆθος ὀστράκων, ὧν δείγματά τινα ἀπεικονίζονται εἰς τὸν Πίν. 408 β καὶ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐκτεταμένον πρωτοκυκλαδικὸν νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον θὰ κατεστράφη κατὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ καὶ τὴν φύτευσιν τοῦ ἐλαιῶνος.

Ἐνηργήθη ἐπίσης περιοδεία εἰς τὸν **Χάλακα**, τὸ δυτικὸν ἀκατοίκητον τμῆμα τῆς νήσου, καὶ εἰς

τὰς ἑξῆς θέσεις διεπιστώθησαν ἀρχαῖα ἐρείπια:

1) **Ἁγία Ἑλένη.** Εἰς τὸ ἄνω μέρος ἐκτεταμένου λόφου, ἐν μέσῳ πυκνῆς θαμνώδους βλαστήσεως, διακρίνονται τοῖχοι ἐξ ὀγκωδῶν λίθων καλῶς εἰργασμένων καὶ ὀρθογωνίου σχήματος (Πίν. 407 β). Οἱ τοῖχοι σῴζονται εἰς ὕψος 2 - 3 δόμων καὶ καταλαμβάνουν μεγάλην ἔκτασιν τοῦ λόφου, ὥστε ἔκτυπα φύλλα κισσοῦ καὶ κλάδους, ὡς καὶ ἐγχάρακτον ρόδακα, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἦσαν σύμβολα τοῦ θειωρυχείου (Πίν. 407 δ - ε). Αἱ πλεῖσται τούτων εὑρέθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Ἰάσωνος Σβορώνου, υἱοῦ τοῦ μεγάλου νομισματολόγου, ὁ ὁποῖος καὶ εὐγενῶς προσέφερεν αὐτὰς εἰς τὸ Μουσεῖον. Ὁ κ. Σβορῶνος, ὡς ἀσχολούμενος μὲ τὴν

Σχέδ. 1. Προϊστορικοὶ τάφοι Ἁγ. Παντελεήμονος Μήλου

φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τειχῶν ἀκροπόλεως. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἑλληνιστικῶν χρόνων· ὁλόκληρος ἡ περιοχὴ βρίθει ὀστράκων ρωμαϊκῶν καὶ χριστιανικῶν χρόνων[1].

2) **Ἀκρωτήριον Σαμάρι, Ἀγκάθια - Βουρλίδια.** Σῴζονται τοῖχοι ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων, πιθανῶς ἀναλημματικοὶ καὶ ἀπαντᾷ πλῆθος ὀστράκων ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

Τέλος εἰσήχθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον πέντε πήλιναι μῆτραι τήξεως θείου, εὑρεθεῖσαι εἰς περιοχὴν **Κατσοῦλι,** Α. τῆς Ζεφυρίας εἰς θέσιν καμινεύσεως θείου, ὡς καὶ εἰς θέσιν **Θειωρυχεῖα.** Αἱ μῆτραι εἶναι ὀρθογώνιοι κεραμίδες, πάχ. 0,05 καὶ διαστ. 0,30 x 0,33 καὶ 0,29 x 0,30 μ. Φέρουν ἐπιγραφὴν *[ΑΘΗ]ΝΑΙΩΝ,* ὡς καὶ διακοσμητικὰ θέματα π.χ. ἐξαγωγὴν θείου, ἔχει μελετήσει ἰδιαιτέρως τὸ ὅλον θέμα τῆς ἐξορύξεως καὶ καμινεύσεως τοῦ θείου ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερον.

Εἰς τὸ Μουσεῖον εἰσήχθη ἐπίσης ἓν πώρινον ὁμοίωμα πλοίου, μήκ. 0,265, σῳζ. ὕψ. 0,065 μ., προϊστορικῶν χρόνων, εὑρεθὲν εἰς θέσιν **Κάπαρη Φυλακωπῆς.** Ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιπέδου ἐπιφανείας φέρει ἐγχαράξεις, μίαν κατὰ τὸν μακρὸν ἄξονα καὶ δύο κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ στενοῦ (Πίν. 408 γ - δ).

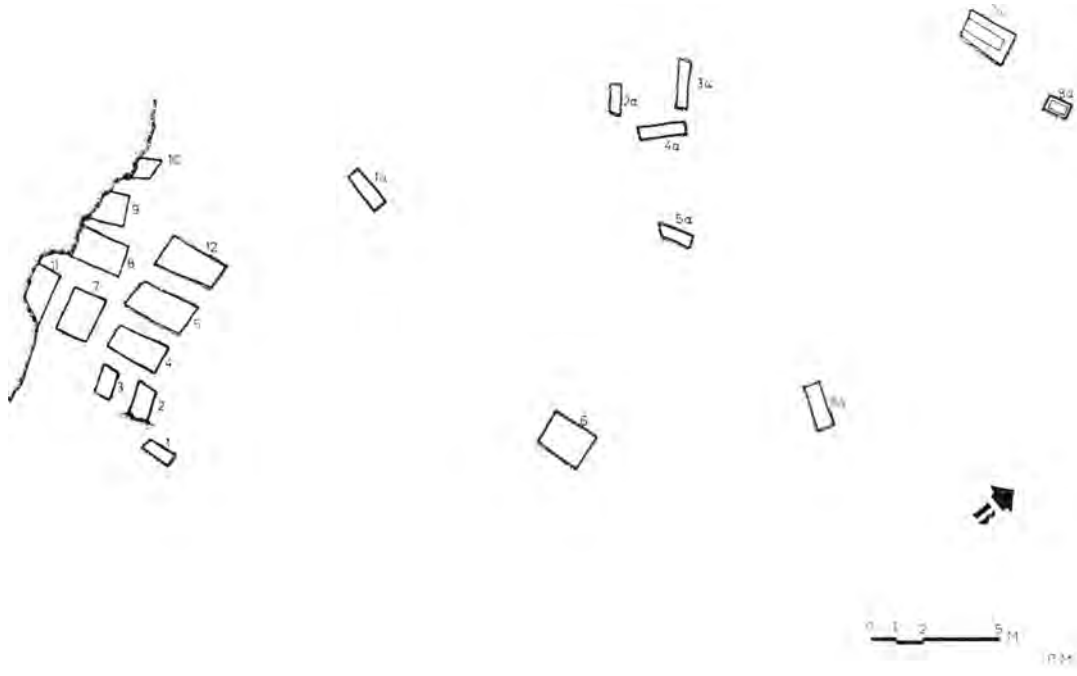
ΚΙΜΩΛΟΣ

Ἐπερατώθη ἐφέτος (9 - 11/7/65) ἡ ἔρευνα εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου **Ἑλληνικά,** ἐναντι τῆς νησῖδος Ἅγ. Ἀνδρέας νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον κατὰ μέγα μέρος κατεστράφη κατὰ τὴν ἐπέκτασιν

1. Ἰ. Χατζιδάκι, Ἱστορία τῆς Μήλου, σ. 85 κ.ἑ.

τῆς ἐκεῖ ὑπαρχούσης «σκάλας» διὰ φόρτωσιν ὀρυκτοῦ (Πίν. 409 α)[2].

Εἰς τὴν δυτικὴν κλιτὺν τοῦ ὑψώματος, πλὴν τῶν πέντε περυσινῶν, ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἕτεροι ἓξ τάφοι (Σχέδ. 2). Ἦσαν καὶ οὗτοι λακκοειδεῖς καὶ εἶχον λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πετρώματος. Μόνον οἱ δύο τούτων ἐσῴζοντο ὁλόκληροι, διότι οἱ ὑπόλοιποι τέσσαρες, εὑρισκόμενοι πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου, ἀπεκόπησαν κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ. Οἱ ὁλόκληροι εἶχον διαστάσεις: ὁ τάφος 7, μῆκ. 1.80, πλάτ. 1.27, βάθ. 0,80 μ., ὁ τάφος 12, μῆκ. 2.30, πλάτ. 1, βάθ. 0,85 μ. Εἰς ὅλους τοὺς τάφους, πλὴν τοῦ 12, ὑπῆρχε στρῶμα πυρᾶς, τὸ ὁποῖον ὅμως εὑρέθη τεταραγμένον. Εἰς τοὺς τάφους 4 - 5, πέραν τῶν περυσινῶν κτερισμάτων, ἀνευρέθησαν ἀνὰ δύο ἀκόμη μελαμβαφεῖς κοτύλαι. Ὁ τάφος 7 ἔδωκε τὰ περισσότερα κτερίσματα. Εἰς αὐτὸν ἐσῴζετο, εἰς βάθ. 0,50 μ., ἀδιατάρακτον στρῶμα πυρᾶς, πάχους 0,10 μ., τὸ ὁποῖον κατελάμβανεν ὁλόκληρον τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου. Παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν εἶχεν ἐναποτεθῆ εἰς ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς μὲ τὸ στόμιον πρὸς τὰ κάτω. Εἰς τὸ στρῶμα ἐπίσης τῆς πυρᾶς περισυνελέγησαν ὄστρακα, τὰ ὁποῖα συγκολληθέντα ἀπετέλεσαν ἕνα κώθωνα καὶ μίαν κύλικα, ὡς καὶ μία χαλκῆ στλεγγίς. Τέλος ὑπεράνω τοῦ στρώματος τῆς πυρᾶς εὑρέθη μία μελαμβαφὴς τρίλοβος οἰνοχόη. Οἱ ὑπόλοιποι τάφοι περιεῖχον ἐλάχιστα ὄστρακα, μόνον δὲ εἰς τὸν 12 εὑρέθη μία κοτύλη μελαμβαφής.

Σχέδ. 2. Κίμωλος. Τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα τάφων

Πλὴν τῆς συστάδος τῶν ἕνδεκα τάφων εἰς τὴν δυτικὴν κλιτύν, ἠρευνήθη εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὑψώματος, ὅπου ἐκαθαρίσθησαν πέντε ἀκόμη λακκοειδεῖς τάφοι. Οὗτοι, ὡς εἶχον, ἦσαν ἡμικατεστραμμένοι, διότι ἔλειπε τὸ μεγαλύτερον τμῆμα ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἐφ' ὅσον, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὁ λόφος εἶχεν ἰσοπεδωθῆ διὰ μηχανικῶν μέσων. Εἰς ἕνα μάλιστα τούτων εἶχεν ἀπομείνει μόνον τὸ κατώτατον μέρος, ὅπου ὅμως διεσῴζοντο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ἱκανὰ ἴχνη πυρᾶς, εἰς τὸ στρῶμα τῆς ὁποίας περισυνελέγη ἓν εἰδώλιον προγάστορος δαίμονος (Dickbauchdämon)[3] ὕψ. 0,07 μ. (Πίν. 409 β). Οἱ τάφοι οὗτοι εἶχον μῆκ. 1.70 - 1.20 καὶ πλάτ. 0,80 - 0,40 μ. Ἐντὸς αὐτῶν δὲν εὑρέθησαν οὔτε ὄστρακα οὔτε ὀστᾶ, ἀσφαλῶς ἕνεκα τῆς προηγηθείσης συλήσεως.

2. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 514. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβε μέρος ὁ τελειόφοιτος τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Λ. Ἀντωνιάδης.

3. O. Rubensohn, Das Delion von Paros, σ. 141.

Τέλος ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν βορείαν κλιτὺν τοῦ λόφου, ὅπου ἐκαθαρίσθησαν δύο ἀκόμη λακκοειδεῖς τάφοι, διαστ. 2 x 1.20 καὶ 0,88 x 0,55 μ. Εἰς τὸν πυθμένα τῶν τάφων εἶχε λαξευθῆ ἀβαθὴς λάκκος, βάθ. 0,20 - 0,25 μ. Καὶ οἱ τάφοι οὗτοι εὑρέθησαν συλημένοι.

Τὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα συνεκολλήθησαν ἐκ τῶν τάφων τῆς δυτικῆς κλιτύος, εἶναι:

Τάφος 4: Κρατήρ, ὕψ. 0,37 μ. (Πίν. 409 γ), ἐντοπίου ἐργαστηρίου. Φέρει ἐπὶ τοῦ ὤμου ὁμάδας κυματοειδῶν καὶ μίαν εὐθειῶν γραμμῶν· τὸ κάτω σῶμα καλύπτεται ὑπὸ γανώματος, πλὴν ἐξηρημένων ζωνῶν, ὅπου ὁριζόντιαι ταινίαι. Γάνωμα μετὰ μεταλλικῆς λάμψεως, πηλὸς κεραμόφαιος.

Αἱ ὁμάδες τῶν κυματοειδῶν γραμμῶν εἶναι συνήθης διακόσμησις εἰς κυκλαδικὰ ἀγγεῖα καὶ κυρίως σκύφους ὑστερογεωμετρικῶν χρόνων, ὅπως π.χ. εἰς τὰ παραδείγματα Σίφνου[4], Al Mina[5], Ταρσοῦ[6] καὶ Εὐβοίας[7]. Ἡ διάλυσις τῶν διακοσμητικῶν στοιχείων τοῦ ὤμου τοποθετεῖ τὸ ἀγγεῖον εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 7ου π.Χ. αἰ., ὅπως καὶ ἐν ὄστρακον ἐκ Θάσου[8]. Περαιτέρω ἐξέλιξις τοῦ διακοσμητικοῦ τούτου θέματος παρατηρεῖται εἰς ὄστρακα σκύφων, πάλιν ἐκ Ταρσοῦ, χρονολογούμενα κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον 640 - 615 π.Χ.[9]

Ἐκτὸς τοῦ κρατῆρος, εἰς τὸν αὐτὸν τάφον εὑρέθησαν καὶ ἄλλα ἀγγεῖα τοῦ 6ου καὶ 5ου π.Χ. αἰ., τὰ ὁποῖα δεικνύουν ἐπανειλημμένην χρησιμοποίησιν τοῦ τάφου:

α) Ἀττικὴ μελαμβαφὴς κοτύλη αὐστηροῦ ρυθμοῦ, ὕψ. 0,08 μ.

β) Δύο κοτύλαι ἐντοπίου ἐργαστηρίου, ὕψ. 0,073 καὶ 0,083 μ.

γ) Ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς ἀγάνωτος, ἐντοπίου ἐργαστηρίου, ὕψ. 0,62 μ. (Πίν. 409 δ).

δ) Δύο μελαμβαφεῖς ἀττικαὶ κύλικες μετὰ χαμηλοῦ ποδὸς ἡ μία καὶ δακτυλιοειδοῦς βάσεως ἡ ἄλλη.

ε) Δύο τμήματα χαλκοῦ ἐγχειριδίου.

Τάφος 5: Δύο κοτύλαι ἐντοπίου ἐργαστηρίου, ὕψ. 0,08 καὶ 0,09 μ.

Τάφος 6: Λαιμός, ὦμος καὶ τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλίας μεγάλου ἀγανώτου ἀμφορέως, σῳζ. ὕψ. 0,365 μ. (Πίν. 409 ε). Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ φέρει ἐμπίεστον διακόσμησιν ζώνης ἐκ δύο γραμμῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχει κυματοειδὴς γραμμή. Ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους τοῦ λαιμοῦ σῴζονται δύο μικραὶ προσπεφυκυῖαι λαβαί.

Τάφος 7: α) Τρίλοβος μελανόμορφος οἰνοχόη ὕψ. 0,16 μ. (Πίν. 409 ς').

Φέρει παράστασιν σφιγγὸς ἐπὶ κίονος, ἑκατέρωθεν τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἀνὰ μία καθημένη ἐπὶ δίφρου ἀνδρικὴ ἱματιοφόρος μορφή, κρατοῦσα πιθανῶς κέρας. Ἡ σφὶγξ παρίσταται βαδίζουσα πρὸς δεξιὰ καὶ φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς χαμηλὸν κάλυμμα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται δύο πλατεῖαι γραμμαί (ταινίαι;). Εἰς τὸ πεδίον ἀριστερὰ τοῦ κίονος, ὁριζόντιον ἄνθος διαλελυμένον. Τὸ θέμα τῆς παραστάσεως ταύτης εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον συνήθη εἰς τὰ πρόχειρα ἔργα τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν χρόνων[10]. Περισσότερον σχετικὴν φαίνεται ἡ παράστασις ἐπὶ μιᾶς ληκύθου τοῦ ζωγράφου τοῦ Αἵμωνος ἀπὸ τὴν Κόρινθον[11], β) εἰς ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς ἀγάνωτος, ἐντοπίου ἐργαστηρίου, γ) δύο κώθωνες φέροντες ἐπὶ τοῦ ὤμου σειρὰν σιγμοειδῶν, ὕψ. 0,045 καὶ 0,055, διαμ. στομ. 0,085 καὶ 0,082 μ., δ) μία χαλκῆ στλεγγὶς εἰς τεμάχια.

Τάφος 12: α) Κοτύλη ἐντοπίου ἐργαστηρίου, ὕψ. 0,08 μ., β) δύο μυκηναϊκὰ ὄστρακα διαστ. 0,217 x 0,162 καὶ 0,115 x 0,082 μ. (Πίν. 410 α, τὰ β, στ).

Τάφος 1 α (κιβωτιόσχημος). Πυξὶς ἐντοπίου ἐργαστηρίου. Φέρει διακόσμησιν ἐκ μελανῶν ταινιῶν. Ὕψ. 0,15 μ. (Πίν. 410 ε).

Ἐπίσης εἰς τὰ χώματα τοῦ πέριξ τῶν τάφων χώρου περισυνελέγησαν:

1) Τμῆμα κύλικος μικροκαλλιτεχνῶν, φέρον παράστασιν κάπρου κατὰ λέοντος, 2) τμῆμα ποδὸς ἐρυθρομόρφου κύλικος, ἡ ὁποία φέρει εἰς τὸ κέντρον ἐσωτερικῶς παράστασιν γυμνοῦ ὀκλάζοντος νέου (ἀθλητοῦ ἢ κωμαστοῦ). Ὑστεροαρχαϊκῶν χρόνων (Πίν. 410 γ).

Ἐκ τῶν εὑρημάτων αὐτῶν διαπιστώνεται ὅτι εἰς τὸ ὕψωμα τοῦ ἀκρωτηρίου Ἑλληνικά, ἔναντι τῆς νησῖδος Ἁγ. Ἀνδρέας, ἐξετείνετο τὸ νεκροταφεῖον τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἐνῷ τὸ γεωμετρικὸν ἔκειτο χαμηλότερον πρὸς Α. εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὅρμου καὶ εἰς θέσιν Λίμνη[12]. Παραλλήλως περισυνελέγησαν καὶ πολλὰ ὑστερομυκηναϊκὰ ὄστρακα, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ, ἐὰν προέρχωνται ἀπὸ παλαιὰς ταφάς[13] (Πίν. 410 α, τὰ α, γ, δ, ε).

Συνεκολλήθησαν ἐπίσης καὶ συνεπληρώθησαν τὰ ἐξ ἀγγεῖα, τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ πέρυσιν ἀπο-

4. BSA 1949, σ. 42, πίν. 14, 24.

5. Anatolian Studies 9 (1959), πίν. XXV, 20 - 22, σ. 165, εἰκ. 1, 20, 23 καὶ σ. 166 - 167.

6. Tarsus III, πίν. 95, 1375.

7. BSA 1957, πίν. 1 β, 16.

8. Études Thasiennes VII, πίν. XI, 45.

9. Tarsus III, πίν. 95, 1378 - 1379.

10. C. Haspels, Attic black-figured Lekythoi, σ. 130, σημ. 3.

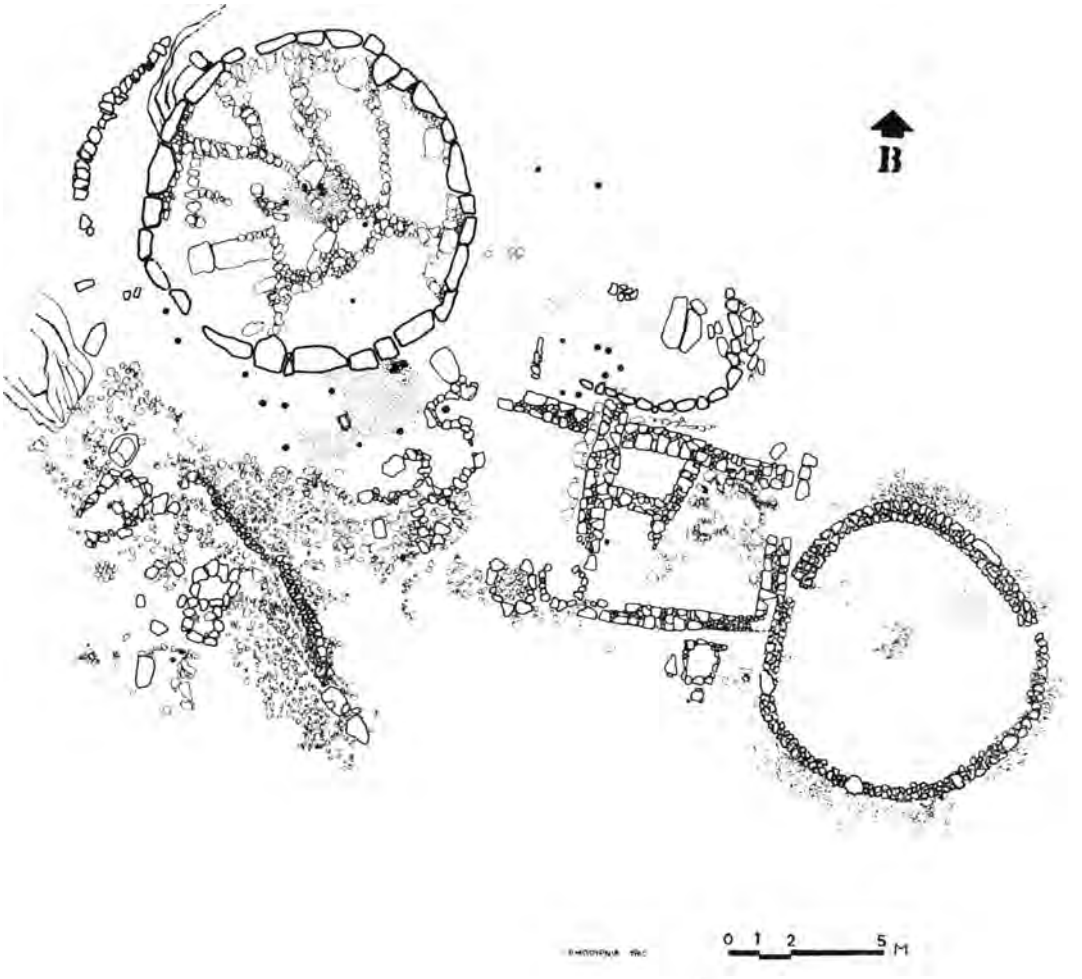
11. Corinth XIII, The North Cemetery, πίν. 42, τάφ. 294, 3.

12. AM 1954 - 55, σ. 153 κ.ἑ. παρένθ. πίν. 56 - 59.

13. Πρβλ. AM, ἔ.ἀ. σ. 154 καὶ BSA 1956, σ. 11 - 12.

καλυφθέντος τάφου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ γεωμετρικοῦ νεκροταφείου[14]:

1) Ἀγάνωτος ἀμφορεύς, ἐντοπίου ἐργαστηρίου, ὕψ. 0,65, διάμ. 0,39 μ. (Πίν. 410 ς'), 2) εὐρύστομος οἰνοχόη, σῴζουσα ἴχνη γανώματος, ὁμοίως ἐντοπίου ἐργαστηρίου, ὕψ. 0,10 μ. (Πίν. 410 β), 3) δύο κύαθοι, εἷς ἀγάνωτος, ὕψ. 0,04 μ., καὶ εἷς μετὰ γανώματος, πλὴν ἐξηρημένης στενῆς ταινίας ἐπὶ τῆς κοιλίας, ὕψ. 0,043 μ., 4) δύο πρωτοκορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι, εἷς φοειδής, ὕψ. 0,063 μ., καὶ ἄλλος σχεδὸν ἀπιόσχημος, ὕψ. 0,07 μ. (Πίν. 410 δ). Ὁ πρῶτος φέρει ἐπὶ τοῦ ὤμου ἄγκιστρα, ἐπὶ τῆς κοιλίας λεπτὰς ἐπαλλήλους γραμμὰς καὶ πρὸς τὴν βάσιν ταινίας. Ὁ δεύτερος ἀρύβαλλος φέρει ἐπὶ μὲν τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σώματος λεπτὰς ἐπαλλήλους γραμμάς, εἰς δὲ τὸ κάτω διπλῆν σειρὰν στιγμῶν καὶ πρὸς τὴν βάσιν πλατεῖαν ταινίαν καὶ ἀκτῖνας. Ὁ νεώτερος, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον χρονολογεῖται καὶ ὁ τάφος, ἀνήκει εἰς τὸ

Σχέδ. 3. Τύμβοι 6 καὶ 9 μετὰ τῶν πέριξ κτισμάτων εἰς Τσικαλαριὸ Νάξου

δεύτερον τέταρτον τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.[15]. Πρὸς τὸν φοειδῆ, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται εἰς τὴν μεταβατικὴν περίοδον, ὁμοιότητα παρουσιάζει εἰς ἄλλος ἐκ Περαχώρας, ὅστις τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν ὑστάτων δειγμάτων τοῦ τύπου[16]. Εἰς τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἀνήκει καὶ ὁ μετὰ μελανοῦ γανώματος κύαθος, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶναι σχετικοὶ οἱ κύαθοι

14. ΑΔ Ε. ἀ. σ. 514 κ.ἑ.

15. Πρβλ. CV Oxford πίν. 1, 13 καὶ τὸ ὀλίγον νεώτερον Perachora II, πίν. 2, 31, τὸ ὁποῖον τοποθετεῖται εἰς τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος.

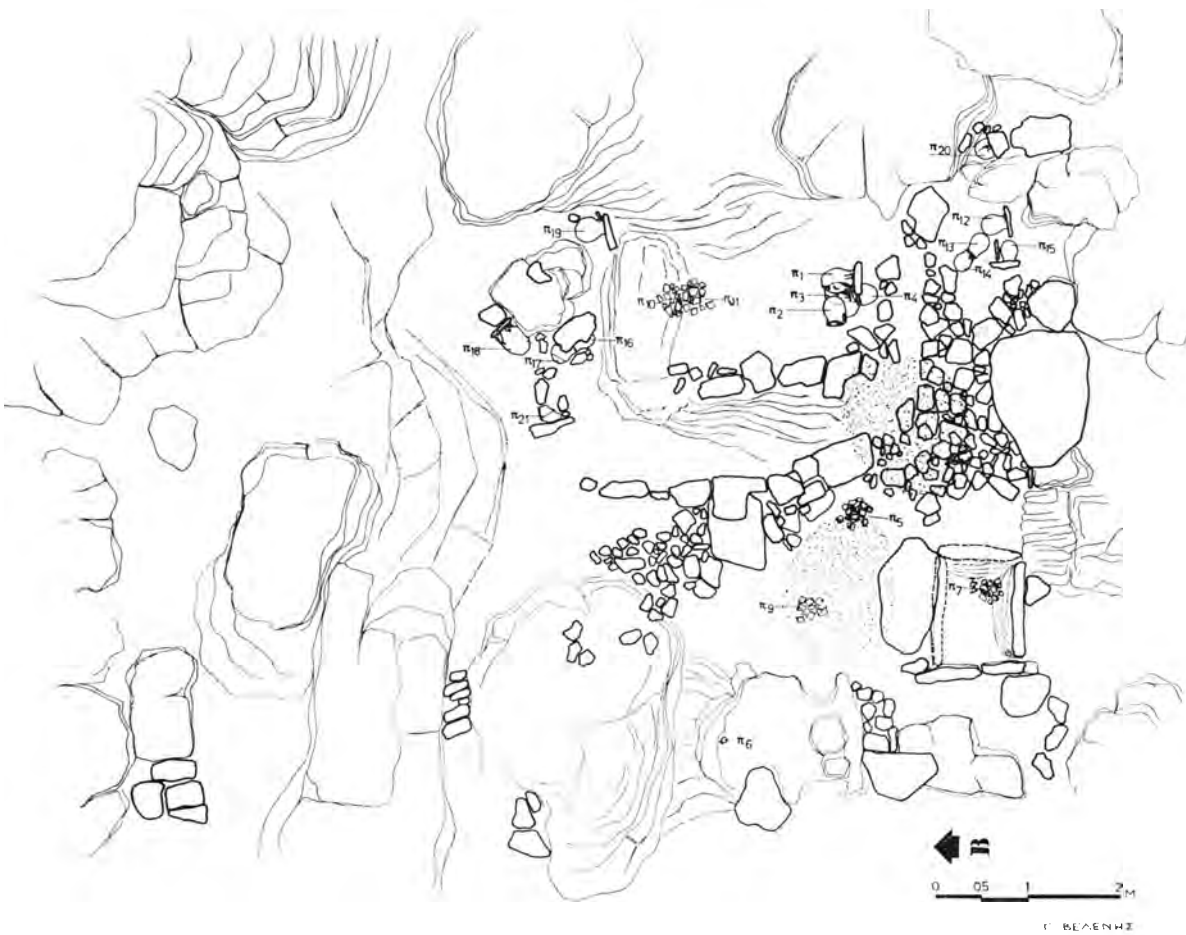
16. Ἔ. ἀ. πίν. 2, 23 καὶ Délos X, πίν. XXI, 137.

ἐκ τάφων τοῦ Φαλήρου[17]. Διὰ τὸ σχῆμα τοῦ ἄλλου κυάθου μὲ τὰ κεκαμμένα χείλη βλ. O. Rubensohn ἔ. ἀ. πίν. 14,10 καὶ Délos XV, πίν. 32, 95.

ΝΑΞΟΣ

Τσικαλαριὸ[18]

Συνεχίσθη καὶ ἐφέτος (13/9 - 27/10/65) ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ γεωμετρικὸν νεκροταφεῖον, παρὰ τὸ χωρίον Τσικαλαριό, τῆς περιοχῆς Τραγαίας[19]. Κατ' ἀρχὰς ἐπερατώθη ἡ ἔρευνα εἰς δύο τύμβους (6 καὶ 13), τῶν ὁποίων ὁ καθαρισμὸς ἤρχισεν ἀπὸ πέρυσι. Ἠρευνήθη κυρίως ἡ περιοχὴ πρὸς Α. καὶ Ν. τοῦ τύμβου 6 (Πίν. 411 α - β). Εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῆ εἷς μικρότερος περίβολος, περικλείων τράπεζαν προσφορῶν, πρὸς Ν. τοῦ ὁποίου ἀνεφάνη ἓν μεγαλύτερον τετράπλευρον κτίσμα, ἐσωτ. διαστ. 3.80 - 4.55 x 5 μ., σῴζον ἴχνη πλακοστρώσεως. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ διπλῆς σειρᾶς πλακοειδῶν λίθων καὶ παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν ἐσχηματίζετο εἷς μικρότερος χῶρος, διαστ. 1.80 x 1.20 μ. (Σχέδ. 3). Ἐξωτερικῶς ὁ ὑπόλοιπος χῶρος ἐκαλύπτετο ὑπὸ λίθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἴτε εἶχον ἐναποτεθῆ ἀγγεῖα, εἴτε διεμορφώνοντο διὰ προχείρως τοποθετημένων λίθων ἐπιμήκεις ἢ πεταλοειδεῖς χῶροι, κατὰ τὸ πλεῖστον πλήρεις ἄμμου. Δύο τῶν ἐπιμήκων χώρων, οἱ 6 καὶ 8, διη-

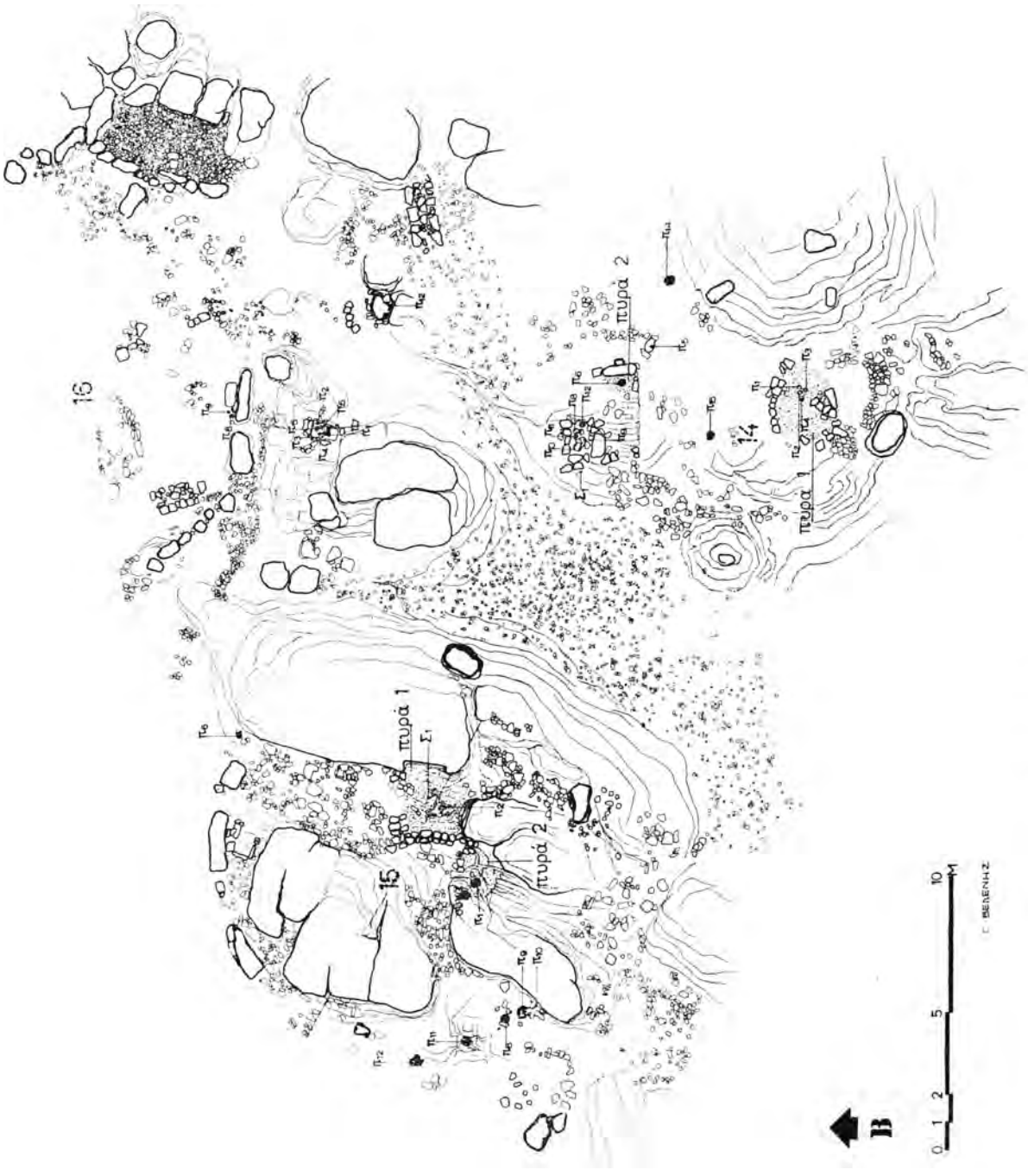

Σχέδ. 4. Τύμβος 13 εἰς Τσικαλαριὸ Νάξου

17. R. Young, AJA 1942, σ. 37, εἰκ. 22, 71· ΙΒ καὶ σ. 41, εἰκ. 23, 74· ΙΒ.

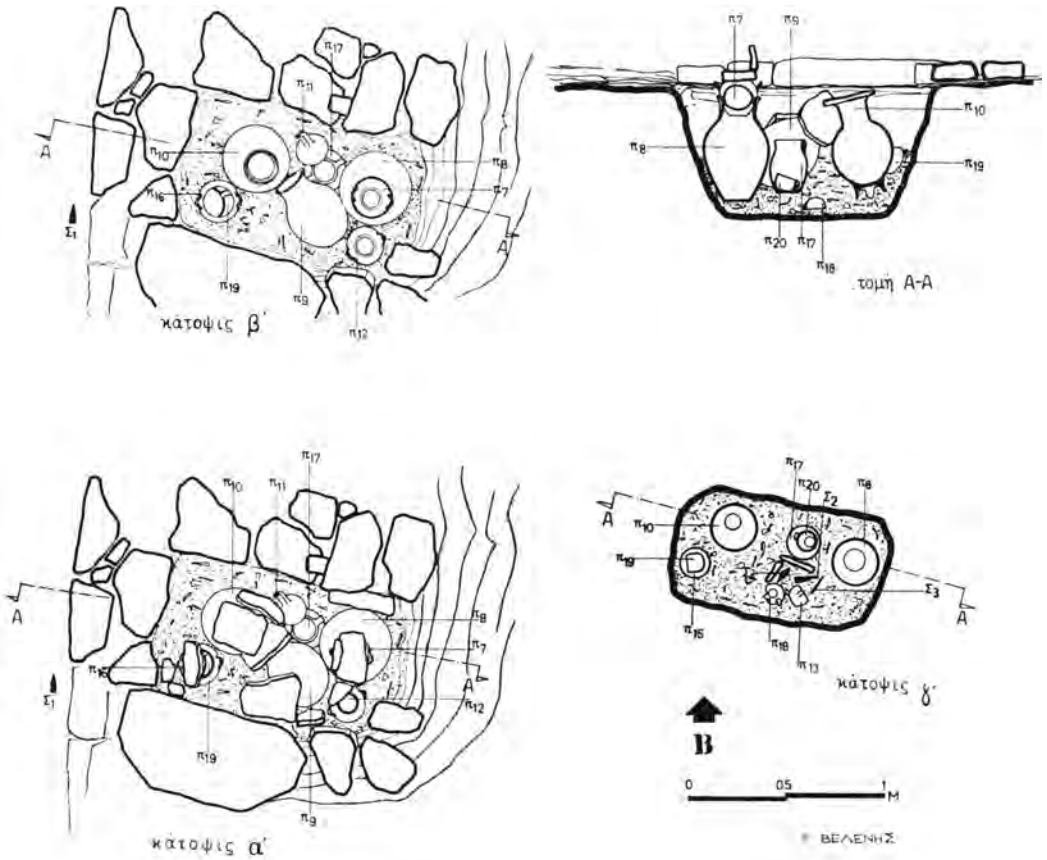
18. Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς Νάξου ἔλαβε μέρος ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ἄννα Κόντσα, τὰ δὲ σχέδια ἐξεπόνησαν οἱ τελειόφοιτοι ἀρχιτεκτονικῆς δ. Εἰρήνη Μπουρνιᾶ καὶ κ. Γεώργιος Βελένης.

19. ΑΔ ἔ.ἀ. σ. 515 κ.ἑ.

Σχέδ. 5. Τύμβοι 14, 15 καὶ 16 στὸ Τσαγγλαρὶ Νάξου

ροῦντο δι' ἐγκαρσίου τοιχαρίου εἰς δύο μέρη καὶ ὁ μὲν 6 περιεῖχε στρῶμα πυρᾶς, εἰς δὲ τὸν 8, ὑποκάτω τῶν λίθων τοῦ διαχωριστικοῦ τοιχαρίου, εὑρέθη μία αἰχμὴ σιδηροῦ δόρατος μετὰ τοῦ αὐλοῦ, μήκους 0,25 μ. Στρῶμα πυρᾶς ὑπῆρχεν ἐπίρειοδυτικὸν σημεῖον τοῦ νεκροταφείου κείμενοι, περιεῖχον κτερίσματα (Πίν. 412 α) καὶ ἐναγικὰς πυράς (Σχέδ. 5). Εἰς ἕνα μάλιστα (15) εὑρέθησαν καὶ τὰ ἀπηνθρακωμένα ἴχνη σκελετοῦ κατὰ κρόταφον κειμένου, εἰς συνεσταλμένην στά-

Σχέδ. 6. Τάφος τύμβου 14 εἰς Τσικαλαριὸ Νάξου

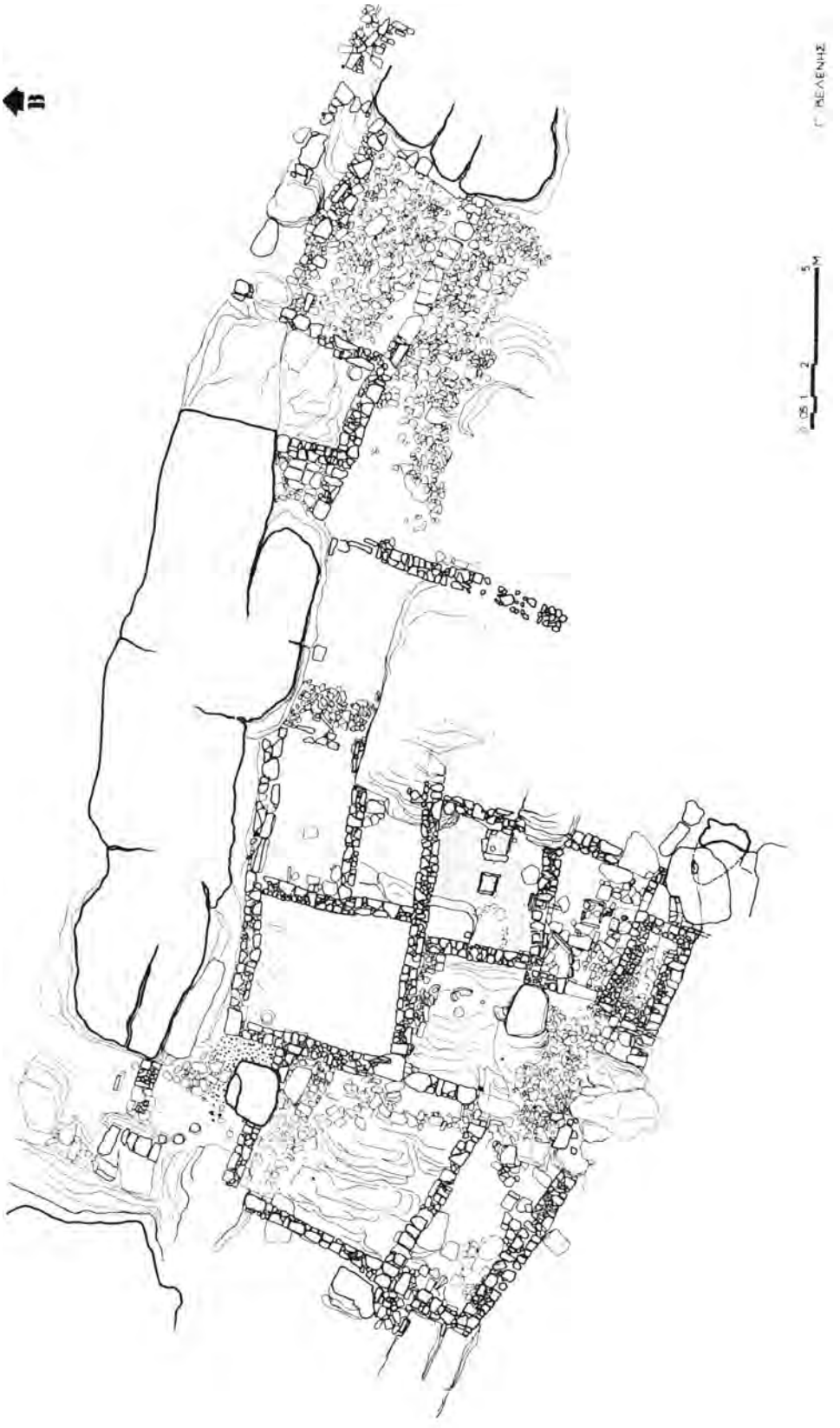
σης εἰς ἕνα ἀκόμη πεταλοειδῆ χῶρον, τὸν 4 (Πίν. 411 γ).

Ὁ τύμβος 13, κατὰ τὸ νότιον τμῆμα τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 1.10 x 0,80 μ., εὑρεθεὶς συλημένος, εἶχε σχῆμα ἀκανονίστου ὀρθογωνίου, διαστ. 9 x 6 μ. (Σχέδ. 4· Πίν. 411 δ) καὶ ἔδωκεν ἐν συνόλῳ εἴκοσι ἀγγεῖα, κυρίως μικρὰ πιθοειδῆ καὶ μονώτους χύτρας. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων εἰς κορινθιακὸς ἀρύβαλλος[20] δεικνύει, ὅτι ὁ τύμβος εἶναι μεταγενέστερος.

Ἀνεσκάφησαν ἐπίσης ἓξ ἀκόμη τύμβοι. Ἐκ τούτων, οἱ τρεῖς μόνον (14 - 16), οἱ πρὸς τὸ βοσιν, παρὰ τὸν ὁποῖον εἶχον τοποθετηθῆ σιδηροῦν ἐγχειρίδιον, ἀγγεῖα καὶ καρποί (σταφυλαὶ καὶ σῦκα). Παρόμοιοι ἀπηνθρακωμένοι καρποὶ εὑρέθησαν καὶ πέρυσιν, εἰς τὴν κεντρικὴν πυρὰν τοῦ μεγάλου τύμβου 6. Εἰς ἄλλον τύμβον (14) ἀπεκαλύφθη εἰς λακκοειδὴς τάφος (Πίν. 412 β· Σχέδ. 6), ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχε καῆ ὁ νεκρὸς καὶ εἶχον ἐναποτεθῆ δεκατρία ἀγγεῖα μικρὰ καὶ μεγάλα (εἰς τριποδικὸς πίθος, δύο πίθοι, εἰς ἀμφορίσκος, δύο πυξίδες σφαιρικαί, κύαθοι, σκύφοι κλπ.).

Ἐκ τῶν ὑπολοίπων τριῶν, οἱ δύο τύμβοι (17 - 18) δὲν περιεῖχον ταφάς, ἀλλ' ἀπετελοῦντο ἐκ συσσωρευμένων ἀργῶν λίθων, ἦσαν δηλαδὴ ἔρμακες. Πρὸς Δ. τοῦ μεγαλυτέρου (18), ὁ ὁποῖος

20. ΑΔ ἔ.ἀ. Πίν. 655 γ, δεξιά.

Σχέδ. 7. Νάξος. Τσικαλαριό. Συγκρότημα ὀρθογωνίων κτισμάτων

κεῖται εἰς τὴν ἀπὸ ΝΑ. πρόσβασιν τοῦ ὑψιπέδου, ἔχει στηθῆ ὁ ὕψους 3.20 μ. λίθος ἐν εἴδει menhir (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, Πίν. 648 α) (Πίν. 412 γ).

Ὁ τρίτος (9) τύμβος ἔκειτο εἰς ἀπόστασιν 12 μ. περίπου πρὸς Α. τοῦ τύμβου 6 καὶ ἀπετελεῖτο ἐξ ἑνὸς μεγάλου περιβόλου, σχεδὸν κυκλικοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ μέγιστος ἄξων ἦτο 9.40 μ. (Σχέδ. 3· Πίν. 411 α). Οὗτος ἦτο ὁμοίως ἐκτισμένος διὰ διπλῆς σειρᾶς πλακκοειδῶν κυρίως λίθων, κατὰ τὸ δυτικὸν δὲ μέρος αὐτοῦ ἐπάτει ἐπὶ τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ παρὰ τὸν τύμβον 6 τετραπλεύρου κτίσματος (Σχέδ. 3· Πίν. 412 δ). Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ περιβόλου ἦτο πλῆρες ἄμμου. Παρὰ τὸ κέντρον ὑπῆρχε μικρὸς σωρὸς λίθων ὑπεράνω λεπτοῦ στρώματος πυρᾶς, ἄλλον δὲ στρῶμα πυρᾶς ἀπεκαλύφθη εἰς μικρὰν ἔκτασιν πρὸς Β. (Πίν. 413 α). Ἐξωτερικῶς τοῦ περιβόλου, πρὸς Δ. καὶ πρὸς Ν. τοῦ τετραπλεύρου κτίσματος, εὑρέθη εἷς ὀξυπύθμενος ἀμφορεύς, τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον ἐφράσσετο ὑπὸ μεγάλου τεμαχίου ἀγγείου μετ' ἐγχαράκτου διακοσμήσεως, συνήθους εἰς τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους[21] (Πίν. 413 β). Ὁ ἀμφορεὺς περιεῖχε κακευμένα ὀστᾶ, μοναδικὸν παράδειγμα ταφῆς ἐντὸς ἀγγείου. Πρὸ τοῦ ἀμφορέως εἶχε στηθῆ λιθίνη πλάξ, διαστ. 0,35 x 0,28 μ., φέρουσα ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας ἐγχάρακτα γράμματα:

ΗΜΕ / ⊕ ΣΤ.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορέως καὶ τὰ γράμματα τῆς πλακὸς δεικνύουν ὅτι ἡ ταφὴ καὶ ὁ περίβολος ἀνάγονται εἰς τοὺς τελευταίους ὑστεροαρχαϊκοὺς χρόνους. Ἀλλὰ καὶ τὸ τετράπλευρον κτίσμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πατεῖ, εἶναι νεώτερον τῶν περιβόλων, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐπιμελημένης τοιχοδομίας.

Εἰς τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ νεκροταφείου καὶ εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον, ΝΔ. τοῦ τύμβου 13, ἀπεκαλύφθη μέγα κτηριακὸν συγκρότημα. Τοῦτο εἶχε διαστάσεις 18 x 15 μ. καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν συνεχομένων οἰκοδομημάτων, ἕκαστον τῶν ὁποίων περιελάμβανε τρία δωμάτια ἢ δύο δωμάτια καὶ ἕνα ἀνοικτὸν χῶρον (Σχέδ. 7. Πίν. 413 γ). Πρὸς Β. τοῦ ἀπὸ Α. δρόμου, ὁ ὁποῖος ὡδήγει εἰς τὸ ἀνατολικώτερον τῶν οἰκοδομημάτων, ὑπῆρχεν ἕτερον κτίσμα, διαστ. 12 x 4 μ., ἐκ δύο συνεχομένων χώρων. Τρεῖς λίθινοι πεσσίσκοι ἀπεκαλύφθησαν εἰς ἓν τῶν δωματίων καὶ εἰς παρόμοιος εἰς ἕτερον (Πίν. 413 δ)· εἰς αὐτὸ εὑρέθη καὶ βάσις πηλίνου περιρραντηρίου μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως (Πίν. 413 δ, εἰς τὸ μέσον, ὄπισθεν τοῦ τρίτου πεσσίσκου). Εἰς δύο δωμάτια ὑπῆρχον τετράπλευροι μικραὶ κατασκευαὶ ἐξ ὀρθίων πλακῶν, ἀσφαλῶς ἑστίαι[22] (Πίν. 414 α). Εἰς τὸ ἐσώτερον τῶν δύο τούτων δωματίων τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο ὑπὸ παχέος στρώματος πυρᾶς, πλὴν μιᾶς γωνίας, τῆς βορειοδυτικῆς, τὴν ὁποίαν κατελάμβανε φυσικὸς βράχος, διαμορφωθεὶς εἰς ἐπίπεδον, ἀπολῆγον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν γωνίαν εἰς ὀμφαλοειδὲς ἔξαρμα (Πίν. 414 α). Εἰς τοὺς χώρους τοῦ οἰκοδομήματος εὑρέθησαν μόνον ἀκαθόριστα ὄστρακα ἐκ μεγάλων ἀγγείων, ὡς καί τινα λίθινα ἐργαλεῖα καὶ σκεύη.

Δεύτερον μικρότερον κτηριακὸν συγκρότημα ἤλθεν εἰς φῶς κατὰ τὸ ΒΑ. ἄκρον τοῦ νεκροταφείου εἰς τὴν περιοχὴν τῶν τύμβων. Τοῦτο περιελάμβανεν ἕνα ἐπιμήκη χῶρον, διαστ. 10 x 5 μ., παρὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ἓν παράγωνον μικρότερον δωμάτιον, ἐσωτ. διαστ. 2.05 x 1.95 - 2.25 μ. (Σχέδ. 8). Ἐντὸς τοῦ μεγάλου χώρου εὑρέθησαν ἓξ πεσσίσκοι εἰς δύο σειράς, πιθανῶς βάσεις ξυλίνων στύλων· τούτων οἱ τέσσαρες ἐπλαισίωνον τετράπλευρον κατασκευὴν ἑστίας, διαστ. 0,82 x 0,92 μ. Ἐντὸς αὐτῆς οὐδὲν εὑρέθη. Εἰς τοὺς ὡς ἄνω χώρους περισυνελέγη πλῆθος ὀστράκων χονδρῶν ἀγγείων καὶ παρὰ τὸν νότιον στενὸν τοῖχον ἐκαθαρίσθη μικρὰ πυρά, τὸ στρῶμα τῆς ὁποίας περιεῖχεν ἀπηνθρακωμένας σταφυλάς. Τὸ ἐπίμηκες κτίσμα εἶχε πλακόστρωτον δάπεδον, τοῦ ὁποίου ἐσώθησαν ἀρκετὰ τμήματα.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνασκαφὴν ἐγένετο στερέωσις τῶν περιβόλων εἰς τοὺς διαφόρους τύμβους διὰ καλύψεως τοῦ ἀπογυμνωθέντος κατωτέρου τμήματος τῶν λίθων καὶ διηυθετήθη ὁ πέριξ καὶ μεταξὺ τῶν τύμβων χῶρος δι' ἀπομακρύνσεως τῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς, ὥστε νὰ παρέχεται ἀδιατάρακτος εἰκὼν τοῦ συνόλου (Πίν. 414 β).

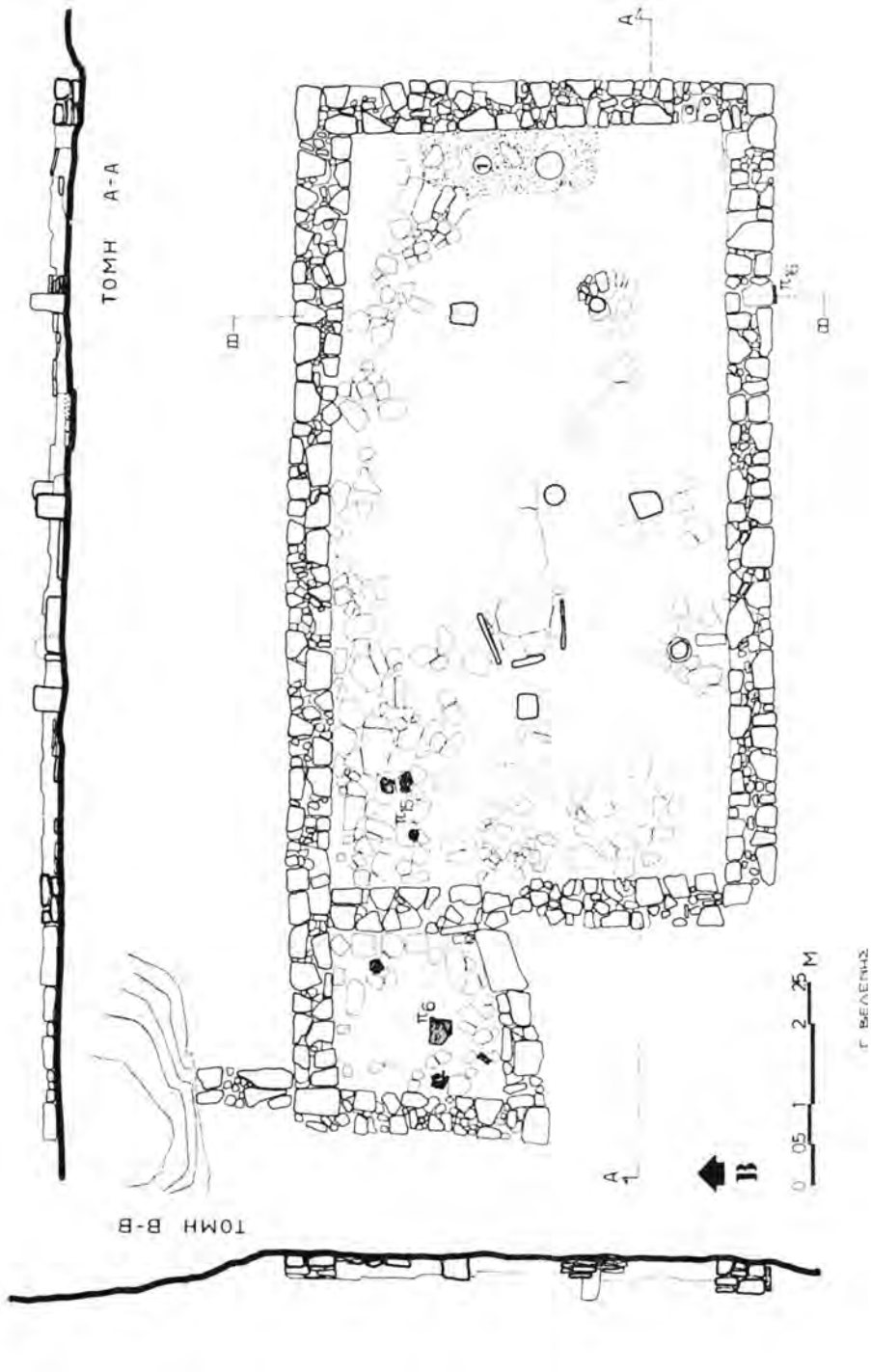
Ἐπίσης ἐπεσημάνθησαν διάφοροι ὁδοί, φέρουσαι ἀπὸ τὰ χαμηλὰ κατῳκημένα μέρη πρὸς τὸ νεκροταφεῖον, ὅπου ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ μέρους μικρότεραι ὁδοὶ μεταξὺ τῶν τύμβων καὶ ὁλόκληρος ἡ περιοχὴ ἀπετυπώθη εἰς σχέδιον.

Τέλος, ὑψηλότερον πρὸς τὴν κορυφήν, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει τὸ δεσπόζον τῆς ὅλης περιοχῆς ἐνετικὸν Κάστρον τῆς Ποταμιᾶς (Πίν. 414 γ), ὑπάρχει ἀρχαῖος τοῖχος (Πίν. 414 δ), σῳζόμενος εἰς ὕψος περίπου 4 μ., πιθανῶς ἀναλημματικοῦ χαρακτῆρος.

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

21. Π.χ. Études Thasiennes VII, πίν. XXIX, 116 - 118, BSA 1949, πίν. 20, 3.

22. Βλ. Γ. Μπακαλάκη, ΠΑΕ 1936, σ. 77 - 78.

Σχέδ. 8. Νάξος. Τσικαλαριό. Ὀρθογώνιον κτήριον

DÉLOS

FOUILLE DE SKARDHANA

L'exploration du Quartier de Skardhana a été poursuivie en 1965.

En 1964, on avait dégagé partiellement une habitation I et une habitation II où avaient été trouvés le trésor de bijoux et de monnaies publié dans le BCH, 89/1965.

En 1965, on a:

1) achevé la fouille de l'habitation I.

2) dégagé un escalier donnant peut - être accès à l'habitation II.

3) exploré complètement une habitation III.

4) entrepris la fouille d'une habitation IV (ou IV et V?) à l'Ouest de l'habitation III.

1. Achèvement de la fouille de l'habitation I

Dans la troisième pièce de la maison on a reconnu deux états antérieurs et un état postérieur à la construction; sous le sol de la pièce, se trouvaient la fondation d'un mur et des installations hydrauliques. Au - dessus du sol, et reposant sur une couche de décombres, haute de 60 cm., avait été édifié un mur tardif de date incertaine (Pl. 415 a); il s'interrompt à 1 m. de la porte de la pièce. Cette porte a été obstruée dans sa moitié Ouest par un mur qui repose également sur une couche de décombres analogue à celle qui supporte le mur (Pl. 415 b). Une brèche a été grossièrement taillée dans le mur Sud de la pièce (Pl. 416 a); le « seuil » en est au même niveau que le sol de cette époque. Il s'ensuit que le mur, le bouchage de la porte et la brèche appartiennent au même remaniement de la pièce. La date en est difficile à déterminer en l'absence de tessons caractéristiques.

2. L'escalier au Nord de l'habitation II

Le mur de façade Nord de l'îlot actuellement en cours de dégagement est percé de trois portes, dont la seconde s'ouvre directement sur un escalier. Cette porte a été complétement dégagée en 1965; elle donne accès à une pièce rectangulaire occupée à l'Est par un escalier de trois marches de gneiss et à l' Ouest par des latrines.

3. L'habitation III

L'habitation III occupe le quart Sud - Est de l'îlot dont les habitations I et II occupent le quart Nord - Est. Les pièces en sont distribuées sur les côtés Nord, Est et Sud d'une cour (Pl. 416 b). La cour ne comporte pas de péristyle. Le sol est un pavement en *opus segmentatum* disparu à l'emplacement de la citerne. A l'intérieur de la citerne on n'a recueilli que des fragments de la mosaïque de la cour, — de la céramique grossière qui semble en partie dater de l'époque impériale — des morceaux de la margelle de marbre, — de nombreux restes d'animaux: os, crânes, cornes, — et un fragment de plat byzantin à vernis vert.

Au Sud de la cour, et contrairement à l'usage délien, se trouvent l'*oecus maior* et sa desserte. La décoration murale stuquée n'est conservée que sur les murs Est et Sud de l'*oecus maior*: au - dessus d'une plinthe blanche, mal conservée à sa partie inférieure, se trouvent de grands orthostates, également blancs.

A l'angle Sud - Est de la cour débouche le vestibule en forme de Γ, il aboutit à une porte qui donnait sur la rue bordant au Nord l'Etablissement des Posidoniastes. Cette porte, dont le seuil en gneiss, est bien visible de la rue, a été murée soigneusement; la date de ce bouchage antique n'a pu être précisée. A droite en entrant dans la maison, on trouvait les latrines.

Deux pièces ouvrent sur le côté Nord de la cour; l'une d'elles était sûrement une simple exèdre. La décoration murale, conservée à l'Est et surtout au Nord, comporte une plinthe rouge, des orthostates blancs, une frise rouge et des assises isodomes blanches encadrées d'un bandeau noir et d'un filet rouge. — Dans l'angle Sud - Ouest de la pièce, un massif carré a pu être un four de fortune.

Au Nord, une étroite ruelle sépare les habitations I et II de l'habitation III.

On a trouvé en abondance de la céramique hellénistique du type habituel à Délos. On signalera, en revanche, comme exceptionnelle les trouvailles suivantes:

a. Dans la citerne, des pots d'époque impériale (Pl. 417 a);

b. Au niveau du mur de la citerne, un fond de plat byzantin à vernis vert;

c. Un unguentarium de type romain (Pl. 417 b);

d. Un fragment de lampe corinthienne du IIIe et un fond de lampe du VIe siècle ap. J.-C. (Pl. 417 c).

La pièce C de l'habitation I présentait des traces de réoccupation à une époque mal déter-

minée, mais postérieure sûrement aux destructions de 88 et 69. Il en va de même de l'habitation III: on a installé un four de fortune dans l'exèdre du Nord et les trouvailles de céramique tardive énumérées à l'instant indiquent que la maison a été fréquentée à l'époque impériale et même à l'époque byzantine.

4. La mosaïque de l'habitation IV

On a commencé l'exploration d'une quatrième habitation à l'Ouest de l'habitation III; la fouille n'est pas encore assez avancée pour qu'on en puisse décrire les dispositions. Seul a été complétement dégagé un grand *oecus* à pavement de mosaïque, adossé au mur Ouest de l'îlot (Pl. 418 a). Le centre en est occupé par un vaste tapis entouré d'un cadre de marbre blanc. A l'intérieur du cadre de marbre blanc, on rencontre successivement en allant vers le centre: une bande blanche, une bande noire, un bandeau orné de rinceaux, de têtes de boeufs et de masques de théâtre (Pl. 418 b - c), une bande blanche, une bande pourpre, une bande jaune, un tapis blanc dont la partie centrale est occupée par un panneau (189 × 137 cm.) entouré d'une bordure de perles et d'astragales; le centre est mutilé et la scène est rendue peu lisible par une couche de ciment qui recouvre partiellement la mosaïque; on distingue à gauche du tableau Athéna casquée et portant la lance, son bouclier posé près d'elle, et, à droite, les jambes nues, avec souliers ailés, et peut - être le pétase d'Hermès. Le ou les personnages figurés entre Athéna et Hermès sont encore indistincts.

Ce panneau central est la plus vaste composition mythologique jusqu'ici connue à Délos.

AGORA DES DÉLIENS

Les sondages de 1965 ont renouvelé ceux qu'avait conduits René Vallois en 1910. Ils nous ont permis de préparer une illustration assez abondante, relevés d'architecte et surtout photographiés.

1. Place « tétragone ». Des tranchées ont été pratiquées dans les deux ailes du Portique coudé, à l'intérieur du Portique oblique et de « l'Agoranomion », devant l'exèdre Nord. Elles ont vérifié l'inconsistance des fondations de l'exèdre et de « l'Agoranomion », et l'opposition, encore soulignée au chapitre IV de *l'Architecture hellénique et hellénistique à Délos*, entre les fondations de gneiss, partout ailleurs employées à l'Agora, et les gros blocs de granit qui supportent la colonnade du Portique coudé.

L'avant - corps de l'aile Nord a été l'objet d'une attention particulière: là se juxtaposent les deux systèmes de fondations, là sont réapparus les vestiges de constructions antérieures au Portique qui avaient été découverts en 1910.

L'étude des remblais antiques non bouleversés par les anciennes fouilles a été faite systématiquement: les tessons les plus récents, seuls importants quant à la chronologie, appartiennent à la céramique courante du IIème siècle délien.

2. Rues à l'Est et au Sud de la Place. Dans la rue Est a eu lieu un nettoyage général.

Dans la rue Sud, ou rue des Portiques, il a fallu soulever le dallage pour explorer et photographier l'égout, vers la région centrale du Portique oblique et devant l'escalier de l'Agora: les déductions de R. Vallois ont été ainsi vérifiées.

Au point de rencontre des deux rues, l'angle Sud - Est du Portique coudé a été de nouveau dégagé sur toute sa hauteur, avec ses chaînages de marbre; le sondage a été prolongé vers le Nord, le long de la paroi Est, et a permis de suivre, sur 8.20 m., une conduite d'eau potable profondément enfouie; deux tranchées d'extension limitée l'ont retrouvée plus au Nord — toujours dans la rue bordant à l'Est le Portique coudé. L. Bizard l'avait reconnue, en 1904, tout au long du péribole oriental du Sanctuaire, entre le Dionysion et le retour du mur au Sud du Monument des Taureaux; nous avons découvert, près de l'Agora, un vase de décantation analogue à ceux qu'il décrivit alors. R. Vallois n'avait exploré la conduite que sur une brève distance, au pied de l'angle Sud - Est du Portique coudé.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

EXCAVATIONS AT SALIAGOS

The British School's second and final season of excavations in the Neolithic settlement on the islet Saliagos was conducted during July and August under the direction of Professor J. D. Evans and Mr. A. C. Renfrew. This further campaign was made possible by the generous financial aid of the Wenner Green Foundation, the British Academy, the Cambridge Faculty Board of Classics, the Crowther Benyon Fund and the Gordon Childe Fund. The work again benefitted from the support of Mr. N. Zapheiropoulos, Ephor of Antiquities for the Cyclades, whose assistant Miss Anna Kontsa was a frequent and welcome visitor to the site. There were two principal objectives. The first was to extend the central area of excavation, opened in 1964, in the hope of interpreting the building remains then uncovered; the second to obtain a larger sample of archaeological material from the deeper layers. A further intention was to prepare all the records and illustrations required for a speedy publication of the results obtained.

The excavation staff, numbering 15 students, was drawn chiefly from the London University Institute of Archaeology and from Cambridge University, and included specialists making a full - time study of the animal bones and marine molluscs, two trained draughtswomen and a photographer. The complex problem of surveying the stone scatters and structures was undertaken by Mr. Ian Morrison of Edinburgh University, using photogrametric methods. Twenty - five loval workmen were employed under the direction of the foreman, Mr. Stelios Karathanasis assisted by Mr. Petros Frangiskos from Naxos, and two vase - menders, Mr. Petros Petrakis and Mr. Stavros Kassandris, worked on the pottery. Digging lasted five weeks, with three weeks for the subsequent study of the finds.

The central area uncovered in the 1964 excavations was extended to west and south. It became clear that the central building complex was enclosed by a perimeter wall. The rectangular area enclosed by it was some 15 metres in width and more than 15 metres in length. At one corner, where the wall was more than a metre thick, stood a semicircular bastion - like structure supported by an added buttress. One had the impression that the wall had a defensive purpose.

To the west the stratified deposits were satisfactorily thick, sometimes exceeding two metres in depth, and it proved possible to make an arbitrary division into three strata, corresponding to phases of occupation. The essential homogeneity of the material throughout these phases was striking, and there is no doubt that Saliagos was occupied in prehistoric times for only a few centuries by a single group of people with a very uniform cultural equipment.

The central building complex described belongs principally to the third phase of occupation. Scanty building remains, again in the form of stone foundations, were found in the earliest phase, while from the second stratum came a well - defined rectangular room some three metres in length, and part of another (Pl. 420 c). A circular structure was also found, some two and a half metres in diameter, with a succession of three well laid stone floors. These showed traces of burning, but the purpose of the structure is uncertain — it may simply have been a grain storage silo.

The finds were studied in Antiparos, with a systematic count of all sherds and of obsidian waste. The animal bones showed that the most important domestic animal was the sheep, followed by goat, pig and cattle. A study of the preserved grain showed the presence of emmer, einkorn and two - row barley. Over forty species of marine mollusc were identified, and a study of the fishbones showed the presence of whale, shark and turtle as well as more conventional marine foods.

The pottery was again a homogeneous assemblage, the most striking shape among the fine wares being the open bowl on a high stand base (Pl. 419 a). Some twenty complete pots were restored. The predominant decoration was white paint on the dark burnished surface, although a few dark - on - light import sherds were again found. An interesting find was part of a typical Saliagos « fruit-stand », but decorated with the incised and pointillé motifs previously thought to characterise imports, but now recognised as local. A careful phase - by - phase count of the pottery emphasised the continuity, but there would seem to have been a decline in the white - painted wares in the third phase of occupation on the

site. Plastic decoration on the coarse wares, and flat rims, on the other hand, are most common in the second phase of occupation.

The chipped stone industry, chiefly of Melian obsidian (as analyses have confirmed), is extremely rich. Some 25.000 pieces were studied, including 1.200 with good secondary working. The ovate and especially the tanged arrow-head (Pl. 419 b) are the most striking forms. Again, the industry is homogeneous through the phases, although there is a rise in the proportion of parallel sided blades in the third phase.

The small objects include a fine series of worked shell spoons and spatulae, a range of bone tools, some thirty stone axes, spindle-whorls of clay, waisted weights of stone and numerous mortars, pestles, querns and grinders. Two fragments of marble vessels were found, which are of interest in view of the subsequent Early Cycladic development of the industry. Of particular importance in this respect was the well-stratified find of a schematic « violin-idol » of marble, nearly seven centimetres in height, closely comparable to the Early Cycladic series (Pl. 420 b). A headless figurine of a fat seated woman of the type familiar in the Neolithic of Mainland Greece is of note (Pl. 420 a), while several other anthropomorphic representations in clay and stone were found.

Samples of shell and soil were taken for Radiocarbon determination, and confirmation is awaited for the date of the site, at present set hypothetically early in the fourth millennium B.C. At the conclusion of the work the finds were deposited in the stores of the Paros Museum. The drawings and photography of all the finds was completed, and work on the final report was well advanced in the autumn of 1965.

J. D. EVANS
A. C. RENFREW

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΝΑΞΟΣ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1965 ὁ Ἔφορος τῆς 4ης Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων μετέβη εἰς Νάξον διὰ νὰ ἐπισημάνῃ τὰς τοιχογραφίας, αἵτινες εἶχον ἀνάγκην ἀμέσου ἐπισκευῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξησφάλιζον τὴν δυνατότητα αὐτῆς.

Οἱ ναοὶ μὲ τὸν εἰκονομαχικὸν διάκοσμον, Ἅγιος Ἀρτέμιος παρὰ τὸ Σαγκρὶ καὶ Ἁγία Κυριακὴ ἔξω τῆς Ἀπειράνθου, δὲν ἐπλήρουν τὰς ἀναγκαίας προϋποθέσεις. Ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ἡ στεγάνωσις τῶν κτηρίων διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν.

Καὶ ὁ καταπεσών, ὁ « βουλισμένος » ναὸς τῆς Θεοτόκου παρὰ τὴν Ἀπείρανθον εἶχεν ἀνάγκην ἀνασκαφῆς καὶ προσεκτικοῦ καθαρισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ διενηργεῖτο ἐν καιρῷ θέρους ὑπὸ τὴν συνεχῆ παρακολούθησιν ἀρχαιολόγου καὶ συντηρητοῦ. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημείων:

α) **Ὁ εἰς Ἀργιάν,** παρὰ τὸ Φιλώτι ναὸς τῆς Παναγίας ἦτο τόσον ἠρειπωμένος, ὥστε ἡ ἐπισκευή του ἐφαίνετο μᾶλλον ἀδύνατος. Εἶναι ναΐσκος μονόκλιτος, τρουλλαῖος, ἔχων ἐσωτερικῶς μῆκος 7.60 καὶ πλάτος 3.11 μ., μὲ ἀψῖδα ἡμικυκλικήν, ᾠκοδομημένος δι' ἀργῶν λίθων. Ἐκ τοῦ τρούλλου, ὅστις διετρυπᾶτο ὑπὸ τεσσάρων πιθανώτατα παραθύρων, σῴζεται τὸ ΒΑ. σφαιρικὸν τρίγωνον καὶ μικρὸν τμῆμα τοῦ τυμπάνου. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ κυρίως ναοῦ ἔχει κρημνισθῆ κατὰ τὸ ἄνω ἥμισυ. Ἀκέραιον σῴζεται μόνον τὸ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τμῆμά του. Καὶ αὐτὸ ὅμως ἔχει ἀποκλίνει. Εἰς τοὺς πλευρικοὺς τοίχους τοῦ ἱεροῦ διαμορφοῦται ἀνὰ ἓν τυφλὸν τόξον. Ἀπὸ τὰς καμάρας, αἱ ὁποῖαι ἐστέγαζον τὴν ἐκκλησίαν, σῴζεται ἐτοιμόρροπος μόνον ἡ καλύπτουσα τὸ ἱερόν, ὅπερ ἀποφράττει πλήρως, μέχρι τῆς ὀροφῆς, τὸ κτιστὸν τέμπλον. Ὡς ὑπέρθυρον τῆς ὡραίας πύλης χρησιμεύει τεμάχιον ἀναγλύπτου κοσμήτου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ἀμέσως πρὸς Δ. τοῦ τρούλλου εἶχον εἰς μεταγενεστέρους χρόνους κτισθῆ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὀγκώδεις παραστάδες ἐφαπτόμεναι τοῦ βορείου καὶ νοτίου τοίχου, προφανῶς διὰ νὰ στηρίξουν τὴν ἐτοιμόρροπον στέγην τοῦ μνημείου. Τὸ τυφλὸν τόξον, ἐφ' οὗ ἀπὸ Β. ἔβαινεν ὁ τροῦλλος, σῴζεται ἀκέραιον, παρουσιάζει ὅμως καὶ τοῦτο ἀπόκλισιν πρὸς τὰ ἔξω.

Ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ γραπτοῦ διακόσμου, ἀναγομένου εἰς διαφόρους ἐποχάς, διατηρεῖται καλύτερον καὶ εἶναι μᾶλλον ἀξιοπρόσεκτος εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ψευδοπεσσοῦ τοῦ βορείου τοίχου παράστασις βυζαντινῶν χρόνων εἰκονίζουσα μετωπικὸν διάκονον μὲ ὠχροσιτόχρουν ἐπιδερμίδα, ἐρυθρὰς σκιάς, ἐρυθρὰς κηλῖδας εἰς τὰς παρειάς, πολὺ μεγάλον ἀνθερεῶνα καὶ λευκοσιτόχρουν στιχάριον μὲ σκιὰς κεραμόχρους. Εἰς ψευδοπεσσὸν τοῦ νοτίου τοίχου ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἀσβεστοκονιάματος δι' ἐρυθρᾶς βαφῆς σχεδίασμα πλοίου μὲ σταυροφόρον σημαίαν. Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ τυφλοῦ τόξου διεκρίνοντο καθαρὰ δύο στρώματα τοιχογραφιῶν. Ἀπέναντι, εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ νοτίου τυμπάνου κεφαλὴ λευκοῦ ἵππου, ὑπόλειμμα παραστάσεως ἐφίππου ἁγίου, καὶ εἰς τὸ ἐσωρράχιον κόσμημα. Τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἁψῖδος διασῴζει λείψανα Δεήσεως καὶ ἡ κόγχη τῆς προθέσεως ἀγένειον μετωπικὸν Ἅγιον μὲ χλαμύδα. Ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, ἀριστερᾷ τῆς Ὡραίας Πύλης, κεφαλὴ ἐνθρόνου Παναγίας μὲ ὠχρορροδίνην ἐπιδερμίδα καὶ πλατεῖαν πρασίνην σκιάν. Δεξιᾷ λείψανα τῆς δεσποτικῆς εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ. Ὡς προτιμοτέρα λύσις ἐφαίνετο ἡ ἀποτείχισις τῶν καλύτερον σῳζομένων τοιχογραφιῶν. Καὶ αὐτὴ ὅμως ἡ ἐργασία ἦτο ἐνδεδειγμένον νὰ γίνῃ κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας.

β) **Ὁ ναὸς τῆς Δροσιανῆς,** παρὰ τὸ χωρίον Μονή, ὑπῆρχον πληροφορίαι ὅτι ἦτο ἐπικεχωσμένος ἀπὸ Α. καὶ Β. Ὁ Ἔφορος διεπίστωσεν ὅτι οἱ ἐντόπιοι ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας εἶχον ἀποχωματώσει τὸ μνημεῖον καὶ μάλιστα ἐπιτυχῶς. Εἰς ἱκανὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν ἔκτισαν καὶ ἀναλημματικὸν τοῖχον ἐκ ξηρολιθιᾶς. Τὴν ἐργασίαν ἐξετέλεσεν ἐντόπιος τεχνίτης, ἔχων ἄλλοτε ἐργασθῆ εἰς ἀναστηλώσεις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας γενομένας ἐν τῇ νήσῳ.

Ὁ κυρίως ναὸς[1] (Π ί ν. 421) μονόκλιτος, τρουλλαῖος, τρίκογχος διέσῳζεν ἀλλαχοῦ καὶ εἰς τὴν βορείαν κόγχην ἑτοιμορρόπους βυζαντινὰς τοιχογραφίας (Π ί ν. 422 α), διαφυγούσας τὸ « γαλάχτισμα ». Ὑπ' αὐτὰς ὑπῆρχεν ἄλλο παλαιότερον στρῶμα. Ὁ Ἔφορος διεπίστωσε κατάπληκτος ὅτι φαινομένη μορφὴ ἁγίας (Π ί ν. 422 β), ἀνήκουσα εἰς τοῦτο, παρουσίαζεν ὁμοιότητας μὲ ψηφιδωτὰ τοῦ 6ου αἰῶνος. Ἀναμφιβόλως ἔπρεπε καὶ τοῦ μνημείου ἡ στερέωσις νὰ ὁλοκληρωθῇ — τὴν εἶχον ἀρχίσει ἄνευ ἀδείας οἱ ἐντόπιοι κατὰ τρόπον μὴ ἐνδεδειγμένον, ἐπικαλύψαντες κόγχας καὶ καμαρωτὰς στέγας τοῦ κυρίως ναοῦ διὰ σιμέντου — καὶ αἱ ἑτοιμόρροποι τοιχογραφίαι τῆς βορείας κόγχης ν' ἀποτειχισθοῦν διὰ νὰ ἐξασφαλισθοῦν

1. Τὸ μῆκος του ἐσωτερικῶς, ὑπολογιζομένης καὶ τῆς ἁψῖδος, ἀνέρχεται εἰς 19.40 μ. Τὸ πλάτος του ἀπὸ τῆς Β. μέχρι τῆς Ν. κόγχης εἶναι 8.07 μ. Τὸ πλάτος τῆς δυτικῆς κεραίας εἶναι 3.44 μ.

ἐν συνεχείᾳ στερεούμεναι αἱ ἀρχαιόταται τοῦ πρώτου στρώματος. Ἡ μακρὰ δυτικὴ κεραία τοῦ ναοῦ προφανῶς εἶχεν ἐπεκταθῆ εἰς νεωτέρους χρόνους. Ἀπὸ Β. συνέχονται πρὸς αὐτὴν τρία περίεργα, μονόκλιτα τρουλλαῖα παρεκκλήσια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μεσαῖον ἔχει κωνικὸν τροῦλλον. Ἡ θύρα ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ πρώτου εἶχε τειχισθῆ καὶ τὸ παρεκκλήσιον ἦτο μεταβεβλημένον εἰς ὀστεοφυλάκιον. Προφανῶς ἔρριπτον ἐντὸς αὐτοῦ τὰ ὀστᾶ ἀπὸ τοῦ διλόβου παραθύρου τῆς ἀψῖδός του. Ἀρχαιοκάπηλοι, ὅπως μὲ διεβεβαίωσεν ὁ ἐφημέριος τοῦ χωρίου, εἶχον ἀνοίξει νύκτωρ ὀπὴν διατρυπήσαντες τὸν τοῖχον πρὸς Δ. τοῦ παραθύρου, διὰ νὰ εἰσέλθουν δι' αὐτῆς πρὸς διενέργειαν τῶν ἀνόμων τυμβωρυχικῶν ἐρευνῶν των. Εἰς ὀστεοφυλάκιον εἶχε μεταβληθῆ καὶ τὸ δυτικώτερον παρεκκλήσιον. Καὶ τούτου ἡ θύρα, δι' ἧς ἐπεκοινώνει ἀρχικῶς μὲ τὸν ναόν, εἶχε τειχισθῆ, ἐνῷ παράθυρόν του εἶχε διασκευασθῆ εἰς θύραν, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζηται ἀπ' εὐθείας πρόσβασις ἀπὸ τῆς αὐλῆς. Οἱ τοῖχοι τοῦ παρεκκλησίου πολλαχοῦ ἦσαν κυριολεκτικῶς διαλελυμένοι καὶ ἑτοιμόρροποι. Ἐπὶ πλέον ἄγρια δενδρύλλια (πρῖνοι) εἶχον βλαστήσει ἐπὶ τῆς στέγης του. Εἰς τὴν νοτίαν κόγχην τοῦ κυρίως ναοῦ εἶχε μεταγενεστέρως διανοιγῆ θύρα καὶ ἐκ τοῦ ἀνοίγματος ἡ κόγχη κατέστη ἑτοιμόρροπος.

Τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἐφόρου ἐπηκολούθησε κατὰ τὸ φθινόπωρον ἀποστολὴ συνεργείου διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ναοῦ τῆς Δροσιανῆς καὶ τῶν τοιχογραφιῶν της. Τὰς ἐπὶ τοῦ μνημείου στερεωτικὰς ἐργασίας ἐξετέλεσεν ὁ ἀρχιτεχνίτης τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Δημ. Νομικός. Διὰ τὰς τοιχογραφίας εἰργάσθη τὸ συνεργεῖον τοῦ καλλιτέχνου συντηρητοῦ κ. Σταύρου Μπαλτογιάννη ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Νίκου Κάϊλα. Τὴν ἐποπτείαν ὅλων τῶν ἐργασιῶν εἶχεν ὁ Ἔφορος.

Οὕτως ἀπεφράγη τὸ ἄνοιγμα τῆς νοτίας κόγχης καὶ ἀποκατεστάθη αὕτη εἰς τὴν ἀρχικήν της μορφήν. Ἐκλείσθη ἐπίσης ἡ διανοιγεῖσα ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων ὀπὴ εἰς τὴν ἀψῖδα τοῦ ἀνατολικοῦ παρεκκλησίου, ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι, ἀποκατεστάθησαν αἱ στέγαι του (Π ί ν. 423 α), διηνοίχθη ἡ πρὸς τὸν κυρίως ναὸν θύρα, ἐκαθαρίσθη τὸ δάπεδον τοῦ παρεκκλησίου ἀπὸ τῶν ὀστῶν[2], ὧν τὸ ὕψος ἀνήρχετο εἰς 0,50 μ., ἐκρημνίσθη μεταγενέστερος τοιχίσκος κατὰ τὴν χορδὴν τῆς ἀψῖδός του καὶ ἐφάνη ὁ ἐν αὐτῇ ἁπλοῦς ἐκ πλακῶν ἐπισκοπικὸς θρόνος (Π ί ν. 423 β).

Ὡσαύτως ἐστερεώθη ἡ κωνικὴ στέγη τοῦ μέσου παρεκκλησίου (Π ί ν. 424 α), διηνοίχθη ἡ πρὸς τὸν ναὸν θύρα τοῦ δυτικοῦ, ἐκαθαρίσθη καὶ τοῦτο ἀπὸ τῶν ὀστῶν, ἐφράχθη ἡ μεταγενεστέρως ἀνοιγεῖσα θύρα παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς «βορείας» πλευρᾶς του, ἐστερεώθησαν οἱ ἐν διαλύσει εὑρισκόμενοι τοῖχοι, ἀπεκόπησαν τὰ ἐπὶ τῶν καμαρῶν βλαστήσαντα δένδρα καὶ ἀποκατεστάθησαν αἱ στέγαι του (Π ί ν. 424 β, 425 α).

Ἐπὶ πλέον ἀντικατεστάθη ἡ σαθρὰ νοτία θύρα τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ἐτοποθετήθησαν διὰ λόγους ἀσφαλείας σιδηρᾶ κιγκλιδώματα εἰς ὅλα τὰ παράθυρα καὶ τὰς φωτιστικὰς θυρίδας.

Εἰς τὴν βορείαν κόγχην τοῦ κυρίως ναοῦ μετὰ τὴν ἀποτείχισιν τῆς σῳζομένης κεφαλῆς μετωπικοῦ ἀγγέλου (Π ί ν. 425 β) καὶ ἄλλων λειψάνων τοῦ νεωτέρου στρώματος, ἀναγομένου καὶ τούτου εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, καὶ κατὰ τὸν ἐπακολουθήσαντα καθαρισμὸν καὶ τὴν στερέωσιν τῶν ἀρχικῶν τοιχογραφιῶν, ἀπεκαλύφθησαν χαμηλὰ ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά: + *Ὁ ἅγιος Σολομῶν*, + *Ἡ ἁγία (Μ)αρ(ία)* (= ἡ Παναγία), ὁ Χριστὸς ἐν τῷ μέσῳ μετωπικὸς εἰς νεαρὰν ἡλικίαν μὲ ἰούλους καὶ παρ' αὐτὸν Ἁγία καὶ ὁ Πρόδρομος (Π ί ν. 426 α). Προφανὴς ὁ ἀρχαϊκὸς τύπος καὶ τῶν ἤδη μνημονευθεισῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῆς ἀφιερωτικῆς, τῆς μεταξὺ Σολομῶντος καὶ Παναγίας, τῆς ἀρχομένης διὰ τῶν λέξεων *ὑπὲρ εὐχῆς*....., συνήθων εἰς παλαιοχριστιανικὰς ἐπιγραφάς. Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψῖδος προτομὴ Παναγίας τῆς Νικοποιοῦ μεταξὺ στηθαρίων τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ (Π ί ν. 426 β), τῶν ὁποίων αἱ μορφαὶ ἀνακαλοῦν εἰς τὴν μνήμην προσωπογραφίας ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ τεταρτοσφαίριον περιβάλλει ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους κεφαλαιογράμματος ἐπιγραφή: + *ΥΠΕΡ ΕΥΧΗΣ Κ(ΑΙ) CΩΤΗΡΙΑC Κ(ΑΙ) ΑΦΕC(ΕΩC) ΑΜΑΡΤΙΩΝ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩ(Ν) CΟΥ, ΟΥ ΥΔΕC*..... Εἰς τὸ ἐσωράχιον τοῦ πρὸ τῆς βορείας κόγχης τόξου, μετὰ τὴν ἀποτείχισιν μεταγενεστέρων τοιχογραφιῶν, ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος Ἅγιος καὶ Ἁγία ὁλόσωμοι, ἐνῷ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἀριστερᾷ τοῦ νεωτέρου κακοζήλου, μαρμαρίνου τέμπλου, ὑπὸ τὴν μεταγενεστέραν βυζαντινὴν τοιχογραφίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, μὴ ἀποτειχισθεῖσαν εἰσέτι, ἐφάνη τμῆμα τοιχογραφίας συγχρόνου πρὸς τὰς ἀρχικάς.

Λείψανα τοιχογραφιῶν βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἱκανῶς μεταγενεστέρων ἀπὸ τὰς ἀρχικάς, ἦσαν ὁρατὰ εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ἀρχικοῦ τμήματος τῆς δυτικῆς κεραίας καὶ εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἱεροῦ. Ἔρευνα γενομένη ἐπὶ τῆς ἀψῖδος ὑπὸ τοῦ συντηρητοῦ κ. Ν. Κάϊλα ἀπεκάλυψε τὴν παρουσίαν τριῶν καὶ ἐνιαχοῦ ἴσως τεσσάρων ἀλληλοδια-

2. Τὰ ὀστᾶ συνεκεντρώθησαν καὶ ἀπετέθησαν εἰς ὑπόγειον ὀστεοφυλάκιον, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολ. Ὑπηρεσίας δυτικῶς τοῦ ναοῦ, εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἐν τῇ αὐλῇ του νεκροταφείου.

δόχων στρωμάτων τοιχογραφιῶν, ἅτινα, ἑτοιμόρροπα εἰς πολλὰ σημεῖα, ἔχουν ἀνάγκην ἀποτειχίσεως.

Πολὺ μᾶλλον ἐπείγουσα ἦτο ἡ ἀποτείχισις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς ἁψῖδος εἰς τὸ ἀνατολικὸν παρεκκλήσιον. Καὶ τὰ τρία στρώματα, μεταγενεστέρα τῶν πρώτων τοιχογραφιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ, ἀνάγονται εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν. Ἀπετειχίσθη τὸ νεώτερον καὶ τὸ δεύτερον στρῶμα (Πίν. 427 α - β) καὶ ἐστερεώθη τὸ ἀρχικὸν (Πίν. 428 α). Ὡσαύτως ἐστερεώθησαν τὰ ἀλλαχοῦ ἐντὸς τοῦ ἰδίου παρεκκλησίου ἀπομείναντα λείψανα τοῦ βυζαντινοῦ γραπτοῦ διακόσμου.

Περὶ τῆς Δροσιανῆς, τῶν παρεκκλησίων καὶ τῶν τοιχογραφιῶν της, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ τοῦ πρώτου στρώματος εἰς τὸν κυρίως ναὸν εἶναι μοναδικαὶ ἐν Ἑλλάδι, θὰ ἐπακολουθήσῃ εἰδικὴ μελέτη ὑπὸ τοῦ γράφοντος.

γ) Ὁ ὑποβλητικός, εὐρύς, σπηλαιώδης ναὸς τῆς ἠρειπωμένης Μονῆς **Παναγίας Καλορείτσας** παρὰ τὸ χωρίον Σαγκρί, εἶχεν ἀνάγκην ἱκανῶν στερεωτικῶν ἐργασιῶν. Ἔπρεπεν ὅμως καὶ αὐταὶ νὰ γίνουν ἐν καιρῷ θέρους. Διὰ αὐτὸ περιωρίσθημεν μόνον εἰς τὴν ἀποτείχισιν λειψάνων τῶν Ἀποστόλων τοῦ δευτέρου στρώματος, ἅτινα σῳζόμενα ἐπὶ τῆς ἁψῖδος ἐκινδύνευον καὶ αὐτὰ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν νὰ καταρρεύσουν, καὶ εἰς τὴν πρόχειρον ἐξασφάλισιν τῶν πολὺ παλαιῶν τοιχογραφιῶν τοῦ πρώτου στρώματος.

ΣΕΡΙΦΟΣ

Εἰς **Παναγιὰν** Σερίφου ἐπεσκευάσθη ἡ ἐκ κεράμων στέγη[3], ἐξαιρέσει τοῦ τρούλλου, τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου[4], εἰς τὸν ὁποῖον τὸ χωρίον ὀφείλει τὸ ὄνομά του. Ἡ ἐκκλησία εἶχε παλαιότερον κεραμωθῆ ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἐπὶ διευθύνσεως τοῦ καθηγητοῦ κ. Ὀρλάνδου[5].

Τὸ μνημεῖον[6] εἶναι ναὸς σταυροειδής, ἐγγεγραμμένος, ἑλλαδικοῦ τύπου μετὰ τρούλλου (Πίν. 428 β), ὁ ὁποῖος βαίνει ἀπὸ Α. εἰς τοὺς τοίχους τοὺς διαχωρίζοντας τὸ ἱερὸν ἀπὸ τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ καὶ ἀπὸ Δ. εἰς δύο ἐπιμήκεις πεσσοὺς τομῆς παραλληλογράμμου (διαστ. 1.16 x 0,70 μ.). Ὁ τροῦλλος δὲν φαίνεται νὰ διατρυπᾶται ὑπὸ παραθύρων. Ἐξωτερικῶς διαθέεται κάτω τῆς στέγης ὑπὸ γείσου, διαμορφουμένου ἀπὸ ἐξέχοντας (κατὰ 0,09 μ.) παλαιούς, μεγάλους κεράμους. Ἡ πρόσοψις τῆς ἐκκλησίας ἀποκορυφοῦται εἰς δίλοβον κωδωνοστάσιον (Πίν. 429 α). Ὁ βόρειος καὶ νότιος τοῖχος τοῦ ναοῦ ἔχουν ἕκαστος ἐσωτερικῶς ἀνὰ τρία τυφλὰ τόξα. Τὸ μεσαῖον διαμορφοῦται εἰς τὸ τύμπανον τῆς βορείου καὶ νοτίου κεραίας τοῦ σταυροῦ, διατρυπώμενον ὑπὸ ὀρθογωνίου παραθύρου. Τὰ δυτικὰ ἐπιμήκη καμαροσκεπῆ πλευρικὰ διαμερίσματα ἐπικοινωνοῦν μὲ τὴν δυτικὴν κεραίαν διὰ διβήλου ἕκαστον ἀνοίγματος, οὗ τὸ δυτικὸν τόξον εἶναι ὑψηλότερον καὶ ἔχει χορδὴν ὑπερδιπλασίου μήκους ἢ τὸ ἀνατολικόν. Τὰ δίβηλα διαμορφοῦν ἀρράβδωτοι κίονες, φέροντες ἐπὶ τοῦ κορμοῦ των πρὸς Δ. ἐγχάρακτον σταυρὸν καὶ ἔχοντες ὡς κιονόκρανα ἀνεστραμμένας βάσεις κιόνων. Τὸν ναὸν ἐσωτερικῶς διαθέει γεῖσον εἰς τὸ ὕψος τῆς γενέσεως τῶν καμαρῶν. Ὑπερθεν τοῦ γείσου οἱ τοῖχοι εἰσέχουν. Ἔξω καὶ πρὸ τῆς μόνης δυτικῆς θύρας τοῦ ναοῦ ὑψοῦνται δύο κίονες ἀνίσου ὕψους καὶ πάχους, ἀπέχοντες μεταξύ των 1.90 μ. Τὰ κέντρα τῶν περιμέτρων αὐτῶν δὲν εὑρίσκονται ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀξόνων μὲ τὰ κέντρα τῶν κιόνων, οἵτινες ἐντὸς τοῦ ναοῦ διαμορφώνουν τὰ δίβηλα. Ὡς κατώφλιον τοῦ ἁγίου βήματος χρησιμεύει θωράκιον (διαστάσεων περίπου 0,70 x 0,35 x 0,06 μ.), φέρον ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τρεῖς κύκλους συνδεομένους διὰ κόμβων, ἐγκλείοντας πυροστροβίλους καὶ σταυρόν (Πίν. 429 β). Βορείως τοῦ ναοῦ ἐντὸς κηπαρίου ἀπόκειται μαρμάρινος κοσμήτης, διαστάσεων 1.98 x 0,24 x 0,16 μ. Ἐπὶ τῆς λοξοτμήτου πλευρᾶς του ἔχει τρία ἔξεργα, ἐπίπεδα, ἐνσταυρα κομβία, μεταξὺ των ἀνθέμια καὶ εἰς τὰς ἄκρας σηρικοὺς τροχοὺς μὲ πυροστρόβιλον καὶ σταυρόν. Τὸ μεσαῖον κλῖτος τοῦ ναοῦ μεταξὺ τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι χωρίζουν τὸ ἱερόν, ἔχει πλάτος 2.04 μ. Νὰ ὑποθέσωμεν λοιπὸν ὅτι ὁ κοσμήτης ἀνῆκεν εἰς τὸ ἀρχικὸν τέμπλον τοῦ ναοῦ; Αἱ ἁψῖδες τοῦ ἱεροῦ εἶναι ἡμικυκλικαί (Πίν. 429 γ). Εἰς τὸ ἡμικύκλιον τῆς μεσαίας σῴζεται κτιστὸς ἐπισκοπικὸς θρόνος. Τὸ μνημεῖον ἐσωτερικῶς ἐκοσμεῖτο ἀπὸ μεταβυζαντινὰς τοιχογραφίας. Εἰς τὸ τύμπανον ὅμως τοῦ τυφλοῦ τόξου, τὸ ὁποῖον ἀνοίγεται εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τῆς Προθέσεως, ἔχει πέσει τὸ λεπτότατον κονίαμα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ δευτέρου στρώματος. Εἰκονίζετο ἐκεῖ εἰς στάσιν 3/4 ἱεράρχης, ὡς δηλοῦν ἰδίᾳ διασῳζόμενοι

3. Τὰς ἐργασίας ἐπέβλεπεν ὁ τότε παρὰ τῇ 4ῃ Ἐφορείᾳ ἀρχαιολόγος κ. Θεολ. Ἀλιπράντης.

4. Ὁ Στυλ. Κορνάρος, Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς Παναγίας Σερίφου, Ἐπ. Ἑτ. Κυκλ. Μελετῶν, Τόμ. Α' (1961) σ. 485, χρονολογεῖ τὸν ναὸν «περὶ τὸν 10ον αἰ. κατὰ τὸν Σωτηρίου» χωρὶς νὰ προσκομίζῃ οὐδὲν τεκμήριον.

5. Οὕτως ἐν ΑΒΜΕ τόμ. Ε' (1939 - 40) σ. 206 λέγεται ὅτι «ἐν Σερίφῳ ἐξησφαλίσθη ἡ στεγανότης τοῦ Ναοῦ Παναγίας». Βλ. καὶ ΕΕΒΣ τόμ. 15 (1939), σ. 513.

6. Ἀτυχῶς, ὅταν ἐπεσκέφθην τὸν ναόν, δὲν εἶχον μετροταινίαν καὶ δὲν ἦτο εὔκολον νὰ λάβω τὰς διαστάσεις του.

σταυροὶ τοῦ πολυσταυρίου φαιλονίου του. Ὑπ' αὐτὸν φαίνεται τὸ ἀρχικὸν στρῶμα τῶν τοιχογραφιῶν: Ἐπὶ βαθυκυάνου βάθους εἰς φυσικὸν μέγεθος κατενώπιον *ὁ ἅγιος Προκόπιος* (Πίν. 430 α), νέος, ἀγένειος, κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς ἀκόντιον καὶ στηρίζων τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ λευκῆς ἀσπίδος. Τὴν ἐπιδερμίδα τῆς χειρὸς ἀποδίδει μονότονος ὤχρα μὲ βυσσινόχροα πρὸς τὸ καστανὸν περιγράμματα. Ὑπὸ τὸν φολιδωτὸν θώρακα, τὸν καλύπτοντα καὶ τὴν κοιλίαν, φαίνεται ὁ λευκὸς χιτὼν μὲ ὠχρὰς σκιὰς καὶ διακοσμητικὰς κηλῖδας βυσσινόχρους πρὸς τὸ καστανόν, μὴ ἐξικνούμενος μέχρι τῶν γονάτων. Ὁ μανδύας τοῦ ἁγίου εἶναι ἐρυθρός. Τὸ πρόσωπόν του περιγράφει πλατεῖα πρασίνη γραμμή, ἀποβαίνουσα πρὸς τὰ ἔσω χρώματος πρασίνου ἀμυγδάλου. Ὑπὸ τὸν ἀνθερεῶνα ἡ σκιὰ εἶναι καφέρυθρος. Καφέρυθροι εἶναι καὶ οἱ χαρακτῆρες. Τὸ ἄκρον τῆς ρινὸς εἶναι στρογγυλωπὸν καὶ πλατύ, πρασίνη δὲ ἡ ἐκατέρωθεν αὐτῆς σκιά· πλατεῖαι, ὀλίγαι καὶ βραχεῖαι γραμμαὶ ἀποτελοῦν τὰ φῶτα τοῦ προσώπου. Τὴν ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ σκιὰν ἀποδίδει πλατεῖα ἐπιφάνεια, χρώματος ἀνοικτοῦ πρασίνου. Ἡ κόμη εἶναι καφέρυθρος, τὸ λοξὸν βλέμμα ζωηρόν. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν προξενοῦν αἱ πράσιναι σκιαί. Ἴσως πρέπει νὰ θεωρήσῃ τις τὴν τοιχογραφίαν ὡς λαϊκὸν ἔργον τῶν ἐγγὺς τοῦ 1300 χρόνων. Εἰς τὸν νότιον τοῖχον τῆς Προθέσεως *ὁ ἅγιος Ἐλεήμων* καὶ *ὁ ἅγιος Ξένος* ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους, ἅγιοι μάρτυρες μὲ ἐνδύματα κατάκοσμα, κερασόχροα καὶ κυανότεφρα, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς μὲ τὸν Ἅγιον Προκόπιον, ἀλλὰ προφανῶς ἐπεσκευασμένοι (Πίν. 430 β). Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον, ὑπὲρ τὴν θύραν τῆς Προθέσεως, ἄλλος ἐν προτομῇ ἀγένειος ἅγιος (Νικήτας;) μὲ κυανότεφρον χιτῶνα καὶ ροδόχρουν μανδύαν, ἔχων πλῆρες ζωῆς τὸ λοξὸν βλέμμα (Πίν. 431 α). Ἐκ τῶν ἄλλων Ἁγίων τῆς Προθέσεως, αἵτινες ἔχουν περισσοτέρας φθορὰς ὑποστῆ, διασῴζεται ἐγγὺς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τὸ ὄνομα τοῦ *ἁγίου Παταπήου*. Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἁψῖδος ἡ Παναγία μὲ τὰς χεῖρας ὑψωμένας εἰς δέησιν ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸ πρῶτον στρῶμα. Κατωτέρω εἶναι πάλιν καταφανῆ τὰ δύο στρώματα. Οἱ ἱεράρχαι, τοῦ ἀρχικοῦ, εἰς στάσιν 3/4 φέρουν λευκὰ φαιλόνια καὶ ὠχρὰ ἐγχείρια. Αἱ παλαιαὶ τοιχογραφίαι τῆς Προθέσεως ἀναμφιβόλως διακρίνονται διὰ τὸ ἀρχαΐζον, μνημειῶδές των ὕφος. Λείψανα τοῦ πρώτου στρώματος φαίνονται καὶ εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ΒΔ. πλαγίου διαμερίσματος. Πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, ἂν αἱ νεώτεραι τοιχογραφίαι ἀνήκουν ὅλαι εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχήν. Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων παραστάσεων τοῦ Διακονικοῦ ἀξιομνημόνευτοι εἶναι εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἁψῖδος *ἡ Παντάνουσα* καὶ ἐπὶ τοῦ Β. τοίχου *ἡ ἁγία Θεοφανία* καὶ *ἡ ἁγία Κατερίνη*.

Ἄξια προσοχῆς εἶναι καὶ τὰ πολὺ μεταγενέστερα ἀργυρᾶ ἐξαπτέρυγα τοῦ ναοῦ — ἀτυχῶς καὶ τούτων δὲν ἐσημειώθησαν αἱ διαστάσεις — τὰ φέροντα ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ὡς κυρίαν παράστασιν τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης τὸ ἓν ἔφιππον τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ τὸ ἄλλο τὸν Σωτῆρα ὁλόσωμον ἐπὶ νεφελῶν μὲ προτομὰς τῶν Εὐαγγελιστῶν (Πίν. 431 β-γ).

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν ὡλοκληρώθη ἡ καταγραφὴ εἰκόνων καὶ κειμηλίων τῆς νήσου Ἄνδρου ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων κ. Χρυσούλας Σταυρινοῦ - Μπαλτογιάννη καὶ κ. Θεολόγου Ἀλιπράντη. Ὁ κ. Ἀλιπράντης ὡλοκλήρωσε τὴν καταγραφὴν καὶ τῶν εἰκόνων τῆς νήσου Μήλου.

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛ. ΚΡΗΤΗΣ

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Συνεχίσθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου ἡ ἐντατικὴ ἐργασία ὁλοκληρώσεως τῆς ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου καὶ ἐξετέθησαν πλεῖσται ὁμάδες παλαιῶν εὑρημάτων, ἅτινα δὲν εἶχον ἐκτεθῆ μέχρι σήμερον, ὡς καὶ εὑρημάτων ἐκ τῶν νέων ἀνασκαφῶν. Οὕτω ἐξετέθησαν, διὰ πρώτην φοράν, τὰ μικρὰ εὑρήματα ἐκ τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τῶν Πλάτωνος - Δαβάρα σπηλαίου τῆς Εἰλειθυίας παρὰ τὴν Ἴνατον (Τσούτσουρον), περιλαμβάνοντα σειρὰν χρυσῶν καὶ ἐλεφαντίνων ἀντικειμένων, περιδεραίων, σκαραβαίων, χαλκῶν καὶ ἀργυρῶν περονῶν καὶ πορπῶν. Ἐξετέθη ἐπίσης εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἐκ Γόρτυνος, πώρινον ἄγαλμα ἀρχαϊκῶν χρόνων ἐξ Ἀστριτσίου, ἀκέραιος χαλκοῦς θώραξ ἐξ Ἀρκάδων (Ἀφρατί), σειρὰ περιδεραίων καὶ κοσμημάτων ἐκ τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς θολωτοῦ τάφου Καμηλάρη καὶ σειρὰ πηλίνων καὶ λιθίνων ἀντικειμένων ἐκ τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ Στυλ. Ἀλεξίου τάφου Η Κατσαμπᾶ, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς μοναδικῆς ἐλεφαντίνης πυξίδος μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν συλλήψεως ἀγρίου ταύρου. Ἐξετέθησαν προσέτι ὑάλινα ἀγγεῖα ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν τάφων, οἵτινες ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας Μανασάκη καὶ Καψῆ ἐντὸς τοῦ Ἡρακλείου, μικρὰ ἀντικείμενα ἐκ Ζίντας καὶ Καλοχωραφίτου καὶ μεγάλη ὁμὰς ἀγγείων σπανίων σχημάτων ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου θολωτῶν τάφων εἰς Λεβῆνα (Λέντα). Ἐξετέθησαν ἐπίσης διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ κ. Σακελλαράκη τὰ ἀνακαλυφθέντα κατὰ τὸν Νοέμβριον 1965 ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰ. Σακελλαράκη χρυσᾶ, ἐλεφάντινα καὶ ὑέλινα ἀντικείμενα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου εἰς Φουρνὶ Ἀρχανῶν. Εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν συλλογὴν τοῦ Μουσείου ἐξετέθησαν ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Στ. Παρλαμᾶ πλεῖστα χαλκᾶ ἀντικείμενα ἐκ τῶν παλαιῶν τυχαίων εὑρημάτων. Ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω ὑπέστησαν πρὸ τῆς ἐκθέσεως καθαρισμὸν καὶ ἀποκατάστασιν εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου. Πᾶσαι αἱ ὡς ἄνω ὁμάδες ἐξετέθησαν ἐντὸς ἰδιαιτέρων προθηκῶν.

Κατὰ τὸ ἐφαρμοσθὲν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου σύστημα, δι' οὗ προβλέπεται, ὅπως ἅπαντα τὰ ἐφθαρμένα καὶ ἀσαφῆ ἀντικείμενα συνοδευθῶσιν ὑπὸ βοηθητικῶν σχεδίων καὶ ἀναπαραστάσεων, συνεχίσθη ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου τοῦ Μουσείου κ. Θ. Φανουράκη ἡ φιλοπόνησις τῶν ἀναπαραστάσεων τούτων κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἐφόρου. Οὕτω ἐγένοντο θαυμάσια ἀναπτύγματα τοῦ ἀναγλύφου ρυτοῦ ἐκ Ζάκρου καὶ τῆς ἐλεφαντίνης πυξίδος ἐκ Κατσαμπᾶ, σχεδίασμα τοῦ ἐλεφαντίνου κτενίου ἐκ Κατσαμπᾶ, τοῦ κρυσταλλίνου πλακιδίου μὲ παράστασιν ταύρου ἐκ Κνωσοῦ, τῆς ἀναγλύφου τοιχογραφίας τῶν γυπῶν, τοῦ πελέκεως μὲ ἱερογλυφικὴν ἐπιγραφὴν ἐξ Ἀρκαλοχωρίου καὶ ἀναπαράστασις τοιχογραφίας ἐξ Ἀρχανῶν. Ἐγένοντο ἐπίσης ὑπὸ τοῦ ἰδίου σχεδιάσματα τῆς ἐλεφαντίνης σφιγγὸς καὶ τῆς λιθίνης κόμης σφιγγὸς ἐκ Κνωσοῦ, τῆς χρυσῆς ἐκκρούστου ταινίας ἐκ Τεκὲ καὶ τῆς ἐλεφαντίνης λαβῆς κατόπτρου ἐξ Ἀρχανῶν. Ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω ἐξετέθησαν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀντικειμένων.

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καλλιτέχνου ἐγένετο ζωγραφικὴ συμπλήρωσις πολλῶν εὑρημάτων ἐξ Ἀρχανῶν, Ζάκρου καὶ Ἰνάτου καὶ ἑνὸς παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐκ Πραισοῦ, ὡς καὶ διόρθωσις παλαιοτέρας συμπληρώσεως ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας τοῦ τριμεροῦς ἱεροῦ ἐκ Κνωσοῦ. Συναφὴς ὑπῆρξεν ἡ προσπάθεια πλουτισμοῦ τῆς ἐκθέσεως διὰ μακετῶν μινωϊκῶν ἀρχιτεκτονημάτων, βοηθούντων τὸν ἐπισκέπτην εἰς τὴν κατανόησιν τῶν χώρων, ἐξ ὧν προῆλθον τὰ εὑρήματα.

Οὕτω ἐξετέθη ἡ κατασκευασθεῖσα πέρυσι μακέττα τῆς «Βασιλικῆς Ἐπαύλεως» Κνωσοῦ καὶ κατεσκευάσθη ἑτέρα τοῦ «Μικροῦ Ἀνακτόρου» ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου κ. Γ. Μαρτίνη, ἐνῷ ὑπὸ τοῦ συντηρητοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Ζ. Κανάκη ἐπροχώρησε, διὰ δαπάνης αὐτῆς, ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐξαιρετικῶς ἐντυπωσιακοῦ μεγάλου ὁμοιώματος τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ.

ΛΟΙΠΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ, ΦΥΛΑΚΕΙΑ

Εἰς τὸ **Στρωματογραφικὸν Μουσεῖον Κνωσοῦ** ἐγένετο διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν κ. Ἐ. Σακελλαράκη καὶ δ. Στ. Παρλαμᾶ ταξινόμησις ὀστράκων προελθόντων ἐκ τῶν ἔργων συντηρήσεως τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ, ἅτινα πρὸ ἐτῶν ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ τότε Ἐφόρου κ. Πλάτωνος. Περατουμένου καὶ τοῦ ἔργου ταξινομήσεως τῶν ἐκ τῶν ἀγγλικῶν ἀνασκαφῶν προελθόντων ὀστράκων, ὅπερ ἐκτελεῖται ὑπὸ μελῶν τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς, τὸ Στρωματογραφικὸν Μουσεῖον Κνωσοῦ θὰ δύναται νὰ ἐγκαινιασθῆ κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1966.

Εἰς τὸ **Στρωματογραφικὸν Μουσεῖον Μαλίων,** ὅπερ ἀνηγέρθη ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐγένετο διὰ δαπάνης τῆς Ὑπηρεσίας τοποθέτησις μεταλλικῶν ἐταζερῶν ἐκ διατρήτων ἐλασμάτων τύπου dexion διὰ τὴν ἐπ' αὐτῶν ταξινόμησιν τῶν κυτίων ὀστράκων ἐκ τῶν γαλλικῶν ἀνασκαφῶν.

Τὸ ἀνεγερθὲν **Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου** δὲν

ἐπερατώθη τελείως. Ἐλπίζεται ὅτι ἐντὸς τοῦ 1966, ἀποπερατουμένου τοῦ κτηρίου, θὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐργασία ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου καὶ θὰ πραγματοποιηθῇ ἡ μεταφορὰ εἰς αὐτὸ τῆς Συλλογῆς ἐκ τοῦ Δημοτικοῦ Μεγάρου, ἔνθα αὕτη νῦν στεγάζεται.

Σημαντικὴ ἐργασία βελτιώσεως τῆς ἐκθέσεως ἐγένετο εἰς τὸ **Μουσεῖον Ρεθύμνης**, ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Χρ. Μακρῆ καὶ τοῦ φύλακος Γ. Βαρδάκη καὶ δαπάναις τοῦ Δήμου Ρεθύμνης, χάρις εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Δημάρχου κ. Εὐαγ. Δασκαλάκη (Πίν. 432 α - β, 433). Ἀντικατεστάθησαν αἱ παλαιαὶ τελείως ἀκατάλληλοι καὶ ἀντιαισθητικαὶ προθῆκαι διὰ νέων, μεταλλικῶν, κρυσταλλοφράκτων προθηκῶν, κομισθεισῶν ἐξ Ἡρακλείου. Τὰ ἀντικείμενα ἐκαθαρίσθησαν καὶ συνεπληρώθησαν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου Γ. Ἠλιάκη, ἐγένετο δὲ καὶ νέα, καλυτέρα τοποθέτησις τούτων εἰς τρόπον, ὥστε νὰ προβάλλωνται τὰ σημαντικώτερα ἐξ αὐτῶν.

Ἐνεκρίθη τέλος ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου κατὰ τὸν Ὀκτώβριον 1965 προμελέτη ἐκπονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ε.Ο.Τ. κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἐφόρου διὰ τὴν ἀνέγερσιν φυλακείου - ἀναπαυτηρίου καὶ στοᾶς γλυπτῶν εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον **Γόρτυνος** (παρὰ τὸν Ἅγιον Τίτον καὶ τὸ Ὠδεῖον), ὥστε, νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ κατάργησις τοῦ παλαιοῦ φυλακείου.

Δὲν ἐξηγοράσθη οὔτε ἐφέτος ἡ ἔκτασις παρὰ τὸ ἀνάκτορον **Μαλίων**, ἔνθα προβλέπεται ἡ ἀνέγερσις τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου φυλακείου - ἀναπαυτηρίου, τῆς σχετικῆς κτηματογραφήσεως γενομένης καὶ ὑποβληθείσης ὑφ' ἡμῶν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον κατὰ τὸ 1964. Ἐγένετο πάντως, κατόπιν προτάσεώς μου, ἱκανοποιητικὴ προμελέτη διὰ τὴν ὡς ἄνω κατασκευὴν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς κ. Harboe.

Διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν φυλακείων **Ἁγίας Τριάδος** καὶ **Γουρνιῶν** διετέθη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως πίστωσις δρχ. 150.000, ἀλλ' ἡ ἐργασία δὲν ἐξετελέσθη, τοῦ ἐγκατεστημένου ἀπὸ ἐτῶν ἐργολάβου δηλώσαντος ἀδυναμίαν ὅπως ἀποπερατώσῃ τὸ ἔργον ἐλλείψει τεχνιτῶν, μεθ' ὃ ἐγένοντο ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ ἐπιβλέποντος ἐνέργειαι διὰ τὴν κήρυξίν του ὡς ἐκπτώτου.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΜΕΤΑΞΑ

Ἡ Συλλογὴ Μεταξᾶ ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ 1965 δι' ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἀντικειμένων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ σημαντικώτερα (Πίν. 434 α - β, 435 α - β) εἶναι μικρὸν χρυσοῦν ρομβοειδὲς διάδημα ἐκ Σητείας ἀρχαϊκῶν χρόνων, φέρον ἔκκρουστον διακόσμησιν ρόδακος μὲ ἐναλλὰξ ὀξέα καὶ στρογγύλα φύλλα, βουκράνιον ἐκ λεπτοῦ φύλλου χρυσοῦ ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἐπίσης ἐκ Σητείας, χρυσοῦν ἐξάρτημα ἢ ψῆφος περιδεραίου ἐξ Ἀρκάδων (Ἀφρατὶ) εἰς σχῆμα κεφαλῆς λέοντος, ἀργυροῦν ψέλιον τοῦ 6ου - 5ου αἰῶνος, ἀπολῆγον ἑκατέρωθεν εἰς κεφαλὰς ὄφεων, φερόμενον ὡς προερχόμενον ἐξ Ἀρκάδων, ἀλλὰ πιθανῶς εἰσηγμένον, τμῆμα ἀρχαϊκοῦ πίθου ἐξ Ἀρκάδων μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν κάπρου καὶ ἰωνικὸν κυμάτιον, ἀλαβαστρίνη πυξὶς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. μεθ' ὑψηλοῦ ποδὸς καὶ πώματος, ἔχοντος ὑψηλὸν κωνικὸν κομβίον. Εἷς χαμηλὸς λύχνος, δίμυξος, ἐξ ὀφείτου, νεοανακτορικῶν χρόνων, προέρχεται ἀπὸ τὴν Μεσαράν. Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ ἓν πήλινον σκεῦος ἐκ Μεσαρᾶς, ἐλλειψοειδοῦς σχήματος, μὲ λαβὴν τοξοειδῆ, τὸ ὁποῖον φέρει ἐπὶ τῆς ἐλλειψοειδοῦς ἐπιφανείας πυκνὰς ἐγκοπάς, ἓν πῶμα μικρᾶς κάλπης ἐξ Ἀφρατὶ εἰς σχῆμα ἀσπιδίου, ἀπολῆγον εἰς κεφαλὴν κερασφόρου ζώου, καὶ μία λιθίνη στρογγύλη πλὰξ μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν ἀναθηματικοῦ ὠτός, ἐκ Μεσαρᾶς. Ἐξ Ἁγίου Νικολάου προῆλθε πηλίνη μάσκα ἀνδρὸς ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὰς σφραγῖδας τῆς συλλογῆς προσετέθησαν, κατὰ τὸ 1965, τριάκοντα ὀκτὼ νέαι σφραγῖδες, διαφόρων σχημάτων, ὅλων τῶν μινωϊκῶν περιόδων. Ἐξ αὐτῶν ἄξιαι ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι μία ἀπὸ τὰ Καστελλιανὰ ἐξ ἰάσπιδος, φακοειδοῦς σχήματος, μὲ παράστασιν κυνός, ὁ ὁποῖος ξέει τὸ οὖς διὰ τοῦ δεξιοῦ ὀπισθίου ποδός. Ἑτέρα ἀμυγδαλοειδὴς ἐκ πρασίνου ἰάσπιδος, ἀπὸ τὸ Ἀφρατί, ἀνήκει εἰς τὸν «ταλισμανικὸν» τύπον καὶ φέρει διακόσμησιν ἐκ τριγώνου καὶ σιγμοειδῶν. Ἀπὸ τὴν Σητείαν προέρχεται τρίπλευρος ἐκ στεατίτου παλαιοανακτορικὴ σφραγίς, μὲ παράστασιν ἀνδρὸς ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας, καὶ διακοσμητικῶν θεμάτων ἐπὶ τῶν ἄλλων δύο. Τέλος, πλαστικὴ σφραγὶς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, προερχομένη ἀπὸ τοὺς Καλοὺς Λιμιῶνες, ἔχει λαβὴν εἰς σχῆμα κεφαλῆς πιθήκου.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Διὰ τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἐφόρου πιστώσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τὴν περισυλλογὴν ἀρχαιοτήτων Κ' Περιφερείας κατὰ τὸ ἔτος 1965 ἐξετελέσθησαν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι :

Ἐκ **Γόρτυνος** (Ἁγίων Δέκα) περισυνελέγη τμῆμα μαρμαρίνου βωμοῦ ἢ τραπέζης, ὕψους 0,40 μ., μὲ πλαστικὴν διακόσμησιν βουκρανίου.

Ἐκ τῆς περιοχῆς Ἡρακλείου, δυτικῶς τῆς πόλεως εἰς θέσιν **Τοπαλτί**, βορείως τοῦ Γάζι, βορειοανατολικῶς τοῦ ναΐσκου τῶν 62 Μαρτύρων, περισυνελέγησαν δύο λάρνακες πρωΐμων νεοανα-

κτορικῶν χρόνων (Πίν. 436 α - β), αἵτινες εἶχον καλυφθῆ ὑπὸ τῆς ἄμμου. Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἔρευναν ἔδωκεν ἡ διάνοιξις ἀγωγοῦ ὕδατος ἐκ παρακειμένου φρέατος εἰς τὸ τουριστικὸν ξενοδοχεῖον Ἰ. Στυλιανάκη. Ἡ λάρναξ Α εὑρίσκετο εἰς βάθος 0,25 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, ὁ δὲ πυθμὴν αὐτῆς ἔβαινεν ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους εἰς βάθος 0,95 μ. Αἱ διαστάσεις τῆς λάρνακος εἶναι 0,84 x 0,42, ὕψ. 0,70 μ. Αὕτη εἶναι ἐλλειψοειδὴς μειουμένη ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἄνω, ἔχει δὲ δύο λαβὰς εἰς ἑκάστην μακρὰν πλευρὰν καὶ ἀνὰ μίαν εἰς τὰς στενάς, ὀλίγον κάτωθεν τῶν χειλέων. Ἡ λάρναξ περιεῖχεν ὀστᾶ, τὰ ὁποῖα διετάραξαν οἱ εὑρόντες ἐργάται. Εἰς ἀπόστασιν 30 μέτρων δυτικώτερον εὑρέθη ἑτέρα σαρκοφάγος (Β) λουτηροειδής. Αὕτη εἶχε διαστάσεις 1 x 0,44 καὶ ὕψ. 0,55 μ. καὶ περιεῖχε δύο ἄωτα κύπελλα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο πλησίον τῶν χειρῶν τοῦ νεκροῦ, ὅστις ἔκειτο μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., ὡς καὶ ὁ νεκρὸς τῆς λάρνακος Α. Ἐξωτερικῶς τῆς λάρνακος Α παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν αὐτῆς εὑρέθη τμῆμα εὐρυστόμου λεκανοειδοῦς ἀγγείου. Ἀκόμη δυτικώτερον εἰς θέσιν Τοπαλτὶ εὑρέθη εἰς ταφικὸς πίθος μετ' ὀστῶν. Οὗτος ἔχει εὐρὺ στόμιον, ὕψ. 0,55 μ., καὶ δύο ὁριζοντίας καὶ δύο καθέτους λαβάς. Εἶναι καὶ αὐτὸς πρωΐμων νεοανακτορικῶν χρόνων. Εἶναι σημαντικὴ ἡ διαπίστωσις, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ παραθαλασσία αὕτη περιοχὴ ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν ἀπόθεσιν νεκρῶν, πιθανῶς ἀνηκόντων εἰς τὸν συνοικισμὸν Γάζι ἢ εἰς τὰ οἰκήματα, ὧν τμήματα ἀνεκαλύφθησαν ὑφ' ἡμῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1963 ἐπὶ τῶν πρώτων ὑψωμάτων δυτικῶς τοῦ χώρου τῶν ταφῶν εἰς θέσιν Ἑλληνικὰ ἢ Ρετζέπη.

Ἐργασία περισυλλογῆς ἐγένετο ἐπίσης εἰς θέσιν **Βίγλα,** περιοχῆς Σταλίδας, δυτικῶς τῶν Μαλίων. Ἐνταῦθα, νοτίως τοῦ ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου, εἰς ἀπόστασιν 31 χλμ. ἐξ Ἡρακλείου, παρὰ τὸ νότιον ρεῖθρον τῆς ὁδοῦ, κατὰ τὰς ἐργασίας διαπλατύνσεως αὐτῆς, εὑρέθη τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1965 σειρὰ ἐκ τριῶν τάφων ρωμαϊκῶν χρόνων τοποθετημένων παραλλήλως πρὸς τὴν ὁδὸν καὶ ἐρειδομένων ἐπὶ τοῦ νοτίως αὐτῆς χαμηλοῦ ὑψώματος. Οἱ τάφοι οὗτοι ἐκαθαρίσθησαν ὑφ' ἡμῶν καὶ περισυνελέγησαν τὰ ἐντὸς αὐτῶν εὑρεθέντα ἀγγεῖα. Ὁ δυτικώτερος ἐκ τῶν τάφων (Α) ἦτο κεραμοσκεπὴς (Πίν. 436 γ) μὲ κεράμους, διαστ. 0,88 x 0,32 μ., συγκρατουμένας ἀπὸ Β. μὲ σειρὰν λίθων, ἐξ ὧν τινὲς εἶχον θραυσθῆ. Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν δὲν ὑφίστατο τοίχωμα. Ὁ τάφος εὑρίσκεται εἰς βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Ἐκ τοῦ χώρου τούτου προῆλθεν ἀγγεῖον, τοποθετημένον ἐξωτερικῶς τῶν κεράμων. Κάτωθεν τῶν κεράμων εἶχον ταφῆ δύο νεκροί, διατηρουμένης κυρίως τῆς κεφαλῆς τοῦ ἑτέρου, παρὰ τὴν ὁποίαν ὑπῆρχε ληκύθιον μόνωτον, αὐλακωτὸν καὶ τμῆμα ἄλλου. Εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀνατολικώτερον εὑρέθη ἕτερος τάφος (Β), κατεσκευασμένος προχείρως δι' ἀργῶν λίθων καὶ καλυπτόμενος μὲ ἁδρῶς διαμορφωθείσας ὀγκώδεις πλάκας (Πίν. 436 δ). Ὁ τάφος εἶχε μέγιστον πλάτος 0,50 καὶ μέγιστον μῆκος 2 μ. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν ὑπὸ τῶν ἐργατῶν πρὸ τῆς ἀφίξεως ἡμῶν δύο χονδροειδῆ ληκύθια μὲ αὐλακας. Κατὰ τὸν γενόμενον ὑφ' ἡμῶν καθαρισμὸν εὑρέθη τμῆμα ὑαλίνου lacrimarium. Ἀκόμη ἀνατολικώτερον, εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ τάφου Β, ἀνεκαλύφθη ὁ τάφος Γ, ὁ ὁποῖος εἶχε διαστάσεις 1.60 x 0,27 καὶ βάθος 0,65 μ. καὶ εἶχε κτισθῆ μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον ὡς καὶ ὁ Β μὲ πάχος τοιχωμάτων 0,40 - 0,55 μ. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο ἄθικτος καὶ μόνον ἡ βορεία πλευρά του ἦτο ἐν μέρει ὁρατὴ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς. Ἀφοῦ ἀφῃρέθησαν αἱ τέσσαρες ὀγκώδεις πλάκες, μὲ τὰς ὁποίας ἐκαλύπτετο ὁ τάφος, διεπιστώθη ὅτι ὁ ἐντὸς τοῦ τάφου κείμενος νεκρὸς εἶχε τὴν κεφαλὴν πρὸς Α.

Μερίμνῃ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰ. Σακελλαράκη περισυνελέγησαν ἐπίσης ἐξ **Ἁγίου Γεωργίου** Σητείας διάφορα ἀντικείμενα (βλ. σελ. 414).

Εἰς τὴν θέσιν **Ἀμμουδόπλακα** τοῦ ἰδίου χωρίου ἐκ συληθέντος θόλωτοῦ τάφου, ἀρχαϊκῶν χρόνων, περισυνελέγη ἀκέραιον ἀγγεῖον, λύχνος καὶ πλῆθος ὀστράκων. Ἠρευνήθη ἀσύλητος, θολωτὸς τάφος ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὅστις ἀπέδωσε γυναικεῖον εἰδώλιον, σφαιρικὰς οἰνοχόας, σειρὰν σιδηρῶν ὅπλων, τμήματα χαλκῶν πορπῶν κ.λ.π. Τὰ εὑρήματα ταῦτα κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου.

Ἀλλ' ἡ σημαντικωτέρα ἐκ τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν περισυλλογῆς ὑπῆρξεν ἡ διάσωσις καὶ μεταφορὰ εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, μερίμνῃ τοῦ Ἐφόρου, μιᾶς ἐπιγραφῆς ἀνευρεθείσης παρὰ τὸ χωρίον **Σῖσες Μυλοποτάμου,** ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει τὸ ὄνομα μιᾶς νέας καὶ ἀγνώστου μέχρι σήμερον πόλεως τῶν ἑλληνικῶν χρόνων. Ἡ ἐπιγραφὴ ἦλθεν εἰς φῶς τυχαίως κατὰ τὴν διαμόρφωσιν «πεζουλῶν» εἰς τὸ ὕψωμα Σωχώρα, ἀνατολικῶς τῆς θέσεως Ἁλμυρίδα, παρὰ τὸν λιμενίσκον τοῦ χωρίου Σισῶν. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ κυλινδρικοῦ λίθου, ὕψους 0,64 μ. καὶ μεγίστης διαμέτρου 0,45 μ., εὐρυνομένου ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω καὶ σχηματίζοντος ταινίαν, ὕψ. 0,05 μ. ἄνω καὶ κάτω (Πίν. 437 α - γ). Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ λίθου σχηματίζεται ἀβαθὴς κοιλότης μὲ χαμηλὸν περιχείλωμα, εἰς δὲ τὴν κάτω

ἐπιφάνειαν ὑπάρχει ὑποδοχή, διαστ. 0,16 x 0,10 μ. Ἐπὶ τῆς κυλινδρικῆς ἐπιφανείας ὑπάρχει ἡ λέξις *ΣΙΣΑΙΩΝ* διὰ γραμμάτων, ὕψ. 0,01 μ., ἀβαθῶς καὶ ἀμελῶς κεχαραγμένων. Πιθανῶς πρόκειται περὶ ὅρου ἢ βωμοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως (terminus sacrificalis), ἀγνώστου μέχρι σήμερον, ἧς τὸ ὄνομα Σισὰ ἢ Σισαὶ διετηρήθη ἀναλλοίωτον εἰς τὸ τοπωνύμιον τοῦ σημερινοῦ χωρίου Σίσες. Ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκει εἰς τὰ τέλη τοῦ 2ου ἢ ἀρχὰς τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος. Πιθανῶς ἡ αὐτόθι ὕπαρξις τῆς πόλεως συνδέεται πρὸς τὰς ἀφθόνους σκωρίας σιδήρου, αἵτινες παρατηροῦνται εἰς τὴν περιοχὴν καὶ αἱ ὁποῖαι μοὶ ὑπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ χημικοῦ κ. Μιχ. Διαλυνᾶ, ὅστις ἐγνώρισεν εἰς τὴν Ἀρχαιολ. Ὑπηρεσίαν καὶ τὴν ὕπαρξιν τῆς ἐπιγραφῆς. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐξετελοῦντο αὐτόθι ἐργασίαι ἐκκαμινεύσεως τοῦ μεταλλεύματος. Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα τῆς πόλεως δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τοῦτο ἐνθυμίζει τὴν πόλιν Σὶς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Κιλικίας (Pauly - Wissowa, RE λ. *Σισὰ*) ὡς καὶ τὸ τοπωνύμιον Σίσι (ἀνατολικῶς τῶν Μαλίων), Σίσιν τῆς Κύπρου κ.λ.π.

Δύο ρωμαϊκοὶ τάφοι ἦλθον τυχαίως εἰς φῶς κατὰ οἰκοδομικὰς ἐργασίας ἐντὸς τοῦ **Ἡρακλείου** εἰς τὸ οἰκόπεδον Καψῆ, ἀνατολικῶς τοῦ κινηματογράφου Ἀστόρια καὶ ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου. Εἰς ἀπόστασιν 11 μ. ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῶν παλαιῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἀνεκαλύφθη ὁ πρῶτος λαξευτὸς θαλαμοειδὴς τάφος (Α), τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον εὑρίσκεται εἰς βάθος 5.50 μ. ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὁδοῦ τῆς παρακειμένης πλατείας Ἐλευθερίας. Ὁ τάφος εἶναι τραπεζοειδοῦς περίπου σχήματος, διαστ. 2.80 x 2.10 x 2.05, ἔχει δὲ ὕψος 1.75 μ. Κατὰ τὴν βορείαν πλευράν, ἧς εἶχε καταστραφῆ τὸ ἐκ βράχου τοίχωμα, ὑπάρχει ἡ εἴσοδος (Πίν. 436 ε), ἥτις ἀποτελεῖται ἐκ δύο παραστάδων, ὕψους 0,65 μ., ἐκ πωρολίθου, αἱ ὁποῖαι βαίνουν ἐπὶ κατωφλίου, ἔχοντος εἰδικὰς πρὸς τοῦτο ὑποδοχάς, ἄνω δὲ σχηματίζουν διπλῆν ταινίαν ἐν εἴδει ἐπικράνου. Ἐπ' αὐτῶν στηρίζεται τὸ ὑπέρθυρον. Ἡ εἴσοδος ἐκλείετο ἐν μέρει διὰ πλακός, διαστ. 0,60 x 0,45 μ. Ἡ ὅλη λάξευσις εἶναι χονδροειδής. Ἐσωτερικῶς τῆς θύρας ὑπάρχουν τρεῖς λίθοι σχηματίζοντες βαθμίδας διὰ τὴν κάθοδον, δεδομένου ὅτι τὸ δάπεδον εὑρίσκετο εἰς βάθος 0,90 μ. κατωτέρω τῆς εἰσόδου. Ὁ θάλαμος ἐκαλύπτετο διὰ χώματος μέχρι ὕψους 1.10 μ. Εἰς τὴν νοτίαν πλευράν του ὑπάρχει λαξευτὴ ὀρθογωνία κόγχη, ἐκ τῆς ὁποίας εἶχον πέσει ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου πήλινα καὶ ὑάλινα ἀγγεῖα (lacrimaria), μικρὸν πήλινον χοιρίδιον, πήλινον εἰδώλιον κόρης, ὁμοίωμα μάσκας, λύχνος κ.λ.π. Χαλκοῦν ὀρθογώνιον κάτοπτρον ἀπεκαλύφθη ἐπίσης ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ὡς καὶ χαλκοῖ κρίκοι, μικρὸς χρυσοῦς ῥόδαξ καὶ σειρὰ νομισμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἓν ἀργυροῦν τῶν χρόνων τοῦ Βεσπασιανοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ χαλκᾶ, μεταξὺ τῶν ὁποίων τινὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ. Ἡ κόγχη ἔχει μῆκος 1.40 καὶ βάθος 0,40 μ., ἡ δὲ ὀροφὴ αὐτῆς συμπίπτει μὲ τὴν ὀροφὴν τοῦ τάφου, ἐνῷ τὸ δάπεδον αὐτῆς εὑρίσκεται εἰς ὕψος 1 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου. Ἡ κόγχη καταλαμβάνει τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τάφου. Ἐντὸς τῆς κόγχης εὑρέθησαν ὀστᾶ παιδός, καλυπτόμενα μὲ ἐλαφρῶς θολωτὴν κέραμον, διαστ. 1.05 x 0,40 μ. Ὁ παῖς εἶχε ταφῆ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., ἐσῴζετο δὲ τμῆμα τοῦ κρανίου καὶ τῶν πήχεων. Κάτωθεν τῆς κεράμου, πλησίον τῶν ὀστῶν, ἀνεκαλύφθησαν διάφορα μικρὰ ἀντικείμενα: παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς κόγχης (Πίν. 437 ε) ὑπῆρχε πήλινον κωνικὸν θυμιατήριον μετὰ ποδός, πλῆρες ἀνθράκων, ὠραῖον πτηνὸν ἐξ ἰόχρου ὑάλου (Πίν. 437 δ), πήλινος λύχνος, πήλινον σφαιρικὸν προχοΐδιον, ὑάλινον προχοΐδιον (Πίν. 437 δ) καὶ τινα lacrimaria. Παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον εὑρέθη ὑαλίνη φιάλη, μικρὰ ὑάλινα lacrimaria κ.λ.π. Ἄλλα ἀντικείμενα ἀνευρεθέντα ἐντὸς τῆς κόγχης εἶναι: θαυμάσιον ὀξυπύθμενον ἀγγεῖον ἐκ φλεβωτῆς, πολυχρώμου ὑάλου (Πίν. 437 ς'), πήλινον πυξίδιον, τοῦ ὁποίου τὸ πῶμα εὑρέθη κάτωθεν τῆς κόγχης, τμῆμα μολυβδίνου σκεύους, πήλινον προχοΐδιον μὲ τριφυλλόσχημον στόμιον, ὀστέϊνον κοχλιάριον, χαλκᾶ νομίσματα, χαλκῆ περόνη κ.λ.π. Ἐπίσης ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου προῆλθεν ἕτερον μικρόν, ὀστέϊνον κοχλιάριον, ὀστέϊνον κομβίον, πήλινον ληκύθιον, ὑάλινον ἀγγεῖον, λίαν στενὸν καὶ ἐπίμηκες, καὶ σειρὰ συνήθων ὑαλίνων δακρυδόχων καὶ λύχνων. Ἀνθρώπινα ὀστᾶ εὑρέθησαν ἐπίσης εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ δαπέδου. Ὁ ἀνωτέρω πλούσιος τάφος, τοῦ ὁποίου ἡ χρῆσις διήρκεσεν ἐπὶ ἱκανὸν διάστημα, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν νομισμάτων, δεικνύει διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν οὐχὶ μικρὰν σημασίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως τοῦ Ἡρακλείου, τοῦ ὁποίου ἡ νεκρόπολις ἐξετείνετο προφανῶς εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, ὁπόθεν προῆλθε καὶ ἡ ἀνευρεθεῖσα πρὸ ἐτῶν ἀνάγλυφος ἐπιτύμβιος στήλη μὲ παράστασιν δεξιώσεως τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀνατολικῶς τοῦ τάφου Α ἀνεκαλύφθη καὶ ἕτερος τάφος (Β), περίπου ὀρθογώνιος (2.30 x 2.25 x 2.05 μ.), μετὰ ὀρθογωνίου σκάμματος εἰς τὸ δάπεδον καὶ μικρᾶς κόγχης εἰς τὸ τοίχωμα, εὑρισκομένης εἰς ὕψος 0,45 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου (Πίν. 436 ς'). Τμήματα

τῆς ὀροφῆς σῴζονται εἰς ὕψος 0,90 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου, ὅπερ κεῖται εἰς βάθος 4 μ. κάτωθεν τῆς στάθμης τῆς παρακειμένης πλατείας Ἐλευθερίας. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο τελείως σεσυλημένος, ἀπέδωσε δὲ μόνον τμήματα ἀγγείου μετ' αὐλακώσεων, ἐκ τοῦ ὁποίου προκύπτει καὶ ἡ χρονολόγησις κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.

Εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μέτρων ἀνατολικώτερον, ἀνευρέθη τρίτος τάφος (Γ) λελαξευμένος εἰς τὸν βράχον, μεγίστου μήκους 1.80 καὶ μεγίστου πλάτους 1.40 μ., μὲ ἐστρογγυλευμένας τὰς γωνίας καὶ μὲ ὀροφὴν σῳζομένην κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ εὑρισκομένην εἰς ὕψος 0,75 ἄνωθεν τοῦ δαπέδου, ὅπερ κεῖται εἰς βάθος 4.50 μ. κάτωθεν τῆς στάθμης τῆς πλατείας. Ἡ εἴσοδος εὑρίσκεται πλησίον τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς Β. πλευρᾶς καὶ κλείεται διὰ μεγάλης πλακός, διαστ. 0,66 x 0,56 μ. Ἡ Ν. πλευρὰ τοῦ τάφου κατεστράφη διὰ τοῦ προωθητῆρος, κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως τῶν θεμελίων. Καὶ ὁ τάφος οὗτος ἦτο σεσυλημένος, ἀπέδωσε δὲ μόνον ὀστᾶ τινὰ καὶ μικρὰν χρυσῆν δανάκην.

Ἕτερον λάξευμα διεπιστώθη βορειότερον, βορείως τῆς γραμμῆς τοῦ βυζαντινοῦ τείχους καὶ ὑψηλότερον τῆς θεμελιώσεως αὐτοῦ, ἀνῆκον πιθανῶς εἰς τάφον μὴ χρησιμοποιηθέντα ἢ τελείως συληθέντα.

Ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου ἐξετελέσθη κατὰ γενομένην μετάβασιν εἰς τὴν περιοχὴν **Τσουτσούρου**, περισυλλογὴ ὀστράκων ὑπονεολιθικῶν καὶ ΜΜ χρόνων ὡς καὶ ἑνὸς ΜΜ ΙΙΙ «στολιδωτοῦ» τεμαχίου ἢ ἀγγείου ἐκ σπηλαίου εἰς θέσιν Λαρνάκι.

Αἰτηθεῖσαι πιστώσεις δι' ἀνασκαφὰς εἰς τὴν περιοχὴν Λεβῆνος - Ὁδηγητρίας, ἔνθα συλῶνται προανακτορικοὶ τάφοι, ὡς καὶ διὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς προανακτορικῶν καὶ μετανακτορικῶν τάφων εἰς θέσιν Φουρνὶ Ἀρχανῶν δὲν ἐχορηγήθησαν λόγῳ ἐξαντλήσεως τῶν σχετικῶν κονδυλίων, κατέστη ὅμως δυνατὴ ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Ἰ. Σακελλαράκη διενέργεια ἀνασκαφῆς εἰς Φουρνὶ Ἀρχανῶν διὰ χορηγίας τῆς Περιηγητικῆς Λέσχης Ἀρχανῶν μὲ ἐξαίρετα εὑρήματα, περὶ ὧν δημοσιεύεται ἔκθεσις τοῦ ἰδίου (βλ. σ. 411).

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΠΑΡΑΔΟΘΕΝΤΑ ΥΠΟ ΙΔΙΩΤΩΝ

Κατὰ τὸ ἔτος 1965 κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου τὰ ἑξῆς τυχαῖα εὑρήματα παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν:

Ἐκ **Γουβῶν** κατὰ τὴν θέσιν Ἀποσελέμη, Πύργος Κεραμανωλιοῦ, προῆλθεν ἡμιτελὴς νεολιθικὴ σφῦρα ἐκ μέλανος λίθου.

Ἀπὸ τὰ **Μάλια**, ὁ φύλαξ Ἐμμαν. Κατσούλης παρέδωσε τμήματα ἀώτων κωνικῶν κυπέλλων, προανακτορικῶν χρόνων, προελθόντα ἐκ λαθρανασκαφῆς, πιθανῶς ἐξ ἀποθέτου.

Εἰς τὸν **Σκινιᾶν** Μονοφατσίου, κατὰ τὴν θέσιν Δεμάτι, ἀνευρέθησαν ἓν ΜΜ Ι εἰδώλιον προσκεκολλημένον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν σκεύους, φέρον περίζωμα καὶ ἔχον τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους, ὡς καὶ κεφαλὴ ἑτέρου ὁμοίου εἰδωλίου.

Ἐκ τῆς **Ἀμνισοῦ** καὶ δυτικῶς τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς Θενάτα προῆλθε ΜΜ ΙΙ ἀμφορίσκος, τοῦ ὁποίου ἐλλείπει μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τῶν ὠτίων.

Ἀπὸ τὸν **Δρακουλιάρη** Φοινικιᾶς Ἡρακλείου, ὁ νυκτοφύλαξ Ἐμμαν. Μαρκάκης προσεκόμισεν ἓν ΜΜ ΙΙΙ μελαμβαφὲς γαλακτοδοχεῖον («Milk jug»)

Ἀπὸ τὰ **Ἀϊτάνια**, καὶ ἐκ θέσεως Κακὴ Ράχη, προῆλθε λίθινος νεοανακτορικὸς λύχνος, ὕψους 0,365 μ., δίμυξος, ἐλλιπὴς τὴν μίαν μύξαν καὶ μέρος τοῦ κοιλώματος.

Ἀπὸ τὸ **Λοῦμα** Μεραμβέλλου, προῆλθε τμῆμα ἐκ τῶν χειλέων πίθου νεοανακτορικῶν χρόνων, μὲ διακόσμησιν σχοινίου.

Εἰς τὰς **Λιθίνας** Σητείας ἐντὸς τοῦ σπηλαίου Λατσίδα, ἤλθον εἰς φῶς νεοανακτορικὰ ὄστρακα.

Ἐκ τῆς **Ἐπισκοπῆς** Πεδιάδος καὶ ἐκ τῆς θέσεως Κεφάλα προῆλθεν ἄωτον προχοΐδιον τύπου «γαλακτοδοχείου», ΜΜ ΙΙΙ χρόνων, ἄνευ διακοσμήσεως.

Εἰς τὴν **Κνωσόν**, κατὰ τὴν θέσιν Γυψάδες, ἀνευρέθη τρίπλευρος σφραγιδόλιθος ἐκ στεατίτου μὲ ἐγχαράκτους, συγκεντρικοὺς κύκλους καὶ δικτυωτὸν ἐπὶ τῶν σφραγιστικῶν ἐπιφανειῶν.

Ἐπίσης ἐκ τῆς **Κνωσοῦ** προῆλθε στρογγύλον, λίθινον ἀντικείμενον μινωϊκῶν χρόνων, μὲ ἔναρξιν κυκλικῆς τρήσεως πιθανῶς ἐκ δοκιμῆς τρυπάνου.

Ἀπὸ τὸ **Σγουροκεφάλι** καὶ ἐκ τῆς θέσεως Κάμπος ἢ Πατητήρια, προῆλθε μικρὸν χαλκοῦν ἐγχειρίδιον μὲ δύο ὀπὰς κατὰ τὴν λαβήν.

Ἐκ **Βρυσῶν** Μεραμβέλλου καὶ ἐκ τῆς θέσεως Δράσι, προῆλθον σειρὰ ΥΜ ΙΙΙ ἀγγείων, ψευδόστομος ἀμφορεύς, προχοΐδια, δύο πυξίδες, δύο χαλκᾶ μαχαιρίδια, ἓν κρανίον καί τινα ὄστρακα.

Παρὰ τὸ **Γάζι**, ἀνευρέθη ψευδόστομος μυκηναϊκὸς ἀμφορίσκος μὲ διακόσμησιν κλάδων.

Εἰς τὴν **Τύλισον**, εὑρέθη σφραγὶς ἐκ μέλανος λίθου, μὲ παράστασιν λέοντος καὶ πτηνοῦ, μυκηναϊκῶν χρόνων.

Ἐκ τῆς **Κνωσοῦ**, προῆλθον δύο πρωτογεωμετρικὰ προχοΐδια, ἐλλιπῆ τὴν λαβὴν καὶ τὴν πρόχυσιν.

Ἐκ **Λαγοῦ** Λασιθίου, ἐκομίσθησαν ἓν μικρὸν κωνικὸν κύπελλον καὶ εἰς μικρογραφικὸς πίθος μὲ ἐγχαράκτους τεθλασμένας μεταξὺ ταινιῶν, πιθανῶς πρωτογεωμετρικῶν χρόνων.

Εἰς τὸν **Ἅγιον Ἰωάννην** Ἡρακλείου καὶ κατὰ

τὴν θέσιν Σόπατα, ἦλθον εἰς φῶς τμήματα τεφροδόχου κάλπης καὶ ἀμφορεὺς γεωμετρικός, σχεδὸν ἀκέραιος.

Ἐκ τῆς **Ἐπισκοπῆς** Πεδιάδος καὶ ἐκ τῆς θέσεως Ἅϊ Λιᾶς, προῆλθεν ἀρύβαλλος μὲ γεωμετρικὴν διακόσμησιν.

Εἰς τὴν **Κόξαρην**, κατὰ τὴν θέσιν Ρίζα, ἀνευρέθησαν τεμάχια τεφροδόχων καλπῶν, γεωμετρικῆς καὶ ἀνατολιζούσης ἐποχῆς ὡς καί τινες κύαθοι.

Εἰς τὴν **Ζῆρον** καὶ εἰς θέσιν «τοῦ Κατεργάρη Παπᾶ ὁ Λάκκος», ἀνευρέθη πλακίδιον ἀρχαϊκῶν χρόνων μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν ἀνδρὸς κατὰ κρόταφον, σῳζομένην κατὰ τὸ ἀνώτερον τμῆμα τοῦ σώματος, ὡς καὶ ἕτερον πήλινον τεμάχιον, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, μὲ ἀνάγλυφον ἐνδεδυμένην, ἀκέφαλον μορφήν, ἡ ὁποία πιθανῶς κρατεῖ βρέφος.

Εἰς τὴν περιοχὴν **Ματάλων**, εἰς θέσιν «Μνήματα», κατὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ διὰ προωθητῆρος, ἦλθον εἰς φῶς δύο τάφοι 4ου αἰῶνος π.Χ. Ἐκ τοῦ τάφου Α προῆλθον τεμάχια πίθου μὲ ἀναγλύφους ζώνας, κύλιξ μὲ σειρὰν ἀνθεμίων, κώθων, λήκυθος μὲ μελανόμορφον παράστασιν ἀνδρὸς τρέχοντος μεταξὺ δύο ἑτέρων ἱσταμένων ὡς καὶ δύο πυξίδες. Ἐκ τοῦ τάφου Β προῆλθον ληκύθια μετ' ἀνθεμίων, πυξὶς μετὰ πώματος, δύο χαλκοῖ δακτύλιοι καὶ τεμάχια ψήφων ἐκ μάζης.

Ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ **Κνωσοῦ**, ἐκομίσθη κεφαλὴ γυναικείου πηλίνου εἰδωλίου ἑλληνικῶν χρόνων.

Ἀπὸ τοῦ «Κορώνη τὸν Μαγαρᾶν» τῆς περιοχῆς **Ἡρακλείου**, προῆλθε μυλόλιθος, ἑλληνικῶν χρόνων, ὡς καὶ τριπτήρ, τοῦ ὁποίου σῴζεται τὸ ἄνω μέρος, λεμβοειδοῦς σχήματος.

Εἰς τὸν **Ξειδᾶν** Πεδιάδος, ἔνθα ἡ ἀρχαία Λύττος, ἦλθον εἰς φῶς ἀργυροῦν νόμισμα Λύττου, ἑλληνικῶν χρόνων, εἰς ἀργυροῦς στατὴρ Κορίνθου, ἓν χαλκοῦν νόμισμα αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἓν μικρόν, χαλκοῦν νόμισμα μὲ παράστασιν πτηνῶν, ἓν χαλκοῦν, κολουροκωνικὸν ἀντικείμενον καὶ δύο ἐφθαρμέναι κεφαλαὶ ἑλληνικῶν εἰδωλίων.

Ἐκ τῶν **Ἁγίων Δέκα** ἐκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τεμάχιον κορμοῦ μαρμαρίνου εἰδωλίου καὶ τεμάχιον ἐκ τῆς κεφαλῆς μαρμαρίνου ἀγαλματιδίου, ἀμφότερα ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἐκ τοῦ **Καμηλάρη** προῆλθε μικρὰ γενειοφόρος κεφαλή, μαρμαρίνου ρωμαϊκοῦ ἀγάλματος, μετὰ περιδεδεμένης κόμης, ἀποκεκρουμένη τὸ δεξιὸν τμῆμα τοῦ μετώπου.

Εἰς **Γόρτυνα** εἰς τὸν ἀγρὸν Γαβαλετάκη, ἀνευρέθησαν εἷς ρωμαϊκὸς λύχνος, ἓν ὑάλινον ἀγγεῖον, μία πρόχους, τρία τεμάχια χαλκᾶ καὶ χαλκοῦν νόμισμα.

Εἰς **Κάτω Βάθειαν** κατὰ τὴν θέσιν Σώχωρα, εὑρέθησαν ρωμαϊκὸς λύχνος καὶ ληκύθιον μετ' αὐλακώσεων.

Εἰς τὸ **Ἴνι** Μονοφατσίου, εἰς θέσιν «Ἑλληνικά», εὑρέθησαν πέντε νομίσματα, ἓν ἀργυροῦν τοῦ Βεσπασιανοῦ καὶ τέσσαρα χαλκᾶ, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τρία ρωμαϊκὰ καὶ τὸ ἓν βυζαντινόν, ὡς καὶ ψῆφος στρογγύλη, πεπιεσμένη.

Εἰς τὴν **Πόμπιαν** εὑρέθη ἀργυροῦν νόμισμα τοῦ Δομιτιανοῦ εἰς καλὴν κατάστασιν.

Ἕτερον ἀργυροῦν νόμισμα αὐτοκρατορικῶν χρόνων εὑρέθη εἰς **Ἀνώγεια** Μυλοποτάμου.

Εἰς τὸν **Ζαρὸν** Καινουρίου, ἀνευρέθησαν χρυσοῦν νόμισμα Θεοδοσίου καὶ εἰς χαλκοῦς δακτύλιος.

Ἐκ τῆς περιοχῆς **Ἡρακλείου** προῆλθον δύο ρωμαϊκοὶ λύχνοι, εὑρεθέντες εἰς Ἅγιον Ἰωάννην.

Κατὰ τὰς ἐργασίας, τὰς γενομένας εἰς τὸ οἰκόπεδον Καψῆ ἐντὸς τῆς πόλεως **Ἡρακλείου**, ἦλθεν εἰς φῶς ἀγγεῖον μὲ σφαιρικὴν κοιλίαν καὶ εὐρυνόμενον πρὸς τὰ ἄνω μακρὸν λαιμόν, μεσαιωνικῶν χρόνων. Εἰς τὴν κοιλίαν, τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ καὶ εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ φέρει κυματοειδῆ διὰ ψήκτρας διακόσμησιν.

Εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς αὐτῆς πόλεως ἀνευρέθη πλὰξ ἐκ πωρολίθου μετ' ἀναγλύφου ἀτέχνου οἰκοσήμου καὶ ἐπιγραφῆς, ἐκ τῆς ὁποίας διακρίνεται εὐκρινῶς ἡ φράσις *ΤΟΝ ΑΦΟΡΙΣΜΟΝ τοῦ ΧΥ*. Ἡ πλὰξ αὕτη κατετέθη εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον.

Ἀριθμός τις ἀντικειμένων παρεδόθη εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ἐκ κατασχέσεων γενομένων ἐπὶ διαφόρων ἀτόμων. Οὕτω ἐπὶ τοῦ Κ. Γαϊτάνου κατεσχέθησαν τὰ ἑξῆς: Χαλκῆ μίτρα ἀρχαϊκῶν χρόνων, μετρίας διατηρήσεως, ἀκόσμητος, τμήματα ὑαλίνων ἀγγείων, ὑφαντικὰ βάρη, ζώδια, τμήματα εἰδωλίων ἐκ ΜΜ Ι ἱεροῦ Κορυφῆς, χαλκᾶ ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ νομίσματα, λίθινον σκεῦος μετὰ ποδὸς καὶ ἀργυροῦν νόμισμα Ρόδου.

Ἐπὶ τοῦ ἀλλοδαποῦ R. Piesen κατεσχέθη ἐν Ἡρακλείῳ καὶ παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον μινωϊκὸς κέρνος λίθινος, μὲ 6 κοιλότητας, ἀποκεκρουμένος τὰ δύο ἄκρα, προερχόμενος κατὰ τὸν ὡς ἄνω ἐκ Κνωσοῦ.

Ἡ ἀρχαιοπῶλις Ἰω. Παπαδάκη παρέδωσεν εἰς τὸ Μουσεῖον, κατόπιν προτάσεως τοῦ ἐλέγχοντος τὰς πωλήσεις Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰ. Σακελλαράκη, μίαν πηλίνην γεφυρόστομον πρόχουν, ἓν μόνωτον κύπελλον πήλινον καὶ μίαν πηλίνην προχοΐσκην, ἅπαντα ΜΜ Ι χρόνων.

Ἡ ἀρχαιοπῶλις Σοφία Μαυράκη παρέδωσε, κατόπιν προτάσεως τοῦ ὡς ἄνω Ἐπιμελητοῦ, ἓν δίωτον ἀγγεῖον ΠΜ Ι χρόνων, ἕνα γεωμετρικὸν ἀμφορέα, τὸ πρόσθιον τμῆμα εἰδωλίου, τὸ ἀριστε-

ρὸν ἥμισυ μαρμαρίνης κεφαλῆς ἀγάλματος παιδίσκης ἑλληνικῶν χρόνων καὶ μίαν χαλκῆν σφῦραν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ Χωροφυλακὴ **Μοιρῶν** παρέδωσε, τέλος, εἰς τὸ Μουσεῖον ἓν πήλινον εἰδώλιον ἱσταμένης γυναικός, στηριζομένης ἐπὶ ἑρμαϊκῆς στήλης, ἕνα ρωμαϊκὸν δακτύλιον ἐξ ὑάλου, μίαν χρυσῆν ψῆφον, δύο σφραγιδολίθους, μίαν χαλκῆν μάχαιραν μινωϊκῶν χρόνων, ἓν χρυσοῦν περίαπτον μετὰ τριφυλλοειδῶν κοσμημάτων καὶ μίαν χρυσῆν ψῆφον κυλινδρικήν, ἀμφότερα μινωϊκῶν χρόνων. Ταῦτα προέρχονται ἐκ κατασχέσεως.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Διὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἔργων στερεώσεως τῶν μεγάλων μινωϊκῶν ἀνακτόρων δὲν ἐξεδόθη ἐφέτος ἐπαρκὴς πίστωσις, λόγῳ τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως, καίτοι εἶχεν ὑποβληθῆ λεπτομερὲς πρόγραμμα ἐργασιῶν διὰ τοὺς χώρους Κνωσοῦ, Μαλίων καὶ Ἁγ. Τριάδος. Ἐκ τοῦ ἐκδοθέντος ποσοῦ, 175.000 δρχ. μόνον, διετέθησαν δρχ. 40.000 διὰ τὴν ἐπείγουσαν στερέωσιν τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου, τῶν ἔργων ἐκτελεσθέντων ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Νικ. Πλάτωνος. Τὸ ὑπόλοιπον ἐκ δρχ. 135.000 διετέθη κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Ὑπουργείου ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Στυλ. Παπαδάκη διὰ τὴν πληρωμὴν ὀφειλομένων ποσῶν δι' ἐργασίας στερεώσεως τῶν βυζαντινῶν καὶ μεσαιωνικῶν μνημείων Κρήτης.

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Προωθήθη ἡ διαδικασία ἀπαλλοτριώσεως τῆς δυτικῆς τάφρου τῶν τειχῶν τοῦ Χάνδακος διὰ τὴν ἀξιοποίησιν αὐτῆς, γενομένης καὶ ὑποβληθείσης εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Προεδρίας Κυβερνήσεως τῆς σχετικῆς ἐκτιμήσεως ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας ἐπιτροπῆς. Προωθήθη δὲ καὶ ἡ διαδικασία ἀπαλλοτριώσεων τῶν ἀκινήτων παρὰ τὸν Προμαχῶνα Μαρτινέγκο, εὑρισκομένη ἤδη εἰς τὴν τελικὴν φάσιν αὐτῆς.

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

Περὶ τὸ τέλος τοῦ λήξαντος ἔτους μετετέθη εἰς Ἀθήνας ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Στυλ. Παπαδάκη, ἀντικατασταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἐμμαν. Μπορμπουδάκη, τοποθετηθέντος εἰς Ρέθυμνον, ἀλλ' ὁρισθέντος ὅτι θέλει ἑδρεύει εἰς Ἡράκλειον.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1965 ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἰ. Σακελλαράκη, ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι, ἔρευναι καὶ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων εἰς τὰς Ἀρχάνας καὶ τὸ Ἡράκλειον τῆς κεντρικῆς Κρήτης καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον (Τουρτούλους), τὴν Ἄνω Ζάκρον, τὴν Μαρωνιά, τὴν Μυρσίνην, τὴν Νέαν Πραισὸν (Βαβέλους) καὶ τοὺς Σκλάβους τῆς Ἀνατ. Κρήτης.

ΑΡΧΑΝΑΙ

Εἰς τὰς Ἀρχάνας συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1965 μικραὶ σκαφικαὶ ἐργασίαι καὶ περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων[1]. Ἠρευνήθησαν οὕτω τμῆμα τῶν μινωϊκῶν νεκροταφείων εἰς τὴν θέσιν Φουρνὶ καὶ μὲ ἀφορμὴν οἰκοδομικὰς ἐργασίας σημεῖά τινα εἰς τὰς θέσεις Τροῦλλος καὶ Ἀκρόπολη.

Φουρνὶ

Εἰς τὸν λόφον Φουρνί, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται βορειοδυτικῶς τῆς κωμοπόλεως, εἰς τοὺς βορειοανατολικοὺς πρόποδας τοῦ Γιούχτα, εἶχεν ἐπισημανθῆ ἀπὸ τοῦ 1964 ἡ ὕπαρξις νεκροταφείου ΥΜ ΙΙΙ α χρόνων, τοῦ ὁποίου εἰς θαλαμωτὸς τάφος, τὸ πρῶτον ἀσφαλὲς παράδειγμα κενοταφείου εἰς Κρήτην, ἀπεδείχθη λίαν σημαντικὸς διὰ τὴν ἔρευναν[2].

Κατὰ τὸ 1965 ἠρευνήθη τὸ τμῆμα τοῦ λόφου τὸ κείμενον βορειοδυτικῶς τοῦ κενοταφείου, σχεδὸν ἐπὶ τῆς κορυφῆς. Ἐνταῦθα ἀνευρέθησαν ἓν ὀστεοφυλάκιον ΠΜ ΙΙΙ - ΜΜ Ι α χρόνων καὶ δύο θολωτοὶ τάφοι[3].

Ὀστεοφυλάκιον

Ἀνεσκάφη τμῆμα μόνον τοῦ ὀστεοφυλακίου[4], τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν ἐπιμήκων διαμερισμάτων, προσανατολισμένων ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Τὸ ἓν τούτων ἦτο ἐντελῶς κενόν. Εἰς τὰ ἄλλα δύο ὅμως εὑρέθη μέγας ἀριθμὸς κρανίων καὶ ἐλάχιστα

1. Διὰ τὰς παλαιοτέρας ἐρεύνας εἰς τὰς Ἀρχάνας βλ. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 557 κ.ἑ.

2. Ἰ. Α. Σακελλαράκη, Ὑστερομινωϊκὸ κενοτάφιο στὶς Ἀρχάνες, ΑΔ 20 (1965): Μελέται, σ. 110 κ.ἑ.

3. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο καὶ πάλιν μὲ τὴν πρόθυμον συμβολὴν τῆς Περιηγητικῆς Λέσχης Ἀρχανῶν καὶ τοῦ φιλαρχαίου προέδρου της κ. Ἐμμαν. Καλοχριστιανάκη. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν συμμετέσχον αἱ ἀρχαιολόγοι κ. Ἔφη Σακελλαράκη καὶ δ. Λιάνα Παρλαμᾶ. Τὴν τεχνικὴν ἐπίβλεψιν εἶχον οἱ κκ. Ἐλ. Συναδινάκης καὶ Ἀν. Παπαδάκης, φύλακες ἀρχαιοτήτων καὶ οἱ Ἀλ. Παπαδάκης καὶ Ἀν. Καροῦσος, τεχνῖται τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου.

4. Συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ φύλακος ἀρχαιοτήτων κ. Ἐλ. Συναδινάκη, ἐκ τοῦ ὀστεοφυλακίου προέρχεται τὸ χαλκοῦν ἐγχειρίδιον (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2467), τὸ ὁποῖον παρέδωσε παλαιότερον (Κρητ. Χρον. ΙΑ' (1957), σ. 339) καὶ εἶχεν ὑποτεθῆ (Ἰ. Α. Σακελλαράκη, ἔ. ἀ.), ὅτι προέρχεται ἐκ τάφου.

σποραδικὰ ὀστᾶ. Κατεμετρήθησαν συνολικῶς 196 κρανία, πολλὰ τῶν ὁποίων ἐσώθησαν εἰς καλὴν κατάστασιν, ἀποτεθειμένα εἰς τὸ δάπεδον (Πίν. 438 α), εἰς ἀγγεῖα (Πίν. 438 β) καὶ κατὰ τὸ ἀνώτερον τμῆμα εἰς σαρκοφάγους (Πίν. 439 α) ἢ πίθους (Πίν. 439 β)[5]. Τὰς ἀποθέσεις τῶν κρανίων συνώδευσαν καί τινα κτερίσματα. Ὀλίγα λίθινα ἀγγεῖα[6] καὶ χαλκᾶ ἀντικείμενα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ εἰς δακτύλιος, ἓν περιδέραιον ἀποτελούμενον κυρίως ἐκ δισκοειδῶν ψήφων στεατίτου μετὰ χαλκοῦ κρίκου κατὰ τὸ κέντρον (Πίν. 440 α) καί τινα ἐλεφάντινα περίαπτα. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἐσημειώθη ἡ ὕπαρξις θαλασσίων ὀστρέων[7].

Τὸ σημαντικώτερον εὕρημα τοῦ ὀστεοφυλακίου ἦσαν αἱ σφραγῖδες, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν μίαν μοναδικὴν[8] διὰ τὴν Β. πλευρὰν τῆς Κρήτης συλλογήν, τόσον εἰς ἀριθμόν, ὅσον καὶ εἰς ἐκτέλεσιν. Ἐκ τῶν δεκαὲξ ἀνευρεθεισῶν σφραγίδων αἱ δεκατέσσαρες εἶναι ἐλεφάντιναι (Πίν. 440 β), τινὲς τῶν ὁποίων φέρουν ἱερογλυφικά[9]. Μία μοναδικὴ σφραγὶς (Πίν. 441 α) σχήματος πεπλατυσμένου παραλληλεπιπέδου, μετὰ κυλινδρικῆς τετρημένης ἀπολήξεως, φαίνεται ὅτι ἐφέρετο καὶ ὡς περίαπτον. Ἑκάστη πλευρά της διαιρεῖται εἰς τρία σφραγιστικὰ πεδία, συνολικῶς δὲ ἔχει δεκατέσσαρα σφραγιστικὰ πεδία, διότι φέρει παραστάσεις τόσον εἰς τὴν βάσιν, ὅσον καὶ εἰς τὴν κορυφήν. Ἑτέρα κυλινδρικοῦ σχήματος σφραγὶς φέρει κατὰ τὴν μίαν τῶν σφραγιστικῶν ἐπιφανειῶν, σιγμοειδεῖς σπεῖρας (Πίν. 441 β) καὶ εἰς τὴν ἑτέραν τέσσαρας αἰγάγρους, τὰ κέρατα τῶν ὁποίων συμπλέκονται κατὰ τὸ κέντρον (Πίν. 441 γ). Σημαντικὴ τέλος διὰ τὰς σχέσεις πρὸς τὴν Αἴγυπτον εἶναι μία πλαστικὴ σφραγὶς εἰς σχῆμα μυίας[10] καὶ εἰς σκαραβαῖος.

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ ὀστεοφυλακίου ἔδωσε τυπικὰ δείγματα ΠΜ ΙΙΙ - ΜΜ Ι α χρόνων. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι δύο πήλινα ἀναθηματικὰ προσωπεῖα[11] τοῦ τύπου τῶν λεγομένων Sheep Bell.

5. Τὸ ἔθιμον τῆς διαφυλάξεως μόνον τῶν κρανίων εἶχε διαπιστωθῆ παλαιότερον καὶ εἰς Μεσαράν (St. Xanthudides, The Vaulted Tombs of Messara, σ. 7).

6. Ἡ ἀπουσία τῶν λιθίνων ἀγγείων εἶχε παρατηρηθῆ καὶ ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδην εἰς τὸν τάφον τοῦ Πύργου, ΑΔ 4 (1918) σ. 166.

7. Βλ. BSA VIII (1901 - 2) σ. 296, X (1903 - 4) σ. 197.

8. J. Pendlebury, The Archaeology of Crete, σ. 87.

9. E. Grumach - J. Sakellarakis, Kadmos V (1966) σ. 109 κ.ἑ.

10. S. Marinatos, Studies presented to David M. Robinson, I σ. 129.

11. N. Platon, Mel. Picard II, σ. 833 κ.ἑ. Εἰς τὰς Ἀρχάνας εἶχεν ἀνευρεθῆ τυχαίως ἓν ἀκόμη ἀναθηματικὸν προσωπεῖον.

Θολωτὸς τάφος Α'

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν καὶ Β. τοῦ ὀστεοφυλακίου, εἰς τὸν ἀμπελῶνα τοῦ Κ. Κιαγιαδάκη ὑπῆρχε μία μικρὰ κτιστὴ «καλύβα» (Πίν. 442 α), ὁρατὴ καὶ ἀπὸ τὴν κεντρικὴν ὁδικὴν ἀρτηρίαν Ἡρακλείου - Ἀρχανῶν. Ἁπλῆ ἐπίσκεψις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σπηλαιώδους τούτου καταφυγίου ἔδειξεν ὅτι ἐπρόκειτο διὰ τὸ ἀνώτερον τμῆμα ἑνὸς θολωτοῦ τάφου, τοῦ ὁποίου μικρὸν τμῆμα ἄνωθεν τοῦ ὑπερθύρου, εἶχε καταρρεύσει, εἶχε προχείρως διασκευασθῆ ὑπὸ τῶν χωρικῶν καὶ ἡ θόλος εἶχεν ἐπιχωσθῆ μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ ὑπερθύρου[12]. Ἡ ἐπακολουθήσασα σκαφὴ ἔδειξεν ὅτι ὁ τάφος ἔχει εἰς μικρογραφίαν τὴν κάτοψιν τῶν λεγομένων θησαυρῶν τοῦ Μινύου[13] καὶ τοῦ Ἀτρέως[14], ἀποτελεῖται δηλαδὴ ἐκ τοῦ δρόμου, τοῦ ὁποίου ἠρευνήθη μικρὸν τμῆμα, τῆς θόλου καὶ ἑνὸς πλευρικοῦ δωματίου, λαξευτοῦ εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου[15].

Ἡ θόλος ἦτο συλημένη, πλὴν μικροῦ τμήματος παρὰ τὴν θύραν ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ πλευρικὸν δωμάτιον. Ἡ θύρα αὕτη ἀνευρέθη ἐκτισμένη (Πίν. 442 β). Μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ φράγματος, κατὰ τὸ ἀνώτερον τμῆμα, εὑρέθη τὸ κρανίον ἑνὸς ταύρου (Πίν. 443 α).

Εἰς τὸ πλευρικὸν δωμάτιον εἶχε γίνει μόνον μία ταφὴ ἐντὸς λάρνακος (Πίν. 443 β) γυναικός, ἐὰν κρίνῃ τις ἐκ τῶν κτερισμάτων. Ἐλάχιστα λείψανα τοῦ σκελετοῦ ἀνευρέθησαν, ἀρκετὰ ὅμως διὰ νὰ προσδιορίσουν τὴν θέσιν του. Ἡ νεκρά, ἐνδεδυμένη διὰ ποδήρους ἐσθῆτος, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχον ραφῆ χρυσᾶ κοσμήματα, ἀπετέθη ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ πλευροῦ της, ὁμοῦ μετὰ τῶν περισσοτέρων κοσμημάτων της, χρυσῶν περιδεραίων (Πίν. 444 α), ἑτέρου ἐκ σαρδίου, τριῶν χρυσῶν δακτυλίων (Πίν. 444 α), μιᾶς σφραγῖδος

12. Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρεται ὅτι μία οἰκογένεια διέμεινεν ἐκεῖ κατὰ τὴν γερμανικὴν κατοχήν. Ἴσως τὸ ἐσωτερικῶς ὁρατὸν τμῆμα τῆς θόλου τοῦ τάφου, ἔδωσε, μὲ τὸν ἐκφορικὸν τρόπον τῆς λιθοδομῆς του, ὁ ὁποῖος συνηθίζεται εἰς κρητικοὺς φούρνους, τὸ ὄνομά του καὶ εἰς τὸν λόφον. Τὴν παρατήρησιν ὀφείλω εἰς τὸν Ἔφορον Ἀρχαιοτήτων κ. Στ. Ἀλεξίου.

13. Perrot - Chipiez, Histoire de l' art dans l'Antiquité, VI, σ. 434 κ.ἑ., εἰκ. 160.

14. A. J. B. Wace, Mycenae, σ. 28 κ.ἑ., πίν. 5.

15. Ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου εὑρίσκονται τὰ πλευρικὰ δωμάτια εἰς τοὺς θαλαμωτοὺς τάφους ΙΙΙ, XXVI, XXXIII τῆς Προσύμνης (C. Blegen, Prosymna, σ. 180, 93, 104, ἀντιστοίχως) καὶ εἰς τὸν τάφον Ι τῶν Μυκηνῶν (ΑΕ 1888, σ. 129). Ἡ ἀκανόνιστος διάταξις τοῦ πλευρικοῦ δωματίου τοῦ τάφου Α΄ τῶν Ἀρχανῶν ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ τάφου 27 τῶν Μυκηνῶν (ἔ.ἀ. σ. 145, σχέδ. 6).

(Πίν. 444 β) καὶ δύο μικρῶν χρυσῶν κιβωτιδίων.

Περὶ καὶ ὑπὸ τὴν σαρκοφάγον εἶχον τοποθετηθῆ πολλὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα[16] (Πίν. 445 α), ἓν λίθινον, χαλκοῦν κάτοπτρον μετ' ἐλεφαντίνης ἀναγλύφου λαβῆς (Πίν. 445 β) καὶ τινα πήλινα ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦν τὴν ταφὴν εἰς τοὺς ΥΜ ΙΙΙ α χρόνους. Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ δωματίου εἶχον ἀποτεθῆ πολλὰ περιδέραια ἐξ ὑαλομάζης (Πίν. 446 α) καὶ δύο ἀκόμη χρυσοῖ δακτύλιοι (Πίν. 444 α). Τέλος ἔμπροσθεν τῆς σαρκοφάγου καὶ παρὰ τὴν θύραν ἀνευρέθη ἓν μοναδικὸν εἰς διατήρησιν σύνολον ἐξ ὀγδοήκοντα ἑπτὰ ἐλεφαντίνων τεμαχίων, σωθὲν εἰς ἀρίστην κατάστασιν, λόγῳ καὶ τῆς ἐπιμελοῦς ἐρεύνης. Τρεῖς μεγάλαι (Πίν. 446 β) καὶ δεκαοκτὼ μικραὶ ἐλεφάντιναι ἀσπίδες ἐπὶ πλακιδίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶχον τεθῆ κιονοειδῆ στελέχη καὶ ῥόδακες, ἀπετέλουν, ὡς κατεδείχθη ἐκ τῆς μελέτης, ἐπένδυσιν προσθίας πλευρᾶς ὑποποδίου, ἀντιστοίχου τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς πινακίδας τῆς γραμμικῆς Β' γραφῆς, δύο δὲ κεφαλαὶ πολεμιστῶν, εὑρεθεῖσαι ἔνθεν καὶ ἔνθεν, ἐκόσμουν τὰς προσθίας ὄψεις τῶν λαβῶν τοῦ ἐπίπλου[17].

Διὰ πρώτην φορὰν ἀνευρίσκεται εἰς Κρήτην ἀδιατάρακτος ταφὴ ἐντὸς θολωτοῦ τάφου, διὰ τοῦτο δέ, τόσον αἱ ἀνασκαφικαὶ παρατηρήσεις, ὅσον καὶ τὰ εὑρήματα εἶναι λίαν σημαντικά, κυρίως διὰ τὴν μελέτην τῆς μινωϊκῆς - μυκηναϊκῆς θρησκείας. Ἡ νεκρά, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς βασιλικὸν γένος, φαίνεται ὅτι εἶχε συγχρόνως καὶ ἱερατικόν τι ἀξίωμα, ὡς δεικνύουν οἱ δακτύλιοι, τοὺς ὁποίους ἔφερε. Ὁ εἷς, κειμήλιον παλαιοτέρων χρόνων, κοσμεῖται διὰ σκηνῆς λατρείας. Οἱ τέσσαρες ἄλλοι φέρουν ὀκτωσχήμους ἀσπίδας, αἱ ὁποῖαι συναντῶνται καὶ πάλιν εἰς τὸν σφραγιδόλιθον καὶ εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ ὑποποδίου. Τὸν αὐτὸν διπλοῦν χαρακτῆρα της, τῆς βασιλίσσης ἢ πριγκιπίσσης - ἱερείας δεικνύει τέλος ἡ θυσία τοῦ ταύρου[18].

Θολωτὸς τάφος Β'

Ν. τοῦ θολωτοῦ τάφου Α' καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν καὶ Α. τοῦ ὀστεοφυλακίου ἠρευνήθη τμῆμα δευτέρου θολωτοῦ τάφου. Ἀνεσκάφη τὸ ἐσωτερικὸν ἑνὸς ὀρθογωνίου δωματίου[19], τὸ ὁποῖον εἶναι ἀσφαλῶς πλευρικὸν δωμάτιον θολωτοῦ τάφου. Τοῦτο ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὴν θόλον διὰ θύρας, ἡ ὁποία ἀνοίγεται εἰς τὸ Β. τμῆμα τοῦ Α. τοίχου. Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι εἰς ἀρκετὰ σημεῖα ἐσωτερικῶς σῴζονται ἴχνη λευκοῦ κονιάματος.

Ἐλάχιστα τῶν κτερισμάτων εἶχον διαφύγει τῆς προσοχῆς τῶν συλητῶν. Ἀνευρέθησαν ψῆφοι ἐκ φαγεντιανῆς, διάφορα ἐλεφάντινα τεμάχια, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ κιονίσκοι[20], οἵτινες ἀνευρίσκονται διὰ πρώτην φορὰν εἰς Κρήτην καὶ εἰς σφραγιδόλιθος ἐξ ἀχάτου μετὰ παραστάσεως ἀγελάδος θηλαζούσης τὸ νεογνόν της.

Τροῦλλος

Εἰς τὴν συνοικίαν Τροῦλλος, ΝΔ. τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ καθηγητοῦ Μαρινάτου[21], κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Δήμου Ἀρχανῶν διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀγωγοῦ ὕδατος εἰς μίαν τῶν ὁδῶν τῆς κωμοπόλεως, ἀνεφάνησαν σχεδὸν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μερικὰ ἴχνη μινωϊκῶν τοίχων, τὰ ὁποῖα, ὡς ἔδειξεν ἡ περιωρισμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία ἐγένετο μὲ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἔφης Σακελλαράκη, ἦσαν τὰ λείψανα μιᾶς οἰκίας ΥΜ Ι χρόνων[22] (Πίν. 447 α - β).

Τὸ τμῆμα τῆς οἰκίας, τὸ ὁποῖον ἠρευνήθη, ἔχει πέντε δωμάτια καὶ μίαν αὐλὴν ἢ φωταγωγόν. Ἡ εἴσοδος εὑρίσκεται εἰς τὸ ΒΔ. τμῆμα καὶ ὁλόκληρον τὸ συγκρότημα ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. Μερικοὶ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ λαξευμένων πωρολίθων, ἐνῷ εἰς ἄλλους διακρίνονται ἐν μέσῳ τῆς ἀργολιθοδομῆς τὰ ἴχνη ξυλοδεσιῶν (Πίν. 447 α). Εἰς μίαν περίπτωσιν ἐσημειώθη ἡ ὕπαρξις διαχωρίσματος ἐξ ὀπτοπλίνθων μετὰ ξυλοδεσιᾶς.

Εἰς μίαν γωνίαν τῆς πλακοστρώτου αὐλῆς, μία μεγάλη, ὀρθογωνίου σχήματος, πλὰξ καλύπτει ἕνα ἀγωγόν, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἡ οἰκία, ἡ ὁποία θὰ εἶχε καὶ δεύτερον ὄροφον, φαίνεται ὅτι κατεστράφη ἀπὸ πυρκαϊάν, τῆς ὁποίας τὰ ἴχνη ἦσαν ὁρατὰ εἰς πολλὰ σημεῖα.

Πολὺ σημαντικὴ ἦτο ἡ κεραμεική, ἡ ὁποία

16. Ἀνάλογα εἰς τὸν λεγόμενον τάφον τῆς τριποδικῆς ἑστίας, εἰς τὴν Κνωσόν. A. Evans, Prehistoric Tombs of Knossos, σ. 39 κ.ἑ., πίν. LXXXIX.

17. Ἰ. Ἀ. Σακελλαράκη, Ἐλεφαντοστᾶ ἐκ τῶν Ἀρχανῶν, (ἀνακοίνωσις γενομένη εἰς τὸ Α' Συνέδριον τῶν Μυκηναϊκῶν Σπουδῶν ἐν Ρώμῃ, ἐν ἔτει 1967).

18. Ἰ. Ἀ. Σακελλαράκη. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς σημειωθείσης εἰς Ἀρχάνας ΥΜ ΙΙΙ θυσίας ταύρου (ἀνακοίνωσις γενομένη εἰς τὸ Β' Κρητολογικὸν Συνέδριον Χανίων).

19. Πρβλ. ΑΔ 2 (1916) σ. 171 κ.ἑ. εἰκ. 1 διὰ τὸ σχῆμα τοῦ τάφου τῶν Δαμανίων.

20. Βλ. σημ. 17.

21. ΠΑΕ 1956, σ. 223.

22. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο διὰ προθύμου χρηματοδοτήσεως τοῦ Δήμου Ἀρχανῶν, κατόπιν σχετικῆς εἰσηγήσεως τοῦ φιλαρχαίου Δημάρχου κ. Εὐ. Ἀγογγλωσάκη. Τὴν τεχνικὴν ἐπίβλεψιν εἶχον καὶ πάλιν οἱ κκ. Ἐ. Συναδινάκης, φύλαξ ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀ. Καροῦσος, τεχνίτης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου.

εὑρέθη εἰς διάφορα τμήματα τῆς οἰκίας. Ἀνευρέθησαν πολλὰ κύπελλα καὶ μερικὰ μεγάλα ἀγγεῖα ἐξαιρέτου κατασκευῆς, ὅπως μία πρόχους μετὰ σπειροειδοῦς διακοσμήσεως. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἓν λίθινον φωλεόσχημον ἀγγεῖον, ἀρκετὰ τεμάχια ἑτέρων λιθίνων ἀγγείων, ἓν χαλκοῦν ἐγχειρίδιον καὶ μία τριχολαβίς.

Δυστυχῶς τὸ τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη, ἐκαλύφθη καὶ πάλιν διὰ χώματος.

Ἀκρόπολη

Εἰς τὴν θέσιν Ἀκρόπολη, παραπλεύρως τοῦ Εἰρηνοδικείου τῶν Ἀρχανῶν, μὲ τὴν ἀφορμὴν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἰ. Νικηφοράκη, ἀνεσκάφη μικρὸν τμῆμα οἰκίας ρωμαϊκῶν χρόνων.

Τῆς οἰκίας ταύτης ἠρευνήθη κυρίως τμῆμα κείμενον μεταξὺ δύο παραλλήλων τοίχων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Ὁ νότιος τούτων ἔχει μῆκος 4 μ. καὶ προχωρεῖ ἀκόμη περαιτέρω πρὸς Α., κάτωθεν τῆς οἰκίας τῆς Μ. Καπετανάκη. Παρὰ τὸν τοῖχον τοῦτον, εἰς τὸ ΝΑ. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, ἀνευρέθη εἰς τὴν θέσιν του εἰς σφαιρικὸς πίθος, ὕψ. 1 μ.

Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπροχώρησεν εἰς βάθος, διότι ὁ χῶρος ἦτο περιωρισμένος καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος καταρρεύσεως τῶν συγχρόνων κτηρίων, τὰ ὁποῖα τὸν περιβάλλουν. Εἶναι πιθανὸν ὅμως νὰ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παλαιότερα στρώματα μινωϊκῶν χρόνων, διότι ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τὴν Τουρκογειτονιὰ[23] καὶ τὸν Τροῦλλον δὲν εἶναι μεγάλη. Εἰς τὴν θέσιν Ἀκρόπολη πάντως φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε μία ἐκτεταμένη ἐγκατάστασις κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, διότι καὶ παλαιότερον εἶχον ἐρευνηθῆ οἰκοδομήματα ἀναγόμενα εἰς τοὺς χρόνους τούτους[24].

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

Εἰς τὸ Ἡράκλειον ἐγένοντο δύο κατασχέσεις ἀρχαιοτήτων ἐπὶ τῶν Κ. Γαϊτάνου καὶ Στυλ. Λουλουδάκη[25].

Κατάσχεσις Κ. Γαϊτάνου

Ἐπὶ τοῦ Κ. Γαϊτάνου, κατοίκου Ἡρακλείου, κατεσχέθησαν μία χαλκῆ μίτρα, δώδεκα χαλκᾶ νομίσματα, ἓν λίθινον ἀγγεῖον, δεκαπέντε τμήματα εἰδωλίων καί τινα ἀκόμη μικροαντικείμενα.

23. Βλ. σημ. 1.

24. Πλησίον τοῦ οἰκοπέδου Νικηφοράκη. Κρητ. Χρον. ΙΑ΄ (1957), σ. 329 - 330. Λείψανα ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνευρέθησαν καὶ εἰς θέσιν Ρυάκι, Κρητ. Χρον. ΙΒ΄ (1958) σ. 479.

25. Πρβλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 554, 561.

Ὁ αὐτὸς παρέδωκε τεμάχια δύο πίθων ἀρχαϊκῶν χρόνων, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἀφρατί. Ὁ εἷς πίθος ἔχει παράστασιν σφιγγῶν (Πίν. 448 α) καὶ ὁ ἕτερος γυμνῆς ποτνίας θηρῶν (Πίν. 448 β).

Κατάσχεσις Στυλ. Λουλουδάκη

Ἐπὶ τοῦ Στυλ. Λουλουδάκη, κατοίκου Μοιρῶν, κατεσχέθησαν 35 ἀργυρᾶ δίδραχμα, κυρίως Κρητικῶν πόλεων: ἓν νόμισμα τοῦ Ἄργους (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2143), ὀκτὼ τῆς Γόρτυνος[26] (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2152 - 2159), ἓν τῆς Δικτύννης[27] (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2174), ἓν τῆς Κνωσοῦ[28] (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2144), πέντε τῆς Κορίνθου (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2145 - 2149), δύο τῆς Κυρήνης (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2150 - 2151), δύο τῆς Λύττου[29] (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2164 - 2165), δύο τῆς Πραισοῦ[30], (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2170 - 2171), δύο τῆς Ραύκου[31] (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2172 - 2173), ὀκτὼ τῆς Φαιστοῦ[32] (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2160 - 2163, 2166 - 2169) καὶ τρία ἀγνώστων πόλεων (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2175 - 2177).

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΤΟΥΡΤΟΥΛΟΙ)

Εἰς τὸ χωρίον τῆς Σητείας Ἅγιος Γεώργιος (Τουρτοῦλοι)[33] κατεσχέθησαν ἐπὶ ἀρχαιοκαπήλων δύο σαρκοφάγοι καὶ δεκαπέντε ἀγγεῖα ΥΜ ΙΙΙ χρόνων[34]. Διὰ τῶν ἐρευνῶν, αἵτινες ἐγένοντο εἰς τὴν περιοχήν, ἐβεβαιώθη ὅτι τὰ κατασχεθέντα ἀνευρέθησαν εἰς ἓν νεκροταφεῖον κείμενον εἰς τὴν θέσιν Βόλακας, Β. τοῦ χωρίου. Μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία ἐγένετο ἐξ ἄλλου εἰς τὴν θέσιν Ἀμμουδόπλακα, ἔδειξε τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἄλλου

26. Ἀνὰ δύο τῶν τύπων J. Svoronos, Numismatique de la Crète Ancienne, πίν. XIII 4, 10, XIV 11.

27. Τοῦ τύπου Svoronos, ἔ.ἀ., πίν. XXXIII, 23.

28. Τοῦ τύπου Svoronos, ἔ.ἀ., πίν. V, 15.

29. Τοῦ τύπου Svoronos, ἔ.ἀ., πίν. XXI, 14.

30. Τῶν τύπων Svoronos, ἔ.ἀ., πίν. XXVII, 11, 22.

31. Τοῦ τύπου Svoronos, ἔ.ἀ., πίν. XXIX, 11.

32. Ἀνὰ τέσσαρα τοῦ τύπου Svoronos, ἔ. ἀ., πίν. XXIII 8. Τὰ ὑπόλοιπα τῶν τύπων Svoronos, ἔ. ἀ., πίν. XXIII, 2, 17, XXIV 24, XXV 1.

33. Ἡ μετονομασία ἐγένετο παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τῆς Ε.Κ.Ι.Μ., ἡ ὁποία δι' ὑπομνήματος ἐχαρακτήρισε τὸ ὄνομα Τουρτοῦλοι ὡς προελληνικόν. Κρητ. Χρον. Ι (1956) σ. 402.

34. Διὰ διάφορα εὑρήματα ἐκ τῶν Τουρτούλων βλ. Pendlebury ἔ. ἀ., σ. 326, Κρητ. Χρον. ΙΓ΄ (1959) σ. 899. Διὰ τὴν νεοανακτορικὴν ἀγροικίαν τῶν Τουρτούλων βλ. ἔ. ἀ. ΙΔ΄ (1960) σ. 513 κ. ἑ. καὶ ΠΑΕ 1960.

ΥΜ τάφου καὶ δύο θολωτῶν τάφων γεωμετρικῶν χρόνων[35].

Κατάσχεσις Ἐμμ. Παπαδάκη καὶ Ἐμμ. Ἐλπιδοφόρου

Ἐκ τῆς κατασχέσεως ταύτης προέρχονται μία σαρκοφάγος, τέσσαρες ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι καί τινα τεμάχια κρανίου.

α) Σαρκοφάγος λουτηροειδὴς μετὰ τεσσάρων ὁριζοντίων λαβῶν, πλατέος χείλους καὶ πλαστικῆς ταινίας κάτωθεν τούτου. Ἐσωτερικῶς διακοσμεῖται κάτωθεν τοῦ χείλους διὰ ταινίας καὶ εἰς ἑκάστην πλευρὰν δι' ἑνὸς ἰχθύος, ὁ ὁποῖος περιβάλλεται ἐκ συστάδων λοξῶν γραμμῶν. Ἐξωτερικῶς, κάτωθεν τοῦ χείλους κυματοειδὴς γραμμὴ καὶ εἰς τὰς δύο μακρὰς πλευρὰς ἐσχηματοποιημένοι ὀκτάποδες[36]. Μῆκ. 1, πλάτ. 0,67, ὕψ. 0,46 μ.

β) Ψευδόστομος ἀμφορίσκος, ἀκέραιος. Διακοσμεῖται δι' ἐσχηματοποιημένου ὀκτάποδος. Ὕψ. 0,22, μεγ. διάμ. 0,20 μ.

γ) Ὅμοιος, εἰς τρία τεμάχια. Ὕψ. 0,26, μεγ. διάμ. 0,21 μ.

δ) Ὅμοιος, ἀκέραιος. Ὕψ. 0,13 διάμ. 0,11 μ.

ε) Τεμάχιον ἐκ τοῦ ἀνωτέρου τμήματος ψευδοστόμου ἀμφορίσκου.

Κατάσχεσις Ἀν. Περάκη καὶ Μιχ. Φυγετάκη

Ἐκ τῆς κατασχέσεως ταύτης προέρχονται μία σαρκοφάγος καὶ δώδεκα ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ὀκτὼ εἶναι ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι.

α) Σαρκοφάγος λουτηροειδὴς μετὰ τεσσάρων ὁριζοντίων λαβῶν καὶ πλατέος χείλους. Ἐξωτερικῶς διακοσμεῖται δι' ἐσχηματοποιημένων ὀκταπόδων. Μῆκ. 1.10, πλάτ. 0,65, ὕψ. 0,41 μ.

β) Ψευδόστομος ἀμφορίσκος, ἀκέραιος. Διακοσμεῖται κατὰ μὲν τὸ σῶμα διὰ ταινιῶν, κατὰ δὲ τὸν ὦμον διὰ συστάδων ὁμοκέντρων τμημάτων κύκλου. Ὕψ. 0,13, διάμ. 0,10 μ.

γ) Ὅμοιος ἀκέραιος. Ὕψ. 0,12, διάμ. 0,10 μ.

δ) Ὅμοιος, ἐλλιπὴς κατὰ τμῆμα τοῦ στομίου. Ὕψ. 0,11, διάμ. 0,08 μ.

ε) Ὅμοιος, ἐλλιπὴς κατὰ τμῆμα τῆς κοιλίας. Ὕψ. 0,13, διάμ. 0,11 μ.

ς') Ὅμοιος, ἀκέραιος. Ὕψ. 0,10, διάμ. 0,09 μ.

ζ) Ὅμοιος, ἐλλιπὴς κατὰ τμῆμα τῆς κοιλίας. Ὕψ. 0,10, διάμ. 0,085 μ.

η) Ὅμοιος εἰς τεμάχια. Ὕψ. 0,10, διάμ. 0,08 μ.

θ) Ὅμοιος. Ὕψ. 0,11, διάμ. 0,09 μ.

ι) Προχοΐσκη. Ὕψ. 0,10, διάμ. 0,07 μ.

ια) Κύπελλον μετὰ γεφυροστόμου προχοῆς, ἀκέραιον. Ὕψ. 0,05, διάμ. χείλ. 0,08 μ.

ιβ) Δίωτον κύπελλον, ἀκέραιον. Ὕψ. 0,08, διάμ. χείλ. 0,10 μ.

ιγ) Κάλαθος ἀκέραιος, μετὰ δύο πλεκτῶν, ὁριζοντίων καὶ ὑπερυψωμένων λαβῶν. Διάμ. 0,215, ὕψ. 0,15 μ.

Βόλακας

Τὸ ΥΜ νεκροταφεῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ὁμωνύμου λόφου. Κατὰ καιροὺς ἔχουν συληθῆ ἐννέα θαλαμωτοὶ τάφοι (Α' - Θ'). Ἐκ τούτων οἱ πέντε (Α' - Ε') ἐσυλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων προσφάτως καὶ εἰς τούτους ἀνευρέθησαν αἱ σαρκοφάγοι καὶ τὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα κατεσχέθησαν[37]. Ἕτερος τάφος (ΣΤ') ἐσυλήθη πρὸ δύο ἐτῶν καὶ τέλος τρεῖς ἄλλοι (Ζ' - Θ') πρὸ δέκα περίπου ἐτῶν[38]. Οἱ τάφοι ἔχουν σκαφῆ κατὰ συστάδας. Μία συστάς, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ λόφου, ἀποτελεῖται ἐκ πέντε τάφων (Α' - Ε')[39]. Ὁ τάφος ΣΤ' εὑρίσκεται 10 μ. βορειοδυτικῶς, ὁ Ζ' 17 μ. νοτιοδυτικῶς καὶ τέλος οἱ τάφοι Η' - Θ' εὑρίσκονται 12 μ. νοτιοδυτικῶς τῆς συστάδος τῶν τάφων Α' - Ε'.

Τομαί, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς διάφορα καίρια σημεῖα, δὲν ἔδειξαν τὴν ὕπαρξιν ἄλλων τάφων. Δυστυχῶς οἱ συληταὶ εἶχον διαταράξει τὰ πάντα, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα περισυλλογὴ ἦτο περιωρισμένη.

Ἅπαντες οἱ τάφοι εἶναι κοινοὶ θαλαμωτοὶ καὶ ἔχουν σκαφῆ εἰς τὸν μαλακὸν βράχον. Τὸ σχῆμα

35. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν συμμετέσχεν ἐπίσης ὁ κ. Κ. Νικάκης, τεχνίτης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Ἅπαντα τὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Εἰς τὴν κατάθεσίν των ἐκεῖ ὀφείλονται αἱ ἀτελεῖς περιγραφαί, ἡ ἔλλειψις φωτογραφιῶν καὶ ἡ ἐν γένει δυσκολία τῆς μελέτης.

36. Παρομοία σαρκοφάγος εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐκ Σκλάβων. Διὰ μίαν δευτέραν βλ. σημ. 37. Οἱ ὀκτάποδες εἶναι θέμα λίαν σύνηθες εἰς τὰς ἐξωτερικὰς πλευρὰς κιβωτιοσχήμων καὶ λουτηροειδῶν σαρκοφάγων. Οἱ ἰχθύες εἰκονίζονται κυρίως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν λουτηροειδῶν σαρκοφάγων. Βλ. Κρητ. Χρον. Η' (1954) σ. 410, πίν. Ε' 2 ἐκ Παχυάμμου. Πρόσθες καὶ μίαν ἀδημοσίευτον σαρκοφάγον ἐκ Βόννης (Ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 11163).

37. Πιθανώτατα ἐκ τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου προέρχεται καὶ μία λουτηροειδὴς σαρκοφάγος, ἡ ὁποία παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ὑπὸ τοῦ Κ. Γαϊτάνου μὲ προέλευσιν τὸ Πισκοκέφαλο καὶ διακοσμεῖται ἐσωτερικῶς διὰ δύο ἰχθύων καὶ ἐξωτερικῶς δι' ἐκφυλισμένων πλοκάμων ὀκταπόδων. Ἡ ἀπόδοσίς της εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῶν Τουρτούλων γίνεται δχι μόνον διὰ τὴν διακόσμησίν της, ἡ ὁποία εἶναι λίαν ὁμοία πρὸς τὰς κατασχεθείσας σαρκοφάγους, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ χρόνος προσκτήσεώς της συμπίπτει πρὸς τὴν σύλησιν τοῦ νεκροταφείου τοῦ Βόλακα.

38. Ἴσως ἐκ τῶν τάφων τούτων προέρχεται ἓν χαλκοῦν ἐγχειρίδιον (ἀριθ. Μουσ. Ἡρακλείου 2499), Κρητ. Χρον. Η' (1954) σ. 516, ΠΑΕ 1954, σ. 368.

39. Ἡ ἀρίθμησις τῶν πέντε αὐτῶν τάφων ἀρχίζει ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Ὁ Β' ἀπέχει 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ Α', ὁ Γ' 2.45 μ. ἀπὸ τοῦ Β', ὁ Δ' 0,40 μ. ἀπὸ τοῦ Γ' καὶ τέλος ὁ Ε' 1.90 μ. ἀπὸ τοῦ Δ'.

τοῦ θαλάμου εἶναι ἀκανονίστως κυκλικόν. Οἱ περισσότεροι εἶναι σχετικῶς μικροὶ καὶ ἔχουν τὸν δρόμον εἰς τὴν νοτίαν πλευράν, ἐκτὸς τοῦ τάφου ΣΤ', ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μεγαλύτερος καὶ ὁ μακρὸς δρόμος του εἶναι εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Ὁ δρόμος γενικῶς κατηφορίζει ἐλαφρῶς πρὸς τὸν θάλαμον καὶ εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων πλατύνεται ὀλίγον ἔμπροσθεν τῆς θύρας.

Εἰς τὸν τάφον Β' παρετηρήθησαν ἴχνη πυρᾶς. Εἶναι ἄδηλον ὅμως ἐὰν προέρχωνται ἀπὸ καῦσιν νεκροῦ[40] ἢ εἶναι σημεῖα ἀπολυμάνσεως τοῦ τάφου[41]. Εἰς τὸν ἴδιον τάφον ἄλλωστε ἀνευρέθησαν καί τινα τεμάχια τοῦ κρανίου ἑνὸς νεκροῦ, ἐπὶ λίθου, ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευσεν ὡς προσκεφάλαιον, κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ τάφου.

Ὀλίγα ἦσαν καὶ τὰ εὑρήματα, ὅ,τι διέφυγε τῆς προσοχῆς τῶν συλητῶν. Ἐν κύπελλον, ψῆφοι τινές, τμῆμα ἑνὸς δακτυλίου, δύο ἀστράγαλοι[42], πολλὰ ὄστρακα καί τινα τεμάχια σαρκοφάγων.

Τάφος Α'

Ἀνευρέθησαν μόνον ὀλίγα ὄστρακα.

Διαστάσεις: Μῆκ. θαλ. 1.30, πλάτ. θαλ. 1.10, ὕψ. θαλ. 1.15, μῆκ. δρόμ. 2.30, πλάτ. δρόμ. 0,30, ὕψ. δαπ. θαλ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 0,60, ὕψ. δαπ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν ἀρχὴν 0,30, ὕψ. δαπ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν εἴσοδον 0,50 μ.

Τάφος Β'

Ὁ νεκρὸς εἶχε τοποθετηθῆ ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. ἐπὶ λίθου, ὡς ἔδειξαν τεμάχιά τινα τοῦ κρανίου. Παρετηρήθησαν ἴχνη πυρᾶς εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ θαλάμου. Ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα, τέσσαρες ψῆφοι ἐξ ὑελομάζης, μία σφαιρικοῦ σχήματος ἐκ λευκοῦ λίθου μετὰ μελανῶν κηλίδων, μία κυλινδρικοῦ σχήματος ἐκ μέλανος λίθου μετὰ λευκῶν κηλίδων, δύο ἕτεραι πλακοειδεῖς καὶ τμῆμα τῆς σφενδόνης χαλκοῦ δακτυλίου ρομβοειδοῦς σχήματος, σῳζ. μήκ. 0,033 καὶ πλάτ. 0,025 μ. Διαστάσεις: Μῆκ. θαλ. 1.55, πλάτ. θαλ. 1.20, ὕψ. θαλ. 0,30, μῆκ. δρόμ. 2.20, πλάτ. δρόμ. 0,30, ὕψ. δαπ. θαλ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 0,055, ὕψ. δαπ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν ἀρχὴν 0,30, ὕψ. δαπ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν εἴσοδον 0,50 μ.

Τάφος Γ'

Ἀνευρέθη ἓν μόνωτον κύπελλον, ὕψ. 0,08 καὶ διάμ. 0,11 μ.

Διαστάσεις: Μῆκ. θαλ. 1.30, πλάτ. θαλ. 1.05, ὕψ. θαλ. 0,75, ὕψ. δαπ. θαλ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 1.70, μῆκ. δρόμ. 1.85, πλάτ. δρόμ. εἰς τὴν ἀρχὴν 0,65 μ., πλάτ. δρόμ. εἰς τὴν εἴσοδον 0,80, ὕψ. δαπ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν ἀρχὴν 0,65, ὕψ. δαπ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν εἴσοδον 1.70 μ.

Τάφος Δ'

Ἀνευρέθησαν τεμάχια μιᾶς μικρᾶς οἰνοχόης καὶ ἑνὸς ψευδοστόμου ἀμφορίσκου.

Διστάσεις: Μῆκ. θαλ. 1.25, πλάτ. θαλ. 0,85, ὕψ. θαλ. 0,95, ὕψ. δαπ. θαλ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 1.50, μῆκ. δρόμ. 2, πλάτ. δρόμ. 0,60, ὕψ. δαπ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν ἀρχὴν 0,70, ὕψ. δαπ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν εἴσοδον 1.10 μ.

Τάφος Ε'

Διαστάσεις: Μῆκ. θαλ. 1.20, πλάτ. θαλ. 0,95, ὕψ. θαλ. 0,80, ὕψ. δαπ. θαλ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 1.90, μῆκ. δρόμ. 2.75, πλάτ. δρόμ. εἰς τὴν ἀρχὴν 0,80, πλάτ. δρόμ. εἰς τὴν εἴσοδον 0,90, ὕψ. δαπ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν ἀρχὴν 0,70, ὕψ. δαπ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν εἴσοδον 1.40 μ.

Τάφος ΣΤ'

Ἀνευρέθησαν δύο ἀστράγαλοι καὶ μία σφαιρικὴ ψῆφος ἐκ λευκῆς ὑελομάζης.

Διαστάσεις: Διάμ. θαλ. 1.80, ὕψ. δαπ. θαλ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 1.30, μῆκ. δρόμ. 9.60, πλάτ. δρόμ. εἰς τὴν ἀρχήν, 0,85, πλάτ. δρόμ. εἰς τὴν εἴσοδον 1.10, ὕψ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν εἴσοδον 1.25 μ.

Τάφος Ζ' - Θ'

Διακρίνεται μόνον ἡ θέσις των. Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου Ζ' ἔχει διάμ. 1.75 μ. Πλησίον τοῦ τάφου τούτου συνελέγησαν τεμάχιά τινα σαρκοφάγου.

Ἀμμουδόπλακα

Εἰς θέσιν Ἀμμουδόπλακα, ἀνατολικῶς καὶ πλησίον τοῦ συληθέντος ΥΜ νεκροταφείου τοῦ Βόλακα, εἶχον συληθῆ προσφάτως εἰς ΥΜ ΙΙΙ θαλαμωτὸς τάφος καὶ ἕτερος γεωμετρικὸς θολωτός. Μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα ὡδήγησεν εἰς τὴν

40. Μ. Ἀνδρονίκου. Αἱ παλαιότεραι καύσεις νεκρῶν εἰς Κρήτην (ἀνακοίνωσις γενομένη εἰς τὸ β' Κρητολογικὸν Συνέδριον Χανίων).

41. Πρβλ. A. Evans, ἔ. ἀ., σ. 36, A. J. B. Wace, Chamber Tombs at Mycenae, σ. 140 κ.ἑ.

42. Πρβλ. Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου, Τὸ Ἔργον, 1963. σ. 182.

ἀνεύρεσιν δευτέρου ἀδιαταράκτου γεωμετρικοῦ τάφου[43].

ΥΜ θαλαμωτὸς τάφος

Διαστάσεις: Μῆκ. θαλ. 1.55, πλάτ. θαλ. 1.40, ὕψ. θαλ. 0,90, ὕψ. δαπ. θαλ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 1.70, μῆκ. δρόμ. 1.85, πλάτ. δρόμ. εἰς τὴν ἀρχὴν 0,70, πλάτ. δρόμ. εἰς τὴν εἴσοδον 0,85, ὕψ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν ἀρχὴν 1.50, ὕψ. δρόμ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν εἴσοδον 1 μ.

Θολωτὸς τάφος Α' [44]

Ἔχει σχῆμα τραπεζοειδὲς καὶ εἶναι κανονικῶς προσανατολισμένος ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Ἡ Β. πλευρά του ἔχει μῆκος 2.20, ἡ Ν. 2.46, ἡ Α. 2 καὶ ἡ Δ. 1.97 μ. Ἡ θύρα ἀνοίγεται εἰς τὸ κέντρον τῆς Ν. πλευρᾶς, ἔχει πλάτος 0,75, μῆκ. 0,60 μ. καὶ καλύπτεται δι' ἑνὸς μονολιθικοῦ ὑπερθύρου. Ὁ τάφος ἔχει σκαφῆ εἰς τὸν μαλακὸν βράχον καὶ ἐπενδύεται διὰ τοίχου ἐκτισμένου διὰ μικρῶν καὶ μεγάλων ἀκανονίστων λίθων. Σῴζεται εἰς καλὴν κατάστασιν, εἰς πολλὰ σημεῖα εἰς ὕψος 0,95 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ εἶναι ἰδιαιτέρως διδακτικὸς διὰ τὸν τρόπον στεγάσεώς του. Μέχρις ἑνὸς σημείου, τὸ ὁποῖον ποικίλλει εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας[45], οἱ τοῖχοι εἶναι κατακόρυφοι, ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ὅμως καὶ ἄνω τοποθετοῦνται εἰς τὰς γωνίας μεγάλοι πλακοειδεῖς λίθοι, οἱ ὁποῖοι προεξέχουν, δημιουργοῦντες οὕτω μίαν ἀκανόνιστον ἐκφοράν. Ἡ στέγη εἶχε κατασκευασθῆ διὰ παρομοίων πλακοειδῶν λίθων, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ τάφου. Ὁ τάφος περιεῖχε πέντε τοὐλάχιστον ταφάς. Οἱ λίθοι τῆς στέγης, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταπέσει, εἶχον διαταράξει τὰς ταφάς, διὰ τοῦτο δὲ δὲν ἦτο δυνατὸν τὰ κτερίσματα νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ὡρισμένας ἐξ αὐτῶν.

Τὰ κτερίσματα εἶναι:

1) Εἰδώλιον γυναικός. Ὕψ. 0,127, πλάτ. ὤμ. 0,045 μ.

2) Τρεῖς οἰνοχόαι. Ὕψ. 0,15, 0,085 καὶ 0,065 μ.

3) Μία οἰνοχόη σφαιρική. Ὕψ. 0,08 μ.

4) Δύο πινάκια, διάμ. 0,13, 0,08 μ.

5) Δύο μικραὶ οἰνοχόαι.

6) Τρεῖς σιδηραῖ αἰχμαὶ ἀκοντίων, μήκ. 0,23 μ.

7) Δύο σιδηραῖ μάχαιραι, μήκ. 0,24 μ.

8) Δύο σιδηρᾶ ἐγχειρίδια.

9) Διάφορα τεθραυσμένα χαλκᾶ ἀντικείμενα. Ἐλάσματα, τινὰ τῶν ὁποίων ἔχουν ἐμπίεστον διακόσμησιν, περόναι, πόρπαι, τμήματα μαχαίρας μετὰ ἤλων, εἰς δακτύλιος, διαμ. 0,02 μ.

10) Ἓν μολύβδινον ἀντικείμενον εἰς σχῆμα θαλασσίου ὀστρέου, κοῖλον ἔσωθεν μετὰ δύο ὀπῶν. Μῆκ. 0,029, πλάτ. 0,02 μ.

11) Εἷς λίθινος πέλεκυς, μήκ. 0,04, πλάτ. 0,03, πάχ. 0,013 μ.

12) Ἑπτὰ ψῆφοι ἐκ πηλοῦ καὶ τέσσαρες ἐξ ὑελομάζης, διαφόρων σχημάτων καὶ χρωμάτων.

13) Δύο θαλάσσια ὄστρεα.

Θολωτὸς τάφος Β'

Καὶ ὁ τάφος οὗτος ἔχει σχῆμα τραπεζοειδὲς καὶ εἶναι κανονικῶς προσανατολισμένος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἡ θύρα θὰ ἦτο πάλιν εἰς τὴν Ν. πλευράν, ἀλλὰ δὲν ἐσώθη, διότι ὁλόκληρος ἡ πλευρὰ αὕτη κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων. Ἡ Β. πλευρὰ ἔχει μῆκος 1.70, ἡ Α. 1.38, καὶ ἡ Δ. 1.50 μ. Αἱ παρατηρήσεις εἶναι λίαν περιωρισμέναι, φαίνεται ὅμως ὅτι ἀρχιτεκτονικῶς ὁ τάφος ἦτο ἴδιος πρὸς τὸν προηγούμενον. Μόνον ἓν τμῆμα τῆς ΒΑ. γωνίας εἶχε διαφύγει τὴν σύλησιν καὶ ἀπέδωκεν ἓν μόνωτον δακτυλιοειδὲς ἀγγεῖον μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ, ὕψ. 0,105 μ. καὶ ἕνα λύχνον, διαμ. 0,065 μ.

ΕΠΑΝΩ ΖΑΚΡΟΣ

Εἰς τὴν Ἐπάνω Ζάκρον καὶ εἰς τὴν θέσιν « Τοῦ Κούκου τὸ κεφάλι »[46], ἀνευρέθη καὶ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Γ. Κουκάκη, ἐνεπίγραφος λαβὴ ὀξυπυθμένου ἀμφορέως[47].

Ἡ λαβή, ἡ ὁποία κατεσκευάσθη ἐξ ἀκαθάρτου κιτρίνου πηλοῦ (Πίν. 449 α) ἔχει μῆκος 0,095 καὶ πλάτος 0,04 μ. Ἐπὶ τοῦ ὤμου σῴζεται ἀποτύπωμα σφραγῖδος ὀρθογωνίου σχήματος, μήκ. 0,045 καὶ πλάτ. 0,023 μ., μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς[48]:

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
ΕΣΤΙΑΙ .ΥΤΟΥ
ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΥ
ΑΠΑΤΟΥΡΙΟΣ

43. Ὁ ΥΜ θαλαμωτὸς τάφος εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ χαμηλοῦ λόφου. Εἰς ἀπόστασιν 12 μ. περίπου ἀνατολικῶς καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου εὑρίσκεται ὁ συληθεὶς θολωτὸς τάφος (Τάφος Β') καὶ περὶ τὰ 25 μ. ἀνατολικώτερον, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ἰ. Νικητάκη, ὁ ἀσύλητος θολωτὸς τάφος (Τάφος Α'). Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου εὑρίσκονται 11 γεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἐκ τῶν Τουρτούλων, ἴσως ἐκ τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου (ΑΔ 4 (1918), Παρ. Ι, σ. 13, καὶ Pendlebury, ἔ. ἀ. σ. 326).

44. Διὰ τοὺς θολωτοὺς πρωτογεωμετρικοὺς καὶ γεωμετρικοὺς τάφους βλ. ἔ. ἀ. σ. 306 κ.ἑ., 319. Διὰ τάφους εἰς τὴν περιοχὴν βλ. ΠΑΕ 1954, σ. 365, 1955, σ. 295.

45. Εἰς ὕψος 0,45 μ. κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν, 0,30 μ. κατὰ τὴν ΒΑ., 0,55 μ. κατὰ τὴν ΝΑ. καὶ 0,70 μ. κατὰ τὴν ΝΔ.

46. Εἰς τὸν ἴδιον λόφον ἀνασκάπτεται ἡ νεοανακτορικὴ ἀγροικία· Α. Κ. Ὀρλάνδου, Τὸ Ἔργον, 1964, σ. 143.

Διὰ παλαιότερα εὑρήματα εἰς τὸν ἴδιον λόφον βλ. Pendlebury, ἔ. ἀ. σ. 308, 315, 326, 343 καὶ BSA VII (1900-1) σ. 148.

47. Κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου.

48. Πρβλ. Hesperia 1934, σ. 223, 26, 27.

Διὰ τὴν συχνότητα τοῦ ὀνόματος Ἀρτεμίδωρος βλ. Ἰ. Ἀ. Σακελλαράκη, Ἐκ Θεσσαλονίκης, Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον, τόμ. Β' σ. 381.

Τινὲς τῶν ἐνεπιγράφων λαβῶν ἀμφορέων, αἵτινες εὑρίσκονται εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου[49], προέρχονται ἐκ περιοχῶν γειτονικῶν πρὸς τὴν Ζάκρον[50].

ΜΑΡΩΝΙΑ

Εἰς τὸ χωρίον τῆς Σητείας Μαρωνιά, εἰς τὴν θέσιν Κόλυμπος, παρὰ τὴν κοινοτικὴν ὁδόν, ἐσυλήθη ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων εἰς προανακτορικῶν χρόνων τάφος, ἐντὸς βραχώδους στεγάσματος. Μικρὰ ἔρευνα δὲν ἀπέδωκε παρὰ ὀστᾶ τινά. Εἶναι πιθανὴ ὅμως ἡ ὕπαρξις εἰς τὴν περιοχὴν καὶ ἑτέρων τάφων[51]. Εἰς τὴν ἰδίαν κοινότητα καὶ εἰς τὴν θέσιν Πλαγούρα, ἐσημειώθη ἡ ὕπαρξις ἑνὸς μεγάλου κτηρίου, πιθανῶς νεοανακτορικῶν χρόνων. Ἀνευρέθησαν τεμάχιά τινα πίθων μετὰ πλαστικῆς σχοινοειδοῦς ταινίας.

ΜΥΡΣΙΝΗ

Εἰς Μυρσίνην[52] τῆς ἐπαρχίας Σητείας καὶ εἰς τὴν θέσιν Ἀσπροσπηλιά, ἔνθα ὁ Ν. Πλάτων εἶχεν ἀνασκάψει ἐν νεκροταφεῖον ΥΜ χρόνων[53], ἀνευρέθησαν ἐν εἰδώλιον ΥΜ ΙΙΙ χρόνων καί τινα ἀγγεῖα[54].

Συμφώνως πρὸς τὸν ἰδιοκτήτην τοῦ χώρου Ἰ. Γ. Μετζάκην, ὁμοῦ μετὰ τοῦ εἰδωλίου, τὸ ὁποῖον εἶναι τοῦ τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν[55] καὶ σῴζεται εἰς ἐξαίρετον κατάστασιν, διατηρουμένης καὶ τῆς διακοσμήσεώς του, ἀνευρέθησαν εἰς ψευδόστομος ἀμφορίσκος, ἓν σφαιρικὸν ἀγγεῖον καὶ ἓν μικρὸν κύπελλον, παραδοθέντα ὡσαύτως. Ἄλλην ὁμάδα ἀπὸ τὸν ἴδιον χῶρον ἀποτελοῦν ἓν κρατηροειδὲς ἀγγεῖον καὶ εἰς ψευδόστομος ἀμφορίσκος. Τέλος εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν ἀνευρέθησαν καὶ τεμάχια πίθου μετὰ σχοινοειδοῦς διακοσμήσεως.

Ν. ΠΡΑΙΣΟΣ (ΒΑΒΕΛΟΙ)

Τὸν Μάϊον τοῦ 1965 κατεσχέθησαν πλῆθος ἀρχαιοτήτων, κυρίως ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Ν. Πραισὸν (Βαβέλους) καὶ εἰς τὴν Σητείαν, εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ἀρχαιοκαπήλου Ἐμμ. Φυγετάκη. Τὰ κατασχεθέντα καλύπτουν ὁλόκληρον τὸ διάστημα ἀπὸ τῶν παλαιοανακτορικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῶν ρωμαϊκῶν[56].

Εἰς τοὺς παλαιοανακτορικοὺς χρόνους ἀνήκουν ἓν κύπελλον καὶ περὶ τὰ ἑβδομήκοντα τεμάχια εἰδωλίων ἀνθρώπων καὶ ζώων. Εἰς τοὺς νεοανακτορικούς, εἷς λύχνος ἐκ στεατίτου καὶ τεμάχια δευτέρου. Μετανακτορικῶν χρόνων εἶναι τέσσαρα ἀγγεῖα, εἷς ψευδόστομος καὶ τρεῖς τρίωτοι ἀμφορίσκοι, ὀκτὼ ψῆφοι ἐξ ὑελομάζης, ἐννέα ἐκ πηλοῦ καὶ ἑξήκοντα σφονδύλια ἐκ στεατίτου. Εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους ἀνήκουν τρία ἀγγεῖα, εἷς ἀμφορεύς, ἓν κύπελλον καὶ ἓν κρατηροειδὲς καὶ εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς ἕτερα τρία ἀγγεῖα, μία πρόχους, εἷς ἀμφορίσκος καὶ ἓν κύπελλον, δύο σιδηρᾶ ὅπλα, μία μάχαιρα καὶ μία αἰχμὴ ἀκοντίου, δύο χαλκαῖ πόρπαι, μία μικρὰ χαλκῆ ἀναθηματικὴ ἀσπὶς κλπ.

Τέλος εἰς ἑλληνικοὺς χρόνους ἀνήκουν μικρά τινα ἀγγεῖα, ἀγνῦθες καὶ τριπτῆρες καὶ εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς λύχνοι τινές, τρεῖς πίθοι εἰς τεμάχια[57] καὶ δύο σωλῆνες ὕδατος κυκλικῆς τομῆς, οἱ ὁποῖοι σῴζουν ἀποτύπωμα σφραγῖδος μετὰ παραστάσεως ἑνὸς ἀγγείου.

Λίαν σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀνεύρεσις ἑνὸς πίθου ἀρχαϊκῶν χρόνων εἰς τεμάχια, ὁ ὁποῖος διακοσμεῖται εἰς τὸν ὦμον διὰ πλοχμῶν καὶ ἐμπιέστου ταινίας μετὰ παραστάσεως κενταύρων καὶ ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι κρατοῦν διπλοῦς πελέκεις[58]. Ἓν τεμάχιον τοῦ πίθου τούτου εἶχεν ἀποκτήσει ὀλίγον πρὸ τῆς κατασχέσεως ὁ συλλέκτης Ν. Μεταξᾶς (Πίν. 449 β).

Κατὰ τὸν Φυγετάκην ὁ πίθος ἀνευρέθη εἰς τὴν θέσιν Βαθὺ Ἀδρομύλων. Σχετικὴ ἔρευνα ὅμως, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς τὴν περιοχὴν ὑπῆρξεν ἀρνητική. Οὕτω ἡ πληροφορία πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ μετ' ἐπιφυλάξεως, διότι εἰς Ἀδρομύλους γνωρίζομεν λείψανα μινωϊκῶν[59] καὶ γεωμετρικῶν χρόνων[60], ἀλλ' ὄχι καὶ ἀρχαϊκῶν καὶ πρὸς τούτοις κατὰ πληροφορίας χωρικῶν ὁ πίθος ἀνευρέθη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πραισοῦ[61]. Ὁπωσδήποτε

49. Ἀριθ. Μουσείου Ἡρακλείου 1031 (ἐκ Κνωσοῦ), 1542 - 3 (ἐκ Γουλᾶ, ἀνασκαφῆς Demargne).

50. Ἀριθ. Μουσείου Ἡρακλείου 1036 - 1037 (ἐκ Ξεροκάμπου) καὶ 3564 - 5, 4820 (ἐκ Παλαικάστρου).

51. Ἀπὸ παρόμοιον τάφον προέρχεται καὶ ἡ γνωστὴ ἐγχάρακτος πυξὶς ἐκ στεατίτου (ΑΔ 1937, σ. 228, εἰκ. 7. Σ. Μαρινάτου - M. Hirmer, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, εἰκ. 7). Ἕτερος τάφος ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ Ν. Πλάτωνος (Κρητ. Χρον. Η', 511· ΠΑΕ 1954, σ. 364).

52. Pendlebury, ἔ. ἀ. σ. 236, 266, 292.

53. Κρητ. Χρον. ΙΓ' (1959) σ. 372 - 3.

54. Κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

55. Στ. Ἀλεξίου, Ἡ μινωϊκὴ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, Ἡράκλειον 1958.

56. Ὡς καὶ τὰ εὑρήματα τῆς Μυρσίνης κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

57. Πιθανῶς προέρχονται ἐκ Πραισοῦ.

58. Πίθος μὲ ὁμοίαν διακόσμησιν ἐξ Ἰαλυσοῦ (A. Maiuri, Annuario VI-VII (1923 - 4), εἰκ. 222 β).

59. Pendlebury, ἔ. ἀ. σ. 266, 290, Κρητ. Χρον. Η' (1954) σ. 512.

60. Pendlebury, ἔ. ἀ., σ. 325, Κρητ. Χρον. Ζ' (1953) σ. 489, Η' (1954) σ. 511, ΙΔ' (1960) σ. 526, ΠΑΕ 1953 σ. 296, 1954 σ. 365.

61. Δι' ἀρχαϊκὰ εἰς Πραισὸν βλ. Pendlebury, ἔ. ἀ., σ. 343. Κρητ. Χρον. Ζ' (1953) σ. 489.

εἶναι λίαν σημαντικὸν τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἐτεοκρητῶν ἁπαντᾶται κατὰ τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους τὸ μινωϊκὸν λατρευτικὸν σύμβολον τοῦ διπλοῦ πελέκεως[62].

ΣΚΛΑΒΟΙ

Εἰς τὸ χωρίον τῆς Σητείας Σκλάβοι, συνεχίσθη ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων ἡ σύλησις τοῦ μεγάλου ὑστερομινωϊκοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν θέσιν Φαρμακοκέφαλο[63]. Τὸ νεκροταφεῖον εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικὸν καὶ λόγῳ τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς διατηρήσεως τῶν λαξευτῶν θαλαμωτῶν τάφων.

Κατόπιν ἐρευνῶν τῆς Χωροφυλακῆς περιῆλθον εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας πλῆθος ἐκ τῶν περιεχομένων τῶν τάφων[64], δεκατέσσαρα χαλκᾶ ἀντικείμενα καὶ τεσσαράκοντα ὀκτὼ ἀγγεῖα.

Ἐκ τῶν χαλκῶν ἀναφέρονται δύο ἐγχειρίδια, μία μάχαιρα, τρεῖς ξυροί, δύο στύρακες ἀκοντίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων σῴζονται καὶ μικρὰ τεμάχια ξύλου, τρεῖς αἰχμαὶ ἀκοντίων, ἓν κάτοπτρον καὶ μία φιάλη. Ἐκ τῶν πηλίνων ἀγγείων εἰκοσιοκτὼ εἶναι τρίωτοι ἀμφορίσκοι, ἐκ τῶν ὁποίων λίαν ἐνδιαφέρων εἶναι εἷς ἀμφορίσκος μετὰ παραστάσεως πτηνῶν, ἅτινα ραμφίζουν παπυροειδῆ[65]. Τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα εἶναι ἑπτὰ ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι, πέντε κύπελλα, τρία προχοΐδια, δύο κρατηρίσκοι, εἷς ἀμφορίσκος καὶ μία τριφυλλόστομος πρόχους.

Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

62. M. Nilsson, Minoan - Mycenaean Religion, σ. 194 κ.ἑ. H. G. Buchholz, Zur Herkunft des Kretischen Doppelaxt, München 1959.

63. Εἰς τοὺς ἀγροὺς τῶν Μιχ. Ἐμ. Σολιδάκη, Μιχ. Παπαδάκη, Ἐμμ. Ν. Βουτυράκη καὶ Ἰακ. Γυαλίζη.

64. Ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται κατωτέρω, ἀνευρέθησαν κατόπιν ἐπιμόνων ἀναζητήσεων τοῦ Ἀνθ/στοῦ Χωροφυλακῆς κ. Ἐμμ. Χουλάκη. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἀνευρέθησαν αἱ σαρκοφάγοι καὶ αἱ σφραγῖδες, αἵτινες θὰ συνώδευον τὰς ταφάς. Τὰ πάντα κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου.

65. Πτηνὰ ραμφίζοντα κωδίας εἰκονίζονται εἰς τὴν πυξίδα τῆς Παχυάμμου (Κρητ. Χρον. Η' (1954) σ. 404 κ.ἑ.) καὶ ἕτερα ραμφίζοντα παπυροειδῆ, εἰς τὸ πῶμα μιᾶς σαρκοφάγου ἐκ Συκιᾶς Γουβῶν (πρβλ. A. Furumark, The Mycenaean Pottery, σ. 197).

*

MALLIA

A l'intérieur du Palais, a été poursuivie cette année la série de sondages commencée l'an dernier pour vérifier la présence et localiser l'extension d'un premier édifice sous l'édifice actuel (O. Pelon).

En bordure de la cour Ouest, un ensemble de murs recouverts d'un amalgame de pierres et de briques calcinées, inclus dans les magasins occidentaux, a été entièrement nettoyé (salle I, 1 sur le plan du Palais BCH XC (1966): Chronique des Fouilles 1965, p. 1008, fig. 2). Dans l'espace rectangulaire compris entre les murs, ont été découverts le soubassement de plusieurs murs parallèles, dont un était muni d'un contrefort, et deux sols superposés, le plus ancien encore revêtu par endroits d'un stucage léger, le plus récent de cailloutis (Pl. 450 a). Trois salles en enfilade, de dimensions réduites, ont été délimitées: la céramique, assez pauvre, ainsi que l'architecture, indiqueraient une date plus ancienne que les premières constructions palatiales.

Près de la cour centrale, divers sondages ont confirmé dans le quartier V la présence, immédiatement sous le sol des salles, d'un important remblai contenant les restes de l'occupation du site à l'époque prépalatiale; par contre, dans le quartier VI, ils ont permis de constater l'existence d'un sol stuqué sur soubassement d'ammoudas en relation avec un premier état du Palais (Pl. 450 b); il est à remarquer qu'à cet endroit les constructions ultérieures n'ont pas respecté le plan primitif.

Hors du Palais, l'exploration du site a été menée en plusieurs points:

1) Des sondages effectués sur le terrain destiné au « Musée stratigraphique » ont permis d'y découvrir un sanctuaire, à une centaine de mètres à l'Ouest du Palais (J. C. Poursat).

Un ensemble de trois pièces, bordé au Nord par une rue, a été mis au jour: au centre, un vestibule auquel on accédait, au Sud, par un passage dallé; à l'Est, le sanctuaire proprement dit; à l'Ouest, une pièce - magasin (Pl. 451 a). Au centre du sanctuaire, se trouvait encore en place une grande table à libations (95 × 70 cm. env.) (Pl. 451 c); plusieurs petites tables à offrandes circulaires, ainsi qu'un fond de vase marqué du signe de la double hache, ont été trouvés dans cette salle. Dans la pièce - magasin, parmi les nombreuses jarres brisées, a été découvert un vase tubulaire, ouvert aux deux extrémités, d'un type bien connu dans d'autres sanctuaires crétois.

Ce sanctuaire, qui ne semble pas se rattacher à un ensemble plus vaste (maison), date de la période protopalatiale: la céramique trouvée appartient toute à une phase du Minoen Moyen qui présente de fortes analogies avec la phase MMII (MMII b) de Cnossos. A la fin de la période, il a été entièrement détruit, sans aucun doute par un violent cataclysme. Aucune construction postérieure ne s'est établie en cet endroit.

2) A proximité de la baie d'Hagia Varvara, à quelque distance au Nord - Est du Palais, un quadrilatère d'environ 10 m de côté en gros blocs non équarris s'est révélé être une maison de construction assez rustique mais dotée de quelques particularités intéressantes (Pl. 451 b): on y a trouvé une grande salle à colonne centrale, autour de laquelle se disposaient les autres pièces, une construction en pierres, avec chaudrons en place, à destination culinaire, enfin un cellier encore encombré de cruches, de pithoi et d'amphores. La maison a été détruite par un violent incendie, dans une phase vraisemblablement avancée du MR I (O. Pelon).

ÉCOLE FRANÇAISE D' ATHÈNES

*

LA CAMPAGNA DI SCAVI DEL 1965 A FESTÒS

Anche nel 1965 gli scavi della Scuola Archeologica Italiana di Atene a Festòs sono stati dedicati all'investigazione dell'ultimo tratto della rampa ascendente dal Piazzale occidentale inferiore, antistante alla facciata dei palazzi minoici delle prime fasi recentemente scoperti, all'ampio Piazzale occidentale superiore (Piazzale I, conosciuto anche come « Piazzale del Teatro »), e a quella del limite verso Ovest di questo Piazzale medesimo. L'esplorazione di tale area, con la quale la Scuola intende por fine alla nuova serie di ininterrotte campagne di scavi iniziate nel 1950, non ha tuttavia potuto essere ancora ultimata nell'anno passato.

Si era stabilito precedentemente che detta rampa lastricata appartiene alla seconda fase protopalaziale, partendo in direzione Nord - Ovest dall'ingresso del Bastione di questa fase che chiude a Nord il Piazzale occidentale inferiore, ingresso dal quale s'era messo già in luce un secondo ramo di rampa che ascendeva invece al quartiere superiore del palazzo in direzione Est; il nuovo braccio della rampa nel suo tratto orientale é apparso protetto verso Nord da un poderoso muro con contrafforti perpendicolari, muro che contemporaneamente serviva da sostegno per l'alto terrapieno sorreggente il Piazzale superiore.

In quest'ultima campagna s'é esplorata in profondità l'area a Sud del tratto occidentale della rampa, quello cioé che comincia a Ovest di una sua curva là dove essa é intersecata dalla sovrapposta rampa lastricata di età geometrica che scende in linea diretta la china del colle da Nord a Sud a partire dal margine conservato del Piazzale superiore (T a v. 452 a). A tale fine si sono anzitutto abbattuti i miseri relitti superficiali di alcune case geometriche che avevano intaccato il margine meridionale della rampa: e sotto ad essi é venuto in luce un imponente quartiere di abitazioni, in origine appoggiate direttamente al muro di spalletta della rampa. Nel tratto scavato si sono conservati ruderi di nove stanze (LXXXVI - XCIII - XCVI), con le pareti erette talora per una notevole altezza — che supera in qualche punto i 2 m. — in un caso con l'intera apertura di un'alta porta di cui restavano ancora evidenti tracce dell'architrave ligneo (T a v. 452 b). Siccome questo complesso si presenta tutto chiuso in sé stesso, senza alcun accesso dall' esterno, si deve concludere che si tratta di scanticati, o ambienti semi - interrati, destinati a magazzini, ai quali si discendeva mediante botole e scale di legno dai piani superiori, questi aventi probabilmente accesso da porte aprentesi dalla rampa medesima. Molti di essi infatti contenevano degli ampi pithoi per derrate, quali i tre pithoi decorati con cordonature in rilievo, di cui due si sono rinvenuti ancora in piedi e uno coricato, nel vano LXXXIX (T a v. 453 a); ma altrove i pithoi, più bassi e panciuti, con le pareti più sottili, avevano una decorazione dipinta, per lo più a grandi spirali correnti.

Nelle T a v. 453 a - b vediamo anche alcune delle suppellettili minori giacenti sul medesimo pavimento sul quale posano i pithoi, delle quali una grande abbondanza é stata riscontrata ugualmente sui pavimenti degli ambienti vicini (T a v. 454 a): suppellettili grandi e piccole, che tutte ci presentano un repertorio di forme vascolari e di decorazioni esattamente uguali a quello già da noi conosciuto per la terza fase protopalaziale, di cui un repertorio altrettanto vasto ci era stato offerto precedentemente nella tomba a tholos di Kamilari [1] : presentiamo tra tutti i vasi un'olla con beccuccio a ponte sul vano LXXXVII con la decorazione delle grosse spirali correnti bianche su fondo scuro (T a v. 454 b). Con questa nuova scoperta peraltro l'orizzonte di detto repertorio della terza fase protopalaziale si é notevolmente ampiato, arricchendosi specialmente di alcuni eccellenti esemplari di vasi con nuovi motivi floreali in quell'acerbo stile naturalistico finora scarsamente rappresentato, questi ultimi confermando la nostra ipotesi che i più famosi prodotti cnossii in uno stile consimile, e sempre nella tecnica in colore chiaro su fondo scuro, come i « vasi dei gigli », provengono da depositi non già appartenenti all'inizio dei Palazzi tardo - minoici ma ancora alla fine dell' età protopalaziale [2]. Che le nostre costruzioni appartengono a quest'età é fuori dubbio dal momento che avevamo già precedentemente assicurato come la rampa alla fine di essa era stata abbandonata, e sopra vi si erano

1. *Annario* XXXIX - XL (N. S. XVIII - XXIV) 1961-62, p. 7 ss. specialmente p. 112 ss.

2. *Ibid.* p. 119 ss. ; D. Levi, *The Recent Excavations at Phaistos (Studies id Mediterranean Archaeol., XI)*, Lund 1964, p. 10.

sovrapposte delle modeste costruzioni dell'età tardo - palaziale, costruzioni che si estendevano anche a Sud del suo margine sopra a quelle che stiamo descrivendo, in uno strato intermedio tra queste ultime e i miseri relitti superficiali di età geometrica.

Un capolavoro di questa arte naturalistica minoica, arrivatoci purtroppo frammentario, é un cilindro fittile — probabilmente il fusto di una fruttiera o di un supporto di vaso — con decorazione in rilievo rappresentante due delfini che si gettano a capofitto nel mare, ni mezzo a rocce dai contorni ondulati e tra mucchi di conchiglie che le incrostano, conchiglie certamente create a stampo mediante conchiglie naturali (T a v. 454 c).

Ma le pareti del margine nord di questo complesso di ambienti palesano di essere state elevate assieme alla costruzione della rampa, cioé nella seconda fase protopalaziale: infatti le pareti verso il limite sud—dove sembra essere stata più rovinosa la frana prodotta dal terremoto che ha distrutto le costruzioni originali — sono state in gran parte rielevate, spesso con qualche variazione e qualche spostamento, e i pavimenti per lo più leggermente rialzati: nella nostra Tav. 453 a vedi amo lo scavo sotto a una porzione di pavimento di terza fase che ha restituito appunto alcuni bassi muri, residuo delle eostruzioni originali, tra i quali si sono rinvenuti anche alcuni avanzi di suppellettili a esse appartenenti. Nel vano LXXXVIII a Sud del vano LXXXIX, dove in antico la china discendeva ripidamente, scavando in profondità sotto ai ruderi della seconda fase é apparso un muro della prima fase protopalaziale, e sotto al piano di questa fase solamente avanzi dell'età pre - palaziale.

Ripulendo i muri sul limite nord di questo complesso edilizio — muri i quali, abbiamo detto appoggiano direttamente contro la rampa — abbiamo scoperto che, sotto la fascia lastricata di tale rampa di seconda fase, corrono ancora in buona conservazione, quelle di due rampe precedenti (T a v. 455 a), appartenenti evidentemente a età più antica. Egualmente sotto al muraglione contro cui poggia tale rampa verso Nord, che, assottigliandosi sempre più salendo verso il Piazzale superiore, costituiva ancora il muro di sostegno del Piazzale medesimo, si sono palesati i resti di altri due muri corrispondenti ai lastricati precedenti: ma lo scavo di questi ruderi — reso assai difficile dai bassi strati di terra separanti i tre lastricati e dall'impossibilità di arrivare ad essi dal Nord essendo qui limitati dai muri e più in là sovrastati dai lastricati del Piazzale —, l'esame accurato dei resti ceramici negli strati di terra che li separano, e il problema della loro parziale esposizione, non potranno essere affrontati che in una prossima campagna.

A Ovest del Piazzale I abbiamo proseguito l'opera di scoprimento del muro di confine che chiudeva da questa parte il Piazzale medesimo, di cui l'inizio era stato rinvenuto nella campagna precedente fiancheggiante immediatamente il limite occidentale della vasca collocata nel suo angolo sud ovest, presso alla svolta della rampa. S'é reso ben presto palese per altro che per quest'opera é necessario lo smantellamento di un'intera collinetta di detriti e costruzioni antiche: perché il muro di confine, in molti punti assai ben conservato, precede verso Nord per almeno 14 m. (T a v. 455 b), mentre il lastricato del Piazzale I arrivava fino alla parete orientale della vasca addossata al muro: Piazzale occidentale che ora si presenta come il più vasto esistente in tutta l'architettura minoica. Una risega a metà altezza di questo muro di confine, con una sporgenza in falso nella parte superiore, palesa un rifacimento attribuibile alla terza fase protopalaziale. Sopra ad esso posava un altissimo strato di detriti sciolti (T a v. 456 a), scendente in linea obliqua dall'alto della collina verso Sud, detriti che rappresentano indubbiamente la macerie causata dal crollo delle costruzioni della terza fase medesima, in basso consistente in resti di suppellettili, intonaci e terra, e sopra prevalenteemente in blocchi delle costruzioni distrutte gettati a riempimento: direttamente sopra di essa sono stati elevati gli edifici delle età successive, sostenuti solo da qualche superficiale muro di contenimento. Dalla macerie abbiamo estratto un'immensa abbondanza di frammenti ceramici e di vasi interi talora finissimi, appartenenti a tutte le tre fasi del I Palazzo, assieme anche a molti pezzi di vasi in pietra e in marmo e a suppellettili diverse.

Le più tarde costruzioni posanti sulla macerie in sommità alla collina, che nella T a v. 455 aformano un suggestivo scenario sullo sfondo dei ruderi minoici, sono i resti lasciati ancora in piedi di un quartiere di età ellenistica, in origine consistente di 8 stanze (vani *a - h*), posanti su una terrazza sostenuta da

due muri paralleli di terrazzamento, di cui vediamo il muro marginale consistente di bei blocchi parallelopipedi, reimpiegati da costruzioni precedenti. Questi due muri sono apparsi sotto al piano battuto di uno di detti vani (vano *e*), sull'angolo sud est del quale si appriva la bocca di un pozzo a bottiglia (T a v. 455 a - b, 456 a), di sopra conservato fin quasi al suo margine e in basso posante proprio sul lastricato del Piazzale minoico. I muri di alcune delle stanze ellenistiche erano ben construiti a regolari serie di blocchetti paralleli, talora conservati per una discreta altezza — specialmente sul lato addossato alla china —, per esempio fino a oltre 2 m. nei due vani *e* - *f* che vediamo nella T a v. 455 a. Assai scarsi sono gli avanzi dell'età tardo - minoica che si sono rinvenuti finora sopra alla macerie del I Palazzo; invece proprio, sotto alla base dellaparete nord del vano *e* s'é scoperto un tratto di muro anteriore, questo appartenente a un gruppo di edifici i ruderi dei quali sono venuti in luce alle spalle del muro medesimo (T a v. 456 b). Si sono scavati finora resti di quattro ambienti (ai quali era stato addossato dalla parte della gradinata del Teatro un muro moderno a confine degli antichi scavi, muro che in parte li ha danneggiati), e che rappresentano i primi resti discretamente conservati di un quartiere dell'età micenea avendo restituito esclusivamente ceramica di tale età. Anch'essi sembrano palesare rimaneggiamenti e ricostruzioni durante il loro periodo di vita.

Il lungo muro di confine occidentale del Piazzale I si appoggia verso la sua estremità nord — circa al punto in cui più ad Est si inizia la gradinata del Teatro del Piazzale stesso — a una specie di grosso bastione, il cui fianco occidentale sovrastante il muro si eleva per un'imponente altezza: cosicché, per rendere tutta la maestà originale e tutta la necessaria evidenza al complesso dei ruderi minoici, si renderà necessario lo smantellamento di tutti i resti del quartiere ellenistico, come pure — a esplorazione completata — di quello miceneo.

Parallelamente al muro di confine del Piazzale, correva ad Ovest un secondo lungo muro, questo invece formante il limite della città: e fra due é cominciato a venire in luce il lastricato di un'altra ampia strada (T a v. 457 a), scendente dolcemente la china del colle verso Sud, proveniente dunque con tutta probabilità dal Nord dell'isola, forse sbocco della strada venente da Cnosso, che si incontrava sull' angolo sud ovest del Piazzale con la rampa ascendente dal Piazzale inferiore e dalla vallata dello Ieropotamo.

Anche sul declivio occidentale del colle di Festòs dunque e le abitazioni della città si inerpicavano fino al margine del Palazzo: vastissima città che — contrariamente all'antica concezione del « Palazzo - città » dei principi minoici — circondava il Palazzo da tutte le parti, della quale abbiamo investigato un quartiere, quello di H. Fotinì, sulla china nord, dei resti di abitazioni presso al bordo meridionale, come anche l'importante quartiere di Chàlara steso sulle pendici sud est fino allo Ieropotamo.

Lungo il bordo della strada testé descritta avevamo di già scavato nella campagna del 1964 una serie di tre ambienti e parte di un quarto (LXXXI - LXXXIV), allineati lungo il muro medesimo da Sud a Nord partendo dalla svolta della rampa (T a v. 457 b); nell' ultima campagna, finita l'esplorazione dell' ambiente LXXXIV, s'é proseguito con quella di un vicino ambiente a Nord, il vano LXXXV, e s'é iniziato lo scavo di altri due ambienti (XCIV - XCV), accostati ai due precedenti verso Ovest (T a v. 458 a), tutti questi quattro ultimi conservanti ancora i loro pavimenti in stucco rosso con rappezzatura a lastre di alabastro e di pietra. Sin dall'inizio della loro esplorazione, il livello di questi modesti avanzi struttivi come le loro suppellettili ne avevamo precisato l'appartenenza alla prima fase protopalaziale. Come nei palazzi, la maggior parte degli ambienti é stata rinvenuta piena stipata di ceramiche varie, cadute in pittoresco groviglio durante la catastrofe degli edifizi, come possiamo vedere da una fotografia di scavo nel vano XCIV, non ancora del tutto sgomberato (T a v. 458 b). Anche le fabbriche ceramiche si palesano le medesime di quelle che hanno fornito i palazzi, includendo dei pezzi di estrema finezza, mescolati ad altri di tipo più andante, vasi di notevoli dimensioni assieme a numerosissime minuscole tazzine e bicchieri. Possiamo dare a esempio di questa identità di fabbriche un pithos a larga bocca (T a v. 459 b) con la ben nota decorazione del grande rosone che riempie di sé tutto un lato del vaso (provvisoriamente restaurato, ma del quale si sono in seguito trovati quasi tutti i frammenti) , dal pavimento

del vano LXXXIV, dal quale provengono anche delle oinochoe col medesimo motivo, e, dal medesimo ambiente, un vassoio (T a v. 459 a) a basso cestello, con tre anse oblique sull'orlo e una verticale a nastro su un lato, con decorazione policroma a cerchi intrecciati contenenti stelle e dischetti.

Probabilmente queste case hanno subito ricostruzioni in ogni successiva fase. Nella T a v. 465 a vediamo come la parete settentrionale del vano LXXXV — conservata meglio delle altre essendo come quella dell'affiancato vano XCIV, addossata alla china del colle — é crollata e s'é arcuata in avanti in seguito a una distruzione che ha messo fine a una delle fasi palaziali: ma dopo questo crollo, all'inizio di un' altra fase, ad essa si é addossato esternamente un altro muro di un ambiente chiuso a Est da un muro parallelo ma non esattamente allineato a quello che chiude il quartiere a fianco dei vani LXXXI - LXXXV, ambiente questo che ci ha palesato resti del suo pavimento in stucco rosso ma a un livello assai più alto di quello dei vani testé nominati. Solo un'accurata prosecuzione degli scavi potrà rendere chiara la successione delle varie e complicate strutture in questo settore. Notiamo intanto che nella parete est del vano LXXXV sembra che si aprisse in origine una porticina più tardi bloccata, porta con la soglia a un livello più basso di quello della strada lastricata esterna, e che forse potrebbe essersi affacciata a una strada anteriore a quella da noi prima descritta (T a v. 457 a).

Negativo é stato un saggio da noi eseguito in basso sul pendio del colle a sud ovest della svolta della rampa, in cerca di una possibile strada di accesso al Palazzo minoico da questo lato della pianura in continuazione del lastrone obliquo formante il lastricato proprio presso a tale svolta. Lastricato della rampa e case minoiche adiacenti erano stati in questo punto manomessi dalla sovrapposizione di una casa geometrica, nel cui angolo avevamo rinvenuto un grande pithos adagiato, e altri pithoi e vasi minori tra i suoi ruderi. Il saggio, eseguito perciò a una certa distanza dal quartiere minoico sopra descritto, ha posto in luce solamente altre strutture di età ellenistica (T a v. 459 c). Da un lungo muro ben construito a regolari filari di blocchetti rettangolari si dipartono verso la salita del colle tre muri perpendicolari di struttura più rozza; ai suoi piedi é ritagliata una piazzetta, nel centro della quale si apre la bocca di un'ampio pozzo a bottiglia, profondo 6 m. e che in basso si allarga fino a un diametro di 5 m.

DORO LEVI

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Α. ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

1. Μουσεῖον Χανίων

Κατὰ τὸ 1965 συνεπληρώθη ἡ τακτοποίησις τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἐπιγραφῶν εἰς τὸ βόρειον προαύλιον τοῦ Μουσείου καὶ ἐδημιουργήθη μικρὸς κῆπος, οὕτω δὲ ὁ χῶρος εἶναι πλέον προσιτὸς εἰς τὸν ἐπισκέπτην.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι συγκολλήσεως τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Καστελλίου Χανίων κατὰ τὰ ἔτη 1964 καὶ 1965 καὶ ἐκ τῶν περισυλλογῶν εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Πλατυβόλας· ἀρκετὰ ἐξ αὐτῶν ἐξετέθησαν ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον.

Ἀπηλλοτριώθησαν τὰ περὶ τὸν Ἅγιον Φραγκῖσκον προσκτίσματα (κωδωνοστάσιον, τμήματα μονῆς). Τὸ κωδωνοστάσιον μετὰ ἀπὸ πρόχειρον ἐπισκευὴν χρησιμεύει ὡς ἀποθήκη τῶν νέων ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων καὶ συγχρόνως ὡς ἐπιστημονικὸν ἐργαστήριον ἐντὸς τοῦ Μουσείου.

2. Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι

α. Ἀνασκαφὴ Καστελλίου Χανίων

Ἡ ἔρευνα συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ 1965 εἰς τὴν πλατεῖαν Ἁγίας Αἰκατερίνης διὰ κονδυλίων τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ τοῦ Δήμου Χανίων. Ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ τῆς δευτέρας ταύτης ἀνασκαφικῆς περιόδου ἦσαν ὁ ἐντοπισμὸς ἀρχιτεκτονικῶν ἰχνῶν καὶ αἱ στρωματογραφικαὶ παρατηρήσεις. Ἡ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὅμως τοῦ 1964 διαπίστωσις ὅτι εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν εἶχεν οἰκοδομηθῆ ἐνετικὴ μονὴ μὲ βαθεῖαν ὑποθεμελίωσιν, ἐδημιούργησεν ἰδιαιτέρας δυσκολίας (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 568). Μετὰ τὴν μελέτην τῶν προσιτῶν ἐνετικῶν χαρτῶν τῆς πόλεως ἐνετοπίσθη ἓν τμῆμα τῆς πλατείας, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ εὑρίσκοντο οἱ ἀνοικτοὶ χῶροι τῆς μονῆς. Τὰ ἀποτελέσματα ἐδικαίωσαν τὰς προσδοκίας.

Συνολικῶς ἠνοίχθησαν δύο τάφροι (Σχέδ. 1) καὶ ἐσημειώθησαν στρώματα σχετικῶς ἀδιατάρακτα κάτω τῶν 2 μ. καὶ μέχρι τοῦ βράχου (2.80-3.10 μ.), τὰ ὁποῖα ἔδωσαν πολυάριθμα δείγματα παλαιοανακτορικῆς καὶ πρωΐμου νεοανακτορικῆς κεραμεικῆς. Ἡ κεραμεική, ἡ ὁποία ἀπεκαλύφθη μέχρι βάθους 2 μ. καλύπτει ἀπάσας τὰς χρονικὰς περιόδους ἀπὸ τῆς ὑστέρας νεολιθικῆς μέχρι καὶ τῆς γεωμετρικῆς.

Εἰς τὴν τάφρον Ι καὶ εἰς βάθος 0,25 μ. μόνον ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοίχου ἐκ μεγάλων πωρολίθων εἰς τρεῖς δόμους, συνολικοῦ βάθους 1.45 καὶ μήκους 2.70 μ. (Πίν. 460 α). Εἰς βάθος 0,55 μ. ἐφάνη τὸ ἄνω μέρος πίθου, ὁ ὁποῖος ἀνευρέθη σχεδὸν ἀκέραιος. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ πίθου ἀνευρέθησαν εἰς τεμάχια ἓξ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καὶ εἷς κρατήρ. Ὁ πίθος, φέρων σχοινοειδῆ διακόσμησιν, τέσσαρας λαβὰς ὑπὸ τὸ στόμιον καὶ δύο εἰς τὸ ὕψος τῆς κοιλίας, ἔχει ὕψος 1.10 μ. καὶ ἀνευρέθη in situ. Τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ τοίχου ἀνήκει εἰς ἀποθηκευτικὰς ἐγκαταστάσεις. Οἱ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς εἶναι τοῦ τύπου, ὁ ὁποῖος συναντᾶται εἰς τὰς ἑλλαδικὰς ἐγκαταστάσεις, πολλάκις ἐνεπίγραφος (Πίν. 461 α).

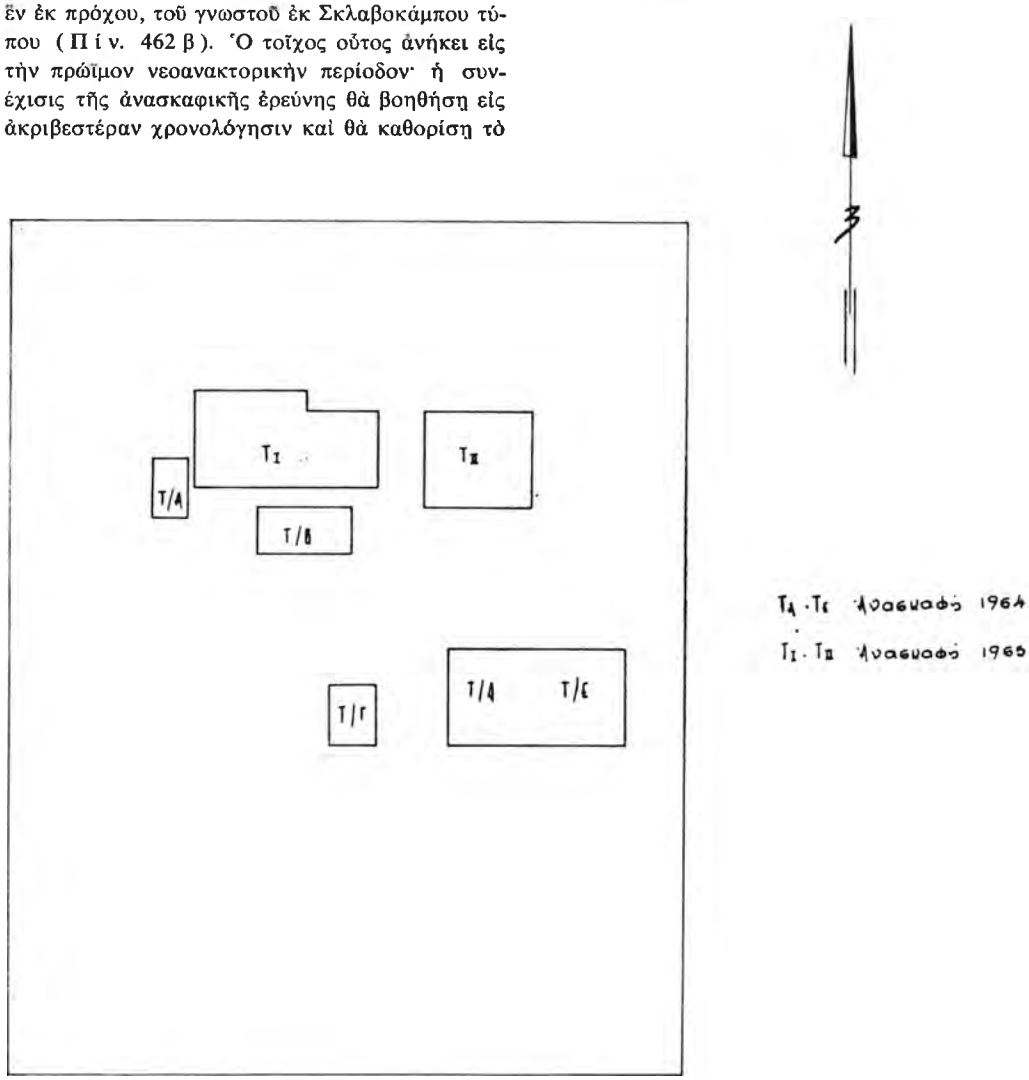
Ἡ κεραμεικὴ μέχρι βάθους 2 μ. ἔδωσε πλὴν τῶν μετανακτορικῶν δειγμάτων καὶ ὀλίγα ὕστερα νεολιθικά, προανακτορικά, παλαιοανακτορικὰ καὶ νεοανακτορικὰ ὄστρακα (Πίν. 461 β-δ). Ἡ ἀταξία αὕτη τῶν κεραμεικῶν εὑρημάτων εἰς σημεῖον μάλιστα κείμενον πλησίον τοῦ τμήματος τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων καὶ τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν in situ, δύναται εὐκόλως νὰ ἑρμηνευθῇ ἐκ τῆς ὑπάρξεως νεωτερικῶν τοίχων εἰς ἀπόστασιν 1 μ. πρὸς Ν. καὶ ὑποθεμελιώσεων εἰς ἀρκετὸν βάθος. Κάτω ὅμως τῶν 2 μ. καὶ μέχρι τοῦ βράχου ἡ κεραμεικὴ ἦτο βασικῶς ὑστέρα παλαιοανακτορικὴ καὶ πρώϊμος νεοανακτορικὴ μὲ κύριον κεραμεικὸν σχῆμα τὸ κύπελλον ἄνευ ἐπιχρίσματος καὶ διακοσμήσεως. Εἰς τὰ τελευταῖα ἄνωθεν τοῦ βράχου ἑκατοστὰ τὰ τεμάχια τῶν κυπέλλων τούτων σχηματίζουν σχεδὸν ἰδικόν των «στρῶμα», ἐνῷ εἰς τὸ βράχον ἀνευρέθη κυκλικὸν λάξευμα πλῆρες ἀργίλου· τρία παρόμοια λαξεύματα ἀνευρέθησαν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Δ. Ἐπειδὴ ὡρισμένα τῶν τεμαχίων τῶν κυπέλλων τούτων εἶναι κακῆς ποιότητος καὶ πιθανῶς ἠχρηστεύθησαν ἀμέσως μετὰ τὴν ὄπτησιν, ἐπειδὴ εἶναι ἄνευ χρώματος καὶ κοσμημάτων, ἀνευρέθησαν εἰς μεγάλην ποσότητα ὁμοῦ μετὰ τεμαχίων πηλοῦ καί, τέλος, ἐπειδὴ ὑπάρχουν τὰ πλήρη ἀργίλου λαξεύματα, πιστεύεται ὅτι πρέπει νὰ εὑρισκώμεθα πλησίον ἑνὸς κεραμεικοῦ ἐργαστηρίου, εἰς ἀκμὴν κατὰ τὴν κυρίως παλαιοανακτορικὴν περίοδον.

Ἡ τάφρος ΙΙ ἠνοίχθη ἀνατολικῶς τῆς Ι καὶ εἰς μικρὰν ἀπὸ αὐτῆς ἀπόστασιν. Εἰς βάθος 0,40 μ. ἤρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται τμῆμα τοίχου ἐκτισμένου διὰ μικρῶν λίθων, μήκους 0,90 μ., ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ ἄκρον κάμπτεται καὶ σχηματίζει ἄνοιγμα διὰ θύραν πλάτους 0,90 μ. Ὁ τοῖχος οὗτος παρακολουθεῖται μέχρι βάθους 2.20

μ. (Πίν. 460 β). Εἰς βάθος 2 μ. ἐσημειώθησαν ἴχνη τοῦ δαπέδου ἐκ κτυπητῆς γῆς· εἰς τὰ 0,20 μ. τῆς ὑποθεμελιώσεως ἀνευρέθησαν ὄστρακα καμαραϊκῆς κεραμεικῆς, ἄλλα φέροντα τὴν γνωστὴν διακόσμησιν μὲ καταλειβάδας (Πίν. 462 α) καὶ ἓν ἐκ πρόχου, τοῦ γνωστοῦ ἐκ Σκλαβοκάμπου τύπου (Πίν. 462 β). Ὁ τοῖχος οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν πρώϊμον νεοανακτορικὴν περίοδον· ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης θὰ βοηθήσῃ εἰς ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν καὶ θὰ καθορίσῃ τὸ εἶδος τοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ κεραμεικὴ ἄνω τῶν 2 μ. ἔδωσε δείγματα ὅλων τῶν περιόδων, ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς μέχρι καὶ τῆς γεωμετρικῆς.

Χαρακτηριστικὴ ὑπῆρξε καὶ ἐφέτος ἡ παρουσία πολλῶν δειγμάτων μετανακτορικῶν ψευδοστόμων ἀμφορέων (Πίν. 462 γ), ὡς καὶ κυλίκων καὶ βαθέων κυπέλλων τῆς αὐτῆς περιόδου (Πίν. 462 δ, 463 β, δ). Ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ διακόσμησίς των εἶναι ἐφάμιλλος τῶν καλυτέρων κρητικῶν δειγμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι γνωστὰ μέχρι σήμερον.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων τῆς τάφρου ΙΙ ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν ἓν πρώϊμον παλαιοανακτορικὸν σφράγισμα, τεμάχια γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ — τὰ πρῶτα δείγματα ἐκ τῆς περιοχῆς Χανίων—(Πίν. 463 γ) καὶ πέντε ὄστρακα κυπριακῆς εἰσηγμένης κεραμεικῆς τοῦ τύπου white slip paint B, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ ἀγγεῖον μὲ ἐκεῖνα τῆς ἐρεύνης τοῦ 1964 (ΑΔ 20 (1965): Χρονικὰ σ. 569, Πίν. 718 γ)

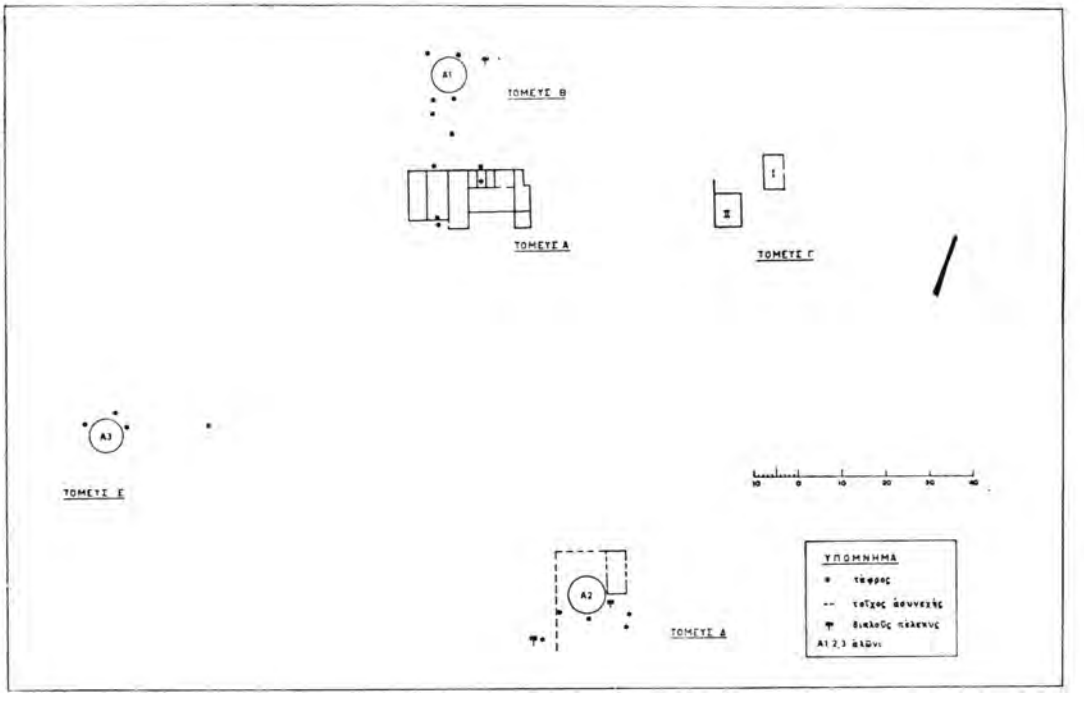

Σχέδ. 1. Καστέλλι Χανίων. Πλατεῖα Ἁγίας Αἰκατερίνης

καὶ προέρχονται ἐκ μονώτου λοπάδος (Πίν. 463 α). Πλησίον εὑρέθησαν ὄστρακα πρωΐμου μετανακτορικῆς κεραμεικῆς (Πίν. 463 ε - ς΄), τὰ ὁποῖα βοηθοῦν εἰς τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τοῦ κυπριακοῦ τούτου κεραμεικοῦ τύπου.

Ἡ ἐφετεινὴ δευτέρα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ Καστέλλι ἑδραιώνει πλέον τὴν ὕπαρξιν μιᾶς σημαντικῆς ἐγκαταστάσεως εἰς ὅλον τὸ ὕψωμα, ὡς ἔδειξαν καὶ τὰ εὑρήματα δύο οἰκοπέδων εἰς ἀπόστασιν 60 μ. πρὸς Α., καὶ δικαιώνει τὴν θεωρίαν Ἀποκορώνου, καὶ ἐπὶ βραχώδους λόφου, ὕψους 390 μ. Ἀκριβῶς ἔξωθι τοῦ χωρίου καὶ εἰς τὴν θέσιν Κυλίντρα σχηματίζεται φυσικὸν πλάτωμα μὲ θέαν πρὸς τὸν κάμπον· εἰς τὴν θέσιν ταύτην εἶχον κατὰ καιροὺς εὑρεθῆ διπλοῖ χαλκοῖ πελέκεις καὶ σφῦραι (σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων). Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου κατὰ τὴν διάρκειαν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν ἀνεύρισκον τεμάχια ἐκ χονδροειδῶν ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως.

Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ 1965, ἡ ὁποία

Σχέδ. 2. Σαμωνᾶς. Ἀνασκαφὴ ἐν θέσει Κυλίντρα

τῆς ἑνότητος τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ εἰς ὁλόκληρον τὴν νῆσον. Θὰ ἦτο δὲ πολὺ περίεργον νὰ ἔχῃ ἀφεθῆ ἀνεκμετάλλευτος ὁ εὔφορος κάμπος τῶν Χανίων, τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ σπουδαιότεραι μινωϊκαὶ ἐγκαταστάσεις τῆς κεντρικῆς Κρήτης ἐλέγχουν τὰς πλέον εὐφόρους περιοχάς. Τέλος φαίνεται ὅτι ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ὀνόματος Κυδωνία εἰς τὰς πινακίδας τῆς Κνωσοῦ, χρονολογουμένας πρὸ τοῦ 1400 π.Χ., εἶναι ὀρθή, ἀφοῦ ὄχι μόνον ὑπάρχει ὡς πόλις, ἀλλὰ καὶ εὑρίσκεται εἰς περίοδον ἀκμῆς, ὅπως δεικνύουν τὰ μέχρι στιγμῆς εὑρήματα.

β. Ἀνασκαφὴ Σαμωνᾶ

Τὸ χωρίον Σαμωνᾶς κεῖται εἰς ἀπόστασιν 25 χλμ. ἀνατολικῶς τῶν Χανίων, εἰς τὴν ἐπαρχίαν ἐγένετο διὰ κονδυλίου τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβε μέρος ὡς ἐπιστημονικὴ βοηθὸς ἡ δ. Θέτις Λίβα, περιωρίσθη εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ χώρου καὶ εἰς τὸν ἐντοπισμὸν τῶν σημείων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐβοήθουν τὴν ἀρχαιολογικὴν μελέτην. Ἠνοίχθησαν συνολικῶς 30 τάφροι εἰς πέντε διαφορετικοὺς τομεῖς, κυρίως ἐκεῖ ὅπου ἦσαν ὁρατὰ οἰκοδομικὰ λείψανα, ὡς καὶ εἰς τὰ τρία ἁλώνια τῆς περιοχῆς. Κατὰ τομεῖς ἐσημειώθησαν τὰ ἀκόλουθα εὑρήματα (Σχέδ. 2):

Τομεὺς Α. Ἦσαν ἤδη ὁρατὰ τὰ θεμέλια οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος. Αἱ πέντε ὅμως τάφροι δὲν ἔδωσαν κεραμεικὸν ὑλικὸν ἐκτὸς ἐλαχίστων τεμαχίων χονδροειδῶν οἰκιακῶν ἀγγείων καὶ ὡρισμένων τουρκικῶν.

Τομεὺς Β. Μόνον μία ἐκ τῶν πέντε τάφρων ἔδωσεν ὀλίγα δείγματα προηγμένης μετανακτορικῆς κεραμεικῆς. Μεταξὺ τῶν τομέων Α καὶ Β καὶ εἰς βάθος 0,60 μ. ἀνευρέθησαν δύο μετανακτορικοὶ ἀποθηκευτικοὶ πίθοι, ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου (Πίν. 464 α).

Τομεὺς Γ. Ἐνετοπίσθησαν τὰ θεμέλια δύο οἰκιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Ι εἶναι μὲν νεωτερική, μεταξὺ ὅμως τῶν μπάζων ἀνευρέθη μετανακτορικὴ κεραμεική, χαλκοῦν ἐγχειρίδιον τῆς αὐτῆς περιόδου καὶ δείγματα ὑπομινωϊκῆς κεραμεικῆς. Ἡ ΙΙ ἀνήκει εἰς τὴν μετανακτορικὴν περίοδον, ὡς ἔδειξαν τὰ ὀλίγα εὑρήματα καὶ ἀποτελεῖ τμῆμα μεγαλυτέρου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος.

Τομεὺς Δ. Εἰς μίαν ἐκ τῶν ἀνοιγεισῶν τάφρων, βορείως τοῦ ἁλωνιοῦ, εὑρέθησαν τὰ θεμέλια δωματίου καὶ ἐπ' αὐτῶν πλάκες τετράπλευροι εἰς ἴσην μεταξύ των ἀπόστασιν, αἱ ὁποῖαι ἀσφαλῶς ἐχρησίμευον ὡς βάσεις ξυλίνων πεσσῶν ἢ κιόνων (Πίν. 464 β). Τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα ἦσαν καὶ ἐδῶ μετανακτορικά.

Τομεὺς Ε. Εἰς μίαν τῶν τάφρων, ἀκριβῶς ἀνατολικῶς τοῦ ἁλωνίου, ἀνευρέθησαν δύο μικρὰ λίθινα σφονδύλια, πηλίνη κεφαλὴ ζώου ἐξ ἀγγείου θρησκευτικῆς χρήσεως (Πίν. 454 δ) καὶ ὄστρακα μετανακτορικῶν χρόνων.

Φαίνεται ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἀνεπτύχθη κατὰ τὴν μετανακτορικὴν περίοδον μία ἐπαρχιακὴ ἐγκατάστασις, ἡ ὁποία συνέχισε τὴν ζωήν της μέχρι τῆς ὑπομινωϊκῆς περιόδου. Ἡ κεραμεικὴ εἶναι γενικῶς κακῆς ποιότητος, τὰ ἀγγεῖα εἶναι κακῶς ὠπτημένα καὶ τὸ χρῶμα τῆς διακοσμήσεως ἔχει πολλάκις ἐξαφανισθῆ. Ἐπειδὴ ἡ Κυλίντρα εἶναι θέσις στρατηγική, ἀφοῦ ἐλέγχει ὅλον σχεδὸν τὸν κάμπον τοῦ Ἀποκορώνου καὶ τὰς προσβάσεις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς νήσου, ὑπετέθη ὅτι ἀποτελεῖ ἀκρόπολιν μυκηναϊκὴν καὶ ὅτι ὑπάρχει ἄμεσος σχέσις μὲ τὴν χαμηλοτέραν ἐγκατάστασιν τοῦ Στύλου, ὅπου ἔχει ἐντοπισθῆ συνοικισμὸς καὶ ἔχει ἀνασκαφῆ εἰς θολωτὸς τάφος. Μέχρι στιγμῆς πάντως δὲν ἀνευρέθησαν ἴχνη ὀχυρώσεων.

Ἡ παράλληλος τέλος ἀνεύρεσις νεολιθικῶν σφυρῶν καὶ πελέκεων (Πίν. 464 γ) δηλοῖ, ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη κατῳκεῖτο κατὰ τὴν νεολιθικὴν περίοδον ἐγκαταλειφθεῖσα ἀργότερον. Τὰ νεολιθικὰ εὑρήματα ἴσως ἀποτελοῦν ἔνδειξιν κάποιας σχέσεως μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῶν σπηλαίων τῶν Κεραμειῶν, τὰ ὁποῖα κεῖνται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν δυτικῶς τῆς Κυλίντρας.

3. Περισυλλογὴ Ἀρχαιοτήτων

α. Τάφος Νοσοκομείου Χανίων. Ὁ τάφος οὗτος ἀνευρέθη κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἐπεκτάσεως τῶν οἰκοδομικῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ Κρατικοῦ Νοσοκομείου Χανίων. Εἶναι ὑπόγειος, θαλαμωτὸς — εἰς βάθος 3.25 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους — ἐσκαμμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον (κούσκουρας), μὲ διαστάσεις θαλάμου 2.80 x 3.05 x 2.30 μ. καὶ δρόμου 1.45 x 0,85 μ. Εἰς τὸν θάλαμον ἀνευρέθησαν ἴχνη ταφῆς καὶ ὀλίγα ἀγγεῖα εἰς τεμάχια (Πίν. 465 α), τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν προηγμένην μετανακτορικὴν περίοδον (εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον ἀνήκει καὶ τὸ νεκροταφεῖον Μαζαλῆ - Δικαστηρίων). Ὁ τάφος τοῦ Νοσοκομείου Χανίων θὰ πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς μίαν συστάδα τοῦ ἐκτεταμένου τούτου μετανακτορικοῦ νεκροταφείου τῆς Κυδωνίας.

β. Ρωμαϊκὸν ψηφιδωτὸν Ἀγορᾶς Χανίων. Κατὰ τὴν διάρκειαν διανοίξεως θεμελίων τοῦ νέου κτηρίου τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Δημοτικῆς Ἀγορᾶς, ἀνευρέθη, εἰς βάθος 8 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἄνευ παραστάσεων, ρωμαϊκῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον ἀποκολληθὲν μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον.

γ. Σπήλαιον Πλατυβόλας. Ἐφέτος ἐγένετο συστηματικὴ περισυλλογὴ εἰς τὸ σπήλαιον τοῦτο (ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 569, Πίν. 719), τὰ δὲ νέα εὑρήματα πείθουν ὅτι εἶναι ἓν τῶν σπουδαιοτέρων τῆς νήσου. Ἡ προσεχὴς ἀνασκαφὴ θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν λύσιν διαφόρων προβλημάτων, σχετικῶν μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν ποιότητα τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν δυτικὴν Κρήτην, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν μερικῶν γνωστῶν ἤδη κεραμεικῶν τύπων.

Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα εὑρήματα εἶναι δείγματα νεολιθικῆς (Πίν. 465 β) καὶ ὑπονεολιθικῆς κεραμεικῆς, μία σειρὰ ὀστράκων ἐκ πρωΐμων προανακτορικῶν ἀγγείων μεθ' ἁπλῆς ἐγχαράκτου διακοσμήσεως (Πίν. 465 γ - 466 α), μία ἄλλη πλέον προηγμένων ἀγγείων, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται σχεδὸν ὁλόκληρος δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν, ἐνῷ ἡ κεντρικὴ ζώνη καλύπτεται διὰ τοῦ ἐγχαράκτου κοσμήματος τῶν ἀντιθετικῶς τεθειμένων τριγώνων πλήρων, καὶ τούτων, δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν (Πίν. 465 δ, 466 β). Εὑρέθησαν ἀκόμη ἐν λίθινον προανακτορικὸν ἀγγεῖον καὶ ἓν πήλινον ρυθμοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου, φέρον ὅμως λευκὴν γραμμικὴν διακόσμησιν (Πίν. 466 γ).

Τὸ πλέον ὅμως σημαντικὸν εὕρημα ἦσαν τρία τεμάχια πρωτοελλαδικῆς κεραμεικῆς ἀγγείων τοῦ τύπου sauce - boat, τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ μοναδικὰ μέχρι στιγμῆς δείγματα παρομοίων ἀγγείων εἰς τὴν Κρήτην.

Τέλος ἀνευρέθησαν πολλὰ δείγματα παλαιοανακτορικῆς καὶ μετανακτορικῆς κεραμεικῆς.

Παραλλήλως μὲ τὴν ἔρευναν εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Πλατυβόλας ἐγένετο καὶ μία πρώτη ἀναγνώρισις τῆς πέριξ περιοχῆς καὶ ἐνετοπίσθησαν δύο ἀκόμη σπήλαια, τὰ ὁποῖα ἔδωσαν εὑρήματα, καλύπτοντα ἁπάσας τὰς προϊστορικὰς περιόδους. Τὰ σπήλαια ταῦτα εἶναι: 1. Κέραμος, μὲ προανακτορικὰ καὶ παλαιοανακτορικὰ κυρίως εὑρήματα καὶ 2. Χειλοῦ Ἀβλῶχι.

δ. Σπήλαιον Λερᾶ Ἀκρωτηρίου. Ἀνευρέθησαν ὀλίγα μετανακτορικὰ ὄστρακα, μία σειρὰ ἑλληνιστικῶν πηλίνων εἰδωλίων καὶ τεμάχια ἐρυθρομόρφων ἀγγείων τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Πίν. 456 δ).

ε. Σπήλαια Κόκκινου Χωρίου. Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ σπηλαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὀρειβατικοῦ Χανίων, ἐνετοπίσθησαν δύο μετανακτορικὰ σπήλαια εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κόκκινου Χωρίου τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου.

ς΄. Τάφος Σκάφης Σελίνου. Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διανοίξεως κοινοτικοῦ δρομίσκου ἔξωθι τοῦ χωρίου Σκάφη Σελίνου, ἀνευρέθη μικρὸς κιβωτιόσχημος τάφος τῆς ὑστέρας κλασσικῆς περιόδου, μὲ ἴχνη σκελετοῦ παιδίου καὶ τρεῖς ἀκεραίους ἐρυθρομόρφους ἀμφορίσκους.

Ἐκ τῶν μεμονωμένων εὑρημάτων τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα εἶναι:

α. Ἑλληνιστικὴ ἐπιτυμβία πλὰξ εἰς τρία τεμάχια, μὲ παράστασιν γυναικείας καθημένης μορφῆς καὶ δούλης ἱσταμένης, προσφερούσης πυξίδα. Ἐλλείπουν ἡ ἐπίστεψις καὶ τμῆμα τοῦ δεξιοῦ ἄκρου τῆς πλακός. Προέλευσις ἄγνωστος.

β. Ὀκτὼ ρωμαϊκοὶ ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς, αὐτοκρατορικῶν χρόνων, προερχόμενοι ἐκ Χανίων, πλὴν ἑνός, ὁ ὁποῖος μετεφέρθη ἐκ τοῦ χωρίου Μεσκλᾶ Κυδωνίας.

γ. Μετανακτορικὸς σφραγιδόλιθος ἐκ στεατίτου, σχεδὸν ἀκέραιος, μὲ παράστασιν δύο ἀντιθετικῶς τεθειμένων ζώων. Ἐκ Χανίων (περιοχὴ Δικαστηρίων).

δ. Εἴκοσι χαλκᾶ νομίσματα ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων διαφόρων πόλεων τῆς Κρήτης.

ε. Μικρὰ μαρμαρίνη κεφαλὴ παιδίσκης, εἰδώλιον βοὸς ἐκ πηλοῦ καὶ τριφυλλόστομος οἰνοχόη, ἅπαντα ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Λισοῦ.

Β. ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

1. Μουσεῖον Ρεθύμνου

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1965 ἐγένοντο ἐργασίαι τακτοποιήσεως καὶ μερικῆς ἐπανεκθέσεως τῶν εὑρημάτων, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου κ. Στ. Ἀλεξίου. Τὰ παλαιὰ κεραμεικὰ εὑρήματα ἐτέθησαν εἰς νέας μεταλλικὰς προθήκας, πολλὰ λίθινα ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ μαρμαρίνων βάσεων καὶ τεχνίτης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἠσχολήθη μὲ τὴν συμπλήρωσιν ἄλλων. Γενικῶς μετὰ τὴν μεταφορὰν τῶν τμημάτων ψηφιδωτῶν δαπέδων εἰς τὴν ἀποθήκην, ὁ μουσειακὸς χῶρος ἀπέκτησεν ἐνότητα καὶ τὰ ἐκθέματα προεβλήθησαν κατὰ τὸν ἀρτιώτερον δυνατὸν τρόπον. Αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι ἐπεχορηγήθησαν ὑπὸ τοῦ Δήμου Ρεθύμνου.

2. Περισυλλογὴ Ἀρχαιοτήτων

α. Ἐκ τοῦ χωρίου Ἀξὸς Μυλοποτάμου προέρχεται ὑστεροαρχαϊκὴ ἐπιγραφή.

β. Ἐκ σπηλαίου τῆς περιοχῆς Σταυρωμένου, εὑρισκομένου πλησίον τῆς θαλάσσης, μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον τριποδικὸν ἀγγεῖον παλαιοανακτορικῶν χρόνων.

γ. Ἐκ τῆς περιοχῆς Μειξόρουμα τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου προέρχεται χαλκοῦν ὑπομινωϊκὸν ζῴδιον.

δ. Μετανακτορικὸς διπλοῦς χαλκοῦς πέλεκυς· προέλευσις ἄγνωστος.

ε. Δεκαπέντε χαλκᾶ νομίσματα διαφόρων κρητικῶν πόλεων τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς περιόδου.

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς δραστηριότητος, πλὴν τῆς συνήθους διοικητικῆς ὑπηρεσίας, τοῦ ἐν Κρήτῃ τμήματος τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων 4ης Περιφερείας, εἰς ὃ ὑπηρέτησε, καὶ τὸ ἔτος τοῦτο, ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Στ. Παπαδάκη - Ökland, ἀπερρόφησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως μνημείων καὶ συντηρήσεως τοιχογραφιῶν.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν ὀκτὼ βυζαντινῶν ναῶν τῆς νήσου ἐξετελέσθησαν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἐπιμελητρίας, διὰ συνεργείων τοῦ παρὰ τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως, ἡ δὲ περὶ αὐτῶν ἔκθεσις περιελήφθη εἰς τὴν γενικὴν περὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ Ἐργαστηρίου τούτου ἔκθεσιν (βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 31 κ. ἑ.).

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἐργασίας συντηρήσεως τοιχογραφιῶν, ἐξετελέσθησαν κτηριακαὶ ἐργασίαι στερεώσεως, συγκείμεναι εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν ρηγμάτων τῆς τοιχοποιΐας καὶ τῶν θόλων, τὴν κεράμωσιν ἢ ἐπισκευὴν τῶν στεγῶν καὶ τὴν συμπλήρωσιν κατεστραμμένων τμημάτων τῶν ἐσωτερικῶν κονιαμάτων, εἰς τὰ κάτωθι μνημεῖα: 1) Ἁγίαν Παρασκευὴν Πεδιάδος Ἡρακλείου, 2) Ἅγιον Ἰωάννην Ἀνωγείων Ρεθύμνης (Πίν. 467 γ) καὶ 3 - 4) Ἅγιον Ἰωάννην καὶ Ἁγίαν Εἰρήνην εἰς Ἀξὸν Μυλοποτάμου Ρεθύμνης. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο μνημεῖον, πλὴν τῆς κεραμώσεως, ἐπεξετάθη ὀλίγον εἰσέτι ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξαμένη ἀποχωμάτωσις τῶν πέριξ τοῦ ναοῦ ἐπιχώσεων καὶ κατεσκευάσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, τὴν πλέον ἀσθενῆ, πρὸς ἀποτροπὴν νέων κατολισθήσεων (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 459, Πίν. 538 β - γ καὶ 539 α - β).

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

Ἔρευνα εἰς τὰ τείχη τοῦ Χάνδακος. Κατὰ τὴν ἐκχωμάτωσιν τοῦ παρὰ τὴν πλατεῖαν Ἐλευθερίας τῆς πόλεως καὶ παρακειμένου τοῦ κινηματογράφου «Ἀστόρια» οἰκοπέδου, πρὸς ἀνέγερσιν ξενοδοχείου, ἀπεκαλύφθη, εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὁδοῦ, τμῆμα παλαιοῦ τείχους (Πίν. 467 α). Γενομένης ἐρεύνης εἰς τὸν χῶρον, ἀπεκαλύφθη καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ οἰκοπέδου καὶ μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., τμῆμα ὀχυρωματικοῦ τοίχου, ἐκτισμένου διὰ μεγάλων ἡμιεργασμένων πωρολίθων, τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ἀνῆκον εἰς τὴν κρηπῖδα τῆς πρώτης, τῆς ἀραβικῆς ὀχυρώσεως τοῦ Χάνδακος, εἰς ἣν ἐθεμελιώθη ἀργότερον τὸ βυζαντινὸν τεῖχος, ὡς ἔδειξαν αἱ ὀλίγον δυτικώτερον τοῦ χώρου τούτου διεξαχθεῖσαι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι καὶ ἡ μελέτη τῶν ἐξ αὐτῶν στοιχείων ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ν. Πλάτωνος[1] (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 573).

ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ μεταβάσεως εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς νήσου, πρὸς παρακολούθησιν τῶν ἐκτελουμένων ἐργασιῶν στερεώσεως μνημείων, ἢ κατόπιν εἰδικῆς ἐντολῆς, ἡ Ἐπιμελήτρια ἐπεσκέφθη μνημεῖα τῶν περιοχῶν τούτων, περὶ τῶν πλέον ἀξιολόγων τῶν ὁποίων δίδεται τὸ ἀκόλουθον κατατοπιστικὸν σημείωμα, ἐπὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς καταστάσεώς των.

1. Ἅγιοι Θεόδωροι Σελίνου. Ναὸς Ἁγίου Φωτίου[2]

Ὁ ναΐσκος, τοῦ συνήθους τύπου τοῦ μονοχώρου καμαροσκεποῦς, σῴζει, μὲ μικρὰς φθορᾶς, εἰς τὸ σύνολόν της τὴν ἐκ τοιχογραφιῶν διακόσμησίν του. Αἱ τοιχογραφίαι αὐταί, δυνάμεναι νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν περὶ τὸ 1300 περίοδον, ἐμφανίζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μελέτην τῶν ἐν τῇ νήσῳ καλλιτεχνικῶν ρευμάτων κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, διότι ἀποτελοῦν ἔργον δύο ζωγράφων ἐργαζομένων εἰς δύο διαφορετικὰς καλλιτεχνικὰς παραδόσεις.

Ἡ ζωγραφικὴ τοῦ πρώτου, εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ ναοῦ, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔντονον συντηρητισμὸν — ἰσχυρὰν γραμμικότητα, ἀπουσίαν τρίτης διαστάσεως εἰς τοὺς πίνακας καὶ τὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι δίδονται εἰς στάσεις δυσκάμπτους ἀλλὰ ἐκφραστικάς —, διασῴζουσα οὕτως, ἡρμηνευμένην κατὰ τὸ λαϊκώτερον αἰσθητήριον καὶ ἁπλοποιημένην, τὴν παράδοσιν τῆς μνημειακῆς τέχνης τοῦ 12ου αἰῶνος. Ἐκ τῶν ἐν τῇ Κρήτῃ μνημείων, σχετίζεται μὲ τὰς τοιχογραφίας τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς Παναγίας τῆς Κερᾶς εἰς τὴν Κριτσᾶν Μιραμπέλλου, τῆς Παναγίας εἰς τὸ Βιγλὶ Βουλισμένης, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Κρούσταν, τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς εἰς Χάρακα καὶ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου εἰς Βουτᾶν Σελίνου.

Τοῦ δευτέρου ζωγράφου ἡ τέχνη, ἔχουσα ἐπίσης

1. Ν. Πλάτωνος. Τὰ Βυζαντινὰ Τείχη τοῦ Χάνδακος, ἐν Κρητ. Χρον., τόμ. Δ' (1950), σ. 353 κ. ἑ., καὶ τόμ. ΣΤ' (1952), σ. 439 κ.ἑ.

2. Κ. Λασιθιωτάκη, Τοπογραφικὸς Κατάλογος τῶν τοιχογραφημένων ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης, Ἡράκλειον 1961, ἀριθ. 105.

τὰς πηγάς της εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν καὶ συγκεκριμένως εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 12ου αἰῶνος, διακρίνεται διὰ τὴν παρουσίαν ἰσχυρῶν δυτικῶν ἐπιδράσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπεκτείνονται καὶ εἰς εἰκονογραφικὰς λεπτομερείας. Π.χ. εἰς τὴν μεγάλην παράστασιν τῆς Σταυρώσεως, εἰς τὸ τύμπανον τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται φέρων τὸν ἀκάνθινον στέφανον, ἐνῷ τὸ σῶμά του, εὔρωστον, κάμπτεται ἰσχυρῶς εἰς τὰ γόνατα καὶ κλίνει κατὰ τὸ ἄνω τμῆμα τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ ἐμπρός. Παρὰ τὸν σταυρόν, ὀλίγον ἀριστερὰ καὶ ἐμπρός, ἡ Παναγία λιποθυμοῦσα, ὑποβαστάζεται ὑπὸ μιᾶς τῶν θρηνουσῶν μυροφόρων.

2. Ἅγιοι Θεόδωροι. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου εἰς θέσιν Κορακόριζα[3]

Τὸ ἐξωκκλήσιον τοῦτο, τοῦ ἰδίου ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου πρὸς τὸν προηγούμενον (Πίν. 477 δ), σῴζει τμήματα μόνον τῆς ζωγραφικῆς διακοσμήσεώς του καὶ αὐτὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς μέτριον βαθμὸν διατηρήσεως. Ἡ τέχνη τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν, χαρακτηριζομένη ἀπὸ κάποιαν σκληρότητα εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν προσώπων καὶ τῆς πτυχολογίας καὶ ἔλλειψιν αἰσθήσεως τῶν ἀναλογιῶν, συνδυαζομένην μὲ ζωηρὰν ἐκφραστικότητα, ἐμφανίζεται ὡς λαϊκωτέρα ἑρμηνεία τῆς μεγάλης τέχνης τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἐντόπιον καλλιτέχνην. Ἀξιοσημείωτοι εἶναι αἱ εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον μεγάλων διαστάσεων προτομαὶ τῆς Θεοτόκου Ὁδηγητρίας (Πίν. 467 β) καὶ τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος.

3. Κεφάλι Κισάμου. Ναὸς τοῦ Σωτῆρος[4]

Ὁ ναός, μεγάλος εἰς διαστάσεις, μονόχωρος καμαροσκεπὴς ἐπίσης, σῴζει εἰς τὸ σύνολόν της τὴν ἐκ τοιχογραφιῶν διακόσμησίν του, τὴν ὁποίαν γραπτὴ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖ εἰς τὸ 1320[5].

Αἱ τοιχογραφίαι αὐταὶ ἀξιόλογοι ἰδιαιτέρως διὰ τὴν εἰκονογραφίαν των, ὡς ἀποτελοῦσαι τὸ πλουσιώτερον διακοσμητικὸν σύνολον αὐτῆς τῆς περιόδου ἐν τῇ νήσῳ, ἔχουν ἐκτελεσθῆ εἰς τήν, καὶ ἐξ ἄλλων περίπου συγχρόνων μνημείων τῆς νήσου οἰκείαν, ἁπλοποιημένην γραμμικὴν τεχνικήν, συνδυαζομένην μὲ δυτικὰς ἐπιδράσεις εἰς τὰ ἐπὶ μέρους (Πίν. 478 α - β).

3. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 106.

4. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 41.

5. G. Gerola, Monumenti veneti nell' isola di Creta, IV, 418, n. 15.

4. Κεφάλι Κισάμου. Ἅγιος Ἀθανάσιος[6]

Μικρὸς καμαροσκεπὴς ναός, ὀλίγον ἔξω τοῦ χωρίου (Πίν. 479 α). Αἱ τοιχογραφίαι του, ἐμφανίζουσαι κατὰ τόπους σημαντικὰς φθορὰς ἐκ τῆς ὑγρασίας, χρονολογοῦνται εἰς τὸ 1394[7] καὶ σχετίζονται, τόσον ὡς πρὸς τὴν εἰκονογραφίαν, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν τέχνην των, μὲ τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας εἰς Σκλαβοπούλαν (βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 31).

Εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ εἰκονίζεται ὁ Παντοκράτωρ καὶ κάτω ἡ Θεία Λειτουργία, εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους τοῦ ἱεροῦ ἱεράρχαι μετωπικοί, εἰς δὲ τὸ τύμπανον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὁ Ἀναπεσὼν καὶ κατωτέρω ὁ Εὐαγγελισμός. Εἰς τὴν καμάραν διατάσσονται εἰς πίνακας τὰ θέματα: Ἀνάληψις, Ἀπιστία τοῦ Θωμᾶ, Ἐμφάνισις εἰς τοὺς μαθητάς, Πεντηκοστή, εἰς Ἅδου Κάθοδος, Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, Προδοσία, Ἑλκόμενος, Νιπτήρ, Βαϊοφόρος, Γέννησις, Ὑπαπαντή, Βάπτισις, Ἔγερσις τοῦ Λαζάρου. Εἰς τὸ τύμπανον τοῦ δυτικοῦ τοίχου διακρίνονται λείψανα ἀπὸ τὴν Σταύρωσιν καὶ εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην τῶν τοίχων εἰκονίζονται μορφαὶ ὁλοσώμων ἁγίων καὶ ἐφίππων στρατιωτικῶν. Εἰς τὸ μέτωπον τῆς ἐνισχυτικῆς ζώνης, παριστάνονται ἐν προτομῇ δέκα γυναῖκες μάρτυρες καὶ εἰς τὴν κορυφήν, ἐπίσης ὡς εἰς τὸν ναὸν τῆς Σκλαβοπούλας, τὸ Ἅγιον Μανδήλιον. Τέλος, ἀξιοσημείωτος διὰ τὴν γραφικότητά της εἶναι ἡ εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ νοτίου τοίχου παράστασις δύο γυναικῶν ἀφιερωτριῶν[8].

Ἡ τέχνη τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν, παρὰ τὸν λαϊκώτερον χαρακτῆρά της, ἐμφανίζει στενὴν σχέσιν πρὸς τὴν ζωγραφικὴν τοῦ ὡς ἄνω ναοῦ τῆς Σκλαβοπούλας καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Ἀρτόν[9], ἰδιαιτέρως εἰς τὸν τρόπον ἀποδόσεως τῶν προσώπων καὶ τὸν ἰδιάζοντα τύπον τῆς περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς περιοχῆς, ὡς καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ χρῆσιν τῶν χρωμάτων (Πίν. 469 β - γ). Παραλλήλως, ἡ σχετικὴ χαλαρότης εἰς τὴν σύνθεσιν, ἡ ἐλαφρὰ ἁπλοποίησις τῶν ἐκφραστικῶν μέσων καὶ ὁ ἁπλοϊκώτερος χαρακτὴρ τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ὁδηγοῦν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου ἐντοπίου καλλιτέχνου, τοῦ ὁποίου τὸ πρότυπον ὑπῆρξεν ἴσως αὐτὴ ἡ ζωγραφικὴ τοῦ ναοῦ τῆς Σκλαβο-

6. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 42.

7. G. Gerola, Monumenti, IV, 417, n. 14.

8. G. Gerola, Monumenti, II, 328, n. I, IV, 611.

9. Βλ. Ν. Δρανδάκη, Ὁ εἰς Ἀρτὸν Ρεθύμνης ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐν Κρητ. Χρον. τόμ. ΙΑ' (1957), σ. 65 κ.ἑ.

πούλας. Μάλιστα, τὴν περαιτέρω, ἐπὶ τὸ λαϊκώτερον, ἐξέλιξιν τῆς ζωγραφικῆς αὐτῆς δυνάμεθα ἴσως νὰ ἀναγνωρίσωμεν, εἰς τὰς τοιχογραφίας ἑνός, οὐχὶ μακρὰν τῆς περιοχῆς ταύτης κειμένου, μνημείου, τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας εἰς Ἀνισαράκι Καντάνου (Πίν. 469 δ).

5. Χρωμοναστήρι Ρεθύμνου. Παναγία ἡ Κερὰ[10]

Ὁ ναός, τρίκογχος μετὰ τρούλλου, παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τόσον διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικήν του, ὡς ἀντιπροσωπεύων σπάνιον διὰ τὴν ἐποχὴν τύπον ἐν τῇ νήσῳ, ὅσον καὶ διὰ τὴν ζωγραφικήν του, ἥτις διακρίνεται εἰς περισσότερα τοῦ ἑνὸς στρώματα.

Γενικῶς ἡ διατήρησις τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν εἶναι μετριωτάτη, τὸ μνημεῖον δὲ διεσώθη χάρις εἰς τάς, ὑπὸ τοῦ τότε ἐν Κρήτῃ Ἐπιμελητοῦ κ. Μ. Μιχαηλίδου, ἐκτελεσθείσας κατὰ τὸ 1962 ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν εἶχον ἐπεκταθῆ, ἐλλείψει τῶν ἀπαραιτήτων μέσων, εἰς τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν. Οὕτως, ἐξ ὅσων δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ σήμερον, τοῦ παλαιοτέρου στρώματος τοιχογραφίαι σῴζονται μόνον εἰς τὴν κεντρικὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ, ὅπου ἔχει παρασταθῆ ἡ Δέησις, μὲ τὸν Χριστὸν Παντοκράτορα, εἰς μεγαλυτέραν κλίμακα, ἐν μέσῳ τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (ἀπὸ τὴν μορφὴν αὐτὴν σῴζεται σήμερον μόνον τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς) (Πίν. 470 α). Ἡ τέχνη τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν, ἐκφραστικὴ καὶ χαρακτηριζομένη ἀπὸ τὴν εἰς τὸ ἔπακρον ἁπλοποίησιν τῶν τεχνικῶν μέσων, δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον ἐπαρχιακῶν μνημείων, εἰς ὃν καὶ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ γειτονικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου[11], διακρινομένη ὅμως ἀπὸ τὰς τελευταίας ὡς πρὸς τὴν γενικὴν ποιότητα. Γενικῶς εἰς τὸν Ἅγιον Εὐτύχιον ἡ τέχνη ἐμφανίζεται ἁπλοϊκωτέρα ἀπὸ ἐκείνην τῆς Κερᾶς, ὅπου τὸ σχέδιον εἶναι ἀρτιώτερον, καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ μέτρου εἰς τὴν τήρησιν τῶν ἀναλογιῶν, εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ τὰ ἐπὶ μέρους, σαφεστέρα.

Ἐκ τῆς λοιπῆς διακοσμήσεως σῴζονται σχετικῶς καλύτερον αἱ παραστάσεις τῆς Θεοτόκου, εἰς τὸν τύπον τῆς Βλαχερνιτίσσης, εἰς τὴν βορείαν κόγχην, καὶ τῆς Ἁγίας Ἄννης (Πίν. 470 β), εἰς τὴν νοτίαν, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος. Ἐπίσης, διακρίνονται ὀλίγα λείψανα ἐκ τῆς μεγάλης παραστάσεως τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος, εἰς τὸν τροῦλλον, ἐντὸς δόξης φερομένης ὑπὸ ἀγγέλων, καὶ τμήματα ἐκ τῶν εὐαγγελικῶν σκηνῶν καὶ τῶν εἰκόνων τῶν εὐαγγελιστῶν.

6. Καλοχωραφίτης Πυργιωτίσσης. Ἅγιος Γεώργιος[12]

Ὁ ναΐσκος, μονόχωρος καμαροσκεπής, εὑρίσκεται ὀλίγον ἔξω τοῦ χωρίου, πρὸς τὰ νοτιοδυτικά, σῴζει δὲ ἀξιολόγους τοιχογραφίας, αἱ ὁποῖαι δυστυχῶς ἔχουν ὑποστῆ σοβαρὰς φθορὰς ἐκ τῆς κακῆς διατηρήσεως τοῦ κτηρίου, τῶν ἀτέχνων καὶ ἐπιπολαίων ἐπισκευῶν, ὡς καὶ τῶν ἁλάτων καὶ τῆς αἰθάλης, τὰ ὁποῖα τὰς καλύπτουν ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

Διακρίνονται, εἰς τὴν κόγχην λείψανα ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ Παντοκράτορος καὶ κατωτέρω ἡ εἰκονογράφησις τῆς Θείας Λειτουργίας μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Μελισμοῦ, εἰς δὲ τὸ τύμπανον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, τμήματα ἀπὸ τὴν παράστασιν τῆς Φιλοξενίας καὶ κατωτέρω ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ δύο διάκονοι. Εἰς τὴν καμάραν, εἰκονογραφοῦνται τὰ θέματα: Ἀνάληψις, Γέννησις, Βαϊοφόρος, Μυστικὸς Δεῖπνος (Πίν. 471 α), εἰς Ἅδου Κάθοδος, Ἔγερσις τοῦ Λαζάρου, καὶ σκηναὶ ἐκ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, εἰς δὲ τὸν δυτικὸν τοῖχον ἡ Δευτέρα Παρουσία. Κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς τέχνης τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἀποδίδονται τὰ ἐνδύματα εἰς τὰς νευρώδεις ραδινὰς μορφάς, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ὡς λεπτὰ καὶ ξηρὰ σπάζουν εἰς πολλὰς λεπτὰς πτυχάς, συμπλεκομένας εἰς γωνιώδη σχήματα, καὶ ἄλλοτε ἀνάλαφρα μαλακά, ἀναδιπλοῦνται εἰς πλουσίας, κυματιζούσας πτυχάς. Ἡ ἰδία διάθεσις λεπτολόγου ἐπεξεργασίας, ἐξ ἧς δὲν ἐλλείπει ἡ ξηρότης, ἀναγνωρίζεται καὶ εἰς τὰ πρόσωπα καὶ ἀκόμη εἰς τὰ ἀναγεννησιακὰ οἰκοδομήματα τοῦ βάθους, φέρει δὲ τὰς τοιχογραφίας αὐτὰς εἰς στενὴν σχέσιν μὲ ἐκείνας τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ ναοῦ τοῦ Χριστοῦ εἰς Κασάνους (βλ. κατωτέρω ἀριθ. 10, Πίν. 475 β).

7. Βόροι Πυργιωτίσσης. Ἅγιος Ἰωάννης[13]

Ὁ ἀρχικὸς ναΐσκος, καμαροσκεπής, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει προστεθῆ πρὸς Δ., μεταγενεστέρως, μικρὰ προέκτασις, σῴζει τοιχογραφίας εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν καμάραν, ὅπου εἰκονίζονται: εἰς τὴν κόγχην ἡ Δέησις καὶ ἱεράρχαι — ἐπεκτεινόμενοι καὶ εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους τοῦ ἱεροῦ — εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τὸ Ἅγιον Μανδήλιον καὶ τὸ Ἅγιον Κεραμεῖον, ἐν μέσῳ τῶν στηθαρίων τοῦ Ἰωακεὶμ καὶ τῆς Ἄννης, καὶ εἰς τὴν καμάραν σκηναὶ τοῦ δωδεκαόρτου (Πίν.

10. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ. ἀριθ. 254.

11. Βλ. Ν. Δρανδάκη, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου Ρεθύμνης, ἐν Κρητ. Χρον., τόμ. Ι΄ (1956), σ. 215 κ.ἑ.

12. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ. ἀριθ. 575.

13. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 579.

471 β). Τὰ λοιπὰ τμήματα ἔχουν ἐπιχρισθῆ, ἀλλὰ καὶ αἱ ὡς ἄνω σῳζόμεναι τοιχογραφίαι εἶναι δυσδιάκριτοι ὡς ἀπολεπιζόμεναι ἐκ τῆς ὑγρασίας καὶ καλυπτόμεναι ὑπὸ παχέος στρώματος αἰθάλης καὶ ἁλάτων.

Ἡ τέχνη τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν, λαϊκότροπος, δίδει μορφάς, μὲ δυσαναλόγως βραχέα σώματα καὶ μεγάλας κεφαλάς, μὲ πρόσωπα χαρακτηριστικῆς δυσμορφίας, μὴ ὀφειλομένης μόνον εἰς τὴν ἀδεξιότητα τοῦ ζωγράφου ἢ τὴν προχειρότητα τῆς ἐκτελέσεως. Ἀκόμη χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἀποδίδονται τὰ πρόσωπα, ἐκφραστικά, ἀλλὰ μὲ κάποιαν συμβατικότητα, μὲ παχείας δυσκάμπτους γραμμάς, αἱ ὁποῖαι διαγράφουν τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ σημειώνουν τοὺς ὄγκους καὶ τὰς ρυτίδας. Παραλλήλως, ἡ ἰδιάζουσα γραμμικότης καὶ ἡ ἔλλειψις ἐντυπώσεως τοῦ βάθους εἰς τοὺς πίνακας, ὅπου παρατηρεῖται εἶδος ἰσοκεφαλίας, καὶ ἡ συμπίεσις τῶν σκηνῶν ἐντὸς τῶν μικροῦ ὕψους πινάκων, οἱ ὁποῖοι ἐκτείνονται κυρίως κατὰ πλάτος, ἀνακαλοῦν ὡρισμένας διακοσμήσεις ναῶν τῆς Καππαδοκίας[14].

Ἐκ τῶν ἐν τῇ Κρήτῃ μνημείων, μεγάλην συγγένειαν ἐμφανίζουν αἱ τοιχογραφίαι αὐταὶ μὲ ἐκείνας τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Βαθυακὸ Ρεθύμνου[15] καὶ τὰς ἀναλόγους τοῦ εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ναοῦ τῆς Παναγίας εἰς Θρόνος[16].

8. Βόροι (Περίχωρα). Παναγία ἡ Καρδιώτισσα[17]

Καθολικὸν ἠρειπωμένης μονῆς, ἀποτελούμενον ἐκ δύο διδύμων καμαροσκεπῶν ναῶν (Πίν. 472 α). Τοιχογραφίαι, ὀλίγαι καὶ εἰς κακὴν κατάστασιν, σῴζονται μόνον εἰς τὸν νότιον καὶ δὴ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτοῦ (τὸ βόρειον δὲν εἶχε τοιχογραφηθῆ). Ἐκ τῶν καλύτερον διατηρουμένων τμημάτων συνάγεται, ὅτι πρόκειται περὶ ζωγραφικῆς πολὺ καλῆς τέχνης (Πίν. 472 β, 473 α), σχετιζομένης πρὸς ἐκείνην τοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ Σκλαβεροχώρι Πεδιάδος (Πίν. 476 β).

9. Καλύβια. Παναγία ἡ Καλυβιανὴ[18]

Μικρὸς ναΐσκος, ἐπίσης μονόχωρος καμαροσκεπής, χρησιμεύων ὡς παρεκκλήσιον εἰς τὴν μεγάλην ὁμώνυμον μονήν. Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν του, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὑποστῆ ἐκτεταμένην φθορὰν καὶ καλυφθῆ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐπιχρισμάτων καὶ τῆς αἰθάλης, ἐλάχιστα τμήματα διακρίνονται. Ἐδῶ σημειώνεται, διὰ τὸ σπάνιον θέμα, τὸ ὁποῖον διακοσμεῖ τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ, δηλαδή, τὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου, εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας, ἐν μέσῳ τῶν δύο Ἀρχαγγέλων. Ἀκόμη, ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ παράστασις, εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου μεταξὺ τῶν στηθαρίων τοῦ Ἰωακεὶμ καὶ τῆς Ἄννης, θέματος ἀπαντῶντος ἐν Κρήτῃ εἰς μνημεῖα τῆς περὶ τὸ 1300 περιόδου ἢ ἄλλα ἐξόχως συντηρητικά, ὡς καὶ ἡ γοτθίζουσα πύλη τοῦ κτιστοῦ τέμπλου.

10. Κασάνοι. Ἀφέντης Χριστὸς[19]

Ὁ ναός, τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου πρὸς τοὺς προηγουμένους, σῴζει λίαν ἀξιολόγους τοιχογραφίας δύο ἐποχῶν. Αἱ παλαιότεραι ἐξ αὐτῶν καλύπτουν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς διακοσμήσεως, αἱ δὲ μεταγενέστεραι, ὀφειλόμεναι ἴσως εἰς ἐπιζωγράφησιν, παρατηροῦνται μόνον εἰς τὸ ἀνατολικώτερον τμῆμα τῆς καμάρας.

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ἀρχικοῦ στρώματος δύνανται, νομίζω, νὰ ἀποτελέσουν τὸ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος, ὡς παρέχουσαι ἓν ἐπὶ πλέον δεῖγμα τῆς μεταβατικῆς, διὰ τὴν ἐν τῇ νήσῳ τέχνην, περιόδου τοῦ τέλους τοῦ 13ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος. Καὶ εἰς αὐτὰς παρατηρεῖται, ἡ καὶ ἐξ ἄλλων μνημείων γνωστὴ ἀνάμειξις μεθόδων καὶ στοιχείων προσηκόντων εἰς παλαιοτέρας παραδόσεις μὲ τάσεις τῆς συγχρόνου αἰσθητικῆς. Οὕτω, παρὰ τὴν λιτότητα τῶν τεχνικῶν μέσων, τὴν περιωρισμένην κλίμακα ἑνὸς συντηρητικοῦ χρωματολογίου καὶ τὸν συχνὰ κύριον ρόλον τῆς γραμμῆς, εἰς τὴν ζωγραφικὴν αὐτὴν παρατηρεῖται ἐπίμονος ἀναζήτησις τῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζεται τόσον εἰς τὴν ταραγμένην σύνθεσιν, ὅπου ἔχει διασπασθῆ ἡ αὐστηρὰ καὶ λιτὴ διάταξις τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν, ὅσον καὶ εἰς τὴν διαγραφὴν τῶν χαρακτήρων τῶν προσώπων καὶ τὸν τονισμὸν τῆς ψυχικῆς διαθέσεως τῶν μορφῶν, καὶ ἀκόμη, εἰς τὴν ρωμαλέαν δομὴν τῶν μορφῶν αὐτῶν καὶ τὴν ζωντανὴν πτυχολογίαν. Παραλλήλως, εἰς τοὺς μεγάλους πίνακας, π.χ. Ἔγερσιν Λαζάρου, τὰ θέματα πλουτίζονται μὲ πολλὰ δευτερεύοντα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα προσδίδοντα εἰς τὸ θέμα ἀφηγηματικώτερον χαρακτῆρα, συμμετέχουν ζωηρῶς εἰς τὴν σκηνήν, εἰκονιζόμενα συχνὰ εἰς τολμηρὰς κεκινημένας

14. Π.χ. ναΐσκον εἰς Toqale Kilissé (G. de Jerphanion, Les églises rupestres de Cappadoce, Album, I, Pl. 64 - 66).

15. Βλ. Κ. Καλοκύρη, Αἱ βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1957, πίν. V,1 καὶ LXXI, 2.

16. Βλ. Κ. Καλοκύρη, ἔ.ἀ., πίν. LXXII,1, LXXV, 2 καὶ LXXVI, 2.

17. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 581.

18. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 582.

19. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ.ἀ., ἀριθ. 538.

στάσεις καὶ ζωηρὰς χειρονομίας καὶ ἐκφράσεις (Πίν. 475 α).

Τοῦ δευτέρου στρώματος αἱ τοιχογραφίαι, δυνάμεναι νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος, χαρακτηρίζονται ἀπὸ κάποιαν ξηρότητα εἰς τὴν πτυχολογίαν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν κλειστῶν, σοβαρῶν μορφῶν (Πίν. 475 β), δύνανται δὲ νὰ συγκριθοῦν μὲ τὴν ζωγραφικὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὸ χωρίον Καλοχωραφίτης (βλ. ἀνωτέρω σ. 432, ἀριθ. 6 καὶ Πίν. 471 α).

11. Ζαρὸς Καινουρίου. Ἅγιος Νικόλαος[20]

Μικρὸς ναΐσκος, ἐνσωματωμένος εἰς νεωτέρας καὶ συγχρόνους κατασκευάς. Ἐκ τῶν ὀλίγων τμημάτων τῆς διακοσμήσεώς του, τὰ ὁποῖα σῴζονται, διαπιστοῦται, ὅτι πρόκειται περὶ ἀξιολόγου τέχνης, συνδεομένης στενῶς μὲ τὴν παλαιοτέραν ζωγραφικὴν τοῦ προαναφερθέντος ναοῦ τῶν Κασάνων. Κυριαρχοῦν καὶ ἐδῶ, οἱ αὐτοὶ μεγάλοι πίνακες — ἐνταῦθα πολὺ δυσανάλογοι πρὸς τὸν μικρὸν χῶρον — ὅπου αἱ μορφαὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν αὐτὴν ρωμαλεότητα καὶ εἰς τὰ ζωηρὰ καὶ πλατειὰ πλασμένα πρόσωπα, οἱ ὀφθαλμοὶ εἰκονίζονται ὁμοίως μεγάλοι, στρογγύλοι μὲ χαρακτηριστικῶς μακρὰν τὴν γραμμὴν τῶν βλεφάρων, ἐνῷ εἰς τὴν πτυχολογίαν τῶν πλουσίων ἐνδυμάτων καὶ τὴν διαγραφὴν τῶν προσώπων, ἡ γραμμὴ ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρῇ κύριον σχεδιαστικὸν ρόλον.

12. Ἅγιος Θωμᾶς Μονοφατσίου. Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ[21]

Μικρός, μονόχωρος ναΐσκος, ἐντὸς τοῦ χωρίου. Σῴζει μόνον δύο τμήματα τοιχογραφιῶν, τῶν λοιπῶν ἐπιφανειῶν του νῦν ἐπιχρισμένων δι' ἀσβέστου. Τὸ πρῶτον, εἰς τὸ κέντρον τοῦ βορείου τοίχου, φέρει τὴν μορφὴν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ἐνδεδυμένου τὴν αὐτοκρατορικὴν στολήν, τὸ δὲ δεύτερον, εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς καμάρας τοῦ ἱεροῦ, τὴν παράστασιν τῆς εἰς Ἅδου Καθόδου (Πίν. 473 β, 474 α - β).

Ὁ Gerola ἔχει χαρακτηρίσει τὰς τοιχογραφίας αὐτὰς ὡς ἀρχαϊκάς, τοῦ τέλους τοῦ 12ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος[22], χρονολόγησις, ἡ ὁποία θὰ ἐφαίνετο, μέχρις ἑνὸς σημείου, πιθανή, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός, ὅτι πρόκειται περὶ ἐπαρχιακοῦ μνημείου, ὡς καὶ τὰ ἀνάλογα παραδείγματα ἐκ τῆς νήσου, μόνον διὰ τὴν παράστασιν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ὁπωσδήποτε ὅμως ἀβάσιμος δι' ἐκείνην τῆς εἰς Ἅδου Καθόδου.

Ὅντως ἡ, καὶ λόγῳ τῶν τεραστίων διαστάσεών της, ἐπιβλητικὴ μορφὴ τοῦ ἀρχαγγέλου διατηρεῖ πολλὰ ἀρχαϊκὰ στοιχεῖα — διαστάσεις, αὐστηρὰ ἀκίνητος μετωπικὴ στάσις, κατάκοσμος αὐτοκρατορικὴ ἐνδυμασία, σχηματικὴ ἀπόδοσις λεπτομερειῶν καὶ κόμης, πλατὺ πλάσιμον γυμνῶν μερῶν — τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν εἶναι ἄγνωστα εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῆς νήσου, ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 14ου αἰῶνος (πρβλ. τὴν αὐτὴν μορφὴν ἀπὸ τὰς τοιχογραφίας εἰς τὸν Ἀσώματον Ἀρχανῶν τοῦ 1315 - 1316[23]). Παραλλήλως, ὅ,τι κυρίως χαρακτηρίζει τὴν μορφὴν αὐτήν, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ κυρίως ὀφείλει αὕτη τὴν κυριαρχικὴν παρουσίαν της, εἶναι ἡ ἀκαταμάχητος ρωμαλεότης καὶ ἀμετακίνητος δύναμίς της, ἡ ἐκφραζομένη διὰ τοῦ σωματικοῦ ὄγκου καὶ τῆς αὐστηρότητος τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τοῦ ὕφους, στοιχεῖα χαρακτηρίζοντα ἀποκλειστικῶς τάσεις τῆς τέχνης τῶν Παλαιολόγων. Οὕτως, ὁ συντηρητισμὸς εἰς τὰ ἐπὶ μέρους καὶ ἰδίως τὴν τεχνικήν, θὰ πρέπῃ εἰς τὴν παράστασιν αὐτὴν νὰ θεωρηθῇ ἠθελημένος, ἐπὶ τῷ σκοπῷ διαφυλάξεως τῆς παραδόσεως εἰς τήν, ἐν εἴδει λατρευτικῆς, εἰκόνα ταύτην τοῦ τιμωμένου ἁγίου.

Τὸ ἀνωτέρω ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ παρακειμένη παράστασις τῆς Ἀναστάσεως, ὅπου ἡ αὐτὴ κεντρικὴ ἰδέα τῆς ὑπεραν θρώπου δυνάμεως ἐκφράζεται καὶ εἰς τὴν γιγαντιαίαν καὶ μοναδικῆς ρώμης μορφὴν τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος μὲ ὁρμητικὴν κίνησιν — τὸ ἄκρον τοῦ ἱματίου του ἀνεμίζει σχεδὸν κατακορύφως πρὸς τὰ ἄνω — σύρει ἐκ τοῦ τάφου τὸν Ἀδάμ, ὁ ὁποῖος, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ μορφαὶ τοῦ πίνακος, δίδεται εἰς μικροτέραν κλίμακα.

Γενικῶς, εἰς τὰς ἰδιαιτέρως ἀξιολόγους τοιχογραφίας αὐτάς, δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν, παρὰ τὴν δι' εἰδικοὺς λόγους διατήρησιν μεθόδων παλαιοτέρας παραδόσεως εἰς τὴν μορφὴν τοῦ ἀρχαγγέλου, ἓν τῶν καλυτέρων δειγμάτων τῆς τέχνης τῶν Παλαιολόγων ἐν τῇ νήσῳ.

13. Ἐπισκοπὴ Πεδιάδος. Ἅγιος Ἀθανάσιος

Μικρός, τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου πρὸς τὸν προαναφερθέντα, ναός, ἐκ τῆς ζωγραφικῆς διακοσμήσεως τοῦ ὁποίου μικρὰ τμήματα σῴζονται, τῶν λοιπῶν ἐπιφανειῶν ἐπιχρισμένων, ἴσως κατόπιν τῆς φθορᾶς τῶν εἰς αὐτὰς τοιχογραφιῶν. Οὕτως, εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ, διακρίνεται, πολὺ ἐφθαρμένη, ἡ παράστασις τοῦ Παντοκράτορος καί, κάτω, τμῆμα τῆς παραστάσεως τῆς

20. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 594.

21. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 645.

22. G. Gerola, Monumenti, II p. 300, n. 1.

23. Βλ. Μ. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες στὴν Κρήτη, ἐν Κρητ. Χρον. τόμ. ΣΤ΄ (1952), σ. 70 καὶ 82.

Θείας Λειτουργίας, μὲ τὴν μορφὴν ἀγγέλου - διακόνου εἰς τὸ κέντρον καὶ παρ' αὐτὴν ἐκείνην τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (Πίν. 476 α). Ἡ τοιχογραφία αὐτή, ἔργον ὑψηλῆς ποιότητος, δεικνῦον ὄχι μόνον γνῶσιν τῶν μεγάλης τέχνης παραδόσεων ἀλλὰ καὶ δεξιότητα καὶ ἀνώτερον βαθμὸν παιδείας τοῦ ζωγράφου, ἀποτελεῖ ἓν ἀκόμη δεῖγμα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐνημερότητος τῆς νήσου κατὰ τὸν 14ον - 15ον αἰῶνα, σχετίζεται δὲ ἀμέσως πρὸς τὴν ζωγραφικὴν τοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, εἰς τὸ χωρίον Σκλαβεροχώρι τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας (Πίν. 476 β).

Τὴν μικρὰν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς τέχνης αὐτῆς, ἐμπλουτισμένην ὅμως μὲ νέα ἐκ τῆς δυτικῆς παραδόσεως στοιχεῖα (βλ. π.χ. ἱπποτικὰς πανοπλίας εἰς σκηνὰς μαρτυρίου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς) καὶ ἄλλα ἐνθυμίζοντα τὴν γνωστὴν καὶ ἐκ τῶν σκηνῶν τῶν θαυμάτων εἰς τὸ Ἀφεντικὸν τοῦ Μυστρᾶ παράδοσιν, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον, αἱ ὁποῖαι συνετηρήθησαν ἐφέτος (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 34) (Πίν. 477 α - β).

14. Ἔμπαρος. Ἅγιος Γεώργιος[24]

Ὁ μεγάλος, μονόχωρος καμαροσκεπὴς ἐπίσης, ναὸς οὗτος σῴζει σχεδὸν εἰς τὸ σύνολόν του τήν, ἐν ἔτεσι 1436/1437 καὶ διὰ χειρὸς Μανουὴλ τοῦ Φωκᾶ[25], ἐκ τοιχογραφιῶν διακόσμησίν του. Δυστυχῶς καὶ τὸ σημαντικώτατον τοῦτο σύνολον ἔχει ὑποστῆ σοβαρὰν κατὰ τόπους φθοράν, ἐκ τῆς ὑγρασίας, στρῶμα δὲ ἁλάτων καλύπτει ἐκτεταμένας ἐπιφανείας του.

Αἱ τοιχογραφίαι αὐταί, ἰδιαιτέρως σημαντικαὶ διὰ τὴν ὑψηλὴν ποιότητα τῆς τέχνης των (βλ. Πίν. 478 α - β) εἶναι παραλλήλως ἐξόχως διδακτικαὶ διὰ τὴν μελέτην τοῦ εἰκονογραφικοῦ προγράμματος διακοσμήσεως ναῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὡς ἀποτελοῦσαι τὸ μεγαλύτερον εἰκονογραφικὸν σύνολον ἐκ τῶν γνωστῶν ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν ὡς ἄνω ἐποχήν. Σημειωτέον, ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου καὶ τοῦ ὁμωνύμου Ἰωάννου, ἐκτελεσθεῖσαι τοιχογραφίαι εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου εἰς Ἀβδοῦ Πεδιάδος τοῦ 1445[26] καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ προηγουμένου δὲν ἔχουν, ὡς διακοσμοῦσαι πολὺ μικρότερον ναόν, ἐπὶ πλέον δὲ παρουσιάζουν ἐκτεταμένας φθοράς.

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΠΑΠΑΔΑΚΗ - ÖKLAND

24. Κ. Λασιθιωτάκη, ἔ. ἀ., ἀριθ. 543.

25. G. Gerola, ἔ. ἀ., IV, 516, n. 20, II, 309. Βλ. καὶ Ἀ. Ξυγγοπούλου, Σχεδίασμα, Ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἅλωσιν, Ἀθῆναι 1957, σ. 83, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ σχετικὴ βιβλιογραφία περὶ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ ζωγράφου.

26. Βλ. ἐπίσης, Ἀ. Ξυγγοπούλου, ἔ. ἀ., ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1965 ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου ἐξετέλεσεν ἀρχαιολογικὰς ἐργασίας εἰς τὴν πόλιν καὶ τὴν νῆσον Ρόδον, εἰς Πάτμον καὶ Νίσυρον. Ἐξετελέσθησαν, κυρίως, μουσειακαὶ ἐργασίαι, ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Ρόδου, συντηρήσεις δὲ καὶ ἀναστηλώσεις μνημείων καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ὡς ἄνω περιοχάς.

Α'. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΡΟΔΟΣ

1. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον

Συνεχίσθη ἡ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξαμένη κατάταξις, ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συγκόλλησις τῶν ἐκ τῶν ἀποθηκῶν ἐξαχθέντων ἀρχαίων, τῶν προερχομένων ἐκ τῶν εἰς τὴν περιοχὴν Ἰαλυσοῦ καὶ Καμίρου γενομένων ἰταλικῶν ἀνασκαφῶν. Εἰς τὰς ἐργασίας ταύτας ἔλαβον μέρος οἱ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰωάννης Παπαποστόλου καὶ δ. Ἠὼς Ζερβουδάκη καὶ οἱ ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ κ. Ἰ. Παπαχριστοδούλου, ἡ δ. Σοφία Πιτυχούτη καὶ δι' ὀλίγον χρονικὸν διάστημα ἡ δ. Ἀ. Κουρλιούρου.

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ρόδου συνεχίσθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἡ κατὰ τὰ τέλη τοῦ προηγουμένου ἀρξαμένη ἐργασία τῆς ἑτοιμασίας τῆς ἐπανεκθέσεως τῶν ἔργων τῆς Κεραμεικῆς καὶ τῆς Μικροτεχνίας.

Τὰ ἀρχαῖα προέρχονται κυρίως ἐκ τῶν νεκροταφείων καὶ τῶν ἀποθετῶν τῶν δύο μεγάλων κέντρων τῆς νήσου, τῆς Ἰαλυσοῦ καὶ τῆς Καμίρου[1]. Τὴν συλλογὴν τῶν πηλίνων συμπληρώνουν παλαιὰ ἀνασκαφικὰ εὑρήματα ἐκ νεκροταφείων καὶ ἄλλων χώρων τῆς πόλεως τῆς Ρόδου[2] καὶ ἀγγεῖα ἐκ τάφων τῆς Νισύρου καὶ τῆς Χάλκης[3]. Ὑπάρχουν ἀκόμη μικραὶ συλλογαὶ ἀποκτηθεῖσαι κυρίως ἐκ δωρεῶν κατὰ τὸ παρελθόν[4], τυχαῖα εὑρήματα τῆς Ρόδου καὶ τῶν ἄλλων νήσων καὶ κυπριακά τινα ἀγγεῖα παραχωρηθέντα ὑπὸ τῆς Κύπρου πρὸ τῆς ἑνώσεως τῆς Δωδεκανήσου. Τὰ πλούσια κεραμεικὰ εὑρήματα, τὰ ὁποῖα προσφέρουν αἱ συνεχιζόμεναι ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, θὰ ἐκτεθοῦν ὁριστικῶς εἰς τὸ Μουσεῖον μετὰ τὴν ἐργαστηριακὴν ἑτοιμασίαν καὶ τὴν μελέτην των, ἡ δὲ προϊστορικὴ συλλογὴ θὰ παρουσιασθῇ εἰς ἰδιαίτερον μεσαιωνικὸν κτήριον τῆς ὁδοῦ Ἱπποτῶν.

Κατ' ἀρχὰς ἔγινε διὰ τῶν εὑρετηρίων ἔλεγχος, ταύτισις καὶ ταξινόμησις τῶν ἀντικειμένων κατὰ τόπους. Κατόπιν ἐτακτοποιήθησαν βάσει τῶν δημοσιεύσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἔχουν γίνει γνωστά, τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἰαλυσοῦ καὶ τῆς Καμίρου[5].

Σκόπιμον ἐκρίθη νὰ ἐκτεθοῦν κεχωρισμένως εἰς δύο ἑνότητας, κατὰ τάφους εἰς χρονολογικὴν σειράν, ὅλα κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ εὑρήματα τῶν δύο αὐτῶν τόπων, διὰ νὰ τονισθοῦν τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά των ἐν γένει. Οὕτω διὰ μέσου τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων των θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρουν αἱ δύο ἀρχαῖαι πόλεις ἕνα ἰδικόν των ἄμεσον ἐκφραστικὸν τρόπον ζωντανῆς ὁμιλίας. Ἡ ἔκθεσις ἀκολουθοῦσα τὴν σειρὰν τῆς γνωστῆς προπολεμικῆς παρουσιάσεως ἤρχισεν ἀπὸ τῶν νεκροταφείων τῆς Ἰαλυσοῦ[6].

Τὸ ταφικὸν πεδίον τῆς ἀρχαίας Ἰαλυσοῦ ἀποτελεῖ ἡ περιοχὴ ἡ περιγραφομένη ἁδρῶς ὑπὸ τῶν θέσεων Μάρμαρο εἰς τὰ ἀνατολικά, λόφος Δαφνιοῦ - Ἀνωάκια εἰς τὰ νότια, χῶρος Παναγίας Κρεμαστοῦ εἰς τὰ δυτικὰ καὶ ἀμαξιτὴ ὁδὸς Τριαντῶν - Κρεμαστοῦ εἰς τὰ βόρεια[7]. Ἐπειδὴ ἡ ἐντὸς τῆς περιοχῆς ταύτης ὕπαρξις διακεκριμένων ταφικῶν συγκροτημάτων, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἀντιστοιχοῦν εἰς κώμας τῆς Ἰαλυσοῦ, εἶναι ἤδη ἀρκούντως σαφὴς ὄχι μόνον μέχρι τέλους τοῦ

1. Ἰαλυσοῦ: Annuario III, 254 καὶ VI - VII, 257 κ.ἑ. Clara Rhodos III καὶ VIIII. Καμίρου: Clara Rhodos IV καὶ VI - VII.

2. Νεκροταφεῖον εἰς Κιζίλ - Τεπέ, Cl. Rh. VI - VII, 446 κ.ἑ. Εἰδώλια ναοῦ Ἀφροδίτης (ἀδημοσίευτα).

3. Νισύρου: Cl. Rh. VI - VII, 475 κ.ἑ. Χάλκης: Cl. Rh. II, 117 - 164.

4. Συλλογαὶ Γανωτάκη, Πικατόρου, Καραβέλα, Biliotti, Todi κλπ.

5. Παρετηρήθη εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ἀσυμφωνία μεταξὺ εὑρετηρίου καὶ δημοσιεύσεων, ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοσιν ἀγγείων τινῶν εἰς τάφους. Πρόκειται ὅμως περὶ τάφων γειτονικῶν καὶ συγχρόνων. Εἰς τὴν ἔκθεσιν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ ἀπόδοσις τῶν δημοσιεύσεων.

6. Αἱ πρῶται ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ὑπὸ Salzmann καὶ Biliotti (1868 - 1871). Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ὑπὸ τοῦ Ἰταλικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ρόδου κατὰ τὰ ἔτη: 1914, 1916, 1922 (Annuario VI - VII 257 κ.ἑ.) 1923 (τὰ εὑρήματα πλὴν ἐλαχίστων παρέμειναν ἀδημοσίευτα. Βλ. CV Rodi 495, πίν. 3, ἀριθ. 4 καὶ 485, πίν. 1, ἀριθ. 1 - 4· φέρουν ἀριθμοὺς εὑρετηρίου 6460 - 6561 οἱ δὲ τάφοι ἀρίθμησιν 84 - 120), 1924 - 1928 (Cl. Rh. III· παρελείφθη ἡ δημοσίευσις τῶν τάφων εἰς τὰ Μαριτσὰ εἰς τὸν ἀγρὸν Μαγκούφη καὶ τινων εἰς τὸ Δαφνί), 1934 (Cl. Rh VIII).

7. Βλ. τοπογραφικὸν σχέδιον εἰς Cl. Rh. III. Cl. Rh. VIII, εἰκ. 1, Annuario VI - VII, 327, εἰκ. 218. Δυστυχῶς λείπει ἡ ἔνταξις ὅλων τῶν νεκροταφείων εἰς γενικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα.

7ου π.Χ. αἰ., ὅπως πιστεύει ὁ Laurenzi[8], ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν 7ον π.Χ. αἰ., τὸ ὑλικὸν διεχωρίσθη διὰ νὰ ἐκτεθῇ εἰς τρεῖς ὁμάδας. Τὴν πρώτην ἀπετέλεσαν τὰ ταφικὰ εὑρήματα τοῦ Δαφνιοῦ καὶ τῶν ἀγρῶν Δρακίδη καὶ Τσαμπίκου. Πρὸς αὐτὰ συνήφθη καὶ τὸ ὑλικὸν τῶν δύο μικρῶν συστάδων εἰς τοὺς ἐν συνεχείᾳ πρὸς Δ. ἀγροὺς Κουκκιὰ καὶ Λάγου. Εἰς τὴν δευτέραν ὁμάδα περιλαμβάνονται τὰ εὑρήματα τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ ἀγροῦ Δρακίδη νεκροταφείου εἰς τὸ Μάρμαρο καὶ τῶν ὀλίγων τάφων εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Κουφοῦ, ὁ ὁποῖος κεῖται πλησίον τῆς θέσεως τοῦ νεκροταφείου τοῦ Μαρμάρου. Εἰς μία τρίτην ὁμάδα ἐτάχθησαν τὰ εὑρήματα ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Κρεμαστοῦ (Ἀνωάκια, χῶρος ἐκκλησίας, ἀγρὸς Ἀμπελᾶ). Κεχωρισμένως εἰς τὸ τέλος, θὰ πρέπῃ νὰ παρουσιασθοῦν αἱ μικρότεραι, πλέον ἀπομεμακρυσμέναι ταφικαὶ ὁμάδες τῶν Μαριτσῶν, τοῦ Μαγκούφη καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου[9].

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους εἶχε σχεδὸν συμπληρωθῆ ἡ ἔκθεσις τῆς πρώτης αἰθούσης, ἡ ὁποία περιέλαβε τὰ παλαιότερα, τοῦ 8ου καὶ τοῦ 7ου π.Χ. αἰ., ἀγγεῖα τῆς πρώτης ὁμάδος, εἶχε δὲ ἀρχίσει καὶ ἡ τακτοποίησις εἰς τὰς προθήκας τῶν δύο ἑπομένων αἰθουσῶν.

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

2. Κοσμητικὴ Συλλογὴ

Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἐπερατώθη ἡ ἐπανέκθεσις τῶν ἀντικειμένων τῆς Κοσμητικῆς Συλλογῆς τοῦ Μουσείου Ρόδου.

Ὁ πυρὴν τῆς συλλογῆς ταύτης εἶχε καταρτισθῆ, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἰταλοκρατίας, ὑπὸ τῆς κ. Μαρίκας Μόντε Σάντο, καὶ εἶχεν ἐκτεθῆ εἰς τὴν παρὰ τὴν ὁδὸν Ἱπποτῶν τουρκικὴν οἰκίαν μετὰ σχετικῶν ἀντικειμένων μουσουλμανικῆς τέχνης, ὡς τμῆμα τῆς ἐθνογραφικῆς συλλογῆς τῆς Δωδεκανήσου (Bd'A 1930 σ. 85 M.M. Santo, La ceramica di Lindo, Riv. delle Col. Italiane III (1929) VII, 6-7. A. Majuri, Dedalo IV (1924). Μετὰ τὴν ἐνσωμάτωσιν τῆς Δωδεκανήσου ἡ Συλλογὴ αὕτη ἐπλουτίσθη δι' ἀγορῶν καὶ διὰ προσφορῶν.

Ὁ πρῶτος Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου καὶ νῦν Γενικὸς Διευθυντὴς τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως κ. Ἰ. Δ. Κοντῆς ἀπεφάσισε νὰ διαχωρίσῃ τὰ ἀντικείμενα ἑλληνικῆς προελεύσεως ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων τουρκικῆς προελεύσεως, τῶν ὁποίων ἡ ἔκθεσις θὰ γίνῃ προσεχῶς εἰς ἰδιαίτερον τμῆμα τοῦ Μουσείου τῆς Ρόδου. Ὡς χῶρος διὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἀντικειμένων τῆς Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Κοσμητικῆς ἐπελέγη ὑπὸ τοῦ κ. Ἰ. Κοντῆ τὸ νοτίως τῆς πλατείας Ἀργυροκάστρου, συνεχόμενον πρὸς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτοῦτον καὶ τὸ κατάλυμα τῆς Γλώσσης τῆς Ὠβέρνης, κτήριον, ἡ δὲ ἐπανέκθεσις εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ 1955, διακοπεῖσα κυρίως λόγῳ τῶν ἐκ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1956 προξενηθεισῶν εἰς τοῦτο ζημιῶν. Αἱ κτηριακαὶ ἐργασίαι ἐπερατώθησαν κατὰ τὸ 1963, ἡ δὲ ἐπανέκθεσις ἐπανήρχισεν ἀπὸ τοῦ 1964 κατὰ τὴν τάξιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀκολουθήσει ἤδη ὁ προκάτοχος Ἔφορος.

Ἡ πλουτισθεῖσα, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, διὰ νέων ἀντικειμένων Συλλογὴ περιέλαβε καὶ λίαν ἀντιπροσωπευτικὰ ξυλόγλυπτα ἐκ Σύμης, τὰ ὁποῖα εὗρε καὶ διέσωσεν ἡ παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ Ἀρχαιοτήτων Ἐπιμελήτρια δ. Μυρτάλη Ἀχειμάστου, περὶ ὧν βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 601.

Ὡς μεγάλης σπουδαιότητος ὅμως ἀποκτήματα θεωροῦνται τὰ ὑπὸ τοῦ ὁμογενοῦς ἐν Αἰγύπτῳ ἐγκατεστημένου διακεκριμένου Ροδίου κ. Ἰ. Ν. Καζούλλη δωρηθέντα ἀντικείμενα, ἀποτελούμενα ἐκ μιᾶς πλουσιωτάτης συλλογῆς λινδιακῶν πινακίων (Πίν. 479 α) καὶ δύο σπερβερίων, διατηρουμένων εἰς ἀρίστην κατάστασιν, ἐξ ὧν τὸ ἕν ἐκ Λίνδου (Πίν. 479 β) καὶ τὸ ἕτερον ἐκ Κῶ. Κατὰ ταῦτα ἡ Συλλογὴ περιέχει κεραμεικά, ξυλόγλυπτα, κεντήματα, τάπητας, ὑάλινα σκεύη, δωδεκανησιακὰς ἐνδυμασίας καὶ ἐνδυμασίας ἐξ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος. Αἱ τελευταῖαι ἐδωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Ροδίου λογίου καὶ δημοσιογράφου κ. Ἐμμανουὴλ Καλαμπίχη.

Κατὰ τὴν ἐπανέκθεσιν κατεβλήθη πᾶσα δυνατὴ προσπάθεια νὰ παρουσιασθοῦν τὰ ἀντικείμενα ἐπὶ τῆς λευκῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτηρίου εἰς χαρωποὺς καὶ ἐγχρώμους συνδυασμούς, εἰς τρόπον ὥστε ὁ ἐπισκέπτης νὰ εἰσέρχεται ἀμέσως εἰς τὴν διακρινομένην ὑπὸ ἐλαφρᾶς χάριτος ἀτμόσφαιραν, ἥτις ἐπεδιώκετο καὶ κατωρθοῦτο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν οἰκιῶν τῆς δωδεκανησιακῆς τέχνης, τῆς ἐκτεινομένης καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας τῆς Δωδεκανήσου. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, χωρὶς νὰ παρα-

8. Cl. Rh. VIII, 10, 12-14.

9. Ὡρισμένα ἀγγεῖα ἐκ τῶν δημοσιευομένων εἰς Annuario VI-VII καὶ Cl. Rh. III, εὐτυχῶς ὀλίγα, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ εὑρεθοῦν κατὰ τὴν ταξινόμησιν τοῦ ἔτους τούτου, ὅπως οἱ δύο ἡνωμένοι ἀμφορίσκοι τοῦ τάφου 470 (CXLI), ἡ οἰνοχόη 11732 τοῦ τάφου 413 (LV), ἡ οἰνοχόη 11834 τοῦ τάφου 438 (LXI), ὁ κάνθαρος 11747 τοῦ τάφου 414 (LVI). Πιθανῶς εὑρίσκονται ἀκόμη μεταξὺ τῶν ἀγγείων καὶ τῶν θραυσμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν φέρουν ἐνδείξεις. Δὲν ἔγινεν ἐπίσης ἡ ταύτισις καὶ ὁ χωρισμὸς τῶν χαλκῶν κτερισμάτων, πλὴν ὀλίγων. Προετοιμασία, τέλος, ἀπομένει νὰ γίνῃ διὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ πλουσίου περιεχομένου τοῦ ἀποθέτου τῆς Ἰαλυσοῦ.

βλεφθῆ ἡ μουσειακὴ σκοπιμότης, κατεβλήθη προσπάθεια, ὥστε ὁ διαχωρισμὸς τῶν ἀντικειμένων εἰς κατηγορίας καὶ εἴδη νὰ μὴ εἶναι αὐστηρῶς μουσειακός, πάντα δὲ τὰ τμήματα τῆς συλλογῆς νὰ συνέχωνται ὑπὸ τῆς ἀποτελούσης, γνώρισμα τῆς λαϊκῆς κοσμητικῆς, ἑνότητος.

Εἰς τὰς ἐργασίας ταύτας συνέβαλε μετὰ τοῦ διακρίνοντος αὐτὴν ζήλου ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων δ. Μυρτάλη Ἀχειμάστου, ἐπετεύχθησαν δὲ αἱ ἐπιδιώξεις μας χάρις εἰς τὴν ἐφευρετικότητα, τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ ἄοκνον προσπάθειαν τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου Κωνστ. Τζανέτου. Τὴν συντήρησιν τῶν κεντημάτων ἐπιμελεῖται ἀπὸ ἐτῶν ἡ τεχνίτρια Σταματία Ματσάγγου.

Β'. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΧΩΡΩΝ

1. Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰς ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξαμένας ἐργασίας περιφράξεως τῶν λειψάνων τοῦ μεταξὺ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος καὶ τοῦ Νοσοκομείου τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ἐντὸς τῆς Μεσαιωνικῆς πόλεως, ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ ἀρχαίου τείχους, ἐπερατώθη κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἡ περίφραξις καὶ ἐτοποθετήθη ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς περιφράξεως σιδηροῦν κιγκλίδωμα (Πίν. 480 α).

Ὁμοίως περιετειχίσθησαν τὰ λείψανα τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1952 (ΠΑΕ 1952, σ. 584 κ.ἑ.) εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἀνασκαφείσης βυζαντινῆς ἐκκλησίας.

Κιγκλιδώματα, τέλος, ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ τοῦ τοίχου περιφράξεως τῶν λειψάνων τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1956 (ΠΑΕ 1956, σ. 221) παρὰ τὴν πύλην τοῦ Κόβα ἀνασκαφείσης ἐκκλησίας.

2. Ἐργασίαι συντηρήσεως ἀρχαίων ἐν ὑπογείοις συγχρόνων κτηρίων ἐγένοντο εἰς τὰ Λαϊκὰ Ἐ.κ. οἰκόπεδον Σώταυρου Γεωργίου καὶ εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου καὶ τῶν παρ' αὐτῷ ξενοδοχείων, ὅπου ἐτοποθετήθη ἠλεκτρικὴ ἐγκατάστασις.

Γ'. ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Ἐπερατώθησαν αἱ κτηριακαὶ ἐργασίαι ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως τοῦ κρατικῆς ἰδιοκτησίας «σπιτιοῦ τῆς Λίνδου», ὅπου θὰ λειτουργήσῃ τὸ Μουσεῖον Λίνδου.

Ἐγένετο, τέλος, καθαρισμὸς τοῦ περὶ τὸ κλασσικὸν φρούριον τῆς Νισύρου χώρου. Εἰς τὴν περιοχὴν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ λίαν ἐνδιαφέροντος τούτου φρουρίου ὑπῆρχε πυκνὴ καὶ καταστρεπτικὴ βλάστησις. Ὁ καθαρισμὸς ἐγένετο κυρίως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μέρος μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀσφαλισθῆ καὶ νὰ ἀναδειχθῆ τὸ φρούριον (Πίν. 480 β).

Εἰς Πάτμον ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ κτηριακαὶ ἐργασίαι κυρίως πρὸς στεγανοποίησιν τοῦ νεοανεγερθέντος Σκευοφυλακίου.

Δ'. ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἤρχισε διὰ συνεργείων, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου, ἡ συντήρησις καὶ στερέωσις τοιχογραφιῶν τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν τοιχογραφιῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ρόδου καὶ τῆς Πάτμου. Τὸ συνεργεῖον προέβη εἰς τὴν συντήρησιν καὶ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν τῆς μεταβυζαντινῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς περιοχῆς Κουφᾶ, πρὸ τοῦ χωρίου Παραδείσι τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Ρόδου, ὅπου ἀπεκαλύφθησαν τρία στρώματα τοιχογραφιῶν (βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 35, Πίν. 52,53)

Τὸ συνεργεῖον ὅμως προέβη κατ' ἐξοχὴν εἰς συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν τῆς παρὰ τὸ χωρίον Ἀλάερμα βυζαντινῆς ἐκκλησίας τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ, ἐν «Θάρι» (βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 34, Πίν. 49,51). Ἡ ἐκκλησία αὕτη, ὡς ἀπεδείχθη, διασῴζει τρία στρώματα τοιχογραφιῶν εἰς τοὺς ἀποτελοῦντας ἐσωτερικὴν ἐπένδυσιν τοίχους αὐτῆς, ἐνῷ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν ἐπενδυθέντων παλαιοτέρων τοίχων ὑπάρχουν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἕτερα τρία στρώματα παλαιοτέρων τοιχογραφιῶν. Παρουσιάζεται δηλαδὴ καὶ ἐνταῦθα τὸ φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἐμελετήθη εἰς τὴν τράπεζαν τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου εἰς Πάτμον (Α. Ὀρλάνδου, Ἡ ἐν Πάτμῳ Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἐν «Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη, τέχνη Εὐρωπαϊκή. Διαλέξεις», σ. 77 κ.ἑ., Ἀθῆναι 1966). Ἐπειδὴ αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται, αἱ λεπτομέρειαι θὰ δοθοῦν εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ ἑπομένου ἔτους.

Ε'. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1965, ἀφ' ἑνὸς μὲν συνεχίσθησαν ἀνασκαφαὶ ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἐφ' ἑτέρου δὲ ἤρχισαν νέαι ἀνασκαφαὶ ἐντὸς ἰδιωτικῶν ἢ δημοτικῶν οἰκοπέδων, ἐπ' εὐκαιρίᾳ γενομένων ἀποχωματώσεων ἢ ἐκσκαφῶν πρὸς θεμελίωσιν ξενοδοχείων ἢ οἰκιῶν ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Ρόδου.

Ὁ κύριος σκοπὸς τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν ἦτο καὶ πάλιν ἡ μελέτη τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου τῆς ἀρχαίας πόλεως, παραλλήλως ὅμως ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου συστηματικωτέρα με-

λέτη τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀρχαίων οἰκιῶν, εἰς ἃς περιπτώσεις ἡ ἔκτασις τῶν οἰκοπέδων καὶ ἡ σχετικῶς καλὴ κατάστασις τῶν ἀρχαίων παρεῖχον εὐχέρειαν τοιαύτης μελέτης. Ἐπετεύχθη δὲ ἡ ἔναρξις συστηματικῆς μελέτης τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν ἀρχαίων οἰκιῶν, χάρις εἰς τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἐργατικότητα τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν δ. Ὄλγας Ἀποστολοπούλου, κ. Κωνσταντίνου Γαλλῆ, κ. Ἀθανασίου Γεώργιζα, ἀλλὰ κυρίως χάρις εἰς τὴν ἰδιαιτέρας σημασίας βοήθειαν, τὴν ὁποίαν μοὶ παρέσχεν ὁ ἀπὸ ἔτους ἐργαζόμενος παρὰ τῇ Ἐφορείᾳ ἐπιστημονικὸς βοηθὸς κ. Εὐάγγελος Κακαβογιάννης, ἡ ἐξ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος ἀνασκαφικὴ πεῖρα τοῦ ὁποίου συνετέλεσεν, ὥστε ἐντὸς βραχέος χρονικοῦ διαστήματος νὰ κατατοπισθῇ πλήρως ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου καὶ νὰ προωθήσῃ ταῦτα συστηματικῶς. Ἡ μεγάλη δυσκολία ἐν προκειμένῳ συνίσταται εἰς τὴν συνεχῆ οἰκοδόμησιν τῆς Ρόδου ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἕνεκα τῆς ὁποίας καὶ τὰ στρώματα ἔχουν διασαλευθῇ καὶ οἱ παλαιότεροι τοῖχοι ἔχουν χρησιμοποιηθῇ εἰς νεωτέρας οἰκοδομικὰς περιόδους.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν συμπεριελήφθησαν ἐλάχιστα στοιχεῖα τῶν ἀποκαλυφθεισῶν ἀρχαίων οἰκιῶν, ἐπειδὴ αἱ ἀνασκαφαὶ συνεχίζοντο καὶ πέραν τοῦ Δεκεμβρίου 1965. Θὰ συμπεριληφθοῦν ὅμως εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ προσεχοῦς ἔτους. Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἔλαβε μέρος καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς βοηθὸς κ. Ἀνδρέου.

ΒΟΡΕΙΟΝ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Ἀρχαία ὁδὸς P1γ (Οἰκόπεδον Βασιλάκη)

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν τοῦ ξενοδοχείου «Ἑσπέρια», παρὰ τὰς ὁδοὺς Γεωργίου Γρίβα καὶ Ἴωνος Δραγούμη, ἀνατολικῶς τοῦ ξενοδοχείου Grand Hotel, ἀπεκαλύφθη τοῖχος μήκους 3.70 μ., κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἀποτελούμενος ἐκ κανονικῶν λιθοπλίνθων εἰς ὕψος δύο δόμων. Ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ τοίχου τούτου ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαῖα ὁδοστρώματα μέχρις ἀποστάσεως 4.10 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου, διακοπτόμενα ὑπὸ τῶν ἀνεγερθέντων τοίχων τοῦ ξενοδοχείου.

Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος ἀπέχει 72 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τοῦ χάρτου σημειουμένου ἄξονος τῆς ὁδοῦ P1α. Ὡς ἐκ τούτου καὶ λόγῳ τῆς ὑπάρξεως ὁδοστρωμάτων βορείως τοῦ τοίχου, συμπεραίνεται ὅτι τὰ ἀποκαλυφθέντα ὁδοστρώματα ἀνήκουν εἰς ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἀρχαίαν ὁδόν, τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην τὸ Ν. ὅριον καὶ τμῆμα 4.10 μ. ἐκ τοῦ πλάτους της. Ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι ἡ βορειοτέρα τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἀρχαίων ὁδῶν τῆς πόλεως, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ ἔλαβε τὸ σῆμα P1γ.

Ἀρχαία ὁδὸς P28 (Οἰκόπεδον Σταματᾶ)

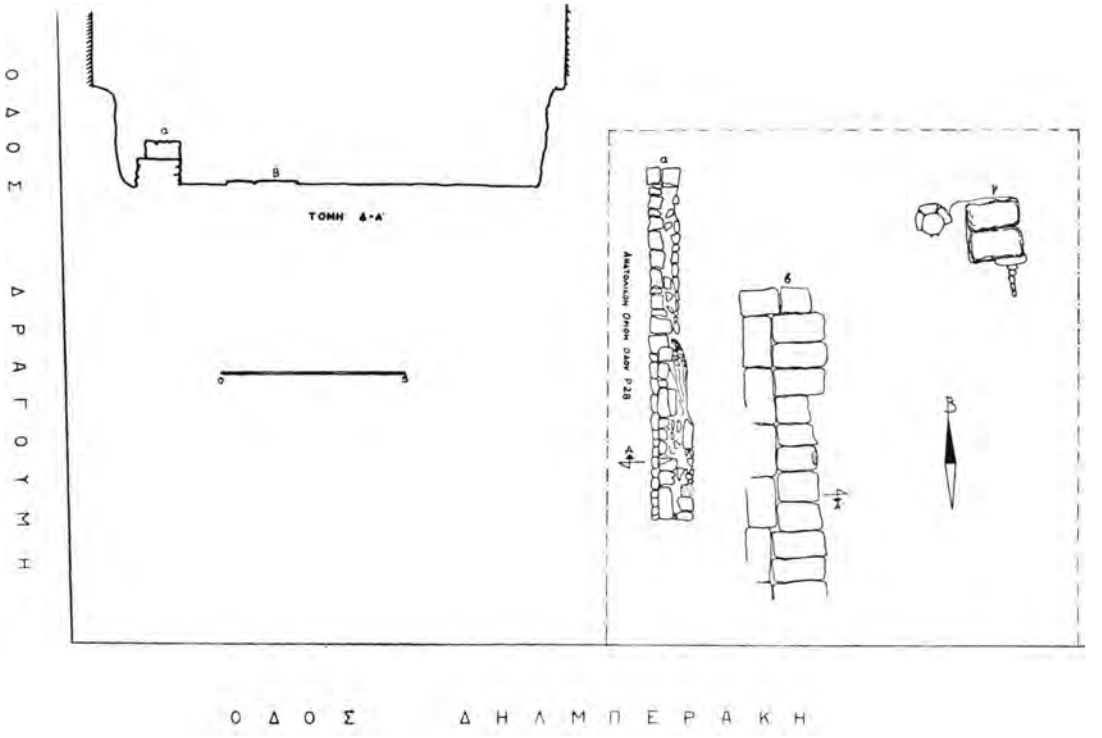
Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Σταματᾶ, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δηλμπεράκη, ἐναντι τοῦ ἀριθ. 15, ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ὑποθεμελίωσις τοίχου (Σχέδ. 1· Πίν. 481 α), κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., μήκους 9.80 μ., συνεχιζομένη πρὸς Ν. μὲν ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Δηλμπεράκη, πρὸς Β. δὲ ὑπὸ τὴν παρακειμένην οἰκίαν. Ἡ ὑποθεμελίωσις ἀπετελεῖτο ἐξ ἡμικατειργασμένων λίθων ἄνευ συνδετικῆς ὕλης, εἶχε δὲ πλάτος 0,75 μ. Ἐπὶ τοῦ νοτίου μέρους αὐτῆς διετηρεῖτο τμῆμα ἐκ τῆς ἀνωδομῆς, ὕψους 0,50 μ., εἰσέχον κατὰ 0,20 μ. ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς, δυτικῆς παρειᾶς τῆς ὑποθεμελιώσεως. Ἡ τοιχοποιία τῆς ἀνωδομῆς, σῳζομένη εἰς μῆκος περίπου 1 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ μεγάλων λίθων, περιβαλλομένων ὑπὸ βυσμάτων, ἄνευ συνδετικῆς ὕλης, ἐπιμελημένης κατασκευῆς.

Ὁ ἀρχαῖος οὗτος τοῖχος εὑρέθη εἰς ἀπόστασιν 1.30 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου ὑποθεμελιώσεως τῆς πρὸς Δ. παρακειμένης συγχρόνου οἰκίας, κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς ὁποίας εἶχον καταστραφῆ ἐντελῶς τὰ ἐκεῖ ὑπάρχοντα ὁδοστρώματα. Ἡ ὕπαρξις ὁδοστρωμάτων εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἤτοι δυτικῶς τοῦ ἀρχαίου τοίχου, διεπιστώθη ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ χώματος, τὸ ὁποῖον προήρχετο ἐκ διαλύσεως τῶν συνήθων εἰς τὰς ἀρχαίας ροδιακὰς ὁδοὺς ὁδοστρωμάτων, καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν μικρῶν ὀστράκων. Ἐπειδὴ ὁ ἀρχαῖος οὗτος τοῖχος ἀπέχει 48 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικῶς τούτου ἀποκαλυφθέντος, κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἐπίσης ἀνασκαφάς (ἰδὲ κατωτ. σ. 442 - 43), δυτικοῦ ὁρίου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P38, συμπεραίνεται, ὅτι ἀπετέλει τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ἐπὶ τοῦ προκαταρκτικοῦ σχεδίου, τῆς κατὰ τὸ Ν. μέρος τῆς πόλεως, εἰς τὸ «Μαράσι» τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ὁδοῦ Ἁγίου Ἰωάννου[1] τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, χαραχθείσης ὡς πιθανῆς ὁδοῦ P28. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνισχύει ἡ ὡς ἄνω περιγραφεῖσα μορφὴ τῆς δυτικῆς παρειᾶς τοῦ τμήματος τῆς ἀνωδομῆς, ἡ ἐν ἐσοχῇ κατὰ 0,20 μ. τοποθέτησις τῆς ἀνωδομῆς, ἡ ὕπαρξις τῶν ἀποσεσαθρωμένων ὁδοστρωμάτων δυτικῶς τοῦ ἀρχαίου τούτου τοίχου καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οὐδὲν ἴχνος ἐγκαρσίου καὶ πρὸς Δ. βαίνοντος, ἄρα ἐσωτερικοῦ, τοίχου διεπιστώθη.

1. Ἰ. Δ. Κοντῆ: Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς ρυμοτομίας τῆς Ρόδου, Ρόδος 1954 σ. 20 καὶ πίν. II· ΑΜ 73 (1953) πίν. IV.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Σταματᾶ παρουσίασε μεγάλας δυσκολίας, διότι κατὰ τὴν κατεδάφισιν τῆς ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου τούτου παλαιοτέρας οἰκίας προὐξενήθησαν λίαν ἐπικίνδυνοι ρωγμαὶ εἰς τὰς ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς ταύτης συνεχομένας παλαιὰς οἰκίας, ἕνεκα τῶν κατὰ πλάτος. Γενομένης ἐπὶ μέρους ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης δὲν διεπιστώθη ἴχνος τρίτης σειρᾶς λιθοπλίνθων πρὸς Α.

Κατὰ τὴν ΒΑ. ἐξ ἄλλου γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς ἀπόστασιν 8 μ. ἀπὸ τῆς Α. παρειᾶς τοῦ ὁρίου τῆς ὁδοῦ Ρ28 καὶ 10.70 μ. βορείως τῆς οἰ-

Σχέδ. 1. Ρόδος. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Σταματᾶ. α. Τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ28, β. Ἀρχαῖος παράλληλος τοῖχος, γ. Θεμέλιον πεσσοῦ

ὁποίων παρέστη ἀνάγκη, πρὸς ἀποφυγὴν καταρρεύσεως τμημάτων τῶν οἰκιῶν τούτων, νὰ παρασχεθῇ εἰς τὸν ἐργολάβον ἄδεια οἰκοδομήσεως, ἐνῷ συγχρόνως ἐξετελοῦντο αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαί.

Κατὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἀπεκαλύφθη, 1.50 μ. ἀνατολικῶς τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος ἀνατολικοῦ ὁρίου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ28 καὶ εἰς βάθος 2.60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, τοῖχος (Σχέδ. 1· Πίν. 481 β), μήκους 8.70 καὶ μεγίστου πλάτους 2.15 μ., εἰς ὕψος ἑνὸς δόμου, συγκειμένου ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., συνεχιζόμενος καὶ ὑπὸ τὴν ὁδὸν Δηλμπεράκη. Ὁ τοῖχος ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν λιθοπλίνθων τῆς δυτικῆς σειρᾶς τοποθετημένων κατὰ μῆκος, ἐνῷ τῶν τῆς ἀνατολικῆς κοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Δηλμπεράκη, ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος περίπου 2 μ. ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ κυβικὸν περίπου θεμέλιον, ὕψους 1 καὶ πλευρᾶς 1.47 μ. (Πίν. 581 γ), ἀποτελούμενον ἐκ δύο ἰσοϋψῶν δόμων, ἕκαστος τῶν ὁποίων συνέκειτο ἐκ δύο πωρολίθων, μετὰ διασταυρώσεως τῶν ἁρμῶν τῶν ἐφαπτομένων δόμων. Ἡ ἐργασία τοῦ θεμελίου τούτου, ὡς καὶ ἡ τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος δευτέρου τοίχου, ἦτο ἐπιμελής, χρονολογουμένη ὡς ἐκ τούτου πιθανῶς εἰς τὴν πρώτην, τὴν κλασσικήν, περίοδον τῆς ἱστορίας τῆς Ρόδου.

Παρόμοια τετραγωνικὰ θεμέλια ἔχουν ἀνασκαφῆ μέχρι σήμερον καὶ εἰς τὰ κάτωθι σημεῖα τῆς πόλεως:

1) Εἰς τὸν χῶρον τῶν ἀρχαίων νεωρίων, παρὰ

τὸ ρωμαϊκὸν τετράπυλον τῆς διασταυρώσεως τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P6 καὶ P31 (ἀδημοσίευτοι ἰταλικαὶ ἀνασκαφαί).

2) Εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως, παρὰ τὰς ἐργατικὰς κατοικίας[2].

3) Παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Μανδρακίου, κατὰ τὰς γενομένας εἰς τὸ οἰκόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλᾶ ἀνασκαφὰς τοῦ ἔτους 1963[3].

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ οἰκοπέδου Σταματᾶ, τέλος, ἀνευρέθη τμῆμα ἐνεπιγράφου κυλινδρικῆς βάσεως, χωρὶς νὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ διατυπωθῇ οἱαδήποτε σχέσις αὐτῆς πρὸς τὰ ἀκίνητα εὑρήματα.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἐν μεταγραφῇ ἔχει ὡς κατωτέρω:

]ος Κοσμησιάνακτος
]ρα Κοσμησιάνακτα
Ἄρατου θεοῖς πᾶσι

Ἡ μορφὴ τῶν γραμμάτων καὶ ἡ ἔκφρασις *« θεοῖς πᾶσι »* ὁδηγοῦν εἰς χρονολόγησιν τῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὸν 3ον ἢ 2ον π.Χ. αἰῶνα. Ἐκ τῶν ὀνομάτων τὸ Ἄρατος εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων ροδιακῶν ἐπιγραφῶν, ἐνῷ τὸ Κοσμησιάναξ ἀπαντᾷ ἐνταῦθα διὰ πρώτην φοράν.

Οἰκόπεδον Αὐγουστάκη (Ξενοδοχεῖον « Ἀγγέλα », ὁδὸς 28ης Ὀκτωβρίου)

Εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἐκτίσθη τὸ ξενοδοχεῖον τοῦτο, ὑπῆρχε κτήριον τῆς ἐποχῆς τῆς Ἰταλοκρατίας, ἡ θεμελίωσις τοῦ ὁποίου εἶχε καταστρέψει τὰ ἀρχαῖα. Διὰ τῆς γενομένης ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἐκαθαρίσθησαν λάκκοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ἀποθέσεις ὀστράκων, χρονολογουμένων ἀπὸ τῆς ὑστεροκλασσικῆς μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸ νότιον ὅριον τοῦ οἰκοπέδου διεπιστώθη ἡ συνέχισις τῆς ὁδοῦ P2δ[4] κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ.

Εἰς ἀπόστασιν 14.80 μ. νοτίως τοῦ ρείθρου τῆς ὁδοῦ 28ης Ὀκτωβρίου ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 1.20 μ. τοῖχος κατευθύνσεως ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., ἀποτελούμενος ἐκ μεγάλων σχετικῶς λιθοπλίνθων, περιβαλλομένων ὑπὸ μικρῶν τεμαχίων κεραμίδων, χρονολογούμενος, ὡς ἐκ τούτου, εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἢ βυζαντινὴν ἐποχήν. Περαιτέρω ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δὲν ἦτο δυνατή, λόγῳ ὑπερκειμένων νεωτέρων κτηρίων.

Οἰκόπεδον Διακοσάββα (ἀνατολικῶς τοῦ Ἱεροῦ τοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου)

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ οἰκοπέδου τούτου εὑρέθη ἀποκεκρουμένη ἄνω κυλινδρικὴ ἐνεπίγραφος βάσις, εἰς τὸ σύνηθες σχῆμα τῶν ροδιακῶν βωμῶν, μετὰ κυματίου εἰς τὸ κάτω μέρος. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐν μεταγραφῇ ἔχει ὡς ἑξῆς:

[Καλλ]ιάνακτα
[Ἀρ]ιστάνακτος
Πάγιον ἱερατεύσαν
τα Σαράπιος καὶ Ἀγα
θᾶς τύχας καὶ Ἀγα
θοῦ Δαίμονος καὶ (ἰ)
εροθυτήσαντα ἐν Λινδία
πόλι καὶ στεφανωθέντα
ὑπὸ τῶν Μάστρων
Εἰρήνα Καλλιάνακτος
Παγία τὸν πατέρα
Θεοῖς

Τὰ ὀνόματα εἶναι συνήθη εἰς τὰς ροδιακὰς ἐπιγραφὰς καὶ ἡ λατρεία τοῦ Σαράπιος καὶ Ἀγαθοῦ Δαίμονος ἐπίσης.

Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸν 1ον π.Χ. ἢ τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα.

Οἰκόπεδον Σαλαχούρη (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γεωργίου Εὐσταθίου 2)

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο παρουσίασεν ἐπίχωσιν ἄμμου καὶ μόνον κατὰ τὸ βόρειον αὐτοῦ τμῆμα ἀνεφάνησαν ἀρχαῖα λείψανα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ νοτιώτερον ἀπεῖχε 26 μ. βορείως τοῦ βορείου ρείθρου τῆς ὁδοῦ Γ. Εὐσταθίου.

Ὁ νοτιώτερος οὗτος τοῖχος (Σχέδ. 2, Α) ἀπετελεῖτο ἐξ ὀκτὼ κυβοειδῶν λιθοπλίνθων, ἡ συνοχὴ τῶν ὁποίων ἦτο ἐλαφρῶς διατεταραγμένη, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. μὲ δυσμικὴν ἀπόκλισιν 26°, συνολικοῦ μήκους 5, πλάτους 0,65 καὶ ὕψους 0,35 μ.

Κατὰ 2.80 μ. δυτικῶς τῆς δυτικωτέρας τεθραυσμένης λιθοπλίνθου τοῦ τοίχου τούτου καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἄξονος, ἀπεκαλύφθη ἑτέρα λιθόπλινθος, λείψανον πιθανῶς τῆς πρὸς Δ. συνεχίσεως τοῦ τοίχου τούτου. Εἰς καλυτέραν κατάστασιν ἀπὸ ἀπόψεως διατηρήσεως εὑρέθη, 4.45 μ. βορείως τῆς μεμονωμένης λιθοπλίνθου, ἕτερος τοῖχος Β (Πίν. 481 δ) τοῦ αὐτοῦ προσανατολισμοῦ, συνολικοῦ μήκους 5.70, πάχους 0,65 καὶ ὕψους 0,49 μ., ἀποτελούμενος ἐκ τεσσάρων, ἰσομήκων σχεδόν, κανονικῶν καὶ τελείας ἐπαφῆς, λιθοπλίνθων μετὰ παρεμβολῆς μιᾶς μικροτέρας. Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου ὑπῆρχεν ἀνὰ μία κάθετος λιθόπλινθος, λείψανα τῆς θεμελιώσεως τῶν ἐγκαρσίων τοίχων, οἵτινες θὰ ὥριζον τετράγωνον χῶρον, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 4.45 x 4.45 μ. περίπου.

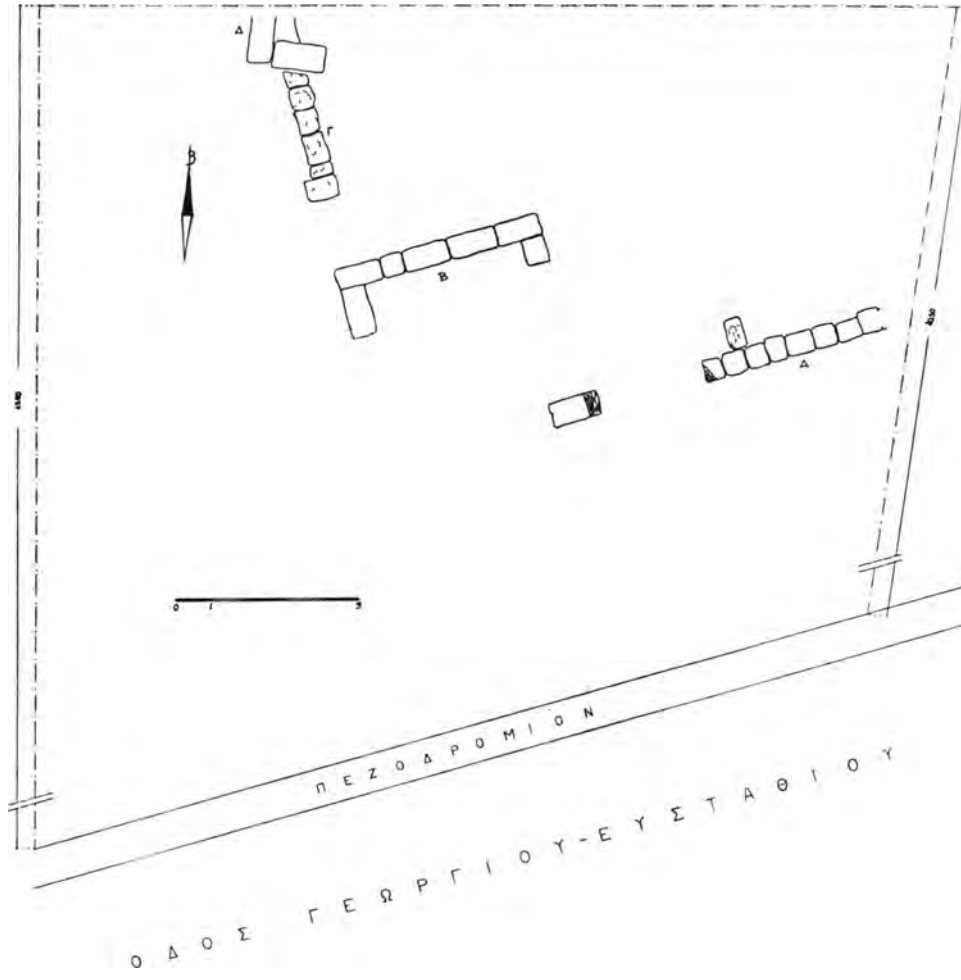
2. ΠΑΕ 1957 σ. 131 κ.ἑ., εἰκ. 4, πίν. 64 α, β.

3. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 462.

4. Οἰκόπεδα Καραγιάννη καὶ Ψαρομπᾶ, ΑΔ ἔ. ἀ., σ. 462.

Ἑτέρα ἐξ ἄλλου κάθετος λιθόπλινθος ὑπῆρχε κατὰ τὴν βορείαν παρειὰν τοῦ νοτιωτέρου, ἀνωτέρω περιγραφέντος τοίχου Α.

Βορειότερον καὶ συγκεκριμένως 1.90 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς γωνίας τοῦ δευτέρου τοίχου καὶ εἰς θα ἀπόκλισις τοῦ ἀρχαίου τούτου κτηρίου ἀπὸ τοῦ συνήθως παρατηρουμένου εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου προσανατολισμοῦ, ἐξηγεῖται δὲ ἐκ τῆς γειτνιάσεως τοῦ κτηρίου τούτου πρὸς τὸ ἀρχαῖον τεῖχος, ἐν τμῆμα τοῦ ὁποίου ἀνεσκάφη παλαιότε-

Σχέδ. 2. Ρόδος. Κάτοψις ἀρχαίων οἰκοπέδου Σαλαχούρη. Α, Β, Γ τοῖχοι ἐκτὸς προσανατολισμοῦ, Δ λείψανα κτηρίου τοῦ κανονικοῦ προσανατολισμοῦ

κάθετον πρὸς αὐτὸν κατεύθυνσιν ἀνεφάνη τμῆμα τοίχου Γ, μήκ. 3.50 μ. σχεδόν, ἀποτελούμενον ἐξ ἓξ μὴ κανονικῶν λιθοπλίνθων οὐχὶ καλῆς διατηρήσεως, ἡ βορειοτέρα τῶν ὁποίων, λοξῶς τετμημένη, ἐφήρμοζε σχεδὸν ἀπολύτως ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς λειψάνου γωνίας ἀρχαίου κτηρίου τοῦ κανονικοῦ εἰς Ρόδον προσανατολισμοῦ (Σχέδ. 2, Δ).

Εἶναι ἀξιοσημείωτος ἡ παρατηρηθεῖσα ἐνταῦρον[5], ἕτερον δὲ ἦλθεν εἰς φῶς κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφάς[6].

Οἰκόπεδον Κυπριώτη (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 28ης Ὀκτωβρίου καὶ Ἀμαράντου)

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀνεφάνη, εἰς βάθος 1 μ. ὑπὸ τὸ κατά-

5. L. Laurenzi, Memorie FERT, II, σ. 35 κ.ἑ. πίν. XXX, I.
6. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 594-95 (οἰκόπ. Μυλωνᾶ).

στρωμα τῆς ὁδοῦ 'Αμαράντου, τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς κατευθυνομένης ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ38, τὸ νότιον τμῆμα τῆς ὁποίας ἐμελετήσαμεν κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀνασκαφὰς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου 'Αλοΐζου[7].

Οὕτω διεπιστώθη δι' ἀνασκαφῶν, εἰς τέσσαρα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἄξονος εὑρισκόμενα σημεῖα τῆς πόλεως, ἡ ὕπαρξις διηνεκοῦς ὁδοῦ, ἐκτεινομένης ἐπὶ μήκους τοὐλάχιστον 1.500 μ. περίπου. 'Αξιοσημείωτον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη εἰς τὸ προκαταρκτικὸν σχέδιον εἶχε χαραχθῆ ὡς πιθανὴ ἐκ τμήματος ὁδοῦ τῆς Τουρκοκρατίας, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἥτις σήμερον ὀνομάζεται ὁδὸς Καθοπούλη. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ Ρ38 εἰς τὸ βόρειον τμῆμα αὐτῆς, ἤτοι ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κυπριώτη, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ, διότι ὑπὲρ τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ αὐτῆς διέρχεται ἡ ὁδὸς 'Αμαράντου. Τὰ ὁδοστρώματα ὅμως συνεχίζοντο μέχρι πλάτους 3.80 μ.

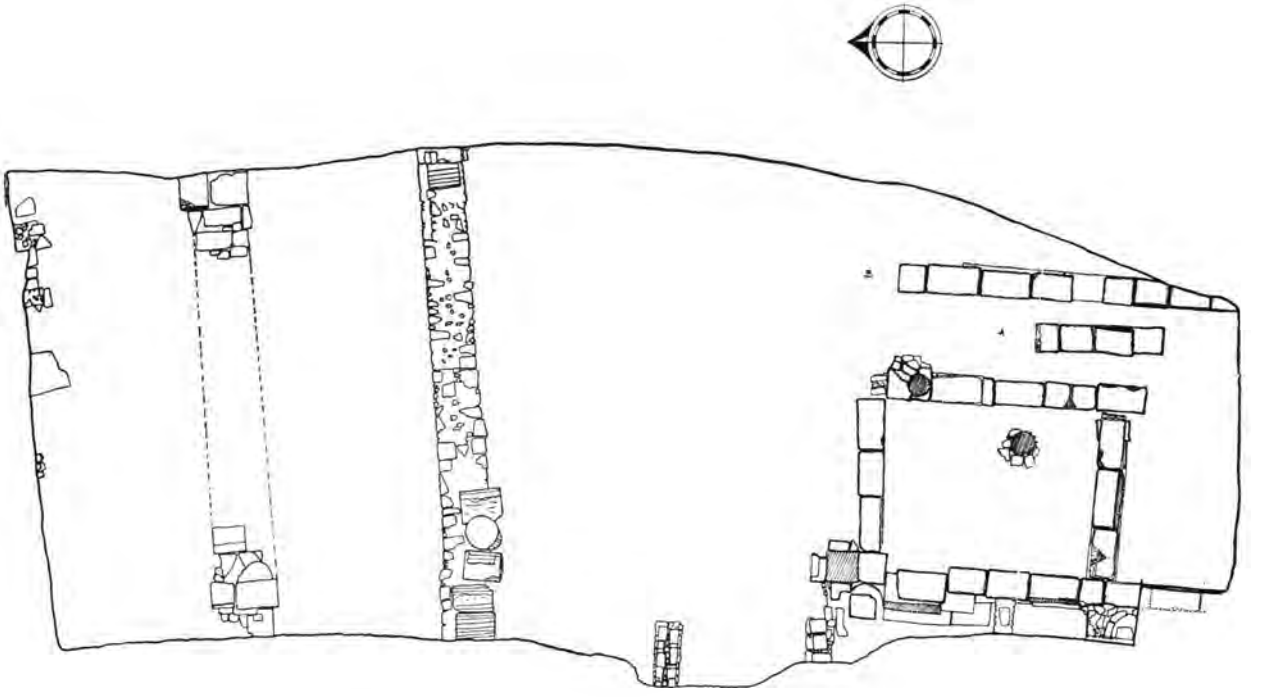
Δυτικῶς τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἀρχαίας οἰκίας, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος εἰς εἰδικὸν σημείωμα, τὸ ὁποῖον θὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς.

7. Βλ. κατωτέρω ἀνασκαφὴν 'Αλοΐζου, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Οἰκόπεδον Κάζου

'Ανασκαφικὴ ἔρευνα ἐξετελέσθη ἐπίσης ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Κάζου, παρὰ τὴν ὁδὸν Φανουράκη, ὅπου ἀνεφάνησαν λίαν ἀσαφῆ καὶ κατεστραμμένα λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων.

Οἰκόπεδον Παπαδοπούλου (παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν 'Εθελοντῶν Δωδεκανησίων καὶ 25ης Μαρτίου)

Σχέδ. 3. Ρόδος. Κάτοψις ἀρχαίων οἰκοπέδου Παπαδοπούλου.
Α. Τοῖχος μεταξὺ κτηρίου καὶ τοίχου Β, Β. Ὁ ἀνατολικώτερος τοῖχος

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εὑρίσκεται πρὸς Β. τοῦ συγκροτήματος 'Επιμελητηρίου - Κιουσόγλου, χωρίζεται δὲ ἀπ' αὐτῶν δι' ἑνὸς παρεμβαλλομένου οἰκοπέδου. Λόγῳ τῆς βαθείας θεμελιώσεως τῆς ἐκεῖ προϋπαρχούσης οἰκίας τῆς ἐποχῆς τῆς 'Ιταλοκρατίας, εἶχον καταστραφῆ τὰ πρὸς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἀρχαῖα καὶ ὡς ἐκ τούτου παραμένουν ἀσύνδετοι αἱ ἐν μέρει διασωθεῖσαι δύο μεταγενέστεραι ἀπὸ Α. πρὸς Δ. θεμελιώσεις μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐντετειχισμένων πωρίνων σπονδύλων (Πίν. 482 α) ἐκ μεγάλων δωρικῶν κιόνων. Πλὴν τῶν σπονδύλων τούτων, εὑρέθησαν ἐντετειχισμένα, πώρινα ἐπίσης, μία τρίγλυφος καὶ εἷς σπόνδυλος ἐξ ἰωνικοῦ ἢ κορινθιακοῦ κίονος. 'Επὶ τοῦ σπονδύλου τούτου εἶχε παραμείνει κατὰ τὰ δύο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα σημεῖα λωρίς,

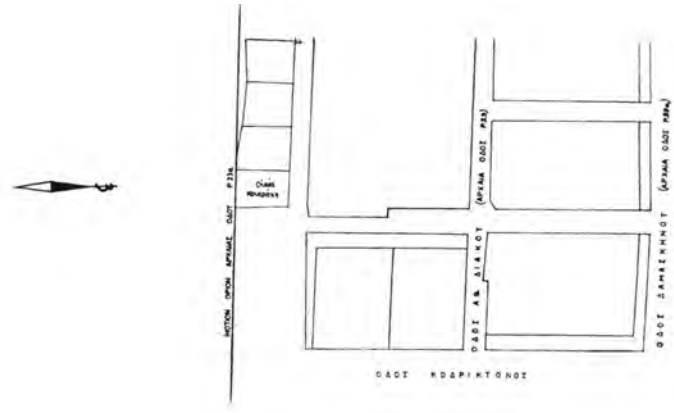
πάχους περίπου 3 ραβδώσεων, ἀρράβδωτος, ἀκολουθοῦσα ὅμως τὴν καμπύλην τοῦ κίονος. Πρέπει νὰ προστεθῇ ἐνταῦθα, ὅτι, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν ἐντὸς τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ἐπιμελητηρίου, εἶχεν εὑρεθῇ ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τὸ κάτω τμῆμα πωρίνου κορινθιακοῦ κιονοκράνου μετ' ἐπιθέτων λεπτομερειῶν ἐκ κονιάματος (Πίν. 483 β).

Ἡ ἐντύπωσις εἶναι, ὅτι οἱ σπόνδυλοι οὗτοι προέρχονται ἐκ μεγάλου δημοσίου κτηρίου ἢ ναοῦ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τῆς πρώτης, κλασσικῆς, οἰκοδομικῆς ἐποχῆς τῆς Ρόδου, ἡ θέσις τοῦ ὁποίου, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐν ὕψος δύο δόμων, συνεχιζομένη ἐπίσης πρὸς Ν. ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν (Σχέδ. 3, Β). Μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοίχων ἀπεκαλύφθη ἑτέρα θεμελίωσις παραλλήλου πρὸς τούτους τοίχου, τοῦ ὁποίου ἡ σχέσις πρὸς τὰς λοιπὰς θεμελιώσεις δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ (Σχέδ. 3, Α).

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Οἰκόπεδον Κομπιανοῦ

Νοτιώτερον τοῦ οἰκοπέδου Ἀναστασιάδη, ὅπου κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐμελετήθη ἡ ἀρχαία ὁδὸς P19β[8], κατὰ γενομένην ἀνασκαφικὴν ἔ-

Σχέδ. 4. Ἀρχαῖαι ὁδοὶ P23α, P23 καὶ P22α

τῷ οἰκοπέδῳ τούτῳ εὑρεθέντων σπονδύλων, δὲν πρέπει νὰ ἦτο πολὺ μακρὰν τοῦ λιμένος.

Ἐντὸς τοῦ νοτιωτέρου μέρους (Σχέδ. 3· Πίν. 482 β) τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν θεμελιώσεις εἰς πρώτην χρῆσιν ἀρχαίων κτηρίων, ἀποτελούμεναι ἐκ μεγάλων πωροπλίνθων, διαστάσεων κατὰ μέσον ὅρον 1.40 x 0,75 x 0,55 μ. Τὸ δυτικώτερον καὶ πληρέστερον συγκρότημα ἀπετελεῖτο ἐκ τῆς θεμελιώσεως ἑνὸς ὀρθογωνίου τετραπλεύρου, διαστάσεων 5.80 x 4.50 μ. περίπου. Ὁ δυτικὸς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. τοῖχος τοῦ κτηρίου τούτου συνεχίζετο καὶ νοτιώτερον ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν. Εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι συνεχίζετο καὶ πρὸς Β. Εἰς ἀπόστασιν 2.20 μ. ἀνατολικώτερον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθη θεμελίωσις ἐξ ὁμοίων λιθοπλίνθων, εἰς πρώτην πιθανῶς χρῆσιν, παραλλήλου πρὸς τὸν προειρημένον τοίχου, εἰς ρευναν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Κομπιανοῦ, εὑρέθησαν εἰς βάθος 1.85 μ. ἀσαφῆ λείψανα θεμελιώσεων, ἀνηκόντων προφανῶς εἰς ἀρχαίαν οἰκίαν. Ἐντὸς ἑνὸς χώρου τῆς οἰκίας ταύτης εὑρέθησαν δύο μεγάλοι λάκκοι, πλήρεις ὀστράκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρχον ρωμαϊκὰ ὄστρακα, ἀλλὰ κυρίως τεμάχια λαιμῶν καὶ λαβῶν ἀμφορέων τῆς ἀρχαιοτέρας ὑστεροκλασσικῆς περιόδου καὶ παντοῖα ὄστρακα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐλάχιστα τοῦ τύπου West Slope, μεγαρικῶν σκύφων καὶ συνήθων ἑλληνιστικῶν ἀγγείων.

Ἐκ τῶν ὀστράκων τούτων τὰ πλέον ἀξιόλογα ἦσαν τὰ ἀνήκοντα εἰς παναθηναϊκὸν ἀμφορέα μετὰ παραστάσεως Ἡλίου ὀδηγοῦντος δίφρον (Πίν. 483 α).

8. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 591.

Ἀρχαία ὁδὸς Ρ22α. Οἰκόπεδον Παπαδοπούλου (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀντιβασιλέως Δαμασκηνοῦ 32)

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Δαμασκηνοῦ. Προκαταβολικῶς σημειοῦται, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1959, κατὰ τὴν τοποθέτησιν ἑνὸς στύλου τῆς Δ.Ε.Η. εἰς τὸ νότιον πεζοδρόμιον τῆς ὁδοῦ ταύτης, εἶχεν εὑρεθῆ ἐντὸς τοῦ λάκκου τμῆμα ἀρχαίου κτιστοῦ ἀγωγοῦ, ἡ ἔρευνα τοῦ ὁποίου δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ συμπληρωθῆ, διότι ἡ ὡς ἄνω Ἑταιρεία ἐξετέλει ἐν σπουδῇ τὰς ἐργασίας ταύτας, ἀποκρύπτουσα τὰ ἀρχαῖα εὑρήματα, ἡ δὲ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, ἐπιφορτισμένη διὰ μεγάλου φόρτου ἐργασίας, δὲν διέθετε τότε εἰ μὴ μόνον ἕνα ἀρχαιολόγον καὶ λίαν περιωρισμένα οἰκονομικὰ μέσα.

Κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Παπαδοπούλου διεπιστώθησαν, εἰς βάθος 1.40 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πεζοδρομίου, λείψανα ἀρχαίων ὁδοστρωμάτων καλῆς ποιότητος εἰς τρεῖς στρώσεις, συνολικοῦ πάχους 0,30 μ. Τὰ ὁδοστρώματα ταῦτα ἀνῆκον εἰς ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἀρχαίαν ὁδόν, βαίνουσαν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ εὑρισκομένην μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ22 καὶ Ρ23. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἔλαβεν εἰς τὸ καταρτιζόμενον σχέδιον τῶν ἀξόνων τῶν ἀρχαίων ὁδῶν τὸ σῆμα Ρ22α, ἡ πρὸς Δ. προέκτασις τῆς ὁποίας φαίνεται εἰς τὸ παρατιθέμενον σχέδιον τῆς ἀνασκαφῆς Κουτράκη (Σχέδ. 4). Ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας οἰκοδομηθεῖσα ἐκεῖ οἰκία εἶχε καταστρέψει τὸ νότιον ὅριον τῆς ἀρχαίας ταύτης ὁδοῦ. Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ νοτίου ἡμίσεος αὐτῆς μέχρι πλάτους 2.20 μ. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ προχωρεῖ ὑπὸ τὸ πεζοδρόμιον καὶ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Ἀντιβασιλέως Δαμασκηνοῦ, ὅπου ἡ ἔρευνα ἦτο ἀδύνατος.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω σημειωθείσης εὑρέσεως ὑπὸ τὸ νότιον πεζοδρόμιον κτιστοῦ ἀγωγοῦ, ἀπέχοντος περίπου 2.50 μ. ἀπὸ τῆς διαπιστωθείσης ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Παπαδοπούλου διακοπῆς τῶν ὁδοστρωμάτων, συμπεραίνεται, ὅτι ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ22α θὰ εἶχε πλάτος 5.50 μ. περίπου, ὅσον δηλαδὴ τὸ πλάτος τῶν συνήθων ὁδῶν τῆς ἀρχαίας Ρόδου, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ κτιστοὶ ἀγωγοὶ διέρχονται συνήθως ἐκ τοῦ μέσου τῶν ἀρχαίων ὁδῶν.

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Παπαδοπούλου διεπιστώθη ἐξ ἄλλου ἡ πρὸς Ν. συνέχισις τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ34α[9], ἥτις διεσταυροῦτο πρὸς τὴν ὁδὸν Ρ22α. Τὰ ὁδοστρώματα τῶν δύο ἀρχαίων ὁδῶν, κατὰ τὸ σημεῖον τῆς διασταυρώσεώς των, ἦσαν ἐνιαῖα καὶ ἰσοϋψῆ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ περὶ τῆς συγχρόνου λειτουργίας ἀμφοτέρων τῶν ὁδῶν.

Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἂν καὶ δὲν εὑρέθησαν τὰ ἐκατέρωθεν ὅρια, ἐκ τῆς διακοπῆς τῶν ὁδοστρωμάτων, τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ Ρ34α μετρηθὲν εὑρέθη 5.80 μ., δηλαδὴ ὅσον ἀκριβῶς ἦτο καὶ τὸ μετρηθὲν μεταξὺ τῶν δύο σῳζομένων ὁρίων τῆς ὁδοῦ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Τσακίρη (ἐκ παραδρομῆς δὲν ἐσημειώθη τὸ πλάτος τοῦτο κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Τσακίρη).

Κατὰ γενομένας ἐγκαρσίους τομὰς τῶν ὁδοστρωμάτων τῆς ὁδοῦ Ρ34α δὲν εὑρέθησαν ἴχνη τοῦ εἰς τὸ οἰκόπεδον Τσακίρη μελετηθέντος κεντρικοῦ κτιστοῦ ἀγωγοῦ.

Οἰκόπεδον Νεοφύτου (ἐπὶ τῆς γωνίας τῶν ὁδῶν Ξάνθου καὶ Ἔρνεστ Μπέβιν)

Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ὑπὸ τὰς δύο νέας ὁδοὺς Ξάνθου καὶ Ἔρνεστ Μπέβιν διέρχονται αἱ ἀρχαῖαι ὁδοὶ Ρ34 (ὑποτιθεμένη) καὶ Ρ17[10].

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Νεοφύτου ἀνευρέθησαν λείψανα ἀρχαίων οἰκήσεων τοὐλάχιστον τριῶν περιόδων. Ἐπειδὴ αἱ οἰκίαι αὗται εἶχον θεμελιωθῆ κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τοῦ βράχου, τὰ ἐναπομείναντα ἴχνη ἦσαν ἀνεπαρκῆ διὰ νὰ παράσχουν σαφῆ εἰκόνα τῆς μορφῆς τῶν οἰκιῶν ἑκάστης ἐποχῆς. Παρὰ ταῦτα καὶ ἐνῷ τὰ εὑρήματα μελετῶνται εἰσέτι ὑπὸ τὸ φῶς τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα παρέχουν νεώτεραι καὶ μεγαλύτεραι εἰς ἔκτασιν ἀνασκαφαὶ οἰκήσεων ἐν τῇ πόλει τῆς Ρόδου, μετὰ βεβαιότητος ἀναφέρεται ἐνταῦθα ἡ διαπίστωσις ἐσωτερικῆς αὐλῆς ὡς καὶ λείψανα σειρᾶς δωματίων περιβαλλόντων τὴν αὐλὴν ταύτην.

Περισσότερα στοιχεῖα θὰ παρασχεθοῦν εἰς εὐρύτερον σημείωμα κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

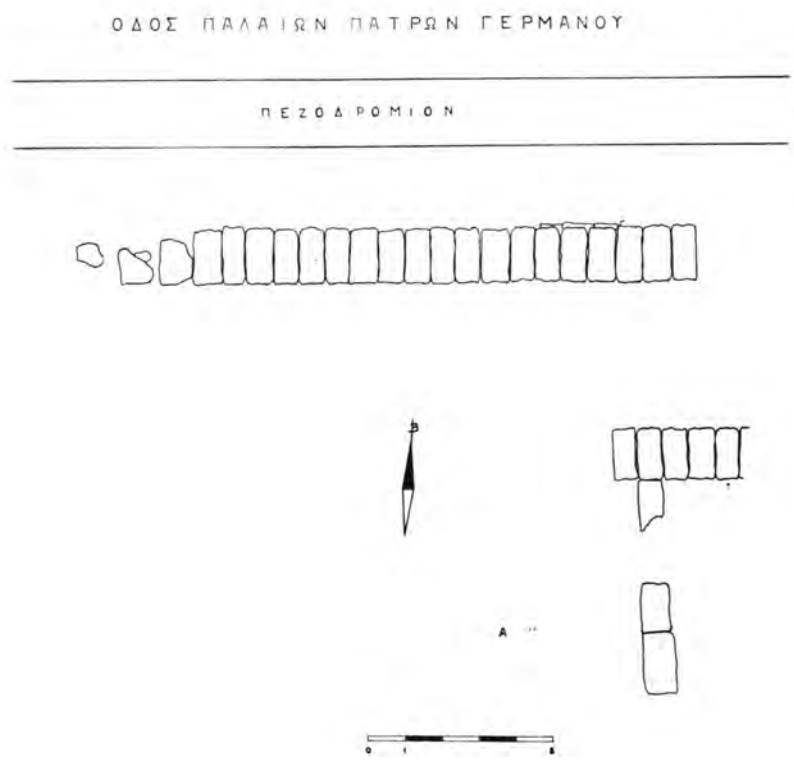
Οἰκόπεδον Οἰκονομίδη

Παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ λιμένος τῆς Ἀκανδιᾶς καὶ συγκεκριμένως 69 μ. νοτίως τοῦ νοτίου ρείθρου τοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Αὐστραλίας, ἐπὶ τῆς πρὸς Β., ἤτοι πέραν τῆς ὁδοῦ Κολοκοτρώνη, νεοκατασκευασθείσης προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Ζήση, κατὰ γενομένην ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἦλθεν εἰς φῶς τμῆμα τῆς θεμελιώσεως ἀρχαίου κτίσματος μετὰ λειψάνων ἀνωδομῆς εἰς βάθος 1.20 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον δὲν ἠκολούθει τὸν συνήθη προσανατολισμὸν τῶν κτιρίων τῆς ἀρχαίας Ρόδου, ἀλλὰ παρουσίαζε

9. ΑΔ Ε. ἀ. σ. 585 κ.ἑ. (οἰκόπ. Τσακίρη).

10. Α. Ὀρλάνδου: Τὸ Ἔργον τῆς Α.Ε. 1960, σ. 197 καὶ ΠΑΕ 1960, σ. 273 κ.ἑ.

25° ἀνατολικὴν ἀπόκλισιν, ἥτις ἀποδίδεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἀρχαῖον τοῦτο κτίσμα εὑρίσκεται ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὡς ἀπεδείχθη ἐξ ἀρξαμένης ΝΔ. τῆς ὡς ἄνω θέσεως καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Συντεθειμένων κανονικῶν λιθοπλίνθων, διαστ. 1.50 x 0,70 x 0,50 μ. εἰς ὕψος δύο δόμων (Σχέδ. 5). Ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τοῦ κανονικοῦ τῆς νοτίας παρειᾶς του ὁ τοῖχος οὗτος πρέπει νὰ εἶχε πρόσοψιν πρὸς Ν.

Σχέδ. 5. Οἰκόπεδον Κατσικάκη. Κάτοψις ἀρχαίων

εταιρισμοῦ Ἐπαγγελματοβιοτεχνῶν Ρόδου ἀνασκαφῆς, ὅπου ἀποκαλύπτεται μέγα τμῆμα τοῦ ἀρχαίου τείχους.

ΝΟΤΙΟΝ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Οἰκόπεδον Κατσικάκη (Ὁδὸς Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, παρὰ τὴν πλατεῖαν Μαρτύρων (Φώκιαλη)

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου, εἰς βάθος 2.30 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.10 μ. ἀπὸ τοῦ ρείθρου τοῦ νοτίου πεζοδρομίου, ἀνεσκάφη θεμέλιον τοίχου, μήκους περίπου 15 μ. εἰς καλὴν κατάστασιν, προεκτεινόμενον πρὸς Δ., ὡς ἐγένετο φανερὸν ἐξ ἐφθαρμένων λιθοπλίνθων εὑρεθεισῶν εἰς ἀνασκαφὲν τμῆμα, μήκους 3 μ., πέραν τοῦ κυρίως σκάμματος καὶ πρὸς Α. ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν. Ἀπετελεῖτο ἐκ κατὰ πλάτος

Εἰς 3.90 μ. περίπου νοτίως τοῦ τοίχου τούτου καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος, ἀνεφάνη λείψανον ὁμοίου θεμελίου τοίχου παραλλήλου πρὸς τὸν προηγούμενον, ἀποτελούμενον ἐξ ὁμοίως τεθειμένων λιθοπλίνθων. Τὸ θεμέλιον τοῦτο εὑρέθη εἰς ὕψος ἑνὸς δόμου, ἡ ἄνω δὲ ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἦτο εἰς ἐπίπεδον κατὰ 0,10 μ. χαμηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ πρώτου τοίχου. Θεμέλιον ἐγκαρσίου τοίχου, κατευθυνόμενον πρὸς Ν., ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν δευτέραν ἀπὸ Δ. λιθόπλινθον τοῦ δευτέρου τοίχου, τὸ ὁποῖον διακοπτόμενον ὑπὸ νεωτέρου φρέατος ἔφθανεν εἰς μῆκος 5.70 μ. Τὸ θεμέλιον τοῦτο ἐπάτει 0,50 μ. ὑπὲρ τὸ σημεῖον ἑδράσεως τοῦ νοτίου ἀπὸ Α. πρὸς Δ. τοίχου, τοῦ ὁποίου μόλις ἐφήπτετο.

Τόσον ὁ ἐγκάρσιος οὗτος τοῖχος, ὅσον καὶ τὸ κανονικὸν τῆς βορείας παρειᾶς τοῦ νοτίου τοίχου μαρτυροῦν περὶ ὑπάρξεως προσόψεως πρὸς Β.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ σχέσις τις μεταξὺ τῶν δύο παραλλήλων τοίχων.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως καὶ τῆς πιθανῆς πρὸς Δ. συνεχίσεως τοῦ νοτίου τοίχου εὑρέθησαν ἐπιμήκεις σπόνδυλοι ἐκ τριῶν δωρικῶν πωρίνων κιόνων φέροντες ἴχνη κονιαμάτων εἰς δύο στρώσεις. Κατὰ τὸ κατώτερον μέρος οἱ κίονες οὗτοι ἦσαν ἀρράβδωτοι πολυγωνικοί, φέροντες δηλαδὴ ἀντὶ ραβδώσεων ἕδρας[11], μέχρις ὕψους 1.44 μ., κατὰ τὸ ἀνώτερον δὲ ἦσαν κανονικοὶ ραβδωτοὶ μὲ ἀντιστοιχίαν ἀκμῶν. Ἕκαστος κίων εἶχεν ὕψος 1.65, 1.20, 0,90 μ.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων σημειοῦται ἐνταῦθα τὸ ἐν Πίν. 483 γ τμῆμα πηλίνης ἀκροκεράμου μετ' ἀνθεμίου, τεμάχια πωρίνων τριγλύφων, ὡς ἐπίσης τμῆμα πηλίνου πλακιδίου μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως τοῦ ρόδου τῆς πόλεως (Πίν. 483 δ).

Οἰκόπεδον Μ. Φιλίππου (παρὰ τὴν νεοανοιγεῖσαν ὁδόν, ἥτις συνδέει τὴν ὁδὸν Κωνσταντίνου Παλαιολόγου πρὸς τὴν ὁδὸν Ἀγ. Ἀναργύρων)

Ἀμέσως νοτίως τῆς οἰκίας Καμαρινοῦ, ὅπου κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα[12], εὑρέθησαν τεμάχια μαρμάρων, προερχόμενα ἐξ ὀρθομαρμαρώσεων καὶ ρωμαϊκῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (Πίν. 483 ε - ς') καὶ ἐν ἰσχυρῶς ἠκρωτηριασμένον κάτω μέρος ἀγάλματος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πίν. 482 γ).

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθησαν λείψανα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ39 (;), ἥτις ἐμελετήθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1963 ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀϊβαλῆ[13]. Τὰ λείψανα ταῦτα ἦσαν ἴχνη ὁδοστρωμάτων, σῳζομένου πλάτους 6.80 μ., εἰς πήλινος ἀγωγός, κατευθύνσεως ἀπὸ Ν. πρὸς Β., ἤτοι παράλληλος πρὸς τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ, καὶ ἓν φρεάτιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐξέβαλλεν ὁ ἀγωγὸς οὗτος.

Οἰκόπεδον Τσαγγαράκη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κομνηνῶν ἀριθ. 29, ἐν συνεχείᾳ τῆς οἰκίας Τσαγγαράκη, ὅπου ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὸ 1962[14] καὶ δυτικῶς τῆς οἰκίας Δ. Παπαδημητρίου[15], ὅπου κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1957 ἀπεκαλύφθη ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ38 καὶ ὅπου εὑρέθη τμῆμα ἐπιγράμματος[16].

Κατὰ τὴν γενομένην ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθησαν λίαν ἀσαφῆ ἴχνη θεμελιώσεων, ἀνήκοντα εἰς κτίσματα διαφόρων ἐποχῶν καὶ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου τμήματα ὑποκαύστων.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης προέρχονται αἱ κάτωθι τρεῖς ἐπιγραφαί (Πίν. 484 α - γ):

α) *Μενεκρά[τε]υς*
]ανίας καὶ Ἰδο[με]νεῦς
[Μ]ενεκράτης καὶ Σωσικλῆς
[Π]ύργ[ω]νος τὸν τᾶς ματρὸς θίαν
[Μ]ενεκράτης Νίκωνος
τὸν τᾶς γυναικὸς ἀδελφὸν
Πύργων Ἰδομενέως
τὸν τᾶς γυναικὸς θίαν
Θεοῖς

Τοῦ 3ου ἢ 2ου π.Χ. αἰῶνος.

β) *Ἀγ]ησανδρο. . .αι. . .*
α]νακτα Σελε[
καθ' υἱοθεσ]ίαν δὲ Εὐάνορος

Τοῦ 1ου πιθανῶς π.Χ. αἰῶνος.

γ) *Ἀγη[σα]γόρας Ἀγαθοκλεῦς*

Τοῦ 3ου πιθανῶς π.Χ. αἰῶνος.

Ἀρχαία ὁδὸς Ρ23α. Οἰκόπεδον Κουτράκη Δημ. (Ὁδὸς Ἀθανασίου Διάκου 28Ν)

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου καὶ συγκεκριμένως κατὰ τὸ Ν. ὅριον αὐτοῦ, τὸ συμπῖπτον πρὸς μανδρότοιχον τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., μεταξὺ τῶν εἰς τὸ προκαταρκτικὸν σχέδιον σημειωθεισῶν ὡς πιθανῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ23 καὶ Ρ24, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., καὶ τῶν Ρ33 καὶ Ρ34, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν.[17], καὶ συγκεκριμένως 65 μ. περίπου νοτίως τοῦ ἄξονος τῆς ὁδοῦ Ρ23 (Σχέδ. 4), κατὰ γενομένην μικρὰν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, διεπιστώθησαν ἐλάχιστα ἴχνη, ἀνήκοντα εἰς ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἀρχαίαν ὁδόν, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο ἐπ' εὐκαιρίᾳ διανοίξεως θεμελίων πρὸς οἰκοδόμησιν μικροῦ δωματίου, περιωρίσθη δὲ εἰς ἔκτασιν 3.20 x 3.90 μ. λόγῳ τῆς στενότητος τοῦ χώρου.

Κατ' ἀρχὴν ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ τὸν μανδρότοιχον τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας καὶ εἰς

11. Βλ. καὶ ΠΑΕ 1952, σ. 568.

12. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 578-79 (ἀρχαία ὁδὸς Ρ18β).

13. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 472 (οἰκόπ. Ἀϊβαλῆ).

14. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 324, 11.

15. ΠΑΕ 1957, σ. 129 κ.ἑ.

16. ΑΔ 18 (1963): Μέρος Α', σ. 16, 22.

17. Ἰ. Δ. Κοντῆ: Ρυμοτομία, σ. 21, ὅπου ἐν τῇ δευτέρᾳ παραγράφῳ διορθωτέον ἀντὶ Α. Ὑψηλάντου (23) εἰς Α. Διάκου (Ρ23) πίν. ΙΙ καὶ ΑΜ 73 (1958), πίν. IV.

ἐλαχίστην ἀπ' αὐτοῦ ἀπόκλισιν, εἰς βάθος 1.90 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, λείψανα ἀνήκοντα εἰς θεμελίωσιν ἀρχαίου τοίχου, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἐρευνηθέντα μέχρι μήκους 3.40 μ. Ὁ τοῖχος οὗτος ἐπάτει ἐπὶ βράχου, ἦτο δὲ κατεσκευασμένος ἐξ ἡμικατειργασμένων λίθων, προφανῶς εἰς δευτέραν χρῆσιν, ὕψους δύο δόμων (1 μ.). Κατὰ μῆκος τῆς βορείας παρειᾶς τοῦ τοίχου τούτου καὶ εἰς ἐρευνηθὲν πλάτος 1.70 μ. ἦλθον εἰς φῶς ὁδοστρώματα, ἀπὸ βάθους 1.70 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ οἰκοπέδου, εἰς δύο στρώσεις.

Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα, ὡς καὶ ἡ ἀπόστασις τοῦ ἀρχαίου τοίχου ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς ὑποτιθεμένης ἀρχαίας ὁδοῦ P23 (65 μ.), ἄγουν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι διέρχεται ἐντεῦθεν ἄγνωστος μέχρι τοῦδε ἀρχαία ὁδός, ἥτις, εἰς τὸ καταρτιζόμενον σχέδιον τῶν ἀρχαίων ὁδῶν, ἔλαβε τὸ σῆμα P23α. Ἐπὶ τοῦ σχεδίου τούτου ἐσημειώθη τὸ νότιον ὅριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ.

Οἰκόπεδον Κρητικοῦ

Ἐπὶ τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς πρώτης πρὸς Ν. παραλλήλου τῆς ὁδοῦ Βενετοκλέων, τῆς ἐνούσης τὰς ὁδοὺς Στ. Καζούλλη καὶ Ἁγίας Ἀναστασίας, ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Ἐμμ. καὶ Γεωργ. Κρητικοῦ καὶ Καλλιόπης Ρούσσου. Κατ' αὐτὴν ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 2 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, μέγα δάπεδον ἐπεστρωμένον δι' ἡμιθραύστων χαλίκων, τοποθετημένων ἐπὶ κορασανίου (χοχλάκι), τὸ ὁποῖον εἰσήρχετο κατὰ τὴν Β. καὶ Δ. πλευράν του ὑπὸ τὰ ἀντίστοιχα ὅρια τῆς ἀνασκαφῆς (Πίν. 485 α). Τὸ δάπεδον τοῦτο, (διαστάσεων 6 x 15 μ.) κατὰ τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα τῶν πλευρῶν του περιεβάλλετο ὑπὸ τοίχων σῳζομένων μόνον κατὰ τὴν ὑποθεμελίωσίν των. Ὁ τοῖχος τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ δαπέδου, μήκους 16.40 μ., εἶχε διαφορετικὴν κατὰ τμήματα κατασκευήν, τὸ δὲ ὕψος του ἐμειοῦτο κατὰ τὴν πρὸς Δ. πορείαν του ἀπὸ 0,65 ἕως 0,20 μ. Τὸ ἀνατολικὸν τμῆμά του, μήκους 4.65 μ., ἦτο κατεσκευασμένον ἐκ μεγάλων κυβικῶν πωροπλίνθων εἰς δύο δόμους, συνολικοῦ ὕψους 0,65 μ. Κατὰ τὴν Ν. παρειὰν τοῦ τμήματος τούτου εἶχε κατασκευασθῆ ἐφαπτόμενος εὐτελὴς τοῖχος, πλάτους 0,20 μ. Περὶ τὸ μέσον τοῦ μήκους του ὁ τοῖχος τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ δαπέδου συνήπτετο πρὸς βραχῶδες ἔξαρμα τοῦ ἐδάφους κατὰ δὲ τὸ Δ. τμῆμά του ἐχρησιμοποιοῦντο μέτριοι ἀργοὶ λίθοι. Ὡς τὸ ὕψος, οὕτω καὶ τὸ πλάτος τοῦ τοίχου ἐμειοῦτο ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (1.50 - 0,85 μ.).

Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ δαπέδου ἦτο τοῖχος, μήκους 7.75 μ., ἀποτελούμενος ἐκ πωροπλίνθων διαφόρων μεγεθῶν, προχείρου τοποθετήσεως. Μόνον ὁ ἀνώτερος «δόμος» ἐχρησιμοποίει ἐπιμήκεις πωροπλίνθους σχηματίζων «εὐθυντηρίαν». Τὸ ὕψος τοῦ τοίχου ἦτο 1.10, τὸ δὲ πλάτος 0,80 μ.

Καὶ οἱ δύο περιγραφέντες τοῖχοι ἐκαλύπτοντο ἐν μέρει κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν των ὑπὸ τοῦ δαπέδου, συνεχίζοντο δὲ κατὰ τὸ ἓν ἄκρον των, ὁ μὲν ὑπὸ τὸ Δ. ὅριον τῆς ἀνασκαφῆς, ὁ δὲ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν δάπεδον διετηρεῖτο εἰς ἀρίστην κατάστασιν, φαίνεται δὲ ὅτι ἦτο ὑπαίθριον, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ μεγέθους του, διότι οὐδὲν ἴχνος ὑποστυλώματος ἀνευρέθη ἢ παρετηρήθη ἐπ' αὐτοῦ.

Παραλλήλως πρὸς τὴν Α. πλευρὰν τοῦ δαπέδου, ἐκτεινόμενος καὶ ἀπέχων ταύτης 0,70 μ., ἀπεκαλύφθη τοῖχος, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἐκ δύο δόμων κανονικῶν πωροπλίνθων, συνολικοῦ ὕψους 0,95 μ. Ἐκ τούτων ὁ κατώτερος δόμος εἶχε δύο σειρὰς ἰσομεγέθων πωροπλίνθων, συνολικοῦ πλάτους 2.08 μ., ὁ δὲ ἀνώτερος τρεῖς σειρὰς μικροτέρων, ἀλλ' ἰσομεγέθων μεταξύ των, πωροπλίνθων ὁμοίου συνολικοῦ πλάτους. Αἱ πλίνθοι τοῦ κατωτέρου δόμου ἦσαν τοποθετημέναι ἐντὸς κοίτης ἐσκαμμένης ἐπὶ τοῦ βράχου, βάθους 0,45 καὶ πλάτους 2.40 μ. Τὸ ἀποκαλυφθὲν μῆκος τοῦ τοίχου ἦτο 6.30 μ. κατὰ δὲ τὸ Β. ἄκρον του εἰσήρχετο ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ. Κατὰ τὸ Ν. ἄκρον του ὁ τοῖχος διεκόπτετο καθὼς καὶ ἡ κοίτη. Ἐπὶ τῆς ἀνωμάλου ἐπιφανείας τοῦ βράχου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διεκρίνοντο σαφῆ ἴχνη λατομήσεως, μὴ ἀποπερατωθείσης.

Εἰς 3.45 μ. νοτίως τοῦ Ν. ἄκρου τοῦ κτίσματος τούτου ἀπεκαλύφθη τοῖχος σῳζόμενος κατὰ τὸν πρῶτον δόμον του, ὁμοίας κατασκευῆς πρὸς τὸν κατώτερον δόμον τοῦ περιγραφέντος. Ὁ δόμος οὗτος, μήκους 4.50 μ., ἦτο τοποθετημένος ἐντὸς κοίτης ἐσκαμμένης ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ ἀπετελεῖτο ἐπίσης ἐκ δύο σειρῶν ἰσομεγέθων πωροπλίνθων, συνολικοῦ πλάτους 2.20 μ. Τὸ μεταξὺ τῶν δύο κτισμάτων τμῆμα τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου ἦτο ἐπίπεδον καὶ ἔφθανε μέχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ πρώτου δόμου. Τὰ δύο κτίσματα εὑρίσκοντο ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἄξονος.

ΔΥΤΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Οἰκόπεδον Βαρδάκη. Ἀρχαία ὁδὸς P27β (ὄπισθεν, ἤτοι ἀνατολικῶς, τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κέννεντυ οἰκίας Βαρδάκη, ἥτις εὑρίσκεται δυτικῶς τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θ. Σοφούλη ἀριθ. 52 οἰκίας)

Εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἐγένετο ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ὑπῆρχε τοῖχος τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο λόγος παλαιότερον[18], πατῶν ἐπὶ μεγάλων πωρολίθων. Ἐκ τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας διεπιστώθη καὶ εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἡ διέλευσις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ27β, τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς ὁποίας ἦσαν τὰ κάτωθι:

α) Λείψανα ὁδοστρωμάτων ἀπὸ βάθους 1.30 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ οἰκοπέδου, συνολικοῦ πάχους 0,57 μ., εἰς δύο στρώσεις. Τὰ ὁδοστρώματα, ὡς καὶ οἱ παρακείμενοι τοῖχοι, ἐπάτουν ἐπὶ τοῦ βράχου.

β) Πήλινος ἀγωγὸς ἐντὸς ἐσκαμμένης εἰς τὸν βράχον κοίτης, ὡς παρετηρήθη καὶ παλαιότερον εἰς τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ38[19].

γ) Τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, μήκους 14 μ., ἀποτελούμενον ἐκ σειρᾶς ἐφθαρμένων λιθοπλίνθων.

δ) Αἱ λιθόπλινθοι τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου τῆς ὁδοῦ, αἱ ὁποῖαι εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ τοίχου τῆς Τουρκοκρατίας, εὑρέθησαν 3.75 μ. ἀνατολικῶς τοῦ δυτικοῦ ὁρίου μετακινημέναι τῆς ἀρχικῆς των θέσεως καὶ τοποθετημέναι εἰς ἀπόστασιν μεταξύ των καὶ οὐχὶ ἐν ἐπαφῇ. Ἡ ἀπόστασις αὕτη δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀρχικὸν πλάτος τῆς ὁδοῦ λόγῳ τῆς μετακινήσεως τοῦ ἀνωτέρω ὁρίου.

Οἰκόπεδον Παπασταμάτη

Ἡ ἀπὸ τῶν παρελθόντων ἐτῶν ἀρξαμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν νοτίως, πρὸ τοῦ τέρματος τῆς ὁδοῦ Πίνδου, χῶρον, ὅπου τὰ οἰκόπεδα Παπασταμάτη - Ἀθανασιάδη - Μανούσου - Φραγκεσκάκη, πρὸς διαπίστωσιν ὑπάρξεως ἀρχαίων καὶ γνωμάτευσιν περὶ τῆς δυνατότητος οἰκοδομήσεως ἐντὸς αὐτῶν, διεκόπη κατόπιν τῆς διαπιστώσεως ὑπάρξεως ἑνὸς μεγάλου αἰθρίου μετὰ δεξαμενῶν[20].

Κατὰ τὰς τρεῖς περιβαλλούσας τὸ αἴθριον πλευρὰς εἶχον διαπιστωθῆ, κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη, ᾠκοδομημένοι χῶροι. Κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις οἰκοδομήματος καὶ πρὸς τὴν Α. πλευράν. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων προκύπτει, ὅτι ἅπαντα τὰ περὶ τὸ αἴθριον οἰκοδομήματα ἀπετέλουν ἑνιαῖον σύνολον. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν προὐχώρησεν εἰς βάθος. Σημειοῦται ἐνταῦθα ἡ εὕρεσις κατὰ τὴν θεμελίωσιν νεωτέρου κτίσματος ὑπὲρ τὰ λείψανα τῆς ΝΑ. γωνίας, τοῦ ἐν Πίν. 486 α ἀκεφάλου μαρμαρίνου ὑστεροελληνιστικοῦ ἀνδριάντος.

18. ΠΑΕ 1956, σ. 219 κ.ἑ.

19. ΠΑΕ 1957, σ. 130, πίν. 62 α.

20. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 594 (οἰκόπ. Παπασταμάτη).

Ἡ τελικὴ περιγραφὴ τῶν εὑρημάτων τῆς ὡς ἄνω ἀνασκαφῆς θὰ γίνῃ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀποχωματώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος σήμερον διακόπτει τὴν ἐν λόγῳ ἀνασκαφὴν ἀπὸ τῶν ἀκινήτων εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς Πανοπούλου[21], ἡ μετὰ τῶν ὁποίων σχέσις πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἐλεγχθῇ.

Ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἀπεφασίσθη ἡ ἀπαλλοτρίωσις τοῦ χώρου τούτου.

Οἰκόπεδα Σωτηράκη καὶ Γανωτάκη (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παύλου Μελᾶ, νοτιώτερον τῆς κατὰ τὸ 1963 γενομένης ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀφροδίτης Σαμπάνη[22])

Ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων τούτων ἐγένετο ἐκτεταμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἥτις ὅμως δὲν ἔφθασε μέχρις ἐξαντλήσεως ὅλης τῆς ἐκτάσεως αὐτῶν. Κατ' αὐτήν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ρυμοτομίας τῆς ἀρχαίας πόλεως, λίαν ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξεν ἡ διαπίστωσις τῆς μὴ συνεχίσεως τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ11, ἥτις ἐσημειώθη ὡς πιθανὴ εἰς τὸ προκαταρκτικὸν σχέδιον ἐξ ἀγωγοῦ καθέτου πρὸς τὸν κεντρικὸν ὑπόνομον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ31[23], τοὐλάχιστον δυτικῶς τοῦ σημείου τῆς παρούσης ἀνασκαφῆς, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ28α καὶ πέραν. Τοῦτο εἶχε διατυπωθῆ ἔκτοτε ὡς λίαν πιθανὸν οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ὁδὸν Ρ11, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλας ἀγυιάς[24].

Ἐντὸς τῶν ἐν λόγῳ οἰκοπέδων διεπιστώθησαν λίαν κατεστραμμένα λείψανα μεγάλης ἀρχαίας οἰκίας, ὡς ἐπίσης καὶ ἀσαφέστατα ὑπολείμματα νεωτέρων κατασκευῶν, αἱ τελευταῖαι τῶν ὁποίων ἀνήγοντο εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν, ὡς συνήχθη ἐξ εὑρεθέντων νομισμάτων καὶ ὀστράκων.

Ἡ ἀρχαία οἰκία κατελάμβανε ἅπαν τὸ ἐκ 30 μ. βάθος τοῦ δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Ρ28α ἀρχαίου ἀνδήρου. Ὑπενθυμίζεται ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τὸ 1956, ὅτε ἐγένοντο ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων τοῦ Συνεταιρισμοῦ τῶν Ἐργατοϋπαλλήλων, ἤτοι ἐντὸς τοῦ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ27 καὶ Ρ27α ἀνδήρου, εἶχε διαπιστωθῆ[25], ὅτι κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικούς, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, χρόνους εἶχε γίνει πρὸς Α. διεύρυνσις, δι'

21. ΠΑΕ 1959, σ. 188 κ.ἑ.

22. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 465 (οἰκόπ. Ἀφρ. Σαμπάνη).

23. Ἰ. Δ. Κοντῆ, Ρυμοτομία, σ. 12 καὶ 19.

24. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ἔ. ἀ., σ. 19, 2.

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1955 (ΠΑΕ 1955, σ. 279), δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν ἡ ὁδὸς Ρ11 ἔφθανε μέχρι τῆς ὁδοῦ Ρ27, ἐξελήφθη ὅμως ἐξ ἐνδείξεων ὡς βέβαιον· ἴδε καὶ ΠΑΕ 1956, σ. 218 καὶ 219.

25. ΠΑΕ 1956, σ. 218.

ἀγνώστους λόγους, τοῦ ἀνδήρου καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ27α κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους εἶχε καταπατήσει τὸν ἀρχαιότερον ἀνατολικὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον.

Κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ οἰκοπέδου Σωτηράκη ἀπεκαλύφθη τμῆμα μεγάλης αὐλῆς καὶ ἐντὸς αὐτῆς εἰς τὸ βράχον ἐσκαμμένη δεξαμενή, αἱ τέσσαρες πλευραὶ τῆς ὁποίας ἦσαν κυρταί. Διαστάσεις τῆς δεξαμενῆς διαγωνίως 9.30 x 9.80 μ. Τὸ δάπεδόν της ἀπετελεῖτο ἐξ ἡμιθραύστων χαλίκων, αἱ ἐπενδύσεις δὲ τῶν τοιχωμάτων εἶχον ἀφαιρεθῆ κατὰ τὸ πλεῖστον.

Ἀνατολικῶς τῆς δεξαμενῆς (Σχέδ. 6· Πίν. 485 β) εὑρέθησαν κατὰ χώραν, εἰς ἀπόστασιν μεταξύ των, τέσσαρες λιθόπλινθοι, ἡ μία τῶν ὁποίων ἔφερε συμφυὲς τμῆμα κίονος, ἐνῷ δυτικῶς τῆς δεξαμενῆς εὑρέθησαν κατὰ χώραν δύο λιθόπλινθοι, μὲ συμφυῆ τμήματα κιόνων. Ἐκ τῶν λειψάνων τούτων συμπεραίνεται, ὅτι ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τῆς δεξαμενῆς ὑπῆρχον κιονοστοιχίαι στηρίζουσαι στέγαστρα. Ἡ δεξαμενὴ αὐτή, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῆς μορφῆς της κυρίως, εἶχε διακοσμητικὸν χαρακτῆρα, ἐνῷ πρὸς κολύμβησιν ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ κατωτέρω περιγραφομένη ἀνατολικὴ δεξαμενή.

Ἀνατολικῶς τῆς ἀνατολικῆς κιονοστοιχίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. ἀπ' αὐτῆς, εὑρέθησαν τὰ λείψανα τοῦ θεμελίου μεγάλου τοίχου, ἐνῷ 8.30 μ. περίπου ἀνατολικώτερον αὐτοῦ εὑρέθη ἑτέρα ὀρθογώνιος δεξαμενή, ἐκ τῆς ὁποίας ἀνεσύρθησαν πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ πωρολίθου μετ' ἐπιχρισμάτων, προερχόμενα ἀσφαλῶς ἐκ τῆς πρώτης οἰκίας. Ἡ δευτέρα αὕτη δεξαμενὴ κατὰ τὰς μεταγενεστέρας μετασκευὰς εἶχεν ὑποστῆ σμίκρυνσιν, ἐνῷ κατὰ τὴν τελευταίαν, περὶ τοὺς πρώϊμους βυζαντινοὺς χρόνους, οἰκοδομικὴν περίοδον ἐχώθη καὶ ἠχρηστεύθη. Κατὰ τὴν νοτίαν στενὴν πλευρὰν καὶ περὶ τὸ μέσον εὑρέθη ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς μικρὰ κτιστὴ κλῖμαξ, ἐκ δύο βαθμίδων, διὰ τὴν κάθοδον τῶν λουομένων ἐντὸς αὐτῆς, ἐνῷ ἐκτὸς τῆς δεξαμενῆς καὶ ἀκριβῶς ὑπὲρ τὴν κλίμακα εὑρέθη ἀψιδοειδὲς μετὰ μαρμαροστρώτου δαπέδου πρόσκτισμα. Ἡ ἐντύπωσις εἶναι, ὅτι περὶ τὸ δάπεδον τοῦτο ὑπῆρχε κτιστὴ μικρὰ ἐξέδρα, λείψανα τῆς ὁποίας εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, διὰ νὰ κάθηνται ἐξερχόμενοι ἢ εἰσερχόμενοι οἱ λουόμενοι.

Εἰς τὸν μεταξὺ τῆς μικρᾶς δεξαμενῆς καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου παρὰ τὴν μεγάλην δεξαμενὴν χῶρον εὑρέθησαν λείψανα κατεστραμμένου ἐκ πολλῶν μετασκευῶν ἀποχετευτικοῦ συστήματος, τὸ πρὸς τὴν μικρὰν δεξαμενὴν τμῆμα τοῦ ὁποίου ἐστεγάζετο διὰ μεγάλων σχετικῶς πωροπλίνθων. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὡς ἄνω ἀναφερομένου χώρου εὑρέθη καὶ τὸ ἐν Πίν. 486 β κάτω μέρος γυναικείου ἑλληνιστικοῦ ἀγάλματος.

Ἡ μελέτη τῶν εὑρημάτων καὶ κατ' ἐξοχὴν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν, λίαν ἐφθαρμένων δυστυχῶς, μελῶν πείθει, ὅτι ἡ πρώτη μεγάλη οἰκία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦτο νεωτέρα τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Σημειοῦται ἡ ἐν Πίν. 487 α ἀνάγλυφος, γυναικεία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, μορφή, ἥτις δὲν κατέστη δυνατόν, λόγῳ τοῦ ἰσχυροῦ ἀκρωτηριασμοῦ της, νὰ διαπιστωθῇ, ἐὰν εἶναι τμῆμα «Καρυάτιδος», ἂν καὶ τὸ μέγεθός της ὁδηγεῖ ἀσφαλῶς πρὸς αὐτὴν τὴν ἐκδοχήν. Τὸ τελικὸν συμπέρασμα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Σωτηράκη κυρίως καὶ Γανωτάκη εἶναι, ὅτι διὰ πρώτην φορὰν διεπιστώθησαν σποραδικὰ τμήματα μεγάλης ἀρχαίας, ἑλληνιστικῆς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, οἰκίας ἐν Ρόδῳ μετὰ δεξαμενῶν ἐντὸς αἰθρίων, τὸ ἓν τῶν ὁποίων εἶχε, κατὰ τὰς δύο τοὐλάχιστον πλευράς, ὑπόστυλα[26] καὶ ὅτι ἡ μεγάλη αὕτη οἰκία ἔφερε πλουσιώτατον ἀρχιτεκτονικὸν διάκοσμον, πλὴν τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου της.

Ἐκ τῶν νεωτέρων οἰκοδομικῶν λειψάνων οὐδὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μορφὴν τῶν νεωτέρων οἰκιῶν. Παρετηρήθη ὅμως ὅτι τὰ εὑρήματα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐγένοντο ἐντὸς τῶν χώρων τῶν ἀμέσως γειτνιαζόντων πρὸς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ28α.

Οἰκόπεδον Πουλάκη

Ἐντὸς ἀνασκαφέντος μέρους ἀρχαίας δεξαμενῆς εὑρέθησαν ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια, τὰ καλύτερα τῶν ὁποίων εἰκονίζονται ἐν Πίν. 487 β - γ.

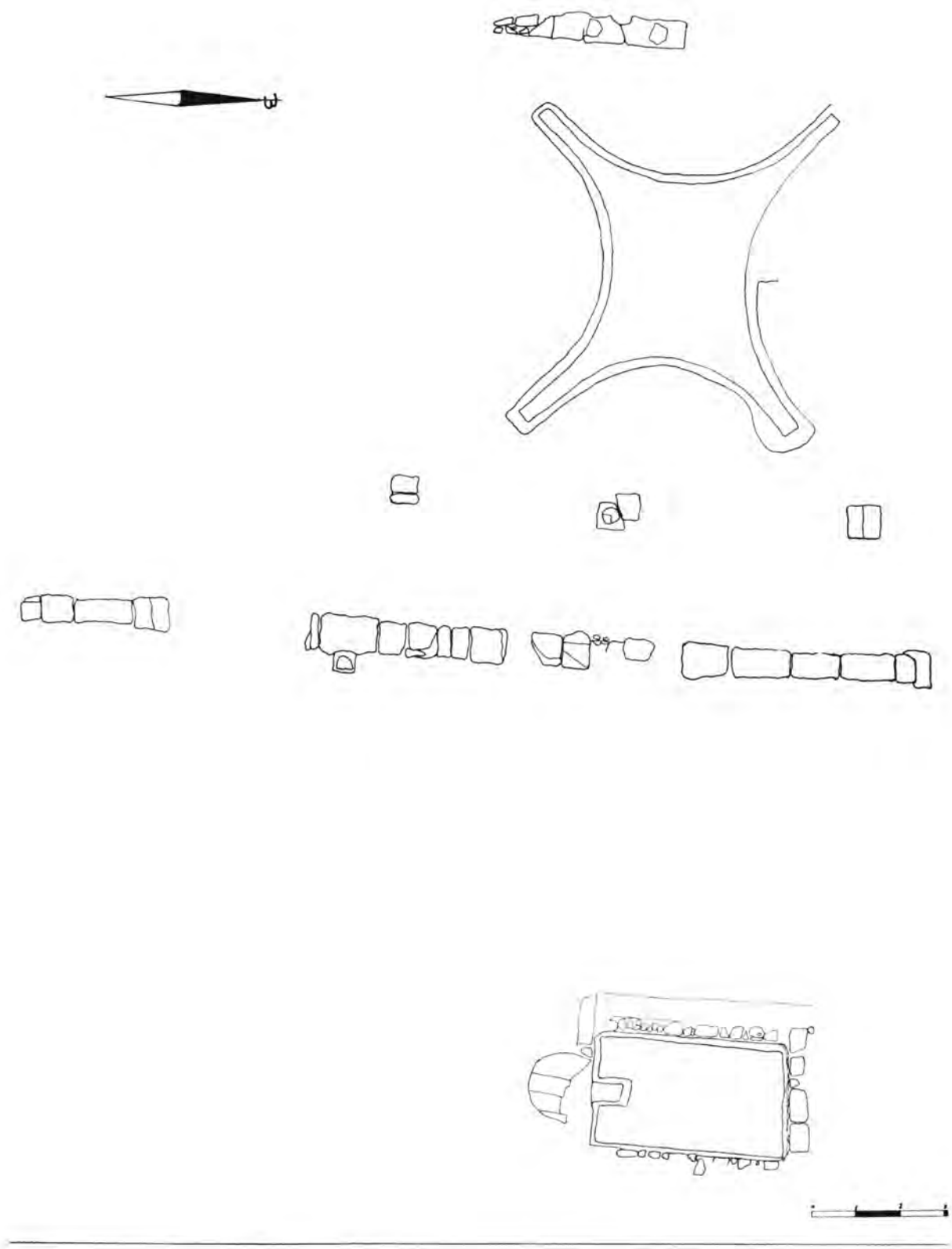
Οἰκόπεδον Ἀλοΐζου

Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς Β. πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Κωνστ. Παλαιολόγου, ἔναντι καὶ εἰς τὸ ὕψος περίπου τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

Κατὰ γενομένην ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου διεπιστώθησαν λείψανα ἀρχαίας ὁδοῦ, ἥτις συμπίπτει πρὸς τὴν παλαιότερον μελετηθεῖσαν ὁδὸν Ρ38[27]. Τὰ εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀποκαλυφθέντα στοιχεῖα τῆς ὁδοῦ ἦσαν κατὰ μέρη διασῳζόμενα ὁδοστρώματα, τὰ καλύτερον διατηρούμενα τῶν ὁποίων εὑρέθησαν εἰς

26. Παρόμοιαι ροδιακαὶ οἰκίαι πρέπει νὰ ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπα κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἐὰν ἀνάμνησίς τις αὐτῶν διατηρεῖται εἰς τὴν μεγάλην οἰκίαν τῆς Κῶ. Ἰδὲ σχέδιον ἐν Boll. d' Arte 1936/37, σ. 138 κ.ἑ.

27. ΠΑΕ 1957, σ. 129 κ.ἑ. ΠΑΕ 1959, σ. 189· βλ. ἀνωτέρω ἀνασκαφὴν οἰκ. Κυπριώτη σ. 442

Σχέδ. 6. Οἰκ. Σωτηράκη. Τὰ λείψανα τῆς διαπιστωθείσης ἀρχαιοτέρας οἰκίας

τρεῖς στρώσεις, συνολικοῦ ὕψους 0,90 μ. Τὰ ὁδοστρώματα ταῦτα διεσῴζοντο καλύτερον πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ὁδοῦ, ἐνῷ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἦσαν διαλελυμένα. Ἐντὸς τῶν ὁδοστρωμάτων ὑπῆρχον δύο πήλινοι κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ βαίνοντες ἀγωγοὶ καὶ εἰς παράλληλος πρὸς τοὺς ἀνωτέρω κτιστός, προχείρου μᾶλλον κατασκευῆς, ἀγωγός, καταλήγων εἰς ἐντὸς τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ ἀποκαλυφθὲν φρεάτιον ἐστεγασμένον διὰ δύο μεγάλων πωροπλίνθων. Ἕτερος κτιστὸς ἐπίσης ἀγωγὸς κατέληγεν εἰς τὸ φρεάτιον προερχόμενος προφανῶς ἐκ τῆς πρὸς Δ. οἰκίας.

Μετὰ βεβαιότητος διεπιστώθη μόνον ἓν μικρὸν εἰς τὸν βράχον ἐσκαμμένον λείψανον τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, ἐνῷ μεταγενέστερος τοῖχος εἶχεν ὁπωσδήποτε καταπατήσει μέρος τοῦ δυτικοῦ τμήματος αὐτῆς. Ὡς ἐκ τούτου δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ μετρηθῇ ἐνταῦθα τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ ταύτης, τὸ ὁποῖον εἰς τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς εἶχε μετρηθῆ καὶ εὑρέθη 9.30 μ.

Οἰκόπεδον Ἀντώνωφ

Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον, εὑρισκόμενον κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ ὀλίγῳ ἀνατολικώτερον τοῦ οἰκοπέδου Ν. Φραράκη[28], ὅπου παλαιότερον εἶχεν ἀποκαλυφθῆ σύστημα ἀγωγῶν, εὑρέθη μικρὸν λείψανον ἀρχαίου τοίχου, ἀποτελούμενον ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (;), χωρὶς νὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ἡ πρὸς Α. συνέχισις αὐτοῦ παρὰ τὴν γενομένην ἔρευναν. Ὁ τοῖχος οὗτος ἐσημειώθη εἰς τὸ καταρτιζόμενον γενικὸν σχέδιον τῆς περιοχῆς.

ΛΑΪΚΑ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ (Σεισμοπλήκτων) δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Θεμ. Σοφούλη

ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΤΟΜΕΥΣ

Ἐκτεταμέναι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι, διαρκέσασαι καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ἐγένοντο ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν Λαϊκῶν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Θεμ. Σοφούλη καὶ συγκεκριμένως μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ19α καὶ Ρ20.

Τὰ κυριώτερα συμπέρασματα ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἐρεύνης, τὰ ὁποῖα σχετίζονται πρὸς τὴν ἐν γένει μελέτην τῆς πολεοδομίας τῆς ἀρχαίας Ρόδου ἦσαν τὰ ἑξῆς:

1) Ἡ διαπίστωσις τῆς μέχρι τῆς περιοχῆς ταύτης συνεχίσεως τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ27β, ἥτις διεπιστώθη καὶ ἐμελετήθη καὶ βορειότερον ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Βαρδάκη[29].

28. ΠΑΕ 1959, σ. 193.

29. ΠΑΕ 1956, σ. 219 κ.ἑ., καὶ ἀνωτέρω οἰκόπεδον Βαρδάκη σ. 448.

Κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ταύτης εἶχε κτισθῆ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἰταλοκρατίας, ὅτε ἀνηγέρθησαν ἐνταῦθα οἰκήματα στρατωνισμοῦ, μέγας ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὁ ὁποῖος κατέστρεψε τὸ ἀνατολικὸν περίπου ἥμισυ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ. Ὡς ἐκ τούτου τὸ διαπιστωθὲν πλάτος τῆς ὁδοῦ Ρ27β ἦτο 2.60 μ.

2) Ἡ ὁδὸς Ρ27β ἐμελετήθη εἰς μῆκος 95 μ. Τὸ κατώτερον σῳζόμενον τμῆμά της ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ κεντρικὸν περίπου μέρος τῆς ἀνασκαφῆς καὶ συγκεκριμένως ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Βαζάκα (Σχέδ. 7 καὶ 8), ὅπου εὑρέθησαν, πλὴν ἐλαχίστων λειψάνων ὁδοστρωμάτων, δυὸ κάθετοι πρὸς τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως ἀγωγοὶ ἀποχετεύσεως, εἰς λοξῆς κατευθύνσεως καὶ ἓν φρεάτιον ἐφαπτόμενον τῆς ἀνατολικῆς παρειᾶς τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως τοῦ ἀνασκαφέντος κτηρίου. Ἐπειδὴ τὸ Δ. ὅριον τῆς ὁδοῦ Ρ27β δὲν διεσῴζετο σαφῶς καθ' ὅλην τὴν ἐξ 95 μ. ἀνασκαφεῖσαν ἔκτασιν, κατεβλήθη προσπάθεια νὰ ἀνασκαφῇ ὁ δυτικῶς τοῦ ὁρίου τούτου χῶρος, ὅπου καὶ διεπιστώθησαν συνεχῆ λείψανα οἰκήσεων. Τὰ λείψανα ταῦτα δὲν διεκόπτοντο δι' ἐγκαρσίας ὁδοῦ κατὰ τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἔκτασιν, ἄρα οὐδεμία ἐνδιάμεσος κάθετος ὁδὸς διεπιστώθη.

Συγκεκριμένως τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα τῆς παρούσης ἀνασκαφῆς ἐκάλυπτον τὸν χῶρον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ20 καὶ Ρ19α.

3) Ἐπιμελέστερον ἀνεσκάφη ἡ παρουσιάσασα πλέον ἀξιόλογα λείψανα δυτικωτέρα περιοχὴ μεταξὺ τῶν οἰκιῶν Πινιγῆ ἀπὸ Β. καὶ Δανᾶ ἀπὸ Ν. Τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα, κυρίως περὶ τὸ μέσον τῆς ἀνασκαφῆς, ἦσαν τὰ ἑξῆς:

α) Τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ27β, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, ἀποκαλυφθὲν εἰς μῆκος 85 μ. περίπου, μετ' ἀσαφῶν θεμελιώσεων τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων τῶν ἀρχαίων κτισμάτων.

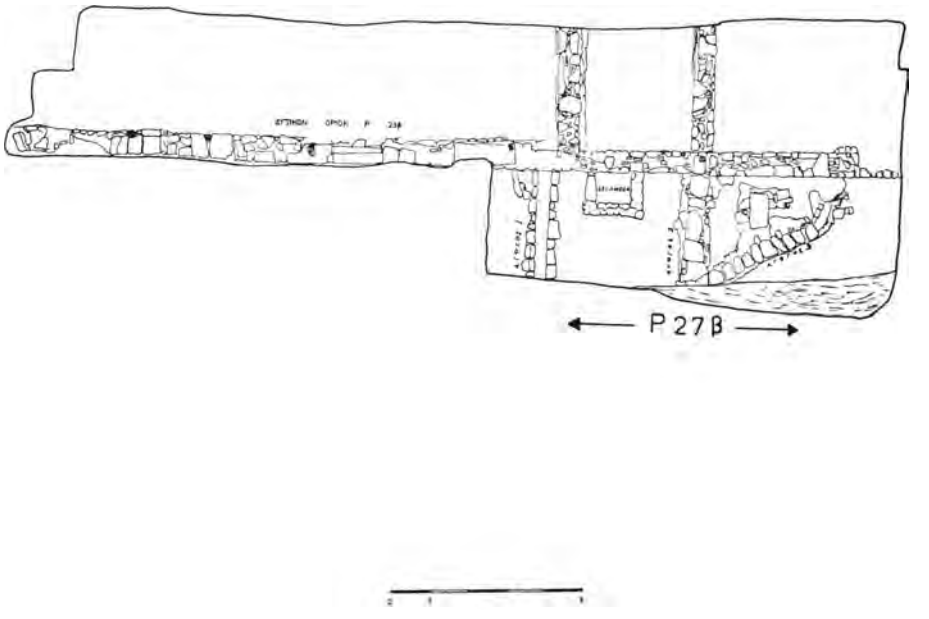
β) Ὀκτὼ ὑπόγειοι χῶροι ἐσκαμμένοι εἰς τὸν βράχον (Πίν. 488 α), ἔχοντες ἕνα ἀπὸ Α. πρὸς Δ. κοινὸν τοῖχον προερχόμενον ἐκ τῆς λαξεύσεως τοῦ βράχου, μὴ ἐπικοινωνοῦντες μεταξύ των δι' ἀνοιγμάτων εἰς τοὺς ἐνδιαμέσους κτιστοὺς τοίχους εἰς τὴν ἐρευνηθεῖσαν ἔκτασιν. Τῶν χώρων τούτων δὲν ἀπεκαλύφθη ἡ νοτία πλευρά, ὡς εὑρισκομένη ὑπὸ τὰς παρακειμένας οἰκίας. Ὡς ἐκ τούτου μόνον ἡ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. διάστασις κατέστη δυνατὸν νὰ καταμετρηθῇ κυμαινομένη ἀπὸ 2 μέχρι 6 μ. Οἱ τοῖχοι διεσῴζοντο κατὰ τὸ τμῆμα τῆς θεμελιώσεώς των, εἰς ἕνα δὲ ἐξ αὐτῶν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Σώταυρου καὶ ἡ ἀνωδομή. Αὕτη παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ἀποτελουμένη ἐκ πολυγωνικῆς μετὰ βυσμάτων τοιχοποιΐας, ἀνή-

Σχέδ. 8. Ρόδος. Λαϊκὰ Ἁγ. Ἰωάννου

κουσα προφανῶς εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν τοῦ κτηρίου (Πίν. 488 β).

γ) Τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ ἀνασκαφέντος κτηρίου δὲν παρουσίασε πολλὰς μετασκευὰς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πρὸς τὴν ὁδὸν Ρ27β ἀνατολικὸν τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη ἐν μέρει μέχρι βάθους 6 μ. Ἐδῶ, κατὰ τὴν εἰς βάθος ἀνασκαφήν, ἦλθον εἰς φῶς τοῖχοι ἀνήκοντες εἰς περισσοτέρας τῶν συνήθως εἰς Ρόδον παρουσιαζομένων τριῶν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Βαζάκα (ἰδέ ἀνωτέρω κεντρικὸς τομεύς, σ. 452) ἀποκαλυφθέντα δύο ὑπόγεια τόξα. Τὸ νότιον τόξον, ἀνοίγματος 3.95 καὶ ὕψους 0,95 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ μονῆς σειρᾶς θολιτῶν, πλάτους 0,75 μ., ἐνῷ τὸ βόρειον, ἀπέχον 0,35 μ. τοῦ νοτίου, ἦτο τοῦ αὐτοῦ μὲν ἀνοίγματος, ἀλλὰ 0,75 μ. ὑψηλότερον. Πλὴν τούτου τὸ Β. τόξον εἶχε πλάτος 1.65 μ., ἦτο δηλαδὴ θόλος κατεσκευασμένος ἐκ κανονικῶν πλακοειδῶν θολιτῶν

Σχέδ. 7. Ρόδος. Λαϊκὰ Ἁγ. Ἰωάννου. Οἰκόπεδον Βαζάκα. Τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς ὁδοῦ Ρ27β

οἰκοδομικῶν περιόδων. Εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν, κλασσικὴν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, περίοδον ἀνήκει ὁ ἐν Πίν. 488 γ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μόσχου τοῖχος τῆς αὐτῆς ὡς ἐν Πίν. 488 β τοιχοποιΐας.

Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων οἰκοδομικῶν περιόδων διεπιστώθη καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην ἡ συσσώρευσις μικρῶν σχετικῶς δωματίων ἐν ἀμέσῳ γειτνιάσει πρὸς τὴν ὁδόν. Ἐνδιαφέρον παρουσίασε γραπτὸν δάπεδον, τοῦ ὁποίου ἐλάχιστα μόνον ἴχνη διεσώθησαν. Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ λίαν λεπτοῦ στρώματος ὀστρακοκονιάματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε λεπτὸν ἐπίχρισμα ἐξ ἀσβέστου καὶ μαρμαροκονίας πιθανῶς. Ὁ διάκοσμος ἀπετελεῖτο ἐκ ταινίας βαθυκυάνων ἑλίκων, παραλλήλου σχεδὸν πρὸς τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ δωματίου, περικλειομένης μεταξὺ δύο ἐρυθρῶν γραμμῶν. Παρόμοιον γραπτὸν δάπεδον δὲν ἔχει εὑρεθῆ μέχρι σήμερον εἰς Ρόδον.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσίασαν τὰ εἰς δύο ἢ τρεῖς σειράς. Ὁ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐστεγασμένος ὑπόγειος χῶρος, διαστάσεων ἀπὸ Β. πρὸς Ν. 2.70 καὶ ἀπὸ ἐρευνηθέντος πλάτους 3.95 μ. προῆλθεν ἐκ λατομήσεως τοῦ βράχου καὶ προὐχώρει εἰς βάθος πέραν τῶν 2.30 μ., μέχρι τοῦ ὁποίου κατέστη δυνατὸν νὰ φθάσῃ ἡ ἀνασκαφή. Περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ χώρου τούτου οὐδὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε ἐκ τῶν παρειῶν τοῦ βράχου, οὔτε ἐντὸς τῆς ἐκ χωμάτων, λίθων καὶ ὀστράκων ἐπιχώσεως ἀνευρέθησαν τεμάχια ὑδραυλικοῦ κονιάματος, ἐκ τῆς παρουσίας τῶν ὁποίων θὰ ἦτο δυνατόν, νὰ διατυπωθῇ ἡ ὑπόθεσις χρησιμοποιήσεώς του ὡς ὑπογείας δεξαμενῆς ὕδατος, παραμένει ὡς μόνη πιθανὴ ἐκδοχὴ ἡ λειτουργία τοῦ χώρου τούτου ὡς ὑπογείου ψυκτικοῦ θαλάμου πρὸς διατήρησιν τροφίμων. Τὴν ἐκδοχὴν ἐξ ἄλλου ταύτην ἐνισχύει καὶ τὸ μεταξὺ τῶν δύο τόξων μικρὸν ἄνοιγμα, ὅπου ἦτο δυνατὸν νὰ τοποθετηθῇ ξυλίνη κλῖμαξ καθόδου εἰς τὸν ὑπόγειον χῶρον.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ ΤΟΜΕΥΣ

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν τομέα τοῦτον περιωρίσθη ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν οἰκοπέδων, διότι εὑρέθη ἀμέσως σχεδὸν ὑπὸ τὸ ἔδαφος ὁ βράχος, τὰ δὲ οἰκοδομικὰ λείψανα ἦσαν λίαν εὐτελῆ καὶ ἀσαφῆ.

Ἐντὸς τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης εὑρέθησαν τὰ κάτωθι ἀγαλματίδια:

1) Ὑστεροελληνιστικὸν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀκέφαλον καὶ ἠκρωτηριασμένον κατὰ τὰ ἄκρα ἀγαλμάτιον παιδός, κρατοῦντος κῦνα (Πίν. 489 α). 2) Ὑστεροελληνιστικὸν ἢ πρωτορρωμαϊκὸν ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον ἐνδεδυμένης γυναικὸς (Πίν. 489 β) καὶ 3) ὑστεροελληνιστικὸν ἀγαλμάτιον καθημένης γυναικός (Πίν. 490 α).

ΒΟΡΕΙΟΣ ΤΟΜΕΥΣ

Κατὰ τὸ βορειότερον μέρος τοῦ Συνοικισμοῦ τῶν Λαϊκῶν Ἁγ. Ἰωάννου (Σεισμοπλήκτων) καὶ συγκεκριμένως ἐντὸς τῶν οἰκοπέδων Ψιματάκη καὶ Κουκιᾶ (Σχέδ. 8), ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου ἀποκαλυφθέντος καὶ χρησιμοποιηθέντος ὡς καταφυγίου μεγάλου ὑπονόμου. Κατὰ τὰς γενομένας μετρήσεις διεπιστώθη, ὅτι ὁ ὑπόνομος οὗτος δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν P19α[30] ἀλλὰ εἰς τὴν ἀνατολικῶς τοῦ ἀρχαίου Σταδίου προέκτασιν τῆς ὁδοῦ P18β, ἥτις διεπιστώθη κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφάς[31].

ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΥΣ

Ἀρχαία ὁδὸς P26β (οἰκόπεδα Γιαρενάκη - Φλόσσου - Μιχαήλου) (Σχέδ. 8)

Ἐξ ἀφορμῆς ἐκσκαφῶν γενομένων εἰς τὰ ὡς ἄνω οἰκόπεδα, πρὸς θεμελίωσιν προεκτάσεων προϋπαρχουσῶν οἰκιῶν, παρεσχέθη ἡ εὐκαιρία μελέτης διὰ πρώτην φορὰν τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ κατὰ τὸ βόρειον μέρος αὐτῆς συμπιπτούσης πρὸς τὴν νέαν ὁδὸν Κέννεντυ ἀρχαίας ὁδοῦ P26β, ἥτις ἐσημειώθη εἰς τὸ δεύτερον προκαταρκτικὸν σχέδιον τῶν ἀξόνων τῶν ἀρχαίων ὁδῶν[32] ὡς πιθανὴ ἐκ προϋπάρχοντος διαχωριστικοῦ μανδροτοίχου τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας εἰς τὸ ἐκεῖθεν τῆς ὁδοῦ Διαγοριδῶν βόρειον μέρος αὐτῆς.

Ἐντὸς τῶν ὡς ἄνω οἰκοπέδων, εὑρισκομένων ἐπὶ τῆς αὐτῆς σειρᾶς, ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 1 μ. περίπου ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν ὑποθεμελίωσις ἀρχαίου τοίχου ἐρευνηθέντος κατὰ διαστήματα μέχρι μήκους 14 μ., ἀμέσως δὲ ἀνατολικῶς τοῦ ὡς ἄνω τοίχου καὶ εἰς τὰ οἰκόπεδα Γιαρενάκη καὶ Φλόσσου ἀπεκαλύφθησαν ἴχνη ἀρχαίων ὁδοστρωμάτων. Εἰς τὸ οἰκόπεδον Μιχαήλου εὑρέθη πλὴν τῶν ὁδοστρωμάτων καὶ κεντρικὸς ὑπόνομος μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., πλάτους 0,45, βάθους 0,80 καὶ μήκους 8 μ. Οὕτω τὸ διαπιστωθὲν μῆκος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἔφθασε 35 μ.

Λόγῳ τοῦ περιωρισμένου τῶν ὡς ἄνω οἰκοπέδων καὶ τῶν παρακειμένων νεωτέρων οἰκιῶν δὲν ὑπῆρχε δυνατότης ἐπεκτάσεως τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν πρὸς καταμέτρησιν τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ P26β. Σημειοῦται μόνον ὅτι αἱ δύο πλευραὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ὑπονόμου ἀπετελοῦντο ἐκ κανονικῶν λιθοπλίνθων, αἱ διαστάσεις μιᾶς τῶν ὁποίων εἶχον ὡς ἀκολούθως: μῆκος 1.80, ὕψος 0,75 καὶ πάχος 0,60 μ. Ἡ κάλυψίς των ἀπετελεῖτο ἐξ ἀδρῶς εἰργασμένων λίθων καὶ ἀνῆκε πιθανῶς εἰς ἐπισκευὴν γενομένην εἰς νεωτέραν ἐποχήν. Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μιχαήλου, ὁ ὑπόνομος ἐκάμπτετο πρὸς Α. διὰ νὰ εἰσβάλῃ προφανῶς εἰς ὑπόνομον τῆς ὁδοῦ P20[33].

Εὑρετήριον ἀρχαίων ὁδῶν

Ἀρχαία ὁδὸς P1α	σ. 439
Ἀρχαία ὁδὸς P1γ	σ. 436
Ἀρχαία ὁδὸς P2δ	σ. 441
Ἀρχαία ὁδὸς P6	σ. 441
Ἀρχαία ὁδὸς P11	σ. 449
Ἀρχαία ὁδὸς P17	σ. 445
Ἀρχαία ὁδὸς P18β	σ. 455
Ἀρχαία ὁδὸς P19α	σ. 452, 455
Ἀρχαία ὁδὸς P19β	σ. 444
Ἀρχαία ὁδὸς P20	σ. 452, 455
Ἀρχαία ὁδὸς P22	σ. 445
Ἀρχαία ὁδὸς P22α	σ. 445
Ἀρχαία ὁδὸς P23	σ. 445, 447
Ἀρχαία ὁδὸς P23α	σ. 447
Ἀρχαία ὁδὸς P24	σ. 447
Ἀρχαία ὁδὸς P26β	σ. 455
Ἀρχαία ὁδὸς P27	σ. 449
Ἀρχαία ὁδὸς P27α	σ. 449, 450
Ἀρχαία ὁδὸς P27β	σ 452
Ἀρχαία ὁδὸς P28	σ. 439, 440
Ἀρχαία ὁδὸς P28α	σ. 449
Ἀρχαία ὁδὸς P31	σ. 441, 449
Ἀρχαία ὁδὸς P33	σ. 447
Ἀρχαία ὁδὸς P34	σ. 445, 447
Ἀρχαία ὁδὸς P34α	σ. 445
Ἀρχαία ὁδὸς P38	σ. 439, 443, 447, 449, 450
Ἀρχαία ὁδὸς P39	σ. 447

30. Ἰ. Δ. Κοντή, Ρυμοτομία, σ. 18 καὶ σημ. 1.

31. Ἔ. ἀ. πίναξ Ι καὶ ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 578-79, (Νότιον μέρος τῆς πόλεως, Περιοχὴ δυτικῶς τῶν Σχολείων, ὁδὸς P18β).

32. AM 73 (1958) πίν. IV.

33. ΠΑΕ 1959, σ. 192 κ.ἑ.

ς'. ΕΜΠΛΟΥΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΡΟΔΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1965 κατετέθη ὑπὸ τοῦ Γ. Ρούσσου, κατοίκου Ἀρχαγγέλου Ρόδου, ἡ ἐν Πίν. 489 γ ὑστεροελληνιστικὴ κεφαλὴ παιδός, ἥτις εὑρέθη κατὰ τὰς γενομένας πρὸ τοῦ ξενοδοχείου Park - Hotel, ἰδιοκτησίας Μαραβέλλια[34], ἐκσκαφὰς πρὸς κατασκευὴν δεξαμενῆς κολυμβήσεως (πισίνας).

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Εὕρημα ροδιακῶν ἀργυρῶν νομισμάτων[1]

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1965 εὑρέθη εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀσωμάτων Κρεμαστῆς Ρόδου ἐπὶ ὑψώματος νοτίως τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς Παραδείσι, θησαυρὸς ἀργυρῶν ροδιακῶν νομισμάτων, ἀποτελούμενος ἐξ ἑβδομήκοντα τεμαχίων[2].

Α) Περὶ τὰ 394 - 304 π.Χ.[3]

Ἑπτὰ δίδραχμα: α) Κεφαλὴ Ἡλίου κατὰ τὰ 3/4 πρὸς δεξ./ΡΟΔΙΟΝ. Ρόδον μετὰ κάλυκος· ἐν τῷ πεδίῳ ΕΥ καὶ ἅρπη. β) Ὁ αὐτὸς τύπος ἀλλὰ ἐν τῷ πεδίῳ ΔΙ καὶ ἀστὴρ (Πίν. 490 β, ἀριθ. 1).

Β) Περὶ τὰ 304 - 189 π.Χ. ἢ καὶ μετέπειτα

α) Δέκα τετράδραχμα. Κεφαλὴ Ἡλίου ἀκτινοστεφὴς κατὰ τὰ 3/4 πρὸς δεξ./ΡΟΔΙΟΝ ἢ ΡΟ. Ρόδον μετὰ κάλυκος· ὄνομα ἄρχοντος καὶ σύμβολον μεταβλητόν (Πίν. 490 β, ἀριθ. 2).

Ὀνόματα ἀρχόντων καὶ σύμβολα: ΕΥΚΡΑΤΗΣ κεραυνὸς—ΑΜΕΙΝΙΑΣ πρῷρα—ΘΑΡΣΥΤΑΣ ἀετὸς ἐπὶ κεραυνοῦ πρὸς δεξιά.

β) Τριάκοντα ἓξ δίδραχμα τοῦ ἰδίου τύπου (Πίν. 490 β, ἀριθ. 3). Ὀνόματα ἀρχόντων καὶ σύμβολα: ΤΙΜΟΘΕΟΣ ἑρμαϊκὴ στήλη—ΘΑΡΣΥΤΑΣ ἀετὸς ἐπὶ κεραυνοῦ πρὸς δεξιὰ — ΑΚΕΣΙΣ Ἀπόλλων ἱστάμενος πρὸς δεξιὰ — ΜΝΑΣΙΜΑΧΟΣ Ἀθηνᾶ ἱσταμένη πρὸς ἀριστερὰ κρατοῦσα Νίκην—ΜΝΑΣΙΜΑΧΟC τὸ αὐτὸ σύμβολον — ΜΝΑΣΙΜΑΧΟΥ τὸ αὐτὸ σύμβολον — ΑΓΗΣΙΔΑΜΟΥ Ἄρτεμις πρὸς ἀριστερά, κρατοῦσα δᾷδα — ΕΡΑΣΙΚΛΗΣ κράνος— ΕΥΚΡΑΤΗΣ ἄγκυρα — ΣΤΑCΙωΝ κέρας Ἀμαλθείας — ΑΓΗΣΙΔΑΜΟΣ Ἄρτεμις τρέχουσα πρὸς δεξιά. — ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣ στάχυς — ΤΕΙCΥΛΟC ὄφις — ΑΝΑΞΑΝΔΡΟΣ ἀσπὶς — ΕΥΔΟΤΟΣ κέρας Ἀμαλθείας (;).

Γ) Περὶ τὰ 166 - 88 π.Χ.[4]

Δεκαεπτὰ δραχμαὶ «πλινθοφόροι». Κεφαλὴ Ἡλίου ἀκτινοστεφὴς πρὸς δεξιά. Ἐντὸς ἐγκοίλου τετραγώνου ρόδον μετὰ κάλυκος, ΡΟ, ὄνομα ἄρχοντος καὶ σύμβολον μεταβλητόν (Πίν. 490 β, ἀριθ. 4).

Ὀνόματα ἀρχόντων καὶ σύμβολα: ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣ ῥόπαλον — ΦΙΛΟΚΡΑΤΗΣ βουκράνιον—ΑΓΗΣΙΔΑΜΟΣ κράνος — ΣΤΑΣΙΩΝ ἀστὴρ — ΑΡΙΣΤΟΚΡΙΤΟΣ κέρας Ἀμαλθείας — ΑΝΑΞΙΔΟΤΟΣ ὄφις ἑλισσόμενος πέριξ ὀμφαλοῦ — ΑΝΤΙΓΕΝΗΣ πρῷρα — ΜΗΝΟΔΩΡΟΣ κεραυνὸς — ΞΕΝΟΚΡΑΤΗΣ κεφαλὴ κριοῦ καὶ κηρύκειον — ΑΝΑΞΑΝΔΡΟΣ πεταλούδα.

Τὸ εὕρημα εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον, πρῶτον διότι ἀντιπροσωπεύονται εἰς αὐτὸ πολλοὶ ἄρχοντες καὶ δεύτερον λόγῳ τῆς συνθέσεώς του. Ἡ περαιτέρω μελέτη του θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τῶν ροδιακῶν νομισμάτων.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

34. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 323.

1. Τὸ εὕρημα θὰ δημοσιευθῇ ἐν λεπτομερείᾳ προσεχῶς· ἐπιθυμῶ νὰ ἀπευθύνω καὶ ἀπὸ ἑδῶ θερμὰς εὐχαριστίας εἰς τὸν Ἔφορον κ. Γρηγόριον Κωνσταντινόπουλον διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως.

2. Ἡ διατήρησις τῶν περισσοτέρων νομισμάτων εἶναι ἀρίστη ἕως μετρία.

3. Ἡ ταύτισις καὶ ἡ χρονολόγησις τῶν νομισμάτων ἐγένοντο βάσει τῶν BMC, SNG Cop. καὶ SNG von Aulock.

4. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν νομισμάτων αὐτῆς τῆς περιόδου ἀσχολεῖται ὁ Διευθυντὴς τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου G. K. Jenkins· σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα πρβλ. Tony Hackens et Edmond Lévy «Trésor Hellénistique trouvé à Délos en 1964». Première partie: Les Monnaies par Tony Hackens, BCH LXXXIX (1965) II, p. 504 - 534.

*

ΕΦΟΡΕΙΑ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ὡς ἐσημειώθη ἤδη εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ 1963[1] ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων, ἱδρυθεῖσα διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 687/15 - 11 - 63 Βασιλικοῦ Διατάγματος ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐπιχειρουμένης ἀναδιοργανώσεως ἐπὶ νέων βάσεων τῆς ὅλης Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, περιλαμβάνει ὁλόκληρον τὴν ἐπικράτειαν, ἀσκεῖ δὲ ἁρμοδιότητα ἐπὶ τῶν μνημείων καὶ ἱστορικῶν τόπων τῶν μεταγενεστέρων τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἐν γένει μνημείων τῆς Φραγκοκρατίας πλὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν[2].

Σκοπὸς τῆς Ἐφορείας ταύτης εἶναι ἡ ὀργάνωσις τῆς διασώσεως καὶ προστασίας τῶν ἐν λόγῳ μνημείων μετὰ τῆς παραλλήλου ὀργανώσεως καὶ συστηματοποιήσεως τῆς μελέτης των.

Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ ἔναρξις τοῦ ἔργου τῆς Ἐφορείας, τῆς ὁποίας ἡ διεύθυνσις ἀνετέθη εἰς τὴν ὑπογραφομένην, ἐσημειώθη ἀπὸ τοῦ παρόντος ἔτους, ἕνεκα τούτου δὲ εἶναι ἀνάγκη ἡ ἔκθεσις αὕτη νὰ περιλάβῃ καὶ τὰ γενικὰ περὶ τῆς προόδου τῆς ὀργανώσεώς της στοιχεῖα.

Ἐπὶ τοῦ ὀργανωτικοῦ πεδίου ἡ Ἐφορεία, καίτοι στερουμένη ἐπαρκοῦς προσωπικοῦ, κατώρθωσε νὰ προχωρήσῃ σημαντικῶς ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν, σημείωσιν καὶ ἀνακήρυξιν τῶν ἐχόντων ἀνάγκην τῆς προστασίας τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου μνημείων, κυρίως διὰ συνεχῶν περιοδειῶν τῆς ὑπογραφομένης εἰς Κέρκυραν, Κρήτην (περιφέρειαν Χανίων, Ρεθύμνης, Ἡρακλείου), Ἤπειρον (Ἰωάννινα, περιφέρειαν Κονίτσης, Ζαγοροχώρια), Δυτικὴν Μακεδονίαν (Κοζάνην, Σιάτισταν, Καστοριάν, Βέροιαν), Θεσσαλίαν (Ἀμπελάκια, περιφέρειαν Μαγνησίας καὶ ἰδιαιτέρως Πήλιον), Χίον (πόλιν, Κάμπον, Μεστά, Ὀλύμπους, Πυργί), Πύργον Ἠλείας, Μεσολόγγιον.

Ἐν συνεχείᾳ ἑκάστης περιοδείας προσετέθησαν εἰς τὸν κατάλογον τῶν μνημείων τῶν οἰκείων περιοχῶν, διὰ τῆς κηρύξεώς των ὡς προστατευομένων ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου, μεμονωμένα οἰκοδομήματα, οἰκισμοί, μέρη πόλεων καὶ ἐν γένει ἀρχιτεκτονικὰ συγκροτήματα. Οὕτως εἰς Κρήτην ἐκηρύχθη ὡς διατηρητέα ὁλόκληρος ἡ παλαιὰ πόλις τῶν Χανίων (Πίν. 491 α) καὶ εἰκοσιτέσσαρα μεμονωμένα οἰκοδομήματα τῆς ὑπαίθρου (Πίν. 491 β), μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ πλέον ἀξιοσημείωτα εἶναι: τὸ συγκρότημα τῆς ἐνετικῆς ἐπαύλεως μετὰ τῆς συνεχομένης ἐκκλησίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ εἰς τὸ χωρίον Ρογδιὰ Ἡρακλείου, ἡ ἐνετικὴ ἔπαυλις Τρεβιζὰν (Πίν. 491 γ) παρὰ τὸ Κόκκινο Μετόχι Κισάμου, τὸ ἐνετικὸν κτήριον τὸ καλούμενον «Ρετόντα» εἰς τὸ χωρίον Καλάθαινες, τὸ ἐνετικὸν ὑδραγωγεῖον εἰς θέσιν Καρυδάκι, τρεῖς ἐνετικοὶ πυλῶνες εἰς τὰ χωρία Ἀμνᾶτος, Μοῦντρος καὶ Ἀργυρούπολις, ἡ εἰς θέσιν Ἁγία Εἰρήνη Κνωσοῦ μεγάλη λιθίνη γέφυρα τῆς ἐποχῆς τῆς αἰγυπτιακῆς κατοχῆς κ.ἄ. Εἰς τὴν Καστοριὰν ἐκηρύχθησαν ὡς διατηρητέα ἑξήκοντα τέσσαρα οἰκοδομήματα εἰς τὰς συνοικίας Ἀπόζαρι καὶ Ντολτσό, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ πλέον ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ ἀρχοντικά: Τσιατσαπᾶ, Μπασάρα, Σκούταρη, Σαπουντζῆ, Νεράντζη Ἀϊβάζη, Παπατέρπου, Βέργουλα κ.ἄ. Εἰς τὴν Χίον ἐκηρύχθησαν τὰ χωρία Μεστά[3] (Πίν. 491 δ), Πυργί[4] καὶ Λιθί[5], εἰς τὴν Αἴγιναν ἡ πόλις, εἰς τὴν Ἀμοργὸν ἡ πόλις, εἰς τὴν Λέσβον ἡ κωμόπολις Μηθύμνης (Μόλυβος) καὶ δώδεκα μεμονωμένα μνημεῖα, εἰς τὸν Πύργον ἡ Δημοτικὴ Ἀγορά, εἰς τὴν κοινότητα Τσεπελόβου Ἰωαννίνων εἴκοσι καὶ μία οἰκίαι, εἰς τὴν κοινότητα Σκαμνελίου νομοῦ Ἰωαννίνων πέντε οἰκίαι, εἰς Σκίαθον ἡ οἰκία τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη.

Ἐπὶ πλέον ὑπεβλήθησαν πρὸς τὴν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως προτάσεις πρὸς κήρυξιν ὡς διατηρητέων μνημείων τῶν κάτωθι ἀρχιτεκτονικῶν συνόλων: τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Κερκύρας, ὡς αὕτη ὁρίζεται ὑπὸ τῶν χερσαίων καὶ παραθαλασσίων ὀχυρώσεων, τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Ρεθύμνης, τῆς πόλεως τῶν Σπετσῶν, τῶν κωμοπόλεων Τσαγκαράδα καὶ Τρίκερι Μαγνησίας, τῶν χωρίων Καστράκι Καλαμπάκας καὶ Πύλη Τρικάλων, ὡς καὶ ρυμοτομικῶν τμημάτων πέριξ πλατειῶν καὶ ἐκκλησιῶν εἰς τὰς κωμοπόλεις Μακρινίτσα, Ζαγορά, Ἅγ. Λαυρέντιος, Δράκεια καὶ Βυζίτσα Μαγνησίας. Ἐπίσης ἐγένετο πρότασις κηρύξεως ὡς διατηρητέας τῆς παλαιᾶς τοξωτῆς γεφύρας τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνος ἐπὶ τοῦ Πορταϊκοῦ ποταμοῦ, ὡς καὶ πρότασις προστασίας, συμφώνως πρὸς τὰ περὶ τοπίων φυσικοῦ κάλλους ἰσχύοντα, τῆς παραλίας τοῦ χωρίου Χόρτου Μαγνησίας, τοῦ ὅρμου «Κουκουναριὲς» τῆς Σκιάθου, τῆς χερσονήσου «Μπούρτζι» τῆς Σκιάθου

1. Βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 4.

2. αὐτ. σ. 5.

3. Βλ. Arnold C. Smith — Philip P. Argenti, The architecture of Chios, London 1962, σ. 62 κ.ἑ.

4. αὐτ. σ. 61 κ.ἑ.

5. αὐτ. σ. 62 κ.ἑ.

καὶ τῶν ὁρμων «Στάφυλος», «Πάνορμος» καὶ «Ἀγνώντας» τῆς Σκοπέλου.

Ἐπίσης ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων ἐπεξειργάσθη καὶ ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἐπιστημονικῶς ἠτιολογημένας προτάσεις ἀγορᾶς ἢ ἀπαλλοτριώσεως τῶν κάτωθι μνημείων: τῶν ἐνετικῶν ἐπαύλεων Τρεβιζὰν[6] (Πίν. 491γ) καὶ Ρετόντα[7] εἰς τὸν νομὸν Χανίων, τῆς οἰκίας Μαλιόγκα[8] εἰς Σιάτισταν, τῆς οἰκίας Νικολάου Βούρκα εἰς Κοζάνην, τῆς οἰκίας Τσιατσαπᾶ[9] (Πίν. 491ε) εἰς Καστοριάν, τῆς οἰκίας Δημητρίου Σβὰρτ εἰς Ἀμπελάκια Θεσσαλίας, τῆς οἰκίας Ἀγουρίτση (πρώην Τριανταφύλλου) εἰς Δράκειαν Μαγνησίας.

Παραλλήλως διεχωρίσθησαν τὰ μνημεῖα τὰ ἔχοντα ἄμεσον ἀνάγκην συντηρήσεως πρὸς διάσωσίν των, κατηρτίσθησαν δὲ καὶ αἱ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμεναι ἐπιστημονικαὶ καὶ ἀρχιτεκτονικαὶ μελέται: Σημειοῦνται λόγῳ τοῦ ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντός των αἱ μελέται: α) τῆς οἰκίας Γεωργίου Σβὰρτς[10] εἰς Ἀμπελάκια, γενομένη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τῇ συνεργασίᾳ, ἐπὶ στατικῶν θεμάτων, τοῦ μηχανικοῦ τῆς Ὑπηρεσίας κ. Γ. Σολομωνίδη, β) τῆς οἰκίας Δημητρίου Σβὰρτς[11] ἐπίσης εἰς Ἀμπελάκια, μερικῶς περατωθεῖσα, γ) τῆς οἰκίας τῆς «Πούλκως»[12] εἰς Γεράνειαν Σιατίστης, δ) τῆς οἰκίας Μανούση[13] εἰς Σιάτισταν, ε) τῆς οἰκίας Νεράντζη Ἀϊβάζη[14] εἰς Καστοριάν, ς') τῆς οἰκίας τῶν ἀδελφῶν Ἐμμανουὴλ[15], ἐπίσης εἰς Καστοριάν.

Πέραν τῶν ὡς ἄνω μελετῶν, αἱ ὁποῖαι κατηρτίσθησαν ὑπὸ μόνης τῆς Ἐφορείας, ἡ ἰδία Ἐφορεία συνειργάσθη μετ' ἀρχιτεκτόνων τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καὶ τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων εἰς τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τῶν μελετῶν τῶν κάτωθι μνημείων: α) τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως Χίου, β) τῆς οἰκίας Παλαμᾶ εἰς Μεσολόγγιον, γ) τῆς οἰκίας Νικολαΐδη εἰς Πάτμον, δ) τῆς οἰκίας Κωλέττη εἰς Ἀθήνας, ε) τοῦ φρουρίου Λεβαδείας, ς') τοῦ πύργου τοῦ Μουσείου Θηβῶν, ζ) τοῦ φρουρίου Ἀκροκορίνθου, η) τοῦ μύλου Μπόνη εἰς Μύκονον, θ) τοῦ πύργου τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ ἐν Ἀνδρούσῃ φρουρίου, ι) τοῦ φρουρίου Ναυπάκτου.

Ἐπίσης ἡ Ἐφορεία συνειργάσθη εἰς τὸν καταρτισμὸν μελέτης πρὸς ἐπισκευὴν καὶ ἐν γένει ἀρχιτεκτονικὴν ἀποκατάστασιν τῆς παλαιᾶς Ἀγορᾶς τοῦ Πύργου (Πίν. 492α-β), ἡ ὁποία, δωρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Δήμου Λετρίνων εἰς τὸ Δημόσιον, πρόκειται νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν στέγασιν Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Εἰς τὸν τομέα τῆς ἐκτελέσεως ἐπειγόντων ἔργων συντηρήσεως τῶν μνημείων ἡ ὑπογραφομένη κατηύθυνεν ἀμέσως τὰς κάτωθι διὰ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως ἐκτελεσθείσας ἐργασίας.

α) Εἰς τὴν οἰκίαν Γεωργίου Σβάρτς (Πίν. 492γ-ς', 493α-β): Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος συνετελέσθη ἡ στερέωσις τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων μετὰ κατασκευῆς ἀντηρίδος πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ βορείου τοίχου, ἡ ἀποκατάστασις τῆς μορφῆς τῶν σαχνισιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἡ ριζικὴ ἐπισκευὴ τῆς στέγης. β) Εἰς τὴν οἰκίαν Δημητρίου Σβὰρτς (Πίν. 494α) κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἐγένετο ὑποστύλωσις ἐπὶ τῇ προόψει μελλούσης ἐπισκευῆς τῆς οἰκίας, κατόπιν συντελέσεως τῆς διενεργουμένης ἀπαλλοτριώσεώς της. γ) Εἰς τὴν οἰκίαν Νεράντζη Ἀϊβάζη (Πίν. 494β-γ) εἰς Καστοριὰν κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἐγένετο ἡ στερέωσις τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ ἡ ριζικὴ ἐπισκευὴ τῆς στέγης. δ) Εἰς τὴν οἰκίαν τῶν ἀδελφῶν Ἐμμανουὴλ εἰς Καστοριὰν κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἐγένετο ἀνακατασκευὴ τμήματος τοῦ νοτίου τοίχου εἰς τὸ ἰσόγειον, ὁ ὁποῖος παρουσίαζεν ἐπικίνδυνον ἀπόκλισιν, ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ σανιδώματος τοῦ δαπέδου καὶ ἐξώστου καὶ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ξυλίνου στηθαίου αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τὸ ἰδίας μορφῆς στηθαῖον τῆς πλησίον κειμένης ἐπίσης παλαιᾶς οἰκίας Μπασάρα.

6. Βλ. Giuseppe Gerola, Monumenti veneti nell'isola di Creta vol. terzo, Venezia 1917, σ. 258.

7. αὐτ. σ. 252 - 256.

8. Βλ. Νικ. Μουτσοπούλου, Τὰ ἀρχοντικὰ τῆς Σιάτιστας, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. Α' (1961 - 1964) Θεσσαλονίκη 1964, σ. 94 - 95.

9. Βλ. Ἀρχοντικὰ τῆς Καστοριᾶς (Ἐκδόσεις Συλλόγου «Ἑλληνικὴ Λαϊκὴ Τέχνη»), Ἀθῆναι 1948, πίν. 2 - 8. Ἐπίσης πρβλ. Νικ. Μουτσοπούλου, Καστοριά, Τὰ ἀρχοντικὰ (Ἀρχιτεκτονικὴ 1961, τεῦχ. 26), εἰκόνας καὶ σχέδια σελίδων 61 - 70.

10. Βλ. Ἀγήνορος Ἀστεριάδη, Τὸ σπίτι τοῦ Σφάρτς στ' Ἀμπελάκια, Ἀθῆναι 1928. Πρβλ. Γεωργίου Μέγα, Θεσσαλικαὶ οἰκήσεις, Ἀθῆναι 1946, σ. 91 - 98 καὶ Μιχαὴλ Ἀβραμοπούλου, Τὰ Θεσσαλικὰ Ἀμπελάκια, Θεσσαλονίκη 1961, εἰκ. 37 - 49.

11. Βλ. Ἀγ. Ἀστεριάδη ἔ.ἀ.

Πρβλ. Γ. Μέγα ἔ.ἀ. σ. 98 - 101 καὶ Μιχ. Ἀβραμοπούλου ἔ.ἀ. εἰκ. 21 - 34.

12. Βλ. Νικ. Μουτσοπούλου, Τὰ ἀρχοντικὰ τῆς Σιάτιστας σ. 87 - 88.

13. Βλ. αὐτ. σ. 80 - 82.

14. Βλ. Νικ. Μουτσοπούλου, Καστοριά, Τὰ ἀρχοντικὰ (Ἀρχιτεκτονικὴ 1961, τεῦχ. 26), εἰκόνας καὶ σχέδια σ. 71 - 76.

15. Βλ. Ἀρχοντικὰ τῆς Καστοριᾶς (ἐκδόσεις Συλλόγου «Ἑλληνικὴ Λαϊκὴ Τέχνη») πίν. 10 - 17. Πρβλ. Νικ. Μουτσοπούλου, Καστοριά, Τὰ ἀρχοντικὰ (Ἀρχιτεκτονικὴ 1961. τεῦχ. 26), εἰκόνας καὶ σχέδια σελίδων 39 - 46.

ε) Εἰς τὴν οἰκίαν Κοντοῦ εἰς Ἄνω Βόλον κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἐγένετο ἀποκόλλησις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Θεοφίλου καὶ στερέωσις τῶν τοίχων τῆς οἰκίας[16]. Θὰ ἐπακολουθήσῃ ἐπανατοποθέτησις τῶν τοιχογραφιῶν. ς') Εἰς τὴν οἰκίαν Ἀγουρίτση (πρώην Τριανταφύλλου), εἰς Δράκειαν Μαγνησίας, κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἐγένετο μικρὰ ἐπισκευὴ καὶ ὑποστύλωσις τῆς στέγης ἐπὶ τῇ προόψει μελλούσης ἀποκαταστάσεως τῆς οἰκίας κατόπιν συντελέσεως τῆς διενεργουμένης ἀπαλλοτριώσεώς της. ζ) Εἰς τὴν οἰκίαν Παλαμᾶ εἰς Μεσολόγγιον ἤρξατο, τῇ ἐπιβλέψει τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Παύλου Λαζαρίδη, ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἐν γένει κτηριακὴ ἀποκατάστασις αὐτῆς[17]. Ἡ οἰκία Παλαμᾶ, πλὴν τῆς συνδέσεώς της μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἐθνικοῦ ποιητοῦ, ἐμφανίζει καὶ ἰδιαίτερον ἀρχιτεκτονικὸν ἐνδιαφέρον, ὡς τυπικὸν δεῖγμα οἰκίας κατασκευασθείσης μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου τὸ 1826.

Γενικώτερον ἐνδιαφέρον, ὡς ἐκ τῆς σημασίας τοῦ θέματός των, παρουσιάζουν αἱ κάτωθι εἰσηγητικαὶ ἐκθέσεις, αἱ ὑποβληθεῖσαι εἰς τὴν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων μέτρων προστασίας: α) τῆς παλαιᾶς πόλεως Κερκύρας καὶ τῶν δύο φρουρίων αὐτῆς, β) τῆς πόλεως τῆς Καστοριᾶς, γ) τῆς παλαιᾶς πόλεως τῶν Χανίων, δ) τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Ρεθύμνης, ε) τοῦ φρουρίου Ρίου Ἀχαΐας.

Ἐπίσης ὑπεβλήθησαν εἰσηγητικαὶ ἐκθέσεις διὰ μεμονωμένα κτήρια ὡς διὰ τὸ Κεντρικὸν κτήριον τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διὰ τὸ κτηριακὸν συγκρότημα τοῦ Μανδρακίου Ὕδρας καὶ τοῦ Φιρκᾶ Χανίων, τὴν ἐνετικὴν οἰκίαν Ρίκκη εἰς Κέρκυραν, τὴν οἰκίαν Τσιατσαπᾶ εἰς Καστοριάν, τὰς οἰκίας Ράδου, Τζάνογλου, Κοντοφώτη εἰς Τσεπέλοβον Ἰωαννίνων, τὴν ἐνετικὴν ἔπαυλιν Τρεβιζὰν εἰς Κόκκινο Μετόχι Χανίων καὶ τὸ ἐνετικὸν κτήριον «Ρετόντα» εἰς Καλάθαινες Κισάμου. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου κτηρίου σημειοῦται, ὅτι ἀποτελεῖ ὅλως ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος δεῖγμα τῆς κρητοενετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὡς ἐμφανίζον παραλλαγὴν ἀρχιτεκτονικῆς λύσεως τοῦ θέματος τῶν περὶ κυκλικὸν πυρῆνα ἀναπτυσσομένων ἐπαύλεων. Ἡ λύσις αὕτη σχετίζεται πρὸς τὴν ἐν Vicenza Rotonda[18], περίφημον δημιουργίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος Palladio.

Εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὅλου ἔργου τῆς Ἐφορείας οὐσιωδῶς συνέβαλον αἱ Ἐφορεῖαι τῶν Ἀρχαιολογικῶν Περιφερειῶν ὡς καὶ τῶν Περιφερειῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Ἰδιαιτέρως σημειοῦται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ βοήθεια τῶν Ἐφόρων κκ. Στ. Ἀλεξίου, Π. Λαζαρίδη, Γ. Δοντᾶ, Δ. Θεοχάρη, τοῦ Προϊσταμένου τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων 2ας Περιφερείας κ. Μ. Μιχαηλίδη καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων κκ. Π. Καλλιγᾶ, Γ. Τζεδάκη, Ν. Νικονάνου καὶ τῆς Ἐπιμελητρίας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Εὐτυχίας Κουρκουτίδου.

Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν ἐχώρησε καὶ ἡ κατάρτισις τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀρχείου τῆς Ἐφορείας. Τοῦτο περιέλαβε: α) τμῆμα περιγραφικὸν μετ' ἐπιστημονικῆς αἰτιολογήσεως, β) τμῆμα σχεδιαστικὸν (εἰς τὸν τομέα τοῦτον ἡ πρόοδος ὑπῆρξεν περιωρισμένη λόγῳ ἐλλείψεως τεχνικοῦ προσωπικοῦ) καὶ γ) τμῆμα φωτογραφικόν.

Βάσιν τῆς ὀργανώσεως τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ πρῶτον στάδιόν της ἀπετέλεσεν ἡ ἀνάγκη τῆς συγκεντρώσεως: α) γενικῶν βιβλίων περὶ Ἱστορίας τῆς Τέχνης, β) βιβλίων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ γ) βιβλίων ἀναγομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μετὰ παραλλήλου συγκεντρώσεως ἱστορικῶν κ.ἄ. βιβλίων σχετιζομένων πρὸς τὸν ἐν γένει νεοελληνικὸν πολιτισμόν. Ὁ κατὰ τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον, περιορισμὸς τῆς βιβλιοθήκης εἰς βιβλία, ἀναγόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὀφείλεται εἰς τὴν ὕπαρξιν παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Πινακοθήκῃ, Βιβλιοθήκης περιλαμβανούσης κυρίως βιβλία ἀναφερόμενα εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ γλυπτικήν.

Τοῦτο εἶναι ἐν συντομίᾳ τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς δράσεώς της. Ἡ ἀναληφθεῖσα προσπάθεια θὰ συνεχισθῇ μὲ τὸν σκοπὸν τῆς δημιουργίας, ἀφ' ἑνὸς μὲν καταλλήλου ἐπιστημονικοῦ καὶ διοικητικοῦ ὀργάνου, ἱκανοῦ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν λυσιτελῆ προστασίαν τῶν νεωτέρων μνημείων τῆς Χώρας, τὸ πρῶτον ἤδη συστηματικῶς ἐπιχειρουμένην, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὀργάνου μελέτης τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ἰδίᾳ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον βασικῆς σημασίας εἶναι ἡ ἐπιχειρουμένη ἤδη πλήρης γνῶσις τοῦ ὑπάρχοντος ὑλικοῦ καὶ ἡ ὑπὸ ἐπιστημονικὴν τάξιν ἀρχειακὴ τακτοποίησίς του, ἡ ὁποία, σὺν τοῖς ἄλλοις, θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπὶ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ πλέον πεδίου μεταφορὰν τῆς μελέτης τῶν οἰκείων προβλημάτων.

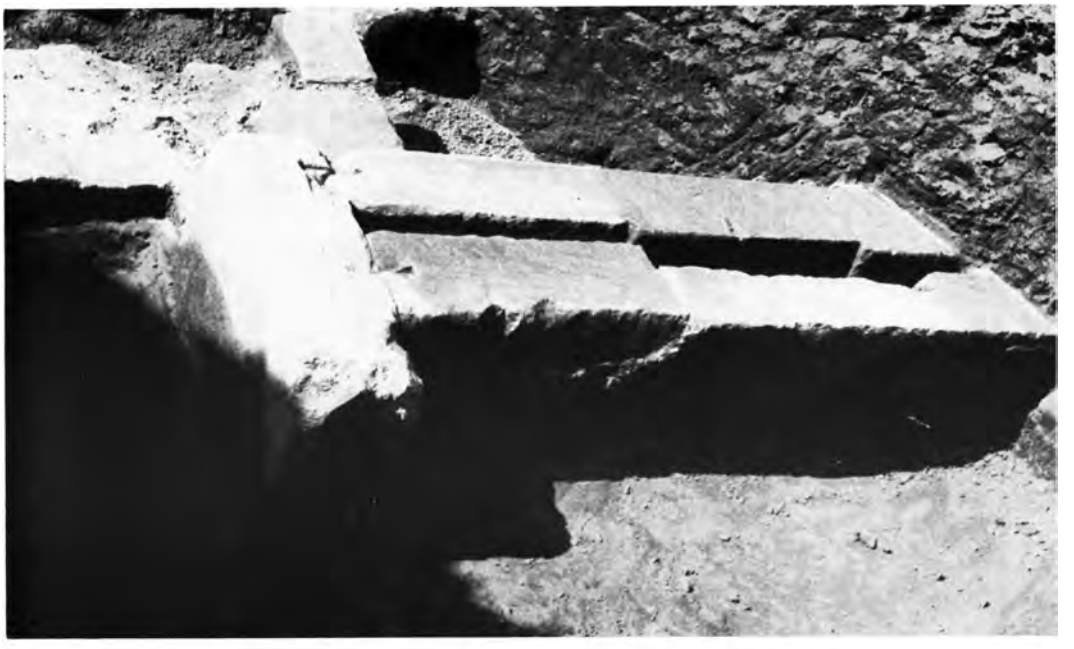
ΚΑΝΤΩ ΦΑΤΟΥΡΟΥ

16. Βλ. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 27, Πίν. 57 β, 58 α - β.

17. Βλ. σ. 272, Πίν. 270 α - β τοῦ ἀνὰ χεῖρας τόμου.

18. Βλ. Roberto Pane, Andréa Palladio, Torino 1961, σ. 187 κ.ἑ., σχέδ. εἰκ. 199.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Θεσσαλία: α - β. Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Τρικάλων

Θεσσαλία. Πρόερνα: α. Πλαστικὸν ἀγγεῖον μὲ παράστασιν Κόρης ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος, β, δ. Πήλινα εἰδώλια, γ. Κέρνος

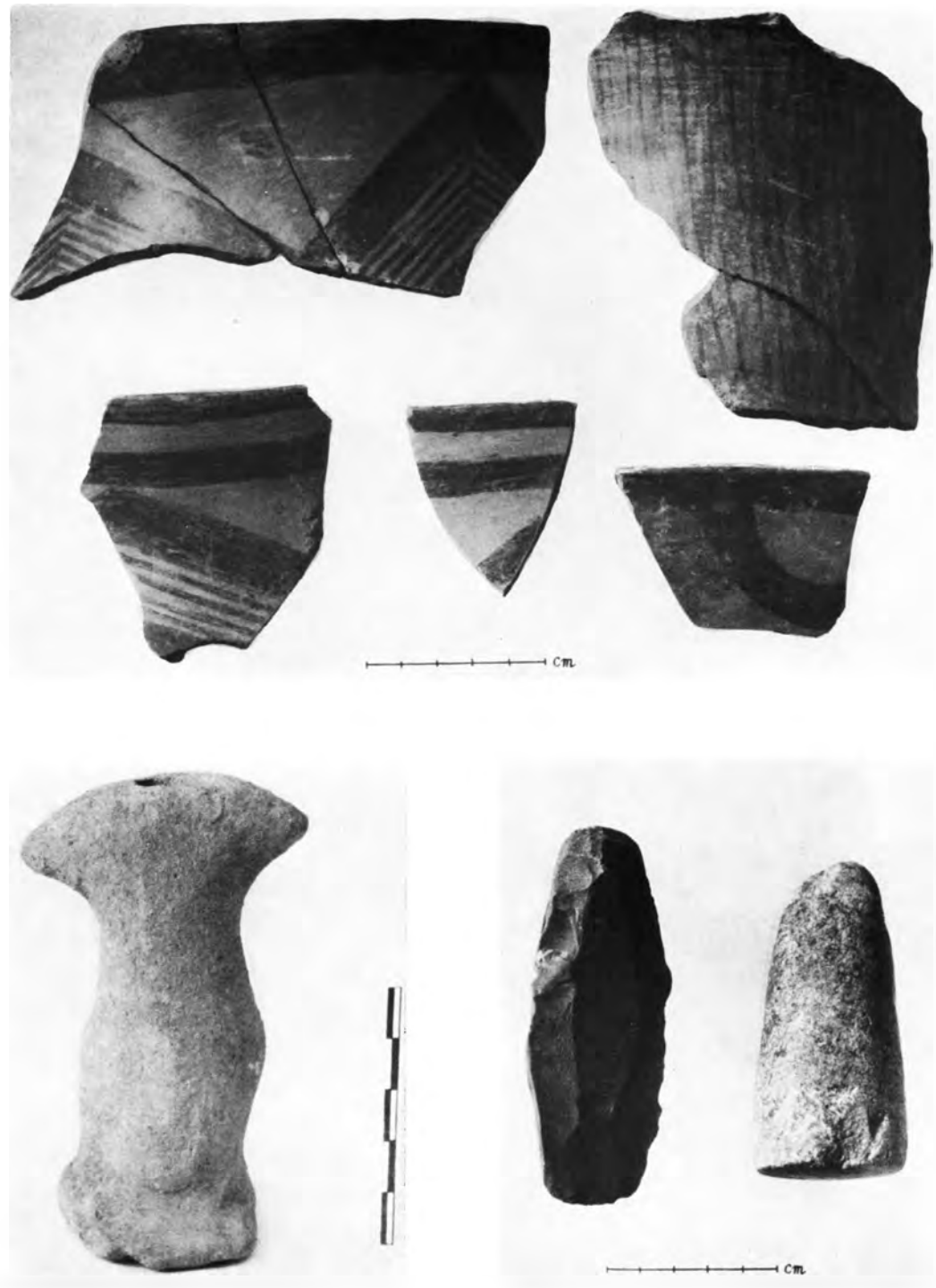
Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία. Πρόερνα: α. Πήλινος πίναξ μὲ παράστασιν ἱππέως, β. Χαλκᾶ ἀντικείμενα ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία. Μαγούλα Τσαπόχα (Καρδίτσα): α. Γραπτὰ νεώτερα νεολιθικὰ ὄστρακα, β. Πήλινον εἰδώλιον, γ. Λίθινα ἐργαλεῖα

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία. Ἅγιος Ἀντώνιος Φαρσάλων: α. Ἐσωτερικὸν μυκηναϊκοῦ τάφου, β. Πήλινα μυκηναϊκὰ ἀλάβαστρα

Θεσσαλία. Φάρσαλος: Πηλίνη προτομὴ Κόρης (ὕψ. 0,30 μ.)

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία. Νέα Ἀγχίαλος: α. Τόπος εὑρέσεως χειρὸς χαλκοῦ ἀγάλματος, β. Ἡ χαλκῆ χείρ

Θεσσαλία. Κραννών: α - β. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον συμποσιαστοῦ

Θεσσαλία: α. Χαλκῆ πρόχους ἐξ Ἄτραγος, β. Βωμοειδὴς ἐνεπίγραφος στήλη ἐκ Δημητριάδος

Γ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

Θεσσαλία: α. Ἐλασσών. Ὀλυμπιώτισσα. Ὁ παλαιὸς πυλών, β - γ. Ὁ ναὸς τῆς Δολίχης ἀπὸ Ν. καὶ Α., δ. Ἀλόννησος. Ὁ ναὸς τοῦ Χριστοῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

'Αλόννησος. Ναὸς Χριστοῦ : α. Εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, β. Εἰκὼν τοῦ 'Αγίου 'Ιωάννου τοῦ Προδρόμου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀλόννησος: α. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου, β. Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἀλόννησος. Ναὸς Ἁγ. Δημητρίου: α. Εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, β. Εἰκὼν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἁλόννησος. α. Παλαιοχριστιανικὸς ἀμφικιονίσκος,
β - γ. Ὁ τροῦλλος καὶ ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τοῦ Βουνοῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σκόπελος: α. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μετὰ τοὺς σεισμούς, β. Τὰ κελλία τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου μετὰ τοὺς σεισμούς

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

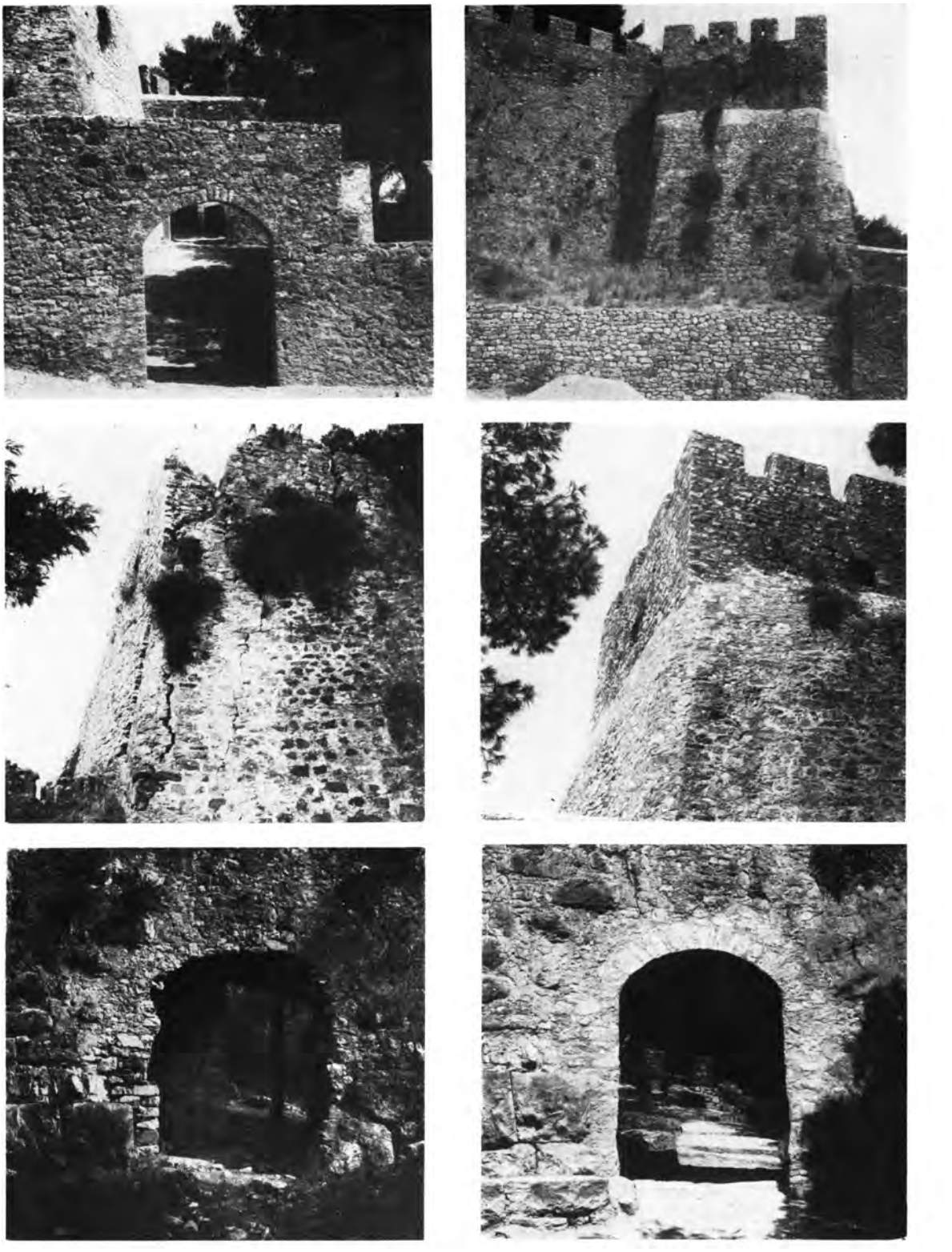

Αἰτωλοακαρνανία. Ναύπακτος: α. Γενικὴ ἄποψις τοῦ Κάστρου, β - γ. Τετράγωνος πύργος τοῦ φρουρίου πρὸ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Ναύπακτος: α. Ἡ δυτικὴ πύλη τοῦ φρουρίου μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν της, β. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ παρὰ τὴν πύλην τετραγώνου πύργου μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν, γ - δ. Ἡ ΝΑ. πλευρὰ τοῦ παρὰ τὴν πύλην τετραγώνου πύργου πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν, ε - ς΄. Ἡ τρίτη πύλη παρὰ τὸν τετράγωνον πύργον πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Ναύπακτος: α. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κρημνισθέντος τείχους, ὕψους 11 μ., β. Ἀποκόλλησις τοῦ τείχους τοῦ δευτέρου διαζώματος, γ. Ἡ πύλη παρὰ τὸ ἐπισκευασθὲν τεῖχος μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Ναύπακτος: α - β. Ἐρείπια οἰκοδομῆς παρὰ τὸν Προφήτην Ἠλίαν τοῦ φρουρίου

Αἰτωλοακαρνανία. Ναύπακτος: α. Τρουλλίσκος τοῦ τουρκικοῦ λουτροῦ, β. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον, γ. Πρόβολος ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Ναύπακτος : α - γ. Χαλκοῦν εἰδώλιον ταύρου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Βομβοκοῦς: α. Ἄποψις, β. Δίλοβον παράθυρον ἀψῖδος ἱεροῦ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Βομβοκοῦς: α. Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Ἐπιγραφὴ ὑπὲρ τὴν δυτικὴν εἴσοδον

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Βομβοκοῦς: α. «Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν χορδαῖς καὶ ὀργάνῳ καὶ χορῷ», β. Ἡ Γέννησις τοῦ Προδρόμου εἰς τὸν νάρθηκα

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αἰτωλοακαρνανία. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Βομβοκοῦς: α. Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, εἰς τὸν νάρθηκα, β. Ὁ Ἀναπεσὼν μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Χρύσοβον Ναυπακτίας. Ναὸς τοῦ Σωτῆρος: α. Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν,
β. Ἐπιζωγραφηθὲν τμῆμα εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, γ. Ἔνθρονος Θεοτόκος εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, μετὰ τὸν καθαρισμόν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Χρύσοβον Ναυπακτίας. Ναὸς τοῦ Σωτῆρος: α. Τὸ τέμπλον κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ καθαρισμοῦ, β. Ἡ Δευτέρα Παρουσία εἰς τὸν νάρθηκα, μετὰ τὸν καθαρισμόν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Χρύσοβον Ναυπακτίας. Ναὸς τοῦ Σωτῆρος: α. Ἡ Δευτέρα Παρουσία εἰς τὸν νάρθηκα, μετὰ τὸν καθαρισμόν, β. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς Χριστὸς εἰς τὸν νότιον τοῖχον

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Χρύσοβον Ναυπακτίας. Ναὸς τοῦ Σωτῆρος: α. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς Πρόδρομος τῆς α΄ περιόδου, β. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς Χριστὸς εἰς μικρὰν κόγχην τοῦ νάρθηκος (β΄ περιόδου;)

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Αἰτωλοακαρνανία: α - β. Μεσολόγγιον, οἰκία Παλαμᾶ. Ἡ βορεία πλευρὰ πρὸ τῶν ἐργασιῶν καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος ἀνακατασκευασθείς, γ. Μώκιστα. Ὁ ἠρειπωμένος ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α - β. Ὁ ναὸς τῆς Ἐπισκοπῆς πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἔρευναν, γ. Ἡ γέφυρα Μαρδάχα παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Ἀχελῴου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α. Τὸ κατάστρωμα τῆς γεφύρας Μαρδάχας, β. Ἡ γέφυρα τοῦ Μανώλη παρὰ τὸ Τριπόταμον

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Ἅγιοι Πέτρος καὶ Παῦλος (ἀριθ. 30), β. Ἅγιος Ἀρτέμιος (ἀριθ. 25)

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Θεοτόκος Ὁδηγήτρια (ἀριθ. 24), β. Χριστὸς Παντοκράτωρ (ἀριθ. 41)

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α - β. Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (α, ἀριθ. 31· β, ἀριθ. 49)

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Ἅγ.

Ἅγιος Ἀντώνιος (ἀριθ. 26), β. Ἅγ. Θεοδόσιος ὁ Κοινοβιάρχης (ἀριθ. 32)

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Στάχωσις εὐαγγελίου ἀριθ. 1 (προσθία ὄψις).
β. Στάχωσις εὐαγγελίου ἀριθ. 4 (ὀπισθία ὄψις)

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Στάχωσις εὐαγγελίου ἀριθ. 16

(προσθία ὄψις), β. Στάχωσις εὐαγγελίου ἀριθ. 2 (προσθία ὄψις)

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Στάχωσις εὐαγγελίου ἀριθ. 3

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

(προσθία ὄψις), β. Στάχωσις εὐαγγελίου ἀριθ. 17 (προσθία ὄψις)

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Λειψανοθήκη ἀριθ. 9 (ὀπισθία ὄψις), β. Λειψανοθήκη ἀριθ. 13 (ὀπισθία ὄψις)

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Λειψανοθήκη ἀριθ. 66, β. Λειψανοθήκη ἀριθ. 65

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Λειψανοθήκη ἀριθ. 11, β. Λειψανοθήκη ἀριθ. 12 (ὀπισθία ὄψις)

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

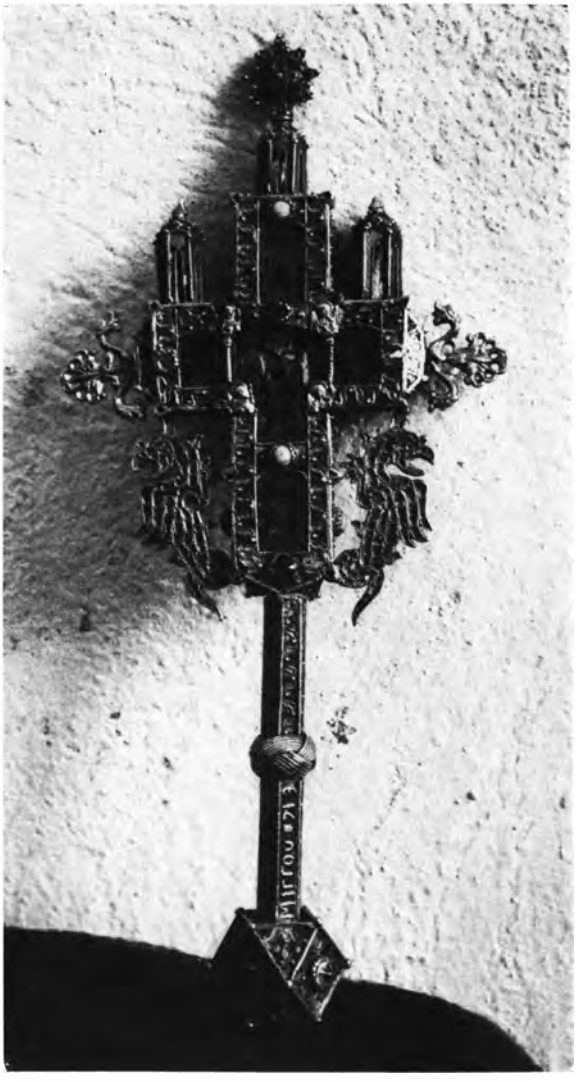

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Λειψανοθήκη ἀριθ. 14, β. Ποτήριον μεταλήψεως ἀριθ. 72

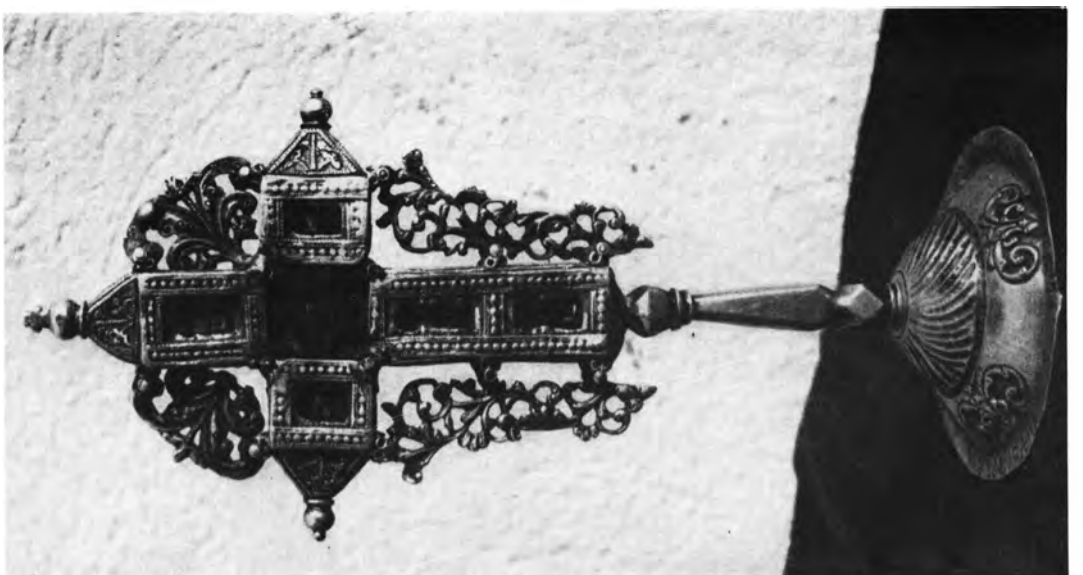

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Δίσκος ἀριθ. 15, β. Παγούρι ἀριθ. 85

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

α - β. Σταυροί (α, ἀριθ. 84· β, ἀριθ. 67)

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α-β. Σταυροί (α, ἀριθ. 64 καὶ 63· β, ἀριθ. 59 καὶ 58)

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α - β. Ἐπιμάνικα ἀριθ. 92

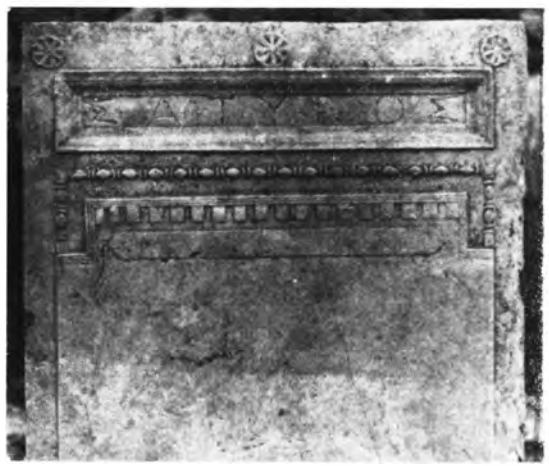
Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Σκευοφυλάκιον Μονῆς Προυσοῦ: α. Ἐπιγονάτιον ἀριθ. 93, β. Πόρπη ἀριθ. 86, γ. Πόρπη ἀριθ. 88

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἤπειρος: α. Ταφικὸς περίβολος παρὰ τὸ Κομπότι, β - γ. Πήλινον εἰδώλιον καὶ ληκύθιον ἐκ τοῦ τάφου 3 Κομποτίου (Μουσεῖον Ἄρτης), δ. Ἐπιτύμβιος στήλη (Μουσεῖον Ἄρτης), ε - ς΄. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἐκ Διχομοιρίου Ἄρτης

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Ἤπειρος: α. Θεμέλιον ἑλληνιστικοῦ τοίχου εἰς πλατεῖαν «Κιλκὶς» Ἄρτης, β - δ. Προϊστορικὰ ἀγγεῖα παρὰ τὴν Μονὴν Δουρούτης, ε. Πήλινος ἀμφορίσκος ἐκ τάφου Καστρίτσης, ς'. Χαλκῆ φιάλη ἐκ Καστρίτσης

Ἤπειρος. Βίτσα: α. Τὸ ὄρυγμα τῆς δεξαμενῆς ἐκ ΒΔ., β. Τάφος 5, γ. Τάφος 8, δ. Τάφος 12. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ ἀμφορεὺς καὶ ὀπισθότμητος πρόχους μὲ ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν, ε. Τάφος 10

Ι. ΚΟΥΛΕΙΜΑΝΗ

Ἤπειρος. Βίτσα: α. Χαλκῆ πρόχους τάφου 8, β. Σιδηρᾶ μάχαιρα καὶ αἰχμὴ δόρατος τάφου 8, γ. Ξίφος ταφῆς 9, δ. Χαλκῆ φυλλόσχημος πόρπη τάφου 21

Ι. ΚΟΥΛΕΪΜΑΝΗ

Ἤπειρος. Δωδώνη: α. Τὸ δυτικὸν ἀνάλημμα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν, β. Ὁ ΒΔ. πύργος τοῦ ἀναλήμματος τῆς προσόψεως, γ. Τά συντηρηθέντα ἑδώλια τοῦ σταδίου, δ. Ἑδώλια καὶ ΒΔ. πύργος πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Ἤπειρος. Τσεπέλοβον: α. Ἐσωτερικὸν οἰκίας Τσουμάνη, β. Ὁ ἀνακατασκευασθεὶς τοῖχος τῆς οἰκίας Τσουμάνη, γ. Οἰκία Βαγγελῆ

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Epirus. Asprochalico: a. Stalagmitic sheet, b. Second stage of the excavation. The large rock is the same as the one shown at the base of Plan 1

Ἤπειρος: α. Βουλγαρέλιον Ν. Ἄρτης. Κόκκινη Ἐκκλησιά. Προσωπογραφία Ἰωάννου καὶ Ἄννης Τζιμισκῆ. Τοιχογραφία 13ου αἰ., β. Ζερβοχώριον Θεσπρωτίας. Ἐκκλησίδιον Ἁγίου Δονάτου

Α. ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ἤπειρος. Κυψέλη Θεσπρωτίας: α. Ἡ Τράπεζα τῆς μονῆς Ἁγίου Δημητρίου. ΒΑ. ὄψις, β - γ. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἁγίου Δημητρίου, τοῦ ἔτους 1242

Α. ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

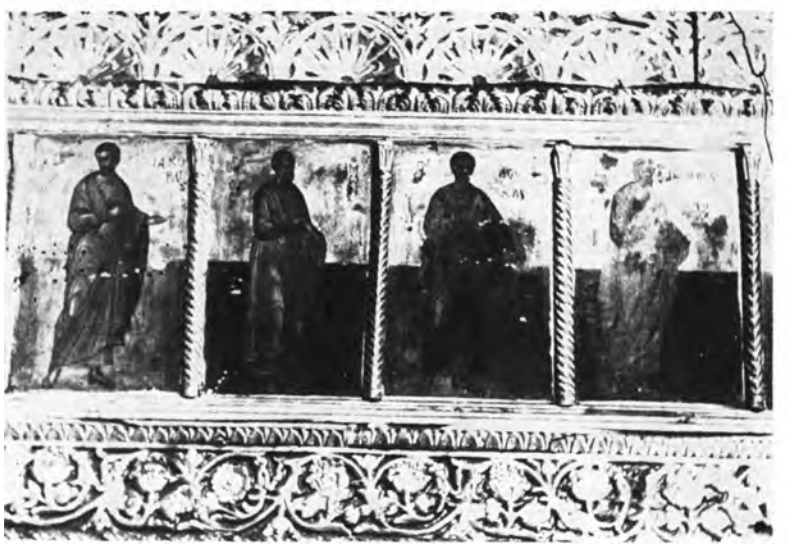

Ἤπειρος. Κυψέλη Θεσπρωτίας: α - β. Τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς Ἁγίου Δημητρίου καὶ ΒΑ. ἄποψις αὐτοῦ

Λ. ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ἤπειρος: α. Πέντε Ἐκκλησιές Θεσπρωτίας. Ναὸς Θεοτόκου, 1610, β. Βαγενῆσι Ν. Ἰωαννίνων. Ἀπόστολοι ἀπὸ τὴν Μεγάλην Δέησιν τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ Ἁγ. Γεωργίου, 17ου αἰ., γ. Πάτερον Κατσανοχωρίων. Ἁγία Παρασκευή. Εἰκὼν Θεοτόκου Βρεφοκρατούσης

Α. ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

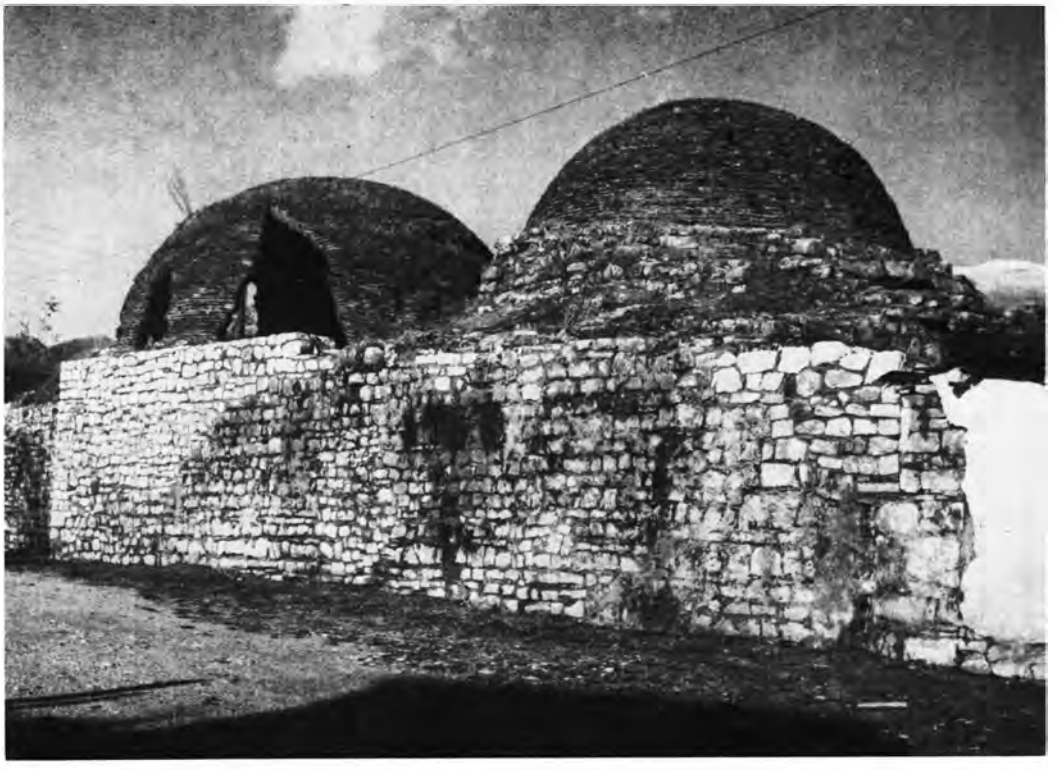
Ἤπειρος. Ν. Ἰωαννίνων: α. Νεγάδες Ζαγορίου. Κοίμησις καὶ Ἀπόστολοι. Τοιχογραφία ἀπὸ τὸν ναὸν Ἁγίου Γεωργίου, 1795, β. Βλαχάτανον. Γέννησις. Λαϊκὴ τοιχογραφία ἀπὸ τὸν ναὸν Ἁγίας Παρασκευῆς, 18ου αἰ.

Α. ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ἤπειρος. Κάστρον Ἰωαννίνων: α - β. Τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως

Ἤπειρος. Κάστρον Ἰωαννίνων: α - β. Τουρκικὸς λουτρὼν πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Βίτσα : α. Ναὸς Κοιμήσεως. Στάχωσις εὐαγγελίου τοῦ 1626 (ὀπισθία ὄψις), β. Οἰκία Ἀθαν. Βασδέκη. Λεπτομέρεια ξυλίνης ὀροφῆς, γ. Ἅγιος Νικόλαος. Ἄποψις ἀπὸ ΝΑ.

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Ἅγιος Νικόλαος Βίτσας: α. Κτητορικὴ ἐπιγραφή, β. Τοιχογραφίαι τοῦ βορείου τοίχου

Δυτ. Ζαγόρι. Βίτσα: α. Ἅγιος Νικόλαος. Τοιχογραφίαι ἐγκαρσίας καμάρας, β. Μονὴ Προφήτου Ἠλιού. Ἐπιτάφιος τοῦ 1661

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

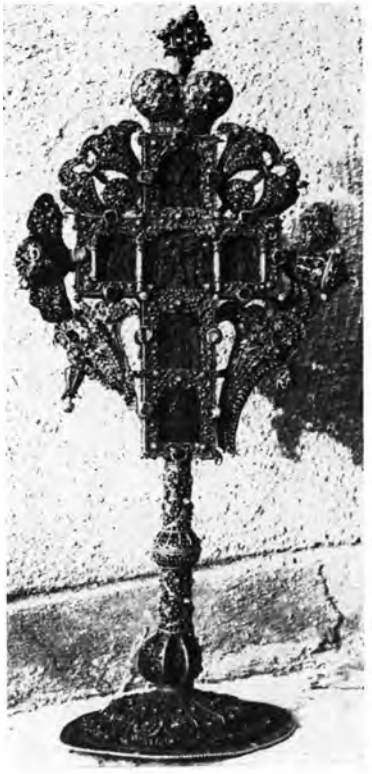

Δυτ. Ζαγόρι. Μονή Προφήτου Ἠλιοῦ Βίτσας: α. Λειψανοθήκη τοῦ 1790. Ὀπισθία ὄψις, β. Λειψανοθήκη, γ. Κάλυμμα λειψανοθήκης, δ. Λειψανοθήκη χειρὸς Ἁγίου Σώζοντος (1790)

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι: α. Μονὴ Προφήτου Ἠλιοὺ Βίτσας. Σταυρὸς ἁγιασμοῦ, β. Μονὴ Προφήτου Ἠλιοὺ Βίτσας. Ποτήριον Μεταλήψεως τοῦ 1794, γ. Ἅγιος Μηνᾶς Μονοδενδρίου. Οἱ Ἅγιοι Σάββας καὶ Εὐθύμιος

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Ἅγιος Μηνᾶς Μονοδενδρίου: α. Τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, β. Δευτέρα Παρουσία νάρθηκος (λεπτομέρεια)

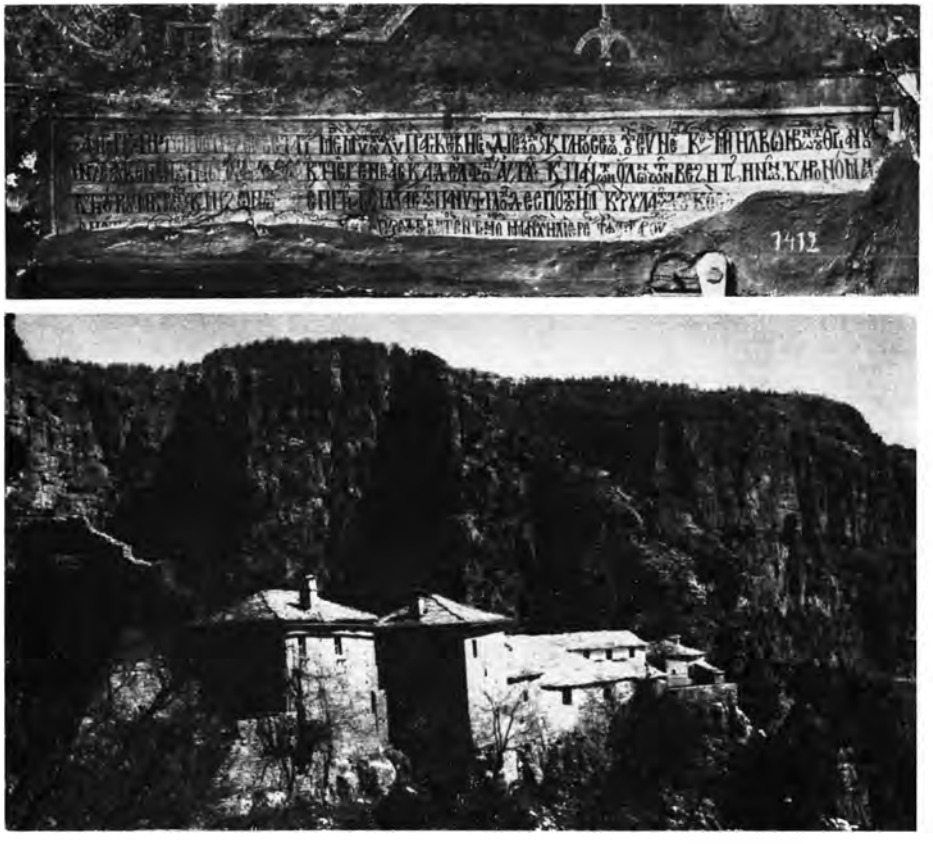
Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Μονοδένδρι: α. Ἅγιος Ἀθανάσιος. Τμῆμα τῆς ξυλίνης ὀροφῆς,
β. Ἅγιος Μηνᾶς. Τέμπλον

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Μονὴ Ἁγίας Παρασκευῆς Μονοδενδρίου: α. Κτητορικὴ ἐπιγραφή, β. Ἄποψις τῆς Μονῆς, γ. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ

Δυτ. Ζαγόρι. Μονὴ Ἁγίας Παρασκευῆς Μονοδενδρίου: α. Ἡ σύζυγος τοῦ κτήτορος Θεοδώρα, β. Ὁ κτήτωρ Μιχαὴλ ὁ Θεριανὸς

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

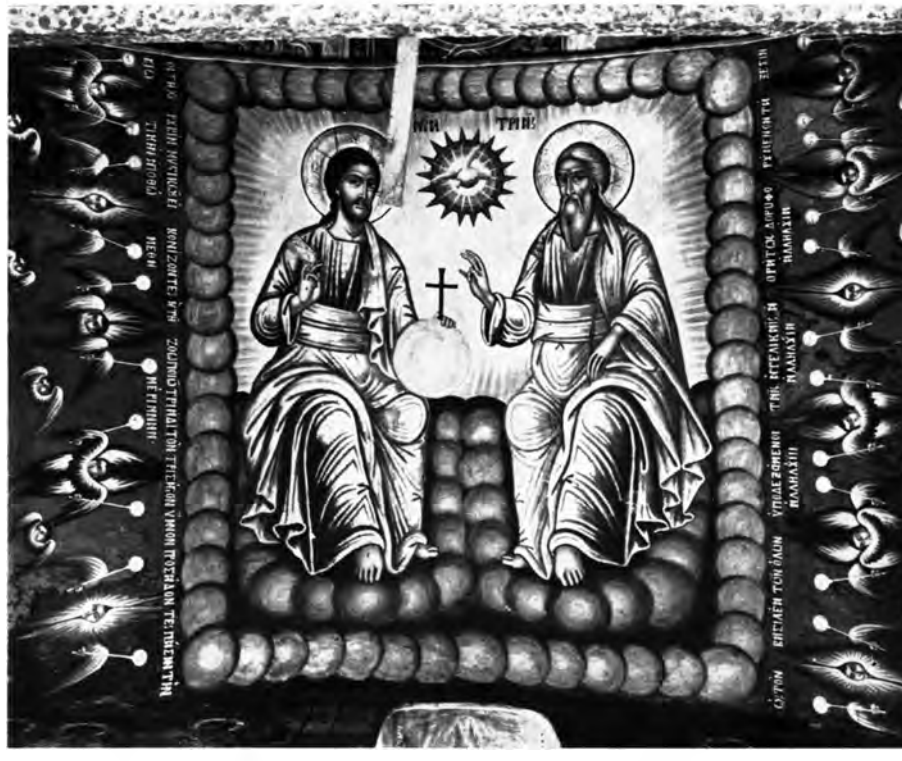

Δυτ. Ζαγόρι. Μονὴ Ἁγίας Παρασκευῆς Μονοδενδρίου: α. Λεπτομέρεια τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως τῆς Ἁγίας Τραπέζης, β. Γραπτὸς διάκοσμος τῆς τραπέζης τῆς προθέσεως, γ. Ἅγιος Ἀντώνιος (1689)

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

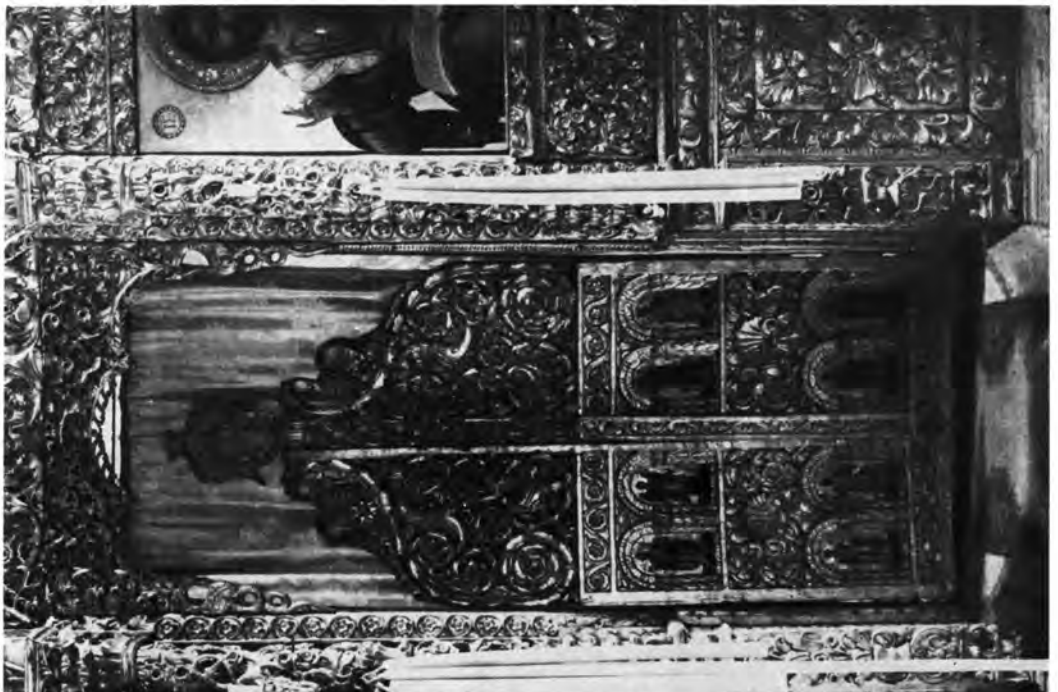

Δυτ. Ζαγόρι. Μονὴ Εὐαγγελιστρίας Ἄνω Σουδενῶν: α. *Ὁ εὐγενέστατος συνδρομητὴς κὺρ Χρηστόδουλος Μαρίνου ἐκ χορίου Καπεσόβου*, β. Ἁγία Τριὰς

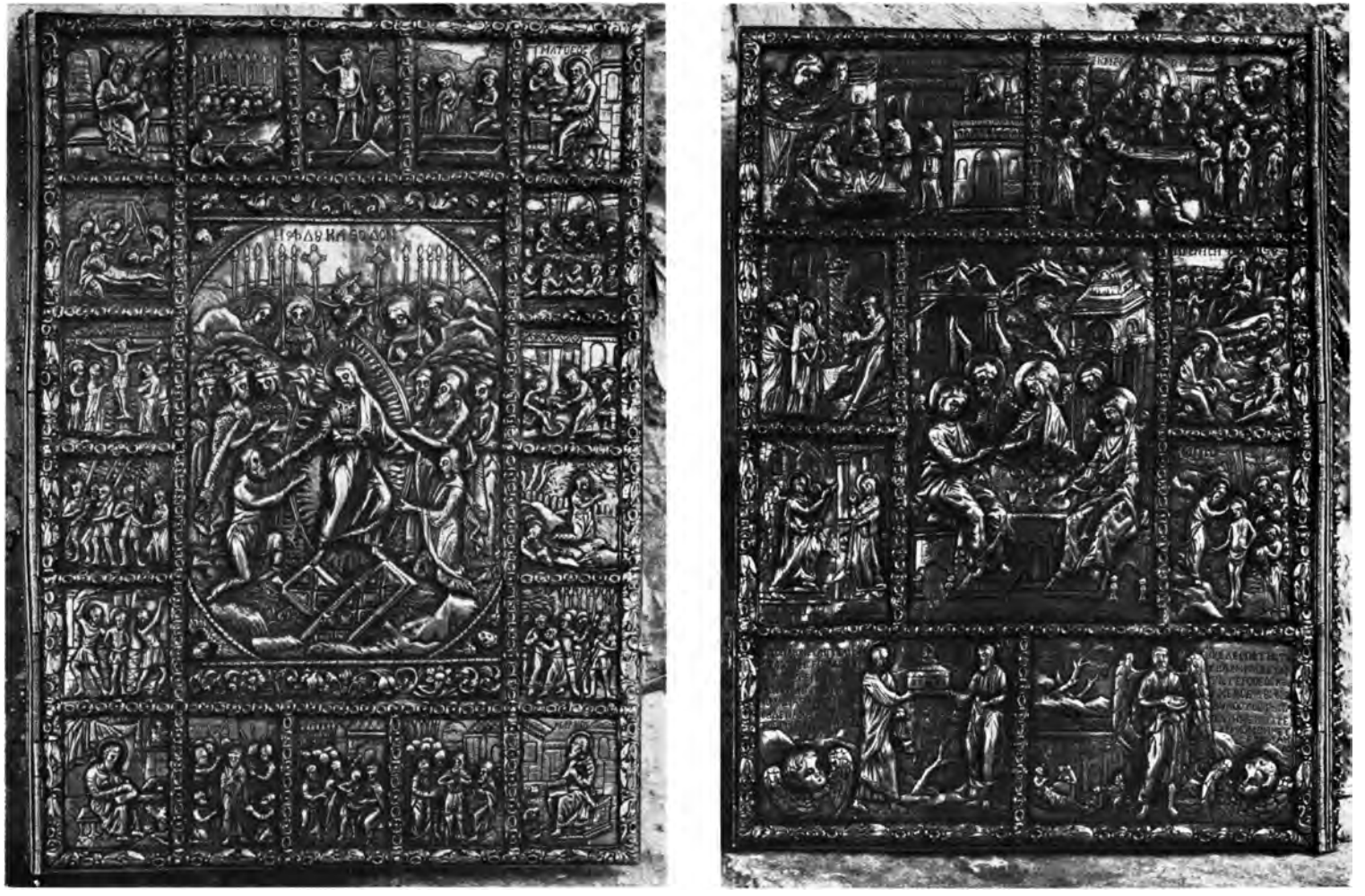
Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Μονὴ Εὐαγγελιστρίας Ἄνω Σουδενῶν: α - β. Τμῆμα τοῦ τέμπλου καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Μονὴ Εὐαγγελιστρίας Ἄνω Σουδενῶν: α - β. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψις εὐαγγελίου

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Μονὴ Εὐαγγελιστρίας Ἄνω Σουδενῶν: α. Εἰκὼν Ἁγίας Παρασκευῆς, β. Λειψανοθήκη

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι: α. Ἅγιος Δημήτριος Ἄνω Σουδενῶν. Εἰκὼν Παντοκράτορος, β. Ἅγιος Ἀθανάσιος Κάτω Σουδενῶν. Ἄποψις ἀπὸ ΝΑ.

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Κάτω Σουδενά: α. Ἅγιος Ἀθανάσιος. Τὸ τέμπλον (λεπτομέρεια), β. Ἅγιος Ἀθανάσιος. Κιονόκρανον, γ. Ταξιάρχαι. Ἄποψις ἀπὸ Ν.

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Ταξιάρχαι Κάτω Σουδενῶν: α. Κτητορικὴ ἐπιγραφή, β. Τὸ ΒΔ. λοφίον, γ. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ βορείου χοροῦ

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Ἅγιος Νικόλαος Κάτω Σουδενῶν: α. Ὅραμα Ἁγίου Πέτρου Ἀλεξανδρείας, β. Ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας

Δυτ. Ζαγόρι. Ἐλαφότοπος: α. Παναγία. Κοίμησις δυτικοῦ τοίχου, β. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου. Ἅγιος Γεώργιος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, γ. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου. Νεομάρτυς Γεώργιος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

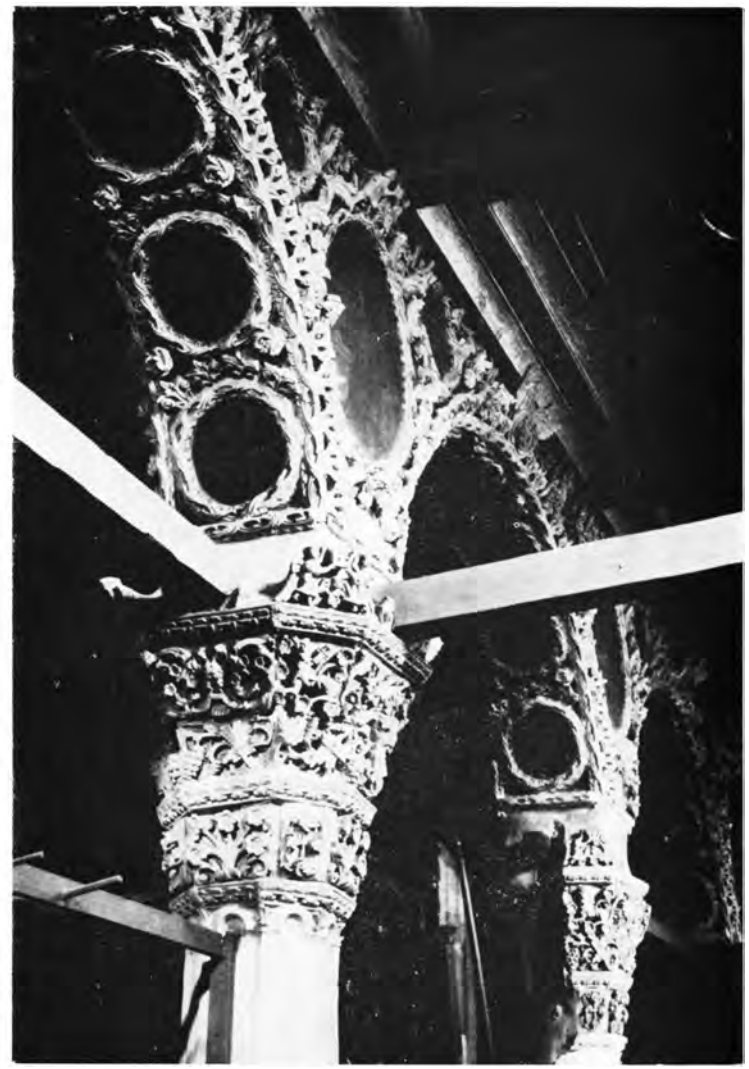

Δυτ. Ζαγόρι. Ἅγιος Νικόλαος Καλυβίων Ἐλαφοτόπου: α - β. Προδοσία καὶ Μυστικὸς Δεῖπνος (λεπτομέρειαι)

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι: α. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Καλυβίων Ἐλαφοτόπου. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός (λεπτομέρεια), β. Κοίμησις Ἀρίστης. Τοξοστοιχία

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

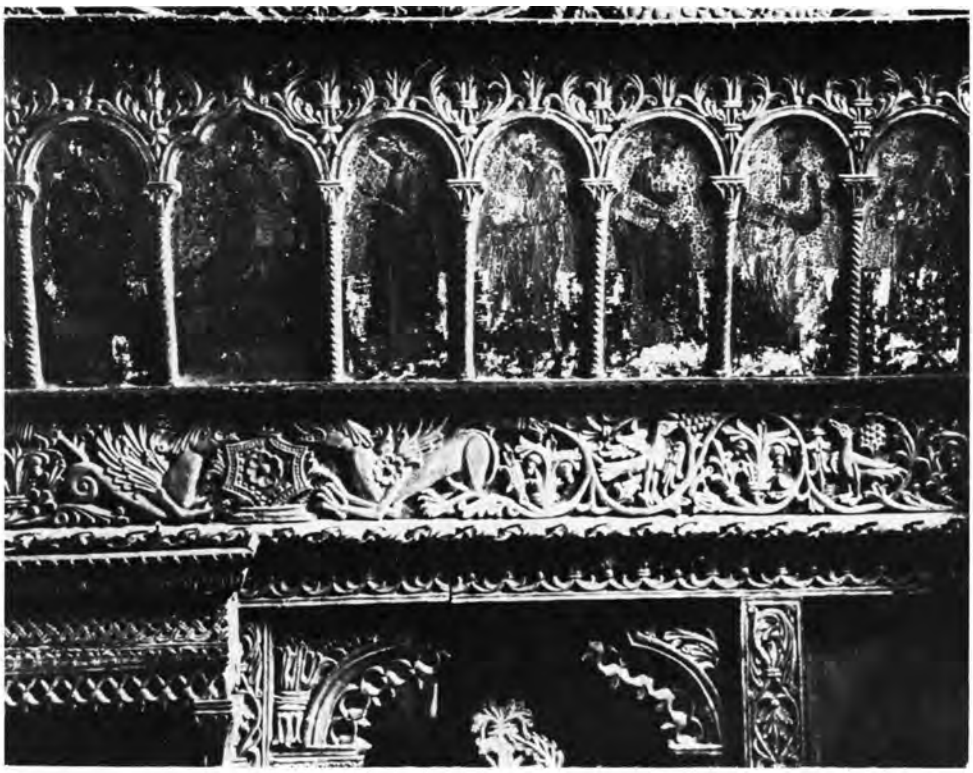

Δυτ. Ζαγόρι. Ἅγιος Ἀθανάσιος Ἀρίστης: α. Ὀροφή (λεπτομέρεια), β. Ξυλίνη δοκὸς μὲ γραπτὸν διάκοσμον, γ. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Μονὴ Σπηλαιωτίσσης Ἀρίστης: α. Ξυλόγλυπτον τέμπλον (λεπτομέρεια), β. Ἄποψις τῆς μονῆς

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι: α. Μονὴ Σπηλαιωτίσσης Ἀρίστης. Τοιχογραφία προσόψεως, β. Κοίμησις Βιτσικοῦ. Οἱ Ἅγιοι Δημήτριος καὶ Χαραλάμπης

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Κοίμησις Βιτσικοῦ: α. Μεγάλη Δέησις τέμπλου (λεπτομέρεια), β. Εἰκὼν Παντοκράτορος (χεὶρ Ἰωάννου, 1694)

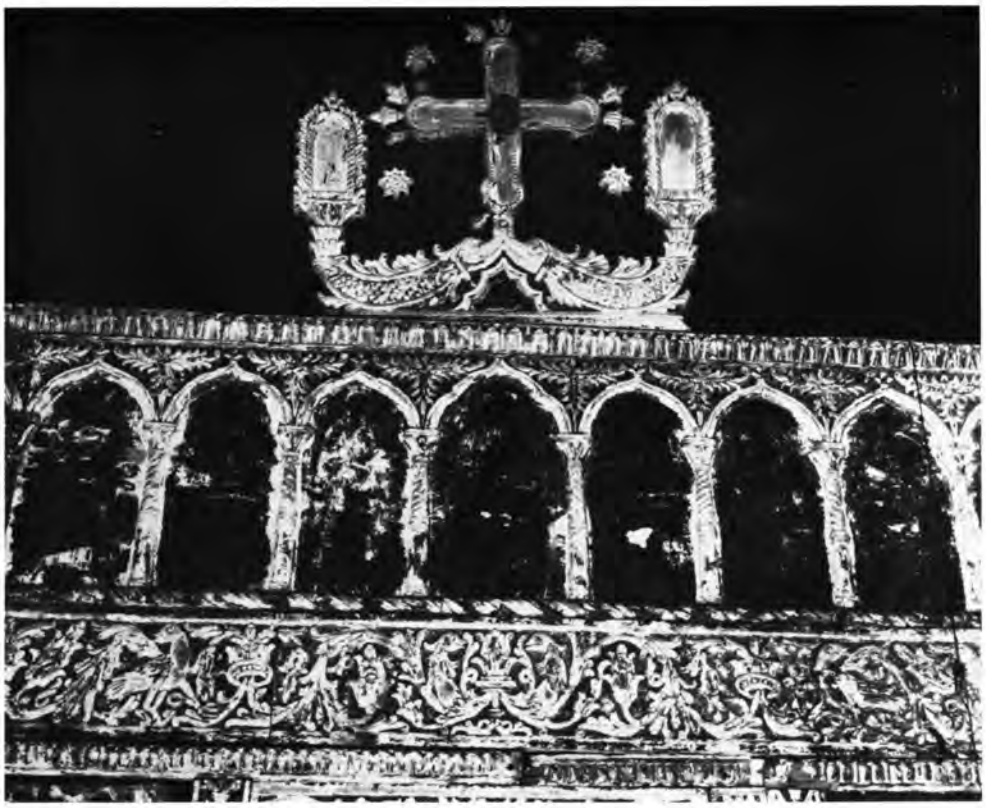
Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Ἅγιοι Ἀνάργυροι Κλειδωνιᾶς: α. Γέννησις, β. Ἀνάληψις

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δυτ. Ζαγόρι. Ἅγιοι Ἀνάργυροι Κλειδωνιᾶς: α - β. Λεπτομέρειαι ξυλογλύπτου τέμπλου

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Κέρκυρα: α- β. Μουσεῖον. Ἀέτωμα ναοῦ Ἀρτέμιδος. Κεντρικὴ σύνθεσις καὶ ἀριστερὸς πάνθηρ μετὰ τὰς ἐργασίας,
γ - δ. Ἱερὸν Mon Repos. Ἀνάλημμα 5ου αἰ. π.Χ. καὶ παλαιότερος ἐσωτερικὸς περίβολος, ἀπὸ Δ. καὶ Β.,
ε. Λίθοι παλαιοτέρου περιβόλου ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου (χῶρος VII)

Γ. ΛΟΝΤΑΣ - Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα. Ἱερὸν Mon Repos: α. Τμῆμα ἐπαετίδος σίμης, β. Ὑστερογεωμετρικὸν χαλκοῦν ἱππάριον, γ. Ὀστέϊνα μικροαντικείμενα, δ. Πηλίνη κεφαλὴ πετεινοῦ, ε. Τμῆμα πηλίνου εἰδωλίου θεᾶς, ς'. Ὄστρακον ποτηρίου, ζ - η. Ἐρυθρόμορφα ὄστρακα

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Ἀνασκαφὴ Εὐελπίδη: α. Οἰκία Α΄. Ὁ τοῖχος Κ ἀπὸ Δ., β. Τμῆμα πρωϊμου κρατῆρος, γ. Ὄστρακον μεταβατικοῦ κορινθιακοῦ ἀγγείου, δ. Ἡ ἐσωτερικὴ γωνία τῶν τοίχων Κ καὶ ΗΗ΄ ἀπὸ Ν., ε. Τμῆμα ἀγγείου μὲ παράστασιν Βελλεροφόντου καὶ Χιμαίρας

Κέρκυρα. Ἀνασκαφὴ Εὐελπίδη: α. Τμῆμα ἀγγείου μὲ ἐγχάρακτον ἀνδρικὴν κεφαλήν, β. Ὄστρακον ἐρυθρομόρφου κύλικος, γ. Μελανόμορφος κύλιξ, δ. Κεφαλὴ εἰδωλίου θεᾶς μὲ πόλον, ε. Κεφαλὴ ἑλληνιστικοῦ εἰδωλίου, ς'. Ὄστρακον ἐρυθρομόρφου πινακίου, ζ. Πήλινον κυνάριον, η. Πήλινον περιρραντήριον, θ. Μικρὸς πήλινος ἰπνός

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα: α, γ. Τμήματα ρωμαϊκοῦ ἀγγείου ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς οἰκοπ. Εὐελπίδη, β. Ναὸς Ἀρτέμιδος. Νέον τεμάχιον ἐκ τῆς χαίτης πάνθηρος, δ, ς'. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου εἰς θέσιν «Κλαψίας» Ζακύνθου, ε. Πρόσοψις τοῦ θολωτοῦ τάφου εἰς θέσιν «Κλαψίας» Ζακύνθου

Γ. ΔΟΝΤΑΣ - Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα: α. Μαρμαρίνη κεφαλὴ Ἀφροδίτης ἐκ Μεσογγῆς, β - γ. Προϊστορικὰ ἐργαλεῖα ἐκ Σπαρτίλλα, δ. Πηγὴ Καρδακίου Κερκύρας. Ἀρχαῖος τοῖχος παρὰ τὴν πηγήν, ε. Βυζαντινὸν φρούριον Γαρδικίου

Γ. ΔΟΝΤΑΣ - Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Κέρκυρα. Ναὸς Παντοκράτορος: α. Παλαιὰ κατάστασις τοῦ ναοῦ πρὸ τῆς καθαιρέσεως τοῦ ἀγγέλου, β. Ὁ ναὸς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν, γ. Ὁ ἄγγελος τοῦ Torretti

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα: α. Ὁ ὑστεροαρχαϊκὸς ναὸς εἰς Καρδάκι μετὰ τὰς ἐργασίας, β - γ. Ἀπόψεις τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ εἰς Ρόδαν μετὰ τὸν καθαρισμόν, δ. Τμῆμα τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ σηκοῦ τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ Ρόδας, ε - ς΄. Νέον Φρούριον Κερκύρας. Τμῆμα τῶν (Ἀγγλικῶν) οἰκοδομημάτων μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Μουσεῖον: α. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον νέου ἐκ Βορείου Ἠπείρου, β. Μαρμαρίνη γυναικεία κεφαλή, γ. Μαρμαρίνη κεφαλὴ Ἀπόλλωνος (ἰδιοκτ. Ἰ. Κόλλα), δ. Μαρμάρινος κορμὸς Ἑρμοῦ (ἰδιοκτ. Κορκοτσάκη).

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἀνακτορικὸν σύμπλεγμα Γαλερίου: α. Εἴσοδος τοῦ ἀνασκαπτομένου συμπλέγματος ἀπὸ τῆς Ν. πλευρᾶς, β. Μέρος ἀποκαλυφθέντος μωσαϊκοῦ δαπέδου κατὰ τὸν διάδρομον τῆς Ν. πλευρᾶς

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ἀνακτορικὸν σύμπλεγμα Γαλερίου: α. Τὰ διαμερίσματα Α. τῆς εἰσόδου, β. Πρόσβασις ἀπὸ τοῦ Ν. διαδρόμου πρὸς τὸ σταυροειδὲς πρόσκτισμα τοῦ Ὀκταγώνου ἀπὸ Δ., γ. Εἴσοδος τοῦ σταυροειδοῦς προσκτίσματος ἀπὸ Β.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Πλατεῖα Ναυαρίνου: α. Διαμέρισμα μεταξὺ τῆς Ν. εἰσόδου (ἀριστερὰ) καὶ τοῦ σταυροειδοῦς προσκτίσματος (δεξιά), β. Μερικὴ ἄποψις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σταυροειδοῦς προσκτίσματος, ἀπὸ Α., γ. Τὸ Β. μεταγενέστερον ἄνοιγμα εἰσόδου τοῦ Ὀκταγώνου, ἀπὸ Β., δ. Οἱ ἀποκαλυφθέντες Β. τοῦ Ὀκταγώνου θόλοι, ἀπὸ Ν.

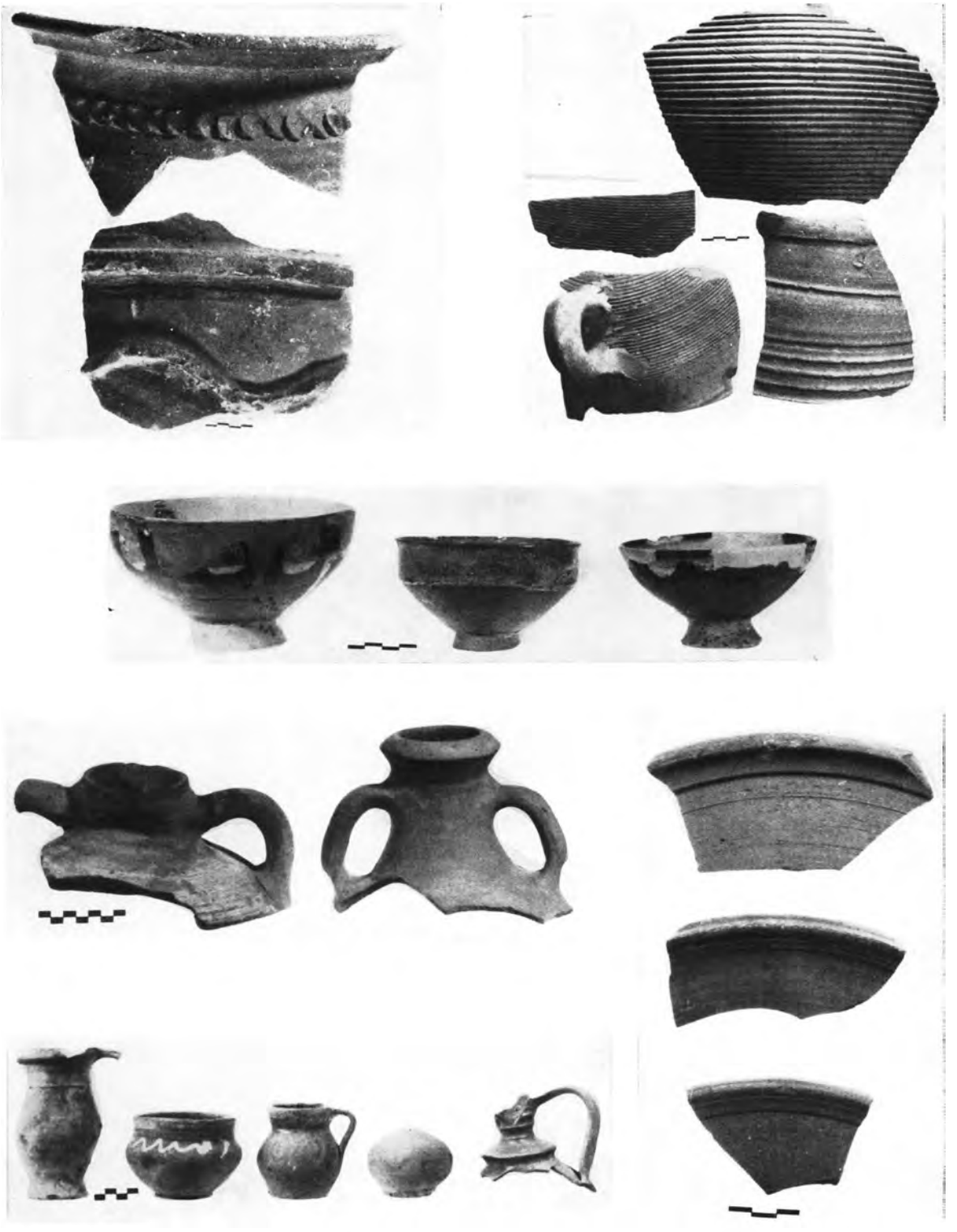
Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη: α - δ. Πήλινα ἀγγεῖα καὶ τεμάχια ἀγγείων ἐκ

τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος τοῦ Γαλερίου

Θεσσαλονίκη: α, γ - ε. Πήλινα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα βυζαντινῶν περιόδων καὶ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, β, ς΄. Ὄστρακα ρωμαϊκῶν χρόνων

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη: α - γ. Βυζαντινῶν καὶ μεταγενεστέρων χρόνων ὄστρακα καὶ λύχνος

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α. Μερικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Ν., β. Μερικὴ ἄποψις τοῦ βορείου ἄκρου, ἀπὸ Δ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α. Ἡ περιοχὴ τῶν καμαροσκεπῶν τάφων III - VIII, ἀπὸ ΒΔ., β. Οἱ κεραμοσκεπεῖς τάφοι μ, ν καὶ ξ

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α. Ταφικὸν συγκρότημα ἀπὸ Δ., β. Ἡ «ἀποθήκη» ἀπὸ ΒΑ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

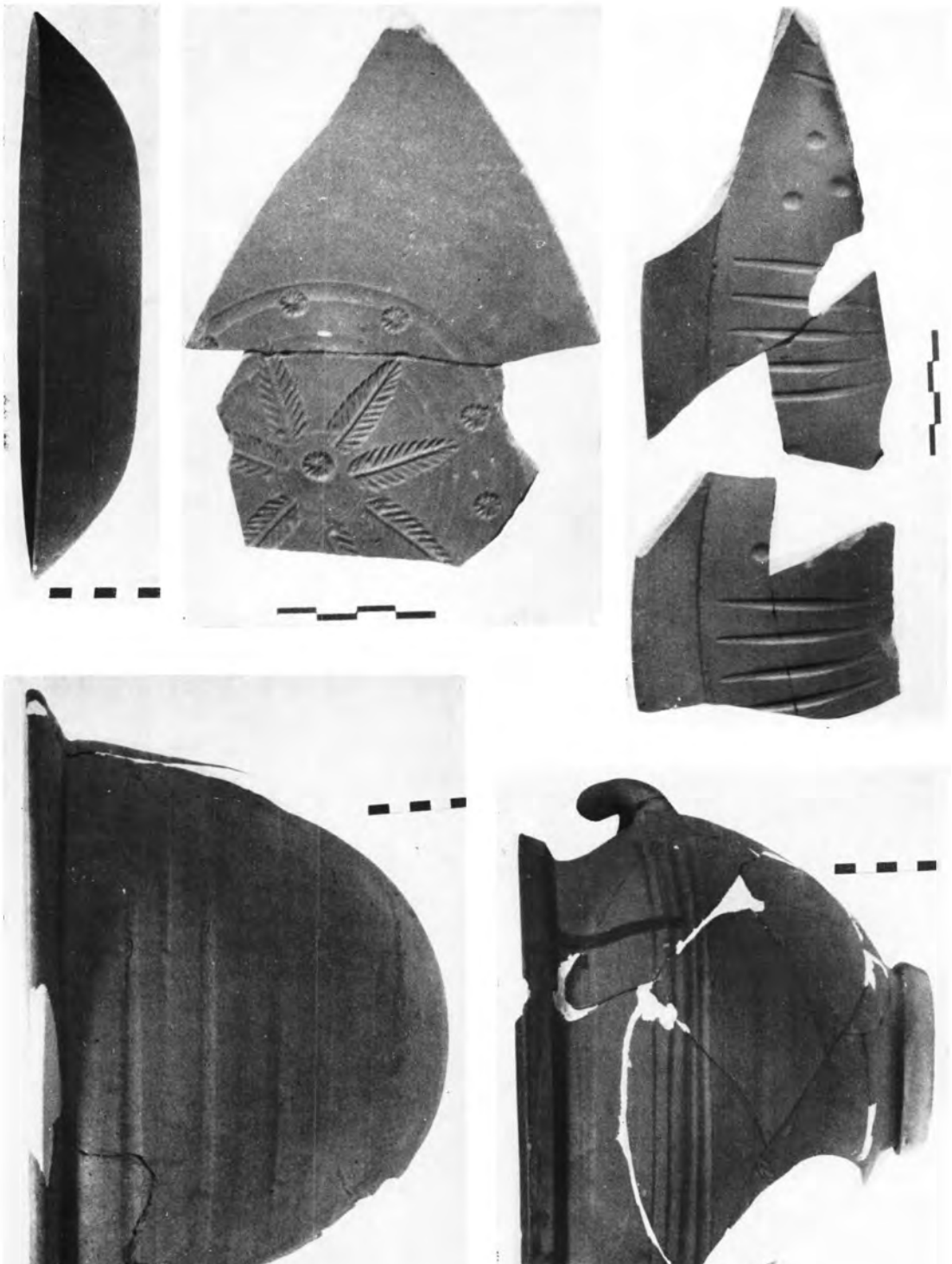
Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α. Ἐγχυτρισμός, β. Γραπτὴ διακόσμησις τοῦ τοίχου τοῦ βάθους καμαροσκεποῦς τάφου, κατ' ἀντιγραφὴν Κ. Ἠλιάκη

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α - δ. Πήλινα ἀγγεῖα δι' ἐγχυτρισμοὺς

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α - ε. Πήλινα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα

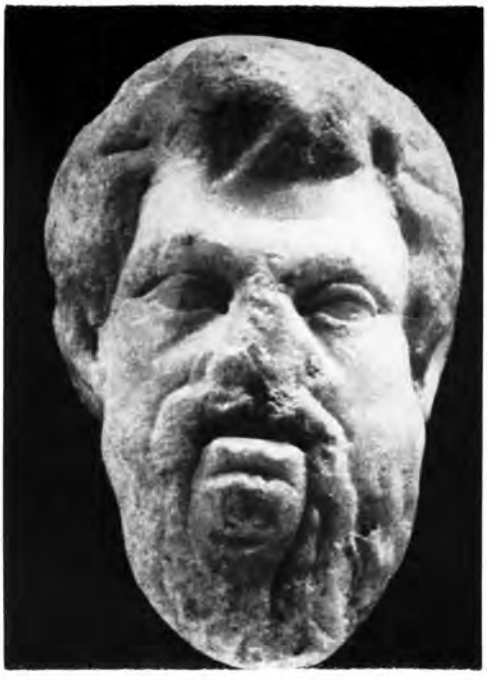
Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α - ζ. Ὑάλινα ἀγγεῖα ἐκ τάφων

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α. Δακτυλιόλιθος, β. Μαρμαρίνη κεφαλὴ Σειληνοῦ, γ. Μαρμάρινον ἐπιτύμβιον ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

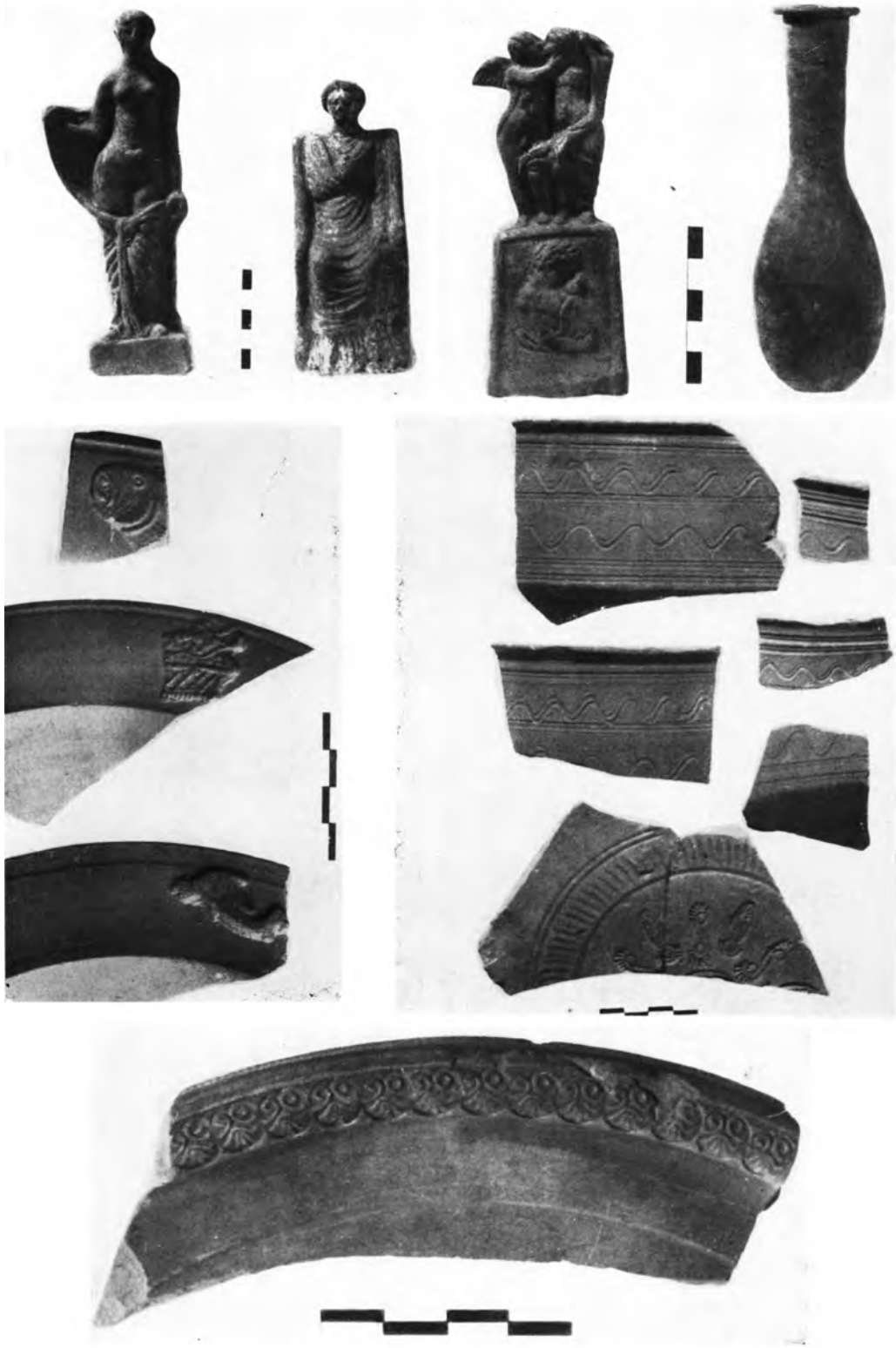
Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α - η. Πήλινα ἀγγεῖα καὶ λύχνοι ἐκ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

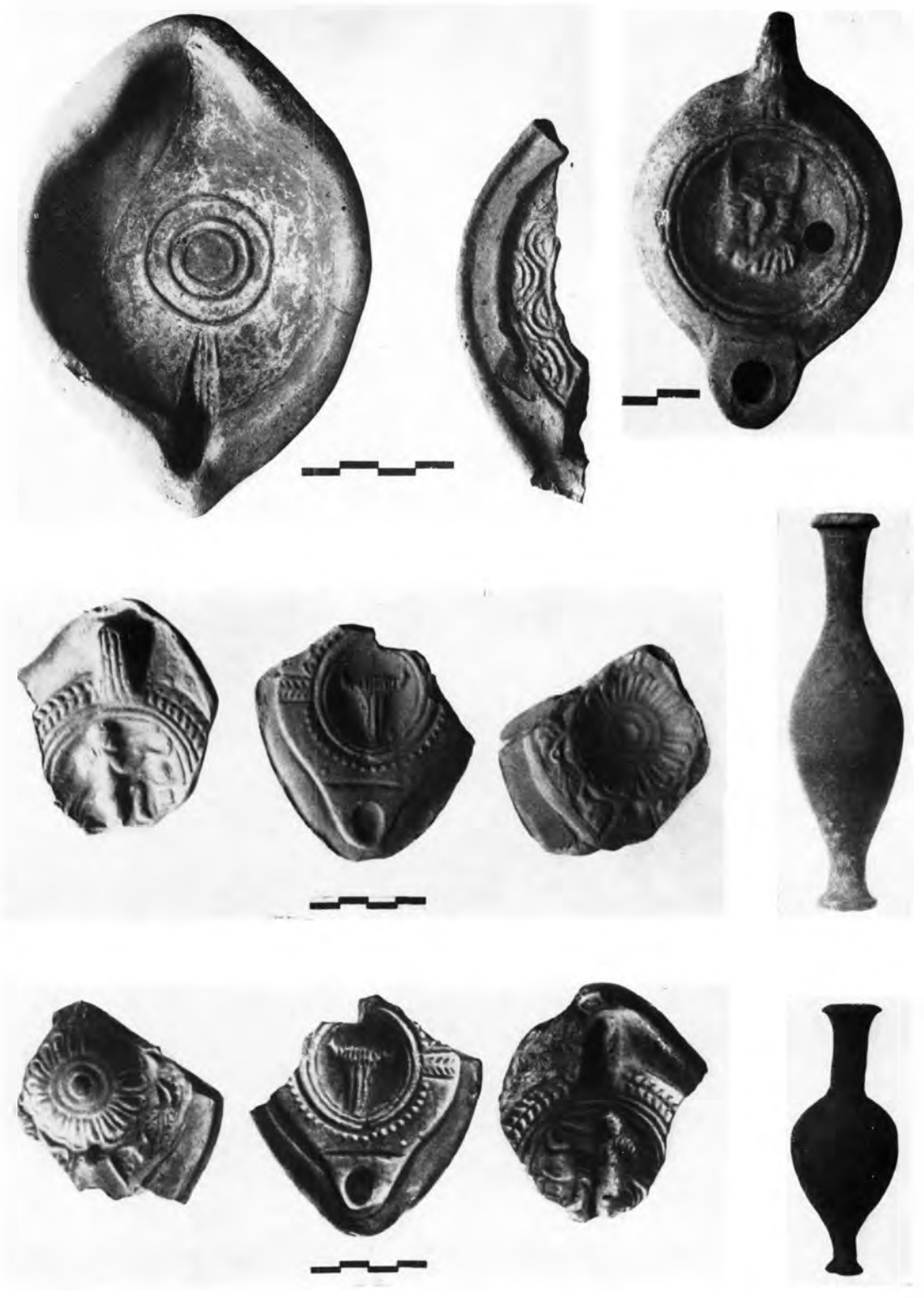
Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α - δ. Λύχνος, πήλινα εἰδώλια καὶ ἀγγεῖα

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α - β. Πήλινα εἰδώλια καὶ βαλσαμάριον, γ. Ὄστρακα «ἀρρετινῶν» ἀγγείων, δ. Ὄστρακα ἀγγείων τῆς κατηγορίας «terra nigra», ε. Χεῖλος «ἀρρετινοῦ» ἀγγείου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Θεολογικῆς Σχολῆς: α. Τεμάχια μητρῶν διὰ τὴν κατασκευὴν λύχνων, β. Λύχνος μετὰ κερασφόρου προτομῆς, γ, ε. Τεμάχια μητρῶν καὶ ἐκμαγεῖα αὐτῶν, δ, ς΄. Βαλσαμάρια

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

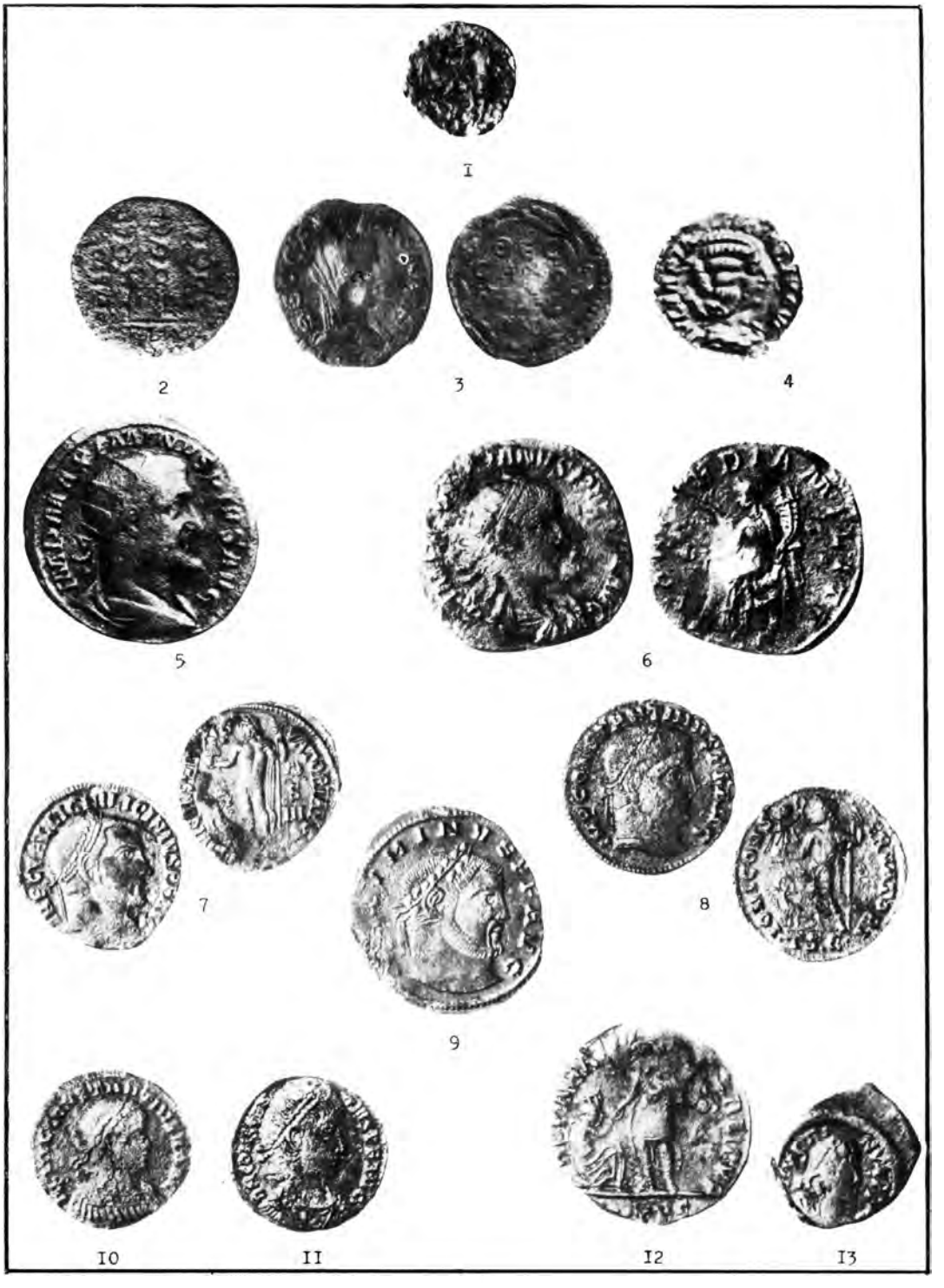

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον κτηρίου Διοικήσεως: α. Βορειοδυτικὸν τμῆμα τοῦ καμαροσκεποῦς τάφου ὑπ' ἀριθ. ΙΙΙ, β. Μαρμαρίνη εἰκονιστικὴ κεφαλή, γ. Μερικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου ἀπὸ Ν.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον κτηρίου Διοικήσεως: α, ζ. Τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων, β, δ. Ἑλληνιστικαὶ πυξίδες, γ. Πήλινα ἀγγεῖα καὶ χαλκοῦν κάτοπτρον, ε. Βαλσαμάρια ἐκ τοῦ τάφου ὑπ' ἀριθ. 4, ς'. Πήλινα εὑρήματα ἐκ καύσεως νεκροῦ, η. Λύχνος, κυάθιον, λάγυνος καὶ τμῆμα λαγύνου ἐκ καύσεων

Θεσσαλονίκη: Νομίσματα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ἐρυθρόμορφος λεκανὶς ἐκ τοῦ χωρίου Περιστερών, β. Τάφος ἀποκαλυφθεὶς εἰς περιοχὴν ἐργοστασίου Ἀλλατίνι

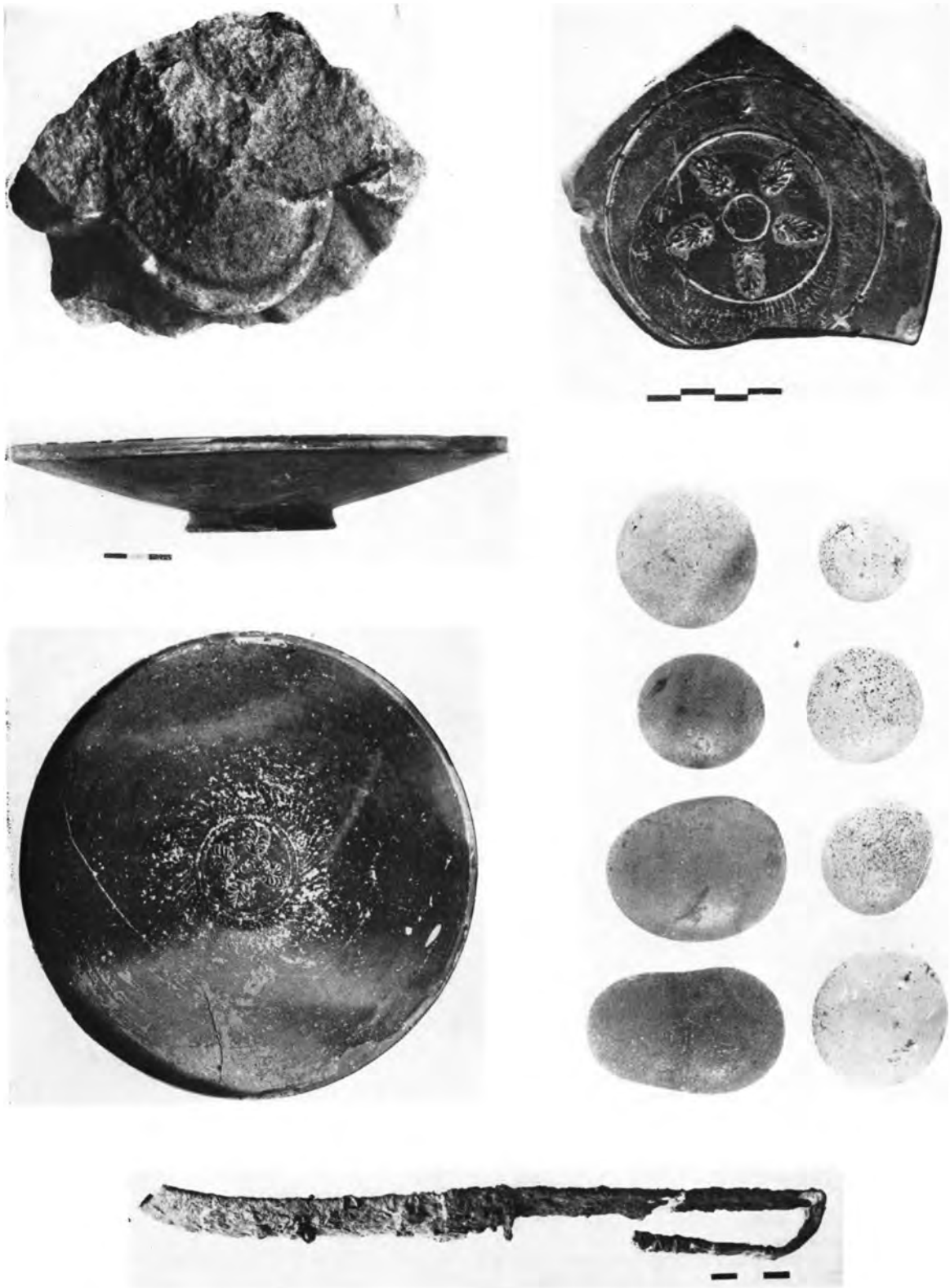
ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ - ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

α. Χρυσοῦς στέφανος ἐκ τάφου παρὰ τὴν Ποτείδαιαν, β. Οἰνοχόη τύπου « δυτικῆς κλιτύος » ἐκ τοῦ ἰδίου τάφου, γ. Ὑπερμεγέθης πίθος ἐκ Σταυρουπόλεως Θεσσαλονίκης, δ. Ἀργυρᾶ ἀγγεῖα ἐκ τάφου παρὰ τὴν Ποτείδαιαν, ε. Πλαστικὸν ἀγγεῖον ἐκ Τορώνης Χαλκιδικῆς, ς'. Ἀργυρᾶ κάλπις ἐκ χωρίου Γέφυρα

ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ - ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

α. Θεσσαλονίκη. Μωσαϊκὸν δάπεδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φωτίου, ἀπὸ Α., β - ς΄, θ. Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων Ι καὶ Ι εἰς τὸν «Λόγγον» Ἐδέσσης, ζ. Οἱ ἀποκαλυφθέντες εἰς τὸν «Λόγγον» Ἐδέσσης τάφοι, η. Ὁ τάφος Ι

Λόγγος Ἐδέσσης: α. Θραῦσμα μαρμαρίνου γλυπτοῦ, β - δ. Πήλινα πινάκια, ε. Ἀντικείμενα ἐξ ὑαλομάζης, ς΄. Σιδηρᾶ στλεγγίς

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Λόγγος Ἐδέσσης. Τάφος ΙΙ: α - ιβ. Πήλινα ἀγγεῖα

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Λόγγος Ἐδέσσης. Τάφος ΙΙ: α - ι. Πήλινα ἀγγεῖα, πήλινος λύχνος καὶ τμῆμα ἑτέρου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Κιλκίς. Παλατιανόν: α. Τμῆμα τείχους τῆς ἀκροπόλεως, β. Ὀφρὺς τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως, γ. Λίθος μετὰ τόρμου καὶ αὔλακος πρὸς μολυβδοχόησιν, δ - ε. Ὀγκόλιθοι φέροντες ἴχνη λατομήσεως

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δῖον: α - β. Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ νοτίου περιβόλου τοῦ Δίου παρὰ τὸ Ἁγιονέρι, γ - δ. Τὸ δυτικὸν τεῖχος παρὰ τὴν νέαν γέφυραν καὶ ἡ εὐθυντηρία αὐτοῦ

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

Δῖον: α. Εὐθυντηρία καὶ πρώτη σειρὰ δόμων τοῦ δυτικοῦ τείχους (βλ. Π ί ν. 367 γ), β. Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τῶν δόμων τοῦ δυτικοῦ τείχους, γ - ε. Ὠδεῖον. Ἐνδιάμεσα ἀνοίγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀσβεστοκτίστου τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

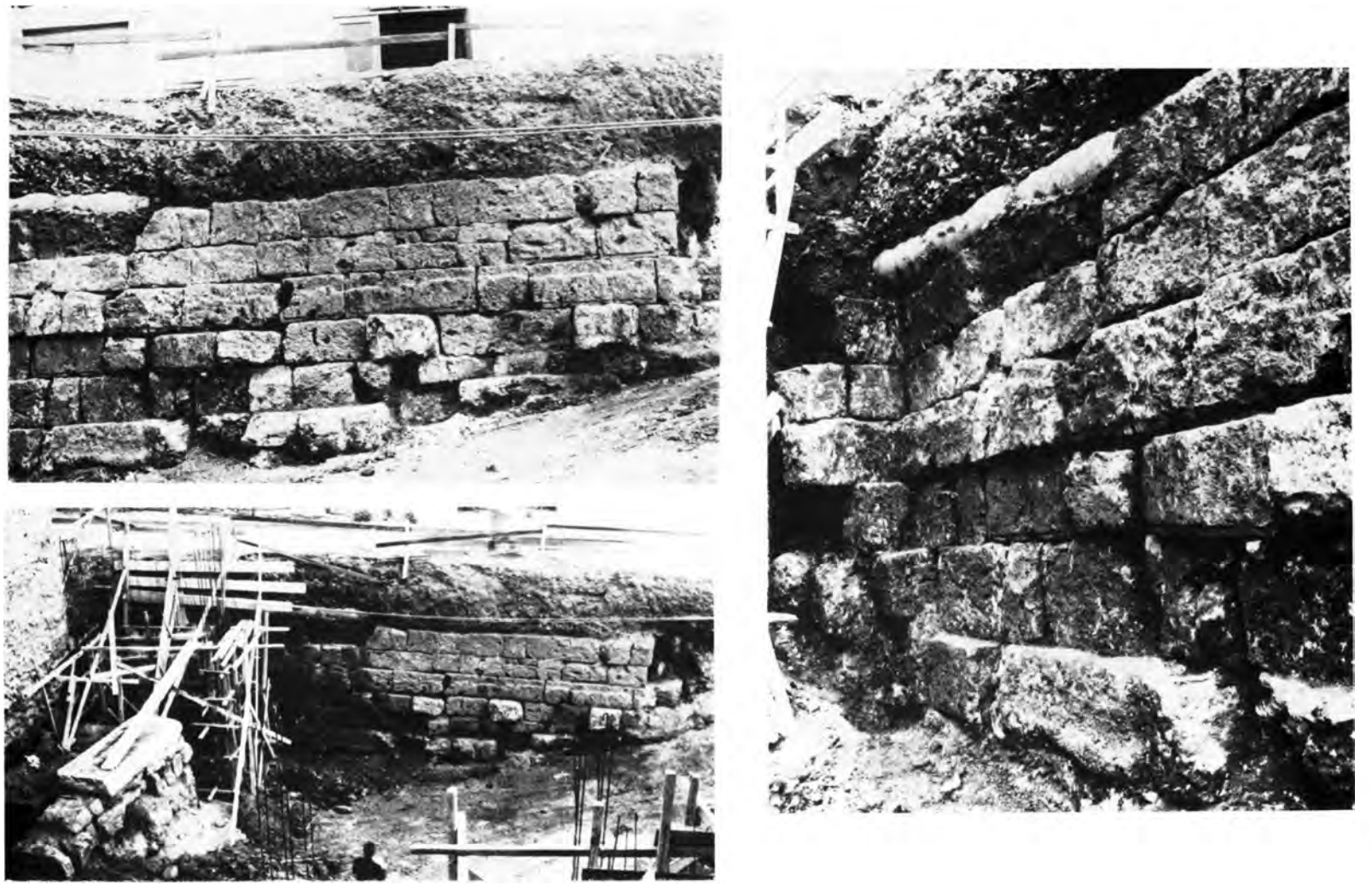
Δῖον: α. Τεμάχιον ἐκ κερκίδος ἀπὸ τὸ κοῖλον ᾠδείου (;), β - γ. Ἐπιτύμβιος « τράπεζα » (Μουσεῖον Δίου)

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

Βέροια: α. Ἄνω μέρος κεφαλῆς μαρμαρίνου ἀγάλματος, β, ε. Τμήματα μαρμαρίνων ἀγαλμάτων, γ. Μαρμαρίνη λεοντοκεφαλή, δ. Τεμάχιον μαρμαρίνου ἰωνίζοντος κιονοκράνου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Βέροια. Οἰκόπεδον Καραντουμάνη: α - γ. Ἀπόψεις ἀπὸ Ν. καὶ Α. τοῦ ἀποκαλυφθέντος τοίχου

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

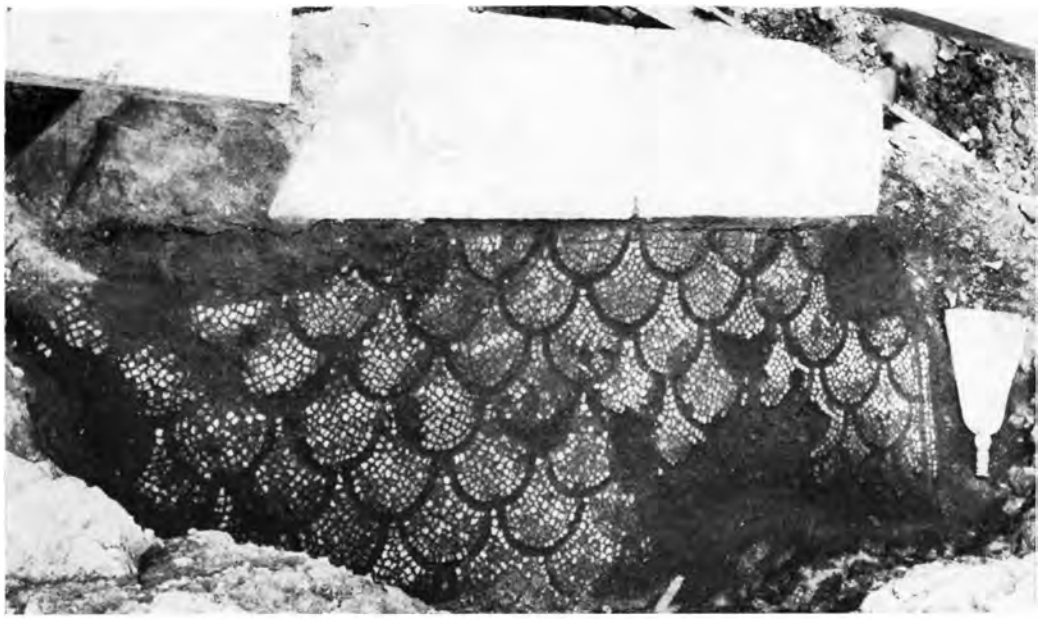

Βέροια. Οἰκόπεδον Κούτερη: α. Ἄποψις ἀπὸ ΝΑ., β. Λείψανον ἀρχαίου θεμελίου, ἄποψις ἀπὸ ΒΑ., γ. Ἄποψις γενικὴ ἀπὸ ΝΑ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

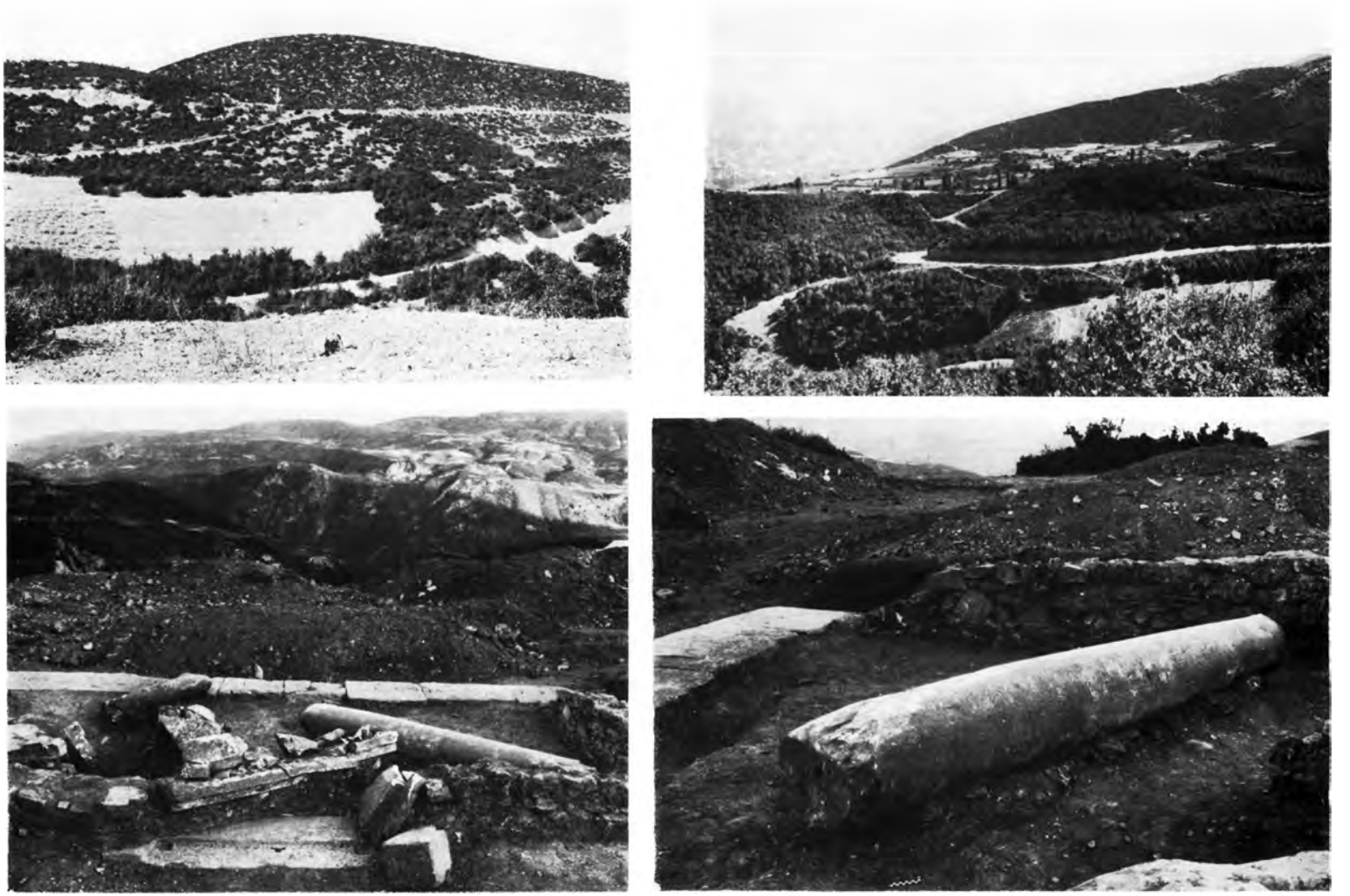

Βέροια: α. Οἰκόπεδον Κούτερη. Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀπὸ Β., β. Οἰκόπεδον Β΄ Δημοτ. Σχολείου. Πηλίνη ἠγεμὼν κέραμος, γ. Οἰκόπεδον Κούτερη. Τεμάχια πηλίνης σίμης

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Λευκόπετρα: α. Ἡ θέσις τοῦ Ἱεροῦ Μητρὸς Θεῶν ἀπὸ ΝΑ., β. Ἄποψις ἀπὸ τοῦ Ἱεροῦ πρὸς ΝΑ., γ. Ὁ πρόναος τοῦ Ἱεροῦ, ἀπὸ ΝΔ. καὶ ἄποψις πρὸς τὰ Πιέρια, ἐκεῖθεν τοῦ Ἀλιάκμονος, δ. Ἀκέραιος ἐνεπίγραφος κίων τοῦ προνάου, ἀπὸ ΒΔ.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

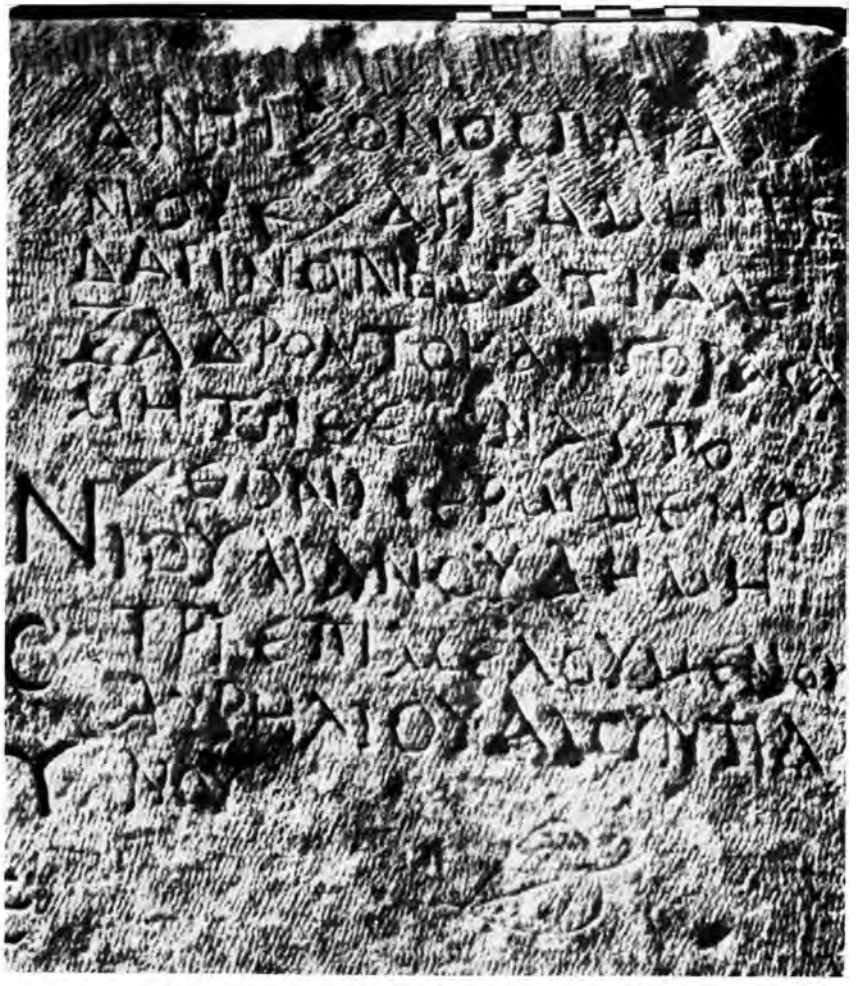

Λευκόπετρα. α. Ὁ στυλοβάτης τοῦ Ἱεροῦ Μητρὸς Θεῶν ἀπὸ Ν., κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς, β, δ. Τὰ κάτω μέρη γυναικείων μαρμαρίνων ἀγαλματίων, γ. Μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ Δ.

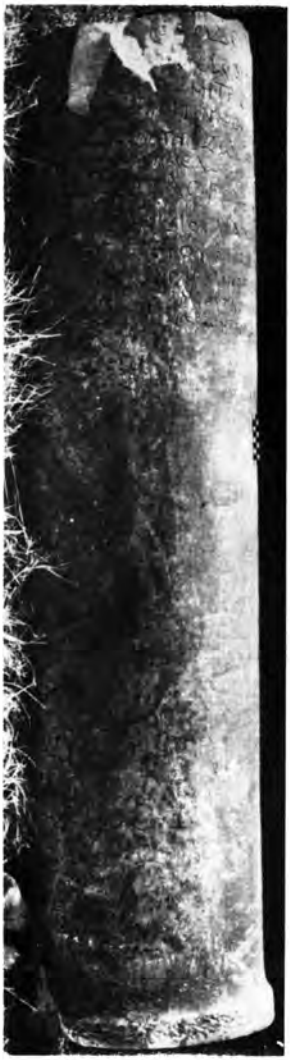
Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Λευκόπετρα: α - β. Ἐνεπίγραφον τραπεζοφόρον καὶ ἐπιγραφὴ ἐπ' αὐτοῦ

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

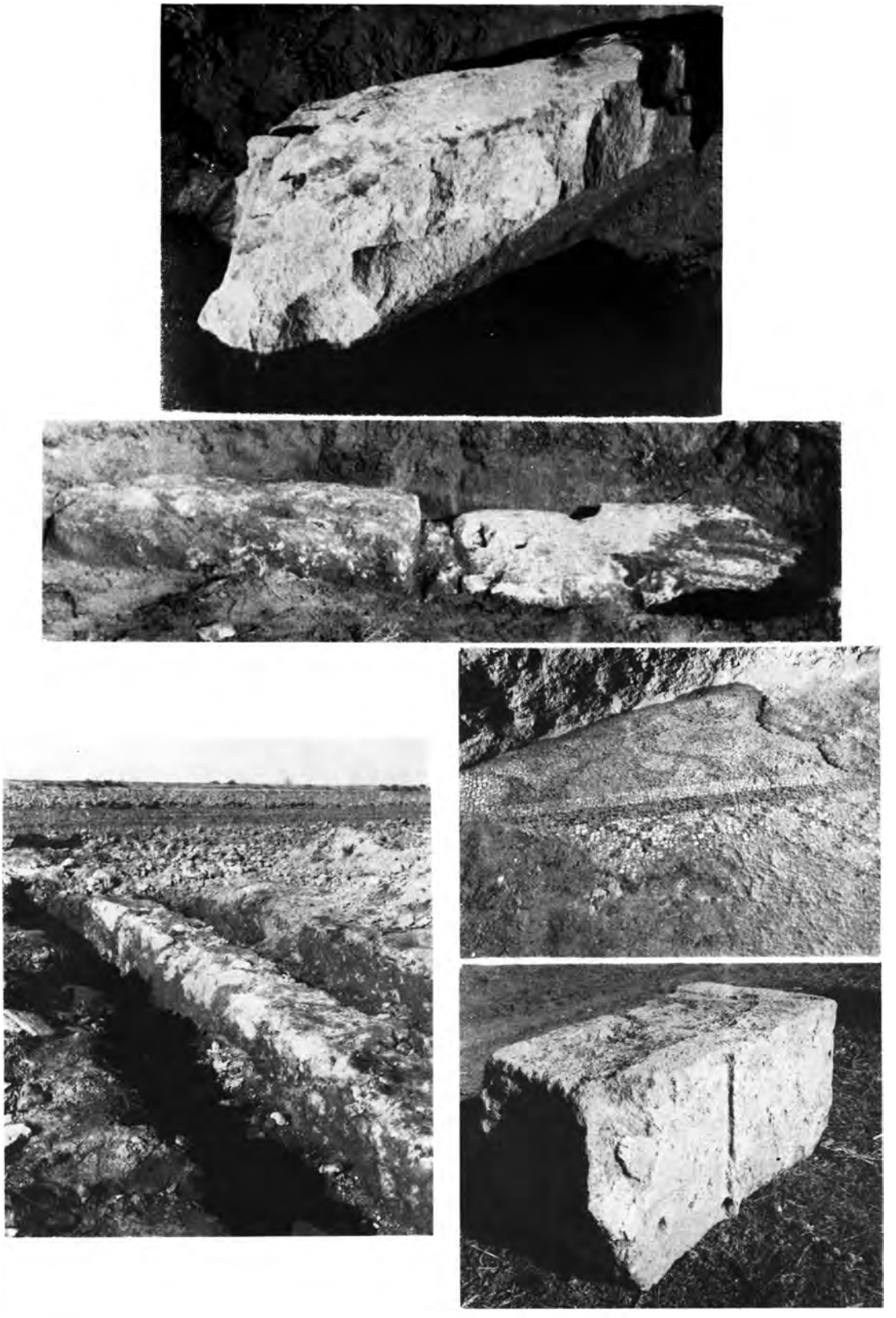
Λευκόπετρα: α - β. Τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω μέρος μαρμαρίν

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

γου ἐνεπιγράφου κίονος, γ. Ἐνεπίγραφος μαρμαρίνη πλάξ

α, δ. Συκιὰ Ἡμαθίας. Ἐπιτυμβία ἐπιγραφή, β - γ. Μουσεῖον Κοζάνης. Νέα προσκτήματα

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

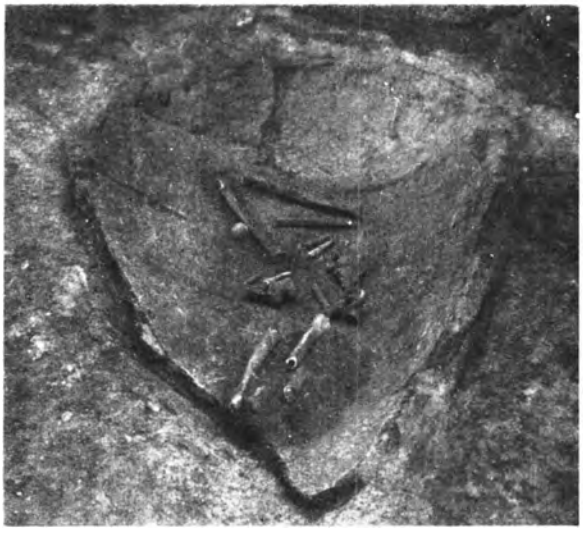
Βέροια. Νησὶ 'Αλεξανδρείας: α. Μέγα τεμάχιον μαρμάρου ἐξ ἀρχαίου οἰκοδομήματος, β. Μαρμάρινον κατώφλιον μεγάλου οἰκοδομήματος, γ. Τοῖχος ἀρχαίου οἰκοδομήματος, δ. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ε. Πωρίνη πλίνθος ἐξ ἀρχαίου οἰκοδομήματος

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Βέροια: α - β. Χαλκαῖ πόρπαι ἐκ τῆς ταφῆς Β, γ. Προϊστορικὰ ἀγγεῖα (ταφὴ Α), δ. Ταφὴ Α, ε. Ταφὴ Β

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ἀνάκτορον Βεργίνας: α - β. Ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος καὶ τμῆμα αὐτοῦ, γ. Λεπτομέρεια τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου μετὰ τῶν ἐξοχῶν

Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ - Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

Ἄβδηρα. Θέατρον: α. Τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ κοίλου μὲ τὰς ὑποθεμελιώσεις τῶν ἑδωλίων. Ἄποψις ἀπὸ Δ, β. Θεμελιώσεις ἑδωλίων δυτικοῦ τμήματος ἀνασκαφῆς. Θέσις Α - Δ/6 - 8, γ. Θραύσματα πηλίνου ἀγωγοῦ, ἀποκαλυφθέντος εἰς βάθος 2 μ. εἰς τὴν θέσιν Η - Θ/6 - 7. Πιθανὴ θέσις ὀρχήστρας, δ. Λεπτομέρεια ἐκ τῶν ἀτάκτως ἐρριμμένων πλίνθων, ἐξ ὧν δύο φέρουν ὑποτομήν, ὡς ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν θέσιν Ε - Θ / 2 - 5.

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

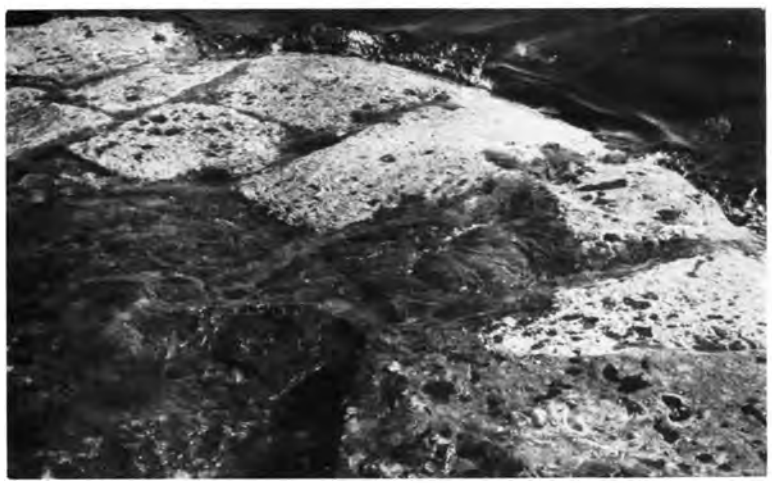

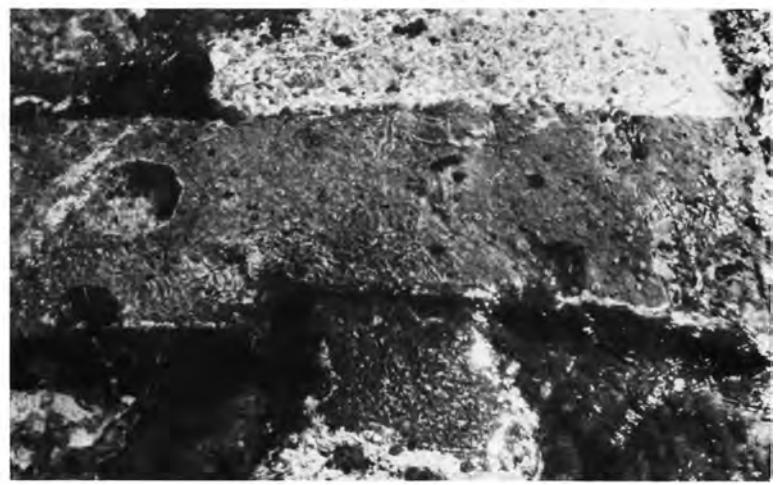
Ἄβδηρα: α - β. Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐντὸς τῆς τομῆς Α΄ τμῆμα τοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ ἡ τοιχοδομία αὐτοῦ, γ - δ. Ἄποψις ἀπὸ Ν. καὶ Α. τοῦ προχείρου, μεταγενεστέρας ἐποχῆς, τοίχου, τοῦ καθέτου εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους τῆς τομῆς Α΄, ε. Τάφος Α ἐντὸς τῆς τομῆς Α΄. Ἄποψις ἀπὸ Ν. ς΄. Μέγας πίθος ἀποκαλυφθεὶς ἐντὸς τῆς τομῆς Γ΄

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἄβδηρα: α. Τμῆμα τοῦ παραθαλασσίου τείχους παρὰ τὸν Ἅγ. Ἰωάννην. Ἄποψις ἀπὸ Α. β. Τμῆμα τείχους (;) ἐντὸς τῆς τομῆς Γ, βορειοδυτικῶς τοῦ θεάτρου, γ. Ἀρχαῖος κυκλικὸς πύργος ἐντὸς τῆς θαλάσσης, δ. Πλίνθος τοῦ κυκλικοῦ πύργου ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, φέρουσα ἡμισφαιρικὸν τόρμον καὶ πελεκόσχημον σύνδεσμον

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Νιγρίτα. Μακεδονικὸς τάφος: α. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ὀπισθίου τοίχου τοῦ θαλάμου, β. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ πλαγίου τοίχου, γ. Ὁ καμαροσκεπὴς δρόμος, δ. Ὁ θάλαμος

ΕΥΓ. ΓΙΟΥΡΗ

α. Ἀνάγλυφον ἐφίππου ἀνδρὸς ἐκ Νέου Σκοποῦ (Σερρῶν), β. Βυζαντινὰ κιονόκρανα διαφόρων τύπων, ὅπως ἐκτίθενται εἰς τὸ Μουσεῖον Φιλίππων, γ. Ἀποκατάστασις τῆς πλακοστρώσεως τοῦ Forum Φιλίππων

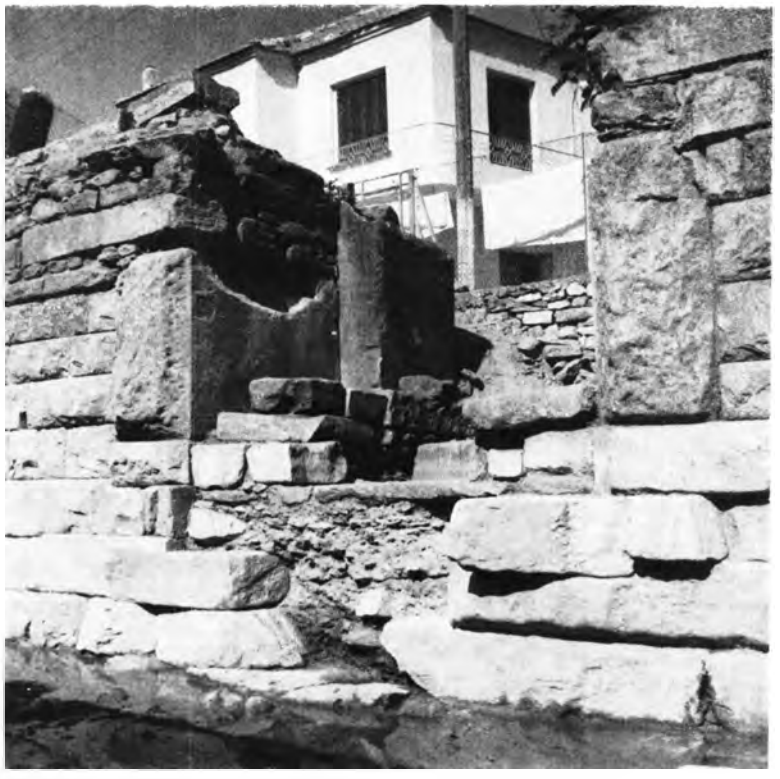

Thasos: a. En haut bordure de la «cour aux cent dalles». Au premier plan différentes salles et passage, b. Petit hermès de bronze, trouvé dans un sondage, c. Sondage voisin d'Héracleion, d. Porte d'Hermès. Parement interne du rempart, avec escalier de courtine

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Thasos: a. Coupe stratigraphique devant la porte d'Hermès, b. Les deux états de la porte d'Hermès

Thasos. Champ Valma: a. Le « couloir » devant la terrasse Sud, b. Le gros mur de gneiss en avant de la terrasse Sud et, à gauche, le « couloir »

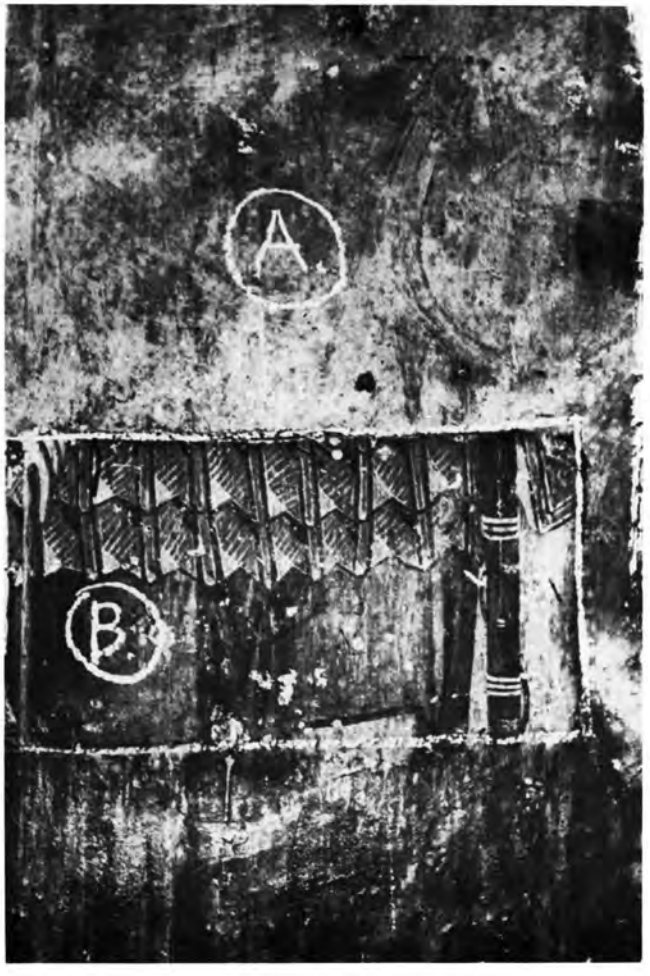
Thasos. Champ Valma: a. La fosse du puits, vue du Nord, b. La terrasse Ouest et le côté Sud du puits dont on aperçoit le commencement à gauche

Θεσσαλονίκη. Οἰκόπεδον Ἡ. Βακούρα: α. Ἡ ἁψὶς τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, β. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἁψῖδος, γ. Λεπτομέρεια τοῦ δαπέδου

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Βέροια: α. Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. Δεῖγμα καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν, β. Ἅγ. Γεώργιος. Δεῖγμα καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν (φωτ. Φ. Ζαχαρίου)

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

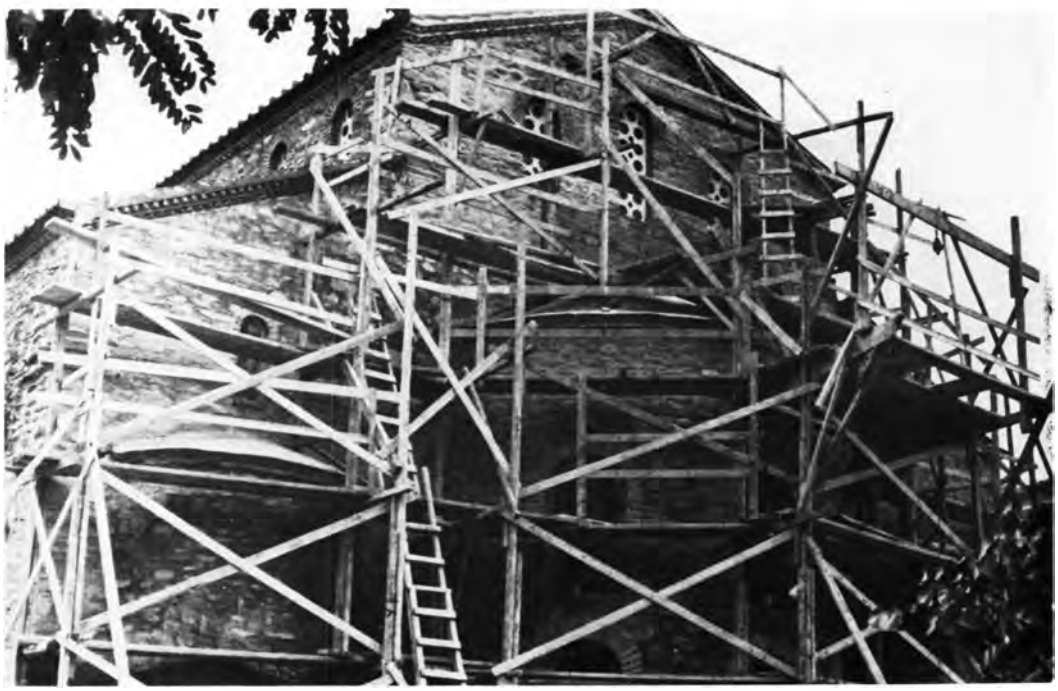

α. Ἀντιστήριξις δυτικοῦ τοίχου Ἁγ. Βλασίου Βεροίας, β - δ. Γαλατίτσα: β. Ρωγμαὶ εἰς τὴν τοιχοποιΐαν τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου, γ - δ. Τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ πύργου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

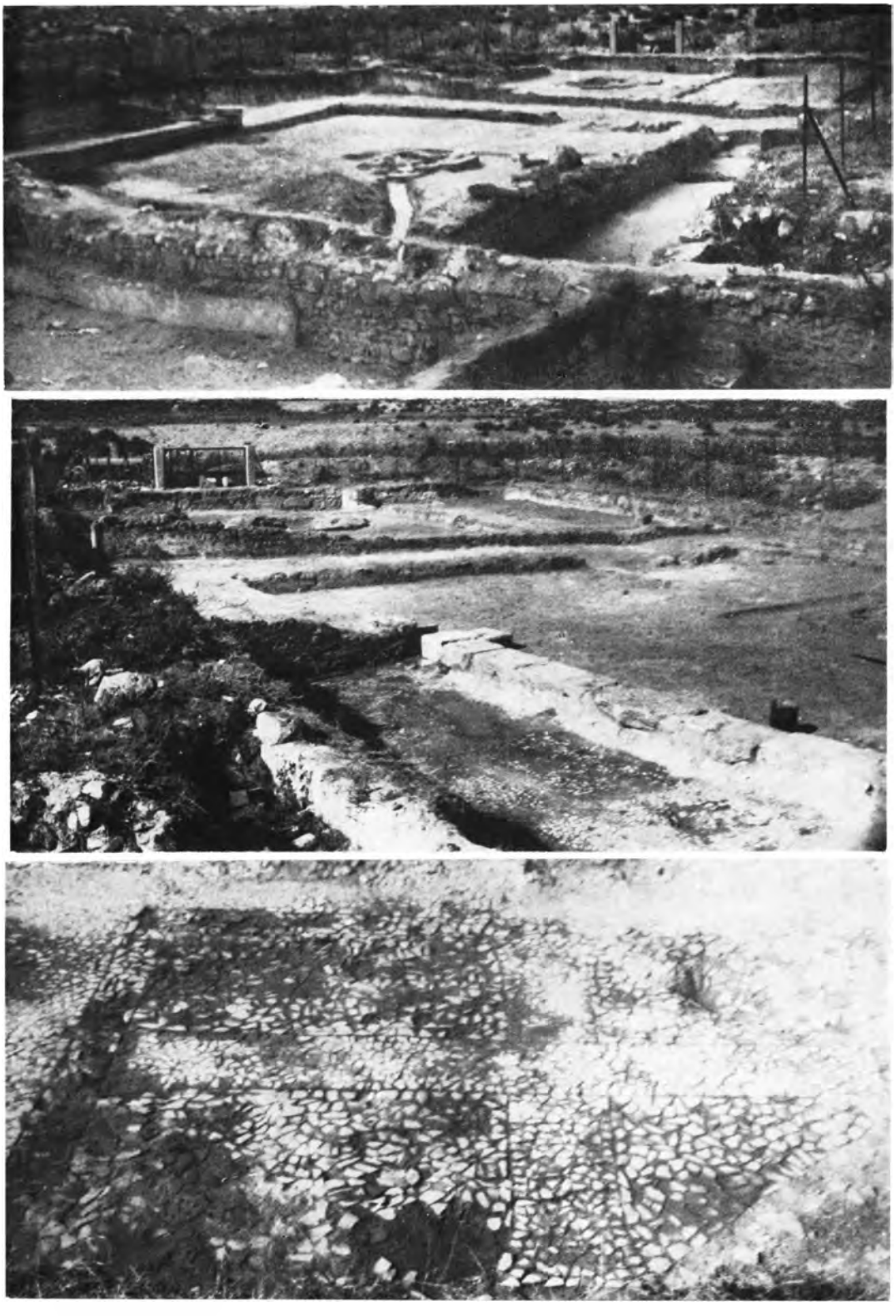
Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

α. Ἐξωτερικὴ ἄποψις τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου Γαλατίτσης μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως,
β. Ἡ Α. πλευρὰ τοῦ ναοῦ Πρωτάτου Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὰς ἐργασίας στεγανώσεως

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Δῖον. Ἀνασκαφὴ βασιλικῆς: α. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου μετὰ τοῦ αἰθρίου, τῆς φιάλης καὶ τοῦ βαπτιστηρίου. Δεξιὰ διακρίνεται τὸ ἀρχαιότερον δάπεδον, β. Τμῆμα τοῦ αἰθρίου μετὰ τῆς νοτίου στοᾶς τῆς βασιλικῆς Β, γ. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς νοτίας στοᾶς τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Β

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Δῖον: α Ἄλυσις εἰς ἐνεπίγραφον ἔλασμα ἐκ χριστιανικῆς λυχνίας, β. Ἰωνικὸν κιονόκρανον ἐκ τῆς νοτίου στοᾶς τῆς βασιλικῆς Β, γ. Τμῆμα τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Β μετὰ τῆς φιάλης

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Δῖον: α. Μολύβδινος ἀγωγὸς ὕδατος τῆς φιάλης. β. Ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς τῆς φιάλης μετὰ τοῦ φρεατίου καὶ τῆς μαρμαρίνης ἐσχάρας, γ. Ἡ ὀκταγωνικὴ κολυμβήθρα τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς Β

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Θράκη: α. Διδυμότειχον. Μαρμάρινον ἄγαλμα, β. Χωρίον Σύμβολα. Χαλκοῦν κράνος, γ. Σουφλί. Πίθος β΄. δ - ε. Χωρίον Σύμβολα. Πήλινος κάνθαρος καὶ σιδηρᾶ λόγχη

Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

Samothrace: a. Stoa. Eastern Terrace wall, from east, b. Building M. Foundation from northeast

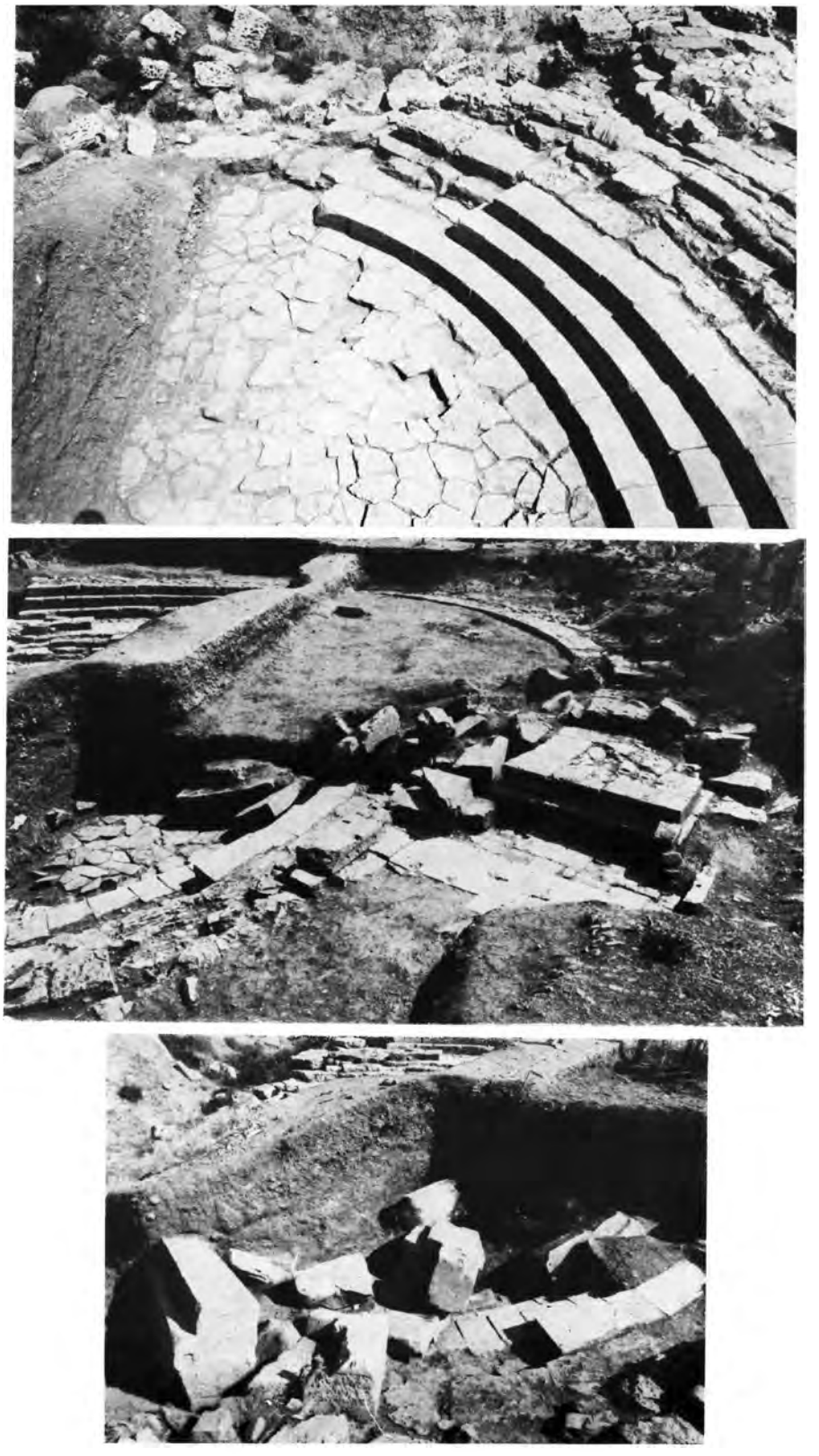
Samothrace. Stoa: a - b. Red - figured fragments. Late 5th century B.C. (a. 65.1041A, b. 65.1004A)

J. R. McCREDIE

Samothrace: Eastern hill from east

J. R. McCREDIE

Samothrace. Eastern hill: a. Round structure (S. E. quadrant), from west, b. Terrace wall (partially excavated) from north, c. Fallen blocks of Doric building, from northwest

J. R. McCREDIE

Samothrace. Eastern hill: a. Inscribed epistyle of Doric building, b. Foundation of Doric building, from east, c. Bedding for foundation of Doric building, from east

J. R. McCREDIE

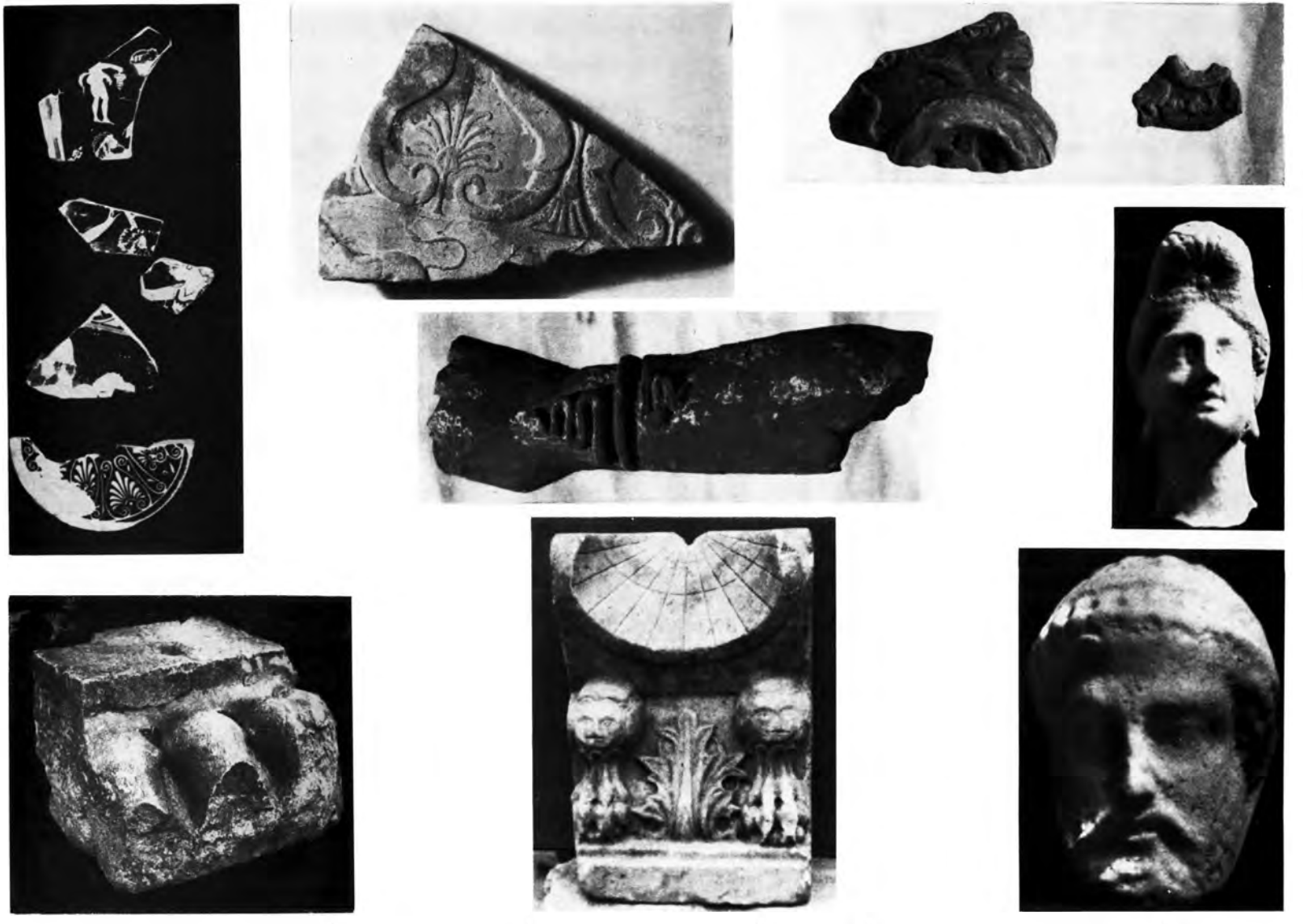

Samothrace. Eastern Hill: a. Wing of marble eagle b. Head of marble eagle. c. Gold ornament

Χίος: α - β. Παναγιὰ Σικελιά. Ἀνατολικὴ καὶ ΒΑ. πλευρά, γ Φρούριον. Δυτικὸς προμαχὼν μετὰ τὸν καθαρισμόν, δ. Φρούριον, Ἀναστηλωθεῖσα τυφεκιοθυρίς, ε-ς'. Φρούριον. Πυλὶς κανονιοστασίου πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν

ΑΝΤ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ

Χίος. Μουσεῖον: α. Ὄστρακα ἀττικῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, β - γ. Θραύσματα ἀγγείων μετ᾽ ἀναγλύφου διακοσμήσεως, δ. Χεὶρ εἰδωλίου, ε. Γυναικεία κεφαλὴ εἰδωλίου, ς΄. Λεοντόπους ἐκ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου Ἀτσικῆς, ζ. Ἡλιακὸν ὡρολόγιον, η. Κεφαλὴ ἀνδρικοῦ εἰδωλίου

ΑΝΤ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ

Μῆλος: α, γ. Τάφοι πρωτοκυκλαδικοῦ νεκροταφείου εἰς περιοχὴν Ἁγ. Παντελεήμονος, β. Ἀρχαῖοι τοῖχοι εἰς Ἁγ. Ἑλένην Χάλακα, δ - ε. Πήλιναι μῆτραι τήξεως θείου

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μῆλος: α. Μαρμάρινα ἀγγεῖα, β. Ὄστρακα πηλίνων ἀγγείων, γ - δ. Πώρινον ὁμοίωμα πλοίου ἐκ Φυλακωπῆς

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κίμωλος: α. Γενικὴ ἄποψις ἀκρωτηρίου Ἑλληνικὰ ἀπὸ Β., β. Εὕρημα νεκροταφείου. Πήλινον εἰδώλιον προγάστορος δαίμονος, γ - δ. Κρατὴρ καὶ ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου 4, ε - ς΄. Ἄνω μέρος μεγάλου ἀγγείου (τάφ. 6) καὶ τρίλοβος μελανόμορφος οἰνοχόη (τάφ. 7)

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

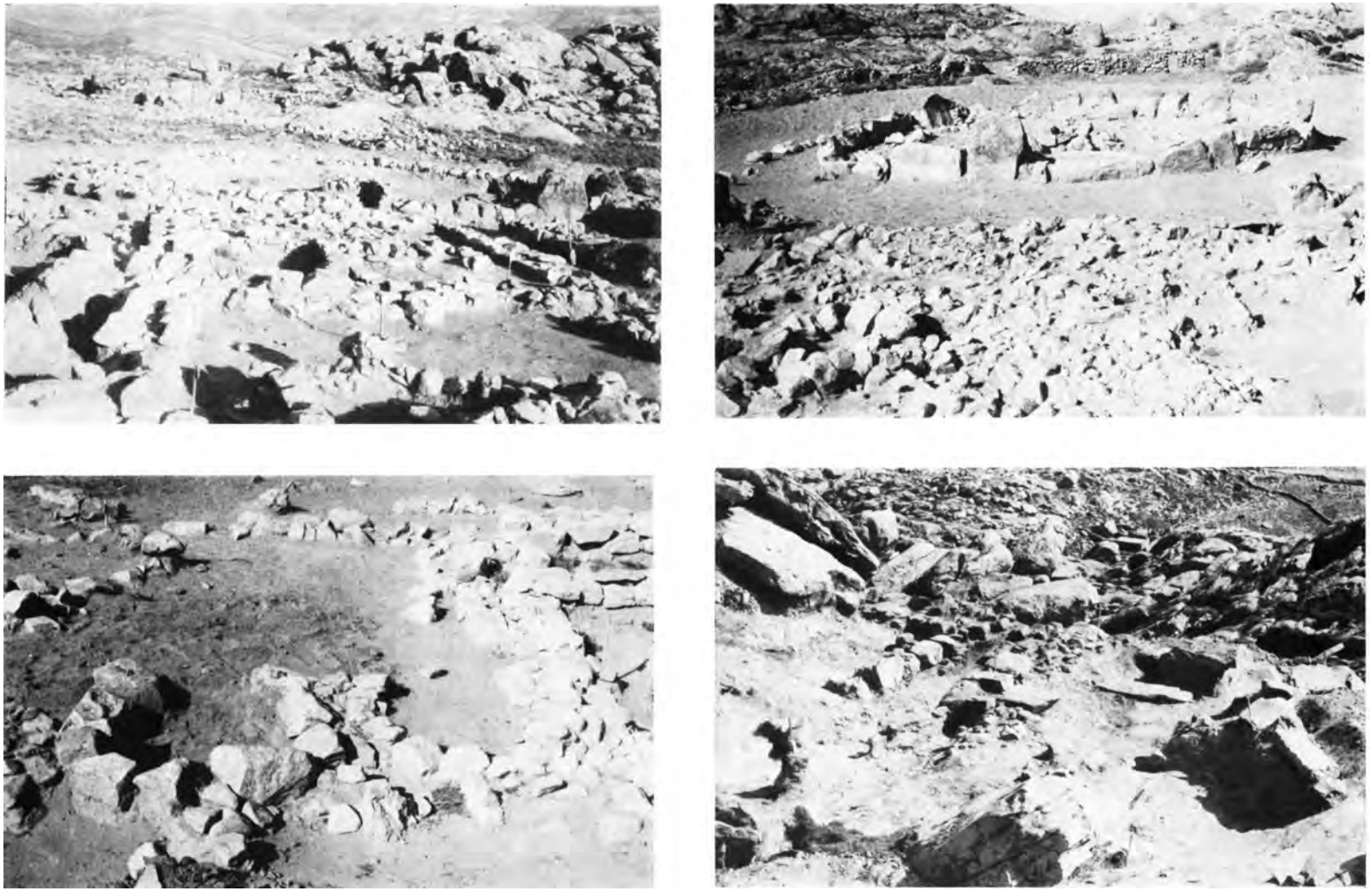

Κίμωλος: α. Μυκηναϊκὰ ὄστρακα, β, δ, ς'. Εὐρύστομος οἰνοχόη, πρωτοκορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι καὶ ἀμφορεὺς ἐκ τάφου τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου π.Χ. αἰ., γ. Ἐρυθρόμορφος κύλιξ, ε. Πυξίς

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό: α. Κτίσματα πρὸς Α. τοῦ τύμβου 6. Εἰς τὸ μέσον ὁ τύμβος 9 καὶ εἰς τὸ βάθος ὁ τύμβος 4, β. Ὁ τύμβος 6 ἀπὸ Ν., γ. Χῶροι 3 καὶ 4 ἀπὸ Ν., δ. Τύμβος 13, μερικὴ ἄποψις ἀπὸ ΒΔ.

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό: α. Ἀγγεῖα ἐξωτερικῶς τῶν τύμβων 16 καὶ 14, β. Τάφος τύμβου 14, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπὶ τῶν ἀγγείων πλακῶν, γ. Ὑπερμεγέθης ὄρθιος λίθος πρὸ «ἕρμακος» ἀπὸ Β., δ. Τύμβος 9, τὸ τμῆμα τοῦ περιβόλου, τὸ ὁποῖον πατεῖ ἐπὶ τοῦ πρὸς Α. τοῦ τύμβου 6 τετραπλεύρου κτίσματος

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό: Γενικὴ ἄποψις τοῦ τύμβου 9 ἀπὸ ΒΑ., β. Ὁ ἐξωτερικῶς τοῦ τύμβου 9 ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς καὶ ἡ πρὸ αὐτοῦ ἐνεπίγραφος πλάξ, γ. Δωμάτια τοῦ πρώτου κτηριακοῦ συγκροτήματος ἀπὸ Α., δ. Πεσσίσκοι ἐντὸς τῶν δωματίων

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Νάξος. Τσικαλαριό: α. Πρῶτον κτηριακὸν συγκρότημα: δωμάτιον μετὰ ἑστίας, β. Γενικὴ ἄποψις τύμβων,
γ. Κάστρον Ποταμιᾶς. Γενικὴ ἄποψις ἀπὸ ΝΑ., ἐμπρὸς εἰς τὸ μέσον ὁ τύμβος Ι, δ. Ἀρχαῖος ἀναλημματικὸς τοῖχος

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Délos. Skardhana. Habitation I: a. Le mur tardif, b. Le bouchage de la porte

Délos. Skardhana: a. Habitation I. Brèche dans le mur Sud, b. Habitation III. La cour et la pièce du Nord

Délos. Skardhana: a. Céramique d'époque impériale, b. Un unguentarium de type romain, c. Lampes d'époque impériale

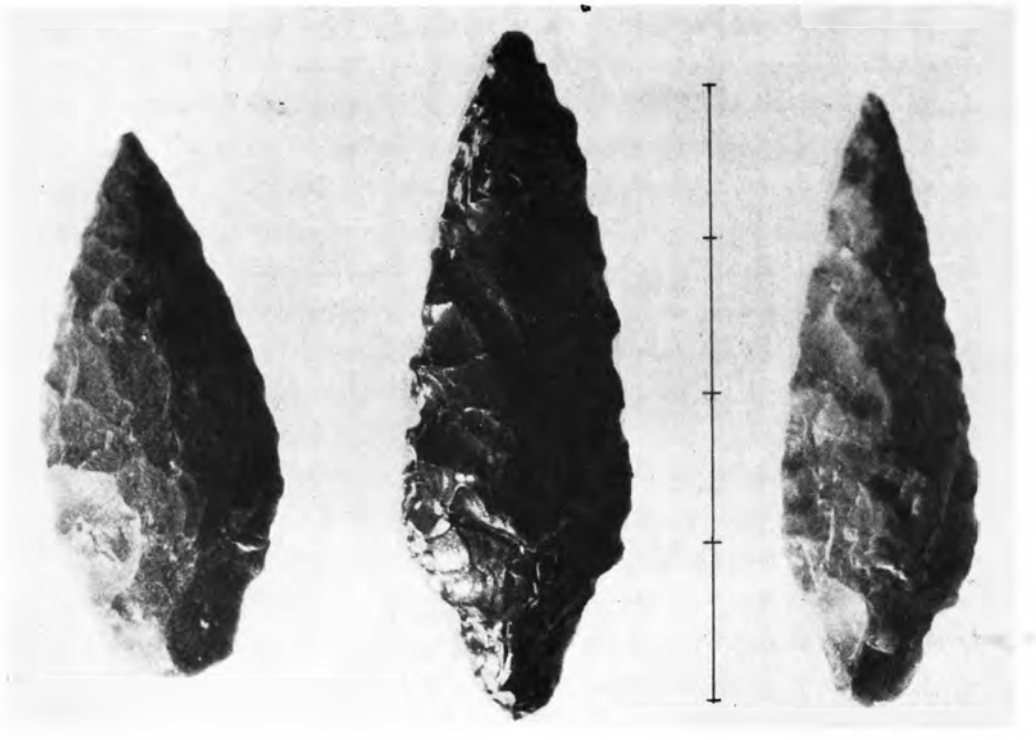

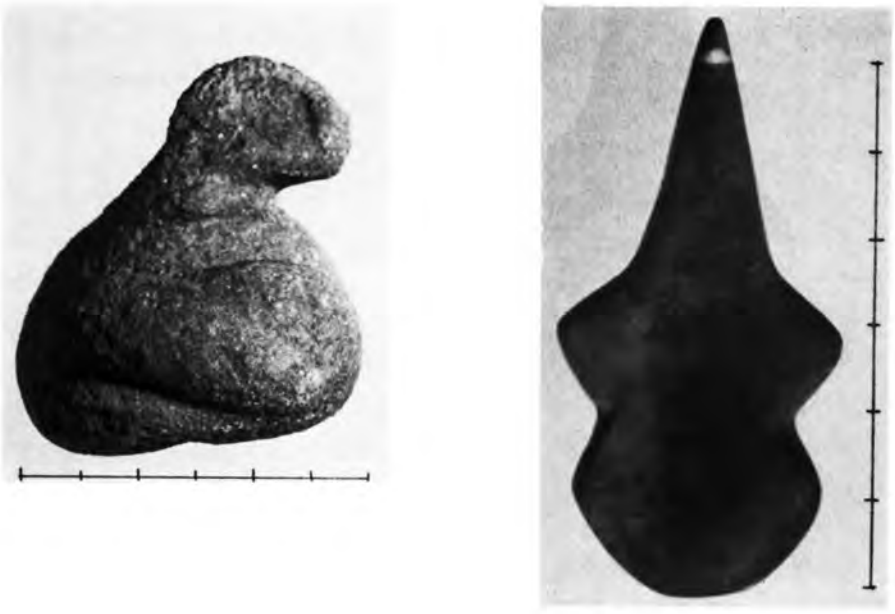

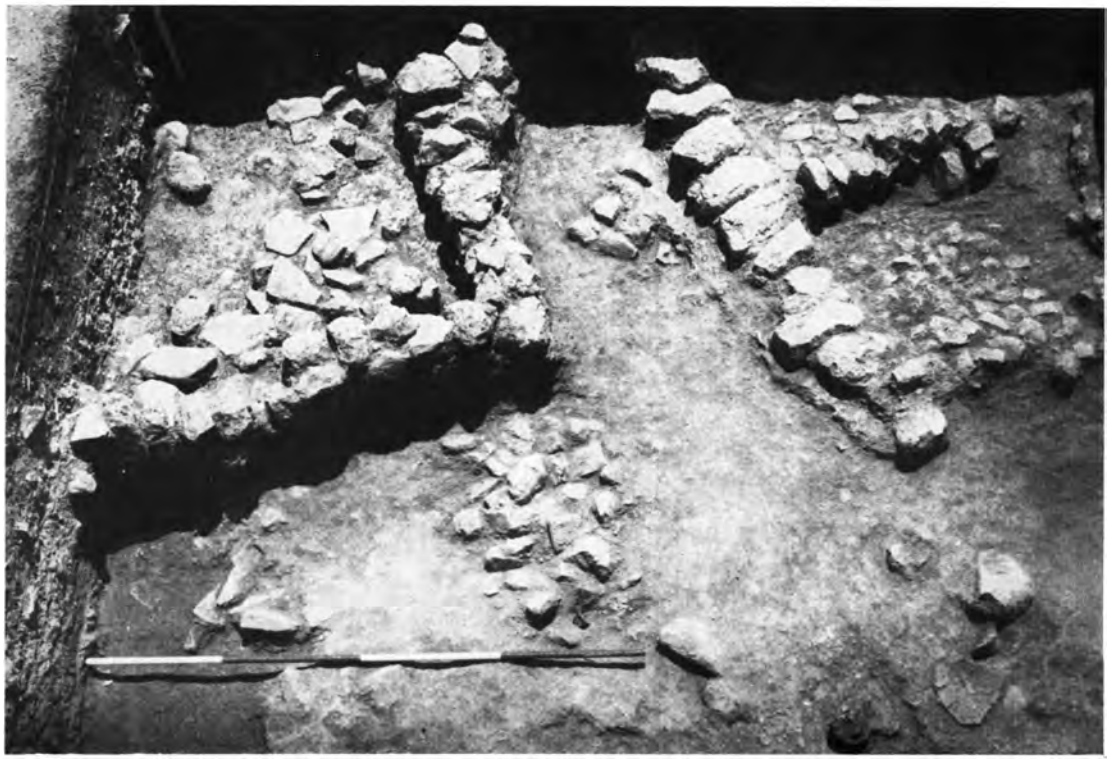
Délos. Skardhana: a. Habitation IV. Vue générale de l'oecus à mosaïque, b - c. Détail de la mosaïque

Cyclades. Saliagos. Neolithic Settlement: a. White - painted high - stand bowl, b. Obsidian arrow - heads

Cyclades. Saliagos. Neolithic Settlement: a. Headless female figurine, b. Marble « violin idol », c. House remains of second phase

Νάξος: Ὁ ναὸς τῆς Δροσιανῆς ἀπὸ Α. Δεξιά, οἱ τροῦλλοι τῶν ἀκραίων παρεκκλησίων

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ναὸς Δροσιανῆς: α - β. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς βορείας κόγχης πρὸ τῶν ἐργασιῶν καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ναὸς Δροσιανῆς: α - β. Τὸ ἀνατολικὸν παρεκκλήσιον καὶ ἡ ἁψὶς αὐτοῦ μετὰ τὰς στερεωτικὰς ἐργασίας

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ναὸς Δροσιανῆς: α. Ὁ τροῦλλος τοῦ μέσου παρεκκλησίου μετὰ τὰς ἐργασίας, β. Ἡ ἁψὶς τοῦ δυτικοῦ παρεκκλησίου μετὰ τὴν στερέωσιν

Νάξος. Ναὸς Δροσιανῆς: α. Τὸ δυτικὸν παρεκκλήσιον ἀπὸ Δ. μετὰ τὴν στερέωσίν του, β. Σῳζομένη κεφαλὴ ἀγγέλου ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ νεωτέρου στρώματος τῆς βορείας κόγχης τοῦ κυρίως ναοῦ

Νάξος. Ναὸς Δροσιανῆς: α. Ἡ βορεία κόγχη τοῦ κυρίως ναοῦ μετὰ τὴν ἀποτείχισιν τῶν νεωτέρων τοιχογραφιῶν καὶ τὴν στερέωσιν τῶν ἀρχικῶν, β. Στηθάριον τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ ἐπὶ τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς βορείας κόγχης

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος. Ναὸς Δροσιανῆς: α. Τοιχογραφία τοῦ τρίτου στρώματος εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ ἀνατολικοῦ παρεκκλησίου, β. Τοιχογραφία τοῦ δευτέρου στρώματος εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ ἀνατολικοῦ παρεκκλησίου

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

α. Ναὸς Δροσιανῆς Νάξου. Τοιχογραφία τοῦ πρώτου στρώματος εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ ἀνατολικοῦ παρεκκλησίου, β. Παναγιὰ Σερίφου. Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀνακεραμώσεως

Σέριφος. Παναγιά. Ναὸς τῆς Θεοτόκου: α. Ὁ ναὸς ἀπὸ τῆς ΒΔ. γωνίας, β. Θωράκιον, γ. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἀνακεραμώσεως

Σέριφος. Παναγιά. Ναὸς Θεοτόκου: α. Λεπτομέρεια τοιχογραφίας τοῦ Ἁγίου Προκοπίου ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τῆς Προθέσεως (παλαιὸν στρῶμα), β. Λεπτομέρεια ἁγίου ἐκ τῶν (ἐπεσκευασμένων) τοιχογραφιῶν τοῦ παλαιοῦ στρώματος τῆς Προθέσεως

Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Σέριφος. Παναγιά. Ναὸς Θεοτόκου: α. Ὁ Ἅγιος Νικήτας (;) ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ παλαιοῦ στρώματος τῆς Προθέσεως, β - γ. Μετάλλινα ἐξαπτέρυγα

Κρήτη. Ρέθυμνον: α - β. Ἀπόψεις τοῦ Μουσείου πρὸ τῶν νέων ἐργασιῶν ἐκθέσεως

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Ρέθυμνον: Ἄποψις τοῦ Μουσείου μετὰ τὰς νέας ἐργασίας ἐκθέσεως

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Συλλογὴ Μεταξᾶ. Εὑρήματα ἐξ Ἀρκάδων: α. Χρυσῆ ψῆφος, β. Τμῆμα πίθου μετ' ἀναγλύφου κάπρου

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Συλλογὴ Μεταξᾶ: α. Ἀλαβαστρίνη πυξὶς ἐξ Ἀρκάδων, β. Πηλίνη μάσκα ἐξ Ἁγίου Νικολάου

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

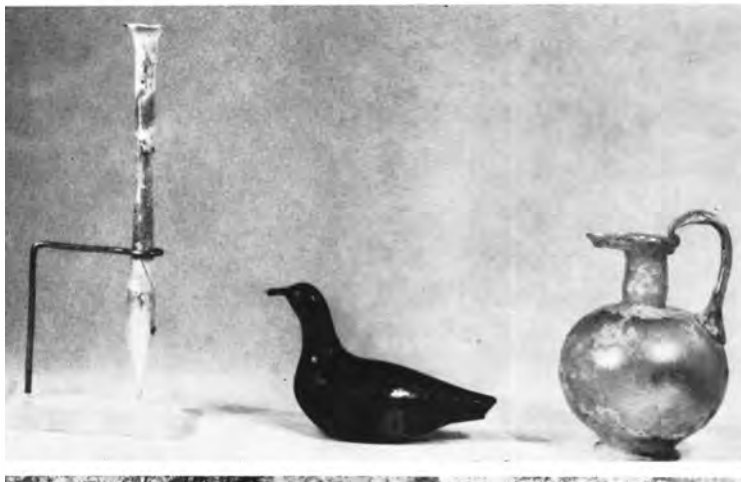

Κρήτη: α - β. Λάρνακες Α καὶ Β εἰς Γάζι, γ - δ. Ρωμαϊκοὶ τάφοι παρὰ τὴν Σταλίδα, ε. Εἴσοδος ρωμαϊκοῦ τάφου Α ἐν Ἡρακλείῳ, ς'. Ρωμαϊκὸς τάφος Β ἐν Ἡρακλείῳ

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

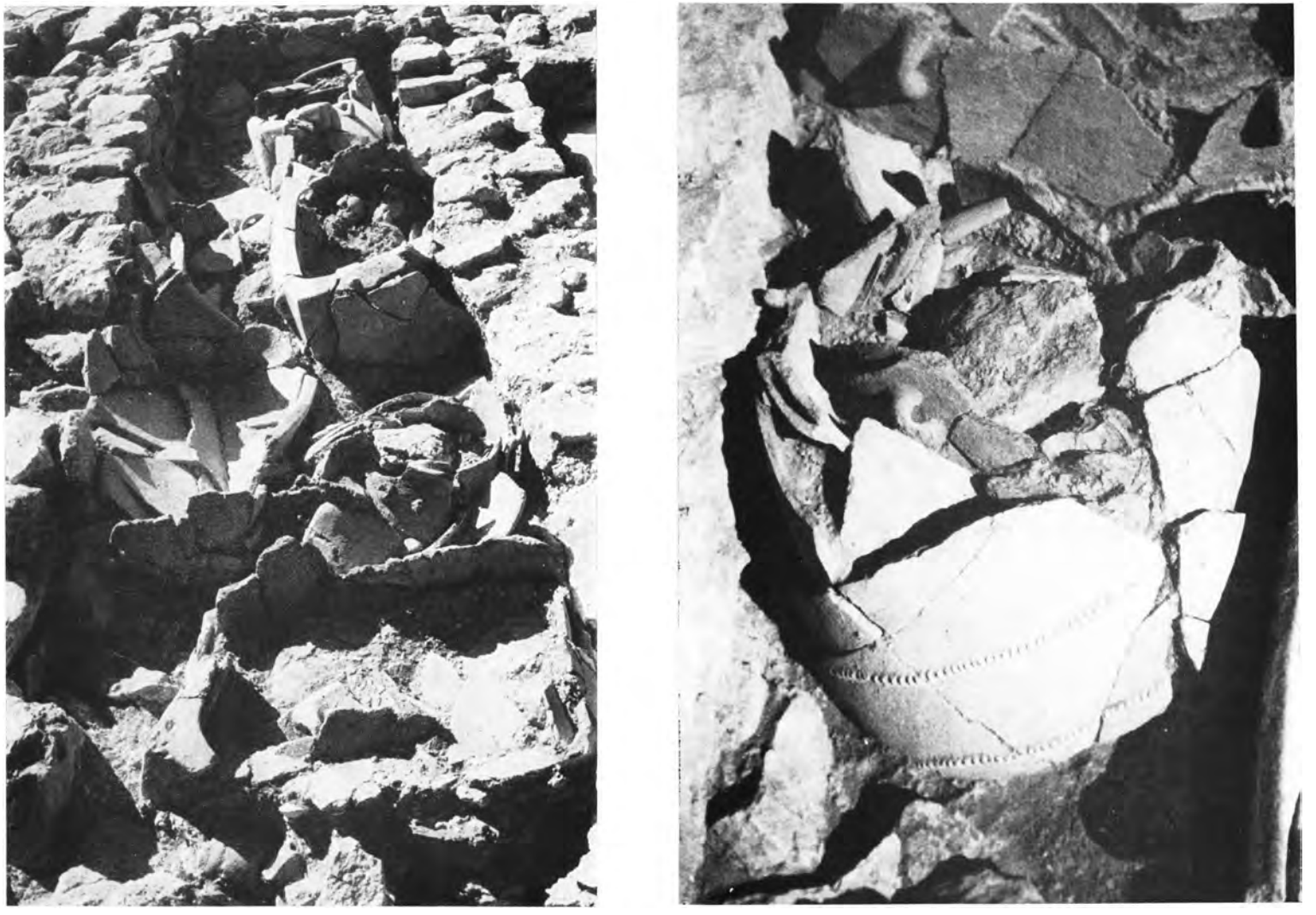

Κρήτη : α. Ὁ ὅρος - βωμὸς τῶν Σισαίων, β - γ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ ὅρου - βωμοῦ τῶν Σισαίων, δ, ς'. Ὑάλινα ἀγγεῖα καὶ πτηνὸν ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ τάφου Α Ἡρακλείου, ε. Ρωμαϊκὸς τάφος Α Ἡρακλείου. Τὰ ἀντικείμενα εἰς τὴν κόγχην τοῦ τάφου

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Ἀρχάναι. Φουρνί. Ὀστεοφυλάκιον: α. Ἀποθέσεις κρανίων, β. Κρανία. Τὸ ἓν εἰκονίζεται, ὡς ἀνευρέθη ἐντὸς ἀγγείου

Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

'Αρχάναι. Φουρνί. 'Οστεοφυλάκιον: α. Σαρκοφάγοι, β. Πίθος

Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Ἀρχάναι. Φουρνί. Ὀστεοφυλάκιον: α. Περιδέραιον ἐκ ψήφων στεατίτου μετὰ χαλκοῦ κρίκου, β. Σφραγῖδες ἐξ ἐλεφαντοστοῦ. Ἡ μία ἔχει σχῆμα βαθμιδωτῆς πυραμίδος, ἡ δ' ἑτέρα εἶναι κομβιόσχημος

Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Ἀρχάναι. Φουρνί. Ὀστεοφυλάκιον: α. Σφραγὶς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ μετὰ δεκατεσσάρων σφραγιστικῶν ἐπιφανειῶν, β - γ. Ἀποτυπώματα κυλινδρικῆς σφραγῖδος ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, μετὰ παραστάσεως εἰς τὴν μίαν ὄψιν σιγμοειδῶν σπειρῶν, εἰς δὲ τὴν ἑτέραν αἰγάγρων

Ἀρχάναι. Φουρνί. Θολωτὸς τάφος Α΄: α. Τὸ ἀνώτερον τμῆμα τῆς θόλου πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, β. Ἡ εἴσοδος τοῦ πλευρικοῦ δωματίου

Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Ἀρχάναι. Φουρνί. Θολωτὸς τάφος Α΄: α. Κρανίον ταύρου, β. Σαρκοφάγος

Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Ἀρχάναι. Φουρνί. Θολωτὸς τάφος Α΄: α. Χρυσᾶ κοσμήματα, β. Σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδίου μετὰ παραστάσεως αἰγάγρων καὶ ὀκτωσχήμου ἀσπίδος

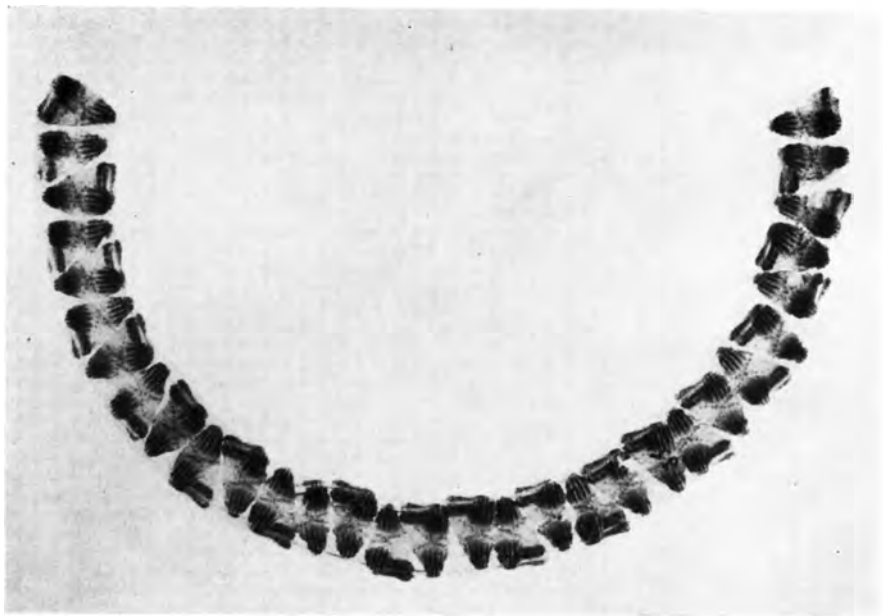
Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Ἀρχάναι. Φουρνί. Θολωτὸς τάφος Α΄: α. Χαλκᾶ ἀγγεῖα κατὰ χώραν, β. Χαλκοῦν κάτοπτρον μετ᾽ ἐλεφαντίνης λαβῆς

Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Ἀρχάναι. Φουρνί. Θολωτὸς τάφος Α΄: α. Περιδέραιον ἐξ ὑαλομάζης, β. Ὀκτώσχημος ἀσπὶς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς διακοσμήσεως ὑποποδίου

Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Ἀρχάναι. Τροῦλλος: α - β. Ἀπόψεις τμήματος τῆς ΥΜ Ι χρόνων οἰκίας ἐκ Δ. καὶ ΒΔ.

'Αφρατί (;): α. Τμῆμα πίθου μετὰ παραστάσεως σφιγγός,
β. Τμῆμα πίθου μετὰ παραστάσεως ποτνίας θηρῶν

Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Κρήτη: α. Ἐπάνω Ζάκρος. Ἐνεπίγραφος λαβὴ ἀμφορέως, β. Πραισός (;). Τμῆμα πίθου μετὰ παραστάσεως κενταύρων καὶ ἀνδρῶν, κρατούντων διπλοῦς πελέκεις

Mallia: a. Palais. Ensemble I, 1 vu de l'Ouest, après nettoyage, b. Palais (quartier VI): sol stuqué du premier état

Mallia: a. Le sanctuaire (vu de l'Ouest): vestibule et sanctuaire proprement dit, b. Baie d'Hagia Varvara: vue d'ensemble de la maison (prise du S - E), e. Table à libations en argile

Festòs: a. Veduta di un quartiere della città a Sud della rampa, b. Un vano del quartiere della Tav. 452 a conservante la sua porta fino all'architrave

Festòs: a. Il vano LXXXIX del quartiere a Sud della rampa, coi suoi tre grandi pithoi cordonati, durante lo scavo (da Nord), b. Resti di suppellettili pavimentali dietro al fondo del pithos coricato nel vano LXXXIX, da Nord

D. LEVI

Festòs: a. Vano XCIII del quartiere a Sud della rampa, b. Olletta con beccuccio a ponte della terza fase protopalaziale dal vano LXXXVII, c. Fusto di fruttiera con decorazione a rilievo di polipi nuotanti tra rocce incrostate di conchiglie, dal vano LXXXVI

D. LEVI

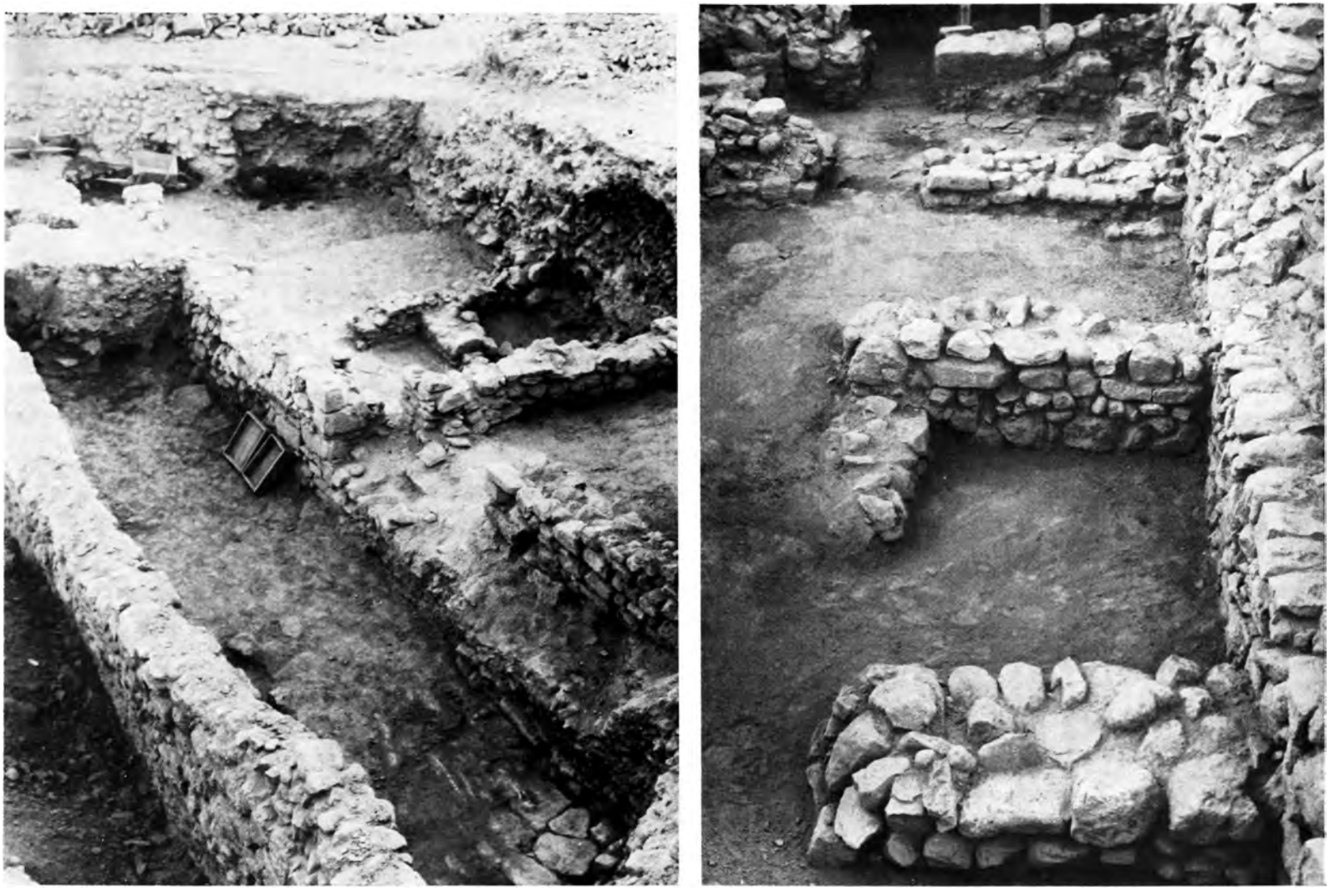

Festòs: a. Veduta dello scavo sul margine occidentale del Piazzale I, da Sud, b. Il termine occidentale del Piazzale I

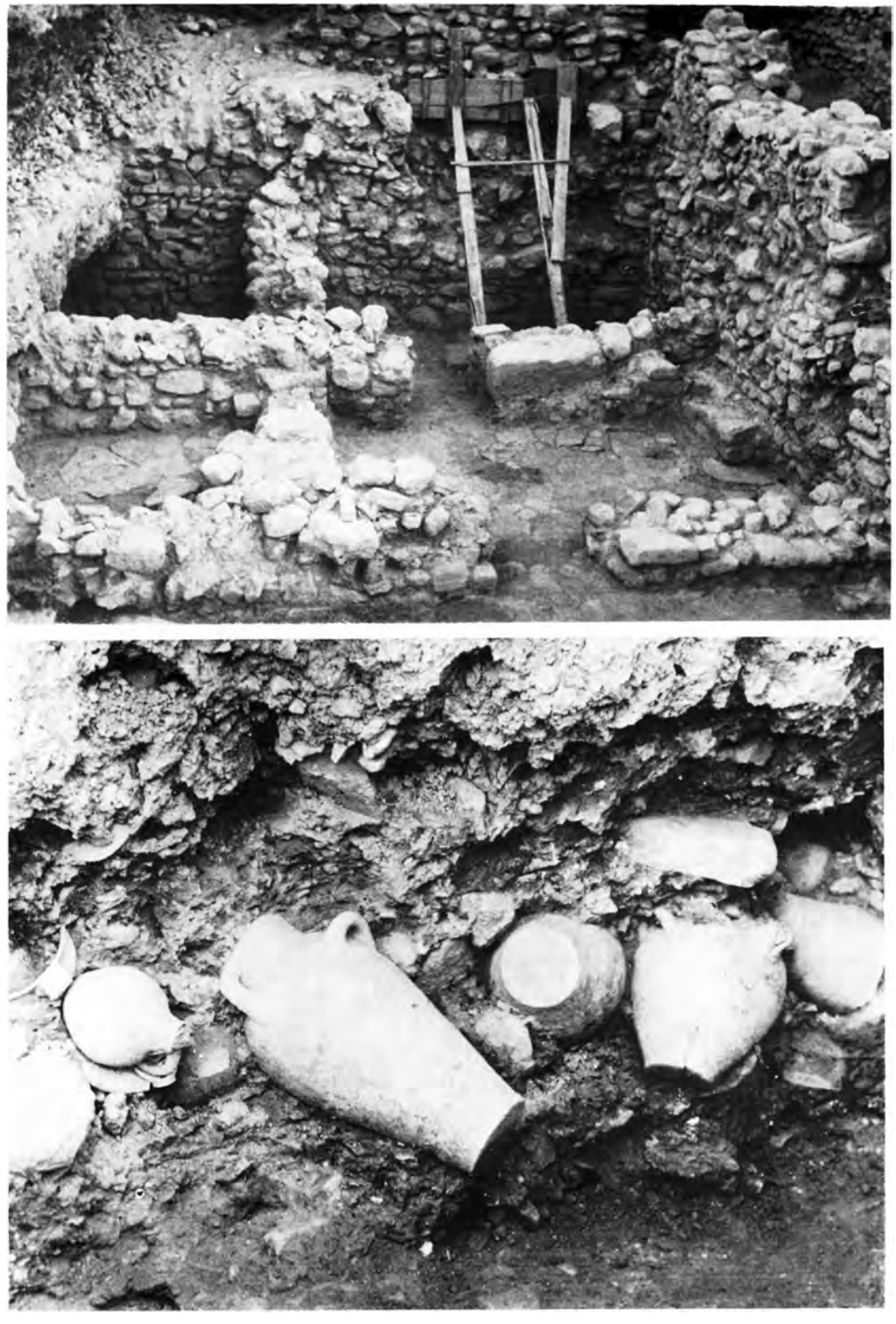

Festòs: a. Lo scavo del margine occidentale del Piazzale I, da Sud Est, b. Lo scavo delle case micenee sottostanti al qartiere ellenistico ad Ovest del Piazzale I

Festòs: a. I due lunghi muri paralleli, quello a sinistra del Piazzale I e quello di destra di confine della città, con strada lastricata intermedia, b. I vani protopalaziali LXXXI - LXXXIV, addossati al muro di confine della città, da Sud

D. LEVI

Festòs: a. Lo scavo dei vani LXXIV - LXXXV e XCIV - XCV, da Sud, b. Lo strato di suppellettili pavimentali del vano XCIV, durante lo scavo, da Sud

Festòs: a. Vassoio con decorazione policroma dal vano LXXXIV, b. Pithos a larga bocca della prima ase protopalaziale, dal vano LXXXIV, c. Resti di costruzioni ellenistiche, con la bocca di un pozzo aprentesi in una piazzetta, sulle pendici del colle a Sud Ovest del Piazzale I, da Sud Est

Χανιά. Καστέλλι: α. Τμῆμα μετανακτορικοῦ τοίχου, β. Τμῆμα νεοανακτορικοῦ τοίχου

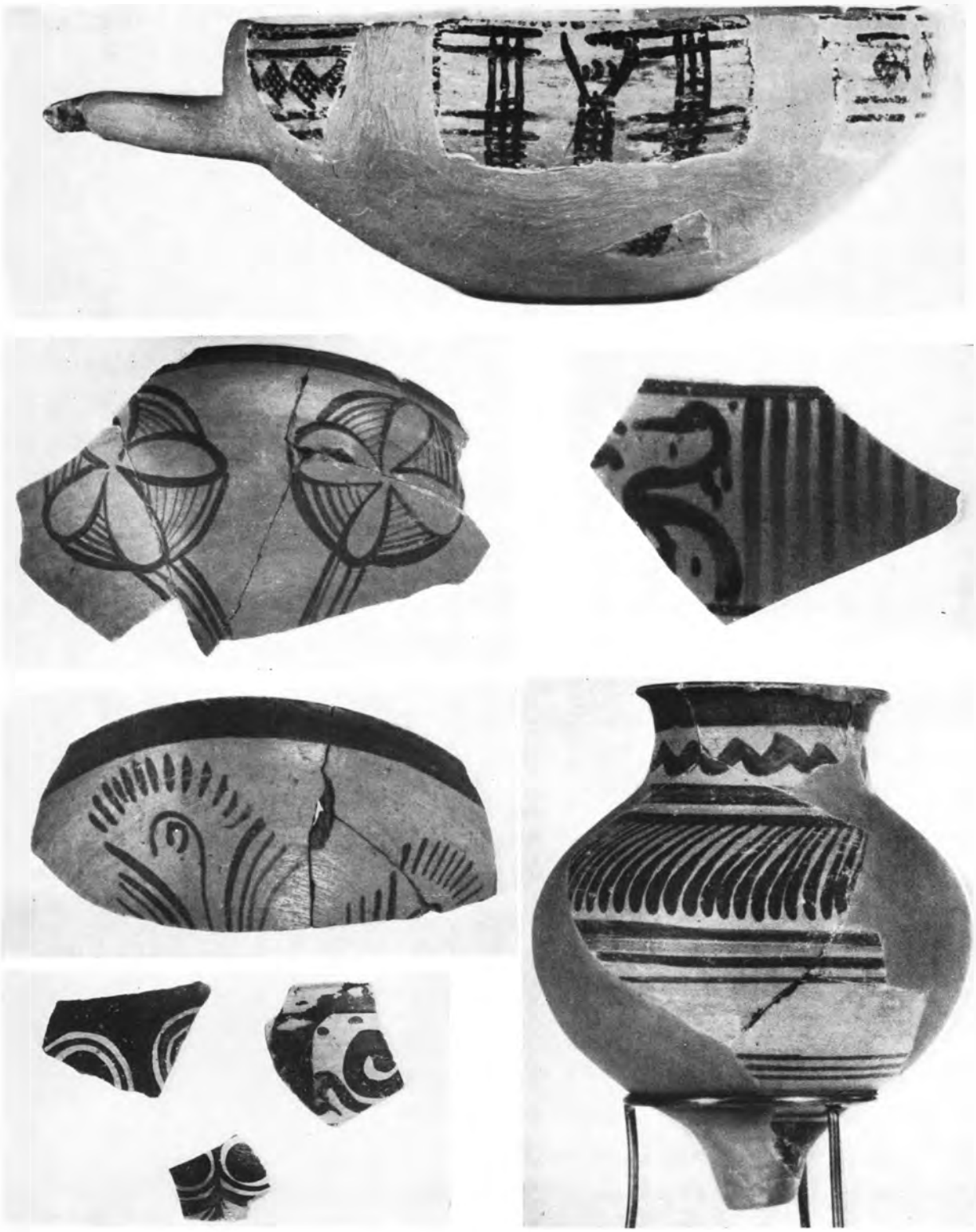
Χανιά. Καστέλλι: α. Μετανακτορικὸς ψευδόστομος ἀμφορεύς, β - δ. Δείγματα παλαιοανακτορικῆς νεολιθικῆς καὶ νεοανακτορικῆς κεραμεικῆς

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Χανιά. Καστέλλι: α. Δείγματα διακοσμημένα μὲ καταλειβάδας, β. Δεῖγμα νεοανακτορικῆς κεραμεικῆς, γ. Μετανακτορικὸς ψευδόστομος ἀμφορεύς, δ. Δείγματα ἐκ βαθέων κυπέλλων μετανακτορικῶν χρόνων

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Χανιά. Καστέλλι: α. Κυπριακὸν ἀγγεῖον τοῦ τύπου white - slip paint B, δ. Δείγματα ἐκ κυλίκων μετανακτορικῶν χρόνων, γ. Δεῖγμα γεωμετρικῆς κεραμεικῆς, ε - ς'. Δείγματα πρωΐμου μετανακτορικῆς κεραμεικῆς

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

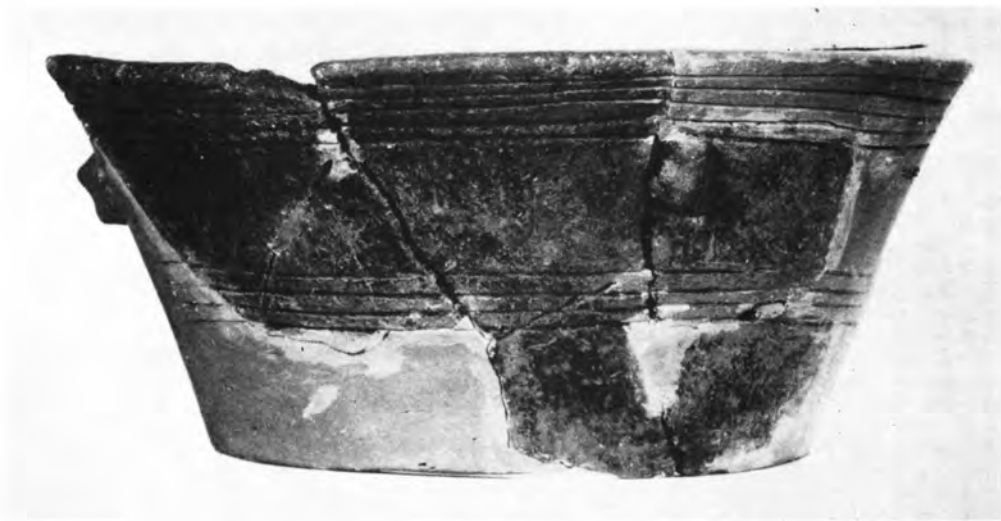

Χανιά. Σαμωνᾶς: α. Μετανακτορικὸς ἀποθηκευτικὸς πίθος, β. Πλάκες θεμελίου, ἴσως βάσεως ξυλίνων πεσσῶν ἢ κιόνων, γ. Νεολιθικοὶ πελέκεις, δ. Πηλίνη κεφαλὴ ζώου ἐξ ἀγγείου θρησκευτικῆς χρήσεως

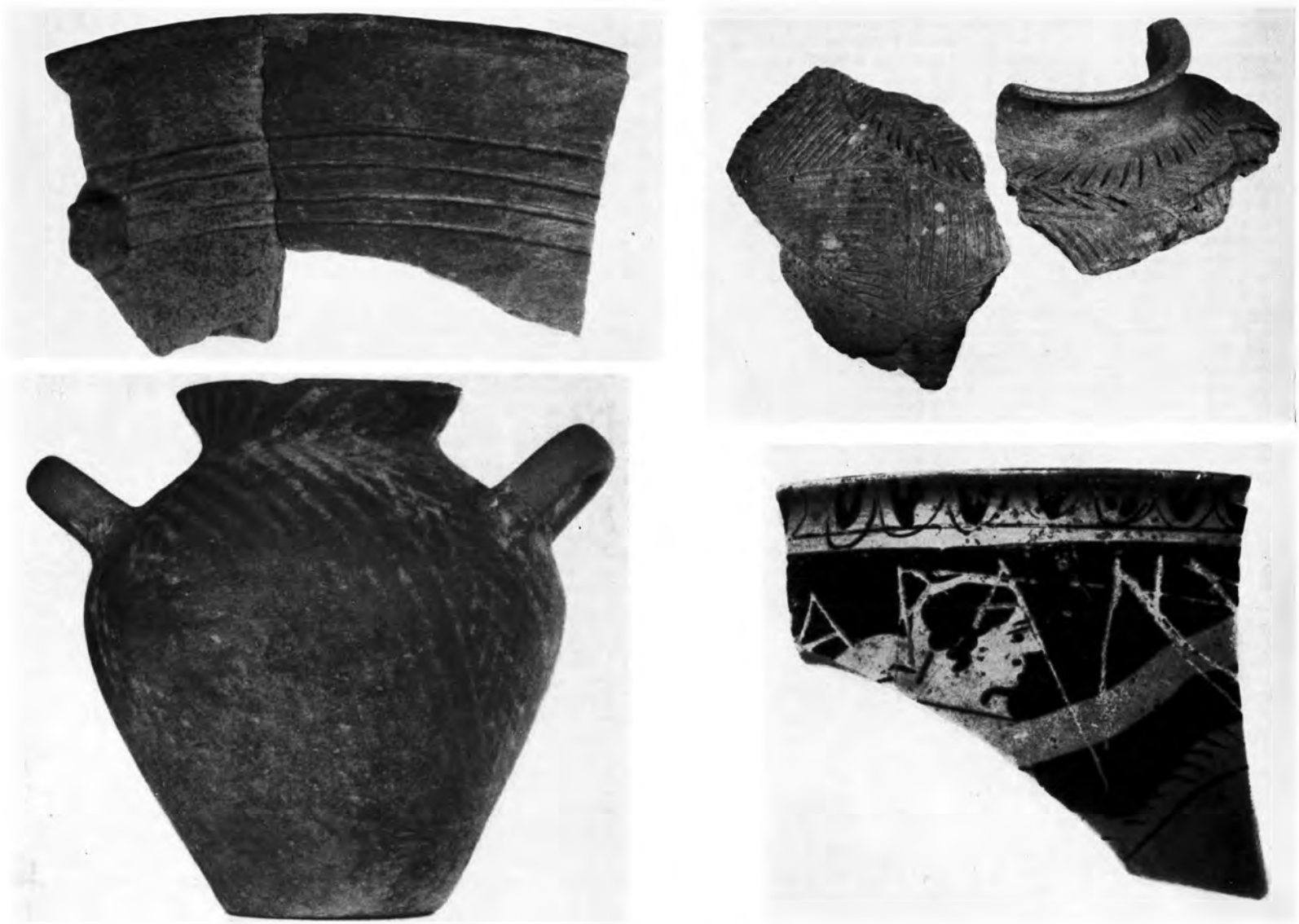

Χανιά: α. Βαθὺ κύπελλον ἐκ τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου Νοσοκομείου Χανίων, β. Νεολιθικὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ σπηλαίου Πλατυβόλας, γ - δ. Προανακτορικὴ ἐγχάρακτος κεραμεικὴ ἐκ τοῦ σπηλαίου Πλατυβόλας

Ι. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Χανιά: α - γ. Σπήλαιον Πλατυβόλας. Προανακτορικὴ ἐγχάρακτος κεραμεικὴ καὶ ἀγγεῖον ρυθμοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου, δ. Δεῖγμα κεραμεικῆς κλασσικῶν χρόνων ἐκ τοῦ σπηλαίου Λερᾶ

Κρήτη: α. Ἡράκλειον. Οἰκόπεδον « Ἀστόρια ». Τμῆμα τοῦ ἀποκαλυφθέντος τείχους τοῦ Χάνδακος, β. Ἅγιοι Θεόδωροι Σελίνου. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου. Ἡ παράστασις τῆς Θεοτόκου Ὁδηγητρίας εἰς τὸ τέμπλον, γ. Ἀνώγεια. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως, δ. Ἅγιοι Θεόδωροι Σελίνου. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου

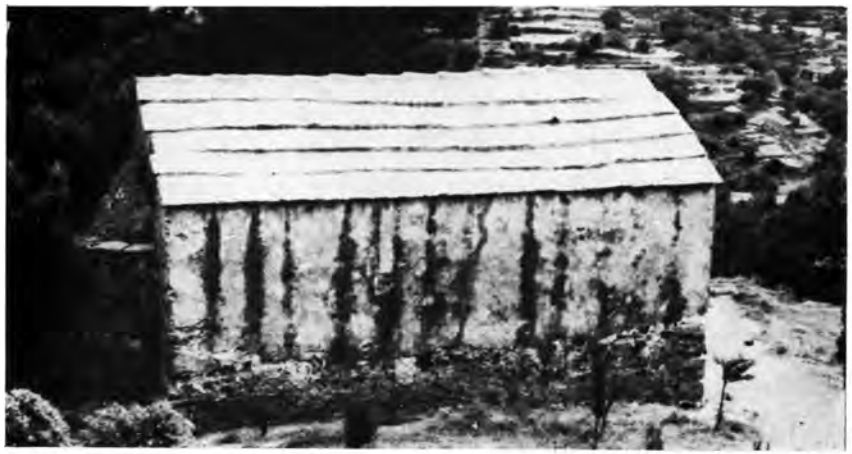
ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ - ÖKLAND

Κρήτη. Κεφάλι Κισάμου. Ναὸς Σωτῆρος: α. Τμῆμα τοιχογραφιῶν βορείου τοίχου, β. Νότιος τοῖχος. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καὶ ἡ Ἁγία Ἄννα

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ-ÖKLAND

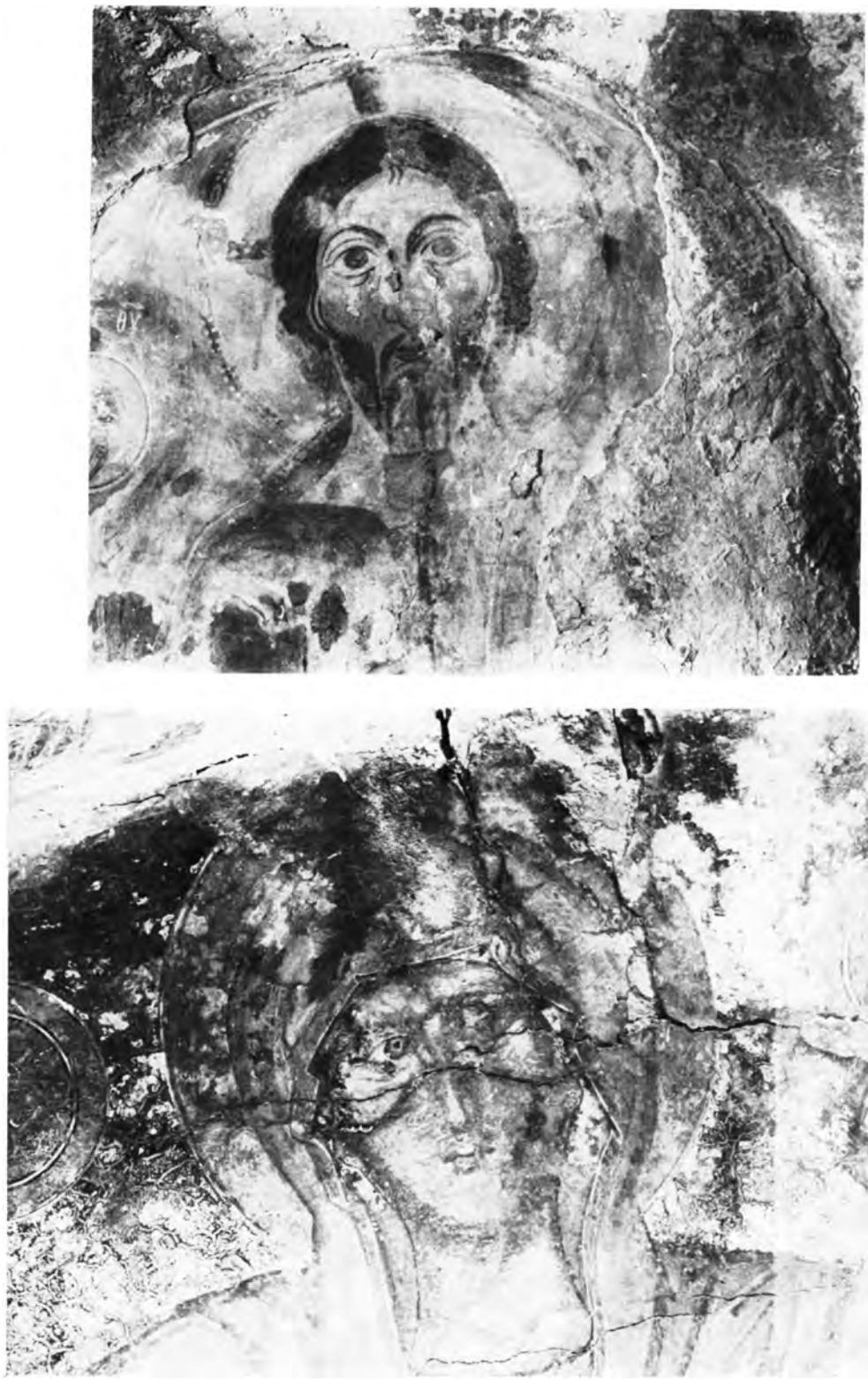

Κρήτη: α. Κεφάλι Κισάμου. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου, β. Κεφάλι Κισάμου. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου. Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, γ. Κεφάλι Κισάμου. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου. Οἱ ἅγιοι Δημήτριος καὶ Θεόδωρος ὁ Τήρων, δ. Ἀνισαράκι Καντάνου. Ναὸς Παναγίας. Ὁ Παράδεισος ἐκ τῆς Δευτέρας Παρουσίας

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ - ÖKLAND

Κρήτη. Χρωμοναστήρι Ρεθύμνου. Ναὸς Παναγίας τῆς Κερᾶς: α. Ἀνατολικὴ κόγχη. Ἡ Δέησις, β. Νοτία κόγχη. Ἡ Ἁγία Ἄννα

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ - ÖKLAND

Κρήτη: α. Καλοχωραφίτης Πυργιωτίσσης. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου. Ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, β. Βόροι Πυργιωτίσσης. Ἅγιος Ἰωάννης. Ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος καὶ στηθάρια μαρτύρων

Κρήτη. Βόροι Πυργιωτίσσης. Παναγία ἡ Καρδιώτισσα: α. Νοτιοδυτικὴ ὄψις, β. Νότιος τοῖχος ἱεροῦ. Ἱεράρχης καὶ διάκονοι

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ - ÖKLAND

Κρήτη: α. Βόροι Πυργιωτίσσης. Παναγία ἡ Καρδιώτισσα. Νότιον τμῆμα καμάρας ἱεροῦ. Ἀνάληψις, β. Ἅγιος Θωμᾶς Μονοφατσίου. Ναὸς Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ - ÖKLAND

Κρήτη. Ἅγιος Θωμᾶς Μονοφατσίου. Ναὸς Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ: α - β. Ἡ εἰς Ἅδου Κάθοδος καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ - ÖKLAND

Κρήτη. Κασάνοι. Ναὸς Ἀφέντη Χριστοῦ: α. Παλαιότερον στρῶμα ζωγραφικῆς. Ἡ Ἔγερσις τοῦ Λαζάρου, β. Δεύτερον στρῶμα ζωγραφικῆς. Τμῆμα ἐκ τῆς Ἀναλήψεως

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ - ÖKLAND

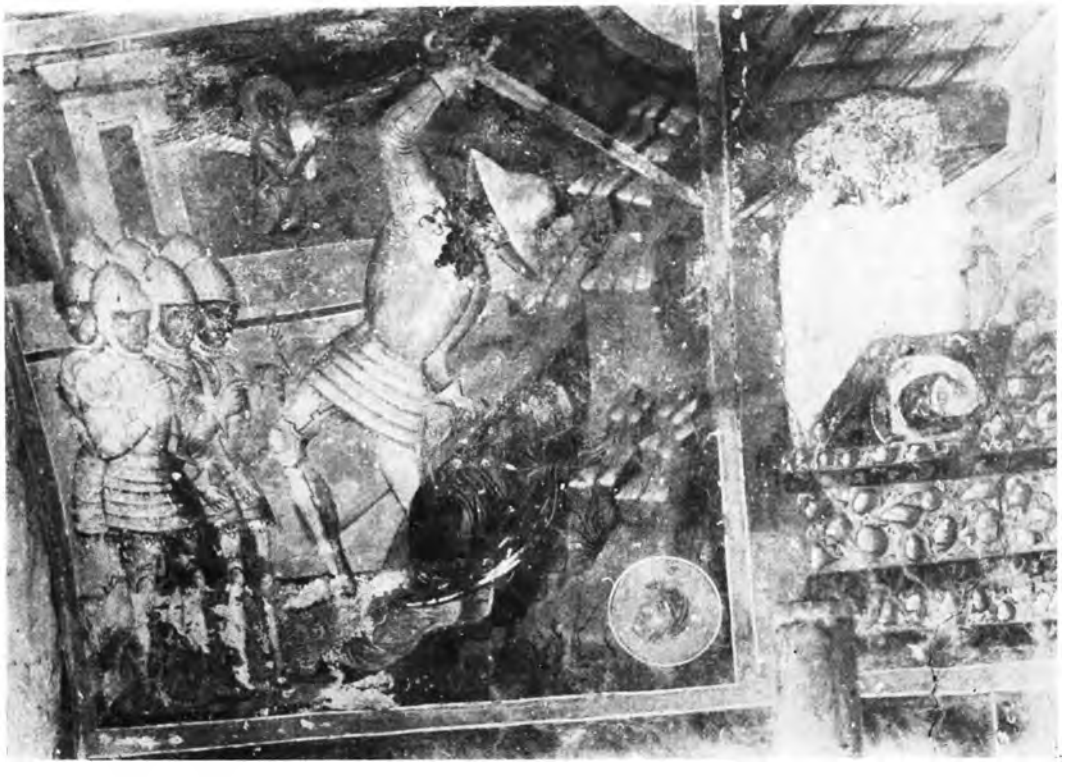

Κρήτη: α. Ἐπισκοπὴ Πεδιάδος. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου. Κόγχη ἱεροῦ. Θεία Λειτουργία, β. Σκλαβεροχώρι Πεδιάδος. Ναὸς Εἰσοδίων Θεοτόκου. Κόγχη ἱεροῦ. Θεία Λειτουργία καὶ ἱεράρχαι

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ - ÖKLAND

Κρήτη. Ἐπισκοπὴ Πεδιάδος. Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς: α. Τμῆμα ἐκ τῆς Ἀναλήψεως, β. Σκηναὶ ἐκ τοῦ μαρτυρίου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ-ÖKLAND

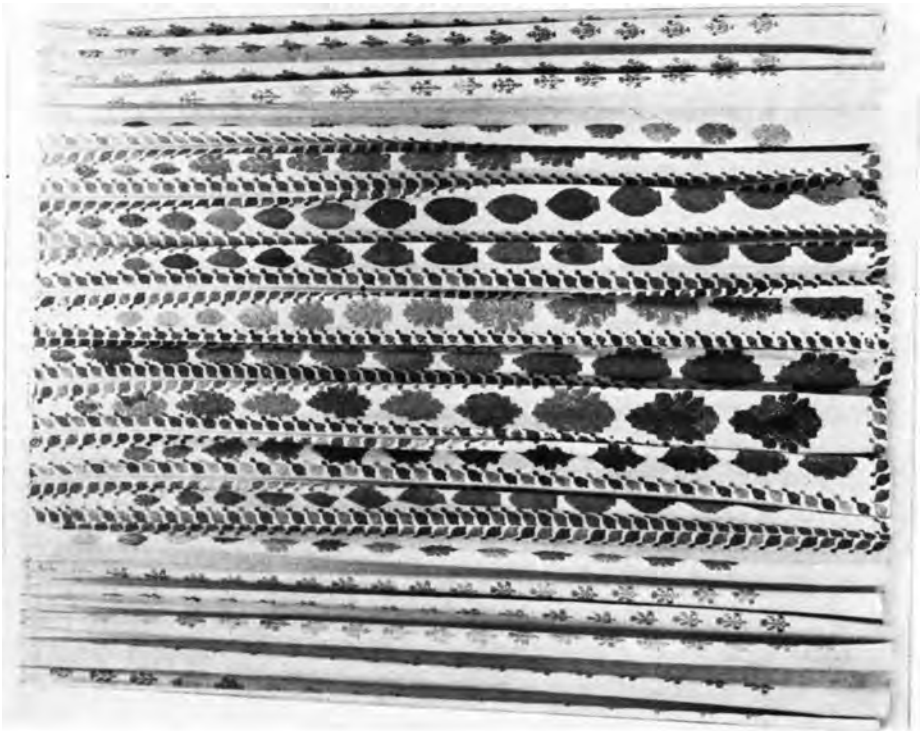
Κρήτη. Ἔμπαρος. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου: α. Τμῆμα ἐκ τῆς Ἀναλήψεως, β. Οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι καὶ μάρτυς

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ - ÖKLAND

Ρόδος. Μουσεῖον. Δωρεὰ Ἰ. Καζούλλη: α

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

α. Λινδιακὰ πινάκια, β. Λινδιακὸν σπερβέρι

α. Ἀρχαῖον τεῖχος παρὰ τὸν Ἅγιον Παντελεήμονα Ρόδου, β. Τὸ φρούριον τῆς Νισύρου μετὰ τὸν καθαρισμὸν

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Οἰκ. Σταματᾶ. Τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ὁδοῦ Ρ28, β. Οἰκ. Σταματᾶ. Τοῖχος ἀνατολικῶς τοῦ ὁρίου τῆς ὁδοῦ Ρ28, γ. Οἰκ. Σταματᾶ. Θεμέλιον πεσσοῦ, δ. Οἰκ. Σαλαχούρη. Οἱ τοῖχοι Β, Γ καὶ λιθόπλινθος τοῦ κτηρίου μετὰ τοῦ κανονικοῦ προσανατολισμοῦ

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Οἰκ. Παπαδοπούλου. Νεώτεραι θεμελιώσεις, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀρχαῖοι σπόνδυλοι, β. Οἰκ. Παπαδοπούλου. Ἀρχαῖα νοτίου τμήματος ἀνασκαφῆς, γ. Οἰκ. Φιλίππου. Τμῆμα ἠκρωτηριασμένου ρωμαϊκοῦ ἀγάλματος

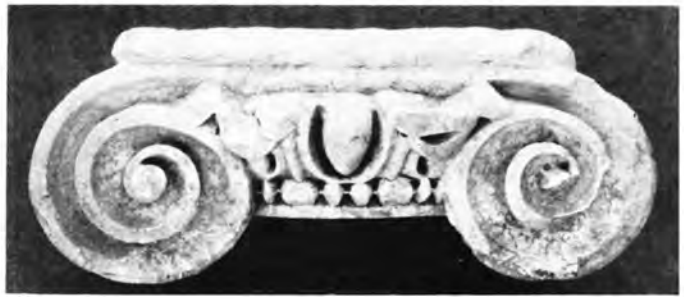
ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

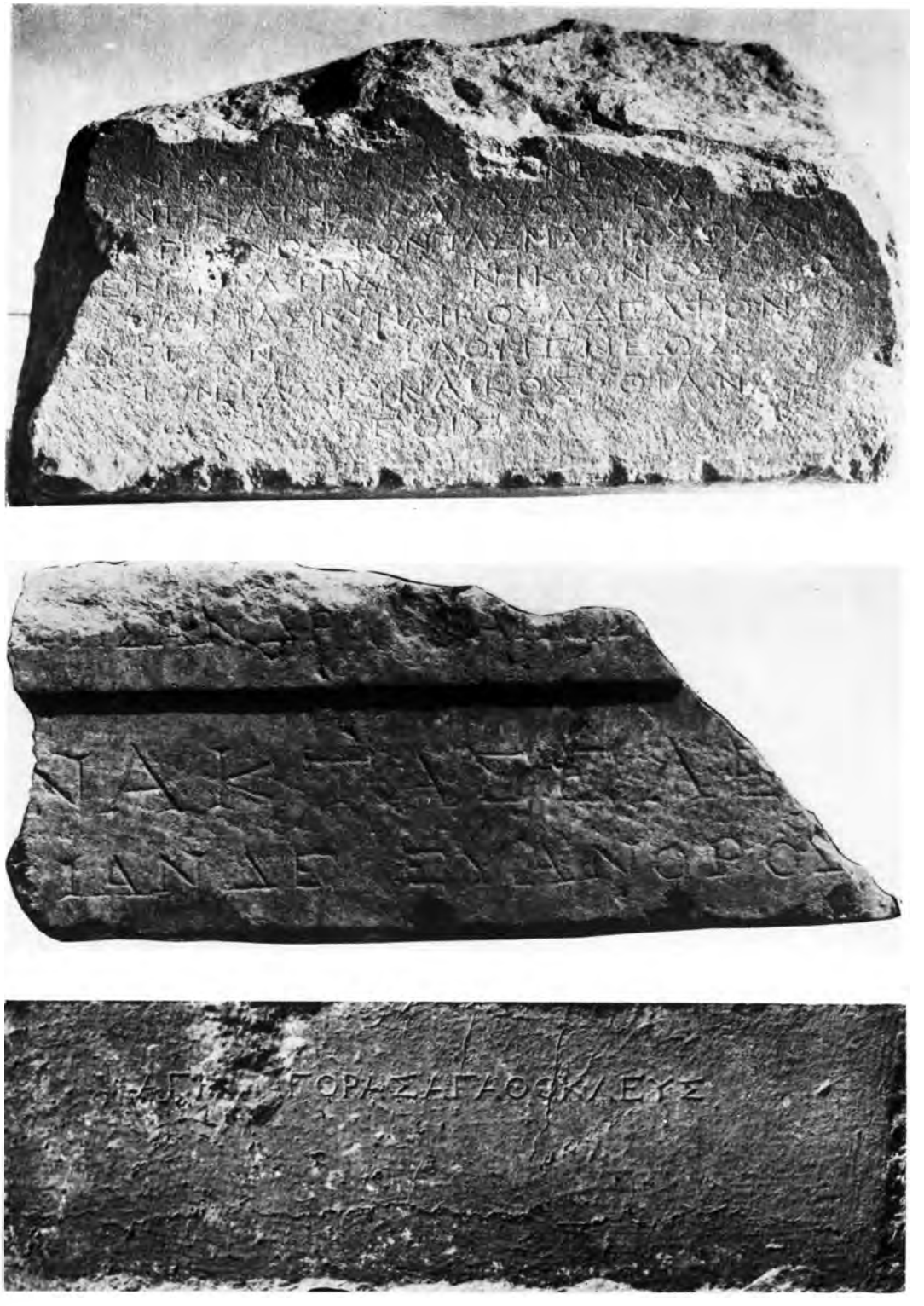

Ρόδος: α. Οἰκ. Κομπιανοῦ. Τμῆμα παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως, β. Τμῆμα κορινθιακοῦ κιονοκράνου ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Ἐπιμελητηρίου, γ. Οἰκία Κατσικάκη. Πηλίνη ἀκροκέραμος, δ. Οἰκ. Κατσικάκη. Πήλινον πλακίδιον μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως τοῦ ρόδου τῆς Ρόδου, ε - ς'. Οἰκ. Φιλίππου. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Οἰκ. Τσαγγαράκη: α - γ. Ἐπιγραφαί

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Οἰκ. Κρητικοῦ. Τὸ δάπεδον ἀπὸ Α., β. Οἰκ. Σωτηράκη - Γανωτάκη. Γενικὴ ἄποψις

Ρόδος: α. Οἰκ. Παπασταμάτη. Τμῆμα ἀνδριάντος, β. Οἰκ. Σωτηράκη - Γανωτάκη. Τμῆμα γυναικείου ἑλληνιστικοῦ ἀγάλματος

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Οἰκ. Σωτηράκη - Γανωτάκη. Ἀποκεκρουμένον πώρινον τμῆμα « Καρυάτιδος », β. Οἰκ. Πουλάκη. Πώρινον ἀρχιτεκτονικὸν μέλος, γ. Οἰκ. Πουλάκη. Πώρινον κορινθιακὸν κιονόκρανον

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος. Λαϊκὰ Ἁγ. Ἰωάννου: α. Οἱ ὀκτὼ ὑπόγειοι χῶροι ἀπὸ Α., β. Οἰκ. Σώταυρου. Ἡ ἀνατολικὴ παρειὰ τοῦ τοίχου, γ. Οἰκ. Μόσχου. Ἡ νοτία παρειὰ τοῦ τοίχου

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α - β. Λαϊκὰ Ἁγ. Ἰωάννου. Ὑστεροελληνιστικὰ ἀγαλμάτια παιδὸς καὶ ἱσταμένης γυναικός, γ. Οἰκ. Μαραβέλια. Ὑστεροελληνιστικὴ κεφαλὴ παιδὸς

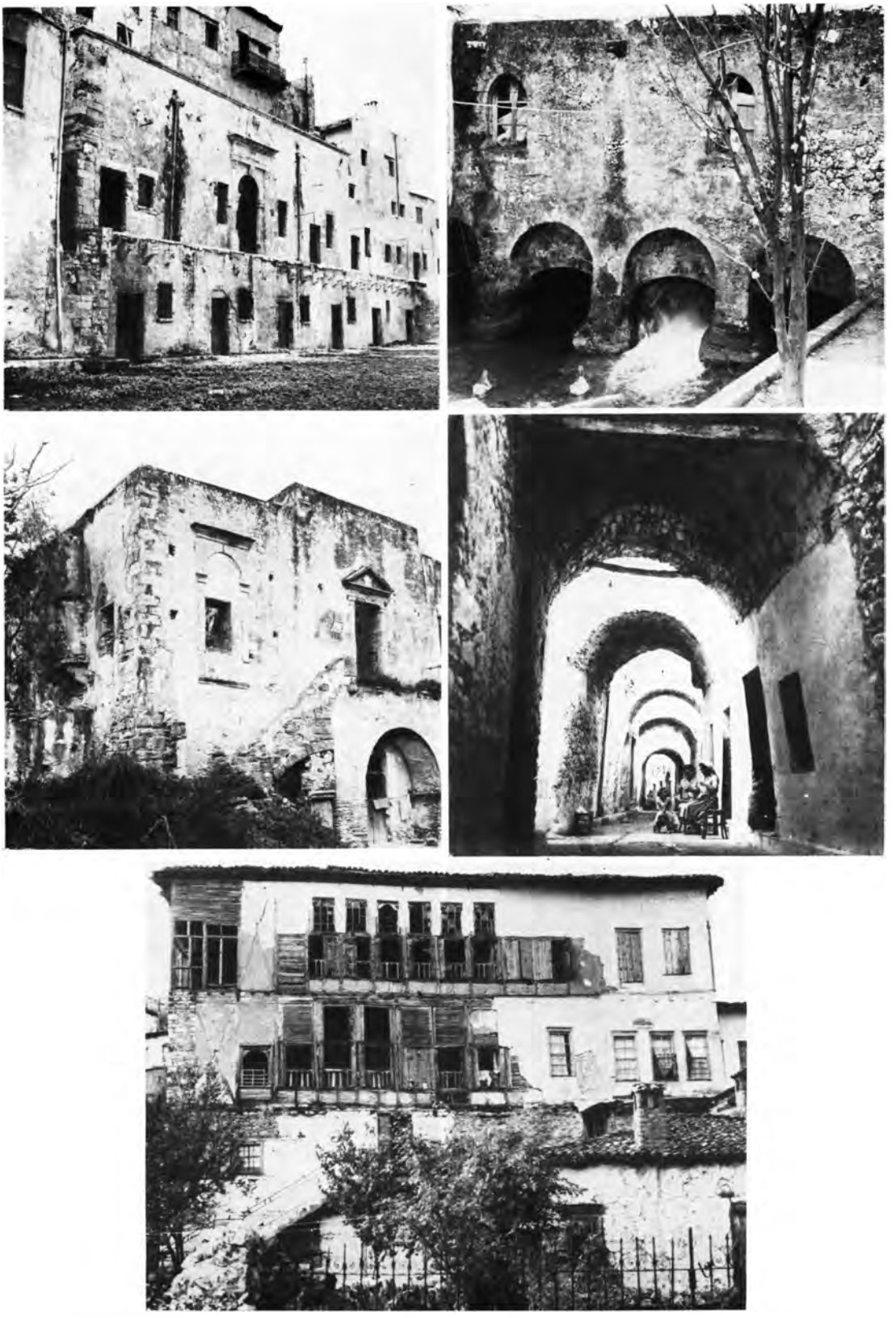
ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ρόδος: α. Λαϊκὰ Ἁγ. Ἰωάννου. Ὑστεροελληνιστικὸν ἀγαλμάτιον καθημένης γυναικός, β. Νομίσματα Ἀσωμάτων Κρεμαστῆς

ΓΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

α. Κρήτη, Χανιά. Τὸ ἐνετικὸν μέρος τοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος Φιρκᾶ, β. Κρήτη. Ὑδρόμυλος ἐνετοκρατίας χωρίου Πλατανιᾶ, γ. Κρήτη. Κόκκινο Μετόχι Κισάμου. Ἔπαυλις Τρεβιζάν, δ. Χίος. Ὁδὸς εἰς τὸ χωρίον Μεστά, ε. Καστοριά. Οἰκία Τσιατσαπᾶ

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

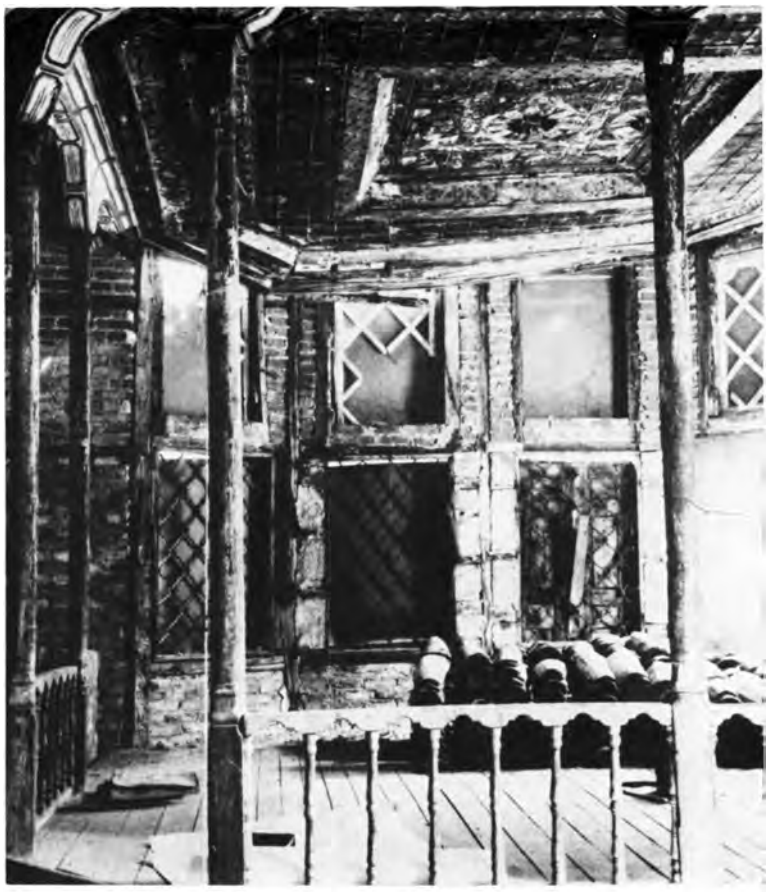

α - β. Πύργος Ἠλείας. Κτήριον Ἀγορᾶς. Ἡ πρόσοψις πρὸ τῆς ἐπισκευῆς καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς δεξιᾶς πτέρυγος, γ - ς', Ἀμπελάκια. Οἰκία Γεωργίου Σβάρτς (γ - ε. Νοτιοανατολικὴ ἄποψις πρό, κατὰ καὶ μετὰ τὰς ἐπισκευάς, ς'. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ μετὰ τὴν ἐπισκευήν)

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ἀμπελάκια. Οἰκία Γεωργίου Σβάρτς: α - β. Τὸ νότιον «σαχνισί» τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (ἐσωτερικῶς) πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευήν

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

α: Ἀμπελάκια. Βορειοδυτικὴ ἄποψις τῆς προληπτικῶς ὑποστυλωθείσης οἰκίας Δημητρίου Σβάρτς,
β - γ. Καστοριά. Οἰκία Νεράντζη Ἀϊβάζη. Ἡ νοτία πλευρὰ πρὸ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπισκευῶν

Κ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ο 21ος ΤΟΜΟΣ (1966): ΜΕΡΟΣ Β 1 - 2 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
Φ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ & Κ. ΜΙΧΑΛΑ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΑΡΤΙΟΥ 1968 - ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1968

ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ ΓΡΑΦΗΣ
ΤΗΣ Α.Ε. ΧΑΡΤΟΠΟΙΪΑΣ ΑΙΓΙΟΥ (ΚΕΙΜΕΝΟΝ)
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ILLUSTRATION (ΠΙΝΑΚΕΣ)

ΚΛΙΣΕ: ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗΪΩΑΝΝΟΥ

ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ: ΑΙΚ. ΝΙΝΟΥ

ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΛΗΣ
ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΥΠΟΓΡ. ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: ΕΥΑΓΓ. ΚΥΠΡΑΙΟΥ